

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο Εμφύλιος πόλεμος στα Μαστοροχώρια
και την Αετομηλίτσα της Κόνιτσας

Αγόρω Κ. Τσίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αθήνα 2009

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο Εμφύλιος πόλεμος στα Μαστοροχώρια
και την Αετομηλίτσα της Κόνιτσας

Αγόρω Κ. Τσίου

Στον Βασίλη Νιτσιάκο
με τις ευχαριστίες μου για την
συγκειμήφορά του στην συγχροή αυτού
του βιβλίου.
Αγόρω Τσίου
✍

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αθήνα 2009

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΑΣΙΛΗ ΝΙΤΣΙΑΚΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιβλέπων Καθηγητής: Γιάννης Γιαννακόπουλος

Λοιπά μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Προκόπης Παπαστρέφης, Καθηγητής Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Αθανασία Μπάλτα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας Ανοικτού
Πανεπιστημίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιβλέπων Καθηγητής: Γιάννης Γιαννουλόπουλος

Λοιπά μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Προκόπης Παπαστράτης, Καθηγητής Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Αθανασία Μπάλτα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας Ανοικτού
Πανεπιστημίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

όπουλος

ρίας Παντείου Πανεπιστημίου

ηγέτρια Ιστορίας Ανοικτού

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Το αντικείμενο της Έρευνας	7
2. Το πραγματολογικό υλικό και η μεθοδολογία της έρευνας	16

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 1: Από την Ιταλική Κατοχή μέχρι την Απελευθέρωση: Αντιστασιακές οργανώσεις και διχασμός

1.1 Οι Ιταλοί στην Ήπειρο	24
1.2 Διοίκηση και Οικονομία	28
1.3 Καραμπινιέρηδες και δωσίλογοι	36
1.4 Οργάνωση του Ε.Α.Μ.	49
1.5 Ακρότητες της Λαϊκής Δικαιοσύνης	65
1.6 Οργάνωση του Κ.Κ.Ε.	69
1.7 Ο Ε.Λ.Α.Σ. στα Μαστοροχώρια	77
1.8 Η διαμάχη Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ.	81
1.9 Η Απελευθέρωση από τους Ιταλούς και τους Γερμανούς	92

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 2: Η περίοδος της φαινομενικής ειρήνης – Διαιώνιση του διχασμού

2.1 Από τα Δεκεμβριανά στη συνθήκη της Βάρκιζας	102
2.2 Παραβιάσεις της συνθήκης της Βάρκιζας και Λευκή Τρομοκρατία.	107
2.3 Ποιοι εδίωξαν μετά τη Βάρκιζα τους διώκτες των Δωσιλόγων	120

2.4 Η εκκαθάριση του διδασκαλικού κόσμου στα Μαστοροχώρια	122
2.5 Το Μπούλκες και οι Μαστοροχωρίτες	128
2.6 Κούρκουλας, ο Ανθυπομοίραρχος της Πυρσόγιαννης	131
2.7 Τοπική Διοίκηση στα Μαστοροχώρια	137

Κεφάλαιο 3: Σκλήρυνση της πόλωσης και πέρασμα στον Εμφύλιο

3.1 Από τον Οκτώβρη του 1945 στις εκλογές της 31 ^{ης} Μαρτίου 1946	145
3.2 Οι πρώτοι αντάρτες στο Γράμμο	149
3.3 Η μάχη της Πυρσόγιαννης	154
3.4 Η ΟΥΝΡΑ και οι Μαστοροχωρίτες	162
3.5 Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης	168
3.6 Το χτύπημα του Δ.Σ. στα φυλάκια των Χιονιάδων και του Πληκατίου	172
3.7 Επιστράτευση εκατέρωθεν – Διάσπαση των οικογενειών	175

Γ' ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 4: 1947: Οι Μαστοροχωρίτες ανάμεσα σε δυο ομόφυλους στρατούς και δύο ομόφυλες Κυβερνήσεις

4.1 Εντατικοποίηση της επιστράτευσης το 1947 από το Δ.Σ.	180
4.2 Οι πρώτες εχθροπραξίες το 1947 στα Μαστοροχώρια	185
4.3 Οι Μαστοροχωρίτες στις επιχειρήσεις «Κόρακας» και «Βέλος»	189
4.4 Εγκατάσταση του Γ.Α. στα Μαστοροχώρια και μάχη της Κόνιτσας	197
4.5 Πολιτικοστρατιωτική οργάνωση των Μαστοροχωρίων	204
4.6 Η Τρομοκρατία της Ασφάλειας του Δ.Σ.	209

Κεφάλαιο 5: 1948 – Η Μάχη του Γράμμου και οι Μαστοροχωρίτες

5.1 Επανεγκατάσταση του Αρχηγείου στη Λυκόρραχη- Προετοιμασία για τη μάχη του Γράμμου	225
5.2 Το Παιδομάζωμα ή Παιδοφύλαγμα	229
5.3 Η μάχη του Γράμμου	237
5.4 Οι Μαστοροχωρίτες στη μάχη του Γράμμου	249
5.5 Συνέπειες της μάχης του Γράμμου για την περιοχή	256

Κεφάλαιο 6: Οι Μαστοροχωρίτες στον τελευταίο αγώνα για το Γράμμο εκατέρωθεν

6.1 Μερική ανακατάληψη του Γράμμου από τους αντάρτες	261
6.2 Απόπειρα ολοκλήρωσης ανακατάληψης του Γράμμου	265
6.3 Οι τελευταίες μάχες στο Γράμμο	277
6.4 Το τέλος του Εμφυλίου και η έναρξη της παραποίησης	284

Δ' ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 7: Τα Μαστοροχώρια της μετεμφύλιας περιόδου

7.1 Ο Επαναπατρισμός	292
7.2 «Κατασκοπεία»	300
7.3 Η Αστυνόμηση	306

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

311

317

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Το αντικείμενο της έρευνας

Η διατριβή αυτή εγγράφεται στη γενικότερη προβληματική γύρω από την ιστορία της ελληνικής Αντίστασης, και του Εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε, και επικεντρώνεται σε ένα περιορισμένο γεωγραφικά χώρο, ο οποίος καλύπτει τις κοινότητες του Δήμου Μαστοροχωρίων της Επαρχίας Κόνιτσας, και τις γειτονικές κοινότητες Κερασόβου και Αετομηλίτσας (Ντέντσικου) του Νομού Ιωαννίνων. Η ανίχνευση των αιτίων και των ορίων του διχασμού που διαπέρασαν τον πληθυσμό των Μαστοροχωρίων και της Αετομηλίτσας κατά την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, και που αφορούσαν το δίπολο Κομμουνισμός ή Εθνικοφροσύνη, ήταν ο αρχικός στόχος αυτής της διατριβής. Την περίοδο της Κατοχής, δεδομένης της απουσίας ενεργού δράσης από τον παλαιοκομματικό κόσμο, το Κ.Κ.Ε αναδείχτηκε σε δύναμη εξουσίας και κάλυψε το οργανωτικό κενό που είχε προκύψει με τις οργανώσεις του, κυρίως το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Στην ίδια ιστορική συγκυρία ιδρύθηκε ο Ε.Δ.Ε.Σ. με αρχηγό το Ναπολέοντα Ζέρβα, ο οποίος «δεδομένου ότι οι φιλοδοξίες του προσέκρουαν στο ΕΑΜ, έθεσε σε ενέργεια το σχέδιο του να ηγηθεί της αντιστασιακής παράταξης»¹ Ακολούθησαν η σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. το 1943 και 1944 (κυρίως στην Ήπειρο), τα Δεκεμβριανά που έλαβαν χώρα με την παρέμβαση των Άγγλων το Δεκέμβριο του 1944, η Λευκή Τρομοκρατία σε βάρος των Αγωνιστών της Εαμικής προέλευσης Εθνικής Αντίστασης, και τέλος ο Εμφύλιος.

Στη διατριβή αυτή επιχειρείται η διερεύνηση των αιτιών του διχασμού και της πόλωσης που δημιουργήθηκαν στα Μαστοροχώρια, ενταγμένων στο ευρύτερο πλαίσιο της αντιπαράθεσης μέχρι και το τέλος του Εμφυλίου. Ένας άλλος στόχος είναι η ανίχνευση της στάσης των κατοίκων τους σε όλη τη διάρκεια αυτής της αντιπαράθεσης.

Ο τίτλος είναι συμβατικός, καθώς στο Δήμο Μαστοροχωρίων ανήκουν οι κοινότητες: Καστανέα (Καστάνιανη), Λαγκάδα (Μπλήζγιαννη), Δροσοπηγή (Κάντσικο), Πλαγιά (Ζέρμα), Κεφαλοχώρι (Λυκόρραχη ή Λούψικο), Οξυά (Σέλτση) -

¹ Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις ης Αντίστασης» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ - Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 36.

στην οποία υπάγεται διοικητικά και ο συνοικισμός της Θεοτόκου (Φετόκος)-, Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Ασημοχώρι (Λεσκάτσι), Γοργοπόταμος (Τούρνοβο), Χιονιάδες, και Πληκάτι. Οι κοινότητες του Δήμου Μαστοροχωρίων, Αγίας Παρασκευής (Κερασόβου) και Αετομηλίτσας (Ντέντσικου), την ιστορία των οποίων εξετάζει αυτή η διατριβή αποτελούσαν μέρος του Αναπτυξιακού Συνδέσμου της Γεωγραφικής Ενότητας, ο οποίος είχε συσταθεί το 1993 στην Επαρχία της Κόνιτσας και είχε μετονομαστεί σε Συμβούλιο περιοχής της Γεωγραφικής Ενότητας το 1995.² Οι υπόλοιπες κοινότητες (Μόλιστα, Γαναδιό, Μοναστήρι, Πουρνιά και Φούρκα) ενώ ανήκουν στην προαναφερθείσα Γεωγραφική Ενότητα, δεν συμπεριλήφθηκαν σε αυτή τη διατριβή για λόγους οικονομίας, εξ αιτίας του όγκου του υλικού. Επιλέχθηκαν, λοιπόν, ο Δήμος Μαστοροχωρίων, η Κοινότητα Κερασόβου, η οποία ανήκε στην ομάδα των χωριών που αποκαλούνταν από το 1929 Μαστοροχώρια και για μικροτοπικές και οικονομικές σκοπιμότητες βρέθηκε έξω από το Δήμο Μαστοροχωρίων,³ όπως και η Κοινότητα Αετομηλίτσας (Ντέντσικου), η οποία ήταν «εκ των ων ουκ άνευ» για τη μελέτη της ιστορίας του Εμφυλίου στην περιοχή.⁴

Τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι κάτοικοι αυτών των χωριών ήταν ποικίλα. Στην Αετομηλίτσα μερικοί κάτοικοι ασχολούνταν με την υλοτομία και ασκούσαν το επάγγελμα του αγωγιάτη (κερατζή),⁵ ενώ οι περισσότεροι ασκούσαν την ημινομαδική κτηνοτροφία, της οποίας ο κυρίαρχος παραγωγικός σχηματισμός ήταν το τσελιγκάτο, το οποίο «αποτελούνταν από έναν αριθμό κτηνοτρόφων κάτω από την ηγεσία του οικονομικά ισχυρότερου. Ο χώρος επιρροής όμως του τσέλιγκα δεν περιοριζόταν στη σφαίρα παραγωγής μόνο, αλλά επεκτεινόταν σ' ολόκληρη την κοινωνική ζωή των συναρπασόμενων κτηνοτρόφων και των οικογενειών τους».⁶ Ο παραγωγικός

² Για τη συγκρότηση του Δήμου Μαστοροχωρίων με το νόμο 2539- Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ) βλέπε *Μαστοροχώρια: Οδηγός γνωριμίας με το Δήμο Μαστοροχωρίων*, Θεσσαλονίκη (Ελλά) 2005, 128-129.

³ Ο Χαράλαμπος Ρεμπέλης, *Κονιτσιώτικα – Βραβευθέντα εις τον Τράντειον Διαγωνισμόν*, Αθήνα (Ηπειρωτική Εταιρεία Αθηνών) 1953, (Επανέκδοση: Νικόλαος Χ. Ρεμπέλης (επιμ.), Αθήνα (Σύλλογος Ασημοχωριτών Αθηνών «Η πρόοδος») 2005, 13 αναφέρει ότι: «Εις την περιοχήν του ποταμού Σαρανταπόρου εν τη επαρχία Κονίτσης και εις μικράν κατά το μάλλον ή ήττον απόστασιν εκατέρωθεν των οχθών αυτού κείνται τα χωρία Μόλιστα, Σταρίτσανη, Κεράσοβον, Μπλίζγιαννη, Κάντσικον, Ζέρμα, Λούψικον, Φετόκο, Σέλτση, Βούρμπιανη, Λεσκάτσι, Χιονιάδες, Τούρνοβον, Πληκάτι, Στράτσανη, Ιζβορος, Πυρσόγιαννη κ.α. καλούμενα με το γενικώτερον όνομα Μαστοροχώρια, διότι εις παλαιότεραν εποχήν και νυν έτι οι περισσότεροι των κατοίκων μετέρχονται το όνομα του κτίστου».

⁴ Στο εξής για λόγους ουσίας αλλά και συντομίας στην ονομασία Μαστοροχώρια θα συμπεριλαμβάνεται και το Κεράσοβο.

⁵ Βασίλης Νιτσιάκος, *Αετομηλίτσα (παραδοσιακή λαογραφία)*, Α', Γιάννινα (Σύλλογος Αετομηλιτισιωτών «Το Ντένισκο») 1979, 6.

⁶ Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα (Πλέθρον) 1995, 66, 74-75.

σχηματισμός του τσελιγκάτου άρχισε να αλλάζει μετά το 1917, όταν έγινε η αγροτική μεταρρύθμιση. «Η περίοδος από την αγροτική μεταρρύθμιση ως και τον εμφύλιο υπήρξε μεταβατική» και «τα τσελιγκάτα άρχισαν να αντικαθίστανται από πιο δίκαιες μορφές συνεταιρισμού, όπου πολλοί κτηνοτρόφοι της ίδιας ή παρόμοιας οικονομικής δυνατότητας εκμεταλλεύονταν από κοινού και στη βάση ισοτιμίας και καθολικής συμμετοχής τα μέσα της παραγωγής τους».⁷

Πολλοί από τους Μαστοροχωρίτες ασχολήθηκαν με τη μαστορική τέχνη, αλλά διακρίθηκαν ιδιαίτερα σε αυτήν οι Πυρσογιαννίτες, οι Βουρμπιανίτες και οι Καντσιώτες. Οι Γοργοποταμίτες ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την ξυλογλυπτική. Οι Χιονιαδίτες με την αγιογραφία.⁸ Οι κάτοικοι των άλλων Μαστοροχωρίων ασκούσαν κυρίως τη γεωργο-κτηνοτροφία και δευτερευόντως τη μαστορική τέχνη. Κάποια χωριά επίσης είχαν εισοδήματα από τη μετανάστευση, καθώς το 1923 υπήρχαν στη Νέα Υόρκη της Αμερικής αρκετοί μετανάστες Πυρσογιαννίτες, και το 1929 υπήρχε στην Αντίς Αμπέμπα της Αιθιοπίας παροικία Πυρσογιαννιτών και Βουρμπιανιτών μαστόρων.⁹

Παρά το γεγονός ότι οι ταξικές διακρίσεις ενδοκοινοτικά ήταν δυσδιάκριτες, επειδή δεν υπήρχαν μεγάλες οικονομικές αντιθέσεις, η υποτυπώδης κοινωνική διαστρωμάτωση πρέπει να ήταν κάτι που βασάνιζε μια μερίδα Μαστοροχωριτών από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Δυσανεστημένοι ήταν όσοι Μαστοροχωρίτες μετά βίας κατάφερναν να εξοικονομήσουν το ψωμί της χρονιάς. Όσοι δε δούλευαν έξω από τα Μαστοροχώρια ως τεχνίτες, μαστόροι, αγιογράφοι και ξυλογλύπτες, αν και μέσα στα όρια της κοινότητάς τους ξεχώριζαν οικονομικά, βίωναν την ταξική διάκριση στις κοινωνίες όπου δούλευαν. Οι εντόπιοι πληθυσμοί αντιμετώπιζαν με περιφρόνηση τους μαστόρους, και όπως αναφέρει ο Βασίλης Νιτσιάκος. «Μάστορας σήμαινε κάτι χειρότερο από παρακατιανός».¹⁰

⁷ Ο.π.

⁸ Ευάγγελος Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα (Καρδαμίτσας) 1993, 66. Για το ότι κάποια στιγμή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο Κάντσικο η μαστορική έγινε το κύριο επάγγελμα των Καντσιωτών και υπερσκέλιζε τη γεωργοκτηνοτροφία βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο – Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδελφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993, 201-242.

⁹ Βασίλης Παπαγεωργίου (επιμ.), *1926-2006: Προοδευτική Ένωση Πυρσόγιαννης – 80 χρόνια από τη γέννησή της*, Θεσσαλονίκη 2005, 8-11.

¹⁰ Ο Βασίλης Νιτσιάκος, (ό.π., 104) αναφέρει την εξής ιστορία από το πυρσογιαννίτικο περιοδικό Αρμολοί, η οποία δείχνει την περιφρόνηση που αντιμετώπιζαν οι μαστοροχωρίτες στους τόπους που

Αν υπήρχε επαναστατική παράδοση στα Μαστοροχώρια στο Μεσοπόλεμο δεν είναι γνωστό. Ωστόσο οι Λυκορραχίτισσες τραγουδούσαν την Πρωτομαγιά ένα τραγούδι που υπαινισσόταν τα πάθη της εργατιάς,¹¹ και διένειμαν όλο το γάλα της παραγωγής τους σε εκείνους οι οποίοι δεν διέθεταν ζωϊκό κεφάλαιο.¹² Δύσκολα μπορεί να ισχυρισθεί κάποιος ότι το προαναφερθέν τραγούδι και το έθιμο, σήμαιναν ταξική και επαναστατική συνείδηση.¹³

Όμως, όπως φαίνεται, διάθεση ανταρσίας απέναντι στο κράτος κρύβει η στάση που κράτησαν κάποιοι Λυκορραχίτες απέναντι στο φαινόμενο της Ληστείας το 1928, τότε που εξοντώθηκε στη θέση Σουποτήρι της Λυκόρραχης από τις κρατικές Αρχές η «συμμορία των Φορφόληδων». Τα κεφάλια των τριών ληστών της συμμορίας, Χρήστου Φορφόλια, Λεβέντη Φορφόλια και Μάρα, κόπηκαν και στάλθηκαν στην Κόνιτσα, ενώ τα σώματά τους τάφηκαν στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής στη Λυκόρραχη.¹⁴ Αρκετοί Λυκορραχίτες, είχαν συμπαθήσει τους ληστές και τραγούδησαν το θάνατό τους.¹⁵ Αυτά ήταν τα στοιχεία που προέκυψαν

πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους: «Σε ένα ταξίδι δούλευαν οι μαστόροι στο σπίτι μιας χήρας. – Μάνα, λέει η κοπέλα, ήπια απ' τον κουβά νερό το γουμάρι. – Και τι πειράζει, ας ήπια, απαντάει η τρανή. – Ηπια κι ένας μαστορας, μωρ' μάνα. – Χύσ' το γρήγορα...». (μαστόρική ιστορία, Αρμολόι 1[1976], σ. 10).

¹¹ Το τραγούδι αυτό γνωρίζουμε από την προφορική μαρτυρία της Όλγας Κολωνιάρη, κασέτα 21, πλευρά β (Συλλογή παραδοσιακού χορού) και είναι το εξής:

Ήλιν για μένα αργοπορείς
Ήλιν μ' να βασιλέψεις (δισ)
Σι καταργιέται η εργατιά
Και μια ξενοδουλευτάρια.

Πο 'χει τον άνδρα της άρρωστο
Χρονώ και πέντε μήνες.
Ζητεί τυρί από λαγό
Κι από αγρογίδι γάλα.

Να στήσει στάνη στο βουινό
Και βρόχια μες τον κάμπο.
Και ο άνδρας της ξαρρώστησε
Και άλλη γυναίκα πήρε.

¹² Προφορική μαρτυρία Αναστασίου Καρανίκα, κασέτα 24, πλευρά α (Συλλογή παραδοσιακού χορού).

¹³ Δεν έγινε παρόμοια έρευνα στα υπόλοιπα Μαστοροχώρια.

¹⁴ Βασίλης Τζανακάρης, *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, Αθήνα (Καστανιώτης)⁴ 2002, 200, 209.

¹⁵ Γιώργος Σδούκος, *Λυκόρραχη: Μπέηδες και Ραγιάδες στα βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1988, 76-78. Οι Λυκορραχίτες τραγούδησαν το θάνατο των ληστών με το εξής τραγούδι:

Γιατί, μωρέ Φαρφόρλια,
Δεν το 'πραξες καλά
Και έκανες το λημέρι
Στου Λούψ'κου τα βουνά;

Δεν φταίγω εγώ, μωρ' μάνα,

από μια πρώτη έρευνα για την προ του 1940 περίοδο για την περιοχή που μελετάται σε αυτή τη διατριβή, η οποία διερευνά την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου.

Στην πορεία της έρευνας αναδείχθηκαν τα εξής ερωτήματα: Τι σήμαινε η οργάνωση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ για τους κατοίκους της περιοχής και τι η οργάνωση του ΕΔΕΣ; Τι ήταν αυτό που συντέλεσε ώστε οι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων αρχικά να ταχθούν στο πλευρό των οργανώσεων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, και πού οφειλόταν το πέρασμα μιας μερίδας αυτού του πληθυσμού στον ΕΔΕΣ; Πού πρέπει να αποδοθούν οι ακρότητες της εαμικής Λαϊκής Δικαιοσύνης; Γιατί δεν έγινε πλήρης εκκαθάριση των δωσίλογων της τοπικής κοινωνίας από τον Ε.Λ.Α.Σ., ο οποίος ανέλαβε την εκκαθάρισή τους; Πώς βίωσαν οι Μαστοροχωρίτες την παρουσία και τη δράση του ξένου παράγοντα κατά την περίοδο της Κατοχής; Τι διαστάσεις πήρε η Λευκή Τρομοκρατία στην περιοχή και ποιοι παράγοντες οδήγησαν στην πρώτη εμφύλια σύγκρουση; Πού πρέπει να αποδοθεί η ένταση ορισμένων οικογενειών και στα δυο στρατόπεδα; Ποιες αιτίες προκάλεσαν το κύμα της Τρομοκρατίας που εξαπολύθηκε το 1947-1948 στην περιοχή; Ποιες ήταν οι συνέπειες του «Παιδομαζώματος» για τα παιδιά, αλλά και για την τοπική κοινωνία; Ποιοι ήταν οι λόγοι για τους οποίους οι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων μετοίκησαν στην Αλβανία αρχικά και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μεταγενέστερα; Ποιες ήταν οι υλικές και ηθικές συνέπειες, του Εμφυλίου πολέμου, και ποιες οι μετεμφυλιακές σε τοπικό επίπεδο, στα Μαστοροχώρια;

Η έκθεση και η ερμηνεία του πραγματολογικού υλικού κατανεμήθηκε σε 4 μέρη και πήρε την ακόλουθη μορφή:

Το Α΄ Μέρος αποτελείται από ένα Κεφάλαιο αποτελούμενο από 10 ενότητες και έχει τον τίτλο: **Από την Ιταλική Κατοχή μέχρι την Απελευθέρωση:**

Μάνα μ', δεν φταίγω εγώ.
Μόν' φταίει ο Λεβέντης
Μας πήρε στο λαιμό.

Βλαχούλες φέρνουν το γιόμα
Βουλγάρες το κρασί
Και απιστία μας κάνουν
Μας βάζουν στη σφαγή.

Για κάτσε, βρε Φαρφόλια,
Και κάνε μια γραφή
Και πέστα στη γυναίκα σ'
Πέστα να παντρευτεί.

Αντιστασιακές οργανώσεις και διχασμός. Αυτό διαπραγματεύεται την κατάσταση στα Μαστοροχώρια από την αρχή της Ιταλο-Γερμανικής Κατοχής μέχρι και την Απελευθέρωση. Αρχικά διερευνήθηκε η διοικητική κατάσταση στα Μαστοροχώρια την περίοδο της Ιταλοκρατίας και η στάση των τοπικών κοινοτικών συμβουλίων απέναντι στον κατακτητή. Ενώ διερευνήθηκε και η δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής μέσα στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της Κατοχής, αλλά και η δράση της ιταλικής Καραμπινιερίας.¹⁶ Εξετάστηκε επίσης η πολιτεία των ντόπιων συνεργατών της, η οποία συνίστατο στη συλλογή των όπλων που είχαν στην κατοχή τους οι κάτοικοι της περιοχής, στην οικονομική αφαίμαξη, αλλά και στην αναζήτηση, σε μερικές περιπτώσεις, γυναικών που τις εξωθούσαν στην εκπόρνευση. Διερευνήθηκε, ακολούθως η στάση των κατοίκων απέναντι στο φαινόμενο του δωσιλογισμού, και η τιμωρία των δωσίλογων από τον Ε.Λ.Α.Σ.. Όσον αφορά την περίοδο της Αντίστασης εξετάστηκε ο τρόπος οργάνωσης του Ε.Α.Μ. της περιοχής, οι πολιτικοκοινωνικές του θέσεις, η ιδεολογία του, αλλά και η στάση των κατοίκων της περιοχής απέναντι στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ, όπως το ποιοι και γιατί το εγκατέλειψαν και πέρασαν στην οργάνωση του Ε.Δ.Ε.Σ.. Διερευνήθηκε ο τρόπος λειτουργίας της Λαϊκής Δικαιοσύνης και τα αίτια διολίσθησης των στελεχών της σε ακρότητες. Διερευνήθηκε ο τρόπος οργάνωσης των κατοίκων από το Κ.Κ.Ε. και η επίδραση που άσκησαν τα μέλη του στην εξέλιξη και την πορεία του Εαμικού κινήματος σε τοπικό επίπεδο. Επιχειρήθηκε να ερμηνευθεί το γεγονός της πλατειάς απήχησης του Κόμματος κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Μελετήθηκαν οι τοπικές συγκρούσεις ανάμεσα σε Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. οι οποίες ήταν απόρροια των συγκρούσεων των ίδιων δυνάμεων νοτιότερα των Ιωαννίνων. Διερευνήθηκαν επί πλέον οι απελευθερωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή, που έγιναν μονομερώς από το Ε.Α.Μ.

¹⁶ Βασιλικοί Καραμπινιέροι αποκαλούνταν επίσημα οι αξιωματικοί της Ιταλικής Χωροφυλακής. Στην Κόνιτσα ήταν για παράδειγμα εγκατεστημένο το 5^ο Τάγμα Βασιλικών Καραμπινιέρων και ο Σταθμός τους καλούνταν Σταθμός των Βασιλικών Καραμπινιέρων Κονίτσης. (Εγγραφο που στάλθηκε από το 5^ο Τάγμα Βασιλικών Καραμπινιέρων στην Επιθεώρηση Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης. Αρ. πρωτ. 571/15.6.1942: Από τα Αρχεία του 3^{ου} Γραφείου Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων - Κάτοχοι Αρχείων 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο Υπόγειο Περιφέρειας Ιωαννίνων. Αταξινόμητα. [Φωτοαντίγραφο του εγγράφου βρίσκεται στην κατοχή της ερευνήτριας]. Επίσης βλέπε δείγμα παρόμοιου εγγράφου από την Κόνιτσα στο Κωνσταντίνος Αντωνίου, *Ιστορία της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής 1833-1965*, Γ', Αθήνα 1965, 1810-1811. Ο όρος Καραμπινιέροι ή Καραμπινιέρηδες και Καραμπινιερία υιοθετήθηκαν για τους Ιταλούς Χωροφύλακες και την ιταλική Χωροφυλακή από τους κατοίκους της περιοχής: και κατ' επέκταση και από τους ντόπιους συγγραφείς: Γιώργος Σδούκος, *Λυκόρραχη: Μπένδες και Ραγιάδες στα βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1988, 83, Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσης: Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942 - 1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 24, Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες: Μαρτυρίες - Χρονικά 1943 - 1944*, Γιάννινα 1988, 10 - 11.

Καθώς, τέλος, και η βίωση από τους ντόπιους του ξένου παράγοντα, οι οποίοι ήταν ρωσόφιλοι και δεν εμπιστεύονταν τους Άγγλους, οι οποίοι, όπως είναι γνωστό, σε πανελλήνιο επίπεδο δρομολογούσαν από καιρό τον προσεταιρισμό της Ελλάδας στη δική τους σφαίρα επιρροής.

Το Β' Μέρος αποτελείται από τα Κεφάλαια 2 και 3. Το 2^ο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: **Η περίοδος της φαινομενικής ειρήνης – Διαιώνιση του διχασμού.** Σε αυτό διερευνήθηκε η στάση του Εαμικού πληθυσμού των Μαστοροχωρίων στα Δεκεμβριανά, στη σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. νότια των Ιωαννίνων από το Δεκέμβριο του 1944 και εντεύθεν, καθώς και οι συνέπειες αυτών των συγκρούσεων στην τοπική κοινωνία. Εξετάσθηκαν, οι «παραβιάσεις»¹⁷ της συνθήκης της Βάρκιζας από τον Ε.Λ.Α.Σ., όταν αμέσως μετά τη συμφωνία άρχισε στην περιοχή η δίωξη των Ελασιτών που τιμώρησαν δωσίλογους από τις οικογένειες των δωσιλόγων, καθώς και η Λευκή Τρομοκρατία που ακολούθησε. Διερευνήθηκαν, ακόμη, οι δυσμενείς μεταθέσεις των δασκάλων της περιοχής που έγιναν από τις Αρχές με τη συνέργεια των κατοίκων, οι οποίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να συγχωρήσουν τις ακρότητες της κατοχικής περιόδου του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.: αντίθετα ήταν έτοιμοι να τις εκμεταλλευτούν στο έπακρο. Στη συνέχεια διερευνήθηκε ο «κίνδυνος» του Μπούλκες, και το δωσίλογο παρελθόν του Κωνσταντίνου Κούρκουλα, ο οποίος μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας τοποθετήθηκε επικεφαλής της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης προκειμένου να αντιμετωπίσει το φάσμα του Μπούλκες. Τέλος, εξετάσθηκαν τα άτομα που τοποθετήθηκαν από την Κυβέρνηση στα Διοικητικά Συμβούλια των Κοινοτήτων.

Το 3^ο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: **Σκλήρυνση της πόλωσης και πέρασμα στον Εμφύλιο.** Σε αυτό διερευνήθηκε το ζήτημα των εκλογών που ορίσθηκαν από το Θεμιστοκλή Σοφούλη για την 31^η Μαρτίου του 1946. Ανιχνεύθηκε η τοπική προεκλογική ατμόσφαιρα. Εξετάσθηκαν οι επιπτώσεις στη ζωή των κατοίκων από τη στιγμή που τα Μαστοροχώρια άρχισαν να γίνονται εναλλασσόμενο πεδίο δράσης

¹⁷ Οι παραβιάσεις της συνθήκης της Βάρκιζας συνίσταντο στην απόκρυψη οπλισμού, στο φόνο του αγροφύλακα από τη Λαγκάδα Μπίσια, και στην περιπλάνηση οργανωμένων ένοπλων ομάδων στα βουνά που εδήλωναν σαφώς την αντίθεσή τους σε αυτή. Βλέπε τα Βουλευμάτα στο Ποινικό Αρχείο του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων υπ. αριθμ. 742/1946, 27/1947, 117/1946, 142/1946. Επίσης: «Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως, Αθήναι τη 5 Μαΐου 1945», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου 1944-1945*, τ. 1^{ος}, αριθ. εγγ. 175, 537-548, και «Δελτίον επί της δραστηριότητος του ΚΚΕ κατά μήνα Μάϊον 1945», ό.π., τ. 2^{ος}, αριθ. εγγ. 11, 72. Και οι δυο πηγές είναι «εθνικόφρονες» προέλευσης και δεν μπορούμε να βασιζόμαστε απόλυτα σε αυτές.

ανάμεσα σε αντάρτες, στρατιώτες και χωροφύλακες, ενώ η περιοχή βάδιζε για εκλογές με αιχμή το πολιτειακό. Διερευνήθηκαν οι αιτίες που οδήγησαν στη μάχη της Πυρσόγιαννης, της πρώτης εμφύλιας σύγκρουσης στην περιοχή και οι συνέπειές της, ενώ ανιχνεύθηκε η αγωνία των ανταρτών για την εφαρμογή ή μη της αμνηστίας. Συγκεντρώθηκαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που έγιναν από το στρατό μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης και ανιχνεύθηκαν οι επιπτώσεις της τυφλής βίας που επηρέασε αρνητικά τη ζωή των κατοίκων. Εξετάστηκε η συμβολή του οικονομικού θεσμού της ΟΥΝΡΑ ως παράγοντα διχασμού του τοπικού πληθυσμού. Ανιχνεύτηκαν οι πρώτοι συνειδητοί μάρτυρες στη διαμάχη Εθnikοφροσύνης – Κομμουνισμού στα γεγονότα που έλαβαν χώρα μετά την έφοδο και κατάληψη των φυλακίων Χιονιάδων – Πληκατίου από τους αντάρτες, τα οποία και σηματοδοτούν τη μετάβαση από την εποχή της παρορμητικής ένταξης και θυσίας στην εποχή της συνειδητής θυσίας. Εξετάστηκε η αμφίδρομη στρατολόγηση και εντοπίστηκε η διάσπαση και η διασπορά των οικογενειών στα δύο στρατόπεδα.

Το Γ' Μέρος αποτελείται από 2 Κεφάλαια. Το 4^ο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: **1947: Οι Μαστοροχωρίτες ανάμεσα σε δυο ομόφυλους¹⁸ στρατούς και δύο ομόφυλες κυβερνήσεις.** Σε αυτό διερευνήθηκαν οι τρόποι με τους οποίους διενεργήθηκε η ευρείας κλίμακας επιστράτευση που έγινε το 1947, οι στρατιωτικές εχθροπραξίες του ίδιου χρόνου, η στάση των Μαστοροχωριτών απέναντι σε αυτές, και ανιχνεύθηκε η αποδιάρθρωση των δεσμών εξ αίματος. Εκτέθηκε το πραγματολογικό υλικό για τη μεταφορά και εγκατάσταση του Γενικού Αρχηγείου στη Λυκόρραχη Μαστοροχωρίων, προκειμένου να σχηματισθεί η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση, με πρώτη έδρα τη Λυκόρραχη, και για τη μάχη της Κόνιτσας, η οποία σε περίπτωση νίκης θα αποτελούσε την έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Εξετάστηκε επίσης η πολιτικο-στρατιωτική οργάνωση των Μαστοροχωρίων από τη στιγμή που εγκαταστάθηκε το Αρχηγείο στην περιοχή, και ιδιαίτερα η προσφορά της πολιτικής οργάνωσης των ντόπιων στον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού. Κατατέθηκε, τέλος, το υλικό το σχετικό με την Τρομοκρατία που εξαπέλυσε η Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού, και αναζητήθηκαν οι λόγοι στους οποίους πρέπει να αποδοθεί αυτό το κύμα των διώξεων.

¹⁸ Εδώ η λέξη ομόφυλος έχει την έννοια αυτού που ανήκει στην ίδια φυλή, στο ίδιο γένος. Βλέπε Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα (Κέντρο Λεξικολογίας) 1998.

Το 5^ο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: **1948 – Η μάχη του Γράμμου και οι Μαστοροχωρίτες**. Στο Κεφάλαιο αυτό εκτέθηκε καταρχάς το πραγματολογικό υλικό για την επανεγκατάσταση του Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού στο βουνό Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης, και για τις προετοιμασίες της μάχης του Γράμμου. Εξετάστηκαν οι συνέπειες - κυρίως θετικές - του «Παιδομαζώματος», το οποίο έλαβε χώρα ενόψει της προετοιμασίας της μάχης του Γράμμου με βασικό σκοπό τη διάσωση-διαφύλαξη των παιδιών από τα δεινά του πολέμου. Εκτέθηκε, επίσης, το πραγματολογικό υλικό για τις πολιτικο-στρατιωτικές ανακατατάξεις και στα δύο στρατόπεδα προκειμένου να επιτύχουν τα καλύτερα αποτελέσματα στη μάχη για τη διεκδίκηση του Γράμμου, και γενικότερα το αντίστοιχο υλικό για τις επιχειρήσεις από τον αέρα και την ξηρά, μέχρι την ήττα των ανταρτών και τον στρατιωτικό τους ελιγμό στο Βίτσι. Διερευνήθηκε η προσφορά των Μαστοροχωριτών στη μάχη του Γράμμου, καθώς και οι κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες στη ζωή τους, η κυριότερη από τις οποίες ήταν η προσφυγιά μεγάλου μέρους του πληθυσμού στην Αλβανία αρχικά και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αργότερα.

Το 6^ο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: **Οι Μαστοροχωρίτες στον τελευταίο αγώνα για το Γράμμο εκατέρωθεν**. Στο Κεφάλαιο αυτό εξετάστηκαν οι μάχες για την ανακατάληψη του Γράμμου από τους ανταρτές από το φθινόπωρο του 1948 μέχρι και τον Απρίλιο του 1949, και σχηματίστηκε η εικόνα των πιο σημαντικών μαχών με τη βοήθεια των γραπτών και των προφορικών μαρτυριών. Διερευνήθηκαν οι αιτίες τόσο για τους αρχικούς θριάμβους του Δημοκρατικού Στρατού, όσο και για την αποτυχία ανακατάληψης του Γράμμου από αυτόν. Εκτέθηκε επίσης το σχετικό υλικό με τις τελευταίες νικηφόρες μάχες των ανταρτών στο Γράμμο λίγο πριν αρχίσει η τελευταία μεγάλη μάχη που οδήγησε στην οριστική εκδίωξή τους έξω από τα σύνορα, και επισημάνθηκε σε αυτές η στάση των μάχιμων και των άμαχων Μαστοροχωριτών. Τέλος εκτέθηκε το υλικό για την μεγάλη μάχη του Γράμμου που ήταν και η τελευταία ολόκληρου του Εμφυλίου και ανιχνεύθηκαν στην περιοχή οι πρώτες παρενέργειες της νίκης των εθνοκοφρώνων.

Το Δ' Μέρος αποτελείται από το 7^ο Κεφάλαιο που έχει τον τίτλο: **Τα Μαστοροχώρια της μετεμφύλιας περιόδου**. Σε αυτό το Κεφάλαιο μελετήθηκε ο επαναπατρισμός των Μαστοροχωριτών που είχαν καταφύγει στην Κόνιτσα κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά και των Μαστοροχωριτών που είχαν καταφύγει στις Ανατολικές χώρες, και ανιχνεύθηκαν οι λόγοι της θριαμβευτικής υποδοχής των

δεύτερων. Διερευνήθηκαν, επίσης, οι σχεδόν άθλιες συνθήκες διαβίωσής τους παρά τη θριαμβευτική υποδοχή που τους επιφυλάχθηκε, και παρά τον ευαγγελισμό της ευημερίας από τις κρατικές Αρχές. Εξετάσθηκε το φαινόμενο της μαζικής δίωξης αθώων ως επί το πλείστον Μαστοροχωριτών με την κατηγορία της Κατασκοπείας, με αφορμή την παράνομη είσοδο στην περιοχή στελεχών του ΚΚΕ από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίοι αποσκοπούσαν, κατά πάσα πιθανότητα, στην αναδιοργάνωση των κομμουνιστικών οργανώσεων. Τέλος μελετήθηκε το φαινόμενο της Αστυνόμησης, το οποίο ανέλαβαν οι αστυνομικές Αρχές με τη βοήθεια του ντόπιου παράγοντα, ο οποίος διατήρησε τα πάθη και τα μίση του εμφυλίου σχεδόν μέχρι σήμερα.

2. Η μεθοδολογία της έρευνας

Αναφορικά με την «πρώτη ύλη»,¹⁹ τις πηγές που την παρείχαν, καθώς και τη χρησιμοποίησή τους, υπήρξαν τα γνωστά προβλήματα που υπάρχουν σε κάθε ιστορική έρευνα. Αν και το θέμα που ερευνήθηκε αφορά την ιστορία μόνο 14 χωριών και 7.117 περίπου κατοίκων – μιλάμε για τοπική ιστορία-, εντούτοις δεν υπήρξε σπανιότητα πηγών.²⁰ Τουναντίον προέκυψε πληθώρα. Αυτές ήταν οι ακόλουθες: Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων (ΥΣΑ), Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ), Γενικά Αρχεία του Κράτους των Ιωαννίνων (Γ.Α.Κ.), Ποινικά Αρχεία του Πρωτοδικείου και του Εφετείου Ιωαννίνων, Αρχεία του Ειρηνοδικείου της Κόνιτσας, Αρχεία των Δικαστικών φυλακών Ιωαννίνων, Πιστοποιητικά Τύπου Α' του Στρατολογικού Γραφείου των Ιωαννίνων, Αρχεία του 3^{ου} Γραφείου Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης των Ιωαννίνων στο οποίο υπάγεται η Κόνιτσα, Αρχεία της Αγρονομίας Κόνιτσας, Αρχεία του Δήμου Μαστοροχωρίων, Αρχεία των Κοινοτικών Καταστημάτων των χωριών που συναποτελούν το Δήμο Μαστοροχωρίων, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), και τέλος

¹⁹ Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος: Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963)*, Αθήνα (Παπαζήση) 1992, 14.

²⁰ Ε.Σ.Υ.Ε., Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1950.

Αρχεία της Σχολής Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου που έχει την έδρα της στη Βοστώνη και τους πληρεξουσίους της στην Αθήνα.²¹

«Πρώτη ύλη» επίσης αντλήθηκε από τις ημερήσιες τοπικές εφημερίδες *Εθνικός Αγών*, *Κήρυξ*, *Εθνική Αντίστασις*, που βρίσκονται στην Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, η οποία εδρεύει στα Γιάννενα, καθώς και στην ημερήσια τοπική εφημερίδα *Ηπειρωτικός Αγών*, της οποίας τα Αρχεία ευρίσκονται στα γραφεία της, στα Ιωάννινα.

Στη συγγραφή αυτής της διατριβής χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, οι δημοσιευμένες μαρτυρίες Αγωνιστών του Δημοκρατικού Στρατού, πρωταγωνιστών της εθνικόφρονος παράταξης, καθώς και μαρτυρίες των κατοίκων, οι οποίες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι μαρτυρίες κάποιων Μαστοροχωριτών, οι οποίοι στρατεύθηκαν στο πλευρό του Δημοκρατικού Στρατού, και δημοσιεύθηκαν στα περιοδικά *Κόνιτσα*, *Εθνική Αντίσταση* και *Ενημερωτικό Δελτίο* της Πανελλήνιας Ένωσης Επαναστατισθέντων Πολιτικών Προσφύγων. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα ιστορικο-λαογραφικά εγχειρήματα Μαστοροχωριτών συγγραφέων που δίνουν άφθονες πληροφορίες για τον Εμφύλιο στην περιοχή. Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν τα αδημοσίευτα απομνημονεύματα ή ανθολόγια προσωπικών βιωμάτων πέντε Μαστοροχωριτών, οι οποίοι μου τα εμπιστεύθηκαν. Πολύτιμες υπήρξαν επίσης για τη σύνθεση της διατριβής αυτής ιστορικές μελέτες, πρακτικά συνεδρίων, και η γενική βιβλιογραφία που αφορά τον Εμφύλιο πόλεμο. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξε και απετέλεσε συχνό σημείο αναφοράς η *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949* του Γιώργου Μαργαρίτη.²²

Τέλος οι προφορικές μαρτυρίες, που η χρήση τους σε αυτή τη διατριβή είναι συμπληρωματική, ελήφθησαν με τη μορφή συνεντεύξεων, και με τη μορφή απλής τηλεφωνικής επικοινωνίας. Η συγκέντρωση αυτού του υλικού άρχισε την Πρωτοχρονιά του 1997, ολοκληρώθηκε το Μάρτιο του 2005, και καλύπτει, συνολικά,

²¹ Για την πρόσβασή μου στα διάφορα κρατικά Αρχεία απαιτήθηκε Άδεια από την Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων. Η Άδεια αυτή επέτρεψε στη συγγραφή της διατριβής αυτής τη χρήση των ονομάτων των αποβιωσάντων κατοίκων της περιοχής, και απαγόρευσε τη χρήση των ονομάτων των ζώντων, ειμή μόνο με την ενυπόγραφη συγκατάθεσή τους. Η απαγόρευση αυτή της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων οδήγησε στη χρήση ψευδωνύμων σε ορισμένες περιπτώσεις ή τη χρήση αρχικών σε άλλες.

²² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Α&Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001.

89 συνεντεύξεις, οι οποίες μαγνητοφωνήθηκαν σε 231 κασέτες της μιας ώρας. Αρχικά ελήφθησαν από τη Λυκόρραχη κάποιες συνεντεύξεις οι οποίες είχαν τη μορφή της ελεύθερης, ελαφρά καθοδηγούμενης αυτοβιογράφησης και οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως πιλοτικές. Η «πρώτη ύλη» που έδωσαν αυτές οι συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε για την αναζήτηση του αντίστοιχου αρχειακού υλικού. Λόγου χάρη η αναφορά από τους πληροφορητές στη μάχη της Πυρσόγιαννης τον Σεπτέμβρη του 1946 οδήγησε στην αναζήτηση των σχετικών αρχειακών πηγών. Στη συνέχεια συνυφάνθηκαν οι πληροφορίες που δόθηκαν από τις συνεντεύξεις με τις πληροφορίες που δόθηκαν από τις αρχειακές πηγές και κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο αποσκοπούσε στην απόσπαση πληροφοριών συμπληρωματικής υφής και δυναμικής ως προς τα γεγονότα και τη διασταύρωση των πηγών.²³ Βάσει του ερωτηματολογίου αυτού επιδιώχθηκε η λήψη νέων συνεντεύξεων, αλλά αποδείχθηκε στην πράξη αντιλειτουργικό, γιατί ήταν μακροσκελές και κανένας πληροφορητής δεν μπορούσε να το απαντήσει. Γι αυτό εγκαταλείφθηκε και επιδιώχθηκε να αποσπασθούν από τους πληροφορητές ιστορίες ζωής, ημικαθοδηγούμενες από τη δομή και τη φιλοσοφία του ερωτηματολογίου που είχε εγκαταλειφθεί.

Η προφορική και η αρχειακή «πρώτη ύλη» που συγκεντρώθηκε, ήταν μεγάλη σε όγκο και πλούσια σε πληροφορίες, γεγονός που επέτρεψε τη διασταύρωση και τη συμπλήρωση των διαφορετικής προέλευσης πληροφοριών. Ιδιαίτερη προσοχή, όμως, απαιτήθηκε για την αξιοποίηση του «υλικού» που προερχόταν από τα Βουλεύματα του Πρωτοδικείου και του Εφετείου Ιωαννίνων. Αυτή η επιφυλακτικότητα απορρέει και επιβάλλεται από τις ιστορικές συγκυρίες και από το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο της εποχής στην οποία αναφέρονται οι συγκεκριμένες πηγές. Είναι γνωστό ότι μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας καταστρατηγήθηκε το άρθρο 3, που αμνήστευε τα πολιτικά αδικήματα τα οποία είχαν τελεστεί από την 3^η Δεκεμβρίου 1944 μέχρι και την υπογραφή της. Η διατύπωση ότι: «Η εξαίρεση από την αμνηστία των συναφών κοινών αδικημάτων κατά της ζωής και περιουσίας, τα οποία δεν ήταν απαραίτητως

²³ Ο Paul Thompson, στο έργο του *Φωνές από το παρελθόν – Προφορική ιστορία*, (τίτλος πρωτοτύπου: Paul Thompson, *The voice of the past – Oral history*, Oxford University Press, 1988), Αθήνα (Πλέθρον) 2002, 201 έγραψε ότι «Είναι φυσικά δυνατόν να ανασυνθέσουμε ένα γεγονός με προφορικές πηγές. Το έργο αυτό μπορεί να αποδειχθεί πιο δύσκολο απ' ό,τι φαίνεται, και αν δεν γίνει κατανοητή αυτή η τάση μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρές παρανοήσεις». Συνδυασμό προφορικών και γραπτών πηγών έκαναν πολλοί ιστορικοί. Ο P. Thompson, ό. π., σ. 81-83, αναφέρει πολλούς ιστορικούς που έκαναν επιτυχημένη χρήση των γραπτών και των αρχειακών πηγών: τους Bancroft, W. G. Hoskins, Bloch, Mischelet και άλλους.

αναγκαία για την επιτυχία του πολιτικού αδικήματος», έδωσε τη δυνατότητα στις δικαστικές αρχές «να το ερμηνεύσουν με καθαρά πολιτικά κριτήρια».²⁴ Από τη στιγμή λοιπόν που είναι γνωστές οι πολιτικές διώξεις που έγιναν εις βάρος των Αριστερών σε ολόκληρη την Ελλάδα με την κατηγορία του κοινού εγκλήματος, δεν έχουν ισχυρό έρεισμα οι κατηγορίες εναντίον τους που περιέχονται στα Βουλευμάτα της εποχής. Η χρήση τους απαιτεί προσοχή και νηφαλιότητα. Στάση που τηρήθηκε και στη χρήση των προφορικών μαρτυριών.²⁵

Κλείνοντας θα ήθελα κατά κύριο λόγο να ευχαριστήσω όλους τους κατοίκους των Μαστοροχωριών που με εμπιστεύθηκαν και με προθυμία συνεργάστηκαν μαζί μου συμβάλλοντας ουσιαστικά στη συγγραφή αυτού του πονήματος. Ιδιαίτερα, αυτούς που μου εμπιστεύθηκαν τα αδημοσίευτα Απομνημονεύματά τους. Ευχαριστώ, επίσης, τους υπεύθυνους και τους υπαλλήλους των Αρχείων, οι οποίοι με βοήθησαν στη συγκέντρωση του υλικού. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στα μέλη της τριμελούς Επιτροπής κ. κ. Γιάννη Γιαννουλόπουλο, Προκόπη Παπαστράτη και την κ. Νάση Μπάλτα, που δέχθηκαν να με εποπτεύσουν. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω από βάθος καρδιάς την ιστορικό κ. Αλέκα Μπουτσοβή, η οποία με εμπύχωσε και με ενθάρρυνε πολλές φορές και -το κυριότερο- με βοήθησε κατά καιρούς να αντιμετωπίσω τα προσωπικά και τα ερευνητικά μου αδιέξοδα.

²⁴ Προκόπης Παπαστράτης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία του 20^{ου} αιώνα (Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945: Κατοχή-Αντίσταση)*, Α΄, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 258.

²⁵ Για τις δεσμεύσεις που επέβαλε η Αρχή Προσωπικών Δεδομένων στη χρήση των ονομάτων βλέπε υποσημείωση 20.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Α΄ Μέρος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κεφάλαιο 1:

Από την ιταλική Κατοχή μέχρι την Απελευθέρωση: Αντιστασιακές
οργανώσεις και διγασμός

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

1.1 Οι Ιταλοί στην Ηπειρο¹

Στις 7 Απριλίου 1939 ο Μουσολίνι είχε καταλάβει την Αλβανία και ήταν έτοιμος με την πρώτη ευκαιρία να επιτεθεί στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση Μεταξά η οποία είχε αποφασίσει «να μην δεχθεί αμαχητί ενδεχόμενη επίθεση» άρχισε την προπαρασκευή στη μεθόριο.²

Το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου είχε οργανωθεί το απόσπασμα Πίνδου, το οποίο αποτελούνταν από 2 τάγματα, μία πυροβολαρχία ορειβατική των 75 χιλ., έναν ουλαμό ιππικού, έναν Λόχο ημιονηγών, και έναν ουλαμό Πυροβολικού των 6, 5 εκατ. (65 χιλ.). Τη διοίκηση του αποσπάσματος Πίνδου ανέλαβε ο Συνταγματάρχης Πεζικού Κωνσταντίνος Δαβάκης, με έδρα το Επταχώρι Καστοριάς, μεθοριακό χωριό των Μαστοροχωριών. Στις 5 Σεπτεμβρίου αφίχθηκε στο Επταχώρι και ο Αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Μισύρης, ο οποίος ανέλαβε τη διοίκηση του 51^{ου} Συντάγματος Πεζικού, με έδρα τη Λυκόρραχη Μαστοροχωριών. Αποστολή του αποσπάσματος ήταν να αμυνθεί σε περίπτωση ιταλικής προσβολής στη συνοριακή γραμμή, να αποφράξει τις ορεινές οδεύσεις, να καλύψει το αριστερό του Β' Σώματος Στρατού και να επιβραδύνει τη διείσδυση των εχθρικών τμημάτων από τα σύνορα και μέχρι τη γραμμή Μπαταρός - Παλαιοχώρι και Μπάτρα - Βούρμπιανη

¹ Η βιβλιογραφία για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Ελληνοϊταλικό και Ελληνογερμανικό Πόλεμο είναι τεράστια. Παρατίθεται εδώ μία στοιχειώδης βιβλιογραφία: Λίντελλ Χάρτ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Α', Αθήνα (7^ο ΕΓ/ΓΕΣ), 1988, Λίντελλ Χάρτ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Β, Αθήνα (7^ο ΕΓ/ΓΕΣ), 1989, Λίντελλ Χάρτ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Γ', Αθήνα (7^ο ΕΓ/ΓΕΣ) 1991, Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Ελληνοϊταλικός και Ελληνογερμανικός Πόλεμος 1940-1941*, Αθήναι (αυτοέκδοση) 1946, Αλέξανδρος Εδιπίδης (επιμ. της στρατιωτικής ύλης), *Εικονογραφημένη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου*, Αθήναι (Γραφεία 'Ιστορίας του πολέμου 1940-1944') 1954, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941 - Η ιταλική εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940)*, (Ανατύπωση 1986), Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1960, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Αίτια και αφορμαί του Ελληνοϊταλικού Πολέμου 1940-1941*, (Ανατύπωση 1988), Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1959, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Η Ελληνική Αντεπίθεσις (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941)*, Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1966, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Χειμεριναί Επιχειρήσεις - Ιταλική Επίθεσις Μαρτίου 1941*, Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1966, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Το τέλος μιας Εποποιΐας, Απρίλιος 1941 (Συνέχεια της Γερμανικής Επιθέσεως τον Απρίλιον 1941 και κατάληψις της Ελλάδος υπό των Γερμανοϊταλών)*, Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1959, Μάρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994, Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα - Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Α' & Β', Αθήνα (Παπαζήσης), 1995.

² Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα - Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Α', ό.π., 60.

Μαστοροχωρίων.³ Ο συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Δαβάκης, και ο αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Μισύρης υπηρέτησαν με γενναιότητα το σκοπό για τον οποίο τάχθηκαν και αντιστάθηκαν στους Ιταλούς που εισέβαλαν στα Μαστοροχώρια στις 28 Οκτωβρίου 1940. Ο αντισυνταγματάρχης Μισύρης και το ιππικό έδωσαν στη Λυκόρραχη στην 1^η Νοεμβρίου την πρώτη νικηφόρα μάχη εναντίον των Ιταλών.⁴ «Η νίκη της Λυκόρραχης είναι η πρώτη νίκη των ελληνικών δυνάμεων και αναπτερώνει το ηθικόν τούτων», έγραψε ο Φιλοποίμην Κόκκινος.⁵ Στην ίδια περιοχή αμυντικές μάχες έδωσε και ο 1^{ος} Λόχος του Ανεξαρτήτου Τάγματος Κονίτσης με το Λοχαγό Δημήτρη Καντάρα. Στις διαταγές του Καντάρα είχαν τεθεί και πολεμούσαν μαζί του ο Σταθμός Χωροφυλακής Πληκατίου, το απόσπασμα Χωροφυλακής Γοργοποτάμου και η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης.⁶ Οι εξελίξεις της ιταλικής εισβολής είναι γνωστές. Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1940 άρχισε η ελληνική αντεπίθεση. Στις 22 Νοεμβρίου ο ελληνικός Στρατός κατέλαβε την Κορυτσά.⁷ Κι ενώ οι Έλληνες νικούσαν στο αλβανικό μέτωπο, οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελλάδα στις 6 Απριλίου από το όρος Μπέλες (σημερινή Κερκίνη) που ξεκινάει από το βορειοανατολικό άκρο του Νομού Κιλκίς και εκτείνεται στο Νομό Σερρών κατά μήκος των συνόρων της Μακεδονίας με τη Βουλγαρία. Στις 9 Απριλίου είχαν καταλάβει ήδη τη Θεσσαλονίκη. Η περίοδος της Κατοχής για την Ελλάδα είχε αρχίσει. Ακολούθησε η συνθηκολόγηση του Τμήματος Στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας. Στη Δυτική Μακεδονία διοικητής του 3^{ου} Σώματος Στρατού ήταν ο Γ. Τσολάκογλου, του οποίου οι άνδρες ήταν εγκλωβισμένοι ανάμεσα στους Ιταλούς του Αλβανικού μετώπου και τους Γερμανούς που προήλαυναν ραγδαία προς την πόλη των Ιωαννίνων. Στις 20 Απριλίου η «Σωματοφυλακή Αδόλφου Χίτλερ», ισχυρή μονάδα των Ες - Ες, με αρχηγό το Λίστ έφτασε στην πόλη των Ιωαννίνων και ο Γ. Τσολάκογλου, ελπίζοντας «ότι θα μπορούσε να κρατήσει τις γραμμές απέναντι στους μισητούς Ιταλούς στην Αλβανία» και ότι θα προλάβει «την πλήρη διάλυση και άτακτη φυγή» των ελληνικών στρατευμάτων από την Αλβανία της πρότεινε συνθηκολόγηση.⁸ Η ανακωχή υπογράφηκε το ίδιο βράδυ ανάμεσα στους Έλληνες

³ Αρχεία ΓΕΣ/ΔΙΣ, 668/Γ/1: «Εκθεση Πεπραγμένων του ΙΙ υποτομέως Αποσπάσματος Πίνδου από 28-10-40 με 1-11-40 υπό Αν/χου ΜΙΣΥΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ».

⁴ Αρχεία ΓΕΣ/ΔΙΣ, 668/Γ/1, ό.π..

⁵ Φιλοποίμην Κόκκινος, *Το Ιππικόν εις την μάχην της Πίνδου 1940*, Αθήναι 1974, 146.

⁶ Δ. Καντάρας, «Ημερολόγιο του 1^{ου} Λόχου του Ανεξαρτήτου Τάγματος Κονίτσης κατά τας επιχειρήσεις του Ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940», *Κόνιτσα*, Περίοδος Γ', τχ. 64 (1995) 203-208.

⁷ Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., 64.

⁸ Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., 69-70, Μάρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994, 41-43.

και τους Γερμανούς και κρατήθηκε μυστική από τους Ιταλούς, οι οποίοι ήθελαν μία ανακωχή που να τους συμπεριλαμβάνει πάσει θυσία, γιατί κάποια στιγμή οι Έλληνες θα ισχυρίζονταν «ενώπιον της ιστορίας, ότι είχαν παραδοθεί στους Γερμανούς».⁹ Στις 23 Απριλίου οι δύο εταίροι του Άξονα, Γερμανία και Ιταλία, συμφιλιώνονται για το θέμα της Ελλάδας με μία δεύτερη συνθηκολόγηση παρουσία και των Ιταλών. Από 21 με 23 Απριλίου που ελάμβαναν χώρα οι διαπραγματεύσεις για τη συνθηκολόγηση της Ελλάδας, Έλληνες, Βούλγαροι, Γερμανοί και Ιταλοί συμμετείχαν σε παρασκηνιακές διαβουλεύσεις για την πρώτη κατοχική κυβέρνηση. Η πρώτη αυτή κατοχική κυβέρνηση, υπό την πρωθυπουργία του Γ. Τσολάκογλου, υπήρξε το αποτέλεσμα ενός μείγματος «υποσχέσεων, απειλών και παραχωρήσεων εκ μέρους των Γερμανών» προς τους Έλληνες, οι οποίοι «υποτάχθηκαν τελικά».¹⁰ Υπήρξε επίσης ό,τι ακριβώς ήθελε ο κατακτητής: «ένα ντόπιο καθεστώς από μαριονέτες».¹¹ Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Τσολάκογλου οι Γερμανοί μοίρασαν την Ελλάδα. Εύφορες περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας και της δυτικής Θράκης παραδόθηκαν στη σύμμαχο των Γερμανών, Βουλγαρία. Οι ίδιοι οι Γερμανοί, αφού ολοκλήρωσαν την κατάκτηση της Ελλάδας, κράτησαν ελάχιστες «σημαντικές από στρατηγική άποψη ζώνες -την Κρήτη, τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη και τη μακεδονική της ενδοχώρα, τη συνοριακή λουρίδα με την Τουρκία, τα νησιά Λήμνο, Λέσβο και Χίο-, και παραχώρησαν στους Ιταλούς μία, τρόπος του λέγειν, 'επικυριαρχία' σε όλη την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα καθώς και στα Ιόνια νησιά και τις Κυκλάδες».¹² Έτσι η Ήπειρος βρίσκεται πλέον υπό Ιταλική Κατοχή.

Όσο διαρκούσαν οι πολεμικές επιχειρήσεις, οι Μαστοροχωρίτες πρόσφεραν πολλά στον αγώνα εναντίον των Ιταλών. Άλλοι από τις πολεμικές επάλξεις και άλλοι από τα μετόπισθεν.¹³ Σημαντικό ρόλο τέλος έπαιξε στον πόλεμο του 1940 ο

⁹ Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., 70-73.

¹⁰ Κώστας Φαρδέλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Άξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή- Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (Μέρος 2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 159-160.

¹¹ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., 44 στο Κώστας Φαρδέλος, ό.π., 160.

¹² Μάρκ Μαζάουερ, ό.π., 45-48.

¹³ Σκοτώθηκαν πολεμώντας στον ελληνοϊταλικό πόλεμο: από το χωριό Ζέρμα οι: Πέτρος Ντέμος του Ανδρέα και Κωνσταντίνος Παπαθανασίου του Αριστείδη. Τραυματίστηκε ο Κωνσταντίνος Ζήνδρος του Θωμά. Βλέπε Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 144. Από το Κεράσοβο σκοτώθηκαν οι: Στάθης Καλούδας, Δημήτρης Πασιάς, Αθανάσιος Σκαλωμένος, Κωνσταντίνος Γκούτσιος του Ιωάννη, Κωνσταντίνος Πασιάς του Νικολάου, Νικόλαος Κοταδήμος του Ιωάννη, Ευστάθιος Ντούντας, Απόστολος Παπαγιάννης του Ιωάννου, Ηλίας Κωτούλας και Θεοδόσης Κοταδήμος. Τραυματίστηκαν οι εξής: Γιώργος Μπέτζιος του Κ., Απόστολος Σιάφης, Αχιλλέας Νάκος του Χρ.. Βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – διηγήσεις από το χωριό μας*

συνταγματάρχης Σωκράτης Δημάρατος από τη Βούρμπιανη Μαστοροχωρίων, ο οποίος διοικούσε Ταξιαρχία Ιππικού υπό τις διαταγές του Β' Σώματος Στρατού που είχε αναλάβει τη μάχη της Πίνδου. Ο Δημάρατος διατάχθηκε την 31^η Οκτωβρίου να «αχθεί εκ Νεαπόλεως δια Γρεβενών προς Δούτσικον», όπου στάθμευε η Ταξιαρχία του με σκοπό να εξασφαλίσει τις διαβάσεις από τη Σαμαρίνα προς τα Γρεβενά και ταυτόχρονα να δημιουργήσει «επαφήν μετά του πλευρού του εχθρού όστις ήθελε να κατέλθει δια Σαμαρίνας προς Δίστρατο». Με την ίδια διαταγή του ανατέθηκε η διοίκηση του 7^{ου} Συντάγματος Πεζικού και «Τάγμα τούτου μετά Ουλαμού Πυροβολικού». Το πρωί της 1^{ης} Νοεμβρίου η Ταξιαρχία είχε φθάσει μετά από «Μαραθώνιο» στο Δούτσικο. Στις 2 Νοεμβρίου είχε γίνει επιπλέον η προώθησή της στο ύψωμα της Σκούρτζας και είχαν λάβει «την πρώτην επαφήν μετά του εχθρού εις ύψωμα Ρέντα». Την 3^{ην} Νοεμβρίου είχαν σημειώσει την πρώτη νίκη στη Σαμαρίνα. «Η Ταξιαρχία επέτυχε τον πρώτον αντικειμενικόν της σκοπόν, να φράξη την προς Γρεβενά κάθοδον του εχθρού». Ήταν ο πρώτος κρίκος στην αλυσίδα επιτυχιών της Ταξιαρχίας Ιππικού και του διοικητή της Δημάρατου στη μάχη της Πίνδου. Ιδιαίτερη ήταν η συμβολή του Δημάρατου και στην τρίτη φάση του ελληνοϊταλικού πολέμου, την καταδίωξη (9 και 10 Νοεμβρίου).¹⁴ Σε αυτόν τον αγώνα επίσης καταλυτικός ήταν ο ρόλος των αμάχων και των γυναικών, οι οποίες βοήθησαν κουβαλώντας πυρομαχικά και πλέκοντας κάλτσες και φανέλες για τον έλληνα στρατιώτη.¹⁵ Όμως στους Μαστοροχωρίτες που βοήθησαν τον ελληνικό Στρατό στον αγώνα του κατά των κατακτητών επεφύλαξε η τύχη να τον δουν να υποχωρεί με καταρρακωμένο το ηθικό μετά τη συνθηκολόγηση με τους δυο συμμάχους του Άξονα, Γερμανία και Ιταλία.

Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 123-4. Από την Πυρσόγιαννη οι Σωτήρης Χαλκιάς του Κωνσταντίνου και Ευάγγελος Πετσίνης του Δημητρίου. Οι πληροφορίες προέρχονται από διασταύρωση των χειρόγραφων απομνημονευμάτων του Πυρσογιαννίτη Αντώνη Πάσχου και του βιβλίου του Γιάννη Μαυρομάτη, *Ιστορία και παράδοση της Πυρσόγιαννης: χωριανικά ανέκδοτα και ιστορίες*, Ηγουμενίτσα 1989, 137.

¹⁴ Φιλοποίμην Κόκκινος, *Το Ιππικόν εις την μάχην της Πίνδου 1940*, Αθήναι 1974, 23, 24, 27, 32, 42, 115, 131, 143.

¹⁵ Για την προσφορά της γυναίκας της Πίνδου στον ελληνοϊταλικό Πόλεμο: Ελευθερία Τζιάλλα-Μάντζιου, *Η γυναίκα της Πίνδου στο έπος του '40*, Ιωάννινα (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων-Δήμος Κόνιτσας-Κοινότητα Φούρκας) 2001. Για την προσφορά της γυναίκας του Κερασόβου: Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 35-37 και Γεώργιος Κοντοδήμος, *Λαογραφικά-Ιστορικά, Σατιρικά ποιήματα Κερασόβου Κονίτσης*, Αθήνα 1978, 307-308. Για την προσφορά της Πυρσογιαννίτισσας γυναίκας: Μιλτιάδης Π. Ζαφείρης, *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2006, 25-26.

Πολλοί κάτοικοι των γύρω χωριών όταν επέστρεφε ο ελληνικός Στρατός από την Αλβανία περισυνέλεξαν με περισσή φροντίδα όπλα για την ώρα της Αντίστασης.¹⁶

1.2 Διοίκηση και Οικονομία

Με την υπαγωγή της Ηπείρου στην Ιταλική Στρατιωτική Διοίκηση η αλβανική μεθόριος της Ηπείρου είχε ανατεθεί στο 16^ο Σώμα Στρατού, που, όπως κάθε ιταλικό σώμα στρατού, περιλάμβανε πεζικό, μηχανοκίνητα, πυροβολικό, συνοριοφύλακες, караμπινιέρους, τελωνοφύλακες, αστυνομικούς και μελανοχίτωνες.¹⁷ Την επιτήρηση των Μαστοροχωριών είχαν αναλάβει οι Καραμπινιέροι, που είχαν την έδρα τους στη Χρυσή (Σλάτινα), χωριό της Δυτικής Μακεδονίας που συνόρευε με τα Μαστοροχώρια, στη Μόλιστα και στη Φούρκα, χωριά της Κόνιτσας, που συνόρευαν επίσης με τα Μαστοροχώρια και στην ίδια την πόλη της Κόνιτσας.¹⁸ Μέχρι και την εμφάνιση των ανταρτών η ιταλική Χωροφυλακή ήλεγχε τις μετακινήσεις των δημοσίων υπαλλήλων από και προς την Κόνιτσα που έδιναν υποχρεωτικά το παρόν στη Διοίκηση 2^{ου} Λόχου του 5^{ου} Τάγματος Βασιλικών Καραμπινιέρων, ενώ ο Επαρχος Κόνιτσας ήταν υποχρεωμένος για κάθε διοικητική ενέργειά του να ενημερώνει το Γραφείο Πολιτικών υποθέσεων της Μεραρχίας Πεζικού Μοδένης στα Γιάννενα, δια μέσου της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, και να ζητάει την έγκρισή του για το διορισμό των τοπικών αρχόντων.¹⁹ Επίσης το ιταλικό Φρουραρχείο της

¹⁶ Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 39 και Γεώργιος Σδούκος, *Λυκόρραη: Μπέηδες και Ραγιάδες στα βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1988, 82.

¹⁷ Davide Rodogno, «Η ιταλική κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 1^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 82.

¹⁸ Για τα αποσπάσματα της Καραμπινιερίας στην Κόνιτσα βλέπε Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες-Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννενα 1988, 11-12. Για τα αποσπάσματα των Καραμπινιέρων στη Μόλιστα βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 47-49. Την πληροφορία ότι αποσπάσματα Ιταλών που επέδραμαν στα Μαστοροχώρια έδρευαν στη Χρυσή Δ. Μακεδονίας τη δίνουν προφορικές πηγές. Για την ύπαρξη των Ιταλικών αποσπασμάτων στη Φούρκα που επέδραμαν στα Μαστοροχώρια βλέπε Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 20/1947, στον τόμο που περιέχει: Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

¹⁹ Εγγραφο του 5^{ου} Τάγματος Βασιλικών Καραμπινιέρων, Αριθμ. Πρωτ. 35/13 διαμ. Εν Κονίτση τη 8-6-1942. Κοινοποίηση από τον Επαρχο Κονίτσης σε όλους τους Προϊσταμένους Δημ. Υπηρεσιών, Εν Κονίτση τη 9-6-1942. Κάτοχοι του εγγράφου 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο υπόγειο της Περιφέρειας Ιωαννίνων. Για την έγκριση διορισμού του Κοινοτικού Συμβουλίου από τη Μεραρχία Πεζικού Μοδένης βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1479, Υποφ. ΙΙΙ, Διοίκηση Ηπείρου, Εσωτ. Τμήμα Α6, αριθμ. Πρωτ. 4193/18 Δεκ. 1943.

Κόνιτσας πολλές φορές ενέκρινε προκαταβολικά το διορισμό των τοπικών κοινοτικών συμβουλίων πριν τον εγκρίνει η Γενική Διοίκηση Ηπείρου.²⁰

Σε πανελλήνια κλίμακα η κατοχική κυβέρνηση επέβαλλε στους έλληνες αγρότες φόρο, μη εξαιρουμένων και των Μαστοροχωριτών, τη λεγόμενη Δεκάτη. Το 1/10 της παραγωγής από οποιοδήποτε παραγόμενο προϊόν έπρεπε να δοθεί στην Εφορεία.²¹ Οι Μαστοροχωρίτες αντέδρασαν στην επιβολή της Δεκάτης, και αρνούσαν την παράδοση των προϊόντων τους. Λόγου χάρη οι Λυκορραχίτες οι οποίοι έδωσαν με την πρώτη εφαρμογή της Δεκάτης 5.000 οκάδες σιτάρι, όταν εμφανίστηκαν οι αντάρτες, αρνήθηκαν να παραδώσουν το 1/10 της παραγωγής τους σε καλαμπόκι που ζητούσε η τότε κατοχική κυβέρνηση, παρά τις πιέσεις του εφόρου της Κόνιτσας.²² Η Δεκάτη όμως πρωτοεφαρμόστηκε στην Πυρσόγιαννη, στην οποία υπήρχε σταθμός Χωροφυλακής. Οι Πυρσογιαννίτες εξαγριώθηκαν από αυτή την πρωτιά και σύσσωμοι πήγαν στη Χωροφυλακή για διαμαρτυρία, η οποία τους υποδέχτηκε με προτεταμένα τα όπλα. Ο Σωκράτης Πύρσος είπε σε έναν Χωροφύλακα: «Εμείς δε φοβηθήκαμε τις ιταλικές οβίδες, θα φοβηθούμε το δικό σου το μπιστόλι; Δεν ήρθαμε για κακό εδώ. Ήρθαμε να διαμαρτυρηθούμε». Οι χωροφύλακες ζήτησαν τότε μία επιτροπή με την οποία θα γίνονταν οι διαπραγματεύσεις. Την ώρα που συζητούσε η Επιτροπή κάποιοι απείλησαν με θάνατο το γεωπόνο που ήταν υπεύθυνος για το μάζεμα της Δεκάτης κι εκείνος τράπηκε σε φυγή και δεν επέστρεψε ποτέ στην Πυρσόγιαννη.²³ Ταυτόχρονα κάποιοι «χωροφύλακες με τα όπλα περιφέρονταν στο προαύλιο οπλισμένου». «Αυτό», λέει ένας Πυρσογιαννίτης στα Απομνημονεύματά του «μας ερέθισε και αρχίσαμε να τους πετροβολούμε [...]»²⁴ και τους αναγκάσαμε να μούνε μέσα».²⁵ Τις επόμενες μέρες η

²⁰ Εγγραφο Επαρχίας Κονίτσης προς την Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, Διεύθυνσιν Εσωτερικών, 21-12-1942, Γ.Α.Κ Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υπ. Ι.

²¹ Για την καθιέρωση της Δεκάτης και του Παρακρατήματος βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 69-76, 142-148.

²² Αρχικά η κυβέρνηση Γ. Τσολάκογλου είχε θεσπίσει την εισφορά των αγροτών στο 1/10 της σοδειάς τους σε σιτηρά. Επειδή απέτυχε το μέτρο για τη συγκέντρωση των σιτηρών, θέσπισε το Σεπτέμβριο του 1941 τη συγκέντρωση του αραβοσίτου. Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, ό.π., 69-74. Για τα γεγονότα τα σχετικά με τη Δεκάτη στη Λυκορραχη υπάρχει η προφορική μαρτυρία Δ.Σ., κασέτα 4, πλευρά β, και κασέτα 5 του ίδιου, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

²³ Για εκδίωξη των εισπρακτόρων της Δεκάτης από τους αγρότες και κυρίως από μέλη του ΕΑΜ βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, ό.π., 201-202.

²⁴ Οι τελίτσες μέσα στις αγκύλες αντιστοιχούν σε ονόματα συντοπιτών του απομνημονευματογράφου. Παραλείπονται, διότι δεν γνωρίζω εάν οι αναφερόμενοι ζουν. Επιβάλλεται από την Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων να τηρείται ανωνυμία για τους ζώντες.

²⁵ Χειρόγραφα απομνημονεύματα Α. Π., 140-144.

Χωροφυλακή συνέλαβε αυτούς που πετροβόλησαν τους Χωροφύλακες και τους έκλεισε στο κρατητήριο. Ο Σωκράτης Πύρσος που είχε κάνει τις διαπραγματεύσεις με τη Χωροφυλακή τις προηγούμενες μέρες, επενέβη να αποφυλακιστούν οι κρατούμενοι. Τότε οι χωροφύλακες συνέλαβαν κι αυτόν. Προσήχθηκαν σε δικαστήριο των Ιωαννίνων, αλλά αθωώθηκαν με τη μεσολάβηση του Δεσπότη Σπυρίδωνα, στον οποίο είχαν καταφύγει συγχωριανοί τους που διέμεναν στα Γιάννενα.²⁶ Έτσι άρχισαν οι κακές σχέσεις του πυρσογιαννίτικου πληθυσμού με τη Χωροφυλακή, η οποία «αντιπροσώπευε τα συμφέροντα ενός άλλου κόσμου» που δεν είχε σχέση με αυτόν τον οποίο επιτηρούσε. Και το κυριότερο, «δεν μπορούσε να ασκήσει τοπική πολιτική με άξονα τα προϊόντα της συγκέντρωσης».²⁷

Μέχρι και τα τέλη του 1942 φαίνεται ότι τα Μαστοροχώρια είχαν περάσει σε διοικητική σύγχυση, αναρχία και οικονομική καταστροφή. Σημάδια αυτής της κατάστασης μπορούν να ανιχνευθούν στον τρόπο που λειτούργησαν: το Επισιτιστικό, η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, καθώς και η τοπική Διοίκηση.²⁸ Παρά το γεγονός ότι είχαν δημιουργηθεί από τους Ιταλούς από τις 12 Ιανουαρίου 1942 επιτροπές επισιτισμού στις Νομαρχίες, εν τούτοις το Επισιτιστικό, αποτέλεσε αιτία προστριβών και ερίδων μεταξύ των κατοίκων των Μαστοροχωρίων.²⁹ Η μία οκά καλαμποκίσιο αλεύρι κατ' άτομο, τα λίγα σπύρτα, καθώς και η λίγη ζάχαρη και το λίγο αλάτι,³⁰ που μοίραζαν οι Ιταλοί σε κάθε οικογένεια, ήταν αρκετά να κάνουν άνω κάτω την επαρχία Μαστοροχωρίων, διότι πολλές τοπικές επιτροπές επισιτισμού επιδόθηκαν με ζήλο στην υπεξαίρεση και κατηγορήθηκαν για ατασθαλίες. Για ατασθαλίες κατηγορήθηκε από συγχωριανό του ο πρόεδρος της Λυκόρραχης Αθανάσιος Καρανίκας.³¹ Επιλήσιμα των υποχρεώσεών τους κατέστησαν και τα «μέλη της

²⁶ Χειρόγραφα απομνημονεύματα ό.π..

²⁷ Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 131, 204.

²⁸ Για το διοικητικό χάος που επικράτησε τους πρώτους μήνες της Κατοχής και για το Επισιτιστικό βλέπε Davide Rodogno, «Η ιταλική κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 1^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 82-89.

²⁹ Για τη δημιουργία επιτροπών επισιτισμού στις Νομαρχίες από τους Ιταλούς βλέπε Davide Rodogno, «Η ιταλική κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 1^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 85.

³⁰ Για τα είδη που διανέμονταν από τους Ιταλούς στα Μαστοροχώρια μιλούν τα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Κ.Κ. (14), και οι προφορικές μαρτυρίες του Α.Φ. κασέτα 130, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η) και του Δ.Σ., κασέτα 5, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

³¹ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υποφ. Ι, Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Δ/νσις Εσωτερικών, Τμήμα Α, Προς τον Επαρχον Κονίτσης, αριθμ. Πρωτ. 2631/31-1-1942.

Διοικούσης την Κοινότητα της Πυρσόγιαννης Επιτροπής», όσον αφορά το Επισιτιστικό και τη διανομή των χορηγηθέντων αλεύρων, διότι εξυπηρετούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα και τους συγγενείς τους. Έτσι η Επαρχία Κόνιτσας αναγκάστηκε να προτείνει στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου καινούργια Διοικούσα Επιτροπή, η οποία θα απολάμβανε την «κοινή εκτίμηση των κατοίκων».³² Το μέγεθος της διοικητικής αταξίας αλλά και του αλληλοσπαραγού εξ αιτίας του Επισιτιστικού, στα οποία είχαν περιέλθει τα Μαστοροχώρια μέχρι τις 20 Φεβρουαρίου του 1943 που εμφανίστηκαν οι πρώτοι αντάρτες του Ε.Α.Μ., το φανερώνει ένα έγκλημα που έγινε στο Κάντσικο στις 8 Φεβρουαρίου 1943. Ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Μόκας μπροστά στα μάτια των «εντρόμων μικτών μαθητών» κατέσφαξε το συνάδερφό του Αδαμάντιο Ταμπούρη. Σύμφωνα με τη σχηματισθείσα Δικογραφία του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων οι δύο δάσκαλοι είχαν στο παρελθόν κτηματικές διαφορές, καθώς και αντιζηλιές επαγγελματικές σε τέτοιο βαθμό, ώστε είχαν τεθεί από τους Προϊσταμένους τους «επί τινα χρόνον εις διαθεσιμότητα» για «εκδηλώσεις μίσους και αναξιοπρεπείας» μεταξύ των. Οι διαφωνίες τους δε κορυφώθηκαν μέσα στην Κατοχή εξ αιτίας του Επισιτιστικού. Ένα από τα μέλη της Επισιτιστικής Επιτροπής του Καντσίκου ήταν ο δάσκαλος Αδαμάντιος Ταμπούρης. Μεταξύ των μελών της Επισιτιστικής Επιτροπής «ηγέρθησαν διαφωνίαι, οι μεν εθεώρουν τους δε μεροπληπτούντας κατά τας διανομάς των τροφίμων, ή κλέπτοντας». Οι διαφωνίες αυτές διχάσαν τους κατοίκους, μια μερίδα των οποίων ενήργησε να αντικατασταθεί στην Επισιτιστική Επιτροπή ο Ταμπούρης από τον Μόκα. Η ήδη υπάρχουσα εχθρότητα ανάμεσά τους ενδυναμώθηκε και ο καθένας απ' αυτούς επιζητούσε την ευκαιρία να εκδικηθεί τον αντίπαλο. Ο Ταμπούρης μετά από πολλές συζητήσεις με τα μέλη της Επιτροπής παρέσυρε τον Μόκα στην άκρη του χωριού και βιαιοπράγησε εναντίον του. Ο Μόκας, αφού επέστρεψε στο χωριό «έλαβεν μάχαιραν αιχμηράν και ορκιζόμενος επί της μαχαίρας εκδίκησιν» πήγε στο σχολείο όπου ο Ταμπούρης παρέδιδε μαθήματα «και πριν εκείνος προφθάση να λάβη μέτρα προστασίας, επετέθη με λύσσαν εναντίον του» και του «κατέφερεν πολλαπλά βιαιότατα πλήγματα εις διάφορα του σώματός

³² Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υπ. Ι, Εγγραφο Επαρχίας Κονίτσης προς την Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, Διεύθυνσιν Εσωτερικών, 21-12-1942: Το έγγραφο αναφέρει μόνο τα ονόματα των μελών του προτεινόμενου διοικητικού Συμβουλίου και όχι τα ονόματα των μελών του διαλυθέντος Διοικητικού Συμβουλίου ένεκα ατασθαλιών.

του μέρη και αφήκεν αυτόν άπνουν. Ακολουθως ετράπη εις φυγήν, καταφυγών εις ανταρτικάς ομάδας [..]». ³³

Όσον αφορά την Εκπαίδευση επίσης δεν λειτούργησε ομαλά την περίοδο της Κατοχής στα Μαστοροχώρια. Τα σχολεία στην πλειοψηφία τους το πιο πιθανό είναι να υπολειτουρούσαν ή να αργούσαν εξ ολοκλήρου. Για παράδειγμα το Δημοτικό Σχολείο της Λυκόρραχης δε λειτούργουσε μετά το 1942. ³⁴ Επίσης υπάρχει η πληροφορία από έγγραφο που στάλθηκε τον Οκτώβριο του 1942 από τον Επιθεωρητή της Κόνιτσας στο Διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Βούρμπιανης και Πυρσόγιαννης ότι αυτός δεν συγκέντρωνε τους μαθητές στο σχολείο «προφασιζόμενος ότι οι περισσότεροι μαθητές απουσίαζαν». ³⁵ Είναι τέλος γνωστό ότι και στο Κεράσοβο δε λειτούργησε σχολείο στην κατοχική περίοδο, με εξαίρεση λίγους μήνες. ³⁶

Τέλος όσον αφορά την τοπική διοίκηση των Μαστοροχωρίων ελάχιστοι πρόεδροι συνεργάστηκαν χωρίς κανένα δισταγμό και αιδώ με τις ιταλικές Αρχές μέχρι που εμφανίστηκαν οι αντάρτες και τους αντικατέστησαν με καινούργια πρόσωπα. Ο πρόεδρος της Λυκόρραχης εξαναγκάσθηκε από τους Ιταλούς караμπινιέρους σε συνεργασία, αλλά γρήγορα συνειδητοποίησε τι εσήμαινε να κατέχεις τέτοια θέση σε καιρό Κατοχής και παραιτήθηκε. ³⁷ Τέλος ίσως υπήρξε και η εκλεκτή μειοψηφία η οποία επέδειξε ήθος και διάλεξε να παραιτηθεί και να μη διεκπεραιώνει τις θέσεις της κατοχικής κυβέρνησης. Για παράδειγμα κι άλλος ένας από τους κατοχικούς προέδρους της Καστάνιανης παραιτήθηκε, αλλά και το εναπομείναν Κοινοτικό Συμβούλιο αρνιόταν να εισπράξει τους φόρους που είχε επιβάλλει η κατοχική κυβέρνηση που εχειραγωγείτο από τον κατακτητή, καθώς και «τα δικαιώματα της βοσκής και τα ενοίκια βοσκήσιμων εκτάσεων». Η Επαρχία Κόνιτσας μιλούσε για «ασύγγνωστον αμέλειαν» διοικητικήν, αλλά για τον κάθε

³³ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 864/1946, Β' (501-1025).

³⁴ Προφορική μαρτυρία του Δ. Σ., κασέτα 66, πλευρά α και κασέτα 67 πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

³⁵ Αταξινόμητο έγγραφο χωρίς σφραγίδα: Κόνιτσα 15-10-42, αριθμ. πρωτ. 925: Κάτοχοι εγγράφου 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο υπόγειο Περιφέρειας Ιωαννίνων.

³⁶ Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 83.

³⁷ Για την παραίτηση του προέδρου βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1479, Υπ. ΙΙΙ, Εγγρ. Επαρχίας Κονίτσης προς τη Γενική Διοίκηση Ηλείου, Εν Κονίτση τη 4-2-1943.

Ελληνα μάλλον πρέπει να είναι υπόδειγμα διοικητικής Αντίστασης και λαμπρής κοινοτικής σύμπνοιας.³⁸

Σε γενικές γραμμές η πείνα και η ένδεια εμάστιξαν ιδιαίτερα εκείνα τα χωριά από τα Μαστοροχώρια των οποίων η γεωργοκτηνοτροφία ήταν επίκουρος της οικονομίας τους και η κύρια ενασχόληση των κατοίκων ήταν η μαστορική τέχνη. Όπως αναφέρθηκε στον πρόλογο, όλα τα χωριά ασχολούνταν εν μέρει με τη μαστορική τέχνη, τα κυρίως όμως μαστοροχώρια ήταν η Πυρσόγιαννη και η Βούρμπιανη των οποίων η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν χτίστες, το Τούρνοβο (Γοργοπόταμος), του οποίου οι κάτοικοι ασχολούνταν κυρίως με την ξυλογλυπτική και οι Χιονιάδες των οποίων οι κάτοικοι ήταν κυρίως αγιογράφοι.³⁹ Αυτά λοιπόν τα χωριά ήταν και τα άμεσα πληττόμενα από το φάσμα της πείνας, γιατί τα μπουλούκια των μαστόρων και τεχνιτών δεν μπορούσαν πλέον να ταξιδεύουν για να προσφέρουν στις οικογένειές τους τα απαραίτητα για την επιβίωση, αλλά και γιατί το χρήμα πλέον δεν είχε αξία. Επί πλέον τα караβάνια των Βλάχων από την Αετομηλίτσα που μετέφεραν σιτηρά στην περιοχή δεν υπήρχαν πλέον, δεδομένου ότι τα μουλάρια των κερατζήδων είχαν επιταχθεί από το κράτος, ένα χρόνο σχεδόν πριν από την ιταλική εισβολή καθώς προπαρασκευαζόταν ο πόλεμος. Έτσι υπήρχε έλλειμμα σε σιτηρά δύο χρόνων.⁴⁰ Μέσα σ' αυτή τη δύσκολη κατάσταση επινοήθηκαν διάφορες μέθοδοι επιβίωσης από τους Μαστοροχωρίτες. Γι' αυτούς που η γεωργοκτηνοτροφία είχε την πρώτη θέση στο βιοπορισμό, τα πράγματα ήταν πιο εύκολα. Οι Λυκορραχίτες λόγω χάρη άρχισαν να σπικτείνουν τον κλήρο τους δια της εκχέρσωσης και να αυξάνουν το ζωικό τους κεφάλαιο. Μέχρι το 1946 είχαν καταφέρει να διπλασιάσουν και τις

³⁸ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υποφ. Ι, Εγγραφο Επαρχίας Κόνιτσας προς τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Κόνιτσα 11-5-1942. Το συγκεκριμένο έγγραφο δεν αναφέρει το όνομα του Προέδρου που παραιτήθηκε ούτε τα ονόματα των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου που δεν υποτάσσονταν στις βουλές των Ιταλών. Όμως αναφέρει για το εν λόγω Διοικητικό Συμβούλιο τα εξής: «η επιβολή των φόρων κατά το πλείστον δεν επραγματοποιήθη, τα δικαιώματα βοσκής και τα ενοίκια βοσκήσιμων εκτάσεων παραμένουσιν ανείσπρακτα. Επειδή δε κατά ταύτα συντρέχωσι λόγοι βαρείας αμελείας και Κοινοτικού συμφέροντος, λόγω όμως της γενικότητος των παραβάσεων δεν είναι δυνατή η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 12 του Κώδικα της Νομοθεσίας περί Δήμων και Κοινοτήτων, προτείνομεν την διάλυσιν του εν λόγω Κ.Σ. και τον διορισμόν Διοικούσης Επιτροπής, αποτελεσθεσομένης εκ των της υπ' αριθμ. 626 ε.ε. αναφοράς ημών προταθέντων προσώπων. Επί τούτοις αναφέρω και αύθις ότι την αντικατάστασιν της Διοικούσης Επιτροπής ενέκρινε και το ενταύθα Ιταλικόν Φρουραρχείο».

³⁹ Για βιβλιογραφία που αφορά τα μαστοροχώρια της Ηπείρου βλέπε Ευάγγελο Αυδίκου, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα (Καρδαμίτσας) 1993, 65-66.

⁴⁰ Την πληροφορία για την επίταξη των μουλαριών των κερατζήδων της Αετομηλίτσας τη δίνουν τα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Α. Π. (Πυρσόγιαννη). Για το επάγγελμα του κερατζή (αγωγάτη) που ασκούσαν οι Αετομηλιτισιώτες βλέπε Βασίλης Νιτσιάκος, *Αετομηλίτσα (Παραδοσιακή λαογραφία)*, Α', Γιάννινα (Σύλλογος Αετομηλιτισιωτών «Το Ντένισκο») 1979, 6.

καλλιεργήσιμες εκτάσεις και τα ποίμνια τους.⁴¹ Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες η εκχέρσωση πήρε τέτοια έκταση που οι κάτοικοί της εξήγαγαν σιτηρά στα γύρω χωριά των Μαστοροχωρίων.⁴² Οι Λυκορραχίτες που ήταν οι λιγότερο κοσμοπολίτες σε σχέση με τους γείτονές τους, θεωρούνταν την περίοδο της Κατοχής οι πλουσιότεροι της περιοχής και σχεδόν ευτυχείς που δεν ταξίδευαν ή ταξίδευαν λιγότερο για να προσκομίσουν στην οικογένειά τους τα απαραίτητα είδη διατροφής.⁴³ Η Ζέρμα επίσης ήταν από τα «ψωμοχώρια» της περιοχής και πολλές οικογένειές της παρήγαγαν τη δεκαπεντετία 1930-1945 πάνω από 2000 οκάδες σίτου ετησίως, ποσότητα ικανή να τις θρέψει επαρκώς.⁴⁴ Τέλος και η Οξυά ήταν από τα χωριά που είχε εκχερσώσει το βουνό και αντιμετώπισε με αυτόν τον τρόπο το φάσμα της πείνας την περίοδο της Κατοχής. Μάλιστα το βουνό της Οξυάς που νοικιαζόταν προπολεμικά στους κτηνοτρόφους Τζίμα και Τόρη υπήρξε ιδιαίτερα αποδοτικό, όταν καλλιεργήθηκε στην Κατοχή, διότι ήταν καλά λιπασμένο. Ο γεωπόνος Φίνογλου σε επίσκεψη που είχε κάνει στο χωριό διαπίστωσε ότι «από ένα κόκο στάρι είχαν φυτρώσει τόσα στάχυα που συνολικά μαζέψαμε 110 κόκους σιτάρι».⁴⁵ Οι καιροί είχαν αναστραφεί. Τα κοσμοπολίτικα χωριά τα έχοντα περισσότερο εξωστρεφή οικονομία πεινούσαν, και τα χωριά τα έχοντα περισσότερο εσωστρεφή και κατά κάποιον τρόπο αυτάρκη οικονομία ευημερούσαν. Οι υπόλοιποι Μαστοροχωρίτες αναγκάζονταν, για να εξοικονομήσουν τον επιούσιο, να κάνουν ανταλλακτικό εμπόριο.⁴⁶ Μετέβαιναν στην περιοχή που κατοικούσαν οι Τσάμηδες στη Θεσπρωτία,

⁴¹ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1566, Υποφ. XIV, Επαρχία Κονίτσης, Αίτησις κατοίκων Λυκορράχης, Εν Λυκορράχη τη 3 Ιουνίου 1946, Προς την Σεβαστήν Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, Ιωάννινα. Με την αίτηση αυτοί οι κάτοικοι ζητούν τον αποκλεισμό του ξένου ποιμένα Νικολάου Νούσια από τα κοινωτικά βοσκοτόπια της Λυκορράχης λόγω στενότητας χώρου, δεδομένου ότι τα ποίμνια της Λυκορράχης καθώς και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις είχαν αυξηθεί «εις το διπλάσιον της προπολεμικής περιόδου».

⁴² Η εκχέρσωση και ο «ομαδικός καλλιεργητικός (παραγωγικός) οργανισμός» υπήρξε γνώρισμα όλης της ελληνικής υπαίθρου το 1942-1943, σύμφωνα με τον ιστορικό Γιώργο Μαργαρίτη. Ο ίδιος λέει ότι τα υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία της εποχής που αφορούσαν τη γεωργική παραγωγή του 1942 και 1943 μιλούσαν σκόπιμα για πενιχρή γεωργική παραγωγή, διότι ήθελαν να κουκουλώσουν την αποτυχία των δωσίλογων αρχών να συγκεντρώσουν τη σοδειά που αντιστοιχούσε στο παρακράτημα και στη δεκάτη. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 142-148.

⁴³ Την πληροφορία ότι οι Λυκορραχίτες ήταν οι ευπορότεροι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων την περίοδο της Κατοχής την έχουμε και από τις ακόλουθες προφορικές μαρτυρίες: των: Β. Φ., κασέτα 130 α, πλευρά α, Δ. Φ., κασέτα 34, πλευρά α, Ε. Σ., κασέτα 59, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η) και Δ. Στεργίου, κασέτα 4, πλευρά β, (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁴⁴ Γρηγόρης Γκατζουγιάνης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 39.

⁴⁵ Θανάσης Πορφύρης, «Αποφράδα μέρα πόνου και θρήνου για το χωριό Οξυά Κόνιτσας», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 99 (1998), 27-28.

⁴⁶ Το ανταλλακτικό εμπόριο ελάμβανε χώρα σε όλη την Ηπειρο την περίοδο της Κατοχής. Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 116-120.

στην Ηγουμενίτσα, στην Παραμυθιά, στο Μαργαρίτι, στη Σαγιάδα και αγόραζαν λάδι, αλάτι. Υστερα τα πήγαιναν στις εύφορες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας (Κοζάνη, Φλώρινα, Καστοριά), της Αλβανίας (Λεσκοβίκι, Κολωνία, Κορυτσά κ.λ.π.) και της Γιουγκοσλαβίας (Βελιγράδι) και τα αντήλλασαν με σιτάρι και καλαμπόκι. Άλλοι αντάλλασαν το καλαμπόκι που παρήγαγαν στο χωριό τους με λάδι από ελαιοπαραγωγικές περιοχές της Ηπείρου, και το λάδι το αντάλλασαν με μεγαλύτερη ποσότητα καλαμπόκι στη Μακεδονία ή την Αλβανία. Για τη μία οκά λάδι έδιναν στο Θεσπρωτία τρεις οκάδες καλαμπόκι. Και για τη μία οκά λάδι έπαιρναν στη Μακεδονία δώδεκα οκάδες καλαμπόκι. «Η διαφορά αυτής της αξίας ήταν το κέρδος» που επέτρεπε «στις οικογένειες [...] να ζήσουν».⁴⁷ Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξαγόταν αυτό το εμπόριο ήταν πολύ σκληρές και επικίνδυνες. Πολλοί Μαστοροχωρίτες δεν είχαν μεταγωγικά ζώα και μετέφεραν το φορτίο στις πλάτες τους (30 οκάδες βάρος) καλύπτοντας μια απόσταση μέχρι και 150 χιλιόμετρα.⁴⁸ Πολλοί κυκλοφορούσαν «γυμνοί και ανυπόδυτοι». Αντί υποδημάτων φορούσαν στα πόδια τους ξύλινα παπούτσια (τσόκαρα) ή κομμάτια υφασμάτων δεμένα με σκοινί, ακόμα και τους χειμερινούς μήνες.⁴⁹ Όσοι πραγματοποιούσαν αυτά τα ταξίδια κινδύνευαν από ληστές που «ενέδρευαν στα περάσματα των δρόμων και άρπαζαν το σιτάρι, το λάδι και ό, τι άλλο μεταφέρονταν στα χωριά».⁵⁰ Μερικές φορές οι ληστές, οι οποίοι δρούσαν «με την ανοχή ή και τη συνεργασία των Ιταλών», σκότωναν και τους αγωγιάτες.⁵¹ Έτσι η Πυρσόγιαννη είχε 7 θύματα και το Κεράσοβο 6 από Αλβανοτσάμηδες στη Θεσπρωτία.⁵² Εξίσου επικίνδυνο ήταν το ταξίδι των

⁴⁷ Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδελφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 17-19.

⁴⁸ Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κονίτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993, 116. Για τις πορείες των κατοίκων της Κονίτσας προς τη Μακεδονία και την Αλβανία φορτωμένοι 30 και 40 οκάδες στην πλάτη για να μπορέσουν να εξοικονομήσουν λίγη μπομποτά βλέπε «Εκθεση για τη δράση της Ε.Π.Ο.Ν. από 10-4-1943 έως το τέλος 1944 (αρχές 1945)», Αρχείο Ε.Π.Ο.Ν., Κουτί 1, Α122 (Α.Σ.Κ.Ι.).

⁴⁹ Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστάνιανης Κονίτσης*, Ιωάννινα 1971, 49.

⁵⁰ Για την «εξουσία των ληστών» στην ύπαιθρο της κατακτημένης από τον Άξονα Ελλάδας βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην Εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 132-134.

⁵¹ Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες-Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννινα 1988, 9-12.

⁵² Οι φονευθέντες Πυρσογιαννίτες από τους Αλβανοτσάμηδες αναφέρονται στο Γιάννης Μαυρομάτης, *Ιστορία και παράδοση της Πυρσόγιαννης. Χωριανικά ανέκδοτα και ιστορίες*, Ηγουμενίτσα 1989, 138. Αυτοί ήταν οι εξής: Κλεόβουλος Θωμά Περόνης., Χριστόφορος Κωνσταντίνου Περόνης, Τηλέμαχος Κωνσταντίνου Περόνης, Ευθύμιος Χαραλάμπους Περόνης, Κωνσταντίνος Δημητρίου Κουρλός, Μιχαήλ Δημητρίου Γκόρτσος και Δημήτριος Χαραλάμπους Μαυροζήσης. Με τη γραπτή μαρτυρία του Γιάννη Μαυρομάτη ως προς τον αριθμό και τα ονόματα των φονευθέντων Πυρσογιαννιτών συμφωνεί και η ανέκδοτη χειρόγραφη μαρτυρία του Πυρσογιαννίτη Αντώνη Πάσχου. Οι υπόλοιπες γραπτές πηγές και τα κρατικά αρχεία μας δίνουν αντιφατικές

Μαστοροχωριτών και στην περιοχή της Αλβανίας. Εκεί κινδύνευαν να «συλληφθούν από τα στρατεύματα Κατοχής και να εκτελεσθούν επί τόπου». «Έτσι χάθηκαν [...] ο Χαρίλαος Παπαχρήστος, Μήτσιος Γκιώκας και Θανάσης Σιούλης» από τη Βούρμπιανη. «Μπήκαν ‘μέσα’ και δεν ξαναγύρισαν».⁵³ Τέλος, πολλοί ήταν οι Μαστοροχωρίτες που αυτή την περίοδο αναγκάστηκαν να επαιτήσουν στα μέρη της Αλβανίας και της νότιας Ηπείρου για να επιβιώσουν.

Η οικονομία των Μαστοροχωρίων περιήλθε σε δύσκολη θέση και για το λόγο ότι είχε αυξηθεί στην περιοχή, όπως και σε όλη την Ελλάδα, η ζωοκλοπή, αλλά και επειδή είχε καταληστευθεί ο τοπικός πλούτος από τον ιταλό κατακτητή και τους ντόπιους συνεργάτες τους.⁵⁴

1.3 Καραμπινιέρηδες και Δωσίλογοι⁵⁵

Και ενώ η οικονομία της περιοχής έπνεε τα λοίσθια, όπως και η οικονομία ολόκληρης της χώρας, η ιταλική Καραμπινιερία της περιοχής, που δεν ενδιαφερόταν για τίποτα άλλο παρά να θρέψει τους άνδρες της, κατάντησε αληθινή μάστιγα για τους κατοίκους των Μαστοροχωρίων και επιδείνωσε ακόμη περισσότερο την ήδη κακή οικονομική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει. Δημιούργησε ένα δίκτυο από ντόπιους καταδότες από τους οποίους έπαιρνε έναν κατάλογο με τους κατοίκους

πληροφορίες για τους φονευθέντες Πυρσογιαννίτες αυτής της περιόδου. Ένα άρθρο με τίτλο «Τρεις εθνοπροδότες και εγκληματίες καταδικάστηκαν απ' το στρατοδικείο σε θάνατο – Η απόφαση έγινε δεκτή με ανακούφιση» στην εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 49, 21 Γενάρη 1945 αναφέρει ότι ο Χατζή Χασάν Μουρτο από τη Μαζαρακιά λήστεψε και κομμάτιασε έξι Πυρσογιαννίτες. Το Εφετείο Ιωαννίνων αναφέρει πως για το θάνατο των Πυρσογιαννιτών Ευθυμίου Περόνη και Τηλέμαχου Περόνη ευθυνόταν ο Χατζή Μουχαρέμ Μέτσης. (Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 351/1946 στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.) Και το Ειρηνοδικείο Κόνιτσας βεβαίωνε ότι ο Μιχαήλ Δημητρίου Γκόρτσος φονεύθηκε από Τουρκαλβανούς στο χωριό Κουρτέση Μαργαριτίου. (Ειρηνοδικείο Κόνιτσας, Ενορκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 20/26-9-1945). Ο αριθμός των φονευθέντων αυτών των αρχείων ξεπερνάει τον πραγματικό αριθμό φονευθέντων. Για δε τους Κερασοβίτες που φονεύθηκαν από τους Αλβανοτσάμηδες βλέπε: Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες-Διηγήσεις από το χωριό μας Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 53-54 και Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες – Χρονικά 1943 – 1944)*, Γιάννινα 1998, 9-12. Οι εκτελεσθέντες Κερασοβίτες από τους Αλβανοτσάμηδες ήταν οι: Αποστόλης Γ. Κυράτσης, Κώστας Γ. Κυράτσης, Σπύρος Γκουγκέτας, Γιάννης Γκουγκέτας, Αποστόλης Κότινας και Αλκιβιάδης Κ. Κωτούλας.

⁵³ Νικόλαος Ρεμπέλης, «Αναμνήσεις από τα χρόνια της Κατοχής», *Κόνιτσα*, περίοδος Γ', τχ. 117 (2004) 245-6.

⁵⁴ Για τη ζωοκλοπή και τη ληστεία που αναπτύχθηκε την περίοδο της Κατοχής σε όλη την ελληνική ύπαιθρο βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, 132-134 και Σωτήρης Τουφίδης, *ό.π.*, 9-12.

⁵⁵ Για μερικές όψεις εν γένει του δωσιλογισμού στην Ελλάδα βλέπε στο Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός εντός των τειχών»: Όψεις του Δωσιλογισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2006.

που ήταν κάτοχοι όπλων και πυρομαχικών και από αυτούς αποσπούσε βρώσιμα αγαθά και όχι μόνο.⁵⁶ Οι καταδότες συμπεριελάμβαναν σε αυτούς τους καταλόγους και Μαστοροχωρίτες που δεν είχαν στην κατοχή τους όπλο και τους εξανάγκαζαν να ομολογήσουν ότι είχαν. Όλοι μαζί, ένοπλοι και άοπλοι, αποτελούσαν γι' αυτούς σπουδαία πηγή προσπορισμού αγαθών. Αλλά οι Ιταλοί Καραμπινιέρηδες δεν περιορίστηκαν στην οικονομική αφαίμαξη του Μαστοροχωρίτικου πληθυσμού. Η έμμεση σεξουαλική παρενόχληση του γυναικείου πληθυσμού ήταν η άλλη επαχθής πλευρά της εξουσίας τους. Η ανεξέλεγκτη δράση των Καραμπινιέρων και των ντόπιων συνεργατών τους στην περιοχή των Μαστοροχωρίων κράτησε μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1943, οπότε έκανε την εμφάνισή της η πρώτη αντιστασιακή οργάνωση που ήταν το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Ωστόσο η εκκαθάριση των δωσίλογων της περιοχής έγινε μετά την αναχώρηση των Ιταλών, στις 14-15 Απριλίου. Για ορισμένα από τα Μαστοροχώρια είναι γνωστή και η διαδικασία που ακολουθήθηκε.

Στη Λυκόρραχη φέρονται ως δωσίλογοι οι Μιχάλης Κλωνάρης⁵⁷ και ο γυναικάδερφός του Πausανίας Δούκας⁵⁸ οι οποίοι συνεργάζονταν με τους Ιταλούς μέσω του Βασιλείου Χατζή από τη Βούρμπιανη ο οποίος χρησίμευε ως διερμηνέας των Ιταλών.⁵⁹ Οι δύο καταδότες απειλούσαν τους Λυκορραχίτες άρρενες κατοίκους πως, εάν δεν τους έδιναν «δώρα», θα τους κατέδιναν στους Ιταλούς ότι είχαν όπλο που δεν το παρέδιναν και οι Ιταλοί θα τους κρεμούσαν. Οσους από αυτούς δεν ενέδιδαν, τους κρεμούσαν οι Ιταλοί τη παρουσία τους στο σχολείο και στο δέντρο της εκκλησίας του χωριού. Ενίοτε ο οικονομικός εκβιασμός εξακολουθούσε να υφίσταται και όσο το θύμα μαστιγωνόταν από τους Ιταλούς στην κρεμάλα. Ετσι κατάφεραν και απέσπασαν από πολλούς συγχωριανούς τους χρηστικά αντικείμενα της καθημερινής

⁵⁶ Η αναζήτηση πολεμικού υλικού και όπλων από τις ιταλικές δυνάμεις κατοχής «γνώρισε ημέρες έντονης δραστηριότητας» από την πρώτη εγκατάσταση των ιταλικών μονάδων στη χώρα (Ιούνιος 1941) μέχρι και τον Αύγουστο του 1941 και «σήμαινε την επανεμφάνιση των ιταλικών στρατευμάτων ως δύναμης καταστολής και επιβολής της τάξης στην ύπαιθρο». Αυτός ο έλεγχος θα άρχιζε με τα όπλα και την οπλοφορία και θα κατέληγε στον «έλεγχο της παραγωγής και των οικονομικών δραστηριοτήτων». Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 184-185.

⁵⁷ Ψευδώνυμο.

⁵⁸ Ψευδώνυμο.

⁵⁹ Ότι ο Μιχάλης Κλωνάρης και Πausανίας Δούκας (ψευδώνυμο) ήταν δωσίλογοι και συνεργάζονταν με το Χατζή από τη Βούρμπιανη και πρόσφεραν από κοινού υπηρεσίες στον καραμπινιέρο Τζούλιο το γνωρίζουμε από τις εξής προφορικές μαρτυρίες Λυκορραχιτών: Κ. Τ., κασέτα 18, πλευρά α, Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά α, Ε.Κ., κασέτα 37, πλευρά α, Ν. Σ., κασέτα 73, πλευρά α-β, Ο. Ν., κασέτα 101, πλευρά α, Π. Σ., κασέτα 108, πλευρά α, Σ.Ν., κασέτα 111, πλευρά α, Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α, Ε. Κ., κασέτα 134, πλευρά β, Χ. Σ., κασέτα 153, πλευρά α, Μ. Σ., κασέτα 162, πλευρά α, κ.ά.

ζωής, μεγάλες ποσότητες βρώσιμων προϊόντων και πολλά αιγοπρόβατα.⁶⁰ Παρενθετικά, για μερικούς η κρεμάλα από τους Ιταλούς ήταν απόρροια των προσωπικών διαφορών που είχαν με τους δωσίλογους. Για παράδειγμα ο Φώτης Νούτσος είχε υπογράψει επί προεδρίας του την περίοδο του Μεσοπολέμου στη Χωροφυλακή για τη φυλάκιση επί ζωοκλοπή του δωσίλογου Πausανία Δούκα. Στην περίοδο της ιταλικής Κατοχής ο Πausανίας Δούκας πήρε την εκδίκησή του από το Φώτη Νούτσο και τον βασάνισε με τον πιο απάνθρωπο τρόπο. Απεναντίας ο Απόστολος Νούτσος, ο οποίος κατά τη διάρκεια της προεδρικής θητείας του δεν υπέγραψε για την καταδίκη επί ζωοκλοπή του Πausανία Δούκα, διέφυγε την κρεμάλα.⁶¹ Αλλά, όπως προαναφέρθηκε, οι έχοντες προσωπικές διαφορές με τους δωσίλογους δεν ήταν οι μόνοι οι οποίοι υπέστησαν δίωξη από αυτούς και τους καραμπινιέρους. Ωστόσο τα βασανιστήρια για την παράδοση όπλων και οι οικονομικοί εκβιασμοί που υπέστησαν οι άρρενες Μαστοροχωρίτες ήταν το ένα σκέλος της συνεργασίας Καραμπινιέρων και ντόπιων καταδοτών στη Λυκόρραχη. Το άλλο αφορούσε την εκπόρνευση γυναικών σε Ιταλούς αξιωματούχους, πράγμα που εξαγρίωσε πολύ περισσότερο τους Λυκορραχίτες. Ήταν ένα από τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των Ιταλών στον πόλεμο αυτό «να ανακατεύουν πόλεμο και σεξ», πράγμα που αποδοκίμαζαν οι Γερμανοί.⁶² Ποια διαδικασία ακολουθήθηκε για την επιλογή των γυναικών που εστάλησαν στην ιταλική Καραμπινιερία δεν είναι γνωστό από τις προφορικές μαρτυρίες, καθώς είναι ένα γεγονός που το σκεπάζει η ντροπή. Από τις προφορικές μαρτυρίες, όμως, φαίνεται ότι ήταν άλλες οι γυναίκες που προτάθηκαν αρχικά, κι άλλες ήταν αυτές που έφθασαν στην έδρα του Τζούλιο, ανθυπασπιστή της Καραμπινιερίας στην Κόνιτσα κατά πάσα πιθανότητα.⁶³ Ίσως ο

⁶⁰ Το ότι η συνεργασία του ντόπιου στοιχείου με τους Ιταλούς «στις εννεά από τις δέκα περιπτώσεις» είχε «οικονομική υφή» το διαπίστωσε και ο Γιώργος Μαργαρίτης στο *Από την ήττα στην Εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 206.

⁶¹ Ο Απόστολος Νούτσος του Δήμου διετέλεσε πρόεδρος το 1936 σύμφωνα με τα διασωθέντα έγγραφα. Βλέπε Γ.Α.Κ., Λυκόρραχη, Φ. 833, Υποφ. Π. Για τη στάση των δωσιλόγων απέναντι στο Φώτη και Απόστολο Νούτσο γνωρίζουμε από την προφορική μαρτυρία του Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α.

⁶² Μάρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (τίτλος πρωτοτύπου: Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-44*, Yale University Press, 1993), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994, 72: «Λάγνες ιστορίες Λατίνων εραστών κυκλοφορούσαν στη Βέρμαχτ».

⁶³ Το όνομα του καραμπινιέρου Τζούλιο δεν βρέθηκε σε κανένα αρχειακό έγγραφο. Όμως όλες οι μαρτυρίες μιλούν για έναν αρχιβασανιστή τρομοκράτη Τζούλιο, αγνώστου βαθμού στην διοικητική ιεραρχία της Καραμπινιερίας. Κάποια γραπτή μαρτυρία τον κατατάσσει στο βαθμό του ανθυπασπιστή της Καραμπινιερίας της Κόνιτσας. Βλέπε Σωτήρης Τουφίδης στο *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες - Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννινα, 1988, 11. Από άλλες πηγές πάλι αποκαλείται ως μπρικαντιέρης ή μπρικαντιέρης της Γενικής Διοίκησης της Κόνιτσας. Η λέξη μπρικαντιέρης είναι αλβανική και σημαίνει προϊστάμενος. Για τον «μπρικαντιέρη» Τζούλιο βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης,

κατοχικός πρόεδρος της Λυκόρραχης, αν συμμετείχε τελικά σε αυτή την πράξη, να το έκανε σίγουρα επειδή διακυβευόταν από τους Ιταλούς Καραμπινιέρους η σωματική του ακεραιότητα. Σ' αυτή τη σκέψη οδηγεί τουλάχιστον το γεγονός της αποστολής της πεθεράς του προέδρου ανάμεσα στις τρεις γυναίκες που πήγαν στη Χρυσή ως «δώρο» στις ορέξεις των Ιταλών.⁶⁴ Είναι γνωστό ότι ο πρόεδρος της Λυκόρραχης το Γενάρη του 1943 είχε κιάλας παραιτηθεί από το αξίωμά του.⁶⁵ Δεν είναι γνωστοί οι λόγοι της παραίτησής του. Ενδέχεται να παραιτήθηκε από επίγνωση της υπέρβασης των παραδεδομένων κανόνων ηθικής ή από την αναφορά που του έγινε από κάποιο Λυκορραχίτη για «παραβάσεις του Επισιτιστικού» ή και από τα δύο.⁶⁶

Για όποιο λόγο πάντως κι αν παραιτήθηκε, η παραίτηση ίσως τον εξιλέωσε στα μάτια των συντοπιτών του και τον αθώωσαν για πράξεις ενεχόμενες δωσιλογισμού και, όταν πέρασε το τιμωρό Απόσπασμα για τους δωσίλογους του Αντώνη Τζαβέλλα ή Χαντζάρα, επενέβησαν, για να τον απαλλάξουν. Ο Αθανάσιος Καρανίκας μετά από ανάκριση από το απόσπασμα του Χαντζάρα στην Κόνιτσα αφέθηκε ελεύθερος.

Το απόσπασμα του Αντώνη Τζαβέλλα ή Χαντζάρα⁶⁷ εμφανίστηκε στη Λυκόρραχη στις 21 Μαΐου 1943, μέρα του Αγίου Κωνσταντίνου. Σύμφωνα με Βούλευμα του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων αποτελούνταν από τους: Θεοφ. Πλιάτσικα, που έφερε το ψευδώνυμο Καρράς Σταύρος, Θεοφάνη Θεοχαρίδη, Αλέκο Λώλη από τη Βούρμπιανη, Ορέστη Χρήστου Παπαζώη, που ήταν επιμελητής διατροφής της ομάδας, και 12 χωροφύλακες από τους Σταθμούς Δολιανών, Λάιστας, Μπάγιας και

Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα Μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Αγιος Αθανάσιος») 1993, 117 και Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης - Ηρωισμοί και αθλιότητες - Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα, 1992, 24.

⁶⁴ Προφορική μαρτυρία της Ο. Ν., κασέτα 101, πλευρά α.

⁶⁵ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1479, Υποφ. ΙΙΙ: «Επαρχία Κονίτσης, Εν Κονίτση τη 4-2-1943. Προς τη Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου. Κατόπιν παραιτήσεως του προέδρου της κοινότητος Λυκορράχης Αθανάσιο Καρανίκα εκ του Αξιώματος του προέδρου, της Διοικούσης Επιτροπής λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω όπως ευαρεστηθείτε να διορίσητε ως Πρόεδρον τον αντιπρόεδρον της Κοινότητος ταύτης Θωμάν Φασούλην του Νικολάου».

⁶⁶ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υποφ. Ι, έγγρ. με αρ. πρωτ.: 2631/ 31-1-1943.

⁶⁷ Χαντζάρας είναι το ψευδώνυμο του Αντώνη Τζαβέλλα. Και με τα δύο ονόματα συναντάται στα Αρχεία του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων. Βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946, τ. Α' και 248/1946, τ. Α'. Οι περισσότεροι κάτοικοι της περιοχής γνωρίζουν τον Αντώνη Τζαβέλλα με το ψευδώνυμό του και σε δημοσιευμένο κείμενο Εαμίτη Καντσιώτη αποκαλείται Χαντζάρας. Βλέπε Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996), 56: «Ήταν το τμήμα του Χαντζάρα που περνούσε τα χωριά της επαρχίας μας και ξεκαθάριζε τους λογαριασμούς με τους ντόπιους προδότες – συνεργάτες των Ιταλών».

Παρακάλαμου. Είχε δε την έδρα του στην περιφέρεια Ζαγορίου.⁶⁸ Η ομάδα των ανταρτών του Αντώνη Τζαβέλλα, μετά από την από κοινού με τους Λυκορραχίτες παρακολούθηση της δοξολογίας, έκανε ανάπτυξη των σκοπών του κινήματος.⁶⁹ Επακολούθησε γεύμα κατά το οποίο όλοι οι κάτοικοι της Λυκόρραχης τους περιποιήθηκαν συμπεριλαμβανομένων και των δωσιλόγων που ήταν θορυβημένοι από καιρό στην είδηση ότι βγήκαν αντάρτικα σώματα στη Δ. Μακεδονία⁷⁰: «Έφαγαν, ήπιαν, χουσμέτι⁷¹ ο Πausανίας, χουσμέτι ο Κλωνάρης, χουσμέτ' ο Παναγιώτ'ς, χουσμέτ' ο Χριστάκ'ς, όλος ο κόσμος εκεί! Εψ'σαν, έφαγαν, τραγούδησαν κι ένα τραγούδ': 'Συννέφιασε στον Παρνασσό, βρέχει στα Καμποχώρια...'. Στο τέλος της «γιορτής» συνέλαβαν τους δωσίλογους Μιχάλη Κλωνάρη και το γυναικάδερφό του Πausανία Δούκα που τους υπηρετούσαν κατά τη διάρκεια του τραπέζιού, καθώς και τον πρόεδρο Αθανάσιο Καρανίκα, και τους φυλάκισαν στο σχολείο.⁷² Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες φαίνεται ότι διενεργήθηκαν από τους αντάρτες ανακρίσεις που δεν διακριβώθηκε ποτέ αυτές έλαβαν χώρα. Παράλληλα, λέγεται ότι με συνωμοτικό τρόπο ένας Λυκορραχίτης πέρασε από όλα τα σπίτια του χωριού λέγοντας: «Για να γλιτώσουμε τον Κλωνάρη και τον Πausανία! Υπογράψτε!». ⁷³ Και υπόγραψε σχεδόν όλο το χωριό. Από τη διαδικασία που ακολούθηθηκε δεν είναι γνωστό, αν η πλειοψηφία των Λυκορραχιτών γνώριζε τι υπέγραφε. Την άλλη μέρα οι αντάρτες κατέβασαν τον αγροφύλακα Μιχάλη Κλωνάρη και τον γυναικάδερφό του Πausανία Δούκα, καθώς και τον πρόεδρο Αθανάσιο Καρανίκα στην Κόνιτσα. Και ο μεν Αθανάσιος Καρανίκας σύντομα αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στο χωριό, όπως

⁶⁸ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946, τ. Α' (1-500).

⁶⁹ Χειρόγραφα απομνημονεύματα Π. Σ. (Λυκόρραχη), 11.

⁷⁰ Ότι ο Μιχάλης Κλωνάρης (ψευδώνυμο) θορυβήθηκε, όταν εμφανίστηκαν ανταρτικά στη Δ. Μακεδονία, φαίνεται από την εξής μαρτυρία της Χ. Σ., κασέτα 153, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η) η οποία μεταξύ άλλων αναφέρει: «Εγώ με τον πεθερό μου εκανάμε χωράφ' πάνω εδώ στν Κούμπλα απ' τον λεν. Κινάει ο Μιχάλης ετούτος ο Κλωνάρης. Παπ παπ έρονταν απ' τ' Χρυσή (Σλάτινα) κατ' ιδώ. Ήταν ακόμα Ιταλοί, αλλά όχ' πολλοί. Είχε αριώσ' η δ'λειά. Λέει: (Ήταν συμπεθεριά) – Γεια σου συμπέθερε! – Γεια σου! –Τι νέα; -Τι να σ' πω συμπέθερε; Λέει. Σ' κώθ' καν, λέει, ανταρτικά, λέει, εδώ σιαπέρα. – Φεύγα, τ' λέει, ο πεθερός μ'. – Πού να πάω; Λέει. - Φεύγα, λέει. Δε χαλεύει (ζητάει) κανένας τώρα. Αναμπουμπούλα έχουμε, λέει. Ούδε ταυτότητες χαλεύουν, λέει, ούτε στοιχεία, ούτε τίποτα, λέει. [...] Εκεί κουβέντιασαν λίγο. Τρομαγμένος όμως ετούτος! Μια μέρα, δυο, τν τρίτη μέρα πάρ' τ'ς αντάρτες στο χωριό. Ένα τσάκωμα τ'ς κάνουν και τ'ς τρεις αυνούς».

⁷¹ Χουσμέτι: Υπηρεσία, θέλημα. Λέξη τούρκικη που χρησιμοποιείται από τους ντόπιους.

⁷² Ο ανθρωπολόγος Paul Sant – Cassia στο άρθρο του με τίτλο «Η κοινωνική ληστεία στην Κύπρο τον ύστερο 19^ο αιώνα», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης – Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1993, 93-94, λέει ότι «... οι έννοιες του δώρου και του δηλητηρίου συνδέονται γλωσσικά. Τρως μαζί με τα άτομα που σχεδιάζεις να σκοτώσεις».

⁷³ Ο τρόπος σύλληψης των δωσιλόγων καθώς και ο τρόπος συλλογής των υπογραφών είναι από τις προφορικές μαρτυρίες των: Α. Κ., κασέτα 46, πλευρά β, και Β. Κ., κασέτα 139, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

ήδη προαναφέρθηκε, οι δε άλλοι δύο εκτελέστηκαν αυθημερόν, στις 22 Μαΐου του 1943.⁷⁴

Το αίσθημα της αγαλλίασης που κατακυριεύσει πολλούς Λυκορραχίτες για την εκκαθάριση των δωσιλόγων μπορεί να γίνει κατανοητό πολύ περισσότερο, αν ληφθεί υπόψη ότι οι υπερβάσεις τους και οι παραβάσεις τους δεν αφορούσαν μόνο τη συνεργασία τους με τους Ιταλούς.⁷⁵ Ειδικά ο Μιχάλης Κλωνάρης ήταν άτομο με βεβαρημένο ποινικό Μητρώο. Την περίοδο του Μεσοπολέμου φυλακίστηκε για δύομισι μήνες, επειδή «εκηρύχθη ένοχος απλής δυσφημήσεως».⁷⁶ Οι προφορικές μαρτυρίες όμως τον φέρουν ως προσωποποίηση της ανομίας και πρωτεργάτη της διαφθοράς καθώς την περίοδο της ιταλικής Κατοχής, σκότωσε την πρώτη του σύζυγο, πράξη για την οποία δε διώχθηκε και δεν τιμωρήθηκε ποτέ. Ο συνεργάτης του Μιχάλη Κλωνάρη, Πausανίας Δούκας, βαρύνεται μόνο με την ποινή της εξορίας επί ζωοκλοπή.⁷⁷

Στη Βούρμπιανη δεν είναι γνωστό αν υπήρχε άλλος συνεργάτης των Ιταλών εκτός από το Βασίλειο Χατζή, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, απεργαζόταν συμφορές και για τους Λυκορραχίτες. Ο Χατζής ήταν ένας από τους πλέον απεχθείς δωσίλογους ολόκληρης της περιοχής. Συλλήφθηκε και εκτελέστηκε σύμφωνα με μία μαρτυρία από την ομάδα του Αντώνη Τζαβελά, σύμφωνα με άλλη μαρτυρία από την ομάδα του Νεμέρτσικα.⁷⁸ Ήταν ένα άτομο με βεβαρημένο Ποινικό Μητρώο από την περίοδο του Μεσοπολέμου. Είχε φυλακιστεί το 1935 για κλοπή, προσβολή τιμής, άδικη

⁷⁴ Ειρηνοδικείο Κόνιτσας, Ενορκoi Βεβαιώσεις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 12/4-9-1945 και υπ' αριθμ. 13/4-9-1945.

⁷⁵ Στο θάνατο του Κλωνάρη αναφέρεται η μαρτυρία της Ε. Κ., κασέτα 76, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η), η οποία λέει ότι: «Ο Βαγγέλ'ς τ' Μήτσιου Νούτσ' ήρθε από κάτω απ' τ'ν Κόν'τσα. Και λέει:- Τι γίνεται, ρε παιδί μ'; Τ' λέει ο Μήτσιο Νούτσος. – Τι να γένει, πατέρα; Εμειναν στ'ν Κόν'τσα αγροφυλάκοι. Και λέει ο Μήτσιο Νούτσος. – Ιιι το σκ'λί, λέει. Απ' το ψωμί στο ψωμί πάει; Λέει. Ήταν αγροφύλακας εδώ στο χωριό μας και πάει και εκεί; Το πίστεψε διαφορετικά εκείνος. – Ιιιι! Λέει. Απ' το ψωμί στο ψωμί πάει; - Τι λες, αρέ πατέρα; Λέει. Τον σκότωσαν, λέει, αλλά λυπάμαι τον Αριστείδ' που ήταν νέος, λέει, κι απέ αυτός καλά έκανε και πάει, λέει, γιατί αυτός έκανε πολλά, λέει».

⁷⁶ Δικαστικές φυλακές Ιωαννίνων, Βιβλίο καταδίκων από 2-3-1939 έως 27-12-1940, αύξων αριθμός 150/18-5-1940.

⁷⁷ Για την εξορία του Πausανία Δούκα στις φυλακές Ιωαννίνων δεν βρέθηκε τίποτα, σχετικό με το άτομό του, (αλλά πρέπει εδώ να πούμε ότι δεν σώζονται όλα τα αρχεία των Φυλακών Ιωαννίνων της περιόδου). Έχουμε όμως την προφορική μαρτυρία του Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η) κ.α.

⁷⁸ Για την εκδοχή ότι ο Χατζής εκτελέστηκε από την ομάδα του Χαντζάρα βλέπε Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 42 (1992) 263-269. Για την εκδοχή ότι εκτελέστηκε από την ομάδα του Νεμέρτσικα βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κόνιτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 28-31.

επίθεση με παράνομη οπλοφορία και το 1937 «επί κλοπή διαρρήξεως».⁷⁹ Τέλος από όλους τους καταδότες της περιοχής ήταν ο πιο χρήσιμος στους Ιταλούς, επειδή ήξερε καλά τα Ιταλικά.⁸⁰

Στο Ασημοχώρι συνεργάτης της ιταλικής Καραμπινιερίας υπήρξε ο διαβόητος Ιωάννης Φασσαρότας. Ο Φασσαρότας, σύμφωνα με τα αρχεία του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, συλλήφθηκε στην οικία του στο Ασημοχώρι στις 9 Μαΐου του 1943 από τρεις συμπατριώτες του αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ., τους Ε. Τ., Χ. Π. και Δ. Ζ., και έναν Ελασίτη κάτοικο του Γοργοπόταμου, τον Β. Ν., και μεταφέρθηκε στην Πυρσόγιαννη όπου παραδόθηκε στους εκεί αντάρτες. Εκεί «υπεβλήθη εις ανάκρισιν και εκακοποιήθη» από τον στρατιωτικό υπεύθυνο της Πυρσόγιαννης Δ. Φ., που έφερε το ψευδώνυμο Κοπανάκος και στη συνέχεια στάλθηκε στην Καστάνιανη, όπου δρούσαν τα τμήματα του Αντώνη Τζαβέλλα, του Πυρσογιαννίτη Διονυσίου Λάσκου,⁸¹ και του Φωτίου Κοντοπάνου ή Σμόλικα. Σύμφωνα με τη δικογραφία του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων εκτελέστηκε μετά από δέκα μέρες από άγνωστη ομάδα ανταρτών «ως συνεργαζόμενος προδοτικώς μετά των Ιταλών εις βάρος των Ελλήνων».⁸² Η δικαιοσύνη το 1946 δεν πήρε θέση για το αν ο Ιωάννης Φασσαρότας υπήρξε ή όχι συνεργάτης των Ιταλών, αλλά αθώωσε με Βούλευμα τους 8 κατηγορούμενους για την εκτέλεσή του με το επιχείρημα ότι εκ των υφισταμένων στοιχείων δεν μπορούσε να τους αποδοθεί «φυσική αυτουργία». Ωστόσο, αν και η κρατική δικαιοσύνη δεν αποφάνθηκε ανεπιφύλακτα για τη δωσίλογη δράση του Φασσαρότα, οι δημοσιευμένες και οι προφορικές μαρτυρίες δεν αφήνουν γι' αυτήν καμία αμφιβολία.⁸³

Και στη Ζέρμα, όπως και σε άλλα χωριά της περιοχής, το καλοκαίρι του 1941 οι Καραμπινιέρηδες με τη βοήθεια του συνεργάτη τους από τη Βούρμπιανη Βασίλη

⁷⁹ Δικαστικές φυλακές Ιωαννίνων, Βιβλίο Καταδίκων από 1^η Ιανουαρίου 1934 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1936 ανοργάνωτων φυλακών, αύξων αριθμός 192/1935 και Βιβλίο Υποδίκων από 1934 -..., αύξων αριθμός 9/1937.

⁸⁰ Ο Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 24, γράφει ότι: τα «είχε μάθει από μικρός όταν Ιταλικός Στρατός της ANTANT TO 1917, στον πόλεμο κατά των Γερμανών ήταν στα Μαστοροχώρια. «Ο μικρός τότε Χατζής τους έκανε θελήματα και τον είχαν μασκότη ντυμένον με στρατιωτικά. Του είχαν μάλιστα και ένα μικρό όπλο...».

⁸¹ Ψευδώνυμο.

⁸² Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 248/1946, τ. Α' (1-500).

⁸³ Για το δωσίλογισμό του Ιωάννη Φασσαρότα βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 23. Επίσης υπάρχουν οι εξής προφορικές μαρτυρίες των: Χ. Γ., κασέτα 61, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η), και Ε. Ζ., κασέτα 33, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η). Τέλος ρωτήθηκαν πολλοί κάτοικοι των Μαστοροχωρίων (εκτός συνέντευξης) όλων των πολιτικών αποχρώσεων και όλοι απάντησαν ότι ο Φασσαρότας ήταν χωρίς καμιά αμφιβολία συνεργάτης της Ιταλικής Καραμπινιερίας.

Χατζή εκβίασαν κατοίκους για να τους αποσπάσουν τρόφιμα και σφάγια και τους βασάνισαν για να παραδώσουν τον οπλισμό τους.⁸⁴ Τη Ζέρμα οι Καραμπινιέρηδες την επισκέφθηκαν δυο φορές. Την πρώτη φορά ζητούσαν όπλα και στρατιωτικά είδη, και τη δεύτερη, με βάση μία κατάσταση ονομαστική που τους την είχε εγχειρίσει ο πρόεδρος του χωριού Αριστείδης Παπαθανασίου, απέσπασαν 600-700 οκάδες σιτάρι από 15 οικογένειες.⁸⁵ Τον πρόεδρο Παπαθανασίου, αν και συνεργάστηκε με τους Καραμπινιέρηδες, τον απάλλαξαν από τις κατηγορίες. Γενικά οι Μαστοροχωρίτες έδωσαν άφεση αμαρτιών στους προέδρους, προφανώς γιατί αντιλαμβάνονταν τη δύσκολη θέση στην οποία αυτοί περιέρχονταν, εφόσον τον πρώτο άνθρωπο που αναζητούσαν οι Ιταλοί μπαίνοντας στο κάθε χωριό ήταν ο πρόεδρος. Λίγοι ήταν αυτοί, που είχαν τη γενναιότητα να θέσουν το κοινό καλό, πάνω από την προσωπική τους σωτηρία.

Στην Καστάνιανη, επίσης, κακοποιήθηκαν πολίτες για την παράδοση όπλων.⁸⁶ Στις Χιονιάδες η Ιταλική Καραμπινερία έχοντας τη συνδρομή των καταδοτών Κλωνάρη από τη Λυκόρραχη, Χατζή από Βούρμπιανη και Φασσαρότα από Ασημοχώρι κακοποίησαν, κρέμασαν και εκβίασαν πολλούς κατοίκους και απέσπασαν τρόφιμα και σφάγια. Οι Χιονιαδίτες υποψιάζονταν ως συνεργάτη των Καραμπινιέρων και έναν νεαρό συγχωριανό τους που εγνώριζε Ιταλικά, αλλά ο νέος αυτός μετέπειτα κατατάχθηκε στον Ε.Λ.Α.Σ. και σκοτώθηκε πολεμώντας τον κατακτητή. Όσοι τον υποψιάζονταν σίγησαν.⁸⁷

Όπλα και γυναίκες ζήτησε η ιταλική Καραμπινιερία και από την Πυρσόγιαννη, όπου δρούσαν δωσίλογοι και από άλλες περιοχές, όπως ο Χατζής από τη Βούρμπιανη. Ιδιαίτερα αναφέρεται από το Μιλτιάδη Ζαφείρη η δωσίλογη δράση του Πυρσογιαννίτη Γιάννη Μαυρομμάτη.⁸⁸ Ο ίδιος εναντιώθηκε και ανασκεύασε την

⁸⁴ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 144 -145. Ο Γκατζουγιάννης δεν κατονομάζει το Χατζή, αλλά λέει ότι οι Ιταλοί είχαν για διερμηνέα ένα γύφτο καταδότη. Μου είναι γνωστό από τις προφορικές μαρτυρίες ότι επίσης ο συνεργάτης των Ιταλών στη Ζέρμα ήταν ο Χατζής από τη Βούρμπιανη.

⁸⁵ Για τη συνεργασία του προέδρου της Ζέρμας με τους Ιταλούς βλέπε το άρθρο του Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50.

⁸⁶ Προφορική μαρτυρία Δ. Σ., κασέτα 4, πλευρά α, β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁸⁷ Προφορική μαρτυρία Ε. Ζ., κασέτα 33, πλευρά α και β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁸⁸ Για το δωσίλογισμό του Γιάννη Μαυρομμάτη βλέπε Μιλτιάδης Π. Ζαφείρης, *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2005, 39. Εκτός από αυτή τη δημοσιευμένη μαρτυρία υπάρχουν οι προφορικές μαρτυρίες των Δ. Ζ., κασέτα 14, πλευρά α και Α. Π., κασέτα 13, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η). Τέλος υπάρχουν και τα αδημοσίευτα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Α. Π., (100-4) που κατηγορούν το Γιάννη Μαυρομμάτη ότι συνεργάστηκε με τους Ιταλούς.

κατηγορία που του προσήψαν οι συγχωριανοί του σε ένα βιβλίο που εξέδωσε. Σε αυτό αναφέρει ότι ο μετέπειτα ανταρτοδίκης του Ε.Λ.Α.Σ., Σωκράτης Πύρσος και αυτός είχαν συμφωνήσει από κοινού να κάνουν μία μυστική κίνηση ή οργάνωση στην οποία να χρησιμοποιηθεί το τριαδικό σύστημα ασφαλείας. Αρχηγός της οργάνωσης αυτής ορίστηκε κοινή συναινέσει ο Σ. Πύρσος, ενώ στο Μαυρομμάτη ανατέθηκε το γραφείο προσηλυτισμού, από το οποίο σε δυο μέρες απομακρύνθηκε και τέθηκε επικεφαλής του γραφείου Ασφαλείας. Από αυτή τη θέση έπρεπε να παρακολουθεί τα ύποπτα άτομα της περιοχής για συνεργασία με τους Ιταλούς. «Τα Χριστούγεννα του ίδιου έτους – ο Σωκράτης Πύρσος – του διάβασε σε συγχαρητήριο έγγραφο από την παραπάνω από αυτούς οργάνωση, χωρίς να του την κατονομάσει, για την καλή δουλειά του Γραφείου Ασφαλείας», όπως έγραψε ο Μαυρομμάτης.⁸⁹ Απ' τη στιγμή που εμφανίστηκε η ομάδα του Ε.Λ.Α.Σ. υπό τον Νεμέρτσικα στην Πυρσόγιαννη η συμπεριφορά του Σ. Πύρσου άλλαξε απέναντί του και άρχισε η υπονόμευση και η απομόνωση του Ι. Μαυρομμάτη ως συνεργάτη των Ιταλών. Πιθανές εκδοχές κατά τα γραφόμενά του αυτής της υπονόμευσής του από τον Πύρσο ήταν δύο. Πρώτον διότι ο Σ. Πύρσος ανησυχούσε μήπως ο Μαυρομμάτης «του πάρει το πόστο», και δεύτερον, διότι ο Μαυρομμάτης δεν είχε «ξεκαθαρισμένη την ιδεολογική» του τοποθέτηση και στις συζητήσεις έκανε λόγο «περί συμμάχων και κυβερνήσεως εξωτερικού και των αντιπροσώπων της στην Ελλάδα». Τέλος για να του σπλώσουν περισσότερο το όνομα και να του αφαιρέσουν την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη των συγχωριανών του και πρώην στρατιωτών του από την Αλβανία τον παρέπεμψαν στο Λαϊκό Δικαστήριο όπου δικάστηκε με «σκηνοθετημένες και κακότεχνες κατηγορίες», αλλά αθώωθηκε. Μετά όμως και από την αθώωσή του, σύμφωνα και πάλι με τα γραφόμενα του κατηγορούμενου για δωσιλογισμό Ι. Μαυρομμάτη, κρατήθηκε στην αστυνομία και παραδόθηκε στον Αννίβα, καπετάνιο του Ε.Λ.Α.Σ., ο οποίος τον πέρασε από φάλαγγα και τον εξανάγκασε να ομολογήσει στο ξενοδοχείο της Πυρσόγιαννης ότι την εποχή της караμπινιερίας συμμετείχε «στο μερικό αφοπλισμό του χωριού». Πράγματι, λέει ο Μαυρομμάτης, ομολόγησε ό, τι του υπεδείχθη και στη συνέχεια έφυγε αγανακτισμένος και πήγε στη Μόλιστα να συναντήσει τον αρχηγό του Ε.Δ.Ε.Σ. Γιάννη Ντέτσικα. Από κει και πέρα άρχισε τη δράση του ως Εδεσίτης. Ο Μιλτιάδης Ζαφείρης ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, έγραψε για το δωσιλογισμό του συμπατριώτη του, ισχυρίστηκε ότι έσωσαν το Μαυρομμάτη ο πατέρας του Πέτρος

⁸⁹ Βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 25.

Ζαφείρης και ο Κώστας Σερίφης ψηφίζοντας αναστολή της εκτέλεσης στο Λαϊκό Δικαστήριο.⁹⁰ Κάποιοι Πυρσογιαννίτες δέχονται ως σωστή την εκδοχή που αφηγήθηκε ο ίδιος ο Ι. Μαυρομμάτης στο βιβλίο του, ότι δηλαδή του προσήψαν την κατηγορία του δωσιλογισμού για να τον αποδυναμώσουν στην κοινή γνώμη.

Από όσα γράφτηκαν και ειπώθηκαν από όλες τις μεριές, υπάρχει πιθανότητα, πράγματι, ο Μαυρομμάτης να συνεργάστηκε με τους Ιταλούς και να κατασκεύασε εκ των υστέρων τη δική του ιστορία για να καθαρίσει το όνομά του από το μίasma του δωσιλογισμού. Πιθανόν το έντονο παρασκήνιο αντιπαραθέσεων και προστριβών να εξοβέλισε το Μαυρομμάτη από τις βαθμίδες της τοπικής εξουσίας και να τον εξώθησε σε συναλλαγή με τους Καραμπινιέρους, επιλογή που ερμηνεύει τη στάση του, αλλά δεν τον απαλλάσσει από την κατηγορία. Υπάρχει τέλος η πιθανότητα ο Ι. Μαυρομμάτης να μην είχε δωσίλογη δράση και, όπως έγραψε ο ίδιος, να του προσήψαν τη ρετσινιά του δωσίλογου, όταν αναφάνηκαν ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα σε αυτόν και τους συμπατριώτες του. Αλλά από την έλλειψη γραπτών πηγών και τις αντικρουόμενες πληροφορίες ο Γιάννης Μαυρομμάτης θα μείνει στην ιστορία της Πυρσόγιαννης ως μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα.

Στο Κεράσοβο η Ιταλική καραμπινερία από τη Μόλιστα και ο «Μπριγκαντιέρης»⁹¹ Τζούλιο που είχε την έδρα του στην Κόνιτσα, καθώς και Ιταλοί που είχαν έδρα τη Φούρκα βασάνιζαν Κερασοβίτες στα «ανήλια και σκοτεινά υπόγεια» του Δημοτικού Σχολείου για να παραδώσουν τα όπλα τους. Οι βίαιες πράξεις και οι ξυλοδαρμοί που έλαβαν χώρα αυτήν την περίοδο στο Κεράσοβο «είχαν ως κύρια αιτία τα προσωπικά μίσση, τους φθόνους, τις ζήλιες, τις εκδικήσεις, τις προσωπικές ικανοποιήσεις [...]. Πολλοί νόμισαν ότι [...] βρήκαν τη μεγάλη ευκαιρία που ζητούσαν από χρόνια να εκδηλώσουν τ' απάνθρωπα συναισθήματα και τα αιμοβόρα ένστικτά τους εναντίον όσων μισούσαν και φθονούσαν [...]».⁹² Άλλοι πάλι έριξαν στα βασανιστήρια συμπατριώτες τους περιμένοντας από τον κατακτητή «σοκολάτες» και «καθάρια ψωμί», σύμφωνα με τον άλλο Κερασοβίτη συγγραφέα,

⁹⁰ Μιλτιάδης Π. Ζαφείρης, *ό.π.*, 39.

⁹¹ Η λέξη Μπριγκαντιέρης, όπως ήδη αναφέρθηκε σε άλλη υποσημείωση, είναι αλβανικής προέλευσης και σημαίνει προϊστάμενος. Πιθανόν, επειδή οι κάτοικοι δεν ε γνώριζαν το στρατιωτικό βαθμό του Τζούλιο, τον αποκαλούσαν μπριγκαντιέρη(=προϊστάμενο) ή «δραγατιέρο».

⁹² Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 47.

Γιώργο Κοντοδήμο.⁹³

Για δωσιλογισμό στη μετακατοχική περίοδο κατηγορήθηκαν: ο διορισθείς πρόεδρος μετά από τα Δεκεμβριανά Ευάγγελος Ζήκας, ο Ιωάννης Παπαγιάννης,⁹⁴ πρόεδρος για μια περίοδο του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ., και οι αδερφοί Ευθύμιος και Κωνσταντίνος Κόλλιας.⁹⁵ Από αυτούς, ο πρώτος δεν διώχτηκε ποινικά στην απελευθερωθείσα Ελλάδα, αλλά απλά καθαιρέθηκε από το αξίωμα του προέδρου, στο οποίο είχε τοποθετηθεί, κατόπιν διαμαρτυρίας των κατοίκων για δωσίλογη δράση την περίοδο της Κατοχής. Οι δύο επόμενοι – ο τρίτος απεβίωσε πριν από τη δίκη - που διώχτηκαν ποινικά, αθώωθηκαν από τη Δικαιοσύνη. Ο πρόεδρος του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ., Ιωάννης Παπαγιάννης, που διώχτηκε για συνεργασία με τους Ιταλούς στην πράξη της κατάσχεσης και εκποίησης του εμπορεύματος καταστήματος συμπατριώτη του, αθώωθηκε με το ελαφρυντικό της υποχρεωτικής παράστασής του ως διερμηνέως.⁹⁶ Ο Ευθύμιος Κόλλιας αθώωθηκε από το δικαστήριο λόγω αμφιβολιών, δεδομένου ότι ο κατηγορός του Ιωάννης Παπαγιάννης, ομολόγησε, ότι συνεργάστηκε μαζί με τον κατηγορούμενο στην παράδοση του ανεπιού του Λεωνίδα Τσούμπανου στους Ιταλούς από φόβο.

Στις 24 Μαΐου 1942 το Κάντσικο το επισκέφθηκε ο Τζούλιο με το απόσπασμά του και τον διερμηνέα του Χατζή από τη Βούρμπιανη και συνεργάστηκαν μαζί του ο χωροφύλακας Χρονόπουλος, ο δασοφύλακας Αριστείδης Τάκης⁹⁷ από την Κόνιτσα και οι Καντσιώτες Αθανάσιος Βαμβακούλης,⁹⁸ Βλάσης Ρουμπίνας⁹⁹ και Ευάγγελος

⁹³ Γεώργιος Κοντοδήμος, *Λαογραφικά-Ιστορικά, Σατιρικά Ποιήματα Κερασόβου Κονίτσης*, Αθήνα 1978, 302-303.

⁹⁴ Ψευδώνυμο.

⁹⁵ Ψευδώνυμο. Για το δωσιλογισμό των προαναφερόμενων προσώπων βλέπε 1) Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 58/1946, στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949 2) Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 20/1947, στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις Δικαστηρίων Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949 3) Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Πρακτικό της δημοσίας συνεδριάσεως του εν Ιωαννίνους Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων της 26^{ης} Μαΐου 1947 υπ' αριθμ. 71/1947 στον τόμο Πρακτικά Δικαστηρίων Δωσιλόγων ετών 1945-1949 4) Τηλεγράφημα κατοίκων του Κερασόβου προς Νομαρχία Ιωαννίνων (7-8-46), τηλεγράφημα της Νομαρχίας προς ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα (10-8-46), τηλεγράφημα ανθυπομοίραρχου Κούρκουλα προς Νομαρχία (22-8-46), Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υπ. VI.

⁹⁶ Αν και το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων των Ιωαννίνων αθώωσε τον Ιωάννη Παπαγιάννη με την αιτιολογία ότι «παρευρέθη υποχρεωτικώς λόγω της ιδιότητάς του» στην κατάσχεση, είναι φανερό, αν μη τι άλλο, ότι δεν ήταν ένα πρόσωπο υπεράνω υποψίας και άτομο που έπρεπε να κατέχει μία τέτοια θέση στο Ε.Α.Μ.. Βλέπε Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 58/1946, στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

⁹⁷ Ψευδώνυμο.

⁹⁸ Ψευδώνυμο.

⁹⁹ Ψευδώνυμο.

Πετρωτός.¹⁰⁰ Οι δωσίλογοι του Καντσίκου έδρασαν όπως και οι δωσίλογοι των άλλων χωριών με εκβιασμό, δηλαδή, για απόσπαση τροφίμων, σιταριού, σφαγίων και με την κατηγορία της κατοχής όπλου. Μέσο φρονηματισμού η κρεμάλα.¹⁰¹

Σύμφωνα με χειρόγραφα Απομνημονεύματα κατοίκου του Καντσίκου στις 30 Απριλίου του 1943, 120 τον αριθμό αντάρτες με επικεφαλής το Τζαβέλα¹⁰² κατέβηκαν από τη Φούρκα μέσα στο χωριό τραγουδώντας.¹⁰³ Ο κόσμος βγήκε να τους προϋπαντήσει. Ένας φουστανελοφόρος αντάρτης που κρατούσε τη σημαία προχώρησε μπροστά τραγουδώντας ένα δημοτικό τραγούδι και οδήγησε στην πλατεία το πλήθος των ανταρτών και των κατοίκων.¹⁰⁴ Εκεί ο Τζαβέλας τους έβγαλε λόγο, και ανάμεσα στα άλλα, τους προέτρεψε να του καταγγείλουν τους συνεργάτες των Ιταλών. Την άλλη μέρα το πρωί κάλεσε αυτούς που είχαν συλληφθεί από τους Ιταλούς και είχαν απελευθερωθεί να δώσουν τα ονόματα των συνεργατών. Κατ' αρχάς ο χωροφύλακας Χρονόπουλος που ήταν ο κύριος συνεργάτης των Ιταλών και ο κύριος εκβιαστής των Καντσιωτών είχε φύγει από το Κάντσικο, μόλις διαδόθηκε η είδηση ότι βγήκαν αντάρτες στα βουνά. Έτσι σε αυτή τη φάση παραδόθηκαν από τους Καντσιώτες στο Τζαβέλα οι ντόπιοι συνεργάτες των Ιταλών Βλάσης Ρουμπίνας, Αθανάσιος Βαμβακούλης και Αριστείδης Τάκης, δασοφύλακας από την Κόνιτσα. Ο Βλάσης Ρουμπίνας, αφού ξυλοκοπήθηκε από τους αντάρτες, αφέθηκε ελεύθερος. Στη συνέχεια περίλαβαν τον Αθανάσιο Βαμβακούλη. «Όλος ο κόσμος του χωριού αυτή τη μέρα την είχαμε γιορτή. Κανένας δεν είχε πάει σε δουλειές. Όλοι περιμέναν να δουν

¹⁰⁰ Ψευδώνυμο.

¹⁰¹ Σχεδόν όλες τις πληροφορίες για το Κάντσικο των Καραμπινιέρηδων τις δίνει Καντσιώτης σε χειρόγραφα αδημοσίευτα απομνημονεύματά του. Αν και ο ίδιος είχε δημοσιεύσει ορισμένα πράγματα για την Αντίσταση, για το πέρασμα του Χαντζάρα λόγου χάρη από το Κάντσικο, τα γεγονότα τα οποία αναφέρει στα απομνημονεύματά του δεν τα εδημοσίευσε. Προφανώς για λόγους συνοχής της Κοινότητας απέφυγε λεπτομέρειες που θα δημιουργούσαν προστριβές. Για το πέρασμα του Χαντζάρα από το Κάντσικο και το ξεκαθάρισμα των δωσιλόγων της περιοχής βλέπε Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 54-57. Για τη δωσίλογη δράση του χωροφύλακα Χρονόπουλου βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο – Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα Μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Αγιος Αθανάσιος») 1993, 117-118. Σε μη μαγνητοφωνημένες συνομιλίες, άλλοι κάτοικοι του Καντσίκου edήλωσαν ότι υπήρχαν κάποιοι δωσίλογοι συγχωριανοί τους και άλλοι ισχυρίστηκαν ότι δεν υπήρχε κανένας δωσίλογος συμπατριώτης τους. Καταδόθηκαν κάποιοι στα τιμωρά αποσπάσματα του Ε.Λ.Α.Σ. ως δωσίλογοι, λόγω του ότι υπήρχαν αντεγκλήσεις μεταξύ των κατοίκων για το Επισιτιστικό.

¹⁰² Ο απομνημονευματογράφος στα χειρόγραφα απομνημονεύματά του αναφέρει το Τζαβέλλα με το ψευδώνυμο του Χαντζάρας.

¹⁰³ Τα χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Καντσιώτη είναι η μοναδική πηγή που υπάρχει για το Κάντσικο των Καραμπινιέρων. Από αυτά μόνο δεν είναι δυνατόν να βγει η ετυμολογία για το δωσιλογισμό κάποιων ανθρώπων. Ωστόσο είναι χρήσιμα γιατί αποδίδουν την ατμόσφαιρα της εποχής και τον τρόπο που έδρασαν τα τιμωρά αποσπάσματα του Ε.Λ.Α.Σ..

¹⁰⁴ Βλέπε Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 54-57.

τι θα γίνει, συγκεντρωμένοι όλοι οι άνδρες έξω από το μαγαζί του Νάσιου Βασιλούλη και γύρω στον πλάτανο. Είχαμε μάθει τι παθαίνουν οι προδότες από τον Χαντζιάρια. Μάθαμε ότι στο Σχολείο πέφτει ξύλο δυνατό. [...] Ήταν μια ώρα περίπου πριν νυχτώσει. [...] Βλέπουμε από το σχολείο να έρχονται δύο αντάρτες που βαστούσαν από τις μασχάλες τον Α. Βαμβακούλη. Μόλις φτάσαν στην αυλή Βασιλούλη τον ανεβάσαν απάνω στο πεζούλι. Είπαν οι αντάρτες να συγκεντρωθεί όλος ο κόσμος εκεί κοντά να ακούσει τι θα πει [.]. Όλοι όσοι ήταν εκεί γύρω και στην πλατεία συγκεντρωθήκαμε. Έγινε ησυχία και του είπαν [.]: - Λέγε στους χωριανούς σου τι έκαμες με τους Ιταλούς. Άρχισε ο Βαμβακούλης να μιλήσει¹⁰⁵ κλαψουρίζοντας. Είπε εκείνα τα όπλα χωριανοί που πήραν οι Ιταλοί.... - Πέστα καλά, του λέει ένας αντάρτης. Όπως τα είπες στο Σχολείο. - Έλα, μωρέ, λέει ο άλλος. Τα ξέχασε [...]. Πάρτον στο σχολείο να τα θυμηθεί. Μόλις άκουσε αυτά ο Βαμβακούλης άρχισε να λέει:- Εκείνα τα όπλα δηλαδή που πρόδωσα στους Ιταλούς...»¹⁰⁶

Τελικά οι Καντσιώτες δεν άφησαν το Τζαβέλα να εκτελέσει τον Αθανάσιο Βαμβακούλη. Ο ίδιος ο απομνημονευματογράφος λέει ότι μεσολάβησε ένα μέλος της Εαμικής επιτροπής λόγω συγγενικών δεσμών του με το εν λόγω πρόσωπο.¹⁰⁷ Αρχές Ιουνίου του 1943 οι δυο πρώτοι που συλληφθηκαν αρχικά ως δωσίλογοι από το απόσπασμα του Τζαβέλα παρέδωσαν και τον Ευάγγελο Πετρωτό¹⁰⁸ ως συνεργάτη των Ιταλών σε ένα σώμα Ελαστών από τον Ολυμπο, ο οποίος μετά από χειροδικία, αφέθηκε ελεύθερος. Τελικά επιτεύχθηκε η σωτηρία όλων των κατοίκων του Καντσίκου, ο κατηγορηθείς για δωσιλογισμό Αθανάσιος Βαμβακούλης έγινε από τα πιο ένθερμα και δραστήρια μέλη του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. και η πλειοψηφία των κατοίκων συσπειρώθηκε στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.. Αλλά αυτή η συνοχή ήταν προσωρινή. Τον Οκτώβριο του 1943 που άρχισε η σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. οι Καντσιώτες παρέδωσαν στην ομάδα του Γεωργίου Γεωργιάδη ή Γεωργούλα τον Ευάγγελο Πετρωτό¹⁰⁹, ο οποίος είχε προσχωρήσει στον Ε.Δ.Ε.Σ. και εκτελέστηκε ως δωσίλογος.¹¹⁰

¹⁰⁵ Στο κείμενο υπάρχει αντί του μιλάει το μιλήσει.

¹⁰⁶ Χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Κ. Κ. (Κάντσικο).

¹⁰⁷ Ο Βασίλης Νιτσιάκος, στο βιβλίο του *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα (Οδυσσέας)² 1993, 65, αναφέρει ότι: «...οι συγγενικές δομές, προέκυψαν ως θεμελιώδης παράγοντας κοινωνικής συγκρότησης στην παραδοσιακή κοινωνία».

¹⁰⁸ Ψευδώνυμο.

¹⁰⁹ Ψευδώνυμο.

¹¹⁰ Η όψιμη εκτέλεση του Ευάγγελου Πετρωτού δίχασε την κοινωνία του Καντσίκου. Για την εκτέλεση του Ευάγγελου Πετρωτού (ψευδώνυμο) στις 17 Οκτωβρίου του 1943, βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων,

Εν κατακλείδι η ταχτική των Καραμπινιέρων και η δράση των δωσίλογων ήταν η ίδια σε όλα τα χωριά του δυτικού Γράμμου. «Οι καταδότες [...] ήταν λίγοι σε αριθμό, αλλά αδίστακτοι».¹¹¹

Ο Ε.Λ.Α.Σ. προχώρησε στην εκτέλεση των πασιφανώς συνεργασθέντων με τους Ιταλούς και δεν τιμώρησε άτομα, η τιμωρία των οποίων θα δημιουργούσε τριγμό στη δομή των κοινοτήτων, λόγω των διαφορετικών απόψεων που υπήρχαν γι' αυτούς. Οι συγγενικοί δεσμοί, οι οικονομικές και κοινωνικές αλληλεξαρτήσεις, η σύγχυση που επικρατούσε για το ποιοι πράγματι ήταν δωσίλογοι, ήταν κάποιες σοβαρές αιτίες. Αυτοί οι παράγοντες αποτελούσαν ένα πλέγμα που συντέλεσε ώστε τα Μαστοροχώρια να μην εκκαθαριστούν από τους δωσίλογους την περίοδο της Εαμοκρατίας-Ελασοκρατίας.

1.4 Οργάνωση του Ε.Α.Μ.

Αμέσως μετά την πλήρη υποταγή της Ελλάδας από τις φασιστικές δυνάμεις, και πιο συγκεκριμένα το Σεπτέμβριο του 1941, δημιουργήθηκαν οι δύο από τις πιο σημαντικές αντιστασιακές οργανώσεις σε πανελλήνιο επίπεδο. Η μία ήταν του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., για την οποία έγινε ήδη λόγος, και η άλλη του Ε.Δ.Ε.Σ..¹¹² Το

Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946, τ. 1^{ος} (1-500), η προφορική μαρτυρία του Ι. Κ., κασέτα 51, πλευρά α (ηχοφωνητική συλλογή συνεντεύξεων, 2η) τα χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Κ. Κ. (Κάντσικο). Η άδουμη εκτέλεση του Ευάγγελου Πετρωτού δίχασε την κοινωνία του Καντσίκου. Έτσι άλλοι ισχυρίζονται ότι ο Ε. Πετρωτός εκτελέστηκε γιατί ήταν δωσίλογος, και άλλοι γιατί ήταν Εδεσίτης.

¹¹¹ Ο Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, στο βιβλίο του *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα 2004, 35, γράφει ότι: «Οδηγούσαν τους καταχτητές και εξορμούσαν εναντίον των χωριών σαν αρπαχτικά όρνια [...]. Τα φτωχά προικιά των κοριτσιών, τα λιγοστά δαχτυλίδια, τα ρολόγια, τα χρυσά δόντια, τα γιδοπρόβατα και ό, τι άλλο είχε κάποια αξία και μπορούσαν να το πάρουν αποτελούσαν τη λεία τους. Βλέπε επίσης Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες – Χρονικά 1943 -1944)*, ό.π., 19-2. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι σε κοντινό χωριό της Κόνιτσας συνεργάτης των Ιταλών έβαζε σε κατάλογο που παρέδινε στο Τζούλιο σκόπιμα κατοίκους μη κατέχοντες όπλο για να τους αποσπάσει μετά χρηματικό ποσό και διάφορα άλλα είδη. Ο εκβιασμός αυτός αποκαλύφθηκε στους Ιταλούς από σημαδεμένο χαρτονόμισμα και ο εκβιαστής στάλθηκε στο Μεσολόγγι. Σκόπιμα δεν κατονομάζεται το χωριό για να μη αναζωπυρωθούν τα παλιά πάθη. Σε τηλεφωνική επικοινωνία ο συγγραφέας είπε ότι το χωριό αυτό είναι το Σαναβό (Αετόπετρα).

¹¹² Για την ίδρυση του Ε.Δ.Ε.Σ βλέπε Στρατηγού Ναπολέοντος Ζέρβα, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα (Μέτρον), 2000, 17 και Κομνηνός Πυρομάγλου, *Η εθνική Αντίσταση ΕΑΜ – ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ – ΕΚΚΑ*, Αθήνα (Δωδώνη) 1975, 303. Για την ίδρυση του Ε.Α.Μ. βλέπε: Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1992, 197, Νίκος Σβορώνος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Αθήνα (Θεμέλιο)³ 1999, 367, Ιωάννης Χόνδρος, «Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση» στο Γιάννης Ιατρίδης, (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 72. Και για τις δύο οργανώσεις βλέπε Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις ης Αντίστασης» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ

Ε.Α.Μ, αναπτύχθηκε ραγδαία τόσο στις πόλεις, όσο και στην ύπαιθρο και αναδείχτηκε σε κυρίαρχη αντιστασιακή δύναμη.¹¹³ Στην Ήπειρο η οργάνωσή του αρχίζει πιο καθυστερημένα από την υπόλοιπη Ελλάδα (τέλη 1942) και η ανάπτυξή του ήταν «κάπως βασανιστική» σύμφωνα με μία έκθεση της Ε.Π.Ο.Ν. Ηπείρου.¹¹⁴ Ως κύριες αιτίες αυτής της αργής ανάπτυξης του κινήματος στην Ήπειρο η ίδια η Ε.Π.Ο.Ν. θεωρούσε τη φτώχεια, τη γύμνια, τις αρρώστιες, τον αναλφαβητισμό, την έλλειψη ιδρυμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας, την τρομοκρατία του κατακτητή, τους ντόπιους προδότες και άλλα. Στα Μαστοροχώρια οι αντάρτες του Ε.Α.Μ. πρωτοεμφανίστηκαν το πρώτο εξάμηνο του 1943. Για μερικά χωριά γνωρίζουμε ακριβώς πότε έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση. Στην Πυρσόγιαννη, λόγου χάρη, εμφανίστηκαν στις 20 Φεβρουαρίου 1943.¹¹⁵ Στην Καστάνιανη στις 28 Φεβρουαρίου 1943.¹¹⁶ Στο Κάντσικο την 1^η Μάρτη του 1943.¹¹⁷ Στο Κεράσοβο στις 20 Μαρτίου 1943.¹¹⁸ Στις Χιονιάδες το Μάρτη του 1943.¹¹⁹ Στη Λυκόρραχη σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες οργανωμένο τμήμα ανταρτών εμφανίστηκε στις 21 Μαΐου 1943, οπότε και έκανε το ξεκαθάρισμα των δωσιλόγων.¹²⁰

Το δεύτερο τρίμηνο του 1943 – και κυρίως μετά τη μερική εκκαθάριση των

& Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιογράμια) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 9 - 67 κ.α.

¹¹³ Γιάννης Γιανουλόπουλος, ό.π., 197-8 και Ιωάννης Χόνδρος, ό.π., 72.

¹¹⁴ «Έκθεση για τη δράση της Ε.Π.Ο.Ν. από 10-4-1943 έως το τέλος 1944 (αρχές 1945), Αρχείο Ε.Π.Ο.Ν., Κουτί 1, Α122, δακτυλ. 16 φ. (Α.Σ.Κ.Ι.).

¹¹⁵ Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεκτα της επαρχίας Κονίτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 25.

¹¹⁶ Εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1081, 1 Δεκεμβρίου 1948: «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας - Το κομμουνιστικό όργιο στην Ήπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγαι - Ληστεΐαι - Ερήμωσις - Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ήπειρον - Καστάνιανη Κονίτσης».

¹¹⁷ Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περίοδος Γ', τχ. 42 (1992) 263-269.

¹¹⁸ Εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1079, 28 Νοεμβρίου 1948: «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας - Το κομμουνιστικό όργιο στην Ήπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό της Ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγαι - Ληστεΐαι - Ερήμωσις - Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ήπειρον - Κεράσοβο Κονίτσης».

¹¹⁹ Εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1078, 27 Νοεμβρίου 1948: «Το κομμουνιστικό όργιο στην Ήπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό της Ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγαι - Ληστεΐαι - Ερήμωσις - Ο πρώτος λεπτομερής απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ήπειρον - Χιονιάδες Κονίτσης».

¹²⁰ Αυτή την ημερομηνία δίνουν μη μαγνητοφωνημένες μαρτυρίες του Κ.Σ. και Ν.Σ. από τη Λυκόρραχη και συμπίπτει με την ημερομηνία εκτέλεσης των δωσιλόγων Μιχάλη Κλωνάρη και Πausανία Δούκα από τους αντάρτες: Ειρηνοδικείο Κονίτσας, Εκθέσεις Ενόρκου Βεβαιώσεως Μαρτύρων, υπ' αριθμ. 12/4-9-1945 και 13/4/9/1945. Στο βιβλίο του ο Ζερματινός Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κονίτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 147. έγραψε ότι στην περιοχή που μελετάται πρωτοεμφανίστηκαν το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. το φθινόπωρο του 1942. Ο Γκατζουγιάννης είναι ο μόνος που δίνει αυτήν την πληροφορία. Πιθανότατα το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. το φθινόπωρο του 1942 να επισκέφθηκαν μόνο τη Ζέρμα από τα χωριά της περιοχής που μελετώνται σε αυτό το πόνημα.

δωσιλόγων - οι Μαστοροχωρίτες οργανώθηκαν σχεδόν μαζικά στον Ε.Α.Μ. – Ε.Λ.Α.Σ., ο οποίος ήταν, όπως προαναφέρθηκε, και η πρώτη αντιστασιακή οργάνωση που εμφανίστηκε στην περιοχή. Κοντά στην οργάνωση του Ε.Α.Μ., η οποία ήταν πολιτική οργάνωση για τους ενήλικες, δημιουργήθηκαν: η Ε.Π.Ο.Ν. που ήταν για τους έφηβους και τα «Αετόπουλα», που αφορούσε τα μικρά παιδιά μέχρι και 15 χρονών. Δημιούργησαν επίσης την Εθνική Αλληλεγγύη, η οποία αποσκοπούσε στην «περίθαλψη των αγωνιστών και την προστασία των θυμάτων του αγώνα», καθώς και στην περίθαλψη των άπορων Μαστοροχωρίτικων οικογενειών. Δημιούργησαν τέλος τον εφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ., την Ε.Τ.Α. (Επιτροπή Τροφοδοσίας του Αντάρτη), και τα Λαϊκά Δικαστήρια. Όρισαν συνδέσμους που θα έφερναν σε επαφή τα μέλη και τα τμήματα των οργανώσεων, αλλά και στρατιωτικούς υπεύθυνους. Τέλη Μαρτίου με αρχές Απριλίου δημιουργήθηκαν οι Τομεακές του Ε.Α.Μ.¹²¹ Μία Τομεακή είχε εγκατασταθεί στο Κάντσικο και συμμετείχαν σ' αυτήν οι υπεύθυνοι των χωριών Καντσίκου - Ζέρμας - Λυκόρραχης - Λαγκάδας. Επίσης στο Κάντσικο είχαν εγκατασταθεί: Τμηματικό Συμβούλιο της Ε.Π.Ο.Ν., Τομεακή της Εθνικής Αλληλεγγύης και μία Αχτιδική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε, ενώ για μεγάλο διάστημα έδρευε η Επιμελητεία του Ε.Λ.Α.Σ.¹²²

Τα πρόσωπα που οργάνωσαν το Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. στα Μαστοροχώρια ήταν ο Γιώργος Γιαννούλης από το Επταχώρι Καστοριάς,¹²³ ο Αλέξανδρος Ρόσιος ή Υψηλάντης από τη Σιάτιστα Μακεδονίας,¹²⁴ ο Κωνσταντίνος Ράφτης ή Νεμέρτσικας από την Κάτω Μερόπη Πωγωνίου,¹²⁵ ο Χαρίσης Σδραύος ή καπετάν Τρομάρας από την Κόνιτσα,¹²⁶ ο Σωκράτης Ράγκας από τη Μολυβδοσκεπάστη Κόνιτσας,¹²⁷ ο

¹²¹ Ο Κ.Κ. την τοποθετεί αυτή τη στιγμή στα χειρόγραφα απομνημονεύματά του λίγο μετά το πέρασμα του Σωκράτη Πύρσου και του Χαντζάρα από το Κάντσικο. Ο Σωκράτης Πύρσος πέρασε από το Κάντσικο 30 Μαρτίου και ο Χαντζάρας αρχές Απρίλη του 1943: Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 1996, 54-57.

¹²² Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», ό.π., και Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου Κάντσικο», ό.π..

¹²³ Αχιλλέας Παπαϊώννου, *Γιώργος Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 237.

¹²⁴ Αλέξης Ρόσιος (Υψηλάντης), *Στα φτερά του οράματος: Εθνική Αντίσταση, Διωγμοί μετά τη Βάρκιζα, Εμφύλιος 1946-1949, Πολιτική Προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας)² 2001, 23, 45.

¹²⁵ Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες – Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννινα 1988, 21-32.

¹²⁶ Το προσωνύμιο Καπετάν Τρομάρας δεν είναι γνωστό αν το έδωσε ο ίδιος ο Χαρίσης ο Σδραύος στον εαυτό του ή του το έδωσε ο λαός της επαρχίας Κόνιτσας, στην ευρύτερη περιοχή της οποίας σήμερα είναι γνωστός ως καπετάν Τρομάρας. Επίσης δεν είναι γνωστό αν ο Χαρίσης Σδραύος απέκτησε την προσωνυμία αυτή την περίοδο της Κατοχής ή την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου. Σε ορισμένες αρχειακές πηγές, που αφορούν την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου υπάρχει δίπλα στο όνομά του και η προσωνυμία Καπετάν Τρομάρας. Βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 322/1951, Α' (1-791).

Σωκράτης Πύρσος από την Πυρσόγιαννη Μαστοροχωρίων, ο Απόστολος Παπαχρήστου ή Τσακάλωφ από την Οξυά Μαστοροχωρίων,¹²⁸ ο Αντώνης Τζαβέλλας από τα Δολιανά Ιωαννίνων¹²⁹ και άλλοι. Μερικών εξ αυτών είναι γνωστά τα βιογραφικά τους στοιχεία από βιβλία. Λόγου χάρη ο Γιώργος Γιαννούλης ήταν δικηγόρος, αλλά είχε διατελέσει και Εκπαιδευτής στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών της Σύρου.¹³⁰ Ο Αλέξανδρος Ρόσιος ή Υψηλάντης ήταν φιλόλογος και είχε φοιτήσει και στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών της Σύρου για την οποία τον είχε επιλέξει το Περιοδεύον Στρατιωτικό Συμβούλιο.¹³¹ Ο Σωκράτης Πύρσος ήταν δασολόγος.¹³² Εργάτης με καλή παιδεία για την εποχή εκείνη – είχε τελειώσει το Σχολαρχείο Βούρμπιανης και νυχτερινό Γυμνάσιο στην Αθήνα- ήταν ο Απόστολος Παπαχρήστου ή Τσακάλωφ. Εγνώριζε επίσης «άριστα τη στρατιωτική τέχνη». Απολύθηκε από το στρατό με το βαθμό του Υπαξιωματικού, και στον πόλεμο του 1940 είχε πολεμήσει με ηρωισμό. «Η Πολιτεία τον αντάμειψε με αριστείον ανδρείας, και προαγωγή στον αμέσως ανώτερο βαθμό».¹³³ Σπουδαστής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Βελλάς ήταν ο Σωκράτης Ράγγας.¹³⁴ Είναι γνωστό επίσης ότι ο Χαρίσης Σδραύος ήταν χασάπης της Κόνιτσας και υπήρξε τρόφιμος των φυλακών για τη δολοφονία της αρραβωνιαστικιάς του από το 1933 μέχρι και την Κατοχή, οπότε απελευθερώθηκε.¹³⁵

Αν και δεν υπάρχουν δημοσιευμένες πληροφορίες για όλα τα Μαστοροχώρια, οι οποίες να αφορούν σ' αυτή την περίοδο, από τις προφορικές πηγές προκύπτει ότι η πλειοψηφία των κατοίκων των Μαστοροχωρίων οργανώθηκε στο Ε.Α.Μ.. Κάποια στιγμή βέβαια άρχισε η διαρροή. Τίθεται το ερώτημα, ποιοι ήταν οι παράγοντες που ώθησαν σύσσωμους τους Μαστοροχωρίτες να οργανωθούν σε αυτό, αλλά και ποιοι ήταν οι παράγοντες που ένα τμήμα αυτού του πληθυσμού το απομάκρυναν.

¹²⁷ Προφορική μαρτυρία Σωκράτη Ράγγα, κασέτα 46, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

¹²⁸ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα 2004, 175.

¹²⁹ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946.

¹³⁰ Αχιλλέας Παπαϊώννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, ό.π., 237.

¹³¹ Αλέξης Ρόσιος (Υψηλάντης), *Στα φτερά του οράματος: Εθνική Αντίσταση, Διωγμοί μετά τη Βάρκιζα, Εμφύλιος 1946-1949, Πολιτική Προσφυγιά*, ό.π., 54.

¹³² Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 42 (1992) 263-269.

¹³³ «Στη μνήμη του Τσακάλωφ», *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 64, (1995), 240-241.

¹³⁴ Προφορική μαρτυρία Σωκράτη Ράγγα, κασέτα 46, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

¹³⁵ Δικαστικές φυλακές Ιωαννίνων, Βιβλίον υποδίκων ανδρών αρχόμενον από το 1933 μέχρι 1938, αύξων αριθμός 111: «Περίληψις εντάλματος φυλακίσεως: Δια της υπ' αριθ. 31 της 4^{ης} Αυγούστου 1933 εντάλματος του παρά τοις Α' ανακριτής Ιωαννίνων προεφυλακίσθη ο υπόδικος κατηγορούμενος επί ανθρωποκτονία ήτοι αδικήματι προβλεπομένω και τιμωρουμένω υπό των άρθρων .... του Ποιν. Νόμου».

Οπωσδήποτε το σάλπισμα της ελευθερίας από το Ε.Α.Μ. ήταν από τους βασικότερους παράγοντες που είλκυσαν τον κόσμο και τον συσπείρωσαν γύρω του. Για τη διακήρυξη του απελευθερωτικού αγώνα επιστρατεύτηκαν από τα Εαμικά στελέχη η ιστορία και το πνεύμα της Επανάστασης του 1821. Ο Πυρσογιαννίτης, λόγου χάρη, Σωκράτης Πύρσος, όταν πήγε στο Κάντσικο το Μάρτη του 1943 για να συσπειρώσει τους κατοίκους γύρω από το Ε.Α.Μ., τους μίλησε με τα εξής λόγια: «Αγαπητοί Πατριώτες από απόψε το χωριό σας είναι λεύτερο, όπως λεύτερα είναι και τα γύρω χωριά μας. Από αυτή τη στιγμή ιδρύεται και στο χωριό σας η καινούργια Φιλική Εταιρεία, το Ε.Α.Μ. Ολοι οι Έλληνες [...] πρέπει να μπουν στον αγώνα με άρματα ή δίχως άρματα».¹³⁶ Τα Μαστοροχώρια πρόσφεραν πολλά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα μέσα από τις τάξεις του Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ.. Σε μερικά χωριά περνούσαν οι Επονίτες και μάζευαν για τους αντάρτες ό,τι μπορούσε η κάθε οικογένεια να προσφέρει. Στην Πυρσόγιαννη οι Επονίτες, λόγου χάρη, μάζεψαν το Πάσχα του 1944 αυγά και ρακί για τους αντάρτες του 85^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ..¹³⁷ Σε άλλα πάλι χωριά φρόντιζαν για τις οικογένειες των ανταρτών. Στο Γοργοπόταμο, για παράδειγμα, τα Αετόπουλα κουβαλούσαν ξύλα στις μανάδες των ανταρτών και τους βοσκούσαν τα γίδια.¹³⁸ Στο Κάντσικο μάζευαν ρούχα και παπούτσια για τις οικογένειές τους. Φρόντιζαν επίσης τα Μαστοροχώρια για τη διανυκτέρευση των περαστικών Ελασικών. Ακόμα και τα Αετόπουλα βοηθούσαν τον απελευθερωτικό αγώνα δίνοντας πληροφορίες για Γερμανούς και Ιταλούς, καθότι «κανένας δεν έδινε σημασία σ' αυτά και αυτά έκαναν τη μεγαλύτερη δουλειά».¹³⁹

Αν και το Ε.Α.Μ. κατόρθωσε να συσπειρώσει γύρω του την πλειοψηφία των Μαστοροχωριτών προβάλλοντας τον ιερό σκοπό της απελευθέρωσης, ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε ο αγώνας δημιούργησε και εχθρούς. Σε ορισμένα χωριά, όπως στη Λυκόρραχη, ο πρόεδρος είχε φτιάξει μία κατάσταση και με τη σειρά όλοι οι κάτοικοι του χωριού πήγαιναν και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον Ε.Λ.Α.Σ. ως σύνδεσμοι, ως μεταφορείς τροφίμων και πυρομαχικών, και έδιναν τα ζώα τους για τη μεταφορά παντός είδους εφοδίων, γιατί οι ίδιοι οι αντάρτες δεν διέθεταν τα απαιτούμενα μεταγωγικά ζώα. Προσέφεραν επίσης στους αντάρτες τρόφιμα και

¹³⁶ Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», ό.π., 265.

¹³⁷ Συν. Ντίνου - Τάσιου, «Δημιουργία και χαρά», εφ. *Ηπειρωτικά νιάτα*, αρ. φ. 19, 20 Μαΐου 1944.

¹³⁸ «Δουλεύουμε», εφ. *Ηπειρωτικά νιάτα*, αρ. φ. 20, 4 Ιουνίου 1944.

¹³⁹ Προφορική μαρτυρία του Χ. Κ., κασέτα 70, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

κρέας.¹⁴⁰ Η εισφορά ήταν ανάλογη με την οικονομική δυνατότητα του καθενός και γινόταν βάσει καταστάσεως που κρατούσε ο πρόεδρος για τον αριθμό των γιδοπροβάτων και των βοοειδών που εξέτρεφε η κάθε οικογένεια. Οι κατέχοντες μεγαλύτερο ζωικό κεφάλαιο ήταν υποχρεωμένοι να εισφέρουν μεγαλύτερη ποσότητα κρέατος από τους έχοντες μικρότερο ζωικό κεφάλαιο.¹⁴¹ Όμως ο τρόπος αυτός οργάνωσης του απελευθερωτικού αγώνα από το Ε.Α.Μ., η βαρύτερη, δηλαδή, φορολόγηση των ευπορότερων για την τροφοδοσία του Ε.Λ.Α.Σ. δημιούργησε δυσφορία σε κάποιους Λυκορραχίτες. Την έβλεπαν ως οικονομική αφαίμαξη και δυσανασχετούσαν. Έτσι ένας εθνικόφρονας Λυκορραχίτης όταν πλέον είχε κάνει την εμφάνισή της η αντιστασιακή ομάδα του Ε.Δ.Ε.Σ., η οποία χρηματοδοτούσε τους αντάρτες με μία λίρα, έλεγε: «Το Ε.Α.Μ. είναι για χαμ. Το ΕΟ είναι για εδώ» Και έδειχνε την τσέπη του. Το Ε.Α.Μ. έτρωγε από αυτούς δηλαδή. Ενώ οι Εθνικές ομάδες λόγω του ότι «οι Αγγλοι δίνουν» και «βάναν στη τσέπη τους λεφτά» ήταν πιο συμφέρουσες.¹⁴² Δυσaráσκεια για τη βαριά φορολόγηση από το Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. την περίοδο της Αντίστασης πρέπει να υπήρχε και σε μεγάλη μερίδα του αγροτοκτηνοτροφικού κόσμου των Ιωαννίνων. Αυτή η δυσaráσκεια αποτυπώνεται σε μία προεκλογική διαφήμιση του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας, που έγραφε: «Προσέξτε! Ψηφίστε το Κόμμα σας. Έτσι θα ησυχάσετε. Θυμηθείτε τι επάθατε τα τελευταία χρόνια. Όταν κέρδιζαν οι δεξιοί κι έρχονταν στα χωριά σας ζούσαν από το βιο σας. Όταν κέρδιζαν οι αριστεροί πάλι το ίδιο. Τα σπασμένα και με τους μεν και με τους δε τα πληρώνετε εσείς. Το ίδιο θα πάθετε και τώρα αν δεν ψηφίσετε το κόμμα σας».¹⁴³ Σημειωτέον ότι πολλές φορές δεν ήταν η φορολόγηση αυτή καθαυτή που ενόχλησε ορισμένους Μαστοροχωρίτες, αλλά ο τρόπος διαχείρισης των συγκεντρωθέντων τροφίμων που θεωρούνταν από αυτούς άδικος.¹⁴⁴ Έτσι, από τη μια

¹⁴⁰ Για τις υποχρεωτικές εισφορές σε γεννήματα, σφάγια και γαλακτοκομικά για την τροφοδοσία του ΕΛΑΣ, καθώς και για τη βαρύτερη εισφορά των οικονομικά ισχυρότερων βλέπε Το πρόβλημα της Επιμελητείας στο Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις ης Αντίστασης» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ & Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 17-18. Οι έχοντες λόγω χάρη από 60 μέχρι 250 σφάγια έδιναν στην ΕΤΑ το 5%, ενώ οι έχοντες πάνω από 250 το 10% των σφαγίων τους.

¹⁴¹ Προφορική μαρτυρία του Χ. Κ., ό.π..

¹⁴² Προφορική μαρτυρία της Μ. Σ., κασέτα 162, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

¹⁴³ Βλ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4299, 27 Μαρτίου 1946.

¹⁴⁴ Για οικονομικές ατασθαλίες του Ε.Α.Μ., ο εθνικόφρονας Χρήστος Γκάσιος από την Καστάνιανη, έγραψε ότι, «από κατασχέσεις των συγκεντρωμένων και αποθηκευμένων αγροτικών προϊόντων προερχομένων εκ της δεκάτης» που είχε κάνει η Ε.Τ.Α., «όταν επρόκειτο να γίνη καμμία διανομή από τας επιτάξεις», τα Εαμικά στελέχη «ελάμβανον την μερίδα του λέοντος χωρίς δισταγμόν». Βλέπε Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστάνιανης Κονίτισης*, Ιωάννινα 1971, 47-48.

μεριά η βαριά φορολόγηση και από την άλλη η ευκαιριακή κατάχρηση, συντέλεσαν στην απομάκρυνση κάποιων ατόμων από το Ε.Α.Μ.- Ε.Λ.Α.Σ..

Όμως το Ε.Α.Μ. κατάφερε να συσπειρώσει στους κόλπους του ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων της περιοχής και με την πολιτική του δράση. Καταρχάς καθαίρεσε τα κατοχικά Συμβούλια και τα αντικατέστησε με καινούργια προσκείμενα ευνοϊκά στο Εαμικό κίνημα. Πληροφορίες για τον τρόπο που έγινε η αντικατάσταση αυτή δεν υπάρχουν για τα περισσότερα από τα Μαστοροχώρια. Οι διαδικασίες πάντως για την ανάδειξη των καινούργιων διοικήσεων πρέπει να ποίκιλλαν από χωριό σε χωριό. Στο Κεράσοβο, λόγω χάρη, αρχικά διόρισαν προσωρινό Συμβούλιο για τη διοίκηση της Κοινότητας.¹⁴⁵ Για το Κάντσικο γράφτηκε μόνο ότι η πρώτη Εαμική Επιτροπή προτάθηκε από τον Πυρσογιαννίτη Σωκράτη Πύρσο, ο οποίος πήγε για να οργανώσει τους κατοίκους.¹⁴⁶ Η Ζέρμα εξέλεξε την πρώτη Εαμική Επιτροπή διαβοής.¹⁴⁷ Δεν είναι επίσης γνωστό αν έγινε ομαλά αυτή η μετάβαση από τις παλιές διοικήσεις στις καινούργιες.¹⁴⁸

Σύμφωνα με τα χειρόγραφα Απομνημονεύματα ενός Καντσιώτη οι εκλογές στα Μαστοροχώρια για την ανάδειξη των οργάνων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των λαϊκών Δικαστηρίων έγιναν, αφού πρώτα οργανώθηκαν σε όλα τα χωριά το Ε.Α.Μ., η Ε.Π.Ο.Ν., η Εθνική Αλληλεγγύη, και αφού φτιάχτηκαν οι Τομεακές επιτροπές του Ε.Α.Μ. και της Ε.Π.Ο.Ν. και οι περιφερειακές του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε.. Κατά πάσα πιθανότητα τα όργανα της τοπικής Αυτοδιοίκησης, εφόσον είχε προλειανθεί το έδαφος από τις Εαμικές οργανώσεις μέχρι τις εκλογές, θα πρέπει να ήταν εξολοκλήρου φιλικά προσκείμενα στο Ε.Α.Μ.. Αν και τα τοπικά όργανα Αυτοδιοίκησης ελέγχονταν από το Ε.Α.Μ., εντούτοις ο πολιτικός βίος σε κάποια από τα χωριά εκείνης της περιόδου δεν έμοιαζε μονολιθικός, διότι το Ε.Α.Μ. είχε

¹⁴⁵ Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες-Διηγήσεις από το χωριό μας Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 45.

¹⁴⁶ Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μία μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 54-57.

¹⁴⁷ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 147.

¹⁴⁸ Για την Πυρσόγιαννη μόνο υπάρχει μία μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία φαίνεται ότι η μετάβαση από τα Κατοχικά Κοινοτικά Συμβούλια στα καινούργια εαμικά δεν έγινε ομαλά σε όλα τα χωριά. Στην Πυρσόγιαννη ήταν πρόεδρος ο Γρηγόριος Σούρλας. Αυτός τη δεύτερη μέρα που εμφανίστηκαν οι αντάρτες στο χωριό του άρχισε να φροντίζει για τη διατροφή τους και τα καταλύματά τους. Όταν ο πρόεδρος του χωριού πήγε στο καφεζαχαροπλαστείο, ένα στέλεχος του κομμουνιστικού κόμματος της Πυρσόγιαννης, ο Δημήτριος Φρόντζος, τον άρπαξε από το πέτο του σακακιού του, τον πέταξε σε έναν καναπέ και του είπε: «Δεν έχεις καμιά δουλειά με αυτούς. Είναι άλλοι που ενδιαφέρονται γι αυτούς». Με αυτή την πράξη του ο Δημήτριος Φρόντζος έδωσε ένα ηχηρό μήνυμα στους συγχωριανούς του, ότι η εξουσία πλέον είχε περάσει σε καινούργια χέρια. (Χειρόγραφα Απομνημονεύματα Α.Π.)

θεσμοθετήσει τις συνελεύσεις ως το κυρίαρχο όργανο των αποφάσεων για οποιοδήποτε θέμα και είχε αγωνιστεί για να εμφυσησει στους κατοίκους το ιδανικό του συσκέπτεσθαι και του συναποφασίζεσθαι.¹⁴⁹ Μερικοί εμπνευσμένοι καθοδηγητές του αγωνίζονταν να διδάξουν στην κοινωνική ομάδα τη λήψη αποφάσεων από κοινού και την τοποθέτηση του κοινωνικού συνόλου επάνω από το άτομο. Στις περισσότερες των περιπτώσεων βέβαια αυτό το κήρυγμα δεν είχε απήχηση. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που λειτούργησε. Ο Καντσιώτης Εαμίτης γράφοντας για το δημόσιο βίο του Καντσίκου την περίοδο της Εαμοκρατίας επισημαίνει ότι:

«Γρήγορα η κάθε συνέλευση έγινε το μεγάλο γεγονός στη ζωή κάθε χωρικού. Με πάθος εδώ οι χωριανοί συζητούσαν τα προβλήματά τους και μοιράζονταν μεταξύ τους όλα τα καθήκοντα και τα λειτουργήματα της δημόσιας ζωής τους. Αυτοί οι ίδιοι φροντίζαν για την αγροτική ασφάλεια, να λειτουργήσει το σκολειό, για τα έργα που έπρεπε να γίνουν στο χωριό, για τους απόρους του χωριού, για τα προβλήματα του Αγώνα. Αρχισαν σιγά σιγά να βγαίνουν μέσα από το λαό εκπληκτικά ταλέντα δημόσιοι άντρες. Αρχισε μια άμιλλα γύρω από τα κοινά. Δημιουργούσε ο οργανισμός αυτός έναν νέο τύπο πολίτη και μια αχόρταγη δίψα για μάθηση, μια ευγενική φιλοδοξία να γίνει ο καθένας καλλίτερος από τον άλλον στο ήθος, στη δράση, στις γνώσεις, στις ευγενικές φιλοδοξίες. Ο κάθε χωριανός άρχισε να βλέπει τον συγχωριανό του με άλλο από πριν μάτι, με αγάπη και σεβασμό. Καλλίτερος στο χωριό δε λογαριάζονταν πια οποίος είχε την πιο μεγάλη περιουσία, αλλά ο πιο άξιος, ο πιο τίμιος, ο πιο αφοσιωμένος στα κοινά. Μια καινούργια νοοτροπία και μια καινούργια ψυχολογία ανανέωναν τους ανθρώπους, σαν να τους ξανάφιανες από την αρχή καινούργιους. Ο καθένας γινόταν (και το καταλάβαινε αυτό) μέρος του συνόλου. Το μικρό καθήκον του ήταν μέρος της γενικής ανθρώπινης προσπάθειας που θεμελιώνει ένα καλλίτερο μέλλον για όλους. Μέσα από τη γενική αυτή αναγέννηση της ζωής των χωριών ο λαός μας έβλεπε την αυριανή Ελλάδα ένα απέραντο πεδίο αναδημιουργίας και ευτυχίας. Και όλα αυτά έργο δικό του, με τη δική του δύναμη. Κι ο τελευταίος χωριανός άκουγε γύρω του και τα συζητούσε κι ο ίδιος κάθε μέρα και τα γενικά προβλήματα του πολέμου και της ζωής σ' όλον τον κόσμο, μάθαινε με τι τρόπο πολεμούσαν οι άλλοι λαοί τον κοινό εχθρό, πως ετοιμάζονταν να

¹⁴⁹ Οι Γενικές Συνελεύσεις νομοθετήθηκαν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με τις Διατάξεις (98-104), τις Εντολές (133-152) και την Εγκύκλιο 1230 κ.α.. Η ΠΕΕΑ τη διατήρησε με τις Πράξεις 3 και 4 (406-7) και Πράξη υπ' αριθ. 55 Κώδικας τοπ. Αυτοδιοίκησης (489-505). Βλέπε Γεωργούλας Μπέικος, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 2005, 113-152, 98-104, 402-405, 406-407.

λύσουν τα αυριανά τους προβλήματα της ειρήνης, με αλληλοσεβασμό και αλληλοκατανόηση και με κοινά κίνητρα. Και ανακάλυπτε ξαφνικά τη δική του αξία και την αξιοπρέπειά του. Τέτοιους θησαυρούς που ανυποψίαστος έκρυβε κι αυτός μέσα του».¹⁵⁰

Για τη λειτουργικότητα των λαϊκών συνελεύσεων στα άλλα Μαστοροχώρια δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα. Πιθανότατα οι λαϊκές συνελεύσεις και τα όργανα της τοπικής Αυτοδιοίκησης δεν λειτούργησαν με αυτό τον άψογο τρόπο που λειτούργησαν στο Κάντσικο. Οι εθνικόφρονες, λόγου χάρη, από τη Λυκόρραχη θεωρούσαν τον τρόπο διοίκησης από το Ε.Α.Μ. αυταρχικό και καθόλου δημοκρατικό. Η πληροφορία αυτή έφθασε μέχρι εμάς μέσω της κοινωνικής ποιητικής της εποχής εκείνης.¹⁵¹

Το Ε.Α.Μ. συσπείρωσε πολλούς Μαστοροχωρίτες γύρω του φροντίζοντας και για την ψυχαγωγία τους με τη διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων. Ήταν το Λαϊκό Θέατρο που παράλληλα με την ψυχαγωγία που παρείχε στο στρατό και στο λαό, ενίσχυε τον αγώνα τους και τους διαφώτιζε.¹⁵² Η θεατρική παράσταση, στα περισσότερα από τα Μαστοροχώρια, ήταν άγνωστο είδος. Εξαίρεση αποτελούσε η

¹⁵⁰ Χειρόγραφα απομνημονεύματα Κ. Κ. (Κάντσικο), 36-37.

¹⁵¹ Οι Εδεσίτες της Λυκόρραχης τραγουδούσαν:

Να αφήσουμε το Χρήστο τ' Ντουλία
Το Βενέτη και τα Νωντούλια
Για να βγάλουν απερίσπαστοι
Να μη κουτάς να κλάσεις.

Ο Χρήστος τ' Ντουλία και τα Νωντούλια ήταν βασικά στελέχη του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. της Λυκόρραχης. Ο Γεώργιος Βενέτης ήταν δάσκαλος της Λυκόρραχης κομμουνιστής. Σε απάντηση οι Εαμίτες της Λυκόρραχης τραγουδούσαν το εξής τραγούδι:

Να αφήσουμε το φασισμό
Ο Ντούλια Καρανίκο
Και τους Θωμάδες και τους δυο
Που 'ναι γραμμένοι στο Ε.Ο.».

Ο Ντούλιας Καρανίκος και οι δυο Θωμάδες ήταν οι πρώτοι θιασώτες του Ε.Δ.Ε.Σ. της Λυκόρραχης. Μέσα από αυτή την κοινωνική ποιητική εκφράστηκε και από τις δυο μεριές η άποψη για την Άλλη παράταξη και φτιάχτηκε η ταυτότητά της. Για τους Εαμίτες οι εθνικόφρονες ήταν 'φασίστες' και ήθελαν να τους αποβάλουν από την κοινότητα. Για τους εθνικόφρονες ο δάσκαλος Βενέτης και τα 'Νωντούλια' τα οποία ήταν τα πιο φτωχά παιδιά της κοινότητας, αποτελούσαν την ανατροπή της τοπικής καθεστηκυίας τάξης, ήταν η νέα τάξη πραγμάτων η οποία ήταν αυταρχική.

Για την κοινωνική ποιητική έγραψε ένα άρθρο ο ανθρωπολόγος Herzfeld Michael με τίτλο «Κοινωνική ποιητική: όψεις από την ελληνική εθνογραφία» στο Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα)³ 1998, 477-515. Ο συγγραφέας του άρθρου λέει πως η κοινωνική ποιητική προσφέρεται ιδιαίτερα στις περιπτώσεις αντιπαλότητας ή ανταγωνιστικής αντιπαράθεσης και πως η μαντινάδα και το πολιτικό σύνθημα αποτελούν εξαιρετικά παραδείγματα αυτού του είδους. Για την πολιτική συνθηματολογία και το προπαγανδιστικό υλικό των πολιτικών οργανισμών μέσα από τα αντάρτικα τραγούδια βλέπε το άρθρο του Νίκου Κοταριόδη: «Ούτε 'άτιμος' ούτε 'ντροπιασμένος': Αντίσταση και εμφύλιος στο ιδίωμα της συγγένειας και τις αξίες της ανδροπρέπειας», *Δοκίμια*, τχ. 6 (1997), 75-100.

¹⁵² Γεώργιος Κοτζιούλας, *Θέατρο στα βουνά*, Αθήνα (Θεμέλιο)³ 1980, 53-54.

Πυρσόγιαννη, η οποία από το 1927 είχε συστήσει θίασο και ανέβαζε παραστάσεις.¹⁵³ Έτσι στη Λυκόρραχη είδαν για πρώτη φορά θεατρική παράσταση από θίασο του Ε.Α.Μ., τη Γκόλφω.¹⁵⁴ Στην Οξυά έκαναν επίσης θεατρικές παραστάσεις.¹⁵⁵ Το ίδιο και στην Αετομηλίτσα (Ντέντσικο).¹⁵⁶ Οι Επονίτες της Καστανιανής είχαν φτιάξει θίασο δικό τους, ο οποίος ανέβασε το έργο «Μάρτυρες και εκδικηταί» που το έπαιξαν στα κοντινά χωριά της Κόνιτσας καθώς και στον Πεντάλοφο, την έδρα της 9^{ης}¹⁵⁷ Μεραρχίας του Ε.Λ.Α.Σ., αλλά και σε άλλα χωριά της Μακεδονίας. Ο Ε.Λ.Α.Σ. επιβράβευσε την προσφορά των ηθοποιών του Καστανιανίτικου θιάσου με ένα ζευγάρι άρβυλα. Μεγάλη αμοιβή, αν σκεφθεί κάποιος την ανέχεια της Κατοχής.¹⁵⁸ Οι πραγματοποιούμενοι χοροί επίσης συσπείρωναν τον κόσμο στην οργάνωση.

Ένας άλλος παράγοντας που συνετέλεσε ώστε το Ε.Α.Μ. να συσπειρώσει ένα μέρος του μαστοροχωρίτικου πληθυσμού ήταν η πολιτική του απέναντι στις γυναίκες. Σε πανελλήνιο επίπεδο το Ε.Α.Μ. εξίσωσε πολιτικά τη γυναίκα με τον άνδρα και της έδωσε τον Αύγουστο του 1943 το δικαίωμα ψήφου.¹⁵⁹ Η δυνατότητα συμμετοχής των γυναικών στα κοινά ήταν μεγάλη καινοτομία για όσες γυναίκες των Μαστοροχωρίων ήταν έτοιμες να κάνουν αυτό το βήμα. Ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κάποιος ότι οι κοινωνίες των Μαστοροχωρίων ήταν παραδοσιακές, και η γυναίκα μέχρι εκείνη τη στιγμή προσφωνούσε αφεντάδες τον πατέρα, το σύζυγο και τον πεθερό. Ο αγώνας του Ε.Α.Μ. για την ανύψωσή της σε πολιτική οντότητα αποτέλεσε αυτεπίστροφο βλήμα για αυτό, δεδομένου ότι έστρεψε εναντίον του ένα μέρος του γυναικείου πληθυσμού, αλλά και ένα μέρος του ανδρικού πληθυσμού. Παρά τις αντιδράσεις του υπόλοιπου πληθυσμού το Ε.Α.Μ. πέτυχε την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι και την είσοδό της στο δημόσιο χώρο. Έτσι στη Ζέρμα στην οργάνωση της

¹⁵³ Βασίλης Παπαγεωργίου (επιμ.), 1926-2006: Προοδευτική Ένωση Πυρσόγιαννης – 80 χρόνια από τη γέννησή της, Θεσσαλονίκη 2005, 14-15.

¹⁵⁴ Προφορική μαρτυρία της Χ. Σ., κασέτα 92, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

¹⁵⁵ Προφορική μαρτυρία Α. Π., κασέτα 27, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

¹⁵⁶ Προφορική μαρτυρία Ν. Γ., κασέτα 30, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

¹⁵⁷ Στο εξής τα ονόματα των ομάδων, των μονάδων, των υπονομάδων, των μεγάλων μονάδων, και των σχηματισμών θα δίνονται όπως αναφέρονται στην πηγή που δίνει την πληροφορία. Έτσι ο αναγνώστης μπορεί να δει την ενάτη Μεραρχία και με αραβική και με λατινική αρίθμηση: 9^η ή IX Μεραρχία.

¹⁵⁸ Γ.Π., «Ε.Π.Ο.Ν - 45 χρόνια από την ίδρυσή της: 23/2/43-23/2/88 - Αναμνήσεις από τη θεατρική δράση της Ε.Π.Ο.Ν.», Κόνιτσα, περίοδος Γ', τχ. 18 (1988) 147-148.

¹⁵⁹ «Πραγματικά η Απόφαση 6 επιβάλλει 'το πρώτον' την ισότητα αντρών και γυναικών στο πολιτικό δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι με το άρθρο της 3: «Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι έχουν πάντες οι κάτοικοι αμφοτέρων των φύλων, οι γεννηθέντες το 1924 και παλαιότερον. [...] Η Απόφαση δεν ορίζει ημερομηνία έναρξης της ισχύος της. Εξυπακούεται, συνεπώς, σαν τέτοια η 10^η Αυγούστου 1943. [...] Η Απόφαση 6 είναι υποχρεωτική για όλη την Ελεύθερη Ελλάδα, που ελέγχουσε το ΕΑΜ, ο ΕΔΕΣ, η ΕΚΚΑ, άρα και για τη Στερεά». Γεωργούλας Μπέικος, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 2005, 91.

Εθνικής Αλληλεγγύης μπήκε και μία γυναίκα.¹⁶⁰ Στο Κεράσοβο στην Τοπική Επιτροπή του Ε.Α.Μ. μπήκε επίσης μια γυναίκα, η Σταυρούλα Γ. Τέλη (Μακρή).¹⁶¹ Στο Κάντσικο μπήκαν πέντε γυναίκες στην Επιτροπή της Ε.Π.Ο.Ν. και στην Εθνική Αλληλεγγύη.¹⁶²

Για ορισμένα χωριά υπάρχουν πληροφορίες για το πως αντέδρασαν οι κάτοικοι στο θέμα της πολιτικής απέναντι στις γυναίκες. Στο Κάντσικο για παράδειγμα η Εαμική Επιτροπή κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να μαζέψει για πρώτη φορά στο σχολείο τις κοπέλες για να τις οργανώσει στην Ε.Π.Ο.Ν.. «Δύσκολο πράγμα για την εποχή εκείνη να μαζευτούν τα κορίτσια του χωριού με τα αγόρια στον ίδιο χώρο. Σχεδόν αμάρτημα το θεωρούσαν οι μεγάλοι», γράφει ένας αρθρογράφος Καντσιώτης.¹⁶³ Στη Λυκόρραχη πολλές νέες ενθουσιάστηκαν με την ευκαιρία που τους δινόταν να βγουν στη δημόσια ζωή και να συσκέφτονται μαζί με τους άνδρες και για τούτο οικειοθελώς εντάχθηκαν στο Εαμικό κίνημα. Γεγονός είναι πάντως ότι πολλές νέες μέσα από το Ε.Α.Μ. έκαναν την επανάστασή τους απέναντι στον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Σ' αυτό το σημείο θα παραθέσουμε τη μαρτυρία μιας νέας της εποχής εκείνης που συγκρούστηκε με τη μάνα της για τη συμμετοχή της στις πολιτικές συγκεντρώσεις του Ε.Α.Μ.:

«- Ακ'σε μάνα, τ'ς λιω:- Εγώ λέω, είμαι οργανωμένη, τ'ς λέω. Ένα κι ένα κάνουν δυο, της λέω. - Δε θα σε παντρέψω! Είσαι αρραβωνιασμένη! Βλέπεις η οικογένεια του άνδρα σου, δε μιλάνε, δεν βγαίνουν στον κόσμο καθόλου, κι εσύ... - Αει, μωρέ της λέω κι εγώ, αμάν, τ'ς λέω. Εκεί θα κάτσουμε; Της λέω. Δε μ' αρέσει εμένα αυτή η κοινωνία. Ω! Τι να σ' πω; - Να μην ακούσουν τα λόγια σ', και ξέρω

¹⁶⁰ Χειρόγραφες σημειώσεις Η. Χ. (Ζέρμα).

¹⁶¹ Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες - διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 44.

¹⁶² Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περίοδος Γ', τχ. 42 (1992) 263-269: Οι γυναίκες που μπήκαν στην Εθνική Αλληλεγγύη ήταν η Μαρία Μουκούλη, η Ανθία Μακρή, Θεοδώρα Ζιώγα και στην Επιτροπή της Ε.Π.Ο.Ν. η Αλεξάνδρα Καθάρη και η Μαρία Τσιλογιάννη.

¹⁶³ Κώστας Κωτσίνας, «Κάντσικο: Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 54-57.

εγώ...».¹⁶⁴ Φαίνεται ότι η καταπίεση από την οικογένεια ήταν ένα παράγοντας που έσπρωξε νέα κορίτσια στην οργάνωση του Ε.Α.Μ.¹⁶⁵

Όπως προαναφέρθηκε στη χειραφέτηση της Μαστοροχωρίτισσας δεν αντέδρασε μόνο ο ανδρικός πληθυσμός, αλλά και ένα μέρος του γυναικείου πληθυσμού που ακολουθούσε τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Για το γυναικείο αυτό πληθυσμό το Ε.Α.Μ. έγινε το κόκκινο πανί και το απεχθάνονταν.¹⁶⁶ Στην κατηγορία αυτή ανήκαν οι μεγαλύτερες και παντρεμένες γυναίκες που ήταν οι στυλοβάτισσες του παραδοσιακού τρόπου ζωής και τον δίδασκαν στις νεότερες. Αυτές οι γυναίκες αισθάνονταν απογυμνωμένες από την εξουσία που τους έδινε η παραδοσιακή κοινωνία, γι' αυτό, όταν άκουγαν τα βράδια τα κορίτσια να γυρίζουν μαζί με τα αγόρια από κάποια σύσκεψη τραγουδώντας τα αντάρτικα τραγούδια, θορυβούνταν, όπως αποκαλύπτει η αφήγηση μιας Επονίτισσας για την αντίδραση μιας Λυκορραχίτισσας σε ένα τέτοιο γεγονός:

«Και λέει η Καλίνου:- Ούι, μωρή Θοδώραίνα, τι γίνεται! Αυτά τα κορίτσια λυσιιάξαν! Λυσιιάξαν! - Τι μωρή; Της λέει η μάνα μ'. - Να, λέει. Εδώ, στη ράχη αυτούγια, λέει, κάποιες φωνάζαν. Αντάρτισσες ήταν; Από το χωριό μας ήταν; [..] Ούι! Λυσιιάξαν, λυσιιάξαν. Απ' το χωριό μας πρέπει να 'ταν. - Μπα, λέει η μάνα μ'. Ποιες να ήταν; - Δεν ξέρω, λέει, αυτή. Και φώναζαν, φώναζαν, αντάρτικα τραγούδια τραγουδούσαν, συνηήματα ήλιγαν, ήλιγαν... Φώναζαν να παν στη Ρωσία, και λέγαν, και λέγαν... Λυσιιάξαν, Θοδώραίνα! Λυσιιάξαν τα κορίτσια τώρα! Σύμμασ' τα κορίτσια σ', σύμμασ' τα!»¹⁶⁷ Εκτός από τις ηλικιωμένες και τις παντρεμένες γυναίκες που ήταν θεματοφύλακες των παραδοσιακών κωδίκων ηθικής, υπήρχε και μια μερίδα νέων κοριτσιών που δεν γοητεύτηκαν από αυτή την πολιτική χειραφέτηση, αλλά εντάχθηκαν στις γραμμές του από φόβο.¹⁶⁸ Τέλος θα υπήρχαν και εκείνες οι γυναίκες που και οι ίδιες δεν πίστευαν ότι «διαθέτουν ικανότητες, αφού

¹⁶⁴ Προφορική μαρτυρία Μ. Σ., κασέτα 64, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η). Ένα πολύ καλό δείγμα γραφής της οργάνωσης και εξέγερσης των νεανίδων απέναντι στην αδράνεια της οικογένειας αποτελεί επίσης και η αυτοβιογραφία της Κατίνας Λατίφη, *Τα απόπαιδα*, Αθήνα (Εξάντας) 1999, 29-31.

¹⁶⁵ Τασούλα Δερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1994, 134.

¹⁶⁶ Την αντίδραση απέναντι στο Ε.Α.Μ. για τη χειραφέτηση της γυναίκας σε χωριά που είχαν δεχτεί λιγότερο σύγχρονες επιρροές την επεσήμανε και ο Κλόουζ Ντέιβιντ, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα (Φιλίστωρ), 2003, σσ. 132-133.

¹⁶⁷ Προφορική μαρτυρία Μ. Σ., κασέτα 64, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

¹⁶⁸ Προφορική μαρτυρία Π. Κ., κασέτα 90, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

κανείς ποτέ δεν είχε ενδιαφερθεί για τη μόρφωση ή τα δικαιώματά τους» και αντιστέκονταν στην ιδέα της οργάνωσης.¹⁶⁹

Στην Πυρσόγιαννη επίσης υπήρχε μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού που ενθουσιάστηκε με την είσοδο της γυναίκας στο δημόσιο βίο, αλλά και μια άλλη που πολέμησε με πάθος την είσοδο αυτή. Ο Πυρσογιαννίτης Γιάννης Μαυρομμάτης λόγω χάρη τον καιρό της Εαμοκρατίας χλεύαζε τις βραδινές συνάξεις των γυναικών του χωριού του με τον εξής τρόπο:

«Το Ε.Α.Μ. πηγαίνει πρίμα, οι κομμουνισταί εντάξει,
κι ο λαός μας αχ τι κρίμα, όπως πάει θα βουλιάξει.
Στο σχολείο κάθε βράδυ τις γυναίκες συγκεντρώνουν
και ύστερα μες στο σκοτάδι κάθε μια αποκεντρώνουν ...
κι αν καμμιά δεν θα θελήσει, απ' την πράξη να πιαστεί
και το θέμα της να λύση, της το λύνουνε αυτοί.
Συνεχίζουνε τα φώτα, καθοδήγηση γραμμή
λένε μυστικό να μείνει, μη το πούνε στη μαμή».¹⁷⁰

Και βέβαια αυτά που φαντασιώνονταν οι εθνικόφρονες ότι μπορεί να συνέβαιναν στις συνάξεις των γυναικών ουδεμία σχέση είχαν με την πραγματικότητα.¹⁷¹ Διότι άλλο πράγμα είναι το συναθροίζεσθαι και συσκέφτεσθαι περί των δημοσίων πραγμάτων, και άλλο η ελευθεριότητα των ηθών για την οποία κατηγορούνταν το Ε.Α.Μ. από του αντιπάλους του. Και αυτές οι διαδόσεις περί ελευθεριότητας ηθών ελάμβαναν χώρα τη στιγμή που το Ε.Α.Μ. κάθε άλλο παρά

¹⁶⁹ Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1994, 175-176.

¹⁷⁰ Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942 – 1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 42.

¹⁷¹ Ίσως οι αντίπαλοι του Ε.Α.Μ. κατηγορούσαν τις γυναίκες που οργανώθηκαν για τον ακόλουθο λόγο. Από το 1920 μέχρι το 1934 το Κ.Κ.Ε. ήταν σταθερά αντίθετο στην αστική οικογένεια. Μετά το 1934 η πολιτική που ακολούθησε σε θέματα οικογένειας ήταν ριζικά αντίθετη. «Παρ' όλα αυτά όμως η 'αντίδραση' θα εξακολουθεί να τους κατηγορεί ότι θέλουν [...] να διαλύσουν την οικογένεια και να επιβάλουν 'κοινοκτημοσύνη' στις γυναίκες». Τασούλα Βερβενιώτου, *Η γυναίκα της Αντίστασης: Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1994, 60-61. Για πολλούς άνδρες της εποχής η έξοδος της γυναίκας από το σπίτι αποτελούσε ντροπή. Αυτό φαίνεται και από το ακόλουθο δημοσίευμα στη *Γυναικεία Δράση*, 25-3-'43, «Ηρωίδες του '43»: «'Δεν ντρέπεστε να βγαίνετε κι εσείς οι γυναίκες στα πεζοδρόμια αντί να κάθεστε στο σπίτι σας και να κοιτάξετε τα παιδιά σας', είπε κάποιος ασυνείδητος 'Έλληνας' σε μια νέα. Κι αυτή τον κύτταξε με περιφρόνηση και του απάντησε 'Οι Ελληνίδες δεν μπορούν να είνε σκλάβες και μάνες σκλάβων. Σήμερα ο προορισμός μας είνε ο αγώνας για τη ζωή και τη λευτεριά όλων των παιδιών της Ελλάδας'. Με το στόμα της νέας αυτής, απαντούν όλες οι ελληνίδες». Στο Τασούλα Βερβενιώτου, *ό.π.*, 275-276. Ενίοτε και οι ίδιοι οι σύντροφοι δεν μπορούσαν να δεχτούν την ισοτιμία. Τασούλα Βερβενιώτου, *ό.π.*, 175-179.

αλλαγές επεδίωξε να κάνει στους θεσπισμένους κανόνες ηθικής από τις ίδιες τις κοινωνίες των Μαστοροχωρίων, όπως δείχνουν οι αποφάσεις των Λαϊκών δικαστηρίων που έγιναν στην περιοχή. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η δικαστική απόφαση που λήφθηκε στο Πεντάλοφο της Μακεδονίας σε υπόθεση εκδίκασης για διάλυση αρραβώνα από Λυκορραχίτη. Το δικαστήριο επέβαλε στον αρραβωνιαστικό να συμμαζέψει την εγκαταλελειμμένη αρραβωνιαστικιά και να αφήσει τη δεύτερη αρραβωνιαστικιά με την οποία ήθελε να παντρευτεί.. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το Λαϊκό Δικαστήριο δεν είχε αγνοήσει τον παραδοσιακό κώδικα ηθικής, ο οποίος θεωρούσε έγκλημα τη διάλυση αρραβώνα, παρά το γεγονός ότι η δεύτερη αρραβωνιαστικιά ήταν κόρη στελέχους του κόμματος.¹⁷² Το γεγονός ότι η λαϊκή δικαιοσύνη αποδιδόταν από λαϊκούς δικαστές οι οποίοι δίκάζαν χωρίς γραπτό νόμο και 'κατά συνείδηση' οδήγησε στην εφαρμογή συντηρητικών εθίμων με απόλυτο σεβασμό στο θεσμό της οικογένειας.¹⁷³ Ούτως ή άλλως όμως η αλλαγή των κωδίκων της ηθικής, ακόμη και εάν ενδιέφερε τους Εαμίτες, δεν ήταν εφικτή στην παρούσα φάση, γιατί μπορούσε να αποβεί καταστροφική για την ενότητα του αγώνα.¹⁷⁴ Παρά του γεγονότος βέβαια ότι το Ε.Α.Μ. δεν επέφερε αλλαγή στους κώδικες ηθικής, ηθελήμενα ή αθέλητα είχε προκαλέσει ρωγή στον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Γι' αυτό, αν και ήταν λαοφίλητο από πολλούς, από πολλούς άλλους έγινε λαομίσητο.

Το Ε.Α.Μ. επίσης συσπειρώσε στους κόλπους του πολλούς φτωχούς Μαστοροχωρίτες, τους οποίους φρόντιζε. Στο Κεράσοβο «οι κοινοτικές λιβαδικές βοσκές στου Σμόλυγκα» μετατρέπονταν «σε είδος, τυρί και βούτυρο, που μοιράζονταν στους κατοίκους του χωριού ανάλογα με τα μέλη της κάθε Κιρασοβίτικης οικογένειας.» «Δίκαιος ο τρόπος, οι 'ψυχές' μετρούσαν».¹⁷⁵ Στο Κάντισκο ενισχύθηκαν οι άπορες οικογένειες από την Εθνική Αλληλεγγύη με ρούχα και τρόφιμα.¹⁷⁶

Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας που προσείλκυσε την πλειοψηφία των Μαστοροχωριτών στο Ε.Α.Μ. ήταν η επαγγελία ενός καλύτερου μεταπολεμικού

¹⁷² Αγόρω Τσίου και Αλκης Ράφτης, *Λούψικο Κόνιτσας: Τραγούδια και χοροί του γάμου*, Αθήνα (Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης & Θέατρο Ελληνικών Χορών 'Δόρα Στράτου') 1998.

¹⁷³ Επίλογος Ν. Παπαντωνίου - Ν. Σβορώνου στο Δημήτριος Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.)² 1986, ΙΙ.

¹⁷⁴ Βερβενιώτη Τασούλα, *Η γυναίκα της Αντίστασης: Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσεάς) 1994, 163.

¹⁷⁵ Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες και διηγήσεις από το χωριό μας Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 65.

¹⁷⁶ Κώστας Κωτσίνας, «Κάντισκο: Μια μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», ό.π..

κόσμου. Οι πρώτες επαγγελίες βέβαια δεν αφορούσαν μία κοινωνία ισότητας αλλά μία κοινωνία συνολικής ευημερίας και πλούτου. Οι περισσότεροι Μαστοροχωρίτες είχαν γοητευθεί από αυτά τα κηρύγματα και είχαν ριχτεί στον αγώνα για την πραγμάτωσή τους. Οι μνήμες των κατοίκων της Λυκόρραχης από αυτή την περίοδο ανακαλούν με εντυπωσιακό τρόπο, αυτές τις επαγγελίες της κοινωνικής ευημερίας και του πλούτου που τους είχαν υποσχεθεί καθώς και τα συναισθήματα που τους προκαλούσαν. Μία ένθερμη οπαδός του Ε.Α.Μ. αφηγήθηκε ως εξής τις υποσχέσεις του Ε.Α.Μ. στον πληθυσμό των Μαστοροχωρίων: «Θέλαμε μια ζωή, μια αλλαγή ζωής για όλο τον κόσμο. Όχι ατομικά. Γενικά να ζει ο κόσμος όλοι καλύτερα. Να δουλεύει τη γη με τρακτέρ, με αυτοκίνητα, με ρεύμα. Να 'χουμε αυτά που μας λείπανε. Τότε μας τα τάξανε. Μας είπαν θα γίνει κάποια ζωή διαφορετική στον τόπο μας. Φυσικά αυτό εμείς παλεύαμε να το πραγματοποιήσουμε».¹⁷⁷ Μερικοί άλλοι όμως στέκονταν με σκεπτικισμό μπροστά σε αυτές τις επαγγελίες: «Απ' την Ε.Π.Ο.Ν. και το Ε.Α.Μ. τα παρέστηναν όλα μέλι και ζάχαρη που λείει η παρομπία. Τόσο καλά που ήλεες εδώ μπήκα στον παράδεισο!» είπε κάποιος εθνικόφρονος.¹⁷⁸

Σιγά σιγά όμως τη διακήρυξη της κοινωνικής ευημερίας άρχισε να την αντικαθιστά η επαγγελία της κοινωνικοοικονομικής ισότητας και να προτείνεται η Ρωσία ως χώρα μοντέλο από το οποίο θα αντλούσαν τα πρότυπά τους. Αυτή η αντικατάσταση ήταν απόρροια της αύξησης των μελών του Κ.Κ.Ε. που ήταν πρωτεργάτες των Εαμικών οργανώσεων στην περιοχή. Όσο αύξαιναν τα μέλη του Κ.Κ.Ε. τόσο βαθύτερα εδραιωνόταν στους Μαστοροχωρίτικους πληθυσμούς και το όραμα ισότητας. Εάν και το ΕΑΜ την περίοδο της Κατοχής «απέφυγε κάθε μεταβολή στις σχέσεις ιδιοκτησίας» και το Κ.Κ.Ε. ανέβαλε για μετά την απελευθέρωση τη Λαϊκή Δημοκρατία,¹⁷⁹ οι διακηρύξεις της ισοκατοχής αποτέλεσαν την αφετηρία του διχασμού του Μαστοροχωρίτικου πληθυσμού. Ιδιαίτερα πρέπει να ενοχλήθηκαν αυτοί οι οποίοι κατέτασσαν τον εαυτό τους σε ανώτερη κοινωνική τάξη από άλλους, στην τάξη των νοικοκυραίων.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Προφορική μαρτυρία Μ. Σ., κασέτα 162, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

¹⁷⁸ Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 86, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

¹⁷⁹ Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1994, 154.

¹⁸⁰ Στη Λυκόρραχη για παράδειγμα, αν και στην αρχή οι νοικοκυραίοι είχαν καταταχθεί στο Ε.Α.Μ. και κάποιοι από αυτούς υπήρξαν και μέλη των Λαϊκών δικαστηρίων, όταν άρχισε η σε βάθος διαφώτιση αποσκίρτησαν. Οι προφορικές μαρτυρίες φανερώνουν ότι ένας από τους λόγους της αποσκίρτησης αυτής ήταν η διακήρυξη της ισότητας στην ιδιοκτησία. Μια Λυκορραχίτισσα, Ε.Π.Ο.Ν.ίτισσα φανατική, θυμάται την αντίδραση της μάνας της απέναντι στους Εαμίτες που

Παρά το γεγονός ότι το Ε.Α.Μ. είχε αρχίσει κάποια στιγμή να αποκτάει εχθρούς στην περιοχή και είχε αρχίσει η διαρροή των μελών του, εξακολουθούσε να αποτελεί την πλειοψηφούσα δύναμη, διότι οι ωφέλειες ήταν αμφίδρομες. Η πλειοψηφία των Μαστοροχωριτών προσέφερε στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., αλλά και το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. προσέφερε στους Μαστοροχωρίτες. Δεδομένου ότι η επιβίωσή τους ήταν πλέον αποκλειστικά συνάρτηση της γεωργοκτηνοτροφίας, η καταστολή της ζωοκλοπής από το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. ήταν μεγάλο ευεργέτημα γι' αυτούς και μετέτρεψε πολλούς από αυτούς σε ένθερμους οπαδούς του. Αλλά και για εκείνους οι οποίοι επιβίωναν κάνοντας ανταλλαγές προϊόντων το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. ήταν ευεργετικό, δεδομένου ότι είχε καταπολεμήσει τη ληστεία.¹⁸¹ Τέλος οι Μαστοροχωρίτες υποβοηθούνταν από τους αντάρτες «με δωρεάν γιατρούς, φάρμακα, που έρχονταν από το Κάιρο, το Συμμαχικό Στρατηγείο ή από τη 'μαύρη αγορά' της Αθήνας».¹⁸²

Γεγονός είναι ότι όσοι αγάπησαν το Ε.Α.Μ. το αγάπησαν παράφορα και κάποιοι καθοδηγητές του εντυπώθηκαν στη λαϊκή μνήμη λόγω της ρητορικής τους δεινότητας και της εύστροφης παρουσίασης των κοινωνικών σκοπών του. Λόγου χάρη ο Σωκράτης Ράγγας ονομάστηκε από τους Μαστοροχωρίτες Αηδόνης, διότι, όταν μιλούσε στις συνάξεις, ο λόγος του ήταν καλλικέλαδος και συναρπαστικός.¹⁸³

Ανακεφαλαιώνοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο τρόπος που κατανεμήθηκαν τα οικονομικά βάρη στους Μαστοροχωρίτες, η διακήρυξη της ισοκατανομής του πλούτου, η πολιτική του για τη θέση της γυναίκας, συνετέλεσαν στο να γίνει ισχυρή δύναμη, αλλά να αποκτήσει και πολιτικούς εχθρούς.

διακήρυσσαν την αναδιανομή της γης: 'Φώναζαν τα Νωντούλια να τ'ς πάρουν τα χωράφια: - Τσιάντου, θα 'ρθει ισιότητα και θα σ' πάρουμε τα χωράφια! Και η μάνα μου, δεν του 'θελε αυτό το πράγμα! Δεν μπορούσε να το χωνέψει. Και με μάλωνε εμένα'. (Προφορική μαρτυρία Μ.Σ., κασέτα 64, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

¹⁸¹ Για την καταπολέμηση της ζωοκλοπής και της ληστείας από το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. βλέπε: Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 64, και Σωτήρης Τουφίδης, *Το χρονικό της Καλλιθέας: Από την εθνική Αντίσταση*, Κόνιτσα (Παράρτημα της Π.Ε.Α.Ε.Α. Κόνιτσας)² 1988, 76-77.

¹⁸² Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 66.

¹⁸³ Ο ίδιος ο Σωκράτης Ράγγας, στην Αίτησή του προς την Πρωτοβάθμια Επιτροπή Κρίσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, ό.π., έγραψε ότι το ψευδώνυμο Αηδόνης του το έδωσε ο λαός της Κόνιτσας, γιατί μιλούσε όμορφα. Αναφέρεται επίσης στα χειρόγραφα Απομνημονεύματά του Καντσιώτη Κ. Κ., 30.

1.5 Ακρότητες της Λαϊκής Δικαιοσύνης

Ο τομέας στον οποίο σημειώθηκαν στην πράξη πολλές αποκλίσεις από τα ιδανικά που διεκήρυσσε το Ε.Α.Μ. ήταν αυτός της Λαϊκής Δικαιοσύνης, με αποτέλεσμα να απωθήσουν πολλούς Μαστοροχωρίτες από τους κόλπους του Ε.Α.Μ. και να τους οδηγήσουν στην Εθνικόφρονα παράταξη.

Ένα παράδειγμα της κακώς εννοούμενης Λαϊκής Δικαιοσύνης από στελέχη, αλλά και από τα μέλη του Ε.Α.Μ. είναι τα ακόλουθα. Στη Ζέρμα, λόγου χάρη, είχε ορισθεί υπεύθυνος για τη συγκέντρωση των προστίμων από το Λαϊκό Δικαστήριο ο Ελασίτης και κομμουνιστής, από την Κόνιτσα, Χαρίσης Σδράβος. Αυτός έπαιρνε τα πρόστιμα από τους ασθενέστερους οικονομικά, αλλά από τους Τσαγκαίους που ήταν μεγαλοτσελνικάδες δεν τα έπαιρνε. Και τότε ο Δημήτρης ο Γκατζουγιάννης, όταν το έμαθε, είπε: 'Τι διαφορά έχετε από τους χωροφύλακες, κι εκείνοι τους μικρούς πιάνανε, τους μεγάλους όχι'. Ο Παπανικολάου Κώστας το είπε στο Σδράβο ότι ο Γκατζουγιάννης κατηγόρησε τον Ε.Λ.Α.Σ. και ο Σδράβος γτύπησε το γέρο. Ο κόσμος κατηγόρησε την Οργάνωση για το γεγονός».¹⁸⁴

Οι μαρτυρίες από το Κάντσικο δεν έφθασαν περιστατικά παρεκτροπών της Λαϊκής Δικαιοσύνης που εφαρμόστηκε εκεί, αλλά μία γενική κρίση για τον τρόπο με τον οποίο αυτή λειτούργησε. Τα Λαϊκά Δικαστήρια, σύμφωνα με έναν κάτοικο του Καντσίκου, δίκασαν με σκληρότητα. Εκδηλωνόταν μέσα από αυτά «μορφές αντεκδίκησης» και «βγαίνανε απωθημένα». Δεν υπήρχε «η δίκαια κρίση, απηλλαγμένη από προκαταλήψεις κι οτιδήποτε άλλο».¹⁸⁵

Οι υπάρχουσες πηγές από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη στο Κεράσοβο, δίνουν μία αντιφατική εικόνα για αυτή. Μία σύγχρονη δημοσιευμένη μαρτυρία ενός Κερασοβίτη, αναφέρει ότι η Λαϊκή Δικαιοσύνη της εποχής επέλυε ειρηνικά τις έριδες και τις προστριβές των κατοίκων του Κερασόβου.¹⁸⁶ Ωστόσο έγγραφο του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων του Εφετείου Ιωαννίνων - για των οποίων τη μεροληψία υπέρ της εθνικόφρονης παράταξης έγινε ήδη λόγος στην Εισαγωγή - επιτρέπουν σε έναν ερευνητή να αρχίζει να σκέφτεται ότι πιθανόν όλα τα πρόσωπα που είχαν επιλεγεί από το Κεράσοβο για τη Λαϊκή

¹⁸⁴ Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50.

¹⁸⁵ Προφορική μαρτυρία Γ. Κ., κασέτα 51, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

¹⁸⁶ Βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *ό.π.*, 44.

Δικαιοσύνη δεν ήταν αμέμπτου διαγωγής.¹⁸⁷ Το πρώτο έγγραφο είναι ένα Βούλευμα απαλλαχτικό του 1946 για τον πρόεδρο του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ., Ιωάννη Παπαγιάννη, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για δωσιλογισμό. Συγκεκριμένα ο Παπαγιάννης το Φεβρουάριο του 1942 είχε παρευρεθεί ως διερμηνέας των Ιταλών στην κατάσχεση και την εκποίηση των εμπορευμάτων του εμπόρου από την Πουρνιά Γεωργίου Μανθά. Παρά το γεγονός ότι τον απάλλαξε το Δικαστήριο των δωσιλόγων με τη δικαιολογία ότι υποχρεώθηκε από τους Ιταλούς να παρευρεθεί και να παράσχει τις υπηρεσίες του στη διαδικασία της κατάσχεσης και της εκποίησης του καταστήματος του Γ. Μανθά, μπορεί να υποθέσει κάποιος ότι δεν ήταν το καταλληλότερο πρόσωπο για την ανάληψη του ρόλου του προέδρου του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου.¹⁸⁸

Αντιπάθειες και προσωπικές προστριβές στην Επαρχία της Κόνιτσας από τη θέση του Λαϊκού Επιτρόπου του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ. δημιούργησε και ο δάσκαλος του Πληκατίου, Παύλος Τάττης.¹⁸⁹ Αν ο Τάττης διεκπεραίωνε το ρόλο του με εντιμότητα και επάρκεια δεν μπορεί κάποιος να αποφανθεί, μη επαρκούντων των πηγών. Η επισήμανση αυτή όμως από τα όργανα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σημαίνει, εάν μη τι άλλο, ότι υπήρξε μερίδα δυσαρεστημένων κατοίκων στην περιοχή από τον τρόπο που άσκησε τη Δικαιοσύνη. Από την άλλη πλευρά πάλι, αντιπάθειες θα μπορούσαν να δημιουργηθούν, ακόμα και αν δεν διαπράχθηκαν ατοπήματα. Πρέπει να επισημανθεί ότι η διεκπεραίωση της δικαιοσύνης από άτομα που προέρχονταν από τις ίδιες τις κοινότητες δεν ήταν απαραίτητα θετικό στοιχείο. Το όλο πλέγμα των συγγενικών δεσμών, των οικονομικών αλληλεξαρτήσεων, και των ανταγωνισμών για θέσεις περιβεβλημένες με κύρος και εξουσία ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις να αποτελούσαν τροχοπέδη στην απόδοση της δικαιοσύνης, όπως τροχοπέδη απετέλεσαν και στην εκκαθάριση της περιοχής από τα δωσίλογα στοιχεία.

¹⁸⁷ Τα έγγραφα αυτά έχουν ήδη αναφερθεί στο κεφάλαιο το αναφερόμενο στο Δωσιλογισμό.

¹⁸⁸ Για το Βούλευμα που απαλλάσσει τον Ι. Παπαγιάννη από την κατηγορία του δωσιλογισμού βλέπε Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 58/1946 στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα δωσιλόγων, 1945-1949. Για τους οικονομικούς εκβιασμούς του προέδρου του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ. βλέπε Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Πρακτικό δημοσίας συνεδριάσεως του εν Ιωαννίνους Ειδικού Δικαστηρίου της 26^{ης} Μαΐου 1947 υπ' αριθμ. 71/1947 στο ίδιο.

¹⁸⁹ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Επαρχία Κόνιτσας, Πράξη του 1945 από το βιβλίο Πράξεων του Ε.Σ.Σ.Ε. Κονίτσης 1942, 1943, 1945.

Πολλές παρεκτροπές της Εαμικής Δικαιοσύνης έλαβαν χώρα στην Πυρσόγιαννη.¹⁹⁰ Αλλά η πιο βίαιη πράξη της Λαϊκής Δικαιοσύνης στην περιοχή ήταν η δολοφονία του βοσκού της κοινότητας Ιωάννη Στεργιάδη, ο οποίος θεωρήθηκε ύποπτος για ζωοκλοπή το Μάιο του 1943. Για την εκτέλεση του Στεργιάδη υπάρχουν τρία Βουλεύματα στο Ποινικό Αρχείο του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, μία χειρόγραφη μαρτυρία ενός Ελασίτη, και μία δημοσιευμένη μαρτυρία από έναν εθνικόφρονα.¹⁹¹ Από τη μελέτη αυτών των πηγών προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αιτία του θανάτου του Γιάννη Στεργιάδη ήταν η συγκεχυμένη, ρευστή και ακαθόριστη έννοια της Λαϊκής Δικαιοσύνης που είχαν στο μυαλό τους οι Εαμίτες της Πυρσόγιαννης. Τα Λαϊκά Δικαστήρια, με αυτού του είδους τις ακρότητες που προαναφέρθηκαν δημιούργησαν εχθρούς.

Εχθρούς δημιούργησαν και με την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούσαν ζητήματα τιμής και έρωτα. Στη Λυκόρραχη, λόγω χάρη, το Λαϊκό Δικαστήριο επέβαλε σε έναν δάσκαλο, το Θεοφάνη Φασούλη, δραστήριο μέλος του ΕΑΜ, να παντρευτεί την αρραβωνιαστικιά του, την οποία είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει. Το

¹⁹⁰ Μερικές ακρότητες της Λαϊκής Δικαιοσύνης αναφέρονται στα χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Πυρσογιαννίτη Ελασίτη Α. Π., 104-109. Στην περίπτωση αυτή η Λαϊκή Δικαιοσύνη υιοθέτησε ιακωβίνικη πρακτική. Βλέπε Χρήστος Τυροβούζης, *Αυτοδιοίκηση και «Λαϊκή» Δικαιοσύνη 1942-1945-Συμβολή στην Ιστορία των θεσμών της Ελληνικής Αντίστασης*, Αθήνα (Προσκήνιο) 1991, 70.

¹⁹¹ Το πρώτο Βούλευμα του Πρωτοδικείου των Ιωαννίνων για την ανεύρεση του φονιά του Στεργιάδη επρότεινε να διενεργηθεί περαιτέρω ανάκριση στον υπεύθυνο του Κ.Κ.Ε. της Πυρσόγιαννης, στο στρατιωτικό υπεύθυνο της Πυρσόγιαννης, στον Ανθυπασπιστή της 31^{ης} Ταξιαρχίας που παρέλαβε τον Στεργιάδη και τον μετέφερε στην Κόνιτσα, και σε μία Πυρσογιαννίτισσα, η οποία επικοινωνήσε με τα τμήματα του Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. και τους μετέφερε τις αντιλήψεις των τοπικών στελεχών της Πυρσόγιαννης. Το δεύτερο Βούλευμα εκήρυξε «απεσβεσμένη» «την ασκηθείσαν ποινικήν αγωγήν επί φόνου» «λόγω παραγραφής» εναντίον όλων των κατηγορουμένων. Το τρίτο Βούλευμα του Πρωτοδικείου των Ιωαννίνων του 1949 απαλλάσσει εκ νέου όλους τους κατηγορουμένους λόγω «δεδικασμένου» και επιβάλλει τα έξοδα στη μηνύτρια σύζυγο του εκτελεσθέντος. (Βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βουλεύματα υπ' αριθμ. 34/1947, 179/1947, 251/1949). Ο Πυρσογιαννίτης Α.Π. στα χειρόγραφα Απομνημονεύματά του λέει ότι οι κλέφτες των γιδοπροβάτων της Πυρσόγιαννης ήταν Αρβανίτες και συνελήφθησαν από τον Ε.Λ.Α.Σ. με τη βοήθεια των ανταρτών της Αλβανίας, αλλά δεν ομολόγησαν ενοχή του βοσκού της Πυρσόγιαννης. Οι Πυρσογιαννίτες όμως πριν συλληφθούν οι Αρβανίτες κλέφτες είχαν αποφασίσει να περάσουν τον Ιωάννη Στεργιάδη από το Λαϊκό δικαστήριο και να τον φυλακίσουν. Πιθανόν ο βοσκός φοβούμενος ότι δεν θα του αποδοθεί δικαιοσύνη αποπειράθηκε να δραπετεύσει, και τότε ομάδα εξαγριωμένων Πυρσογιαννιτών τον συνέλαβε και τον χτυπούσε. Ένα τραύμα στο κεφάλι του μολύνθηκε και όταν τον παρέλαβαν οι Ελασίτες για να τον μεταφέρουν στην Κόνιτσα ήταν πλέον σύμφωνα με γνωμάτευση γιατρού καταδικασμένος σε θάνατο από μόλυνση. (Χειρόγραφα Απομνημονεύματα Α.Π., Πυρσόγιαννη). Ο εθνικόφρονας συγγραφέας Γιάννης Μαυρομάτης στη δημοσιευμένη μαρτυρία του με τίτλο: *Σύμμεικτα της επαρχίας Κόνιτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 25-28, ισχυρίζεται ότι τα γίδια της Πυρσόγιαννης εκλάπησαν από τα μέλη του Ε.Α.Μ. και πουλήθηκαν για να επιλυθεί το οικονομικό πρόβλημα της οργάνωσης. Οι κάτοικοι δε της Πυρσόγιαννης υποκινημένοι από την οργάνωση εκτόνωσαν την οργή τους απέναντι στο γιδοβοσκό, που τον θεωρούσαν ένοχο, με δημόσιο ξυλοδαρμό και φρικτά βασανιστήρια και εφάρμοσαν στην πράξη «άγνωστες ως τότε αρχές της λαϊκής κυριαρχίας και των λαϊκών δικαστηρίων».

γεγονός αυτό μεταξύ άλλων τον έκανε φανατικό εχθρό του ΕΑΜ και τον οδήγησε στο Ε.Δ.Ε.Σ.¹⁹² Εχθρός επίσης του Ε.Α.Μ. έγινε και ένας άλλος Λυκορραχίτης που εξαναγκάστηκε από το Λαϊκό Δικαστήριο να παντρευτεί την πρώην αρραβωνιαστικιά του, ενώ είχε δρομολογήσει άλλους αρραβώνες εν τω μεταξύ.¹⁹³ Σημειωτέον ότι δεν ήταν αυτός που έκανε το αποσκίρτημα από τον πρώτο αρραβώνα· αντίθετα την αρραβωνιαστικιά του την ήθελε τόσο πολύ που από το φόβο μήπως εκείνη τον εγκαταλείψει την είχε κλέψει. Αλλά, αφού εκείνη εκδήλωσε την επιθυμία να φύγει, εκείνος προχώρησε σε δεύτερο αρραβώνα.¹⁹⁴ Η Λαϊκή Δικαιοσύνη δεν έδρασε έτσι σε παρόμοια θέματα μόνο στα Μαστοροχώρια. Λόγω του ότι η απονομή δικαίου γινόταν από τους λαϊκούς δικαστές « κατά συνείδηση » και χωρίς γραπτό νόμο οδήγησε στην εφαρμογή συντηρητικών εθίμων με απόλυτο σεβασμό στους θεσμούς της οικογένειας και της ιδιοκτησίας».¹⁹⁵

Είναι όμως γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η Λαϊκή Δικαιοσύνη λειτούργησε προς όφελος των Κοινοτήτων και έλυσε διακοινοτικές διαφορές στις οποίες η κρατική δικαιοσύνη στο παρελθόν δεν είχε καταφέρει να δώσει λύση. Για παράδειγμα η Ζέρμα Μαστοροχωρίων και η Χρυσή Καστοριάς, που διαφωνούσαν για τα σύνορα των χωριών τους και είχαν χρόνιες δικαστικές διαμάχες, ξαναοριοθέτησαν με αλληλοκατανόηση τα χωριά τους.¹⁹⁶ Σίγουρα υπήρξαν και περιπτώσεις ενδοκοινοτικών ερίδων που επιλύθηκαν με αλληλοκατανόηση και ειρηνική διάθεση. Επί πλέον, στις δύσκολες συνθήκες της Κατοχής, τα Λαϊκά Δικαστήρια απάλλαξαν τους αγρότες από τα έξοδα των κρατικών δικαστηρίων και από την αναγκαστική μετακίνησή τους στις πόλεις.¹⁹⁷

Αν και τα Λαϊκά Δικαστήρια ήταν δημιούργημα των συγκεκριμένων συνθηκών της περιόδου και έλυσαν κάποια προβλήματα, εντούτοις τα λάθη που διέπραξαν στην περιοχή αποτέλεσαν ένα ακόμα επιχείρημα στα χέρια των πολιτικών

¹⁹² Για τον αναγκαστικό γάμο του Θεοφάνη Φασούλη στη Λυκορραχη που έγινε κατόπιν επεμβάσεως του Ε.Α.Μ και αποφάσεως του Λαϊκού Δικαστηρίου βλέπε Αγόρω Τσίου και Αλκης Ράφτης, *Λούψικο Κόνιτσας: Τραγούδια και χοροί του γάμου*, (βιβλίο με Δίσκο) Αθήνα (Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης & Θέατρο Ελληνικών Χορών 'Δόρα Στράτου') 1998, 100.

¹⁹³ Προφορική μαρτυρία Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων Ιη).

¹⁹⁴ Βλέπε Αγόρω Τσίου και Αλκης Ράφτης, ό.π., 33-34.

¹⁹⁵ Επίλογος Ν. Παπαντωνίου - Ν. Σβορώνου στο Δημήτριος Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.)² 1986, ΙΙ.

¹⁹⁶ Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50.

¹⁹⁷ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 149-150.

αντιπάλων του Ε.Α.Μ.¹⁹⁸ Ωστόσο τα λάθη της Λαϊκής Δικαιοσύνης στα Μαστοροχώρια, δεν είχαν τη ρίζα τους μόνο στις αντιπαραθέσεις και διχογνωμίες του τοπικού πληθυσμού. Η καθυστέρηση διατύπωσης Διατάξεων σχετικών με τη Λαϊκή Δικαιοσύνη από την ηγεσία του ΕΑΜ σε πανελλήνιο επίπεδο ήταν από τους σοβαρότερους λόγους που τα μέλη του ΕΑΜ και τα κατά τόπους όργανα της Λαϊκής Δικαιοσύνης, - ανάμεσα σε αυτά και τα όργανα Λαϊκής Δικαιοσύνης των Μαστοροχωρίων - αυθαιρέτησαν.¹⁹⁹

1.6 Οργάνωση του Κ.Κ.Ε.

Μπορεί να αντιληφθεί κάποιος την ιδεολογική φυσιογνωμία της κυβέρνησης Τσολάκογλου, από δύο έγγραφα κατοχικά που υπάρχουν στα Αρχεία της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των Ιωαννίνων, ακόμα κι αν δεν είναι γνώστης της σχετικής βιβλιογραφίας που υπάρχει.²⁰⁰ Το πρώτο έγγραφο υπογράφηκε από τον ίδιο τον Τσολάκογλου τον Ιούλιο του 1941 και προφανώς διαβιβάστηκε μέσω των διάφορων Υπουργείων σε όλες τις υπηρεσίες της χώρας. Εκτός των άλλων, το έγγραφο αυτό απευθύνθηκε και προς τους Επαρχούς Πωγωνίου και Κονίτσης και προς όλους τους πολιτικούς Προϊσταμένους των υπηρεσιών του Νομού Ιωαννίνων με τη διαταγή να διαβιβαστεί στους υπαλλήλους τους. Η διαταγή αυτή μας δίνει την πληροφορία ότι κάποιοι δημοσίοι υπάλληλοι του ελληνικού κράτους «εξεδηλώθησαν υπέρ της επικρατήσεως του Κομμουνισμού κατά τον διεξαγόμενον Γερμανορωσικόν Πόλεμον» του δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου, αλλά και ότι οι Αρχές Κατοχής

¹⁹⁸ Οι οπαδοί του Ε.Α.Μ. θεωρούσαν πως το Λαϊκό Δικαστήριο «στηριζόμενο στη λαϊκή εντολή και στον άμεσο λαϊκό έλεγχο έπαιρνε πάντα ακριβοδίκαιες αποφάσεις που θα τις ζήλευαν οι πιο έγκριτοι δικαστικοί της χώρας», ενώ τα αστικά δικαστήρια δίκαιζαν με «αμφίβολη απόδοση δικαιοσύνης», διότι τα εμπόδιζαν οι παράγοντες «χρήμα, ψευδομάρτυρες, δικηγόροι». Οι αντίπαλοι πάλι του Ε.Α.Μ. πίστευαν ότι η Δικαιοσύνη δεν μπορούσε να διεκπεραιωθεί από άτομα που προέρχονται από τα σπλάγχνα της ίδιας της Κοινότητας, επειδή δεν είχαν τις απαιτούμενες γνώσεις. Η Δικαιοσύνη έπρεπε να απονέμεται από άτομα μορφωμένα. Από μια άλλη οπτική γωνία εξετάζοντας αυτή τη θέση που είχαν πάρει κάποιοι Μαστοροχωρίτες στο θέμα της Δικαιοσύνης βγαίνει το συμπέρασμα ότι αυτή η μερίδα των κατοίκων ήθελε την απόδοση δικαιοσύνης από μια Ανώτερη Αρχή, η οποία θα ίστατο πάνω από τους χωρικούς. (Ο. Κ., κασέτα 54, πλευρά α και Α. Φ., κασέτα 86, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων Ιη).)

¹⁹⁹ Για τη σκόπιμη ή μη καθυστέρηση Διατάξεων που αφορούσαν τη Λαϊκή εξουσία γενικότερα βλέπε Γεωργούλας Μπέικος, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 2005, 305-508.

²⁰⁰ Κώστας Φαρδέλλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Αξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ & Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 153-173.

περισυνέλεξαν στοιχεία για τους στρεφόμενους προς τον κομμουνισμό.²⁰¹ Κατά την άποψη του πρωθυπουργού οι παρασυρόμενοι υπάλληλοι από τον κομμουνισμό πλανιούνταν «οικτρώς ελαυνόμενοι από αισθηματολογία χωρίς να προσφύγουν εις την λογικήν και την σκληράν πραγματικότητα». Ήταν «υπάλληλοι με ταπεινά ελατήρια και νοσηράς σκέψεις», που έπρεπε να εξοβελισθούν για να εξυψωθεί ο υπαλληλικός κόσμος στο «προσήκον ύψος» που τους ήθελε το Κράτος. Τέλος με το έγγραφο αυτό ο Τσολάκογλου προέτρεπε τους δημοσίους υπαλλήλους να «πιστεύουν εις το μέλλον του έθνους», και να μιμηθούν τους Βούλγαρους καθηγητές Πανεπιστημίου, αξιωματικούς και υπαλλήλους οι οποίοι δέχτηκαν και στάλθηκαν ως διερμηνείς και ως δάσκαλοι χωριών και ακόμη ως γυρολόγοι στη Μακεδονία «προφανώς με την αξιωματικήν αρχήν 'ο σκοπός αγιάζει τα μέσα'».²⁰²

Το δεύτερο έγγραφο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης υπογράφηκε από τον Τσολάκογλου το Φεβρουάριο του 1942, και διαβιβάστηκε μέσω του Υπουργείου Παιδείας σε όλους τους Επιθεωρητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με την εντολή να διοχετευτεί σε όλους τους Διευθυντές των Δημοτικών Σχολείων. Και με αυτό το έγγραφο ο Τσολάκογλου φανερώνει απροκάλυπτα το φόβο της επικράτησης του Κομμουνισμού. Πιο συγκεκριμένα δηλώνει με αυτό ότι διαμαρτυρήθηκε η κυβέρνησή του στις Αρχές Κατοχής για την απαγόρευση του ελληνικού εθνικού Ύμνου, αλλά ταυτόχρονα διατάσσει τους Διευθυντές να μη τον εκτελούν προκλητικά «κατά την ώρα παρελάσεως τμήματος τινός της Κατοχής», γιατί η προκλητική εκτέλεσή του οδήγησε στην απαγόρευσή του. Οι περιορισμοί αυτοί στην εκτέλεση του εθνικού ύμνου σύμφωνα με το έγγραφο απέβλεπαν στην περιφρούρησή του, διότι ο εθνικός Ύμνος αποτελούσε «εκτός των άλλων, το μοναδικόν έρεισμα συγκρατήσεως των Εθνικών αισθημάτων και της Ελληνικής ψυχής δια την

²⁰¹ Ο αντικομμουνιστικός λόγος φθάνει στο απόγειό του κατά την τρίτη κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη. Βλέπε Κώστας Φαρδέλλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Αξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ & Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, ό.π., 173-176.

²⁰² Έκδοση εγγράφου: Γραφείο Πρωθυπουργού, αριθμ. πρωτ. 49/19-7-1941, Κοινοποίηση μέσω της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, Διεύθυνσης Εσωτερικών, προς τους Επάρχους Πωγωνίου και Κονίτσης και τους Προϊσταμένους Πολιτικών Υπηρεσιών Νομού Ιωαννίνων, αρ.πρωτ. Εμπ. 503/16-8-1941. Κάτοχοι εγγράφου 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο υπόγειο Περιφέρειας Ιωαννίνων. Αναλυτικά για την πολιτική της Βουλγαρίας κατά την περίοδο της Κατοχής και όχι μόνο βλέπε Bisser Petron, «Η πολιτική της Βουλγαρίας έναντι της Ελλάδας μετά τη δεκαετία του '30 και η βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 1^ο), 151 - 173. Οσο για την πατριωτική επιχειρηματολογία των δωσίλογων κυβερνήσεων βλέπε Κώστας Φαρδέλλος, «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Αξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής», ό.π..

καταπολέμησιν του κομμουνισμού, την συντήρησιν ακόμη της Εθνικής ενότητος και νομιμοφροσύνης».²⁰³ Και τα δύο έγγραφα αποκαλύπτουν ότι η κυβέρνηση Τσολάκογλου αποτελούσε τη συνέχεια της Μεταξικής κυβέρνησης της οποίας «το ιδεολόγημα της εθνικής ενότητας» οικοδομούνταν «με βάση τον αντικομμουνισμό».²⁰⁴

Προπολεμικά το Κομμουνιστικό Κόμμα στο νομό των Ιωαννίνων είχε αρχίσει να αποκτάει δύναμη. Στις εκλογές του 1936 «η δύναμή του κυμάνθηκε από 5% έως 10%». Ειδικότερα στα Μαστοροχώρια πήρε το 8.68% των συνολικών ψήφων του.²⁰⁵ Στο σύνολο δηλαδή 691 μαστοροχωρίτικων ψήφων, το Κ.Κ.Ε. πήρε 60 ψήφους.²⁰⁶ Επελθόντος του πολέμου τα ποσοστά του Κόμματος ανέβηκαν και άλλο, όπως σε ολόκληρη την Ελλάδα. Το ανέδειξε η αντιπαλότητά του στο παρελθόν με το καθεστώς Ι. Μεταξά, η προσφορά των μελών του στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, «η εκκολαπτόμενη, από το 1942 κιόλας, μάχη της σοδειάς», και το γεγονός ότι αποτελούσε την «αντίθεση στο σύστημα που οι αρχές κατοχής και η κυβέρνηση της Αθήνας ήθελαν να επιβάλουν». Οι καιροί απαιτούσαν εξάλλου κάτι ανατρεπτικό και αυτό οι άνθρωποι το βρήκαν στο πρόσωπο του ΚΚΕ.²⁰⁷ Το Κ.Κ.Ε. από την πλευρά του ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις των καιρών και μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 1941 κατάφερε να ανασυγκροτηθεί και να «θέσει τις βάσεις για την πορεία του στην Κατοχή και την Αντίσταση» με τρεις ολομέλειες. Με την 6^η Ολομέλεια, «γνωστή τις μέρες εκείνες ως ολομέλεια των εξορίστων» έθεσε «τις βάσεις για την ‘ανασύνταξη’ του κόμματος και χαρασσεί τη γραμμή για την ‘εθνική και κοινωνική απελευθέρωση’». Με την 7^η ολομέλεια προετοίμασε την ίδρυση του ΕΑΜ. Και με

²⁰³ Εκδοση εγγράφου: αριθμ. πρωτ. 4811/4-2-1942, Προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Γραφείον κ. Υπουργού, Αριθμ. πρωτ. 4811/4-2-1942. Κάτοχοι εγγράφου 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο υπόγειο Περιφέρειας Ιωαννίνων.

²⁰⁴ Νάση Μπάλτα, «Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949. Η έννοια της εθνικής ενότητας», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο: Τομές και συνέχειες*, Αθήνα (Καστανιώτης)² 2003, 131.

²⁰⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα (ΕΚΚΕ)³ 2000, 116.

²⁰⁶ Συγκεκριμένα στο εκλογικό Κέντρο Γοργοποτάμου βρέθηκαν 41 ψήφοι Κομμουνιστικοί, στο εκλογικό Κέντρο Καντσίκου κανένας, στο εκλογικό Κέντρο Κερασόβου κανένας, στο εκλογικό Κέντρο Καστάνιανης 4, και στο εκλογικό Κέντρο Πυρσόγιαννης 15. (Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική των βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, Αθήνα (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1938).

²⁰⁷ Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: Ανοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 209-211.

την 8^η ολομέλεια προετοιμάζει την ίδρυση του ΕΛΑΣ δίνοντας «πρωτεύουσα σημασία στον απελευθερωτικό ανταρτοπόλεμο».²⁰⁸

Ανάμεσα στους πρώτους αντάρτες του Ε.Α.Μ-Ε.Λ.Α.Σ, που επισκέφθηκαν τέλος 1942 αρχές 1943 τα Μαστοροχώρια, υπήρχαν κομμουνιστές οι οποίοι προσηλύτισαν κάποιους δραστήριους και συμπαθούντες Μαστοροχωρίτες, κι αυτοί με τη σειρά τους έφεραν άλλους συγχωριανούς τους στην οργάνωση. Καθόλου ανασταλτικά βέβαια δεν λειτούργησαν για τους Μαστοροχωρίτες οι διαταγές του Τσολάκογλου του 1941 και 1942, που σκοπό είχαν να αποτρέψουν την εξάπλωση του κομμουνισμού στην κατακτημένη Ελλάδα. Κατά πόσο μέσα στις συνθήκες της Κατοχής έφταναν οι διαταγές του Τσολάκογλου ή έστω ο απόηχός τους από την πρωτεύουσα της Επαρχίας Κόνιτσας και στο τελευταίο χωριό των Μαστοροχωρίων δεν είναι γνωστό. Αν υποτεθεί ότι οι διαταγές του Τσολάκογλου έφταναν και στα πιο δυσπρόσιτα των Μαστοροχωρίων, αλλά οι Μαστοροχωρίτες τις αγνοούσαν ηθελημένα και οργανώνονταν στο Κ.Κ.Ε., τότε μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η Κυβέρνηση Τσολάκογλου δεν ήταν δημοφιλής στους πληθυσμούς αυτούς. Για όποιο λόγο πάντως κι αν αναπτύχθηκε το Κ.Κ.Ε. στην περιοχή, κάποια στιγμή διαδραμάτισε ηγετικό ρόλο, κινητοποίησε και οργάνωσε τις ευρύτερες λαϊκές μάζες των Μαστοροχωρίων στις οργανώσεις Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.. Παλιοί και νεοφώτιστοι Μαστοροχωρίτες κομμουνιστές, με τη συνδρομή κομμουνιστών από άλλα μέρη, απετέλεσαν το προζύμι των οργανώσεων του Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. της περιοχής. Είναι γνωστό ότι το Κ.Κ.Ε. ήταν η κύρια ηγετική δύναμη που κρυβόταν πίσω από την οργάνωση του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. σε πανελλαδική κλίμακα.²⁰⁹

Οι πληροφορίες για τον τρόπο οργάνωσης μερικών Μαστοροχωρίων στο Κ.Κ.Ε. και στις οργανώσεις του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. καθώς και το έργο αυτών των οργανώσεων περιγράφουν κάποιοι Μαστοροχωρίτες στις εκδοθείσες μαρτυρίες τους. Για παράδειγμα συνετέλεσαν τα μέγιστα στη δημιουργία των τοπικών οργανώσεων

²⁰⁸ Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 79-151.

²⁰⁹ Νίκος Σβορώνος, «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 32. Για τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν για την ίδρυση του Ε.Α.Μ., Ε.Α., Ε.Λ.Α.Σ. βλέπε Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις ης Αντίστασης» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ & Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 11-16.

Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. οι πρώτοι Ζερματινοί που στρατολογήθηκαν στο κόμμα, αρχές του 1943, από κάποιον δάσκαλο Τζουμάκα, κι από το ζερματινό δάσκαλο Θωμά Μήτση, «που έλεγε ότι ήταν κομμουνιστής από το 1932». Οι πρώτοι κομμουνιστές της Ζέρμας προέτρεψαν τους κατοίκους να κάνουν εκλογές και να εκλέξουν Κοινοτικό Συμβούλιο, να ιδρύσουν το Ε.Α.Μ., την Ε.Π.Ο.Ν., το Λαϊκό Δικαστήριο, την Επιτροπή Εθνικής Αλληλεγγύης, την Επιτροπή Τροφοδοσίας του Αντάρτη, και τον Εφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ..²¹⁰ Βέβαια προηγήθηκε αυτής της εσωτερικής οργανωτικής προσπάθειας το φθινόπωρο του 1942 μία επίσκεψη της ανταρτοομάδας του κομμουνιστή Γιώργου Γιαννούλη, ο οποίος σάλπισε το «σάλπισμα του ξεσηκωμού». Το Κ.Κ.Ε. στη Ζέρμα σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, παράλληλα με την ανάπτυξη των οργανώσεων Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. επεδίωξε και την αύξηση του αριθμού των μελών του και πέτυχε δουλεύοντας με σύστημα τον αριθμό των 70 κομματικών μελών.²¹¹

Για τη μέθοδο της επιστράτευσης και στρατολόγησης του Κ.Κ.Ε που εφαρμόστηκε στο Κεράσοβο από τα τέλη του 1942, και η οποία πιθανότατα δεν χρησιμοποιήθηκε μόνο στο Κεράσοβο, μιλάει ο Κερασοβίτης συγγραφέας Σαμαράς. Το σχήμα που εφαρμόστηκε ήταν αυτό των «πυρήνων» ή «τριάδων». Για λόγους ασφαλείας και μυστικότητας μόνο οι σύντροφοι της «τριάδας» γνωρίζονταν μεταξύ τους, «αν και δεν έπρεπε ούτε αυτό».²¹² Μέσα σε 3 - 4 μήνες με αυτό το σύστημα τα μέλη του Κ.Κ.Ε στο Κεράσοβο έφθασαν στα 50, και μόνο τότε γνωρίστηκαν μεταξύ τους. Πολλοί από αυτούς που μυήθηκαν στο Κ.Κ.Ε. και εν συνεχεία στο Ε.Α.Μ. ανήκαν προηγουμένως στους οπαδούς του Μεταξά.²¹³ Η στρατολόγηση μελών στο κόμμα άνευ κριτηρίων αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα λάθη του κόμματος που

²¹⁰ Ο Ανδρέας Ζίνδρος, στο άρθρο του με τίτλο: «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50, αναφέρει ότι Οι πρώτοι Ζερματινοί κομμουνιστές οι οποίοι οργάνωσαν το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. στη Ζέρμα ήταν οι: Ανδρέας Ζίνδρος, Γιάννης Μήτσης, Νικόλας Τσουμάνης, Ζήσης Παγώνης και Θωμάς Μήτσης. Επίσης για την πρωτοπορία των Ζερματινών κομμουνιστών στη διοργάνωση των τοπικών οργανώσεων Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. στη Ζέρμα βλέπε: Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 147-150. Ο Γρηγόρης Γκατζουγιάννης εν αντιθέσει με τον Ζίνδρο, ο οποίος λέει ότι η οργάνωση του Κ.Κ.Ε. στη Ζέρμα στήθηκε στις αρχές του 1943, έγραψε ότι ο πρώτος κομμουνιστικός πυρήνας στη Ζέρμα φτιάχτηκε στα τέλη του 1942.

²¹¹ Δημοσίευτη Ανθολογία προσωπικών βιωμάτων του Α. Ζ., (Ζέρμα).

²¹² Για την περαιτέρω διάρθρωση της οργάνωσης αυτής ο Δημήτριος Σαμαράς, στο βιβλίο του *Μνήμες-Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 43-45, γράφει ότι: «Μεταξύ τους οι 'τριάδες' δεν γνωρίζονταν για να μην εισδύσει τυχόν κατασκοπεία. Τους 'διαφωτιστές' ή 'ταγματάρχες' τους κρατούσαν οι 'καθηγητές', οι οποίοι ήταν ανώτεροι αξιωματικοί. Η κάθε 'τριάδα' αποτελούνταν, όπως γράφτηκε, από τρεις 'συντρόφους' που ήταν κατώτεροι σε βαθμό και ιεραρχία αξιωματικοί, ανθυπολοχαγός, υπολοχαγός, λοχαγός, δηλαδή στρατιωτική οργάνωση και πειθαρχία-υπακοή τυφλή στις γραμμές και αποφάσεις της οργάνωσης».

²¹³ Δημήτριος Σαμαράς, ό.π..

επισημάνθηκε στη Συνδιάσκεψη του 1950. «Στρατολογούσαμε με τις καμπάνες» θα πει σε μία ομιλία του με πνεύμα αυτοκριτικής ο κομμουνιστής Βασβανάς.²¹⁴ Για το βαθμό ανάπτυξης του Κομμουνιστικού Κόμματος στο Κάντσικο δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα, αλλά και εκεί οι διαδόσεις θέλουν κομμουνιστές τους πρωτεργάτες και στυλοβάτες της Εαμικής οργάνωσης.²¹⁵

Πυρσογιαννίτης κομμουνιστής πρωτοστάτησε και στη διοργάνωση του Ε.Α.Μ. στην Πυρσόγιαννη, παρότι οι κομμουνισταί του χωριού ήταν ελάχιστοι.²¹⁶ Αυτός ήταν, σύμφωνα με γραπτή μαρτυρία ενός εθνικόφρονος, ο Σωκράτης Πύρσος.²¹⁷

Στη Λυκόρραχη τέλος, δε διευκρινίζεται από τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων, αν προϋπήρξε η μύηση κάποιων στο Κ.Κ.Ε και ακολούθησε από τους πρώτους μνημένους η σύσταση των οργανώσεων Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Π.Ο.Ν., όπως έγινε σε μερικά από τα Μαστοροχώρια, ή το αντίθετο. Αν, δηλαδή, δημιουργήθηκαν πρώτα οι οργανώσεις Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και ακολούθησε η μύηση ορισμένων στο Κόμμα. Ωστόσο φαίνεται ότι κάποια στιγμή τα μέλη της Κομματικής Οργάνωσης της Λυκόρραχης πρέπει να προσέγγισαν τα 20.²¹⁸ Η οργάνωση αυτή διακρινόταν από μυστικότητα, και οι συμμετέχοντες στα κομματικά όργανα δεν ήταν απαραίτητα άτομα που πίστεψαν στην ιδεολογία του Κομμουνισμού. Λόγου χάρη ένα από τα πρώτα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Λυκόρραχης ήταν ο Κωνσταντίνος Τσίος του Γεωργίου, ο οποίος υπήρξε μέλος του διορισμένου

²¹⁴ Ομιλία του Βασβανά στη Συν/ψη 1950, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 101, Φ=1/1/61 (Α.Σ.Κ.Ι.).

²¹⁵ Βλέπε: Κώστας Κωτσίνης, «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μία μικρή ανταρτομάνα της Ηπείρου», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (1996) 54-57, και Κώστας Κωτσίνης, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 42 (1992) 263-269: Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας αναφέρει ότι: «... [...] στις 30 Μάρτη 1943 ήρθε στο χωριό μας ο Σωκράτης Πύρσος από την Πυρσόγιαννη, δασολόγος. Πήγε στο σπίτι του Θανάση Κωτσίνης. Ολη μέρα είχε κάτι κρυφές συνεννοήσεις με τους Θανάση Κωτσίνης, Τάκη Μουκούλη, Ηλία Καναβό. Αυτοί οι τρεις χωριανοί μας είχαν κατηγορηθεί παλιά για κομμουνιστές».

²¹⁶ Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942 - 1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 21. Στο βιβλίο του αναφέρει ότι: «Προπολεμικά ο πρώτος και ο μόνος κομμουνιστής στην Πυρσόγιαννη από το 1922 ήταν ο Βασίλης Μαρτσέκης περιπτεριούχος στα Γιάννενα λόγω αναπηρίας, και πολύ αργότερα έγινε κομμουνιστής ο Μήτσος Κοπανάκος που στη δικτατορία Μεταξά υπέγραψε δήλωση μετανοίας κι αυτός. [...] Για παράδειγμα αναφέρω ότι ο Βασίλης Μαρτσέκης στις εκλογές δεν εύρισκε κανέναν στο χωριό να βάλει αντιπρόσωπο του Κ.Κ.».

²¹⁷ Γιάννης Μαυρομμάτης, *ό.π.*, 21. Αυτή είναι η μόνη γραπτή μαρτυρία που υπάρχει για την ιδεολογική τοποθέτηση του Σωκράτη Πύρσου. Μαρτυρίες όμως μη μαγνητοφωνημένες κατοίκων της Πυρσόγιαννης θέλουν επίσης τον Σωκράτη Πύρσο κομμουνιστή.

²¹⁸ Είναι γνωστό από τις προφορικές μαρτυρίες.

Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας από το Μεταξά.²¹⁹ Επίσης, υπήρξε περίπτωση ατόμου δεξιάς ιδεολογίας, το οποίο στρατολογήθηκε από τα νεοφώτιστα μέλη του Κ.Κ.Ε., και εντάχθηκε στην κομματική οργάνωση για σχεδόν ακαθόριστους λόγους. Ίσως να αιωρείτο στην ατμόσφαιρα η αίσθηση ότι το Κ.Κ.Ε είχε το επάνω χέρι στα πράγματα τη δεδομένη χρονική στιγμή. Η προσωπική του μαρτυρία πάντως αφήνει να διαφανεί ότι αυτό που τον οδήγησε στην οργάνωση του Κ.Κ.Ε. ήταν κάτι ανάμεσα σε καιροσκοπισμό και φόβο.²²⁰

Τέλος και μέσα στο πρώτο κονιτσιώτικο συγκρότημα του Ε.Λ.Α.Σ., το συγκρότημα δηλαδή Γεωργούλα - Οικονόμου - Τσακάλωφ, έγινε προσπάθεια μύησης και άλλων στον Κομμουνισμό. Βέβαια πριν αρχίσει η μύηση υπήρχαν 10 κομμουνιστές σε σύνολο 55 ανδρών, και ο αρχικός αυτός κομμουνιστικός πυρήνας διπλασιάστηκε.²²¹

Πόσοι από τους Μαστοροχωρίτες αντιλήφθηκαν ότι το Εαμικό κίνημα και ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας ελέγχονταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν είναι εύκολο να ξέρουμε. Αν και η πλειοψηφία έγερνε προς το Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ., υπάρχουν ενδείξεις ότι στην περιοχή είχε αρχίσει ένας διχασμός του πληθυσμού ανάμεσα σε αυτούς που έβλεπαν με καλό μάτι τον κομμουνιστικό παράγοντα και ανάμεσα σε αυτούς που δεν τον ήθελαν.²²²

Ο διχασμός αυτός του πληθυσμού δεν πρέπει να ήταν γνώρισμα μόνο των Μαστοροχωρίων. Από την Αθήνα του Ιουλίου του 1943 κιόλας ο Γεώργιος Παπανδρέου έγραψε ένα κείμενο προς το Βρετανικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και προς τις κυβερνήσεις Ελλάδας και Βρετανίας, το οποίο ο εκδότης του το ονομάζει Προφητικό. Σ' αυτό το κείμενο ο Παπανδρέου επισημαίνει ότι η «Γερμανία, ως παγκόσμια απειλή, έπαυσε πλέον υφισταμένη» και ότι άρχισε «να σχηματίζεται νέα μορφή του παγκοσμίου ανταγωνισμού. Ο Κομμουνιστικός Πανσλαβισμός και ο φιλελεύθερος Αγγλοσαξωνισμός».²²³

²¹⁹ Την πληροφορία ότι ο Κωνσταντίνος Τσίος του Γεωργίου ήταν μέλος της τριμελούς Διοικητικής Επιτροπής της διορισμένης από το Μεταξά την έδωσε ο Α. Φ., κασέτα 85, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η). Την πληροφορία δε ότι ο Κωνσταντίνος Τσίος του Γεωργίου ήταν από τους πρώτους κομμουνιστές την έδωσε ο Κ. Σ. σε μη μαγνητοφωνημένη συζήτηση (Λυκόρραχη).

²²⁰ Προφορική μαρτυρία Μ. Φ., κασέτα 87, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

²²¹ Χειρόγραφα Απομνημονεύματα Α.Π., 137.

²²² Θα αιωρείται πάντα το ερώτημα τι θα έκαναν οι κάτοικοι εάν υπήρχε μία τρίτη δύναμη η οποία θα διεκδικούσε την επιλογή τους.

²²³ Γεώργιος Παπανδρέου, *Κείμενα: Η Απελευθέρωση της Ελλάδος*, Β', Αθήνα (Μπίρης) 1964, 12.

Ο Ντέιβιντ Κλόουζ θεωρεί ότι στην Ελλάδα ήδη από το 1935 υπήρχε «μια έντονη και πικρή αντιπαράθεση» ανάμεσα σε αυτούς που «αμύνονταν υπέρ της παραδοσιακής κοινωνικής τάξης» και εκείνους που «της έκαναν κριτική». Αυτή η αντιπαράθεση συνιστούσε το δεύτερο «Εθνικό διχασμό» που βάθυνε την περίοδο της Δικτατορίας και διευρύνθηκε την περίοδο της Κατοχής, με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 1940 να οδηγηθεί η Ελλάδα σε έναν Εμφύλιο πόλεμο.²²⁴ Αυτή η αντιπαράθεση ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους αντικομμουνιστές ξεκίνησε το 1936 στα Μαστοροχώρια και πήρε μεγάλες διαστάσεις μέσα στην Κατοχή.

Σε αυτό το διχασμό η ντόπια Χωροφυλακή, η οποία ήδη από τα χρόνια του Μεταξά ήταν σφόδρα αντικομμουνιστική, παρέμεινε στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο. Στις 20 Φεβρουαρίου του 1943, όταν οι κομμουνιστές άρχισαν τη στρατολόγηση μελών στα Μαστοροχώρια, η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης έλαβε την εντολή να συμπτυχθεί στην Κόνιτσα. Η ομάδα του Κωνσταντίνου Ράφτη (Νεμέρτσικα) ανέκοψε την πορεία των Χωροφυλάκων της Πυρσόγιαννης προς την Κόνιτσα, τους συνέλαβε και τους ζήτησε να την ακολουθήσουν. Οι Χωροφύλακες σχεδόν στο σύνολό τους αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τους αντάρτες και τότε εκείνοι τους αφοπλίσαν και τους άφησαν ελεύθερους. Ακολούθησαν τους αντάρτες μόνο δύο εξ αυτών.²²⁵ Την Ανοιξη του 1944, όταν είχαν τελειώσει τυπικά οι εμφύλιες συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ και Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο και είχε αρχίσει να δρα στην περιοχή της Κόνιτσας ο Ε.Δ.Ε.Σ., οι άνδρες της Υποδιοικήσεως Πυρσόγιαννης κατατάχτηκαν στον Ε.Δ.Ε.Σ..

²²⁴ Ντέιβιντ Κλόουζ, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2003, 62-63.

²²⁵ Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 25 Επίσης για τον αφοπλισμό της Χωροφυλακής δίνει πληροφορίες στα χειρόγραφα απομνημονεύματά του ο Α. Π., Ελασίτης Πυρσογιαννίτης που υπηρετούσε στο τάγμα του Τσακάλωφ. Η εκδοθείσα μαρτυρία του Μαυρομμάτη και η ανέκδοτη μαρτυρία του Α.Π. συμφωνούν στο γεγονός ότι η Χωροφυλακή αφοπλίστηκε. Αντίκεινται οι μαρτυρίες τους ως προς τον τόπο που έγινε ο αφοπλισμός. Ο Μαυρομμάτης λέει ότι ανεκόπη η πορεία των Χωροφυλάκων προς Κόνιτσα από τους αντάρτες και τους έφεραν πάλι στην Πυρσόγιαννη και τους έκλεισαν στο Σχολείο. Εκεί τους ζήτησαν να ακολουθήσουν τους αντάρτες, κι αφού εκείνοι αρνήθηκαν, τους αφοπλίσαν και τους άφησαν ελεύθερους. Ο Α.Π. αναφέρει επίσης ότι ανεκόπη η πορεία των Χωροφυλάκων προς την Κόνιτσα, και η απόπειρα προσεταιρισμού τους έγινε στο χωριό Εξοχή. Οι Χωροφύλακες, πλην δύο ατόμων, αρνήθηκαν να τους ακολουθήσουν. Τότε οι αντάρτες τους αφοπλίσαν και τους άφησαν ελεύθερους λέγοντάς τους: «τόρα ίσαστε ελεύθερη να φύγει για την Κόνιτσα να προσκυνήσετε τους κατακτιτάς». (Χειρόγραφα απομνημονεύματα Α. Π., σ. 97-99). Επίσης για τον αφοπλισμό της Χωροφυλακής υπάρχει και η μαρτυρία του Πυρσογιαννίτη Δ. Ζ., κασέτα 14, πλευρά β (Συλλογή συνεντεύξεων 2^η). Αυτός συμφωνεί με τα λεγόμενα του Ι. Μαυρομμάτη. Ουσιαστικά βέβαια η διαμάχη Ε.Λ.Α.Σ. - Ε.Δ.Ε.Σ. δεν τελείωσε ποτέ και γι αυτό 3 από αυτούς υπήρξαν θύματα του Ε.Λ.Α.Σ. Βλέπε Απόστολος Δασκαλάκης, *Ιστορία Ελληνικής Χωροφυλακής 1936 -1950*, Α', Αθήνα (Εκδόσεις Αρχηγείου Χωροφυλακής) 1973, 288.

1.7 Ο Ε.Λ.Α.Σ. στα Μαστοροχώρια

Γενικά τα Μαστοροχώρια, παρότι οι κάτοικοι οργανώθηκαν σύσσωμα στις Εαμικές οργανώσεις και στον εφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ., δεν είχαν μεγάλη προσέλευση στο μόνιμο Ε.Λ.Α.Σ..²²⁶ Αριθμητικά δεδομένα από την επιτόπια έρευνα δεν υπάρχουν για όλα τα χωριά, αλλά για μερικά από αυτά. Η Λυκόρραχη έδωσε 8 αντάρτες στον Ε.Λ.Α.Σ.,²²⁷ η Λαγκάδα 5,²²⁸ η Οξυά 20 νέους,²²⁹ το Κάντσικο 31 αντάρτες,²³⁰ η Πυρσόγιαννη 29 νέους,²³¹ η Αετομηλίτσα γύρω στους 150 νέους στην Αντίσταση,²³² η Ζέρμα έδωσε 8 άτομα.²³³ Περίπου 20 άτομα ακολούθησαν από το Γοργοπόταμο τον Ε.Λ.Α.Σ.,²³⁴ από το Ασημοχώρι κατατάχτηκαν 5-6,²³⁵ και από τις Χιονιάδες 5 κάτοικοι.²³⁶

Κάποια Μαστοροχώρια έδωσαν αξιόλογα στελέχη στον Ε.Λ.Α.Σ. και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον αγώνα κατά του κατακτητή. Λόγου χάρι η Οξυά έδωσε δυο καπετάνιους στον Ε.Λ.Α.Σ., τους αδερφούς Παπαχρήστου, Επαμεινώνδα και Απόστολο. Ο Επαμεινώνδας Παπαχρήστου ακολούθησε τους Ελασίτες, όταν αυτοί επισκέφθηκαν το χωριό του το Δεκέμβρη του 1942. Αυτός χρησιμοποιήθηκε αρχικά για το στήσιμο των οργανώσεων της Ε.Π.Ο.Ν. στη Μακεδονία. Το Μάρτιο του 1943 εντάχθηκε στον μόνιμο Ε.Λ.Α.Σ. με το ψευδώνυμο

²²⁶ Για τη δημιουργία του ΕΛΑΣ, τη διοικητική δομή του και τις σχέσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ βλέπε Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ & Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, Γ' (μέρος 2^ο), 14-16.

²²⁷ Προφορικές μαρτυρίες Α.Φ., κασέτα 21, πλευρά α, Μ.Σ., κασέτα 162, πλευρά α και Α.Δ., κασέτα 171, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

²²⁸ Προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη του Ι. Ν. (Λαγκάδα).

²²⁹ Θανάσης Πορφύρης, «Χρονικό της μάχης στην Πυρσόγιαννη που έγινε στις 16 Σεπτέμβρη 1946», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 44. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Α. Π. από Οξυά, κασέτα 26, πλευρά β η Οξυά έδωσε 11 νέους στον Ε.Λ.Α.Σ..

²³⁰ Κώστας Κωτσίνας, «Από την εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περίοδος Γ', τχ. 42 (1992) 263-269.

²³¹ Χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Α. Π., 37-38 (Πυρσόγιαννη). Οι πρώτοι που ακολούθησαν τον Ε.Λ.Α.Σ. από την Πυρσόγιαννη υπό την αρχηγία του Γιώργου Γιαννούλη ήταν οι εξής: «1. Πύρσος Σωκράτης, ο Γκραμπάλας του ΕΛΑΣ, 2. Τζάνος Σπύρος, ο Μπάρμπας 3. Πάσχος Αντώνης, 4. Γκόρτσος Αποστόλης, 5. Ζαφείρης Σωτήρης, 6. Φρόντζος Δημήτρης, 7. Πάσχος Φίλιππας, 8. Σερίφης Στέφανος 9. Γκουντουβάς Γεώργιος 10. Μίλτος Ζαφείρης 11. Τάκης Ζαφείρης 12. Θεμιστοκλής Γκάσιος, 13. Γαλάνης Γκάσιος». Γι αυτούς βλέπε στο Μιλτιάδης Ζαφείρης, *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2006, 47-48.

²³² Προφορική μαρτυρία Ν. Γ., κασέτα 30, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

²³³ Χειρόγραφες σημειώσεις του Η. Χ. (Ζέρμα). Ωστόσο μη μαγνητοφωνημένες προφορικές μαρτυρίες μιλούν για 11 Ζερματινούς που κατατάχτηκαν στον Ε.Λ.Α.Σ..

²³⁴ Προφορική μαρτυρία του Χ. Γ., κασέτα 61, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²³⁵ Προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη (Ασημοχώρι).

²³⁶ Προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη του Ε.Ζ. (Χιονιάδες).

Νικηφόρος και ανδραγάθησε σε μάχες εναντίον των Γερμανών στο Βέρμιο.²³⁷ Όμως το σημαντικότερο ρόλο για την περιοχή των Μαστοροχωρίων τον διαδραμάτισε ο άλλος αδερφός Παπαχρήστου, ο Απόστολος, ο οποίος έφερε και το ψευδώνυμο του φιλικού Τσακάλωφ και έδρασε στην περιοχή των Μαστοροχωρίων της ευρύτερης Επαρχίας Κόνιτσας. Ο Τσακάλωφ στην πρώτη νιότη του υπήρξε εξόριστος του Μεταξά για την κομμουνιστική του ιδεολογία. Στην περίοδο της Κατοχής δημιούργησε το Π/85 Τάγμα της VIII Μεραρχίας του Ε.Λ.Α.Σ., που στην πλειοψηφία του αποτελούνταν από παιδιά της Κόνιτσας. Το τμήμα αυτό, του οποίου υπήρξε η ψυχή, κάλυπτε ολόκληρη την περιοχή Κόνιτσας - Ζαγοροχωρίων.²³⁸ Συναρχηγοί του διετέλεσαν ο Οικονόμου από τη Φούρκα Κόνιτσας, δάσκαλος, και ο Γεώργιος Γεωργιάδης ή Γεωργούλας από το Γοργοπόταμο Μαστοροχωρίων. Ο αρχικός αριθμός ανταρτών τους ανερχόταν στα 55 άτομα.²³⁹ Αξιωματικοί του Ε.Λ.Α.Σ. διετέλεσαν οι δάσκαλοι Νικόλαος Μήτρης από το Γοργοπόταμο και ο Βασίλειος Νούτσης, δάσκαλος της Οξυάς.²⁴⁰ Ο Νικόλαος Μήτρης έδρασε και ως στρατολόγος του Ε.Λ.Α.Σ..²⁴¹ Αξιωματικός του Ε.Λ.Α.Σ. διετέλεσε επίσης ο Αλέξης Λώλης από τη Βούρμπιανη.²⁴² Ανταρτοδίκης στο Αρχηγείο Κρεμπάλας-Καλαμά διετέλεσε ο Σωκράτης Πύρσος από την Πυρσόγιαννη.²⁴³

Ο τρόπος με τον οποίο στρατολογούσαν οι Ελασίτες στην περιοχή των Μαστοροχωρίων δίνεται ανάγλυφος από τις προφορικές μαρτυρίες. Όπως ακριβώς χρησιμοποιήθηκε για τη στρατολόγηση των μελών του Ε.Α.Μ. το πνεύμα της επανάστασης του 1821 κατά τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιήθηκε και για τη στρατολόγηση των ανταρτών του Ε.Λ.Α.Σ.. Οι στρατολόγοι στόχευσαν στον πατριωτισμό των κατοίκων των Μαστοροχωρίων και προσπάθησαν να αναστήσουν την αγωνιστικότητα στις ψυχές τους επιστρατεύοντας την ιστορία των Κλεφτών της

²³⁷ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, ό.π., 75.

²³⁸ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, ό.π., 180-181.

²³⁹ Για τη συναρχηγία στο συγκρότημα Κονίτσης μιλούν τα χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Α. Π., 136 (Πυρσόγιαννη). Για την αρχηγική θέση επίσης του Γεωργίου Γεωργιάδου ή Γεωργούλα στον Ε.Λ.Α.Σ. της Κόνιτσας βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946, τ. Α'(1-500).

²⁴⁰ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Πράξεις του 1945 από το βιβλίο Πράξεων του Ε.Σ.Σ.Ε. Κονίτσης 1942, 1943, 1945.

²⁴¹ Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου Κόνιτσα», ό.π..

²⁴² Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 34/1947, στο βιβλίο με τα Βουλεύματα 1947-1948.

²⁴³ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 63/1946, τ. Α'(1-500).

Επανάστασης του 1821.²⁴⁴ Επίσης χρησιμοποίησαν τις πατροπαράδοτες ελληνικές αξίες, «τις ισχυρές προφορικές παραδόσεις του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού», καθώς και τη θρησκεία.²⁴⁵

Στο Κάντσικο για παράδειγμα οι αντάρτες του κομμουνιστή-Ελασίτη Γιώργου Γιαννούλη μπήκαν τραγουδώντας «βροντόφωνα το 'Μαύρη είναι η νύχτα στα βουνά'» που παρέπεμπε στην κλεφτουριά του 1821, κι όταν έφτασαν στην πλατεία ο σημαιοφόρος τους σήκωσε τη σημαία ψηλά και έψαλλαν τον Εθνικό ύμνο. «[...] Τα μάτια ολονών, [...] γιόμισαν δάκρυα. Πολλοί από τους γέροντες έκλαιγαν με λυγμούς». Στη συνέχεια ο Γιαννούλης μίλησε στους Καντσιώτες για τους σκοπούς του αντάρτικου και τους κάλεσε να καταταγούν στον Ε.Λ.Α.Σ..²⁴⁶

Στην Οξυά οι πρώτοι αντάρτες το Δεκέμβριο του 1942 εμφανίστηκαν και σταυρωτά φουσεκλίκια, με αυτόματα όπλα και με την Ελληνική Σημαία» και τραγούδησαν με βροντερή φωνή «Ελληνες ακολουθείστε των αντάρτων τη φωνή», «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή», «Μαύρ' είναι η νύχτα στα βουνά» που επίσης παρέπεμπαν στον αγώνα του 1821. Τέλος τραγούδησαν και τον Εθνικό Ύμνο. Οι Οξυώτες συγκινήθηκαν και «έτρεχαν ποτάμι τα δάκρυα στα μάτια» τους. Στη συνέχεια «κρεμασμένοι κυριολεκτικά απ' τα χείλη τους, άκουγαν για τους σκοπούς του αγώνα και τα κατορθώματά τους», έγραψε ο Οξυώτης καπετάνιος Επαμεινώνδας Παπαχρήστου.²⁴⁷

Ο τρόπος με τον οποίο στρατολόγησε τους αντάρτες, που είχε ανάγκη ο Ε.Λ.Α.Σ., τον Ιούλιο του 1943 ο πρώην νεολαίος της ΟΚΝΕ Ιωαννίνων και Εαμίτης κατά την περίοδο της Κατοχής Σωκράτης Ράγγας δίνει μια πολύ καθαρότερη εικόνα της χρησιμοποίησης των πατροπαράδοτων αξιών και της θρησκείας από τα μέλη του Κ.Κ.Ε.. Για τη μέθοδο στρατολόγησης αναφέρει ότι ξεκίνησε από την Πυρσόγιαννη με 30 μόνιμους Ελασίτες, με μια ζυγιά κλαρίνα και έβαλε μπροστά με τη σημαία τον παπά-Βαγγέλη από το Ασημοχώρι. Εβγαζε ένα λόγο φλογερό στην πλατεία του κάθε

²⁴⁴ Για την αναβίωση της κλεφτουργιάς και το «νέο 21» βλέπε Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της Ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 2^ο) Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 114.

²⁴⁵ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής* (Τίτλος πρωτοτύπου: Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-1944*, Yale University Press, 1993), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994, 338-340, 342.

²⁴⁶ Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», ό.π..

²⁴⁷ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα 2004, 35.

χωριού, όπου μαζευόταν «σύσσωμος ο λαός» και τελείωνε με τα εξής λόγια: «Για να λευτερώσουμε το γρηγορότερο τη σκλαβωμένη μας Κόνιτσα, τα θρυλικά μας Γιάννενα, όλη την Ήπειρό μας κι ολάκερη την πατρίδα μας τη δοξασμένη Ελλάδα, όσοι θέλουν να καταταχτούν στον Ε.Λ.Α.Σ., να 'ρθουν τώρα μαζί μας». Η συγκέντρωση τελείωνε με «γλέντι ανείπωτο».²⁴⁸

Ο τρόπος που στρατολογούσε η ομάδα του Οξυώτη Τσακάλωφ και των συναγωνιστών του Οικονόμου-Γεωργούλα δείχνει τέλος την ενσωμάτωση της κλέφτικης δολιότητας στις τεχνικές των Ελασιτών. Μια πολύ καλή εικόνα της χρήσης δολιότητας στη στρατολόγηση ανταρτών μας δίνει ένας βετεράνος Ελασίτης της ομάδας του Τσακάλωφ στα χειρόγραφα Απομνημονεύματά του. Ποτέ δεν έμπαιναν στα χωριά από το κάτω μέρος για να μη φαίνονται κουρασμένοι. Για να φαίνονται ανδρειωμένοι προτού φτάσουν στο χωριό άφηναν το δρόμο και έπαιρναν τις πλαγιές και τα βουνά και αφού έφταναν στο ύψος του χωριού το διέσχιζαν κατηφορίζοντας και πηδώντας τους τοίχους των καγκελωτών δρόμων με το όπλο πιασμένο από την κνήμη ή ριγμένο στον ώμο και τραγουδώντας. Όταν έφταναν στην πλατεία, έστηναν χορό. Εκεί κατέφθανε η νεολαία να τους καμαρώσει και όλοι μαζί αγκαλιά τραγουδούσαν τα επαναστατικά τραγούδια. Η ίδια ομάδα, όταν στρατολογούσε σε άλλα χωριά της Κόνιτσας έξω από τα Μαστοροχώρια, για να δημιουργήσει την εντύπωση του πολυάριθμου των ανταρτών έβαζε σε δράση το εξής τέχνασμα: Φορούσαν οι αντάρτες της άρβυλα με καρφιά - όταν είχαν, διότι από το φθινόπωρο του 1943 μέχρι και το Φεβρουάριο του 1944 ο ΕΛΑΣ λιμοκτονούσε και πολεμούσε χωρίς άρβυλα²⁴⁹ για να δημιουργούν θόρυβο και περνούσαν στον κεντρικό δρόμο του χωριού σε απόσταση δέκα μέτρα ο ένας από τον άλλον. Αφού έβγαιναν έξω από το χωριό, ξαναγύριζαν και περνούσαν πάλι από το ίδιο σημείο. Έτσι οι νέοι των χωριών εξαπατημένοι από το τέχνασμα έλεγαν: «Ξεσηκώθη όλη η Ελλάδα. Εμείς τι κάνουμε;» Και πήγαιναν να καταταχτούν στον Ε.Λ.Α.Σ.²⁵⁰

²⁴⁸ Αίτηση του Σωκράτη Ράγγα που υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξεως και Ασφαλείας, (αρ. πρωτ. 6995-55095) και διαβιβάστηκε στο Νομαρχιακό Διαμέρισμα Αθηνών, Διεύθυνση Αθηνών, Πρωτοβάθμια Επιτροπή Κρίσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, αρ. πρωτ. 3940/4-4-84, για την αναγνώρισή του ως αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης.

²⁴⁹ Επειδή οι Βρετανοί από τον Νοέμβριο του 1943 έως και τον Φεβρουάριο του 1944 είχαν περιορίσει τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ, οι αντάρτες του ΕΛΑΣ για ένα διάστημα λιμοκτονούσαν και πολεμούσαν χωρίς άρβυλα. Βλέπε Μιχάλης Λυμπεράτος, Οι Οργανώσεις της Αντίστασης στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα - Β' Παγκόσμιος Πόλεμος 1940 - 1945: Κατοχή - Αντίσταση*, Γ2, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 17-18.

²⁵⁰ Χειρόγραφα Απομνημονεύματα του Α. Π., 113-114 (Πυρσόγιαννη).

Εκτεταμένη επιτόπια έρευνα δεν έγινε σε όλα τα Μαστοροχώρια για να βρεθεί ποιες κατηγορίες κατοίκων κατατάχτηκαν στον Ε.Λ.Α.Σ.. Τέτοιου είδους έρευνα έγινε μόνο στη Λυκόρραχη και έδειξε ότι σήκωσαν το βάρος της εξέγερσης στον κατακτητή οι καταπιεσμένοι και οι περιφρονημένοι και όχι οι προνομιούχοι. Επίσης σήκωσαν το βάρος της Αντίστασης και κάποιοι έφηβοι που ένιωθαν την ανάγκη της προσωπικής επανάστασης στον παραδοσιακό τρόπο ζωής και στον «πατέρα αφέντη». Για αυτούς η εξέγερση για την απελευθέρωση της πατρίδας συμπορευόταν με την προσωπική επανάσταση.

Η επαναφορά του εθνικοαπελευθερωτικού ιδεώδους της Επανάστασης του 1821 και της κλεφτουριάς, και η χρησιμοποίηση των ελληνοχριστιανικών ιδεωδών από τους στρατολόγους του Ε.Λ.Α.Σ. το έκαναν αξιαγάπητο στην περιοχή. Να σημειωθεί δε ότι η προσέλευση στις τάξεις του Ε.Λ.Α.Σ. ήταν σχετικά μικρή εν αντιθέσει με την προσέλευση στις τάξεις του Ε.Α.Μ..

1.8 Η διαμάχη Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ.

Μέσα του καλοκαιριού του 1943 εμφανίστηκε στα Μαστοροχώρια η οργάνωση του Ε.Δ.Ε.Σ.. Τα στελέχη του που πέρασαν από τα Μαστοροχώρια ήταν ο Γιάννης Ντέτσικας, ο δικηγόρος Λαζαρίδης από το Πάπιγκο, οι έμποροι Παπαχρηστίδης και Παπαζήσης από την Κόνιτσα και άλλοι. Οπωσδήποτε ο αριθμός των στελεχών του Ε.Δ.Ε.Σ. που πέρασαν από τα Μαστοροχώρια ήταν πολύ μικρότερος από αυτόν του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.. Η υποδοχή που τους έγινε από την πλειοψηφία των κατοίκων των Μαστοροχωρίων, οι οποίοι ήταν οργανωμένοι στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.-Κ.Κ.Ε., δεν ήταν η καλύτερη και ο αριθμός των κατοίκων που εντάχθηκε στον ΕΔΕΣ ήταν απειροελάχιστος.

Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, στην Αετομηλίτσα όταν πρωτοπήγε ο Ντέτσικας δεν έτυχε καθόλου καλής υποδοχής. Με την πάροδο του χρόνου εμφανίστηκαν όμως κάποιοι εθνικόφρονες. Το ίδιο έγινε και στα άλλα Μαστοροχώρια: Στο Ασημοχώρι καταρχάς γράφτηκαν όλοι στο Ε.Α.Μ.. Στη

συνέχεια κάποιιοι διολίσθησαν στον Ε.Δ.Ε.Σ.²⁵¹ Από το Γοργοπόταμο επίσης δεν πήγε κανένας στον Ε.Δ.Ε.Σ.. Ήταν όλο το χωριό καθαρά Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.. Ακολούθησε τον Ε.Δ.Ε.Σ. μόνο ένας χωροφύλακας.²⁵² Στη Λαγκάδα η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν Εαμίτες, αλλά ήταν και 5-6 άτομα οργανωμένα μυστικά στον Ε.Δ.Ε.Σ.²⁵³ Στη Θεοτόκο μετά από το Ε.Α.Μ. προσπάθησαν να φτιάξουν οργανωτικό πυρήνα οι Εδεσίτες και προσεταιρίστηκαν ελάχιστους κατοίκους.²⁵⁴ Στη Λυκόρραχη, επίσης, όταν την επισκέφτηκε ο Ντέτσικας δεν παρουσιάστηκε αρχικά κανένας, αλλά με την πάροδο του χρόνου διέρρευσαν από το Ε.Α.Μ. και γράφτηκαν στον Ε.Δ.Ε.Σ. γύρω στα 25 άτομα.²⁵⁵ Στη Ζέρμα η μονόπλευρη ένταξη στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. δεν άρεσε σε μερικούς κατοίκους, και όπως ένας γέρος από τη Ζέρμα αναφέρει στο χωριό του οι παππούδες είπαν: «Να γραφτούμε στα δυο κόμματα. Να μοιραστεί το χωριό. Να μη έχουμε πάθη και χαλαστεί το χωριό. Δυστυχώς όμως. Εμείς στον Ε.Δ.Ε.Σ. δεν ήμασταν. Δεκαπέντε σπίτια ήμασταν. Οι άλλοι ήταν όλοι Καπετανέοι εδώ».²⁵⁶

Στο Κάντσικο, σύμφωνα με τα αδημοσίευτα Απομνημονεύματα ενός Καντσιώτη, πριν ακόμη το επισκεφθεί ο Ε.Δ.Ε.Σ., ο Ευάγγελος Πετρωτός²⁵⁷ είχε φτιάξει ένα μυστικό πυρήνα από Εδεσίτες. Συσπειρώθηκαν και άλλοι όμως, όταν ήρθαν στο χωριό ο δικηγόρος Λαζαρίδης από το Πάπιγκο, και οι έμποροι Παπαχρηστίδης και Παπαζήσης από την Κόνιτσα. Όταν αυτοί πήγαν στο Κάντσικο οι Εαμίτες είχαν ζωγραφίσει σε έναν τοίχο ορατό από την πλατεία ένα τεράστιο σφυροδρέπανο και είχαν γεμίσει τους τοίχους και τα κλωνάρια του πλάτανου της πλατείας με συνθήματα «Ε.Α.Μ.-Ε.Π.Ο.Ν.-Ε.Λ.Α.Σ.-Κ.Κ.Ε.. Θάνατος στο φασισμό. Λευτεριά στο λαό». Το έκαναν, γιατί πίστευαν ότι αυτός που θα μιλάει «θα βλέπει το σφυροδρέπανο και θα του κόβεται η λαλιά». Αυτήν την επιθετική υποδοχή από το Κάντσικο οι Εδεσίτες την αντιμετώπισαν με ακόμη μεγαλύτερη επιθετικότητα. Γεμίσανε τους τοίχους του Σχολείου στο οποίο είχαν καταλύσει με υβριστικές λέξεις και συνθήματα κατά των Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. - Ε.Π.Ο.Ν. - Κ.Κ.Ε.. Στο Κάντσικο εντάχθηκαν στον Ε.Δ.Ε.Σ. εκείνοι οι οποίοι αντιτίθεντο ιδεολογικά στο Ε.Α.Μ. -

²⁵¹ Για την ένταξη ή / και τις μετακινήσεις των κατοίκων της περιοχής από την μια οργάνωση στην άλλη οι πληροφορίες προέρχονται αποκλειστικά από προφορικές μαρτυρίες. Προφορική μαρτυρία Γ. Ο., κασέτα 63, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵² Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 61, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵³ Προφορική μαρτυρία Ι. Ν., κασέτα 57, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵⁴ Προφορική μαρτυρία Ν. Ζ., κασέτα 22, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵⁵ Προφορική μαρτυρία Μ. Φ., κασέτα 87, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

²⁵⁶ Προφορική μαρτυρία του Η. Τ., κασέτα 42, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵⁷ Ψευδώνυμο.

Κ.Κ.Ε., όσοι πίστευαν ότι ανήκουν στην τάξη των μεγαλονοικοκυραίων, οι μπακάληδες που είχαν σχετική οικονομική ευχέρεια σε σχέση με τους άλλους κατοίκους, όσοι κατείχαν την περίοδο του μεσοπολέμου την εξουσία, αυτοί οι οποίοι δεν έγιναν δεκτοί στις τάξεις του Ε.Α.Μ. για διάφορους λόγους, αλλά και οι δυσαρεστημένοι από την πολιτική του Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ., συμπεριλαμβανομένων και κάποιων που είχαν κάποια συνεργασία με τους Ιταλούς και φοβόταν πιθανή τιμωρία από τον Ε.Λ.Α.Σ..²⁵⁸

Η περίπτωση της Καστάνιανης θέτει σε αμφισβήτηση την εγκυρότητα της προφορικής μαρτυρίας όσον αφορά την μονόπλευρη ένταξη στο Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. και την ολοσχερή, αρχικά, απόρριψη του Ε.Δ.Ε.Σ.. Στη συνέντευξή του κάτοικος της Καστάνιανης edήλωσε ότι δεν ακολούθησε τον Ε.Δ.Ε.Σ. παρά μόνο ένας.²⁵⁹ Αντίθετα ο Εδεσίτης Χρήστος Γκάσιος από την Καστάνιανη, έγραψε ότι παρα την τρομοκρατία που ασκούσε ο ΕΛΑΣ σε ορισμένους κατοίκους με τη μη χορήγηση αδειών μετάβασης στη Μακεδονία για ανταλλαγή ειδών, «οι περισσότεροι κάτοικοι επέμενον να εγγραφούν ως μέλη της Εθνικής Οργανώσεως Ε.Δ.Ε.Σ.».²⁶⁰ Στη συνέχεια αναφέρει ότι τρομαγμένοι οι Ελασίτες - Χαμίτες από τη διαρροή μελών τους προέβησαν στις 26 Σεπτεμβρίου 1943 σε εκλογές για την ανάδειξη νέας διοικητικής Επιτροπής, «χωρίς καν να υπάρχει κοινή συμφωνία των δύο οργανώσεων». Σημειωτέον ότι οι εκλογές αυτές δεν έγιναν από το φόβο του ΕΑΜ για διαρροή των Μελών του προς τον ΕΔΕΣ, όπως αναφέρει ο Καστανιανίτης συγγραφέας, αλλά κατόπιν απόφασης του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών για ελεύθερες εκλογές σε όλη την Ελευθέρα Ορεινή Ελλάδα, για την ανάδειξη κοινοτικών επιτροπών.²⁶¹ Οι εκλογές αυτές ανέδειξαν σε πρώτη δύναμη το Ε.Α.Μ., αλλά απέδειξαν ότι και ο Ε.Δ.Ε.Σ. είχε αποκτήσει κιόλας αρκετούς οπαδούς.²⁶²

²⁵⁸ Χειρόγραφα απομνημονεύματα Κ. Κ., 41 (Κάντσικο).

²⁵⁹ Προφορική μαρτυρία Δ. Σ., κασέτα 1, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

²⁶⁰ Η περίπτωση της Καστάνιανης, για την οποία η προφορική μαρτυρία λέει ότι δεν είχε καθόλου Εδεσίτες, αλλά η γραπτή πηγή ότι είχε αρκετούς, οδηγεί στη σκέψη ότι μάλλον σε όλα τα Μαστοροχώρια πρέπει να υπήρχαν, αν όχι φανεροί, τουλάχιστον οπωσδήποτε κρυφοί Εδεσίτες. Ενδέχεται επίσης και η προφορική και η γραπτή μαρτυρία να έχουν δόση αλήθειας. Στο αρχικό στάδιο δηλαδή πράγματι μπορεί να ήταν ελάχιστοι οι κάτοικοι από τα Μαστοροχώρια που προσχώρησαν στον Ε.Δ.Ε.Σ., όπως λένε οι προφορικές μαρτυρίες, αλλά όσο περνούσε ο καιρός, να edημιουργείτο ρεύμα των δυσαρεστημένων που κατέφευγε σε αυτόν.

²⁶¹ Στις 10-8-1943 εκδόθηκε η Απόφαση 6 του ΚΓΣΑ η οποία μιλούσε για τη διενέργεια εκλογών σε όλη την Ελευθέρα Ορεινή Ελλάδα, για την ανάδειξη Κοινοτικών Επιτροπών κάθε χωριού ή κωμοπόλεως. Γεωργούλας Μπέικος, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο)² 2005, 390-394. Στόχος των εκλογών αυτών ήταν να συγχωνεύσει τις Κοινοτικές Επιτροπές που υπήρχαν στα χωριά, διότι «συνέβαινε πολλές φορές να υπάρχουν σε μια Κοινότητα δύο επιτροπές, μια

Στην Πυρσόγιαννη ο Γιάννης Μαυρομμάτης, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για δωσιλογισμό και υπέστη φάλαγγα από τους Ελασίτες, ίδρυσε σε συνεννόηση με τον Εδεσίτη Παπαχρηστίδη από την Κόνιτσα έναν λόχο από 85 άνδρες που κατάγονταν από την Πυρσόγιαννη, τη Βούρμπιανη και την Καστάνιανη Μαστοροχωρίων, καθώς και από ένα χωριό της ευρύτερης Επαρχίας Κόνιτσας, τον Αμάραντο. Οι περισσότεροι άνδρες αυτού του λόχου προέρχονταν από την Πυρσόγιαννη και είχε διοικητή το Θεόδωρο Τσώνο. Αρχικά και για λίγο διάστημα υπήρχε ανοχή της μίας οργάνωσης προς την άλλη, «χάρη στη συμφωνία που είχαν υπογράψει κατ' απαίτηση του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής».²⁶³ Ο λόχος του Θεόδωρου Τσώνου ήταν πενιχρά οπλισμένος. Μάλιστα αυτόν τον πενιχρό οπλισμό κάποια στιγμή οι Εαμίτες σχεδόν πέτυχαν να τον εκμηδενίσουν με αφοπλισμούς που έκαναν στήνοντας ενέδρες σε μεμονωμένους Εδεσίτες. Έτσι ο Ε.Δ.Ε.Σ. της περιοχής έμεινε με 10-15 περίπου όπλα.

του ΕΑΜ και μια του ΕΔΕΣ ή μια του ΕΑΜ και μια της ΕΚΚΑ. Βλέπε Κομνηνός Πυρομάγλου, *Ο Δούρειος Ίππος: Η εθνική και πολιτική κρίση κατά την κατοχή*, Αθήνα (Δωδώνη) 1978, 91-93.

²⁶² Αποτελέσματα Διενεργηθείσης εκλογής Διοικ. Επιτροπής Καστάνιανης την 26-9-1943 επί ψηφισάντων 271 έλαβον ψήφους:

Εκ της οργανώσεως Ε.Α.Μ.

1. Διονύσιος Μούσιος	186
2. Νικόλαος Καψιμάλης	184
3. Αλέξανδρος Γκάσιος	184
4. Βασίλειος Ρίγκας	182
5. Κωνσταντίνος Κολοκύθας	182
6. Ευθύμιος Καλησώρας	181
7. Φίλιππος Καλογήρου	180

Εκ της οργανώσεως Ε.Δ.Ε.Σ.

1. Γεώργιος Γκραβέλας	Ελαβεν ψήφους	90
2. Χρήστος Ν. Γκάσιος	Ελαβεν ψήφους	89
3. Ιωάννης Ν. Γκόσιος	Ελαβεν ψήφους	87
4. Χρήστος Α. Γκάσιος	Ελαβεν ψήφους	87
5. Γεώργιος Μπίλης	Ελαβεν ψήφους	86
6. Νικόλαος Ι. Δούκας	Ελαβεν ψήφους	85
7. Κωνσταντίνος Παπαδάμος	Ελαβεν ψήφους	84

Αναπληρωματικοί άπαντες της οργανώσεως του Ε.Α.Μ.

1. Αριστείδης Στεργίου	Ελαβεν ψήφους	178
2. Ιωάννης Τζιάκος	Ελαβεν ψήφους	177
3. Διονύσιος Μούσιος	Ελαβεν ψήφους	85
4. Νικόλαος Καψιμάλης	Ελαβεν ψήφους	84

Εν Καστάνιανη τη 27 Σεπτεμβρίου 1943

Δια την Εφορευτικήν Επιτροπήν

Ευριπίδης Γκόσιος»

Βλέπε Χρήστος Γκάσιος, ό.π., 51-52.

²⁶³ Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 33-34.

Όμως, πριν προλάβει να εδραιωθεί ο Ε.Δ.Ε.Σ. στα Μαστοροχώρια, άρχισαν οι εμφύλιες συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. σε όλη την Ηπειρο. Η σύγκρουση «εγκαινιάσθηκε με γενική επίθεση του Ε.Λ.Α.Σ. εναντίον των ΕΟΕΑ, στις 9-10 Οκτωβρίου 1943» και την αφορμή την έδωσε η σύλληψη «σημαινόντων στελεχών του Κ.Κ.Ε. μεταξύ των οποίων ο Παντελής Σίμος-Καραγκίτσης».²⁶⁴ Η επίθεση αυτή είχε τον αντίκτυπό της και στα Μαστοροχώρια.

Στο Μαστοροχωρίτικο έδαφος την περίοδο αυτή είχαν εμφανιστεί 3 Βορειοηπειρώτες, που καταδιώκονταν από τους Αλβανούς κομμουνιστές, είχαν συγκροτήσει μια ομάδα από 20 αντάρτες και είχαν ενταχθεί στον Ε.Δ.Ε.Σ.. Σε μία σύγκρουση ανάμεσα σε Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. τον Οκτώβριο του 1943, οι Ελασίτες διέλυσαν αυτήν την ανταρτική ομάδα και ο Οξυώτης Απόστολος Παπαχρήστος ή Τσακάλωφ συνέλαβε τους αρχηγούς της στην Πυρσόγιαννη, τους αφοπλίσει και τους άφησε ελεύθερους.²⁶⁵ Μικροσυγκρούσεις επίσης σημειώθηκαν ανάμεσα στον Ε.Λ.Α.Σ. και τον λόχο, τον οποίο είχε συστήσει ο Ιωάννης Μαυρομάτης με διοικητή τον Θεόδωρο Τσώνο, που όπως προαναφέρθηκε ήταν σχεδόν άοπλος. Ο λόχος αυτός, μόλις άρχισε η επίθεση του Ε.Λ.Α.Σ. εναντίον των δυνάμεων των Ε.Ο.Ε.Α. δέχθηκε εντολή από την ηγεσία του Ε.Δ.Ε.Σ. στις 10 Οκτωβρίου να συμπτυχθεί από την Πυρσόγιαννη στην Πουρνιά. Κατά τη σύμπυξη αυτή οι Ελασίτες επετέθηκαν εναντίον των Εδεσιτών στο Βουρκοπόταμο, συνέλαβαν και φυλάκισαν κάποιους από αυτούς.²⁶⁶ Η κακή κατάσταση της οργάνωσης του Ε.Δ.Ε.Σ. σε όλη την Επαρχία της Κόνιτσας, και επομένως και στα Μαστοροχώρια, σύμφωνα με τον Λοχαγό του Ε.Δ.Ε.Σ. Λυγεράκη που ήταν διοικητής του Υπαρχηγείου του Ε.Δ.Ε.Σ., μάλλον οφειλόταν στον Ανθυπολοχαγό Ντέτσικα, υπεύθυνο της επαρχίας Κόνιτσας, ο οποίος δεν συνεργαζόταν μαζί του, άγνωστο για ποιο λόγο. Κάποια στιγμή αντικαταστάθηκε από το λοχαγό Ντενίση, αλλά όταν αντικαταστάθηκε ήταν πλέον αργά. Το πολιτικό παιχνίδι στην Επαρχία της Κόνιτσας είχε χαθεί για τον Ε.Δ.Ε.Σ.. Το Αρχηγείο του Ε.Δ.Ε.Σ., λόγω ελλείψεως συνεργασίας των αρχηγών του, δεν γνώριζε ούτε τη

²⁶⁴ Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο – Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Διδακτορική Διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών – Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2003, 29.

²⁶⁵ Υπάρχουν 2 Βουλεύματα σχετικά με την υπόθεση αυτή στο Ποινικό Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων: Βούλευμα υπ' αριθμ. 114/1946, τ. Α' (1-500) και Βούλευμα υπ' αριθμ. 297/1946, τ. Α' (1-500).

²⁶⁶ Γιάννη Μαυρομάτη, *ό.π.*, 32-40.

δύναμη των ανδρών του στην περιοχή, ούτε τα μέσα που διέθετε.²⁶⁷ Η υπεροχή των τοπικών στελεχών του Ε.Λ.Α.Σ. της περιοχής απέναντι στα στελέχη του Ε.Δ.Ε.Σ. ήταν φανερή. Οι Εδεσίτες, εκτός από το ότι δεν βρήκαν αρχικά πρόσφορο έδαφος, δεν είχαν και την ικανότητα να οργανώσουν τον κόσμο της περιοχής που περίμενε το αντίπαλο δέος του Ε.Α.Μ. για να ενταχθεί.

Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων στη νότια Ηπειρο και τις μικροσυγκρούσεις μεταξύ Ελασιτών και Εδεσιτών στην περιοχή των Μαστοροχωρίων, ο Ε.Λ.Α.Σ. έκανε κατασταλτικές και «προληπτικές» συλλήψεις σε πολλά Μαστοροχώρια, καθώς και εκτελέσεις σε δύο από αυτά.²⁶⁸

Καταρχάς στο Κάντσικο συλλήφθηκε ο Ευάγγελος Πετρωτός²⁶⁹ πρωτεργάτης του Ε.Δ.Ε.Σ. του χωριού του, και εκτελέσθηκε στις 17 Οκτωβρίου του 1943 στην Καστάνιανη με την κατηγορία της συνεργασίας με τους Ιταλούς. Συνελήφθη από ομάδα του Ε.Λ.Α.Σ. υπό την αρχηγία του Γεωργίου Γεωργιάδου ή Γεωργούλα από το Γοργοπόταμο ως αντιδρών «εις το έργον της οργανώσεως Ε.Λ.Α.Σ.» και εκτελέσθηκε από αντάρτες ξένης περιφέρειας, όπως αναφέρεται σε Βούλευμα του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων.²⁷⁰

Στο Κεράσοβο, όπου ο Ε.Δ.Ε.Σ. εμφανίστηκε τον Οκτώβριο του 1943, οι δύο αντιστασιακές οργανώσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. έκαναν από κοινού γλέντι στην πλατεία του χωριού και συμφώνησαν να αφεθούν ελεύθεροι οι κάτοικοι να επιλέξουν την αντιστασιακή οργάνωσή τους. Οι καλές σχέσεις των δύο τοπικών οργανώσεων και η ελευθερία επιλογής οργάνωσης για τους Κερασοβίτες κράτησε μετά βίας μια βδομάδα. Μόλις η ομάδα των Εδεσιτών άρχισε τις συσκέψεις και τις διαβουλεύσεις «για την αρτιότερη οργάνωση του Κερασοβίτικου αγώνα», η ομάδα των Ελασιτών που ήταν και η πολυπληθέστερη συνέλαβε τους αρχηγούς του Κερασοβίτικου Ε.Δ.Ε.Σ., τους απόπλισε και τους διασκόρπισε σε φυλακές σε

²⁶⁷ «Εκθεσις Λοχαγού Πεζικού Λυγεράκη Γεωργίου Διοικητού Υπαρχηγείου Ζαγορίου Κονίτισης περί των γεγονότων Ζαγορίου προηγηθέντων της γενικής κατά του Ε.Δ.Ε.Σ. επιθέσεως του Ε.Λ.Α.Σ.», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, τ. 1^{ος}, αρ. εγγ. 49, σ. 152-153.

²⁶⁸ Ο όρος «προληπτικές συλλήψεις» δόθηκε από τους Ελασίτες σε μη μαγνητοφωνημένες μαρτυρίες. Επίσης για τον όρο βλέπε Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο – Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Διδακτορική διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, τμήμα Κοινωνιολογίας 2003, 36 και 221: «Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από 'προληπτικές' συλλήψεις των στελεχών του ΕΔΕΣ».

²⁶⁹ Ψευδώνυμο.

²⁷⁰ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946, τ. Α' (1-500).

διάφορα χωριά.²⁷¹ Επίσης στις 18 Νοεμβρίου εκτελέστηκε και ο έμπορος Γεώργιος Μανθάς, ο οποίος καταγόταν από την Πουρνιά, αλλά διατηρούσε μακάλικο στο Κεράσοβο. Ένας Πυρσογιαννίτης τον κατατάσσει στους συνεργάτες των κατακτητών.²⁷² Συλλήφθηκε κι αυτός από την ομάδα του Ε.Λ.Α.Σ. υπό την αρχηγία του Γεωργίου Γεωργιάδου ή Γεωργούλα που είχε συλλάβει και εκτελέσει τον Ευάγγελο Πετρωτό²⁷³ από το Κάντσικο και εκτελέστηκε με την ίδια κατηγορία που εκτελέστηκε κι εκείνος: ως αντιδρών «εις το έργον της οργανώσεως του Ε.Λ.Α.Σ».²⁷⁴ Αν για την περίπτωση του Πετρωτού²⁷⁵ υπάρχουν σοβαρές υπόνοιες ότι συνεργάστηκε με τους Ιταλούς, για την περίπτωση του Γεωργίου Μανθά είναι σχεδόν βέβαιο ότι εκτελέστηκε ως αντιδρών στο έργο της οργανώσεως του Ε.Λ.Α.Σ., και όχι ως συνεργάτης των Ιταλών. Είναι μάλιστα πολύ πιθανό στην περίπτωσή του να συνυπήρχαν με τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και προσωπικές και οικονομικές διαφορές με τους κατοίκους του Κερασόβου και της Πουρνιάς, οι οποίες περιβλήθηκαν το μανδύα της πολιτικής αντιπαραθέσεως.²⁷⁶ Όσο για την κατηγορία του

²⁷¹ Ο Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας – Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας – 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 45-47, αναφέρει ότι: «Η ίδια ομάδα που ήρθε στο χωριό μας, είχε συστήσει και στα άλλα χωριά της περιοχής μας ένοπλες ομάδες - Επιτροπές - όπως Φούρκα, Πουρνιά, Μόλιστα κτλ. Την ίδια τύχη είχαν όμως όλες, όπως η Κερασοβίτικη, διαλύθηκαν βίαια από το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Τους συλληφθέντες άνδρες των Επιτροπών αυτών του Ε.Δ.Ε.Σ μαζί με τους Κερασοβίτες, τους κράτησαν φυλακισμένους για πέντε έξι μέρες στο προαναφερόμενο μαγαζί (Στεργιούλη). Ο Κώστας Τσούμπανος, ως πιο χαρούμενος, λόγω χαρακτήρα, χοροπηδούσε και χόρευε, τρόπος του λέγειν. Αυτά βλέποντες οι Εαμίτες - Ελασίτες μάλλον εκνευρίστηκαν και όλους αυτούς τους διέλυσαν άλλους έστειλαν στο Κάντσικο, άλλους στο Επταχώρι και ειδικά τον Γιάννη Ζήκα στο Πεντάλοφο Κοζάνης. Εκεί συνάντησε τον Σωκράτη Δημάρατο, από τη Βούρμπιανη, αξιωματικό του ελληνικού στρατού και αργότερα στρατηγό του Εθνικού Στρατού, μη δυνάμενος να τον βοηθήσει να επιστρέψει στο χωριό μας. Σημειωτέο δε πως ο Πεντάλοφος Κοζάνης (Ζουμπάνι παλιά) ήταν έδρα μεραρχίας του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Πίνδου. Εμεινε εκεί περίπου μια εβδομάδα. Αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στην οικογένειά του, δωροδοκώντας κάποιο Ελασίτη αντάρτη, κατά τις μαρτυρίες του ίδιου». Για τις συλλήψεις Κερασοβιτών Εδεσιτών από τον Ε.Λ.Α.Σ. αυτή την περίοδο μιλάει και ο τύπος των Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα για τα γεγονότα αυτά ο *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1079, 28 Νοεμβρίου 1948 σε στήλη με τίτλο: «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας - Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγαι - Ληστεΐαι - Ερήμωσις - Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον - Κεράσοβον», γράφει: «[...] Ομοίως ετέθησαν υπό παρακολούθησιν κατά την διάρκειαν της Ε.Λ.Α.Σοκρατίας και αργότερα υπό περιορισμόν, ως οργανωταί του Ε.Δ.Ε.Σ., οι κ. Τσούμπανος και Αλ. Εξάρχου» εις όλην την Ηπειρον - Κεράσοβον Κονίτσης).

²⁷² Χειρόγραφα απομνημονεύματα του Πυρσογιαννίτη Α. Π., σ. 68: «Αναφέρθη επίσης ότι δεν τιμωρήθη κανένας προδότης στην Ελλάδα. Μπράβο στον Ι. Μαυρομάτη! Είναι ο μόνος Έλληνας που λέει ότι δεν τιμωρήθη κανένας συνεργάτης των Γερμανών. Του θυμίζω: - Πού είναι ο κουμπάρος σου Β. Χαντζής; Φασαρότας, Μανθάς που ήτανε και στενοί σου φίλοι τους ξέχασες; Εμεινες μόνος σου».

²⁷³ Ψευδώνυμο.

²⁷⁴ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946, τ. Α' (1-500).

²⁷⁵ Ψευδώνυμο.

²⁷⁶ Το συμπέρασμα ότι στην περίπτωση του Γεωργίου Μανθά συνυπήρχαν μαζί με τις πολιτικές αντιθέσεις και προσωπικές - οικονομικές διαφορές με τους κατοίκους της περιοχής βγήκε από συζήτηση που έγινε με την κόρη του, η οποία είπε ότι οι κάτοικοι της περιοχής τον ζήλευαν για την οικονομική του κατάσταση.

δωσιλογισμού, καταρρίπτεται από ένα Βούλευμα του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων στα Γιάννενα, το οποίο φανερώνει ότι ο Γεώργιος Μανθάς υπήρξε θύμα και των Ιταλών Καραμπινιέρων, οι οποίοι το Φεβρουάριο του 1942 του κατέσχεσαν το εμπόρευμα του καταστήματός του και το έβγαλαν σε πλειστηριασμό παρουσία ενός Χωροφύλακα που διοικούσε το σταθμό του Κερασόβου και του Κερασοβίτη Γ. Παπαγιάννη μετέπειτα προέδρου του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ., που είχε προσληφθεί από τους Ιταλούς ως διερμηνέας.²⁷⁷

Στη Λυκόρραχη στις 13 Οκτωβρίου το 1943, ημέρα που ετελείτο ένας γάμος, δόθηκε εντολή από τον Ε.Λ.Α.Σ. να συλληφθούν οι Εδεσίτες. Ετσι και έγινε. Μετά τη στέψη, και ενώ σχεδόν όλο το χωριό ήταν συγκεντρωμένο στην αυλή της εκκλησίας, συλλήφθηκαν οι Εδεσίτες, φυλακίστηκαν στο σχολείο και υποχρεώθηκαν να υπογράψουν δήλωση ότι αποποιούνται τον Ε.Δ.Ε.Σ..²⁷⁸ Μια μικροϊστορία που αφηγήθηκε ένας Λυκορραχίτης σχετική με τα γεγονότα των ημερών εκείνων μας επιτρέπει να κάνουμε την υπόθεση ότι η σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ. – Ε.Δ.Ε.Σ. στη Λυκόρραχη είχε πάρει το χαρακτήρα ταξικής πάλης.²⁷⁹

Επίσης αυτή την περίοδο των συγκρούσεων Ε.Λ.Α.Σ.- Ε.Δ.Ε.Σ. συλλήφθηκαν κάτοικοι και από άλλα χωριά των Μαστοροχωριών. Από το γιαννιώτικο τύπο αυτής της περιόδου δίνονται ονόματα κάποιων συλληφθέντων Μαστοροχωριτών από τον Ε.Λ.Α.Σ. το 1943 και το Δεκέμβριο του 1944. Το Νοέμβριο του 1943 συλλήφθηκαν 4 Βουρμπιανίτες, εκ των οποίων οι 2 κρατήθηκαν στην Πυρσόγιαννη και Καστάνιανη

²⁷⁷ Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 58/1946, στον τόμο που περιέχει Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλευματα Δωσιλόγων 1945-1949.

²⁷⁸ Προφορική μαρτυρία Α. Δ., κασέτα 171, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η). Εκτός από αυτήν την ομαδική σύλληψη πρέπει να έλαβαν χώρα στη Λυκόρραχη και άλλες συλλήψεις και αφοπλισμοί Λυκορραχιτών Εδεσιτών. Υπάρχουν και άλλες προφορικές μαρτυρίες για μεμονωμένες συλλήψεις και αφοπλισμό Εδεσιτών: Προφορική μαρτυρία Π. Φ., κασέτα 10, πλευρά, β, Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 137, πλευρά β, Προφορική μαρτυρία Ο. Κ., κασέτα 170, πλευρά α κ.α. (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

²⁷⁹ Το '40-44. Κάπου αυτού [...] έγινε ο αφοπλισμός της δεξιάς από τους αντάρτες. Είχαν επικρατήσει. Και ας πούμε μία περίπτωση. [...] Στείλαν το γύφτο τότε, ο οποίος ήταν αντάρτης ντυμένος, να πάρει το Θόδωρ' τ' Δήμ'. Το Θόδωρ' τ' Δήμ', τον πατέρα τ' Θωμά, που πέθανε, του Νούτσου. Ήταν ένας μεγάλος άνθρωπος, παχύς, τεράστιος. Πήγε, του λέει, με το τ'φέκι όπως ήταν ο γύφτος, του λέει: - Να 'ρθεις απάνου. Σε θέλουν απάνου. Είσαι κρατούμενος, του λέει. Σε θέλουν απάνου. Να 'ρθεις απάνου. Σκέφτηκε ο Δήμος. - Καλά, πάμε, του λέει. Βγήκαν έξω να φύγουν. Εξω εκεί που είναι το σπίτι του, αν το ξέρεις πως είναι το σπίτι, κάτω στο λάκκο από κείνη τη μεριά είναι του Θωμά τ' Θόδωρ' το σπίτι, στο πάνω χωριό είναι, ένας λάκκος περνάει μπροστά εκεί, εκεί πέρα έχει ένα γεφύρι και περνούσαν. Μόλις φτάσαν στο γεφύρι ρίχτηκε μέσα στο νερό. - Όλα, λέει, αλλά να με συλλάβει γύφτος, εγώ δεν το κάνω. Ο Θόδωρος! Ετσι τα λεν! Ετσι τ' άκουσα, έτσι τα λεν!» (Προφορική μαρτυρία Α.Φ., κασέτα 137, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)).

και καταδικάσθηκαν σε θάνατο με αναστολή.²⁸⁰ Στις Χιονιάδες τον Οκτώβριο του 1943 συλλήφθηκε ο δάσκαλος Σ. Ζωγράφος και φυλακίστηκε στο «στρατόπεδο της Καστάνιανης».²⁸¹ Την ίδια εποχή στην Καστάνιανη συλλήφθηκαν 5 Εδεσίτες και καταδικάσθηκαν στην ποινή του θανάτου με αναστολή.²⁸² Τέλος συλλήψεις γερόντων Εδεσιτών το 1943 έγιναν και στην Πυρσόγιαννη.²⁸³ Κρατήθηκαν για λίγες μέρες στην Κόνιτσα, και απελευθερώθηκαν με τη μεσολάβηση Ελασίτη Πυρσογιαννίτη.²⁸⁴

Πόσοι και ποιοι από τους Εδεσίτες που συλλήφθηκαν στην περιοχή ήταν αναμειγμένοι στις συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. δεν είναι γνωστό. Όλες οι πληροφορίες πάντως συντείνουν στο ότι η πλειοψηφία των συλληφθέντων Εδεσιτών της περιοχής ήταν άοπλοι και απλά μέλη του πολιτικού Ε.Δ.Ε.Σ.. Οπωσδήποτε οι συλλήψεις αυτές των άοπλων επί των πλείστον Εδεσιτών στην περιοχή, ερήμην

²⁸⁰ «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγή – Ληστεία – Ερήμωση – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον - Βούρμπιανη Κόνιτσα», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1089, 10 Νοεμβρίου 1948: «Κατά τον Νοέμβριον του 1943 συνελήφθησαν υπό των Ελασιτών οι εθνικόφρονες δημοδιδάσκαλοι Χαρ. Ρεμπέλης και Μ. Οικονόμου. Από τότε ήρχισε η άγρια τρομοκρατία κατά των «αντιδρώντων» οι οποίοι ήσαν πολλοί και εδυσχέρανον την εκτέλεσιν των σχεδίων των κομμουνιστών. Κατά την διάρκειαν της Ε.Λ.Α.Σ.οκρατίας εκτός των ανωτέρω συνελήφθησαν οι Ιω. Π. Παπαβασιλείου και Μιλτ. Βλάχος. Ούτοι εκρατήθησαν εις Πυρσόγιαννην και Καστάνιανην και κατεδικάσθησαν εις θάνατον με αναστολήν». Η διάκριση

²⁸¹ «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγή – Ληστεία – Ερήμωση – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Χιονιάδες Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1078, 27 Νοεμβρίου 1948. Σημειωτέον ότι ο Σ. Ζωγράφος ήταν άτομο δημοκρατικών αρχών και είχε διωχτεί για τις δημοκρατικές ιδέες του από το Μεταξά, είχε διαφωνήσει όμως με το Ε.Α.Μ. για τον κομμουνιστικό προσανατολισμό του, όπως ήδη προαναφέρθηκε.

²⁸² «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγή – Ληστεία – Ερήμωση – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Καστάνιανη Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1081, 1 Δεκεμβρίου 1948: «Η πρώτη εμφάνισις του Ε.Λ.Α.Σ. εις το χωρίον εσημειώθη την 28^{ην} Φεβρουαρίου 1943. Μόλις εσημειώθη η ρήξις μεταξύ του Ε.Δ.Ε.Σ. και των κομμουνιστών και ο Ε.Λ.Α.Σ. διέλυσε τα ασθενή τμήματα του Ε.Δ.Ε.Σ. της περιοχής, οι Ε.Λ.Α.Σ.ίται συνέλαβον και ενέκλεισαν εις στρατόπεδον Καστάνιανης Χρ. Γκάσιον, Δ. Κεχαγιάν, Ι. Γκάσιον, Γ. Μπίλη. Οι ανωτέρω κατεδικάσθησαν εις την ποινήν του θανάτου με αναστολήν, διότι ήσαν μέλη του Ε.Δ.Ε.Σ.»

²⁸³ Βλέπε Μιλτιάδης Π. Ζαφείρης, *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2005, 55-56. Ο συγγραφέας σε συνέντευξη που έδωσε μίλησε για 10 περίπου κρατούμενους Εδεσίτες από την Πυρσόγιαννη, ενώ στο βιβλίο του μιλάει για 6-7. Προφορική μαρτυρία Μιλτιάδη Ζαφείρη, κασέτα 11, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

²⁸⁴ Σημειωτέον ότι ο γιαννιώτικος τύπος έγραφε σε μια λίστα τους συλληφθέντες από τον ΕΛΑΣ από τον Οκτώβρη του 1943 μέχρι το Δεκέμβρη του 1944. Με τη βοήθεια των προφορικών μαρτυριών διαλευκάνθηκε ποιοι και πόσοι από αυτούς συλλήφθηκαν το 1943 και ποιοι και πόσοι συλλήφθηκαν το 1944.

δίκης, συνετέλεσαν στο μετέπειτα κλίμα του διχασμού και στην όξυνση των παθών.²⁸⁵

Οι συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. σε όλη την Ηπειρο είχαν και άλλες συνέπειες. Εφεραν σε δύσκολη θέση ανθρώπους που δεν είχαν ενστερνισθεί τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των οργανώσεων στις οποίες είχαν ενταχθεί, και πολεμούσαν μόνο και μόνο για την εκδίωξη του κατακτητή. Παράδειγμα

²⁸⁵ Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι έρευνα για το πόσοι ήταν οι κάτοικοι των Μαστοροχωριών που ανήκαν στον ένοπλο Ε.Δ.Ε.Σ. δεν είναι εύκολο να γίνει. Τέτοια έρευνα έγινε μόνο στη Λυκόρραχη. Σε σύνολο 56 Λυκορραχιτών των οποίων ερευνήθηκαν οι στρατιωτικές τους μεταβολές βρέθηκε μόνο ένας να έχει υπηρετήσει στην Εθνική Οργάνωση Ν. Ζέρβα. Μάλιστα αυτή η έρευνα συμπεριέλαβε κατά κύριο λόγο αυτούς τους κατοίκους της Λυκόρραχης που οι προφορικές μαρτυρίες τους φέρουν ως μέλη του πολιτικού Ε.Δ.Ε.Σ.. Τα στοιχεία της διενεργηθείσης έρευνας για τη Λυκόρραχη βρίσκονται σε Πιστοποιητικά Τύπου Α' που εκδόθηκαν από το Στρατολογικό Γραφείο Ιωαννίνων για λογαριασμό της ερευνήτριας. Σε αυτό το πόνημα για λόγους που υπαγορεύονται από την Αρχή Προστασίας Προσωπικών δεδομένων δεν θα αναφερθούν τα ονόματα των Λυκορραχιτών των οποίων ερευνήθηκε η στρατολογική μερίδα. Θα αναφερθεί μόνο το Νο του Πιστοποιητικού Τύπου Α', η χρονολογία γεννήσεως και ο αριθμός στρατολογικού Μητρώου για τους πιθανούς μελλοντικούς ερευνητές που θα ήθελαν να ελέγξουν κάτι. 1) Νο Πιστοποιητικού 83823/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1908, ΑΣΜ: 2199 2) Νο 83812/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1922, ΑΣΜ: 116010 3) Νο 83841/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1897, ΑΣΜ: 4022 4) Καρανίκας Θωμάς του Κωνσταντίνου Νο 83702/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1910, ΑΣΜ: ; 5) Νο 145879 22-9-2004, έτος γεννήσεως 1920, ΑΣΜ: 89136 6) Νο 83826/15-9-2003, έτος γεννήσεως 1902, ΑΣΜ: 1318 7) Νο 83827/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1902, ΑΣΜ: 1320 8) Νο 83865/19-9-2003, έτος γεννήσεως 1889, ΑΣΜ: 540 9) Νο 83863/19-9-2003, έτος γεννήσεως: 1879, ΑΣΜ: 3627 10) Νο 73407/12-11-2003, έτος γεννήσεως: 1893, ΑΣΜ: 3012 11) Νο 73347/5-11-2004, έτος γεννήσεως 1904, ΑΣΜ: 1293 12) Νο 73406/12-11-2004, έτος γεννήσεως: 1891, ΑΣΜ: 1581 13) Νο 83842/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1897, ΑΣΜ: 4021 14) Νο 73374/10-11-2004, έτος γεννήσεως: 1903, ΑΣΜ: 981 15) Νο 83825/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1909, ΑΣΜ: 2355 16) Νο 83840/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1895, ΑΣΜ: 1299 17) Νο 145864/16-9-2004, έτος γεννήσεως: 1923, ΑΣΜ: 116182 18) Νο 73172/21-10-2004, ΑΣΜ: 98938 19) Νο 73387/12-11-2004, έτος γεννήσεως: 1896, ΑΣΜ: 3740 20) Νο 73408/12-11-2004, έτος γεννήσεως: 1888, ΑΣΜ: 1705 21) Νο 83831/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1903, ΑΣΜ: 982 22) Νο 83821/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1907, ΑΣΜ: 3228 23) Νο 83813/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1910, ΑΣΜ: 3012 24) Νο 145868/16-9-2004, έτος γεννήσεως: 1917, ΑΣΜ: 88942 25) Νο 83809/9-9-2003, έτος γεννήσεως 1914, ΑΣΜ: 99385 26) Νο 83808/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1915, ΑΣΜ: 96465 27) Νο 145851/9-9-2004, έτος γεννήσεως: 1920, ΑΣΜ: 89138 28) Νο 83807/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1916, ΑΣΜ: 86828 29) Νο 73371/10-11-2004, έτος γεννήσεως: 1903, ΑΣΜ: 978 30) Νο 145805/2-9-2004, έτος γεννήσεως: 1920, ΑΣΜ: 89139 31) Νο 73296/19-9-2003, έτος γεννήσεως: 1907, ΑΣΜ: 3232 32) Νο 73221/15-10-2004, έτος γεννήσεως: 1914, ΑΣΜ: 99384 33) Νο 145850/9-9-2004, έτος γεννήσεως 1919, ΑΣΜ: 80186 34) Νο 83820/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1907, ΑΣΜ: 3229 35) Νο 83838/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1900, ΑΣΜ: 5392 36) Νο 145867/16-9-2004, έτος γεννήσεως: 1922, ΑΣΜ: 126013 37) Νο 83819/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1913, ΑΣΜ: 98939 38) Νο 83828/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1905, ΑΣΜ: 2932 39) Νο 73219/15-10-2004, έτος γεννήσεως: 1917, ΑΣΜ: 88943 40) Νο 73326/4-11-2004, έτος γεννήσεως: 1906, ΑΣΜ: 3055 41) Νο 83833/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1900, ΑΣΜ: 5393 42) Νο 73305/2-11-2004, έτος γεννήσεως: 1909, ΑΣΜ: 2359 43) Νο 73264/29-11-2004, έτος γεννήσεως: 1909, ΑΣΜ: 2356 44) Νο 73260/27-10-2004, έτος γεννήσεως: 1912, ΑΣΜ: 106437 45) Νο 73332/4-11-2004, έτος γεννήσεως: 1905, ΑΣΜ: 2933 46) Νο 73220/15-10-2004, έτος γεννήσεως: 1914, ΑΣΜ: 99386 47) Νο 83517/19-9-2003, έτος γεννήσεως: 1920, ΑΣΜ: 89140 48) Νο 83834/15-9-2003, έτος γεννήσεως 1899, ΑΣΜ: 4777 49) Νο 83839/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1892, ΑΣΜ: 1596 50) Νο 83818/9-9-2003, έτος γεννήσεως: 1909, ΑΣΜ: 2357 51) Νο 145802/31-8-2004, έτος γεννήσεως: 1924, ΑΣΜ: 116188 52) Νο 83835/15-9-2003, έτος γεννήσεως: 1898, ΑΣΜ: 4609 53) Νο 83527/19-8-2003, έτος γεννήσεως: 1920, ΑΣΜ: 89142 54) Νο 73339/5-11-2004, έτος γεννήσεως: 1904, ΑΣΜ: 1294 55) Νο 73263/23-10-2004, έτος γεννήσεως: 1912, ΑΣΜ: 1933 56) Νο 73231/15-10-2004, έτος γεννήσεως: 1914, ΑΣΜ: 99388.

Μαστοροχωρίτη δεξιάς ιδεολογίας που πρόσφερε τις υπηρεσίες του μέσα από τις τάξεις του Ε.Λ.Α.Σ. υπήρξε ο Σωκράτης Δημάρατος από τη Βούρμπιανη Μαστοροχωρίων, μετέπειτα βουλευτής του Κόμματος του Ελληνικού Συναγερμού. Ο Σωκράτης Δημάρατος ήταν ένας βασιλόφρονας αξιωματικός του εθνικού στρατού. Το 1935 υπήρξε μέλος του Στρατοδικείου που καταδίκασε σε ισόβια το Στέφανο Σαράφη και κάποιους συντρόφους του. Την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου είχε διοικήσει, όπως αναφέρθηκε στο ομόλογο Κεφάλαιο, την ανεξάρτητη ταξιαρχία του ελληνικού Ιππικού και είχε λάβει μέρος στη μάχη της Πίνδου.²⁸⁶ Τέλη Ιουλίου του 1943 που συνεδρίαζε το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο του Ε.Λ.Α.Σ., ο Δημάρατος παρουσιάστηκε στον Ε.Λ.Α.Σ. Μακεδονίας να πολεμήσει τον κατακτητή από τις τάξεις του και ειδοποιήθηκε να κατεβεί στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου. Εκεί του ανακοινώθηκαν οι σκοποί του Ε.Α.Μ. και του δηλώθηκε ότι θα γίνει δεκτός στις τάξεις του Ε.Λ.Α.Σ., αν συμφωνούσε με τους σκοπούς του. Ο Δημάρατος τους εδήλωσε ότι δεν τον ενδιέφερε η πολιτική, και ότι ο μοναδικός λόγος που πήγε εκεί ήταν για να πολεμήσει τον κατακτητή. Τα μέλη της Διοίκησης του Ε.Λ.Α.Σ. συσκέφθηκαν και υιοθέτησαν την άποψη του Αρη και του Σαμαρινιώτη, η οποία ήταν να δεχθούν το Δημάρατο «με τις επιφυλάξεις του» και να του δώσουν ανάλογη θέση. Ο Στ. Σαράφης διαφωνούσε με την απόφασή τους: «Ενόμιζαν ότι με τον αγώνα και την πάροδο του χρόνου θα συνδέονταν με το λαϊκό κίνημα και θα γίνονταν ένας καλός Εαμίτης», έγραψε. «Εγώ που γνώριζα καλά το χαρακτήρα του, είχα τη γνώμη να μη γίνει δεκτός, αν δεν δεχόταν τους σκοπούς του Ε.Α.Μ.. Ημουν βέβαιος ότι μόλις τελείωναν οι επιχειρήσεις θα αποσύρονταν, πράγμα επίσημο για τον αγώνα της αποκατάστασης των λαϊκών ελευθεριών».²⁸⁷ Υστερα από επιμονή του Αρη και του Σαμαρινιώτη ο Στ. Σαράφης δέχτηκε την κατάταξη του Δημάρατου, και ο Δημάρατος «τοποθετήθηκε προσωρινά στρατιωτικός αρχηγός Μακεδονίας σ' αντικατάσταση του συνταγματάρχη πεζικού Τζότζου Β.».²⁸⁸

Όμως στις 9 Οκτωβρίου του 1943 έφτασε στα γραφεία της Μεραρχίας ένα τηλεφώνημα από το 85^ο Σύνταγμα του Ε.Λ.Α.Σ. που ζητούσε τη συνδρομή της ΙΧ^{ης} Μεραρχίας για να κατατροπώσει τον Ε.Δ.Ε.Σ. που του «επετέθηκε» στο Τσεπέλοβο. Το ίδιο βράδυ ο «στρατιωτικός αρχηγός Μακεδονίας» Δημάρατος «έκφρασε την

²⁸⁶ Φιλοποίμην Κόκκινος, *Το Ιππικόν εις την μάχην της Πίνδου 1940*, Αθήναι 1974, 24, 27, 32, 42, 115, 131, 143.

²⁸⁷ Στέφανος Σαράφης, *Ο Ε.Λ.Α.Σ.*, (Φωτογραφική αναπαραγωγή της έκδοσης του 1946), Αθήνα (Επικαιρότητα) 1999, 142.

²⁸⁸ Στέφανος Σαράφης, *ό.π.*, 142.

επιθυμία να αποσυρθεί στο χωριό του Βούρμπιανη και να αποχωρήσει από τον Ε.Λ.Α.Σ.». Εκτοτε δεν ξαναεπέστρεψε.²⁸⁹ Ο Δημάρατος δεν ενέκρινε τον εμφύλιο πόλεμο των αντιστασιακών οργανώσεων και από τότε «ιδιώτευσε εις την ιδιαιτέραν του πατρίδα Βούρμπιανην».²⁹⁰

Υπήρχαν κάποια άτομα στα Μαστοροχώρια που ταλαντεύονταν ανάμεσα στις δυο οργανώσεις. Ο Ιωάννης Δούκας²⁹¹ από τη Λυκόρραχη, παραδείγματος χάρη, γράφτηκε κατ' αρχάς στο Κ.Κ.Ε, στη συνέχεια πέρασε στον πολιτικό Ε.Δ.Ε.Σ. και μετά ξαναγράφηκε στο Ε.Α.Μ.²⁹²

Στο πλαίσιο της σύγκρουσης Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. σε όλη την Ηπειρο δεν συλλήφθηκε στα εδάφη των Μαστοροχωρίων από τους Εδεσίτες της περιοχής κανένας Ελασίτης. Συλλήφθηκαν όμως, σύμφωνα με τα αδημοσίευτα Απομνημονεύματα Καντσιώτη, το 1943 στην περιοχή του Σουλίου 2 Καντσιώτες Ελασίτες, κρατήθηκαν σε στρατόπεδο και βασανίσθηκαν για να προσχωρήσουν στον Ε.Δ.Ε.Σ.. Παρότι δεν ενέδωσαν αφέθηκαν κάποια στιγμή ελεύθεροι. Επίσης φονεύθηκε σε μάχη κατά των Εδεσιτών στις συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. νότια των Ιωαννίνων ένας Βουρμπιανίτης που πολεμούσε από τις γραμμές του 85^{ου} Συντάγματος.²⁹³

1.9 Η Απελευθέρωση από τους Ιταλούς και τους Γερμανούς

Στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Ιταλών στο Μαστοροχωρίτικο έδαφος δεν έγιναν. Οι Ιταλοί, όταν είδαν ότι φούντωσε το αντάρτικο στην Επαρχία της Κόνιτσας και στη Δυτική Μακεδονία, αποσύρθηκαν ίδια βουλήσει. Η απόφαση της Καραμπινιερίας να αποχωρήσει στις 15 Απριλίου από την Κόνιτσα έγινε γνωστή

²⁸⁹ Στέφανος Σαράφης, *Ο Ε.Λ.Α.Σ.*, ό.π., 174.

²⁹⁰ Α. Ευθυμίου, ό.π..

²⁹¹ Ψευδώνυμο.

²⁹² Έτσι ο γέρο χωρικός Δημήτριος Φασούλης, όταν του είπαν ότι ο Ιωάννης Δούκας έφυγε από το Ε.Δ.Ε.Σ. και πήγε στον Ε.Λ.Α.Σ, είπε το αμίμητο: «Ε, υπάρχουν και παλιόσκ'λα, [...] που ακολουθούν όλα τα κοπάδια. Μη σας φαίνεται περίεργο». Για τη ρήση αυτή του Δημητρίου Φασούλη υπάρχει η προφορική μαρτυρία του Α. Φ., κασέτα 137, πλευρά β. Για την ένταξη του Ιωάννη Δούκα και στις δύο οργανώσεις (Ε.Α.Μ., Ε.Δ.Ε.Σ.) υπάρχει ακόμη και η μαρτυρία του Ν. Σ., κασέτα 73, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

Ο Βασίλης Κολωνιάρης επίσης κατατάχτηκε για λίγο καιρό και στον Ε.Δ.Ε.Σ.. Προφορική μαρτυρία Ν. Σ., κασέτα 73, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

²⁹³ «85^ο Σύνταγμα - Θύματα φασιστών του Ε.Δ.Ε.Σ.», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 306, 5 Φλεβάρη 1945. Ο Βουρμπιανίτης που έπεσε πολεμώντας τον ΕΔΕΣ είναι ο Χρυσόστομος Τσούκας.

στον Ε.Λ.Α.Σ. από Κονιτσιώτη που δούλευε στη λέσχη των Καραμπινιέρων. Οι Ελασίτες Σωκράτης Πύρσος (Γκραμπάλας) από την Πυρσόγιαννη και Κώστας Ράφτης (Νεμέρτσικας) από την Κάτω Μερόπη Ιωαννίνων με δύναμη 200 ανδρών σχεδίασαν να στήσουν ενέδρα στους αποχωρούντες Ιταλούς στην τοποθεσία Δέμα. Η σχεδιασθείσα ενέδρα, είτε επειδή προδόθηκε είτε επειδή οι Ιταλοί τη διαισθάνθηκαν, μεταβλήθηκε σε αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον των ανταρτών. Οι απώλειες των Ελασιτών ανήλθαν σε 7 νεκρούς. Ανάμεσα στους φονευθέντες ήταν και ο Πυρσογιαννίτης Ζαχαρίας Μ. Πανάγιος.²⁹⁴

Παρά το γεγονός ότι η Κόνιτσα είχε θύματα κατά την αποχώρηση των Ιταλών, γιόρτασε την αποχώρησή τους σε κλίμα ενθουσιασμού, με καμπάνες και πυροβολισμούς. Στη συνέχεια οι Εαμίτες κατέλαβαν όλες τις υπηρεσίες που λειτουργούσαν στην Κόνιτσα, την Εφορεία, το Ταμείο, την Τράπεζα, την Επιθεώρηση και τα Εαμικά στελέχη άρχισαν τις συζητήσεις για τη διαχείρισή τους. Μερικοί ήθελαν την ολοκληρωτική καταστροφή του παλιού κράτους και την ανάδυση μιας καινούργιας ζωής μέσα από τα ερείπια: «Άλλοι έλεγαν να τα κάψουμε όλα. Να γίνει εκ νέου η ζωή». Μάρτυρας αυτής της ανατρεπτικής στάσης κάποιων κατοίκων της περιοχής ένας Καστανιανίτης που κατέβηκε στην Κόνιτσα με μια ομάδα Εαμιτών από τα Μαστοροχώρια για να συμμετάσχει στα γεγονότα.²⁹⁵ Το γεγονός ήταν μάλλον σημάδι της εξέγερσης κατά των επίσημων αρχών που είχε σημειωθεί στην περιοχή την περίοδο της ιταλικής κατοχής, εξέγερση που είχε σημειωθεί άνοιξη του 1941 με φθινόπωρο του 1942 σε άλλες περιοχές.²⁹⁶

Τους αποσυρθέντες Ιταλούς σύντομα στην Ηπειρο τους αντικατέστησαν οι Γερμανοί (10 Ιουλίου 1943).²⁹⁷ Τα Μαστοροχώρια όμως ουσιαστικά δεν πατήθηκαν από τους Γερμανούς μέχρι και τον Ιούλιο του 1944. Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής που έγιναν συλλήψεις εκ μέρους των Γερμανών στην Κόνιτσα συλλήφθηκαν οι Καστανιανίτες Γεώργιος, Σωτήριος και Απόστολος Αναγνωστόπουλος και Δημήτριος Καλογήρου. Επίσης εκτελέστηκε ο

²⁹⁴ Σωτήρης Τουφίδης, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες – Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννινα 1988, 21-32.

²⁹⁵ Προφορική μαρτυρία Δ. Σ., κασέτα 4, πλευρά β, και κασέτα 5 του ιδίου, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

²⁹⁶ «Την καίρια εικόνα της κατοχικής Αντίστασης, την ουσία της, θα την βρούμε στην ύπαιθρο. Εκεί που η Ελεύθερη Ελλάδα παγιώθηκε, εκεί που το αντάρτικο κυριάρχησε. Εδώ το κάψιμο των επίσημων χαρτιών άλλαξε τη μορφή της εξουσίας και η κατάλυση των επίσημων αρχών δεν ήταν πρόσκαιρη και ευκαιριακή. Η επανάσταση δηλαδή στον χώρο αυτόν συνέβη». Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941 - φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 193.

²⁹⁷ Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστανιανής Κονίτσας*, Ιωάννινα 1971, 49.

Πυρσογιαννίτης Απόστολος Χατζής ο οποίος διέμενε στο Μάζι της Κόνιτσας.²⁹⁸ Κλείσθηκαν αρχικά και οι 4 σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως στη Ζωσιμαία Σχολή στα Γιάννενα. Στη συνέχεια οι 3 απελευθερώθηκαν, αλλά ο Απόστολος Αναγνωστόπουλος απεστάλη ως όμηρος στη Γερμανία, από όπου αφέθηκε ελεύθερος μετά την κατάρρευση της Γερμανίας. Συλλήφθηκε επίσης από τους Γερμανούς και μεταφέρθηκε στη Γερμανία, όπου πέθανε, ο Λάζαρος Ζιούλης από το Κεράσοβο.²⁹⁹ Πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στα Μαστοροχώρια δεν έγιναν. Ο Ε.Λ.Α.Σ. ενόχλησε μόνο μία φορά τους Γερμανούς στην Πλάκα της Κόνιτσας, κοντά στο χωριό Εξοχή, στις 17 Σεπτεμβρίου 1943. Τον Ιούλιο του 1944 όμως, επειδή οι Γερμανοί προέβλεπαν την αποχώρησή τους και επειδή φοβόταν την αποκοπή της διόδου αποχωρήσεως από Βορρά έκαναν διερεύνηση στην Επαρχία της Κόνιτσας και ιδιαίτερα στην περιοχή του Γράμμου για να διαπιστώσουν αν υπήρχαν αξιολογες δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ και έκαναν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.³⁰⁰ Στη διερεύνησή τους αυτή πέρασαν από τα εδάφη του Κερασόβου, της Καστάνιανης, της Λαγκάδας, της Θεοτόκου, της Λυκόρραχης, της Ζέρμας και του Κανταϊκού. Κατά το πέρασμα αυτό των Γερμανών φονεύθηκε ο εφεδροελασίτης από το Κεράσοβο Αχιλλέας Σκουτέρης.³⁰¹ Οι Γερμανοί έχασαν δύο βραδυπορούντες στρατιώτες, οι οποίοι συνελήφθησαν από τον Ε.Λ.Α.Σ. στην περιοχή της Καστάνιανης και εκτελέστηκαν.³⁰² Εν γένει το πέρασμα των Γερμανών από τα Μαστοροχώρια, παρότι

²⁹⁸ Γιάννης Μαυρομάτης, *Ιστορία και παράδοση της Πυρσόγιαννης – Χωριανικά ανέκδοτα και ιστορίες*, Ηγουμενίτσα 1989, 137. Εκτελέστηκαν επίσης από τους Γερμανούς άλλοι δύο Πυρσογιαννίτες που διέμεναν σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Ο ένας ήταν ο Αθανάσιος Γκάσιος του Πέτρου και εκτελέστηκε στη Σπάρτη και ο άλλος ήταν ο Ανδρέας Γκάσιος του Νέστορα και εκτελέστηκε στο Αίγιο.

²⁹⁹ Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Δηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 123-4. Επίσης κατά την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής φονεύθηκαν οι εξής άμαχοι Κερασοβίτες που βρίσκονταν σε άλλα μέρη της Ελλάδας: 1. Καλούδας Στάθης 2. Πασιάς Δημήτρης 3. Σκαλωμένος Αθανάσιος του Ιωαν. 4. Γκούτσιος Κωνσταντίνος του Ιωαν. 5. Πασιάς Κώστας του Νικ. 6. Κοταδήμος Νικόλαος του Ιωαν. 7. Ντούντας Ευστάθιος 8. Παπαγιάννης Απόστολος του Ιωάν. 9. Κωτούλας Ηλίας 10. Κωταδήμος Θεοδόσης.

³⁰⁰ Χρήστος Γκάσιος, *ό.π.*, 59.

³⁰¹ Δημήτριος Σαμαράς, *ό.π.*, 59.

³⁰² Για το πέρασμα των Γερμανών από Λαγκάδα και Φούρκα βλέπε Χρήστος Γκάσιος, *ό.π.*, 58-60. Για το πέρασμα των Γερμανών από τη Ζέρμα βλέπε Ανδρέας Ζήνδρος, «Το χωριό (Ζέρμα) Πλαγιά Κονίτσης στους αγώνες 1940-1950», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50. Για το πέρασμα των Γερμανών από το Κεράσοβο βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *ό.π.*, 59. Για το πέρασμα των Γερμανών από το Κανταϊκό βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρήστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κανταϊκό – Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας 'Ο Άγιος Αθανάσιος') 1993, 116-117. Για το πέρασμα των Γερμανών από τη Θεοτόκο βλέπε το βιβλίο *Εκθεσεις των γενομένων ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Ελληνο-Ιταλικού Πολέμου (28-10-40) μέχρι της τελικής Απελευθερώσεώς της Οκτώβριος 1944*, αρ. 58, Αθήνα (Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών) 1987, 79. Η έκθεση αυτή μιλάει για ζημιές από τους Γερμανούς κατά την αναχώρησή τους, αλλά οι κάτοικοι είπαν ότι οι Γερμανοί διενήργησαν λεηλασίες τον Ιούλιο του 1944. Για το πέρασμα των Γερμανών από τη Λυκόρραχη υπάρχουν οι προφορικές μαρτυρίες.

οι κάτοικοί τους κατέφυγαν έντρομοι στα βουνά και έβγαλαν και έκρυσαν όλη τους την περιουσία στις σπηλιές και στα δάση, δεν ήταν ιδιαίτερα επώδυνο, όπως σε γειτονικές περιοχές. Το γειτονικό Επταχώρι λόγω χάρη στη Δ. Μακεδονία πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Γερμανούς στις 4 Ιουλίου του 1944.³⁰³

Ελαβε όμως χώρα εναντίον των Γερμανών μία σημαντική επιχείρηση στο Χάνι της Καλλιθέας Κόνιτσας το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτέμβρη του 1944 στην οποία συμμετείχαν κάποιοι Μαστοροχωρίτες. Η επιχείρηση σχεδιάστηκε από το διοικητή του 85 Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. Γ. Καλιανέση (Μεσήνη). Για την εξουδετέρωση της Γερμανικής φρουράς, που είχε εγκατασταθεί στο Χάνι, φτιάχτηκε από τον Καλιανέση μια ομάδα θανάτου η οποία αποτελούνταν από 10 Ελασίτες με αρχηγό το Χαρίση Σδράβο. Την ομάδα θανάτου θα υποστήριζαν σε περίπτωση επιτυχίας και 2 ομάδες αιφνιδιαστικής εφόδου που θα ήταν κρυμμένες στα συρματοπλέγματα του φυλακίου. Η επιχείρηση θα καλυπτόταν από δυο διμοιρίες πεζικού στο Καλπάκι και από άλλες δυο διμοιρίες πεζικού στην Κόνιτσα. Όταν η ομάδα θανάτου ξεκίνησε για τη διεκπεραίωση του εγχειρήματος, ο Διοικητής Γ. Καλιανέσης, που εκπόνησε το σχέδιο, ασπάστηκε τον αρχηγό της ομάδας θανάτου Χαρίση Σδραύο με τα εξής λόγια: «Για το Κόμμα και για το Λαό»! Μεταμφιεσμένα τα μέλη της ομάδας θανάτου σε βλάχους έφτασαν στο Χάνι, εξουδετέρωσαν τη γερμανική φρουρά και τη λαφυραγώγησαν.³⁰⁴ Στην ολοκλήρωση της επιχείρησης βοήθησαν και οι δύο ομάδες που ήταν κρυμμένες στις άκρες του συρματοπλέγματος του φυλακίου. Το αποτέλεσμα ήταν 25 νεκροί Γερμανοί και 12 αιχμάλωτοι. Από την πλευρά των ανταρτών ένας νεκρός. Το εγχείρημα στο Χάνι της Καλλιθέας από τον Ε.Λ.Α.Σ. έγινε θρύλος. Το ίδιο και ο αρχηγός της ομάδας θανάτου Χαρίσης Σδράβος, ο οποίος με την πράξη του αυτή απεκδύθη το στίγμα του φονιά που τον ακολουθούσε μέχρι εκείνης της στιγμής, λόγω του ότι είχε σκοτώσει την αρραβωνιαστικιά ή τη φιλενάδα του το 1933.³⁰⁵ Τώρα πια ο Χαρίσης ο Σδράβος ήταν θρύλος και φόβος και

³⁰³ Κώστας Μάνος, *Νεανικών βιωμάτων αναπόληση*, Αθήνα 1998, 7.

³⁰⁴ Για το εγχείρημα στο Χάνι της Καλλιθέας βλέπε στο Σωτήρης Π. Τουφίδης, *Το χρονικό της Καλλιθέας: Από την εθνική Αντίσταση*, Κόνιτσα (Παράρτημα της Π.Ε.Α.Ε.Α. Κόνιτσας)² 1988. Για δε τη ρήση του Γ. Καλιανέση, όταν ασπάστηκε το Χαρίση Σδράβο, αρχηγό της ομάδας θανάτου, πριν από την επιχείρηση βλέπε στο ίδιο σελίδα 41.

³⁰⁵ Για τη διάπραξη ανθρωποκτονίας από το Χαρίση το Σδράβο βλέπε Βιβλίων υποδίκων αρχόμενον 5 Ιουνίου 1934 μέχρι 30 Δεκεμβρίου 1938 στις Δικαστικές φυλακές των Ιωαννίνων. Αύξων αριθμός 111: «Εφυλακίσθη την 4-8-33. Περίληψις εντάλματος φυλακίσεως. Δια του υπ' αριθ. 31 της 4 Αυγούστου 1933 εντάλματος φυλακίσεως παρά τοις Α' ανακριταίς Ιωαννίνων προεφυλακίσθη ο υπόδικος κατηγορούμενος επί ανθρωποκτονία [...]». Το έγγραφο δεν γράφει τίποτα για το θύμα της

τρόμος ταυτόχρονα όλης της περιοχής. Στην ομάδα θανάτου του Σδράβου συμμετείχαν 2 κάτοικοι από το Κεράσοβο Μαστοροχωρίων, ο Βαγγέλης και Νικόλαος Ντακουβάνος. Επίσης στην όλη εν γένει επιχείρηση πήραν μέρος 11 Μαστοροχωρίτες, εκ των οποίων οι 9 ήταν Καντσιώτες και οι 2 Καστανιανίτες.³⁰⁶

Οι τελευταίες συγκρούσεις με τους Γερμανούς στην Κόνιτσα έλαβαν χώρα με την οπισθοχώρησή τους. Στις 15 του Οκτώβρη του 1944 οι Γερμανοί αποχώρησαν από τα Γιάννενα και ο Ε.Δ.Ε.Σ. μπήκε στην πόλη «δίχως καμία μάχη με τους Γερμανούς».³⁰⁷ Στις 16 Οκτώβρη δυνάμεις του 85 Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. με επικεφαλής το Διοικητή τους Γ. Καλιανέση (Μεσήνη) χτύπησαν τη γερμανική φρουρά της Κόνιτσας, την εξανάγκασαν να συμπτυχθεί στο Μπουραζάνι και απελευθέρωσαν την πόλη. Αλλά τμήματα του Ε.Λ.Α.Σ. χτύπησαν τη γερμανική φάλαγγα στο δρόμο Μπουραζάνι – Κόνιτσα. Σύμφωνα με τον Ορφέα Βλαχόπουλο, γραμματέα του Γραφείου της Περιοχής Ηπείρου του Κ.Κ.Ε., δυνάμεις του Ε.Δ.Ε.Σ. κατέφθασαν στην περιοχή, αλλά «δεν ρίξαν ούτε μια σφαίρα ενάντια στους Γερμανούς».³⁰⁸ Είναι γνωστό εξάλλου ότι ο Ζέρβας τις ημέρες της αποχώρησης των Γερμανών «διατηρούσε αξιωματικό σύνδεσμο στο αρχηγείο τους στα Γιάννενα».³⁰⁹ Ίσως μάλιστα να απολάμβαναν τη φθορά δυνάμεων του Ε.Λ.Α.Σ. στις τελευταίες αυτές συγκρούσεις με τους Γερμανούς. Στις μάχες αυτές εναντίον των Γερμανών έπεσε ο Κώστας Μακρής από το Καντσικό.³¹⁰ Εν γένει σε επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών φονεύθηκε ο Ελασίτης Θεόδωρος Βλαχόπουλος από τη Ζέρμα,³¹¹ ο

ανθρωποκτονίας. Ούτε βρέθηκε η πράξη που τον καταδικάζει τελεσίδικα για το έγκλημα. Οι προφορικές μαρτυρίες λένε ότι ο Χ. Σδράβος φόνευσε την αρραβωνιαστικιά του ή τη φιλενάδα του, καταδικάστηκε σε φυλακή και απελευθερώθηκε μετά την κατάκτηση της Ελλάδας από τον Αξονα. Επίσης λέγεται από τους ντόπιους ότι ο Χαρίσης Σδράβος μνήθηκε στο Κ.Κ.Ε. μέσα στη φυλακή. (Προφορική μαρτυρία Αριστοτέλη Φασούλη, κασέτα 21, πλευρά α) (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

³⁰⁶ Για τους συμμετέχοντες Καντσιώτες και Καστανιανίτες στην επιχείρηση της Καλλιθέας βλέπε στο Σωτήρης Π. Τουφίδης, ό.π., 71. Οι δυο Καστανιανίτες που πήραν μέρος ήταν ο Βαγγέλης Τσαλογιάννης και ο Ανδρέας Μισακούλης. Οι Καντσιώτες που έλαβαν μέρος είναι οι εξής: Πέτρος Βελλάς, Μιχάλης Ζώτος, Γρηγόρης Καθάριος, Βασίλης Καπλάνης, Παύλος Κουτουλούλης, Μιχάλης Κουτρομπίνας, Στέργιος Λέκκας, Δημήτριος Μακρής, Γρηγόρης Σίμος.

³⁰⁷ Ορφέας Βλαχόπουλος, «Εκθεση για την κατάσταση στα Γιάννενα μετά την απελευθέρωσή τους», στο Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 417, Φ=24/1/29, 24-10-1944 (Α.Σ.Κ.Ι).

³⁰⁸ Ορφέας Βλαχόπουλος, «Εκθεση για τη δράση του Ε.Λ.Α.Σ. στη Δυτική Ηπειρο στο Α' δεκαπενθήμερο του Οκτώβρη» στο Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 417, Φ=24/1/26, 18-10-44 (Α.Σ.Κ.Ι).

³⁰⁹ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (Τίτλος πρωτοτύπου: Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The experience of occupation, 1941-1944*, Yale University Press, 1993), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994, 358.

³¹⁰ Γιάννης Μπίλης, «Πως πολεμούν και πως πέφτουν οι Επονίτες», εφ. *Ηπειρωτικά Νιάτα*, αρ. φ. 27, 14 Νοεμβρίου 1944.

³¹¹ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 150.

Ελασίτης Βασίλειος Τσαλογιάννης από την Καστάνιανη,³¹² ο Ελασίτης Θεόδωρος Μήτσης από τη Λυκόρραχη και ο Ελασίτης Βασίλειος Νάτσης από το Πληκάτι.³¹³ Από το αίμα των πεσόντων Ελασιτών ο Ε.Λ.Α.Σ. καθαγιάστηκε και χαραχτηκε στο μυαλό των Κονιτσιωτών ως ο Απελευθερωτής. Στις συνειδήσεις όμως κάποιων άλλων ίσως το εν ονόματι του Κόμματος απελευθερωτικό εγχείρημα της Καλλιθέας χαραχτηκε ως έναρξη της επιβολής του κομμουνισμού στη μετακατοχική Ελλάδα.³¹⁴

Τρεις μέρες μετά την επιχείρηση στο Χάνι της Καλλιθέας έγινε στην Πυρσόγιαννη πανκονιτσιώτικο πολεμικό συλλαλητήριο και συμμετείχαν 3000 άνθρωποι από όλη την επαρχία. Δίπλα στις σημαίες και τις εικόνες του Γληνού, οι συμμετέχοντες κρατούσαν και τις σημαίες του Τίτο.³¹⁵ Ήταν ένδειξη ότι στην περιοχή, είχε εδραιωθεί το διεθνιστικό συναίσθημα. Το φιλοσοβιετισμό των Εαμιτών αποδεικνύει και το κλίμα θριάμβου που επικράτησε στο προαναφερθέν συλλαλητήριο, όταν ανακοινώθηκε από την Κεντρική Επιτροπή του Ε.Α.Μ. ότι έφθασαν οι Ρώσοι στα Βουλγάρικα σύνορα: ««Κι εκεί που γένογταν ομιλίες κι αυτά στην πλατεία εκεί της Πυρσόγιαννης - τότε είχε ρίξει το σύνθημα το Ε.Α.Μ. ότι όλοι και όλα για τον αγώνα, για τη λευτεριά -, πήραν ένα τηλεγράφημα από την Κεντρική Επιτροπή κάτω ότι έφτασαν τα ρωσικά στρατεύματα στα βουλγαρικά σύνορα. Και τότε χάλασε ο κόσμος από τους συγκεντρωμένους, γιατί πιστεύαμε ότι θα προχωρήσουν και προς τα εδώ οι Ρώσοι. Αλλά δυστυχώς δεν προχώρεσαν...»³¹⁶, είπε

³¹² Χρήστος Γκάσιος, ό.π., 75.

³¹³ Για τη θυσία των Θεοδώρου Μήτση και Βασιλείου Νάτση βλέπε στο «85^ο Σύνταγμα – Επесαν πολεμώντας Ιταλούς και Γερμανούς καταχτητές», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 306, 5 Φλεβάρη 1945.

³¹⁴ Η επιχείρηση στο Χάνι της Καλλιθέας εξακολουθεί να διχάζει τον κονιτσιώτικο λαό ακόμη και σήμερα. Ο διχασμός αυτός είναι φανερός από τα ακόλουθα γεγονότα. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1985 έγιναν στο Χάνι Καλλιθέας τα αποκαλυπτήρια ενός μνημείου προς τιμήν του πεσόντος στη συγκεκριμένη απελευθερωτική επιχείρηση Λάζου Οικονόμου. «Δυο μήνες μετά τη λαμπρή εκδήλωση των αποκαλυπτηρίων, άγνωστοι έριξαν τρεις πυροβολισμούς με κυνηγητικό όπλο και μισοκατέστρεψαν την αναμνηστική πλάκα του μνημείου». Στις 18 του Φλεβάρη επίσης του 1987 φυτεύτηκαν γύρω από το μνημείο και περιφράχτηκαν ένα κυπαρίσσι και δυο πεύκα. Άγνωστοι σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα κατέστρεψαν την περίφραξη και ξερίζωσαν τα δέντρα (Σωτήρης Τουφίδης, ό.π., 100-5). Δυστυχώς ακόμη και σήμερα η θυσία ορισμένων για την Απελευθέρωση εξακολουθεί να είναι ταυτισμένη με τον αγώνα για την επικράτηση του κομμουνισμού. Πολύ δε περισσότερο είναι ταυτισμένη με αυτόν τον αγώνα η επιχείρηση στο Χάνι της Καλλιθέας, όπου πρωτοστάτησε ο Χαρίσης Σδραύος.

³¹⁵ «Παλλαϊκός συναγερμός πολέμου – Κόνιτσα – Λιγοψά – Δεσποτικό - Τρεις χιλιάδες λαός και νεολαία της Κόνιτσας διαδηλώνουν για όπλα για μάχη για λευτεριά», εφ. *Ηπειρώτικα Νιάτα*, αρ. φ. 25, 30 Σεπτέμβρη 1944.

³¹⁶ Την Απελευθέρωση από τους Ρώσους δεν την ήθελαν μόνο οι κάτοικοι της περιοχής των Μαστοροχωρίων, αλλά και πολλοί Εαμίτες σε ολόκληρη την Ελλάδα. Την Απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Ρώσους την επεδίωξαν διάφορα στελέχη του ΚΚΕ, αλλά όχι η ίδια η ηγεσία του Κόμματος ή η ίδια η Εαμική ηγεσία. Για την επιδίωξη καπετάνιων του Ε.Λ.Α.Σ. να σαρώσουν οι στρατιές του Ρώσου Τολμπούχιν τους Γερμανούς από την Ελλάδα κατά την Απελευθέρωση βλέπε Βασίλης Κόντης και Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Εμφύλιος πόλεμος – Εγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά*

ένας Καντσιώτης στη συνέντευξή του.³¹⁷ Τέλος ένδειξη για το φιλορωσισμό των Εαμιτών της περιοχής αποτελούν και τα τραγούδια τους που ήταν κομμουνιστικά ή φιλοσοβιετικά. Το αγαπημένο τους τραγούδι ήταν το *Ελα να πάμε να πάμε και τι να κάνουμε/ να δούμε τη Ρωσία και ας πεθάνουμε*. Κόντρα στα κομμουνιστικά και φιλοσοβιετικά τραγούδια των Εαμιτών, οι Αγγλόφιλοι εθνικόφρονες της περιοχής τραγουδούσαν το τραγούδι *Του Αητού ο γιος*, που αφορούσε το βασιλιά. Από την πλευρά τους οι Εαμίτες της περιοχής διατηρούσαν στάση φοβική, αμφιλεγόμενη και αντιφατική απέναντι στους Αγγλους. Για παράδειγμα στο Κάντσικο η επαρχιακή επιτροπή του Ε.Α.Μ., όταν έμαθε ότι οι Καντσιώτες δέχθηκαν λίρες από τους Αγγλους ως βοήθεια, τους επέπληξε: «Αυτοί - είπε - το κάνουν σκόπιμα αυτό. Αλλού δίνουν λίρες κι αλλού δε δίνουν για να μας διαιρέσουν. Αλλά και όπου δίνουν έχουν το σκοπό τους. Αύριο με την Απελευθέρωση θα μας ξαναγυρέψουν διπλά και τριπλά όπως κάναν και άλλες φορές».³¹⁸ Στην Κόνιτσα όμως, όταν πέρασε ο Αγγλος σύνδεσμος Πίτερ το Μάρτη του 1944 παρουσιάστηκαν στον αυτόν σύσσωμοι οι κάτοικοι των χωριών της Κόνιτσας «και ζήτησαν επίμονα να γίνουν ρίψεις σε τρόφιμα, ρούχα, φάρμακα για όλον τον πληθυσμό». Πράγματι ο Πίτερ υποσχέθηκε σύντομα βοήθεια σε όλη την περιφέρεια.³¹⁹ Μετά τη Βάρκιζα οι Κονιτσιώτες ακολούθησαν την οδό του συμβιβασμού απέναντι στους Αγγλους, όπως και ο Γραμματέας τους, ο Σιάντος.³²⁰ Γιατί μάλλον συμβιβαστική διάθεση φανερώνει η αποθέωση που επεφύλαξε ο εαμικός κόσμος της Κόνιτσας σε αγγλική αντιπροσωπεία που επισκέφτηκε την Κόνιτσα στις 1^η Απριλίου 1945. Οι Εαμίτες κρατούσαν τους Αγγλους αντιπροσώπους στα χέρια και τους μετέφεραν από το Κοινοτικό Γραφείο μέχρι την πλατεία ζητωκραυγάζοντας υπέρ των Συμμάχων και των αρχηγών του τοπικού Ε.Α.Μ.. Και οι σύμμαχοι από την πλευρά τους υποσχέθηκαν αποστολή

και *Βουλγαρικά Αρχεία*, Αθήνα (Παρατηρητής) 1999, 18-20 και 231-233. Επίσης βλέπε Γρηγόρης Φαράκος, *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Σχέσεις ΚΚΕ και διεθνούς κομμουνιστικού κέντρου*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2004, 129-141.

³¹⁷ Προφορική μαρτυρία Κ. Κ., κασέτα 20, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

³¹⁸ Χειρόγραφα απομνημονεύματα Κ. Κ. (Κάντσικο).

³¹⁹ «Στα χωριά της Κόνιτσας», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 8, 10 Μάρτη 1944.

³²⁰ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου: Κοινωνική πολώση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα (Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946)*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2006, 102: «Ιδιαίτερη προσοχή έδωσε ο Σιάντος και στο θέμα της πολιτικής του κόμματος έναντι των Βρετανών. Τα ιστορικά συμφέροντα συνεργασίας που είχαν στην περιοχή καθιστούσε κατά τον γραμματέα του ΚΚΕ, αδύνατη μια εξέλιξη προς το σοσιαλισμό τύπου Γιουγκοσλαβίας, μια και η χώρα αυτή βρίσκονταν έξω από την περιοχή για την οποία ενδιαφέρονταν οι Βρετανοί. Το βασικό λάθος του ΚΚΕ στην προηγούμενη περίοδο ήταν η αδυναμία να εξευρεθούν λύσεις συνεννόησης με τη Μ. Βρετανία».

τροφίμων στο λαό της Επαρχίας Κόνιτσας.³²¹ Αυτή ήταν η στάση των ντόπιων απέναντι στον ρωσικό και τον αγγλικό παράγοντα μέχρι και την απελευθέρωση. Σε πανελλήνιο επίπεδο όμως οι Αγγλοι δρομολογούσαν από καιρό τον προσεταιρισμό της Ελλάδας στη δική τους σφαίρα επιρροής και την απομάκρυνση της πιθανότητας της ρωσικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο με κάθε κόστος. Αυτή ήταν μία και από τις αιτίες του Εμφυλίου Πολέμου που ακολούθησε στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση.³²²

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

³²¹ «Σύσσωμος ο λαός της Κόνιτσας υποδέχτηκε τους συμμάχους», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 112, 1 Απρίλη 1945.

³²² Για τις βλέψεις των Αγγλων επί της Κατοχικής Ελλάδας ως σημαντικής γεωστρατηγικής θέσης στην Ανατολική Μεσόγειο και το ρόλο τους και τη συμβολή τους στον Εμφύλιο Πόλεμο που ακολούθησε μετά την Απελευθέρωση από τους Γερμανούς βλέπε: Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, Cambridge (Cambridge University Press) 1984, Προκόπης Παπαστράτης, «Από την Απελευθέρωση στην εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη», στο Γρηγόρης Φαράκος, *Δεκέμβρης του '44 (Νεότερη έρευνα - Νέες προσεγγίσεις)*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1996, Προκόπης Παπαστράτης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία του 20^{ου} αιώνα (Β' Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945: Κατοχή-Αντίσταση)*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 197-259, Θανάσης Σφήκας, *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941 - 1949*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007 Heinz Richter, *Η επέμβαση των Αγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα (Εστία) 1997, Christopher Woodhouse, *Το μήλο της Εριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα (Εξάντας) 1976, Κώστας Γκριτζώνας, *Η τραγωδία μιας Συμμαχίας (Οι Αγγλοι στην Ελλάδα του πολέμου και της Αντίστασης 1941-1944)*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2003.

Β' ΜΕΡΟΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κεφάλαιο 2:

Η περίοδος της φαινομενικής ειρήνης-Διαιώνιση του διχασμού

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

2.1 Από τα Δεκεμβριανά στη συνθήκη της Βάρκιζας

Όπως προαναφέρθηκε τον Οκτώβριο του 1943 είχαν αρχίσει στη Νότια Ηπειρο οι συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ., οι οποίες είχαν τον αντίκτυπό τους και στα Μαστοροχώρια.³²³ Σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο από το 1943 και μετά δημιουργήθηκαν διαιρέσεις που οδήγησαν «σε εμφύλιες διαμάχες». Σύμφωνα με όσα ο Βαγγέλης Τζούκας αναφέρει «οι μορφές που έλαβαν αυτές ήταν διαφόρων ειδών: μεταξύ Ταγμάτων Ασφαλείας και Ε.Λ.Α.Σ. στη νότια Ελλάδα, ενόπλων αντικομμουνιστών χωρικών και Ε.Λ.Α.Σ. στη Μακεδονία, οργανώσεων αξιωματικών και Ε.Λ.Α.Σ. στην Πελοπόννησο, αντιστασιακών οργανώσεων και Ε.Λ.Α.Σ. στη Στερεά Ελλάδα και Ηπειρο. Το ένοπλο τμήμα της αριστεράς επεδίωξε να αντιπαρατεθεί με τους εκάστοτε τοπικούς αντιπάλους του. Η δυναμική ενοποίησης και ηγεμονίας του Ε.Α.Μ. συναντούσε ποικίλες αντιστάσεις, οι οποίες εκ των υστέρων ενοποιούνται ως αντιΕαμικό στρατόπεδο».³²⁴

Την παραμονή της απελευθέρωσης προέκυψε από το Συνέδριο του Λιβάνου η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου.³²⁵ Το κοινωνικό και το πολιτικό ρήγμα όμως, το οποίο μέχρι και την απελευθέρωση ήταν βαθύ και το τροφοδοτούσε το μίσος που είχαν προκαλέσει οι προηγούμενοι αλληλοσπαραγμοί, ούτε και η Απελευθέρωση κατάφερε να το αμβλύνει. Αντίθετα όξυνε τις αντιθέσεις και κατέληξε στη μάχη της Αθήνας το Δεκέμβριο του 1944. Αφορμή για τη μάχη αυτή αποτέλεσε ο μονόπλευρος αφοπλισμός του Ε.Λ.Α.Σ., γεγονός που αρνήθηκε το Κ.Κ.Ε..³²⁶ Σ' αυτή τη μάχη, η οποία άρχισε στις 3 Δεκεμβρίου και κράτησε 33 μέρες, συγκρούστηκαν ο Ε.Λ.Α.Σ. από τη μία πλευρά, με

³²³ Βλέπε, Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο – Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Διδακτορική διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, τμήμα Κοινωνιολογίας 2003, 26.

³²⁴ Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Τζούκας Βαγγέλης. Βλέπε Βαγγέλης Τζούκας, ό.π., 26. Επίσης σε αυτό το σημείο παρατίθεται μία υποσημείωση στην οποία ο Τζούκας αναφέρει ότι: «Ο Π. Βόγλης υποστηρίζει ότι οι δύο περίοδοι της Αντίστασης και του Εμφυλίου πολέμου, διαφοροποιούνται ρητά και δεν πρέπει να τις αντιμετωπίσουμε ως ένα αδιαίρετο συνεχές». βλ. Π. Βόγλης, «Η βία ως πλέγμα πρακτικών - Μερικές σκέψεις πάνω στη βία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», αδημοσίευτη ανακοίνωση στην διημερίδα *Η Εμφύλια βία*, Βόλος, 18-19 Οκτωβρίου 2002.

³²⁵ Προκόπης Παπαστράτης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας: Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα (Β' Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945: Κατοχή - Αντίσταση)*, Γ1, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 235-240.

³²⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 66-67. Επίσης για τη σχεδόν «αυθαίρετη» αποστράτευση του ΕΛΑΣ βλέπε Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της Ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: (Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945)*, Γ1, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 131-138.

τις κυβερνητικές δυνάμεις τις συνεργαζόμενες με τους Αγγλους από την άλλη. Στη σύγκρουση του Δεκέμβρη οι Αγγλοι συνετέλεσαν από το παρασκήνιο και συμμετείχαν ενεργά με αεροπορικές επιθέσεις και ναυτικούς βομβαρδισμούς.³²⁷

Την ίδια περίοδο στην Ηπειρο τις σχέσεις ανάμεσα στις αντίπαλες δυνάμεις Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. ρύθμιζε η συμφωνία της Καζέρτας που «συνιστούσε την τελευταία απόπειρα πολιτικού συμβιβασμού» και οι διαπραγματεύσεις σε επίπεδο ηγεσιών θα καθόριζαν και την εξέλιξη των τοπικών συγκρούσεων. Κι ενώ ο Παπανδρέου κι οι Αγγλοι εκτιμούσαν «το ρόλο του Ζέρβα στην Ηπειρο ως αμυντικό σε περίπτωση επίθεσης του Ε.Λ.Α.Σ., ο Ε.Λ.Α.Σ. δε δεσμεύτηκε από τις τοπικές ιδιαιτερότητες καθώς ήταν μέρος ενός πανελλήνιου οργανισμού και απέβλεπε και σε μια μελλοντική επιρροή του Ε.Α.Μ. στην πολιτική ζωή της χώρας» και άρχισε στις 21 Δεκεμβρίου 1944 την επίθεση εναντίον των ΕΟΕΑ με σκοπό τη διάλυσή τους. Η σύγκρουση αυτή έλαβε τέλος στα μέσα Φεβρουαρίου 1945.³²⁸

Τα ερωτήματα που ανακύπτουν αφορούν στη θέση των Εαμιτών των Μαστοροχωριών την περίοδο της Δεκεμβριανής και μεταδεκεμβριανής σύγκρουσης, καθώς και στη θέση των Εαμιτών ολόκληρης της επαρχίας Κόνιτσας σε αυτή. Επειδή οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ., 8^η και 9^η Μεραρχία, που έλαβαν μέρος στη σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο κατέβηκαν από τη Μακεδονία μέσω των Μαστοροχωριών,³²⁹ τα οποία μαζί με την Κόνιτσα πρόσφεραν με πολλούς τρόπους στον αγώνα, πολλοί κάτοικοι της επαρχίας αυτής το Δεκέμβριο έπαιρναν τρόφιμα και τα μετέφεραν στον Ε.Λ.Α.Σ. που ξεκαθάριζε «την Ε.Δ.Ε.Σ.ίτικη σφηκοφωλιά».³³⁰ Μνημονεύονται ιδιαίτερα από τον Εαμικό τοπικό τύπο οι κάτοικοι του Κερασόβου και της Καστάνιανης, που ήταν από τους πρωτεργάτες στη μεταφορά τροφών και ζωοτροφών για τον Ε.Λ.Α.Σ. Από την επαρχία της Κόνιτσας κινητοποιήθηκαν 515 έφεδροι Ελασίτες και οι κάτοικοι όλης της επαρχίας συγκέντρωσαν τρόφιμα για τους αντάρτες, και μετέφεραν πάνω από 60.000 οκάδες ζωοτροφές με τα ζώα τους ή

³²⁷ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: (Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945)*, Γ1, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 386-387.

³²⁸ Βαγγέλης Τζούκας, ό.π., σ. 40, 41, 44, 47.

³²⁹ Ο Ε.Λ.Α.Σ. κατεβαίνοντας από τη Μακεδονία πάτησε τα Ηπειρωτικά εδάφη στις 19 Δεκεμβρίου 1944. Βλέπε Θωμάς Μιχαλόπουλος, *Το αντάρτικο στη Μακεδονία όπως το έζησα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος) 2003, 113.

³³⁰ «Κόνιτσα 26. – (Του ανταποκριτή μας)», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 275, 1 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι).

φορτωμένοι στις πλάτες τους για την 9^η Μεραρχία.³³¹ Κι ενώ γύρω από τα Γιάννενα και μέχρι την Ηγουμενίτσα οι συγκρούσεις ανάμεσα Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. μαίνονταν, κάτοικοι της Πυρσόγιαννης και του Κερασόβου μετέφεραν «ζαλωμένοι» τρόφιμα στη Ζιούζιουλη Μακεδονίας για τον Ε.Λ.Α.Σ., που θα επέστρεφε από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον του Ε.Δ.Ε.Σ.³³² Στις 30 Ιανουαρίου 1945 το εφεδρικό τάγμα της Κόνιτσας πήγε στα Γιάννενα για να καταταχτεί στον μόνιμο Ε.Λ.Α.Σ.. Πολλοί έφεδροι Ελασίτες από το Κεράσοβο, αλλά και από άλλα χωριά της Κόνιτσας, «πέρασαν από χιόνια 2 μέτρα και βάδισαν 4 μέρες μες τη βροχή και στο χιόνι» και πήγαν στα Γιάννενα να καταταχτούν «τραγουδώντας».³³³ Η 9^η Μεραρχία του Ε.Λ.Α.Σ. μετά την κατατρόπωση του Ζέρβα, 4 με 8 Φεβρουαρίου επέστρεψε μέσω των Μαστοροχωρίων (Καστάνιανη-Πυρσόγιαννη) στην έδρα της στη Μακεδονία.³³⁴ Και πάλι πολλοί κάτοικοι βοήθησαν στο άνοιγμα των δρόμων για να διευκολύνουν την επιστροφή των ανταρτών στην έδρα τους. Ιδιαίτερα μνημονεύεται η προσφορά των Καντσιωτών, των Λαγκαδιωτών και των Ζερματινών.³³⁵

Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή πολλοί Λυκορραχίτες βοήθησαν τον ΕΛΑΣ, όταν πέρασε από την περιοχή, κουβαλώντας τρόφιμα, πυρομαχικά και ανοίγοντας δρόμους μέσα στα χιόνια.³³⁶ Επίσης η Λυκόρραχη έδωσε και φόρο αίματος στην εμφύλια σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. αυτής της περιόδου. Φόρο αίματος στην, κατά την αποχώρηση και μετά την αποχώρηση των Γερμανών, διαμάχη Ε.Λ.Α.Σ. – Ε.Δ.Ε.Σ. έδωσαν και οι Πυρσογιαννίτες. Λίγο πριν απωθήσουν οι Ελασίτες τον Ε.Δ.Ε.Σ. στην Κέρκυρα σκοτώθηκε ο Πυρσογιαννίτης Ελασίτης Γ. Γκουντουβάς.³³⁷ Τραυματίστηκε επίσης ο Καντσιώτης Ελασίτης Στέργιος Λέκκας.

³³¹ «Κόνιτσα 26. – (Του ανταποκριτή μας)», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 275, 1 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι). Επίσης βλέπε στο «Ο λαός των Επαρχιών της Κόνιτσας, Φιλιατών, Παραμυθιάς, Πάργας, Γουμενίτσας ενισχύει ολόπλευρα τον ΕΛΑΣ», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 40, 11 Γενάρη 1945.

³³² «Με πίστη στη νίκη – Ο λαός της Κόνιτσας ενισχύει τον Ε.Λ.Α.Σ.», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 302, 1 Φλεβάρη 1945.

³³³ «Με απεριγράπτο ενθουσιασμό το Φιλιάτι και η Κόνιτσα πυκνώνουν τον Ε.Λ.Α.Σ.- Και η Επαρχία Κόνιτσας στον ΕΛΑΣ», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 301, 31 Ιανουαρίου 1945.

³³⁴ Βλέπε Θωμάς Μιχαλόπουλος, *Το αντάρτικο στη Μακεδονία όπως το έζησα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος) 2003, 125-6.

³³⁵ Βλέπε «Η ανταρτομάνα Κόνιτσα βοηθάει τον Ε.Λ.Α.Σ.», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 67, 11 Φλεβάρη 1945: «ΚΑΝΤΣΙΚΟ (του ανταποκριτή μας). Γυρίζοντας στη Μακεδονία τα τμήματα της VI Μεραρχίας ξαναπέρασαν απ' το χωριό μας. Μα ο δρόμος που έπρεπε να ακολουθήσουν είχε κλειστεί με 2 μέτρα χιόνι. Τα τμήματα είχαν αποκλειστεί και ήταν αδύνατον να προχωρήσουν μέσα στο χιόνι. Κινδύνευαν να πεινάσουν οι άνδρες και τα ζώα να ψοφήσουν..... Όμως οι οργανώσεις του χωριού μας κατόρθωσαν να κινητοποιήσουν 200 περίπου άτομα και μέσα σε μια μέρα καθάρισαν τον δρόμο 10 σχεδόν χιλιόμετρα. Και τα χωριά Ζέρμα και Λαγκάδα βοήθησαν στο καθάρισμα».

³³⁶ Η πληροφορία αυτή δόθηκε off the record από τους Λυκορραχίτες.

³³⁷ «85^ο Σύνταγμα- Θύματα φασιστών του Ε.Δ.Ε.Σ.», Εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 306, 5 Φλεβάρη 1945.

Τέλος στα Δεκεμβριανά της Αθήνας σκοτώθηκε ο Γρηγόρης Βελλάς από το Κάντσικο και τραυματίστηκε ο Γεώργιος Κουτουλούλης, επίσης κάτοικος του Καντσίκου.³³⁸

Παράλληλα υπάρχουν και οι οικογένειες που είχαν θύματα σε αυτές τις συγκρούσεις. Η χήρα ενός Μαστοροχωρίτη που φονεύθηκε στις συγκρούσεις αυτές πολεμώντας τον Ε.Δ.Ε.Σ. στα Μάρμαρα έξω από τα Γιάννενα, στις 2 Ιανουαρίου 1945,³³⁹ έπλασε το δικό της μύθο. Ο άνθρωπός τους δεν σκοτώθηκε στην εμφύλια σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ. – Ε.Δ.Ε.Σ., αλλά σκοτώθηκε πολεμώντας τους Γερμανούς. Ο οικογενειακός αυτός μύθος ανατρέπεται από τις γραπτές πηγές του Ε.Α.Μ. που αναφέρουν ότι ο συγκεκριμένος Μαστοροχωρίτης ήταν θύμα «των φασιστών» του Ε.Δ.Ε.Σ..³⁴⁰

Το ερώτημα είναι: Για ποιο άραγε λόγο έπλασε η χήρα του θανόντος αυτό το μύθο; Μήπως νιώθει ότι ήταν αδικαιολόγητη η θυσία του και δεν μπορεί να αντέξει τον πόνο; Μήπως νιώθει ότι ο θάνατος σε έναν εμφύλιο δεν περιποιεί τιμή σε κανέναν; Μήπως αποτελεί ο μύθος διαμαρτυρία εναντίον των ηγετών και των δύο πλευρών που οδήγησαν τα πράγματα μέχρι εσχάτων και οι απλοί άνθρωποι που βγήκαν να πολεμήσουν τον κατακτητή δεν πήραν τη δόξα που τους αναλογούσε; Είναι όλα πιθανά, αλλά ξεφεύγουν από τα όρια αυτής της μελέτης. Γι αυτό θα περιοριστεί στην αποτίμηση των συνεπειών των τοπικών εμφύλιων συγκρούσεων, πριν γενικευτεί ο εμφύλιος αλληλοσπαραγμός: Είναι βέβαιο ότι αυτές οι συγκρούσεις αφαίρεσαν από τους απλούς ανθρώπους την περηφάνεια του αδόλευτου αγώνα κατά του γερμανικού φασισμού, και έτσι αυτοί αναγκάστηκαν να πλάσουν μύθους.

³³⁸ Θωμάς Ζιώγας, Χ. Τσιγκούλης, Γ. Βελλάς, *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα Μαστοροχωρίτη της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993, 118-119.

³³⁹ Η μάχη αυτή έλαβε χώρα στις 2 Ιανουαρίου 1945. Βλέπε Θωμάς Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, 117.

³⁴⁰ Την πληροφορία για το θάνατο του εν λόγω Μαστοροχωρίτη στη Μάχη των Μαρμάρων Ιωαννίνων την έδωσε η ίδια η σύζυγος του φονευθέντος. Στην πρώτη συνέντευξη είπε ότι ο σύζυγός της σκοτώθηκε στα Μάρμαρα έξω από τα Γιάννενα στις 2 Ιανουαρίου του 1945, στη μάχη των Ελασιτών εναντίον των Εδεσιτών. (Προφορική μαρτυρία, κασέτα 92, πλευρά β). Στην επόμενη συνάντηση η σύζυγος του φονευθέντος από τους Ζερβικούς αναίρεσε το γεγονός ότι ο σύζυγός της έπεσε πολεμώντας τους Εδεσίτες και ισχυρίστηκε ότι αυτός έπεσε πολεμώντας τους Γερμανούς στο Δρίσκο (Προφορική μαρτυρία, κασέτα 93, πλευρά α). Η εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 306, 5 Φλεβάρη 1945 σε μια στήλη που αναφέρεται στους νεκρούς του 85^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. καταχωρεί το Μαστοροχωρίτη αυτό στη στήλη «85^ο Σύνταγμα - Θύματα των φασιστών του Ε.Δ.Ε.Σ.» και όχι σε αυτούς που σκοτώθηκαν πολεμώντας τους Ιταλούς και Γερμανούς. Από τη διασταύρωση γραπτών και προφορικών μαρτυριών είναι βέβαιο ότι ο συγκεκριμένος Μαστοροχωρίτης σκοτώθηκε στην εμφύλια σύγκρουση ανάμεσα Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Δ.Ε.Σ. που έλαβε χώρα στα Μάρμαρα έξω από τα Γιάννενα στις 2 Ιανουαρίου 1945.

Η βοήθεια που παρείχαν οι Εαμίτες-Ελασίτες των Μαστοροχωρίων στα τμήματα του Ε.Λ.Α.Σ. που διενεργούσαν την επίθεση εναντίον του Ε.Δ.Ε.Σ. στη Νότια Ηπειρο ήταν το ένα σκέλος της δράσης τους τη συγκεκριμένη περίοδο. Το άλλο σκέλος ήταν οι «προληπτικές» και κατασταλτικές συλλήψεις αρκετών Μαστοροχωριτών Εδεσιτών. Συνελήφθησαν αυτήν την περίοδο 18 Βουρμπιανίτες «ως επικίνδunami» και κλείσθηκαν σε στρατόπεδο στην Κόνιτσα.³⁴¹ Κρατήθηκαν επίσης σε στρατόπεδο της Κόνιτσας για ένα μήνα 7 εθνικόφρονες Κερασοβίτες.³⁴² Τέλος κατά τη σύμπτυξη του Ε.Δ.Ε.Σ. στην Κέρκυρα συλλήφθηκαν και κλείσθηκαν στο στρατόπεδο της Γεωργικής Σχολής Κόνιτσας 7 Καστανιανίτες.³⁴³

Ο Ε.Λ.Α.Σ. είχε νικήσει το Ζέρβα, στις 12 Φεβρουαρίου του 1945 που έγινε η Συμφωνία της Βάρκιζας.³⁴⁴ Με τη Συμφωνία αυτή τού επιβαλλόταν να παραδώσει τα όπλα και την εξουσία σε όλη την επικράτεια. Ετσι παρότι ο Ε.Λ.Α.Σ. στην Ηπειρο μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου είχε διαλύσει ολοσχερώς τον Ε.Δ.Ε.Σ. και είχε καταστεί ο κυρίαρχος της περιοχής, τώρα ήταν αναγκασμένος να παραδώσει όπλα και εξουσία στην Κυβέρνηση, πράγμα, φυσικώ τω λόγω, που δε δαχτήκαν με μεγάλη ευχαρίστηση οι Ελασίτες και πολλοί Εαμίτες της περιοχής. Γι αυτό και υπήρξαν άνθρωποι που συνεργάστηκαν με τον Αρη Βελουχιώτη, όταν αυτός τους προσεχείς μήνες εξεγερμένος κινήθηκε προς τη Βόρεια Ελλάδα κηρύσσοντας την αντίθεσή του στη Συμφωνία της Βάρκιζας.

³⁴¹ Βλέπε «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαι – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Βούρμπιανη Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1089, 10 Νοεμβρίου 1948, αναφέρεται ότι: «Επίσης ενεκλείσθησαν εις στρατόπεδον Κονίτσης οι: Μ. Οικονόμου, Ν. Μάκος, Χρ. Παπαβασιλείου, Ν. Γ. Οικονόμου, Ιωάνν. Βλάχος, Μ. Τέρτσης, Βασ. Τράντας, Ν. Δ. Οικονόμου, Μ. Παπαχρήστος, Χρ. Τσόλης, Χ. Κατσένης, Απ. Πορφύρης, Αν. Ευθυμίου, Διομ. Παπαγεωργίου, Αρ. Κάτσαβος, Ι.Μ. Οικονόμου, Δ. Μάνος, Γ. Κυπαρίσσης. Απαντες οι ανωτέρω συνελήφθησαν ως 'επικίνδunami' και μέλη του Ε.Δ.Ε.Σ.»

³⁴² Ο. π., εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1079, 28 Νοεμβρίου 1948, την αναφορά ότι: «Κατά τον Δεκέμβριον του 1944 συνελήφθησαν και εκρατήθησαν εις στρατόπεδον Κονίτσης επί ένα μήνα οι κάτωθι εθνικόφρονες: Κ. Τσούμπανος, Αλ. Εξάρχου, Φ. Εξάρχου, Δ. Γκούβαλης, Γ. Παπαγιάννης, Λ. Γουκέβος και Αλ. Κυρίτσης».

³⁴³ Ο. π., εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1081, 1 Δεκεμβρίου 1948, την αναφορά ότι: «Επίσης κατά την σύμπτυξιν του Ε.Δ.Ε.Σ. εις Κέρκυραν συνελήφθησαν και ενεκλείσθησαν εις το στρατόπεδον της Γεωργ. Σχολής Κονίτσης οι: Ι. Καραλής, Α. Γκόσιος, Γρ. Τσάμης, Μιχ. Τζήμας, Γ. Καλογήρου, Γ.Χ. Μαργαρίτης, Ν. Δούκας, άπαντες μέλη του Ε.Δ.Ε.Σ.»

³⁴⁴ «12-2-1945. Συμφωνία της Βάρκιζας», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 1ος, αρ. εγγ. 161, 410-414

2.2 Παραβιάσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας και Λευκή Τρομοκρατία

Ένας από τους σημαντικότερους όρους της Συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν η παράδοση του οπλισμού από τον Ε.Λ.Α.Σ.,³⁴⁵ όρος που φυσικά δεν τηρήθηκε, και μεγάλο μέρος του οπλισμού παρέμεινε κρυμμένο στην περιοχή.³⁴⁶ Η περιοχή της Κόνιτσας θα μπορούσε να λεχθεί ότι ήταν μία πυριτιδαποθήκη, γεγονός που ασφαλώς θα τρόμαζε την Κυβέρνηση, αν ληφθεί υπόψη ότι την περίοδο της Κατοχής ήταν Ελασοκρατούμενη και μεγάλο μέρος των κατοίκων της βοήθησε τον Ε.Λ.Α.Σ. στις Δεκεμβριανές και μεταδεκεμβριανές συγκρούσεις του με τον Ε.Δ.Ε.Σ.. Η ύπαρξη δε του κρυμμένου οπλισμού στην περιοχή, εκτός από το ότι ήταν αιτία ανησυχίας για την Κυβέρνηση, αποτελούσε και αιτία αλληλοϋπονόμευσης και αλληλοσπαραγμού των ιδεολογικά αντιτιθέμενων κατοίκων της περιοχής. Στις 4 Σεπτεμβρίου του 1946, για παράδειγμα, ανακαλύφθηκε από έναν τσοπάνο στη θέση Βραγιές του χωριού Νικάνορα Κόνιτσας κρυμμένος οπλισμός. Ο τσοπάνος ανακοίνωσε το ευρημά του στο χωριανό του Μ. Σ., ο οποίος είχε συλληφθεί από τον ΕΛΑΣ την περίοδο της Κατοχής και οι αντάρτες είχαν σκοτώσει τον πατέρα του και εκείνος κατέθεσε στις Αρχές και στο Πρωτοδικείο Ιωαννίνων ότι τον οπλισμό έφερε ο φυγόδικος Κ. Π. από την Αλβανία, τον έδωσε στον πατέρα του προς φύλαξη και ο πατέρας του τον έκρυψε στη συγκεκριμένη θέση. Το Πρωτοδικείο των Ιωαννίνων με αθωτικό Βούλευμα απάλλαξε πατέρα και γιο, αφού ακόμα και ο εθνικιστής Πρόεδρος του χωριού κατέθεσε απαλλακτική μαρτυρία, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μάλλον πρόκειται για κρυμμένο οπλισμό από το 1945. Απεφάνθη δε χαρακτηριστικά ότι στην περιφέρεια αυτή δεν ήταν ο μόνος οπλισμός που βρέθηκε καθώς: «... ολόκληραι τεραστίων ποσοτήτων πολεμικού υλικού αποθήκαι ανεκαλύφθησαν προ έτους παρά των αρχών».³⁴⁷ Ο φόνος του αγροφύλακα Σπύρου Σταύρου στην Εξοχή της Κόνιτσας την 17^η Μαΐου του 1945 υπό Ελασιτών από το φόβο της κατάδοσής τους στις Αρχές, καθότι ο αγροφύλακας ε γνώριζε την κρύπτη πολεμικού υλικού καθώς και αυτούς που

³⁴⁵ Ο.π., «12-2-1945. Συμφωνία της Βάρκιζας».

³⁴⁶ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Το Βούλευμα υπ' αριθμ. 732/1946, τ. Β' (500-1025) μιλάει για την αθώωση ενός Καντσιώτη, ο οποίος εκατηγορείτο για συμμετοχή στην απόκρυψη πολεμικού υλικού στη Ζέρμα. Βλέπε επίσης τα Βουλεύματα του Πρωτοδικείου υπ' αριθμ. 742/1946, τ. Β' (500-1025) και υπ' αριθμ. 27/1947 στον τόμο που περιέχει τα Βουλεύματα 1947-1948. Στα Αρχεία αυτά φαίνεται ότι παρέμεινε πολύς οπλισμός κρυμμένος στην περιοχή της Κόνιτσας. Την ίδια πληροφορία δίνει και ο τοπικός συγγραφέας Δ. Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας – Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 80 - 81.

³⁴⁷ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 27/1947 στον τόμο που περιέχει Βουλεύματα 1947-1948. Το Βούλευμα έγινε την 3^η Φεβρουαρίου του 1947, και αναφέρει ότι το πολεμικό υλικό πρέπει να αφέθηκε εκεί προ διετίας, που σημαίνει το Φεβρουάριο του 1945.

το απέκρυψαν, αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα της εκρηκτικής κατάστασης που δημιουργούσε ο κρυμμένος οπλισμός,³⁴⁸ όπως και η κατηγορία κατοίκων του Κερασόβου εναντίον των συμπολιτών τους Α. Γαλάνη, Αρ. Τσάτσου, Σπ. Κουκούμη και Αχ. Πασιά ότι έκρυβαν «85 φορτώματα πυρομαχικά». Το γεγονός ότι ο Εαμικός τύπος έγραψε πως η κατηγορία ήταν φαντασιώδης εναντίον τους και γι αυτό αφέθηκαν ελεύθεροι από τη Δικαιοσύνη της εποχής, δεν αναιρεί την υπόθεση ότι ο κρυμμένος οπλισμός δημιουργούσε στους εθνικόφρονες ανασφάλεια.³⁴⁹ Έτσι, γύρω στα μέσα Απριλίου που εμφανίστηκε ο Βελουχιώτης στην περιοχή, άρχισε το ανθρωποκυνηγητό από την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή, είτε γιατί μεμονωμένα άτομα του Ε.Λ.Α.Σ. δεν πήγαν να παραδώσουν τον οπλισμό τους, είτε γιατί υπήρχαν πληροφορίες ότι κάποια άλλα άτομα έκρυψαν στην περιοχή για χάρη του Ε.Λ.Α.Σ. συγκεντρωμένο οπλισμό. Ξεκινούσαν δε τις διώξεις από τους πιο δραστήριους Εαμίτες με στόχο να φτάσουν στους κομμουνιστές.³⁵⁰

Από τη συνθήκη της Βάρκιζας μέχρι και τον Απρίλιο μήνα που εμφανίστηκε ο Βελουχιώτης στα Μαστοροχώρια, εκτός από την πράξη της απόκρυψης του οπλισμού από τον Ε.Λ.Α.Σ., που προαναφέρθηκε, έγινε μια ακόμη πράξη παραβίασης της Συμφωνίας, το Μάρτιο μήνα στη Λαγκάδα Μαστοροχωρίων, η οποία δείχνει ότι το Κ.Κ.Ε. στην περιοχή ακόμη ασκούσε εξουσία και αγνοούσε παντελώς την κυβερνητική εξουσία. Οι Λαγκαδιώτες Ελασίτες Ν. Μ., Α. Ν., Ε. Μ. και Η. Μ., που αποτελούσαν την οργάνωση του Κομμουνιστικού κόμματος, αποφάσισαν την εκτέλεση του Αθανασίου Μπίσια, Βορειοηπειρώτη στην καταγωγή, ο οποίος εργαζόταν ως αγροφύλακας στο χωριό αυτό. Την εκτέλεση ανέλαβαν οι νεαρότεροι

³⁴⁸ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ'. 742/1946, τ. Β' (500-1025)

³⁴⁹ «Η Βιομηχανία των ψευτομηνύσεων», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 536, 2 Νοεμβρίου 1945. Για το κυνήγι του κρυμμένου οπλισμού στο Κεράσοβο από την Εθνοφυλακή και την ένταση που δημιούργησε αυτός ανάμεσα στους κατοίκους βλέπε στο Δημήτρης Σαμαράς, *Μνήμες – Δηγήσεις από το χωριό μας – Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 80-83. Σ' αυτές τις σελίδες ο Σαμαράς λέει ότι η Εθνοφυλακή χρησιμοποιούσε ακριβοπληρωμένους πράκτορες για την υπόδειξη κατοίκων που διατηρούσαν τον οπλισμό τους. Πολλοί από αυτούς τους πράκτορες κατέδιδαν κατοίκους που ήθελαν να τους εκδικηθούν για προσωπικούς λόγους.

³⁵⁰ Βλέπε στο Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50. Στη Ζέρμα σύμφωνα με τον Ζίνδρο, η μοναδική περίπτωση που γνωρίζουμε για την περιοχή ήταν ο Κώστας Καραγιάννης που είχε κρύψει τρία μυδράλια. Αφού οι χωροφύλακες κακοποίησαν μερικούς Ζερματινούς και τους ανάγκασαν να μαρτυρήσουν την κρύπτη των μυδραλίων, συνέλαβαν 27 πολύ δραστήρια μέλη του Ε.Α.Μ. και τα οδήγησαν στη Χωροφυλακή της Μόλιστας. «Εμένα με βάλαν σε απομόνωση και με φέρνανε σε αντιπαράθεση με όλους από έναν έναν και ρωτούσαν αν είμαι κομμουνιστής». Η μαρτυρία αυτή του Α. Ζίνδρου μας επιτρέπει να σκεφθούμε ότι το ζητούμενο για τους χωροφύλακες ήταν να ανακαλύψουν ποιοι ήταν οι κομμουνιστές της περιοχής. Πέντε από τους Ζερματινούς που είχαν μεταφερθεί στη Μόλιστα, δικάστηκαν, καταδικάστηκαν και φυλακίστηκαν.

Ελασίτες της ομάδας, Α. Ν. και Ν. Μ., οι οποίοι και τον συνέλαβαν. Η σύζυγος του θύματος κάλεσε σε βοήθεια τους Λαγκαδιώτες που αμέσως έτρεξαν και προειδοποίησαν τους Ελασίτες να μη προχωρήσουν στην εκτέλεση, αλλά αυτοί απάντησαν ότι «το Φρουραρχείο αναλαμβάνει την ευθύνη» και τον εκτέλεσαν.³⁵¹ Από τους αναμειγμένους στο φόνο ο Η. Μ. κατέφυγε αντάρτης στο βουνό και οι άλλοι 3 παραπέμφθηκαν στο Κακουργιοδικείο των Ιωαννίνων για ανθρωποκτονία.³⁵² Το δικαστικό Αρχείο από το οποίο αντλείται η πλειονότητα των σχετικών με την υπόθεση πληροφοριών αναφέρει ότι οι δράστες της εκτέλεσης κινήθηκαν «από πολιτικά ελατήρια».³⁵³ Τη στιγμή που προφορική μαρτυρία από τη Λαγκάδα ομιλεί για δωσιλογισμό του θύματος, τίθεται για μια φορά ακόμη το θέμα της φερεγγυότητας των πηγών του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων που ετέθη στην εισαγωγή. Αλλά και στην περίπτωση που θα εθεωρείτο δεδομένη η αφερεγγυότητα των Αρχείων του Πρωτοδικείου, η πράξη της εκτέλεσής του «δωσίλογου» ήταν παραβίαση της Συμφωνίας της Βάρκιζας, αφού αυτή προέβλεπε απελευθέρωση από τον Ε.Λ.Α.Σ. των ήδη υπάρχοντων ομήρων που θεωρούνταν δωσίλογοι και την παράδοσή τους στη «δικαιοσύνη του κράτους ίνα δικαστούν υπό των αρμοδίων κατά Νόμον Δικαστηρίων».³⁵⁴ Εκκρεμεί το ερώτημα αν πράγματι ο Μπίσιας ήταν δωσίλογος την περίοδο της Ιταλοκρατίας, γιατί δεν εκτελέστηκε την εποχή που έγινε το ξεκαθάρισμα των δωσιλόγων από τον Ε.Λ.Α.Σ. στην περιοχή και εκτελείται τη συγκεκριμένη στιγμή;

Εκτός από το μεμονωμένο αυτό περιστατικό υπήρχε -σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του ΓΕΣ που δεν πρέπει να ληφθούν ως οι πιο έγκυροι - και οργανωμένη απειθαρχία και αντίδραση απέναντι στη Συμφωνία της Βάρκιζας στην περιοχή. Σύμφωνα λοιπόν με το ΓΕΣ το Κ.Κ.Ε. παραβίαζε τη συμφωνία της Βάρκιζας και υπήρχαν ένοπλες τρομοκρατικές ομάδες σε όλη την επικράτεια, που όμως «λόγω

³⁵¹ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 117/1946, Α' (1-500)

³⁵² Για την αφερεγγυότητα των δικαστικών αποφάσεων και τη συμπληρωματική δυναμική της προφορικής μαρτυρίας έγινε λόγος στην Εισαγωγή. Την πληροφορία ότι ο Η. Μ. κατέφυγε αντάρτης στο βουνό την έδωσαν οι προφορικές μαρτυρίες των Λαγκαδιωτών εκτός συνέντευξης.

³⁵³ Η όψιμη εκκαθάριση του δωσίλογου Μπίσιας δίχασε την κοινωνία του Καντσίκου. Σύμφωνα προς τους εθνικόφρονες μία από τις αιτίες δολοφονίας του Αθανασίου Μπίσιας ήταν ο αντικομμουνισμός του. Βλέπε Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 15-16: «Ο άνδρας της Θανάσης Μπίσιας που καταγόταν και αυτός από την Αλβανία (Βόρεια Ηπειρο), εγκατεστημένος από αρκετά χρόνια πριν στο χωριό μας, έκανε δραγάτης άνθρωπος με βλέμμα αυστηρό και κάπως βλοσυρό, βλέμμα αρβανίτη, με λίγες κουβέντες, αντιπαθούσε τους κομμουνιστές και γενικά τους αριστερούς, χωρίς σοβαρή αιτία, ξυλοκοπήθηκε άγρια μέχρι θανάτου από μερικούς έξυπνους αριστερούς του χωριού μας μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας».

³⁵⁴ «12-2-1945. Συμφωνία της Βάρκιζας», ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π.

συλλήψεων και καταδιώξεως» μειώνονταν συνεχώς.³⁵⁵ Σύμφωνα επίσης με το ΓΕΣ ότι κατά το μήνα Απρίλιο στην περιοχή Κόνιτσας-Επταχωρίου-Πενταλόφου κινούνταν τα υπολείμματα της XI Μεραρχίας του Ε.Λ.Α.Σ. με δύναμη όχι μεγαλύτερη των 200, η οποία όμως είχε τη δυνατότητα «να υπερβή τους χιλίους δια κινητοποιήσεως των εφέδρων Ζαγορίου-Κονίτσης-Πωγωνίου» και στην κορυφογραμμή της Πίνδου κινούνταν ο Αρης Βελουχιώτης. Αν και ο Αρης είχε καταδικαστεί από την 11^η Ολομέλεια τον Απρίλιο του 1945, και είχε διαγραφεί από μέλος του Κ.Κ.Ε. για απειθαρχία στη Συμφωνία της Βάρκιζας, για την κυβέρνηση εξακολουθούσε να αποτελεί απειλή από την πλευρά του Κ.Κ.Ε., γιατί η απόφαση αυτή είχε ανακοινωθεί μόνο εσωκομματικά.³⁵⁶ Στην Έκθεση του ΓΕΣ τονίζεται, ότι ο λαός της υπαίθρου «ζει υπό μίαν διαρκή τρομοκρατίαν»,³⁵⁷ όπου δεν έχει εγκατασταθεί Εθνοφυλακή. Επίσης σημειώνεται ότι εξακολουθούν να υφίστανται τα Εαμικά τοπικά συμβούλια και οι «παράνομοι» οργανώσεις του Ε.Α.Μ.-Ε.Π.Ο.Ν.. Στη συνέχεια προτείνει μέτρα «αποΕ.Α.Μ.οποίησης»³⁵⁸ της χώρας με εκκαθάριση του δημοσιοϋπαλληλικού και διδασκαλικού κόσμου και τη διάλυση των οργανώσεων Ε.Α.Μ.-Ε.Π.Ο.Ν..³⁵⁹

Την Έκθεση του ΓΕΣ για τις δραστηριότητες του Κ.Κ.Ε. το μήνα Απρίλιο διαδέχεται ένα «Δελτίο επί της δραστηριότητας του Κ.Κ.Ε. κατά μήνα Μάιο του 1945», στο οποίο αναφέρεται ότι δύο από τις πιο δεινοπαθημένες περιοχές της Ηπείρου ήταν της Θεσπρωτίας και της Κονίτσης. Στις περιοχές αυτές δρούσαν διάφορες ένοπλες δυνάμεις υπό τους Τζουμερκιώτη, Αρη Βελουχιώτη, Κιάμο, Κόκορην, οι οποίοι τρομοκρατούσαν τους κατοίκους και προέβαιναν σε λεηλασίες. Στο τέλος συμπλήρωνε το Δελτίο αυτό, ότι εκτός από τις ένοπλες ομάδες του Κ.Κ.Ε.

³⁵⁵ «Μην Απρίλιος - Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1945)*, τ. 1^{ος}, αρ. εγγ. 175, 542.

³⁵⁶ Βλέπε στο Γρηγόρη Φαράκος, *Αρης Βελουχιώτης - Το χαμένο αρχείο - Αγνωστα κείμενα*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα)⁵ 1998, 120, και «*Σύντομη ιστορία του Κ.Κ.Ε. - Μέρος Α', 1918-1949*. (Εκδόσεις ΚΕ του Κ.Κ.Ε.), Αθήνα, 1988, 231».

³⁵⁷ «Μην Απρίλιος - Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1945)*, τ. 1^{ος}, αρ. εγγ. 175, 542

³⁵⁸ Ο όρος είναι δανεικός. Βλέπε Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1992, 260. Βέβαια ο όρος χρησιμοποιείται για το έτος 1946. Προκύπτει όμως από τις πηγές ότι αυτή η «αποΕ.Α.Μ.οποίηση» αρχίζει αμέσως μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας.

³⁵⁹ «Μην Απρίλιος, Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως», ό.π., 547.

δρούσαν στην περιοχή και μεμονωμένα «κακοποιά στοιχεία» με απώτερο σκοπό τη λεηλασία και τη διαρπαγή.³⁶⁰

Το ερώτημα είναι πώς εξελίσσονται τα γεγονότα στα Μαστοροχώρια την εποχή των εξεγερμένων ομάδων εναντίον του συμφώνου της Βάρκιζας. Τον Απρίλιο ο Αρης Βελουχιώτης φθάνει στην Κόνιτσα, εκφωνεί λόγους στα διάφορα χωριά της και παρακινεί τους κατοίκους να ενταχθούν στο Μέτωπο της Εθνικής Ανεξαρτησίας, το οποίο είχε δημιουργήσει με σκοπό την ανασύσταση του αντάρτικου και την ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος.³⁶¹ Παρότι το Κ.Κ.Ε. διέγραψε το Βελουχιώτη για απειθαρχία στη συνθήκη της Βάρκιζας κάποιοι κάτοικοι των χωριών της Κόνιτσας άκουγαν τους «πύρινους» λόγους του και συνεργάζονταν μαζί του.

Όταν πέρασε ο Αρης από το Κάντσικο συνεδρίασε η κομματική Επιτροπή και αποφάσισε να ειδοποιήσει όλους τους Ελασίτες να μην τον ακολουθήσουν. Παρά την απόφαση όμως που είχαν πάρει του έγινε τιμητική υποδοχή. Σφάξανε τραγιά και τα μαγειρέψανε στην πλατεία του χωριού. Ο Αρης μίλησε στους κατοίκους του χωριού από το μπαλκόνι ενός σπιτιού για τον προδομένο αγώνα του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και «έστησε κι έναν ωραίο χορό στον πλάτανο» και χορεύανε το

*«Ελα να πάμε πέρα και τι να κάνουμε
Να δούμε τη Ρωσία και ας αποθάνουμε»*

και άλλα τραγούδια. Μάλιστα χόρευε και ο παπάς του χωριού. Πότε κρατούσε ο παπάς τον Αρη και πότε ο Αρης κρατούσε τον παπά, αλλά και τον Τζαβέλα (Γιάννη Αγγελέτο),³⁶² τον Έκτορα, και άλλους καπεταναίους του. Όμως τη νύχτα, χωρίς να το

³⁶⁰ «Δελτίον επί της δραστηριότητος του Κ.Κ.Ε. κατά μήνα Μάιον 1945 - Το Γενικό Επιτελείον Στρατού προς την Α1 Δ/νσιν», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949), τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 11, 72.

³⁶¹ Στην «Συμπληρωματική έκθεσις Εκκαθαριστικών επιχειρήσεων κατά συμμορίας Αρη Βελουχιώτη από Στρατιωτική Διοίκηση Λαρίσης», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1945), τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 18, 118, αναφέρεται ότι: «Τον μήνα Μάρτιον ευρίσκοντο εις ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΝ όπου εξετέλεσεν ο ΤΖΑΒΕΛΑΣ, δύο πολίτας δια μαχαίρας. Κατόπιν εκινήθησαν και έφτασαν εις ΚΟΝΙΤΣΑΝ, ο ΑΡΗΣ εξεφώνει λόγους εις τα διάφορα χωρία όπου διήρχοντο παρακινών τους κατοίκους να ενταχθούν εις το Μέτωπον Εθνικής Ανεξαρτησίας, και τοιουτοτρόπως προστεθήσαν εις την συμμορίαν και έτεροι 24 μεταξύ των οποίων και δύο (2) δεσποινίδες». Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο Τζαβέλας, σύντροφος του Αρη, δεν ήταν ο Αντώνης Τζαβέλλας που έδρασε στα Μαστοροχώρια την περίοδο της Κατοχής. Το πραγματικό όνομα του Τζαβέλα, σύντροφου του Αρη, ήταν Γιάννης Αγγελέτος. Το Τζαβέλας ήταν ψευδώνυμο. Βλέπε Γρηγόρης Φαράκος, *Αρης Βελουχιώτης: Το χαμένο Αρχείο - Αγνωστα Κείμενα*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 1998, 339.

³⁶² Τζαβέλας, ό.π.

πάρει είδηση ο Αρης, όλοι οι αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. βγήκαν έξω από το χωριό για να μη τους βρει το πρωί. Έτσι ο Αρης έφυγε από το Κάντσικο μόνος του.³⁶³

Όταν ο Αρης έφτασε στη Λυκόρραχη,³⁶⁴ προσέγγισε κάποιο από τα στελέχη του Κόμματος, και διημέφθη η εξής στιχομυθία μεταξύ τους:

Βελουχιώτης: -Δώσε μου την εφημερίδα! Δε σου 'ρθε εντολή, [...], να με αποκηρύξεις; Να μη με δεχτείς;

Λυκορραχίτης: -Όχι!

Βελουχιώτης: - Ε, τότε, [...], πάρε τη δική μ', [...].

«Εβγαλε, λέει, μία εφημερίδα... Ριζοσπάστης,³⁶⁵ Ξέρω εγώ ποια ήταν που τον είχε αποκηρυγμένον. Την είχε μαζί τ' ο Βελουχιώτ'ς».³⁶⁶

Στη συνέχεια τα στελέχη του κόμματος χτύπησαν την καμπάνα του χωριού να συγκεντρωθούν οι κάτοικοι στο σχολείο. Εαμίτες και κομμουνιστές συγκεντρώθηκαν και υποδέχθηκαν θερμά τον Αρη και του τραγούδησαν αντάρτικα τραγούδια:

Ο Αρης είναι τριαντάφυλλο

κι όπου πάει μυρίζει

κι ο Ράλλης είναι γάιδαρος

όπου θα πάει γκαρίζει.

Ο Ράλλης είναι γάιδαρος

κι ο Γερμανός σαμάρι

³⁶³ Για το πέραςμα του Αρη από το Κάντσικο βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα Μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993, 121. Περισσότερες λεπτομέρειες όμως για αυτό το πέραςμα του Βελουχιώτη δίνει η προφορική μαρτυρία του Γ. Κ., κασέτα 51, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

³⁶⁴ Οι κομματικές οργανώσεις είχαν ενημερωθεί για τις αποφάσεις της Ολομέλειας που αφορούσαν την καταδίκη του Αρη και της γραμμής του, και τους είχαν δοθεί αυστηρές εντολές να μη του παράσχουν καμιά εξυπηρέτηση και βοήθεια. Βλέπε στο Γρηγόρη Φαράκο, *Αρης Βελουχιώτης*, ό. π., 104-5.

³⁶⁵ Αποκλείεται ο Αρης ο Βελουχιώτης να είχε φύλλο *Ριζοσπάστη* μαζί του που να αφορούσε την αποκήρυξή του απ' το Κ.Κ.Ε., γιατί ο *Ριζοσπάστης* πρωτοδημοσίευσε την απόφαση της καταδίκης του στις 16 Ιουνίου, ημέρα της αυτοκτονίας του. Βλέπε Γρηγόρη Φαράκο, ό.π., 445, όπου αναφέρει ότι: «Στις 16 Ιουνίου, τη μέρα που ο Αρης αυτοκτόνησε και το πτώμα του τεμαχιζόταν από τους διώκτες του για να κρεμασθεί η κεφαλή του στο φανοστάτη των Τρικάλων, ο «Ριζοσπάστης» δημοσίευε, ανάμεσα σε άλλες αποφάσεις του ΠΓ, κι εκείνη που καταδίκαιζε τον Αρη». Πιθανόν ο Αρης να είχε προμηθευτεί την απόφαση του Κόμματος από κάποια άλλη τοπική οργάνωση στη σύντομη επαναστατική πορεία του.

³⁶⁶ Προφορική μαρτυρία Π. Φ., κασέτα αρ. 10, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

ο Άρης καβαλίκεψε
να πάει στο παζάρι.

Αντάρτη μου το δίκωκο
μην το πολύ στραβώνεις
γιατί ακουμπά στα φρύδια σου
τον Ράλλη θανατώνει.³⁶⁷

«Ο Άρης με μια τσάντα μαύρη μπήκε στην αίθουσα του σχολείου συγκινημένος. Σήκωσε ψηλά την τσάντα, την έδειξε δεξιά κι αριστερά: Εδώ μέσα, είπε, είναι γεμάτο λίρες. Άμα ήθελα θα πήγαινα στον τόπο μου και θα ζούσα πλούσια τα υπόλοιπα χρόνια μου. Αλλά εγώ έδωσα λόγο στο λαό, ότι δεν θα αφήσω το όπλο αν δεν ελευθερωθεί η Πατρίδα. Άμα χρειασθεί θα γδάρω άνθρωπο κι ας είναι κι απ' το σόϊ μου, αλλά θα επικρατήσω».³⁶⁸ Στη συνέχεια τους μίλησε για το αριστερό κίνημα που τους «πούλησε» και καταφέρθηκε εναντίον των «πολιτικάντηδων» που έκαναν τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Ισχυρίστηκε ότι, αν είχαν γίνει εκλογές, θα έβγαιναν «οι δικοί τους», και τους ανακοίνωσε ότι εκείνη τη στιγμή πήγαιναν «σε καθαρά στρατιωτικό αγώνα χωρίς τους πολιτικάντηδες».³⁶⁹ Στη συνέχεια μάζεψε όλους τους πρώην Ελασίτες στο σπίτι των Αθανασίου και Βασιλείου Τσίου και προσπάθησε να τους πείσει να τον ακολουθήσουν. Ολοι έμειναν στη γραμμή του κόμματος και δεν τον ακολούθησαν. Τον ακολούθησε μόνο ο Νικόλαος Κολωνιάρης του Δημητρίου, τον οποίο με ημερήσια διαταγή του την 14-5-1945 απέσπασε από το Γενικό Αρχηγείο στη νεοσύστατη Ε.Λ.Α.Σ.-Ν.³⁷⁰ Φεύγοντας ο Άρης από τη

³⁶⁷ Γεώργιος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία – Ρουμανία 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 15-17.

³⁶⁸ Γεώργιος Σδούκος, *ό.π.*, 15-17.

³⁶⁹ Γεώργιος Σδούκος, *ό.π.*, 15-16, και προφορικές μαρτυρίες των: Π. Φ., κασέτα αρ. 10, πλευρά α, και Α. Φ., κασέτα αρ. 21, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

³⁷⁰ Η διαταγή η οποία αποσπά τον Ν. Κολωνιάρη από το Γενικό Αρχηγείο στην Ε.Λ.Α.Σ.-Ν εμπεριέχεται στο Γρηγόρης Φαράκος, *ό.π.*, 424-5, και είναι η ακόλουθη:

«Ε.Λ.Α.Σ.-Ν

Γενικόν Αρχηγείον

Αριθ. πρωτ. 15

Ημερησία Διαταγή της 14-5-45

Λυκόρραχη, πήρε μαζί του για εκτέλεση δυο Λυκορραχίτες νοικοκυραίους, διότι δεν του παραχώρησαν τα μουλάρια τους για τη μεταφορά πυρομαχικών και τροφίμων μέχρι την Πυρσόγιαννη.³⁷¹ Η επιλογή των ιδιοκτητών που θα δάνειζαν τα μουλάρια τους για τη μεταφορά των πυρομαχικών έγινε από τους ίδιους τους Λυκορραχίτες με υπόδειξη του Βελουχιώτη, ο οποίος τους ξεκαθάρισε ότι: Τα μουλάρια που θα τους εξυπηρετούσαν έπρεπε να ανήκαν σε εύπορους και όχι φτωχούς. Οι δυο Λυκορραχίτες δεν έδωσαν τα μουλάρια τους με αποτέλεσμα τη σύλληψή τους. Σώθηκαν με την παρέμβαση ενός Φυτοκίτη³⁷² στο σπίτι του οποίου διανυκτέρευσε ο Βελουχιώτης, ο οποίος συνδεόταν με συγγένεια εξ αγχιστείας με έναν εκ των συλληφθέντων Λυκορραχιτών.

Ωστόσο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κάποιος ότι η πράξη αυτή της σύλληψης δυο νοικοκυραίων του χωριού από το Βελουχιώτη με τη συνέργεια εστώ και μιας μικρής μειοψηφίας Λυκορραχιτών καταδεικνύει τη διαπάλη αντικομμουνισμού και κομμουνισμού και την ύπαρξη ταξικής διαπάλης σε τοπικό επίπεδο.³⁷³

Δυνάμει παρούσης και από σήμερα αποσπώμεν εκ της δυνάμεως του Γεν. Αρχηγείου τους συντρόφους 1) Χαρίσην Σδράβον του Νικολάου, Καπετάνιον λόχου του τέως 85ου Σ.Π. εκ Κονίτσης, 2) Αναστασίου Αθανάσιον του Γεωργίου, έφ. Ανθ/γόν Σ. Ε.Λ.Α.Σ. εκ Κονίτσης, 3) Τσινέρον Στέργιον του Νικολάου, οπλίτην εξ Ελευθερίου, 4) Παπαναστασίου Κων/νον του Ανδρέα, οπλίτην εκ Νικάνορος, 5) Λάμπρου Γεώργιον του Βασιλείου, οπλίτην εκ Νικάνορος, 6) Κολονιάρην Νικόλαον του Δημητρίου, οπλίτην εκ Λυκορράχεως, 7) Μουσιόπουλον Σωκράτην του Χρήστου, οπλίτην εκ Πουρνιάς, 8) Γκατζίμαν Ευθύμιον του Κων/νου, έφ. Ανθ/γόν Σ. Ε.Λ.Α.Σ. εκ Τρικώμου, 9) Πούλιον Κων/νον του Νικολάου, υπολοχαγόν Ιεραρχίας Καπεταναίων εκ Τρικώμου, 10) Καραμεσήνην Στέργιον του Γεωργίου, υπαξ/κόν Ε.Π. εκ Κηπουργιού, 12) Κατσιγιάννην Ιωάννην του Γεωργίου, οπλίτην εκ Κηπουργιού, 13) Μήσιον Βασίλειον του Κων/νου, οπλίτην εκ Μοναχητίου ως τμήμα Κονίτσης Γρεβενών.

Ως αρχηγείον του τμήματος ορίζομεν τους: 1) Χαρίσην Ζδράβον του Νικολάου ως Καπετάνιον, 2) Αναστασίου Αθανάσιον του Γεωργίου ως στρατιωτικόν και 3) Γκατζίμαν Ευθύμιον του Κωνσταντίνου ως εκπρόσωπον του ΜΕΑ».

³⁷¹ Γιώργος Σδούκος, ό.π., 15-17, και προφορική μαρτυρία του Π. Φ., κασέτα 10, πλευρά β.

³⁷² Φυτοκίτες αποκαλούνται οι κάτοικοι του χωριού Θεοτόκος.

³⁷³ Για τις ταξικές διαστάσεις του Εμφυλίου Πολέμου βλέπε Thomadakis Stavros, "Stabilisation, Development and Government Economic Authority", στο Iatrides John, Wrigley Linda (eds), Greece at the Crossroads - The Civil War and its Legacy, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1995, 174 στο Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου (1946-1949)*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 114, Τρύφωνας Κωστόπουλος, «Ο ταξικός Παράγοντας του Εμφυλίου 1946-1949» στο Κουτσούκης Κλεομένης, Ιωάννης Σακκάς (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2000, 187, Heinz Richter, *Η επέμβαση των Αγγλων στην Ελλάδα: Από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα (Εστία) 1997, 634. Τις απόψεις όλων αυτών ενισχύει και μία είδηση της εφ. *Καθημερινής* (αρ. φ. 10825, 2 Δεκεμβρίου 1947) που αναφέρει ότι 400 εργάτες απολυμένοι από την εταιρία Δημοσίων έργων Μπουτ που εκτελούσε αποξηραντικά έργα μεταξύ Ιωαννίνων - Αρτης είχαν προσχωρήσει στους αντάρτες. Παρόμοιο γεγονός είχε λάβει χώρα και στο νομό Ηλείας.

Ακριβώς τη στιγμή που έκανε την περιοδεία του ο Αρης στην επαρχία της Κόνιτσας και στα Μαστοροχώρια, αρχίζει η τρομοκρατική δράση της Εθνοφυλακής σε όλη την περιοχή. Είναι η αρχή της λεγόμενης Λευκής Τρομοκρατίας.³⁷⁴ Σε όλη την επαρχία της Κόνιτσας συλλαμβάνονταν, ξυλοκοπούνταν, βασανίζονταν και φυλακίζονταν πολίτες άνευ εντάλματος. Επίσης «Στην Κόνιτσα (πόλη) το Μάη του 1945 φασίστες στρατιώτες λεηλάτησαν τα γραφεία των οργανώσεων Ε.Α.Μ., Ε.Π.Ο.Ν. και Κ.Κ.Ε.. Πήραν τρόφιμα, σκεύη, ρουχισμό, γραφομηχανή, γραφική, ύλη, τύπο, αρχεία κλπ».³⁷⁵

Στη Λυκόρραχη από το Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 1945, συλλαμβάνονται 5 πολίτες, ανάμεσά τους ο Α. Νούτσος και ο πρώην Ελασίτης Αθανάσιος Τσίος.³⁷⁶ Τον Ιούνιο ξυλοκοπούνται και βασανίζονται 4 Λυκορραχίτες και ανάμεσά τους είναι ο Νικόλαος Κολωνιάρης, ο οποίος έχει ήδη αναφερθεί ότι τον Απρίλιο είχε ενταχθεί στον Ε.Λ.Α.Σ.-Ν, και ο Βασίλειος Τσίος, αντάρτης του Ε.Λ.Α.Σ. την περίοδο της Κατοχής.³⁷⁷

Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία Λυκορραχίτη ο ξυλοδαρμός και η κακοποίηση των Βασιλείου και Αθανασίου Τσίου έγινε, επειδή τους είχαν σημειωμένους στην Εθνοφυλακή ότι είχαν όπλο και δεν το παρέδωσαν.³⁷⁸ Ο ίδιος ο Αριστοτέλης Φασούλης, που υπηρετούσε στο 253 Τάγμα της 9^{ης} Μεραρχία του Ε.Λ.Α.Σ. μέχρι και τη συνθήκη της Βάρκιζας, είπε ότι δεν παρέδωσε το όπλο του αλλά το παράχωσε μέσα στο σπίτι του «ανά πάσα στιγμή» για να πολεμήσει ξανά.

³⁷⁴ Αναφορές στη Λευκή τρομοκρατία έχουν κάνει πολλοί ιστορικοί, όπως οι: Νίκος Σβορώνος, «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 - 1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 37, 21-38, Heinz Richter, *Η επέμβαση των Αγγλων στην Ελλάδα: Από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945 - Αύγουστος 1946*, Αθήνα (Εστία) 1997, 182, 184, 186, Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 104 - 5, κ.α..

³⁷⁵ *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, Αθήνα (Γλάρος) 1987, 257.

³⁷⁶ Επίσης στο *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., 254. Η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού αναφέρει: Συλλήψεις το 1945- Από το χωριό Λυκόρραχη 5, ανάμεσά τους Α. Λούτσο και Θανάση Τσίο. Επειδή το επώνυμο Λούτσος δεν υπάρχει στη Λυκόρραχη, υποθέτω ότι το Λούτσος αντιστοιχεί στο υπαρκτό επώνυμο Νούτσος. Βέβαια από τις προφορικές μαρτυρίες δεν προκύπτει σύλληψη και κράτηση κάποιου Νούτσου. Από τις προφορικές μαρτυρίες για τη Λυκόρραχη του 1945 προκύπτει σύλληψη, ξυλοδαρμός και κακοποίηση μόνο των Αθανασίου Τσίου και Βασιλείου Τσίου. Επειδή όμως δεν ζουν όλοι οι κάτοικοι που έλαβαν μέρος στα γεγονότα δεν είναι δυνατή η διασταύρωση όλων των πληροφοριών.

³⁷⁷ *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., 242.

³⁷⁸ Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

Όταν του ζητήθηκε το όπλο από έναν ενωματάρχη της Κόνιτσας, παρέδωσε στη χωροφυλακή ένα παλιό που είχε, μετά από υπόδειξη των «εθnikοφρόνων» του χωριού, για να διαγραφεί από την κατάσταση των κατεχόντων όπλο και να γλιτώσει το ξύλο. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι ο Ελασίτης Βασίλειος Τσίος, ο οποίος ξυλοκοπήθηκε τον Ιούνιο από την Εθνοφυλακή, κλήθηκε από το κράτος στις 3 Σεπτεμβρίου του 1945 να υπηρετήσει στο 205^ο Τάγμα της Εθνοφυλακής της Κόνιτσας. Και πράγματι κατατάχτηκε.³⁷⁹

Στο Κάντσικο η Εθνοφυλακή της πόλης Κόνιτσας και της περιοχής από το Μάιο μέχρι τον Ιούλιο έπιασε 17 κατοίκους και τους έδειρε δημόσια για να αποκαλύψουν όπλα. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν οι αδερφοί Ζιώγα και Καρανικούλη και μια γυναίκα 60 χρονών, η Μουκούλη. «Μετά από μερικές ημέρες -δεν ξέρω, είναι γνωστό το πώς, μέσω τίνος- αποκαλύφθηκαν κάπου όπλα. Ήταν κρυμμένα κοντά σε ένα χώρο του νεκροταφείου. Εν συνεχεία φτιάχτηκαν κάποιες καταστάσεις».³⁸⁰

Στην Πυρσόγιαννη τα ίδια. Μάλιστα εκεί οι συλληφθέντες Εδεσίτες κατά την περίοδο των συγκρούσεων Ε.Λ.Α.Σ. - Ε.Δ.Ε.Σ. παρέδιναν στην μανία της Εθνοφυλακής τους Ελασίτες που υποπτεύονταν ότι συνήργησαν στην σύλληψή τους.³⁸¹ Απ' την Πυρσόγιαννη συλλήφθηκαν και βασανίσθηκαν 11 Ελασίτες, ανάμεσα τους δε ήταν και ο Σωκράτης Πύρσος, ο οποίος είχε διακριθεί για τη γενναιότητά του στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο και οργάνωσε μεγάλο μέρος της περιοχής στον Ε.Δ.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ.

Η Λυκόρραχη, το Κάντσικο και η Πυρσόγιαννη όμως δεν ήταν τα μόνα χωριά που υπέστησαν τη Λευκή Τρομοκρατία. Από το μήνα Μάιο που πέρασε ο Άρης από τα Μαστοροχώρια και την Επαρχία της Κόνιτσας μέχρι και τον Οκτώβριο μήνα εξαπολύθηκε ένα κύμα τρομοκρατίας από την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή άνευ προηγουμένου. Από το Μάιο μέχρι και τον Ιούνιο οι Εθνοφύλακες μπλοκάρησαν την Πυρσόγιαννη, τις Χιονιάδες, την Καστάνιανη, τη Λυκόρραχη, τη Ζέρμα, το Πληκάτι, το Γοργοπόταμο, το Ντέντσικο, το Κεράσοβο και το Κάντσικο πάνω από μια φορά

³⁷⁹ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμυνας, Ελληνικός Στρατός Ξηράς, Στρατολογικό Γραφείο Ιωαννίνων, Πιστοποιητικό Τύπου Α' του Β. Τ., Νο 83517/19-98-2003.

³⁸⁰ Για τη Λευκή Τρομοκρατία που ασκήθηκε στο Κάντσικο για την αποκάλυψη των κρυμμένων όπλων Βλέπε: το *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947: το υπόμνημα του ΔΣΕ στον ΟΗΕ το Μάρτιο του 1947*, ό.π., 242, 247, 254, και την προφορική μαρτυρία του Γ. Κ., κασέτα 51, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

³⁸¹ Μιλτιάδης Ζαφείρης, *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2006, 55-59.

για να κάνουν συλλήψεις. Το Μάιο βασανίστηκαν από την Εθνοφυλακή 35 Κερασοβίτες και 7 Οξυώτες. Τον Ιούνιο κακοποιήθηκαν 6 κάτοικοι του Γοργοποτάμου, 8 Πυρσογιαννίτες, 7 Χιονιάδες, 9 Καστανιανίτες. Συνολικά το διάστημα από το Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 1945 η Εθνοφυλακή της πόλης Κόνιτσας και της περιοχής της έπιασε 17 άτομα από το Κάντσικο, 22 από τη Ζέρμα, 17 από το Κεράσοβο, 10 από την Οξυά, 9 από το Πλικάτι, 7 από το Γοργοπόταμο, 11 από την Πυρσόγιαννη, 2 από το Ασημοχώρι. Το Σεπτέμβριο κακοποιήθηκαν από χωροφύλακες με επικεφαλής τον ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα 27 Ζερματινοί. Από τον Ιούλιο μέχρι και τον Οκτώβριο βασανίστηκαν 16 Πληκαδίτες από τους Εθνοφύλακες και τον ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα. Τον Αύγουστο του 1945 δολοφονήθηκε από Εθνοφύλακες ο Βαγγέλης Ντακουβάνος από το Κεράσοβο, ο οποίος είχε πάρει μέρος στην επιχείρηση εναντίον των Γερμανών στο Χάνι της Καλλιθέας.³⁸² Τον Ιούνιο δολοφονήθηκαν δυο παιδιά της οικογένειας Παπαχρηστού και ένα παιδί της οικογένειας Πορφύρη από την Οξυά.³⁸³ Η εκτέλεση μάλιστα των

³⁸² Για τον τρόπο που δολοφονήθηκε ο Βαγγέλης Ντακουβάνος βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 81-83. Ο Βαγγέλης Ντακουβάνος δεν δολοφονήθηκε το 1946, όπως γράφει ο Δημήτριος Σαμαράς, αλλά το 1945. Βλέπε το *Ετσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947: το υπόμνημα του ΔΣΕ στον ΟΗΕ το Μάρτιο του 1947*, ό.π., 1987, 231. Η εκτέλεσή του έγινε, όταν προσπάθησε να αποδράσει, τη στιγμή που επιχειρούσαν να τον συλλάβουν οι Εθνοφύλακες για να τον ανακρίνουν. Το γεγονός της παρουσίας του Κερασοβίτη Αδαμάντιου Κανναβού στην επιχείρηση σύλληψης του Ντακουβάνου εδημιούργησε υπόνοιες για φυσική αυτουργία, εδίχασε το χωριό και εδημιούργησε πάθη.

³⁸³ Η Λευκή Τρομοκρατία στα Μαστοροχώρια από το Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο του 1945 σώθηκε από την Εκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ. Βλέπε το *Ετσι άρχισε ο εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947: το υπόμνημα του ΔΣΕ στον ΟΗΕ το Μάρτιο του 1947*, ό.π., είναι η εξής: Σελίδα 247: «Στα χωριά Πυρσόγιαννη, Χιονιάδες, Καστανιανη, Λυκόραχη, Ζέρμα, Πλικάτι, Γοργοπόταμος, Ντέντσκο, Κεράσοβο, Φούρκα, Κάντσικο, Πουρνιά, Μόλιστα από τον Μάη μέχρι τον Ιούνη του 1945 εθνοφύλακες και μπράβοι μπλοκάρησαν τα πιο πάνω χωριά από μια φορά για να κάνουν συλλήψεις και κακοποιήσεις στους δημοκρατικούς πολίτες». Σελίδες 242-243: Βασανιστήρια- Ξυλοδαρμοί- Κακοποιήσεις: « Χωριό Λυκόραχη.- Τον ίδιο μήνα (Ιούνιο του 1945) εθνοφύλακες ξυλοκόπησαν και βασάνισαν 4 δημοκρατικούς πολίτες μεταξύ των οποίων και τους Ν. Κολονιάρη και Β. Τσίο. Χωριό Ζέρμα.- Το Σεπτέμβρη του 1945 χωρ/κες με επί κεφαλής τον ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα κακοποίησαν 27 δημοκρατικούς πολίτες μεταξύ των οποίων ο Ανδρέας Ζήδρος και Λ. Στέλιος (Επειδή το επώνυμο Στέλιος δεν υπάρχει στη Ζέρμα υποθέτω πως αντιστοιχεί στο σωστό Στύλος). Χωριό Κάντσικο.- Τον Ιούλη του 1945 χωρ/κες με επικεφαλής τον Κούρκουλο βασάνισαν 15 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων τη γρια Μουκούλη 60 χρονών. Χωριό Κεράσοβο.- Το Μάη του 1945 βασάνισαν 35 δημοκρατικούς οι εθνοφύλακες μεταξύ των οποίων τους Αριστ. Τσάφο και Απόστ. Τσάφη. Χωριό Οξυά.- Το Μάιο του 1945 εθνοφύλακες με επί κεφαλής το λοχία Παπά κακοποίησαν 7 δημοκρατικούς πολίτες. Χωριό Πλικάτι.- Τον Ιούλιο του 1945 εθνοφύλακες με επικεφαλής το λοχία Παππά βασάνισαν 6 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων τους Βασίλ. Θεολόγου και Γ. Τσίτσο. Στο ίδιο χωριό τον Οκτώβρη 45 χωρ/κή με επί κεφαλής τον Κούρκουλα βασάνισαν 10 δημοκρ. πολίτες μεταξύ των οποίων και τους Ν. Καληγιάννη και Θ. Παπανότη. Χωριό Γοργοπόταμος.- Τον Ιούνιο του 1945 εθνοφύλακες βασάνισαν 6 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων τους Ι. Δημάδη και Θ. Θεολόγο. Χωριό Πυρσόγιαννη.- Τον Ιούνιο του 1945 εθνοφύλακες βασάνισαν 6 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων Θ. Κάσος (Το όνομα Κάσος δεν υπάρχει στην Πυρσόγιαννη. Πιθανότατα το όνομα Γκάσιος και γράφτηκε από λάθος Κάσος) και Σ. Πύρσος. Χωριό Χιονιάδες.- Τον Ιούνιο 1945 οι εθνοφύλακες βασάνισαν 7 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων τον Αλέκον Νούτση και Δ. Νούτση.

τριων παιδιών από την Οξυά δείχνει ότι τα πράγματα είχαν γίνει εξαιρετικά πολύπλοκα και ότι είχαν αρχίσει να περιπλέκονται στην πολιτική πόλωση κομμουνισμού – εθνικισμού και οικονομικά συμφέροντα, δεδομένου ότι το γεγονός έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια σύγκρουσης ξένων κτηνοτρόφων που ήθελαν να εισβάλουν για βόσκηση στο βουνό της Οξυάς παρά τη θέληση των κατοίκων. Προκειμένου οι Εθνοφύλακες να «σπάσουν το αγωνιστικό (.)³⁸⁴ φρόνημα» των κατοίκων προσπάθησαν να επιβάλουν δια της βίας τους ξένους κτηνοτρόφους στο χωριό αυτό.³⁸⁵

Χωριό Καστάνιανη.- Τον Ιούνιο 1945 οι εθνοφύλακες βασάνισαν 9 δημοκρατικούς μεταξύ των οποίων τους Α. Καψημάλη και Στεργίου». Σελίδα 254: Συλλήψεις: Στην περίοδο από το Μάη μέχρι τον Ιούλη του 1945 η εθνοφυλακή της πόλης Κόνιτσας και της περιοχής της έπιασε: Από το χωριό Λακόρραχη 5, ανάμεσά τους τον Α. Λούτσο και Θανάση Τσίο. Από το χωριό Κάντσικο 17, ανάμεσά τους τους αδερφούς Ζιώγα και Καρανικούλη. Από το Κεράσοβο 17, ανάμεσά τους τον Αριστείδη Τσάτσο και Απόστολο Τσαφνή. Από την Οξυά 10, μεταξύ αυτών και τον Βασίλη Παπαχρήστο. Από το χωριό Πλεκάτη 9, ανάμεσά τους τον Γ. Στεργιάδη και Μ. Ζιώγα. Από τον Γοργοπόταμο 7, ανάμεσά τους τον Δημάδη και Θεολόγο. Από την Πυρσόγιαννη 11, ανάμεσά τους τον Γκόρτσο και Σ. Πύρσο και Ν. Γκάνκο (Μάλλον πάλι εδώ από λάθος το όνομα Γκάσιος γράφτηκε Γκάνκο). Από το Ασημοχώρι τους Αλέκο Νούτση και Διομήδη Νούτση». Σελίδα 231: Δολοφονίες: «Βαγγέλης Ντακοβάνος, αγρότης. Δολοφονήθηκε τον Αύγουστο του 1945 στο Κεράσοβο από εθνοφύλακες και τρομοκράτες του μοναρχοφασισμού. Τρία παιδιά της οικογένειας Παπαχρήστου ηλικίας 9,14, 21 χρονών δολοφονήθηκαν τον Ιούνιο του 1945 στην Οξυά Κόνιτσας από εθνοφύλακες με επικεφαλής το λοχία Παπά. Χρίστος Τσότσης. Δολοφονήθηκε στις 28.9.45 στην Αετομελίτσα Κόνιτσας από το απόσπασμα Τσίτου». Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι δεν ανήκαν και τα τρία παιδιά που εκτελέστηκαν στην Οξυά στην οικογένεια Παπαχρήστου, όπως γράφει η έκθεση αυτή. Για τα σωστά ονόματα των δολοφονημένων παιδιών από την Οξυά βλέπε Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον εμφύλιο 1945- 1949 (Δημοκρατικός Στρατός – Κυβερνητικός Στρατός)*, Α', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 35: «Οξυά. Εθνοφύλακες σκότωσαν τους νεαρούς Ευριπίδη Γρηγ. Παπαχρήστου, Τάκη Γιάν. Παπαχρήστου και Νικόλαο Δημοσθ. Πορφύρη. Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή). Συμμορία παρακρατικών δολοφόνησε τον αγωνιστή Βαγγέλη Χρ. Ντακοβάνο την άνοιξη του 1945. Ο Ντακουβάνος είχε πάρει μέρος στην εξόντωση των Γερμανών στο Χάνι Καλλιθέας στις 7.9.1944. Στο χωριό ζούσαν συνεργάτες του Αλκιβιάδη Διαμάντη όπως οι Γιάννης Ευαγ. Ζήκας κι άλλοι που μεταβλήθηκαν σε εθνικόφρονες όπως ο Κ. Χρ. Τσούμπανος».

³⁸⁴ Η φράση ήταν: να σπάσουν το αγωνιστικό μας φρόνημα. Για τη διευκόλυνση του αναγνώστη επισημαίνεται ότι η μία τελεία εντός παρένθεσης σημαίνει παράλειψη μίας λέξης. Οι δύο τελείες σημαίνουν παράλειψη φράσης. Και οι 3 τελείες σημαίνουν παράλειψη παραγράφου.

³⁸⁵ Επάνω στη σύγκρουση αυτή δολοφονήθηκαν τα 3 παιδιά. Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά τη δολοφονία ακολούθησαν ανακρίσεις των κατοίκων. Συλλήφθηκαν περίπου δέκα άτομα και αφού ανακρίθηκαν, αφέθηκαν όλα ελεύθερα, εκτός από το λαϊκό επίτροπο του Λαϊκού Δικαστηρίου, Παντελή Παπαχρήστου. Τελευταίος ανακρίθηκε ο Θανάσης Πορφύρης. Ο ταγματάρχης του υπέβαλε την ερώτηση τι γνώμη είχε για τα εγκλήματα του Ε.Α.Μ. Εκείνος του απάντησε πως το Ε.Α.Μ. «μόνον πράξεις ηρωισμού έκανε». Εξαλλος ο ταγματάρχης του είπε: «Ξέρω τι λέω, ξέρω σε ποιον τα λέω και σου λέω ότι θα προτιμήσω να σκοτωθώ στο πεζοδρόμιο, παρά να πέσω από μπαλτά του ΕΑΜ. Ο Πορφύρης αντέδρασε λέγοντάς του ότι όλα αυτά δεν είχαν καμία σχέση με τη δολοφονία των 3 παιδιών. Ο ταγματάρχης τον ξανάριξε στο κρατητήριο, αλλά μετά από πίεση των Οξυωτών άφησε ελεύθερους και τους δύο τελευταίους κρατούμενους. Οι Οξυώτες επέισαν τον Πορφύρη να βγάλει ευχαριστήριο λόγο για την απελευθέρωσή του κι εκείνος αρνήθηκε. Αντί του Πορφύρη, λόγο έβγαλε ο ταγματάρχης: «Δεν είπα απολύτως τίποτε για τη δολοφονία των παιδιών. Είπε με λύσσα ότι αν ο ελληνικός Στρατός κουνήσει το δάκτυλό του, θα διαλύσει τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας». «Εμείς», έγραψε ο Πορφύρης, που είχαμε τις καλύτερες εντυπώσεις για τον αλβανικό λαό αηδιάσαμε όταν ακούγαμε αυτά τα διχαστικά μηνύματα από έναν ταγματάρχη για μια γειτονική χώρα. Φεύγαμε από ένας Ο ταγματάρχης έμεινε μόνος του κι αναγκάστηκε να φύγει κι αυτός». Βλέπε Θανάσης

Η Λευκή Τρομοκρατία εντάθηκε στα Μαστοροχώρια, όταν έφτασε εκεί ο Κωνσταντίνος Κούρκουλας, ως ανθυπομοίραρχος της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης,³⁸⁶ που ήταν φοβερός αντικομμουνιστής.

Το μεγαλύτερο μέρος όμως της πρώτης φάσης της Λευκής Τρομοκρατίας στα Μαστοροχώρια από το Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο του 1945, όπως είδαμε, ασκήθηκε από την Εθνοφυλακή.³⁸⁷

Πορφύρης, «Αποφράδα μέρα πόνου και θρήνου για το χωριό ΟΞΥΑ, ΚΟΝΙΤΣΑΣ (22 Ιούνη 1945)», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 99 (1998) 27-28.

³⁸⁶ Ο Κούρκουλας μετατέθηκε στην Πυρσόγιαννη στις 27-6-45 και αναχώρησε από την Κερκύρα για Πυρσόγιαννη στις 13-8-1945. Βλέπε Πίνακας Μεταβολών στον Προσωπικό φάκελο του Κ. Κούρκουλα, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Διεύθυνση Αστυνομικού Προσωπικού «Συνεπεία της υπ' αριθμ. 14/47/26^α από 27/6/45 Διαταγής Υπουργείου Εσωτερικών κοινοποιηθείσης δια της υπ. αριθμ. 1/89/4γ' από 7/6/45 ομοίας του Αρχηγείου Χωρ/κής μετετέθη εκ Δ.Χ. Κερκύρας εις την Υ.Χ. Πυρσογιάννης. Αναχωρήσας εκ Κερκύρας την 13-8-45».

³⁸⁷ Στην ουσία η συστηματική τρομοκρατική δράση του Κούρκουλα άρχισε τον Ιούλιο του 1946, οπότε κατέβηκαν από το Βορρά οι αυτοεξόριστοι του Μπούλκες. Είναι η δεύτερη φάση της Λευκής Τρομοκρατίας κατά την οποία άρχισε ταυτόχρονα στην περιοχή και η τρομοκρατική δράση των ανταρτών από το Μπούλκες. Η δράση του Γιαννούλη στο Γράμμο από τις 19/7/46 μέχρι και τη μάχη της Πυρσόγιαννης είναι η εξής: «19/7/46. Σύλληψη και εκτέλεση του Προέδρου Κοτύλης υποψηφίου οπλαρχηγού της αντίδρασης στην ορεινή περιοχή του Γράμμου. Αφοπλισμός της πρώτης ομάδας εθνοφυλάκων από 11 άτομα στο χωριό Κοτύλη. Λάφυρα 11 τυφέκια, πυρομαχικά, τρόφιμα. 4/8/46. Σύλληψη και εκτέλεση οπλισμένου στελέχους του ΣΑΝ στο χωριό Γιαννοχώρι. Λάφυρα 2 τυφέκια. 14/8/46. Χτύπημα σε ενέδρα κοντά στο Νεστόρι αποσπάσματος χωροφυλακής. Αποτελέσματα 2 νεκροί του εχθρού και 2 τραυματίες. Λάφυρα 2 τυφέκια με ανάλογα πυρομαχικά. Με τα χτυπήματα αυτά και της εμφανίσεως της ομάδας σε διάφορα χωριά με ομιλίες σε δημόσιες συγκεντρώσεις δημιουργήθηκε ευνοϊκή κατάσταση στην ορεινή περιοχή του Γράμμου. Η αντίδραση λούφαξε και αποφεύχθηκε ο εξοπλισμός των ορεινών χωριών και η στρατολόγηση άνευ θητείας χωρ/κων από τα χωριά αυτά. Τα αποσπάσματα άρχισαν πια να περιωρίζονται. Η ομάδα βοηθάει στην ανασυγκρότηση και ανάπτυξη των οργανώσεων στα χωριά. Εν τω μεταξύ στρατολογεί άλλους 12 αντάρτες και με την αποστολή 12 άλλων ανεβάζει την δύναμη σε 35. Με τη δύναμη αυτή και σε συνεργασία με ένα Συγκ/μα του Αρχηγείου Βοΐου πετυχαίνει τα παρακάτω αποτελέσματα: 31/8/46. Χτύπημα σε ενέδρα 15 στρατιωτών στη θέση Γκρούσα Κοτύλης. Αποτελέσματα 44 αιχμάλωτοι, 4 νεκροί. Λάφυρα 8 τυφέκια, 1 οπλ/λο, πυρομαχικά, 3 μουλάρια και όλος ο ατομικός ιματισμός 15 ανδρών. 1/9/46. Χτύπημα μιας διμοιρίας στρατού και Χωρ/κων στην Κοτύλη φρουράς του εκλογικού κέντρου. Αποτελέσματα 42 αιχμάλωτοι στρατιώτες, 14 χωρ/κες 1 τραυματίας στρατιώτης. Απ' αυτούς εκτελέστηκαν 9 χωρ/κες άνευ θητείας και ένας στρατιώτης της συμμαχίας Μαγγανά. Στρατολογήθηκαν 9 για αντάρτες. Οι υπόλοιποι αφέθηκαν ελεύθεροι αφού τους αφαιρέθηκαν όλα τα στρατιωτικά είδη. Λάφυρα 5 οπλ/λα, 4 τόμσον, 50 τυφέκια, πυρομαχικά 110 κουβέρτες, 50 στολές, 50 ζεύγη άρβηλα και όλα τα ατομικά είδη των 56 αιχμαλώτων. 4-5/9/46. Αφοπλισμός εξοπλισμένων Βλάχων Γράμμου. Λάφυρα 11 τυφέκια με ανάλογα πυρομαχικά και πιστόλια. 7/9/46. Χτύπημα λόχου που βγήκε για εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στο χωριό Αετομηλίτσα. Αποτελέσματα 3 τραυματίες. 11/9/46. Σύλληψη και εκτέλεση ενός άνευ θητείας Χωρ/κα στο χωριό Πευκόφυτο. Λάφυρα 1 τυφέκιο με πυρομαχικά και ο ιματισμός του». Για τη δράση αυτή του Γιαννούλη βλέπε «Εκθεση δράσης από 7 Ιούλη 1946 μέχρι 6 Νοέμβρη 1946», Ο.Δ.Ε.Κ., Αρχηγείον Γράμμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου 1944-1949*, τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 121, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 469.

2.3 Ποιοι edίωξαν μετά τη Βάρκιζα τους διώκτες των δωσιλόγων

Μέσα σ' αυτό το κλίμα της τρομοκρατίας εναντίον του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. από την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή οι οικογένειες των δωσιλόγων των Μαστοροχωρίων τολμούν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους, και οι διαπράξαντες παρανομίες σπεύδουν να τις νομιμοποιήσουν. Το Σεπτέμβριο 1945 οι χήρες των δύο συνεργατών των Ιταλών της Λυκόρραχης, οι οποίοι εκτελέστηκαν από τους αντάρτες βεβαιώνουν δια μαρτύρων ενόρκως στο Ειρηνοδικείο της Κόνιτσας την εκτέλεση των ανθρώπων τους από τους αντάρτες, χωρίς βέβαια να αναφέρουν το λόγο της εκτέλεσής τους: «Ομνύομεν ειδότες κάλλιστα τας εκ της ψευδορκίας επιβαλλομένας ποινάς ότι αληθές είνε ότι ο σύζυγος της ως άνω αιτούσης [Ζωίτσας], χήρας Μιχάλη Κλωνάρη, Μιχάλης Κλωνάρης εφονεύθη υπό των ανταρτών εν Κονίτση την 22αν Μαΐου 1943».³⁸⁸

Εκτός από αυτές τις ένορκες Βεβαιώσεις για την εκτέλεση των δύο δωσιλόγων της Λυκόρραχης υπήρξε και προσφυγή στη δικαιοσύνη αμέσως μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας εναντίον των Αντώνη Τζαβέλλα και Ορέστη Παπαζώη, οι οποίοι είχαν αναλάβει την εκκαθάριση των Μαστοροχωρίων από τους δωσίλογους. Και στους δύο απηγγέλθησαν κατηγορίες άγνωστο από ποιους για το θάνατο δύο δωσιλόγων της Λυκόρραχης, Μιχάλη Κλωνάρη και Πausανία Δούκα³⁸⁹ αλλά και άλλων εκτελεσμένων της περιοχής των Μαστοροχωρίων και της ευρύτερης Επαρχίας της Κόνιτσας.

Το Πρωτοδικείο Ιωαννίνων τον Απρίλιο του 1946 με ένα βούλευμα που αφορούσε την ομάδα εκτελεσμένων αθώωσε και δικαίωσε το Τζαβέλλα και το συνεργάτη του Παπαζώη για το φόνο του δωσίλογου Χρήστου Δημαρέλη από τη Φούρκα που υπάκουε στις διαταγές του Διαμάντη, και εργαζόταν για το σχηματισμό του Καντονίου των Βλάχων στην Πίνδο. Ο Τζαβέλλας, σύμφωνα με τα Πρακτικά του Πρωτοδικείου, δεν έπρεπε να παραπεμφθεί σε δίκη γι αυτό το φόνο δεδομένου ότι το θύμα ανήκε στην υπηρεσία του εχθρού και συνεργαζόταν με αυτόν και επομένως η

³⁸⁸ Ειρηνοδικείο Κόνιτσας, αριθμ. 12 και 13 Εκθέσεων Ενόρκου Βεβαιώσεως μαρτύρων, 4 Σεπτεμβρίου 1945. Η υπ' αριθμ. 12 έκθεση βεβαιού ότι ο Μιχάλης Κλωνάρης εκτελέστηκε από τους αντάρτες την 22αν Μαΐου 1943, και η υπ' αριθμ. 13 έκθεση βεβαιού την εκτέλεση την ίδια ημέρα από τους αντάρτες του δωσίλογου Πausανία Δούκα. Η υποβολή, παρόμοιων, 'Εκθέσεων ενόρκου βεβαιώσεως μαρτύρων' για δολοφονίες δωσιλόγων και εθνικοφρόνων, εναντίων Ελασιτών, διευκολύνονταν από τους δικαστικούς λειτουργούς, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους υπηρετούσαν τους στόχους της εξουσίας, και αποκαλύπτουν το κλίμα τρομοκρατίας που επικρατούσε εκείνη την περίοδο.

³⁸⁹ Ψευδώνυμα.

θανάτωσή του δεν αποτελούσε αδίκημα. Το ίδιο Βούλευμα αθώωνε τους κατηγορούμενους για την παράνομη κατακράτηση της μοδίστρας Αγαθής Καραμήτρου από τη Φούρκα, διότι δεν «προέκυπταν ενδείξεις ενοχής» γι' αυτή την κατηγορία. Από τις μαρτυρίες των Μαστοροχωριτών φαίνεται ότι ο Τζαβέλλας είχε κόψει τα μαλλιά της Φουρκιώτισσας Αγαθής, πράξη που είχε την έννοια της διαπόμπευσης, διότι είχε συνάψει ερωτικές σχέσεις με τον Ιταλό καραμπινιέρο Τζούλιο και προέβαινε σε παντοειδείς εκβιασμούς σε βάρος των κατοίκων της περιφέρειας Κόνιτσας.³⁹⁰ Τέλος το Βούλευμα έπαυε «προς καιρόν» τη δίωξη του κατηγορουμένου Τζαβέλλα «δια τους φόνους των αγροφύλακος Κλωνάρη αγνώστου κυρίου ονόματος και του γυναικαδέλφου του αγνώστου ονοματεπωνύμου, ενός ονόματι Χατζησιδηρουργού, Θωμά Σιώρου, Κωνσταντίνου υποδηματοποιού εκ Κερασόβου, και ενός εμπόρου Γεωργίου Μανθά εκ Πουρνιάς, γενομένου εν Κάντσικω και αλλαχού της περιφέρειας Κονίτσης κατά Μάιον 1943». Έπαυε δε «προς καιρόν την περαιτέρω καταδίωξιν» του Τζαβέλλα επειδή η προηγηθείσα ανάκριση τον έφερε «αορίστως ως ενεχόμενον εις τους ως άνω φόνους» και οι «ενδείξεις [...] ενοχής» που προέκυπταν δεν ήταν «ικαναί και αποχρώσαι ώστε να δύναται να επιστηριχθή δημοσία επ' ακροατηρίω κατηγορία».³⁹¹

Τις διώξεις για τους φόνους των δωσιλόγων των Μαστοροχωριών φαίνεται ότι τις έκαναν άτομα ή ομάδες δυσαρρεστημένες από την πολιτική του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. την περίοδο της Εαμοκρατίας. Καταφεύγοντας το Ε.Α.Μ σε ακρότητες στη διάρκεια της Κατοχής επέτρεψε μετά την Απελευθέρωση στην αντίπαλη ομάδα να καταφύγει στη Δικαιοσύνη ακόμη και για την εκτέλεση κακοποιών στοιχείων, όπως ήταν ο

³⁹⁰ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946, Α' (1-500). Επίσης για το κούρεμα της Φουρκιώτισσας Αγαθής από το Χαντζάρα επειδή διατηρούσε σχέσεις με τους Ιταλούς βλέπε Κώστας Κωτσίνας, «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου Κάντσικο», *Κόνιτσα*, περίοδος Γ, τχ. 42 (1992) 263-269.

³⁹¹ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946, Α' (1-500). Από το Βούλευμα αυτό συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι καταφυγόντες στη Δικαιοσύνη για τις εκτελέσεις των δύο δωσιλόγων, δεν ήταν Λυκορραχίτες, διότι δεν γνώριζαν το κύριο όνομα του Κλωνάρη και το ονοματεπώνυμο του γυναικαδέλφου του. Από αυτό το Βούλευμα όμως φαίνεται ότι ο Τζαβέλλας υπήρξε ο αποδιοπομπαίος τράγος της περιοχής, διότι του επιρρίπτεται εκτός από τον φόνο του Μιχαήλ Σιώρου που σύμφωνα με προγενέστερο Βούλευμα είχε πράγματι διαπράξει η ομάδα του κατόπιν υποδείξεως του Ευθύμιου Γαργάλη από το Γοργοπόταμο (Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 199/1946, Α' (1-500)) και ο άδκος φόνος του Γεωργίου Μανθά, τον οποίο είχε εκτελέσει η ομάδα του Γεωργούλα (Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946, τ. Α' (1-500)).

Μιχάλης Κλωνάρης. Μετά την Απελευθέρωση συγγενείς των θυμάτων του Ε.Λ.Α.Σ. «αναμίχθηκαν με κάθε λογής κατακάθια» που ζητούσαν εκδίκηση.³⁹²

Οι ακρότητές τους υπήρξαν μία από τις γενεσιουργές αιτίες της Λευκής Τρομοκρατίας που επακολούθησε κατά τα έτη 1945-1946 από την κυβερνητική πλευρά. Έτσι ο διχασμός της κατοχικής περιόδου διαιωνιζόταν μετά τον πόλεμο, εκτός των άλλων, και με ένδικα μέσα.

2.4 Η εκκαθάριση του διδασκαλικού κόσμου στα Μαστοροχώρια

Την ίδια εποχή που εμφανίστηκε ο Άρης στην περιοχή της Κόνιτσας η Εθνοφυλακή της άρχισε την εκκαθάριση του διδασκαλικού κόσμου.³⁹³ Η πρόταση για την «ταχίστη εκκαθάριση του διδασκαλικού κόσμου» έγινε από το Γενικό Επιτελείο Στρατού τον ίδιο μήνα που εμφανίστηκαν στα βουνά οι διαφωνούντες με την Συμφωνία της Βάρκιζας. Το έγγραφο που πρότεινε την εκκαθάριση της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης θεώρησε απαραίτητη τη λήψη αυτού του μέτρου δεδομένου ότι σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας, όπως στο Κιλκίς για παράδειγμα «τα 2/3 των διδασκάλων» ήταν «δεδηλωμένοι κομμουνισταί» και στα σχολεία της υπαίθρου της Μακεδονίας διδασκόταν το κομμουνιστικού περιεχομένου βιβλίο «Αετόπουλα», και αντί της ελληνικής ιστορίας η ιστορία του Ε.Λ.Α.Σ. και η ιστορία της «στάσεως» των Αθηνών.³⁹⁴ Το Υπουργείο Παιδείας, με την υπ' αριθ. 26094/26.5.1945 διαταγή του, εμφανίζεται επιεικέστερο του ΓΕΣ, και συνιστά στα κατά τόπους γραφεία της εκπαίδευσης να γίνουν μεταθέσεις σε ευρύτερη κλίμακα, αλλά τα Εποπτικά Συμβούλια «... να ακολουθήσωσι ωρισμένας αρχάς και να μη επιρρεασθώσιν από ξένους παράγοντας, ίνα μη αι τοιαύται μεταθέσεις λάβωσιν τον χαρακτήρα διωγμού των Εκπ. λειτουργών δεδομένου μάλιστα ότι το παρόν Εποπτικόν Συμβούλιον δεν είναι εκκαθαριστικόν, αλλά απλώς υπηρεσιακόν τοιούτον».³⁹⁵

³⁹² Γιάννης Βούλτεψης, *Πρόκληση*, Αθήνα (Πολιτικά Θέματα)² 2000, 195.

³⁹³ Βλέπε Προκόπης Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στις παραμονές του Εμφυλίου πολέμου» στο Lars Bærentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα (Ολκός) 1992, 47-66.

³⁹⁴ «Εκθεσις περιληπτική της εσωτερικής καταστάσεως (Βάσει επισήμων εκθέσεων των Ανωτέρω Στρατ. Δ/νσεων)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 1^{ος}, αρ. εγγ. 175, 547.

³⁹⁵ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίον Πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης 1942, 1943, 1945, Πράξις 1/1945, 9.

Η προεργασία για την τοποθέτηση των δασκάλων της επαρχίας Κόνιτσας άρχισε το μήνα Μάιο από την Εθνοφυλακή. Η τυπική τοποθέτησή τους έγινε στις 25 Ιουνίου του 1945 με μια συνεδρία του Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως, το οποίο αποτελούνταν από τον πρόεδρο, που ήταν ταγματάρχης του 169^{ου} Τάγματος Εθνοφυλακής Κόνιτσας, έναν αναπληρωτή Επιθεωρητή και έναν καθηγητή του «Αστικού Σχολείου» Κόνιτσας. Σύμφωνα με το Πρακτικό της Συνεδρίας αυτής η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν η ακόλουθη: Η Εθνοφυλακή ενεχείρισε στο Συμβούλιο «φάκελο εμπιστευτικό» στον οποίο εμπεριέχονταν στοιχεία «ιδίως» για 28 δασκάλους της επαρχίας Κόνιτσας, «εξ ων άλλοι μεν» κατηγορούνταν ότι έδρασαν ύπουλα ως υπεύθυνοι και καθοδηγητές του Κ.Κ.Ε. και άλλοι ότι διενήργησαν λεηλασίες και αρπαγές και διέπραξαν αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου κατά την ανάμειξή τους στο Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., την περίοδο των Δεκεμβριανών και αργότερα.³⁹⁶ Από αυτούς τους 28 οι 8 ήταν δάσκαλοι που υπηρέτησαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής στα Μαστοροχώρια. Πριν ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση από το Εποπτικό Συμβούλιο, ο Επιθεωρητής, που ήταν το δεύτερο μέλος του Εποπτικού Συμβουλίου, κατέθεσε την υπηρεσιακή του γνώμη στο Πρακτικό για τον καθέναν δάσκαλο που υπηρέτησε στα Μαστοροχώρια και που εθεωρείτο επικίνδυνος, ξεχωριστά, και στη συνέχεια το Συμβούλιο αποφάνθηκε.

Έτσι, κατά τη γνώμη της Υπηρεσίας, ο Δημήτρης Στεργίου, ένας από τους δασκάλους της Λυκόρραχης την περίοδο της Κατοχής, που ήταν γραμμένος στο Ε.Α.Μ. και στο μόνιμο Ε.Λ.Α.Σ., υπήρξε αξιοπρεπής «έναντι του κατακτητού», αλλά δημιούργησε αντιπάθειες στην περιφέρεια και «ατμόσφαιραν δυσμενή», γι αυτό έπρεπε να μετατεθεί εκτός αυτής.³⁹⁷

Για τους υπόλοιπους δασκάλους των Μαστοροχωρίων, κατά τη γνώμη της Υπηρεσίας ο Νικόλαος Μήτρης, δάσκαλος του Γοργοποτάμου, ήταν «ικανός, δεξιός, φιλόπρονος με εξωσχολικήν δράσιν δι ην έτυχεν επαίνου και τιμητικής διακρίσεως». Για ολίσθημα στην προσωπική του ζωή του είχε επιβληθεί πρόστιμο 300 δραχμών,

³⁹⁶ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίο πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης 1942, 1943, 1945, Πράξις 1/1945.

³⁹⁷ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίων Πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης, Πράξις 1/1945. Ουδεμία προφορική μαρτυρία επιβαρυντική υπάρχει από τους κατοίκους της Λυκόρραχης σήμερα για το πρόσωπο του δασκάλου Στεργίου Δημήτρη, και είναι μάλλον απίθανο τα γραφέντα εις βάρος του από την Εθνοφυλακή να προέρχονται από το χωριό της Λυκόρραχης, εάν ληφθεί υπόψη μάλιστα ότι κυρίως έδρασε μέσα στους κόλπους του Ε.Α.Μ., αφοτου έφυγε από τη Λυκόρραχη, αλλά και το γεγονός ότι και μέχρι την άνοιξη του 1943 που δούλεψε στη Λυκόρραχη, το χωριό ήταν μονοιασμένο, και ο επελθών διχασμός δεν είχε ακόμη ενσκήψει.

χωρίς να διευκρινίζεται ποιο ήταν το ολίστημα αυτό. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε, κατά τη γνώμη του Επιθεωρητή αξιοπρεπής, οργανώθηκε στο Ε.Α.Μ. και κατατάχθηκε ως αξιωματικός στον Ε.Λ.Α.Σ., όπου παρέμεινε μέχρι τον Οκτώβριο του 1944. Ωστόσο η υπηρεσία, λόγω των διενέξεων και προστριβών με τους κατοίκους του Γοργοποτάμου, που τον κατήγγειλαν κατ' επανάληψη, αποφάσισε ότι «ενδείκνυτο η μετάθεσή του» σε άλλο σχολείο της περιφέρειας.

Για την Α. Σ.,³⁹⁸ που εργαζόταν την περίοδο της Κατοχής με απόσπαση στο χωριό Ζέρμα, υπήρχαν επιβαρυντικά στοιχεία για την περίοδο της Εαμοκρατίας στον εμπιστευτικό φάκελο της Εθνοφυλακής, αλλά η υπηρεσία αποφάσισε την παραμονή της στην οργανική της θέση, γιατί οι πληροφορίες των κατοίκων της Ζέρμας ήταν «ευμενείς».

Για τη Σ. Π.,³⁹⁹ δασκάλα της Πυρσόγιαννης, η υπηρεσία είχε τη γνώμη ότι ήταν «υπηρεσιακώς επαρκής, [...] δεξιά, φιλόπonos και με κοινωνική εμφάνισιν». Μέχρι το 1943 που υπηρετούσε στην Πυρσόγιαννη «ουδεμίαν εκδήλωσιν είχε». Όσον αφορά στα επιβαρυντικά στοιχεία για το άτομό της που υπήρχαν στον εμπιστευτικό φάκελο της Εθνοφυλακής, η υπηρεσία δεν μπόρεσε να αποφανθεί, γιατί δεν εγνώριζε την πολιτεία της στα Γιάννενα όπου αποσπάσθηκε. Έτσι άφησε τη μετάθεσή της στην κρίση του Συμβουλίου. Το Εποπτικό Συμβούλιο όμως, αφού άκουσε την «αντικειμενική εισήγησιν»⁴⁰⁰ του Επιθεωρητή, και έχοντας υπόψη του το περιεχόμενο του εμπιστευτικού φακέλου του Εθνοφύλακα Προέδρου αποφάνθη να μετατεθεί εκτός της περιφέρειας Κόνιτσας και έκανε έκκληση στην Υπηρεσία να μην τοποθετηθεί σε γειτνιάζον σχολείο της περιφέρειας Κόνιτσας, «αποκλειομένη ει

³⁹⁸ Ας μη ξαφνιαστεί ο αναγνώστης αυτής της διατριβής που δεν θα συναντήσει σε αυτή την ενότητα ούτε ένα όνομα δασκάλας. Καμία δασκάλα δεν καταγόταν από τα Μαστοροχώρια δεδομένου ότι η περιοχή δεν είχε εγγράμματες γυναίκες. Λόγω του ότι δεν κατέστη δυνατή η εύρεση του τόπου καταγωγής των διδασκαλισσών αυτών, δεν κατέστη δυνατή και η εύρεση της πληροφορίας εάν ζουν ή εάν απεβίωσαν. Όπως ήδη σημειώθηκε στην Εισαγωγή η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων εδέσμευσε την ερευνήτρια να μην χρησιμοποιήσει ονόματα ζώντων.

³⁹⁹ Βλέπε ό. π.

⁴⁰⁰ Για να καταλήξει σε απόφαση Το Εποπτικό Συμβούλιο λάβαινε υπόψη του τον εμπιστευτικό Φάκελο της Εθνοφυλακής και την «αντικειμενική εισήγηση» του Επιθεωρητή. Δεν αναφέρουν τα Πρακτικά διαφορετικές εκτιμήσεις από την «αντικειμενική εισήγηση» του Επιθεωρητή και δεν μπορούμε να ξέρουμε αν υπήρχαν. Από τα Πρακτικά γνωρίζουμε ότι ο Επιθεωρητής κατέθεσε την Υπηρεσιακή του γνώμη για 28 δασκάλους. Από αυτούς 5 δάσκαλοι μετατέθηκαν εκτός της περιφέρειας και τέθηκαν στη διάθεση του «Α.Ε.Σ.Σ.Ε.» Η Περιφέρειας και 8 μετατέθηκαν επίσης εκτός της περιφέρειας Κόνιτσας και τέθηκαν στη διάθεση του Κ.Ε.Σ. Από αυτούς οι 6 κατάγονταν από τα Μαστοροχώρια ή ήταν δάσκαλοι στα Μαστοροχώρια. Τα Πρακτικά δεν αναφέρουν ποια ήταν τα ενοχοποιητικά στοιχεία που είχε για κάθε δάσκαλο χωριστά η Εθνοφυλακή. Οι υπόλοιποι τοποθετήθηκαν σε σχολεία εντός της Επαρχίας Κόνιτσας.

δυνατόν και εκ του Νομού Ιωαννίνων». Για την περίπτωση της είχε βαρύνουσα σημασία ο «εμπιστευτικός φάκελος» της Εθνοφυλακής και φαίνεται ότι στη διενέργεια των μεταθέσεων η γνώμη της Εθνοφυλακής υπερίσχυε της γνώμης του Επιθεωρητή.

Για τον Παύλο Τάττη, δάσκαλο του Πληκατίου, που ήταν γραμμένος στο Ε.Α.Μ., στον εφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ., και είχε διατελέσει «Λαϊκός Επίτροπος του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου» της περιφέρειας Κόνιτσας η υπηρεσία είχε τη γνώμη ότι ήταν «υπηρεσιακώς επαρκής» και «φιλόπονος», αλλά απεφάσισε τη μετάθεσή του εκτός της περιφέρειας της Κόνιτσας με το αιτιολογικό ότι δημιούργησε αντιπάθειες και προστριβές με τους κατοίκους της περιοχής την περίοδο της Εαμοκρατίας λόγω της πολιτικής του θέσεως στο Αναθεωρητικό Δικαστήριο. Το Εποπτικό Συμβούλιο, αφού άκουσε την «αντικειμενικήν εισήγησιν» του Επιθεωρητή, απεφάσισε να μετατεθεί εκτός της περιφέρειας της Κόνιτσας.

Για τον Ανδρέα Καλογήρου, δάσκαλο του Κερασόβου, που ήταν μέλος του Ε.Α.Μ. και «εξήσκει πολιτική εξουσία εν αυτώ», η Υπηρεσία είχε τη γνώμη ότι «ήταν υπηρεσιακώς επαρκής, φιλόπονος, με κοινωνικήν εμφάνισιν και διδακτηριακήν δράσιν», αλλά πρότεινε τη μετάθεσή του σε άλλη περιφέρεια, παρότι δεν είχε ενδείξεις για όσα του καταλόγιζε ο εμπιστευτικός φάκελος της Εθνοφυλακής, διότι είχε δημιουργήσει προστριβές και θόρυβο γύρω από το όνομά του. Το Εποπτικό Συμβούλιο αφού άκουσε την «αντικειμενικήν εισήγησιν» του Επιθεωρητή απεφάσισε τη μετάθεσή του, διότι δημιούργησε «δυσμενή εν τη περιφέρεια ατμόσφαιραν» και δεν μπορούσε να δουλέψει πλέον αποτελεσματικά σε αυτήν.

Για το Βασίλειο Νούτση, ο οποίος την περίοδο της Κατοχής ήταν δάσκαλος στο χωριό του το Ασημοχώρι, μέλος του Ε.Α.Μ. και αξιωματικός του Εφεδρικού Ε.Λ.Α.Σ., παρότι δημιούργησε προστριβές με τους κατοίκους του Ασημοχωρίου, η Υπηρεσία είχε τη γνώμη ότι ήταν «υπηρεσιακώς ικανός» και είχε συμπεριφορά «αξιοπρεπή έναντι του κατακτητή», αλλά εκείνες τις μέρες είχε συλληφθεί από την Εθνοφυλακή για υπόθαλψη του φυγόδικου Χαρίση Σδραύου. Το Εποπτικό Συμβούλιο, αφού άκουσε την «αντικειμενικήν εισήγησιν» του Επιθεωρητή, απεφάσισε τη μετάθεσή του, διότι δημιούργησε «δυσμενή εν τη περιφέρεια ατμόσφαιραν» και δεν μπορούσε να δουλέψει πλέον αποτελεσματικά σε αυτήν.

Η ταυτότητα των δασκάλων απ' τα Μαστοροχώρια που βρέθηκαν σε δύσκολη θέση στις 25 Ιουλίου 1945, όπως σκιαγραφείται από την Υπηρεσία τους είναι συγκεχυμένη και αντιφατική. Ο Νικόλαος Μήτρης, δάσκαλος του Γοργοποτάμου, ήταν γραμμένος στο Ε.Α.Μ. και στον Ε.Λ.Α.Σ., ταυτόχρονα ήταν και δεξιός, αλλά έπρεπε να μετατεθεί σε άλλο σχολείο της περιφέρειας, γιατί καταγγέλθηκε επανειλημμένα από τους κατοίκους. Η Α. Σ.,⁴⁰¹ παρότι είχε επιβαρυντικά στοιχεία στο φάκελο της Εθνοφυλακής, επειδή είχε καλές συστάσεις από τους κατοίκους της Ζέρμας, όπου υπηρετούσε, έμελλε να παραμείνει στην οργανική της θέση. Η Σ. Π.,⁴⁰² δασκάλα της Πυρσόγιαννης, ήταν δεξιά, αλλά λόγω των επιβαρυντικών στοιχείων που προσκόμιζε η Εθνοφυλακή έπρεπε να μετατεθεί σε σχολείο εκτός περιφέρειας Κόνιτσας, και ακόμη πιο μακριά. Ο Κώστας Παπανικολάου χαρακτηριζόταν ως δεξιός, αλλά και ως ο άνθρωπος που ασκούσε εξουσία στο Ε.Α.Μ. και κατάσχεσε τα πρόβατα του Εδεσίτη Μιχάλη Σδούκου. Ενεκα των προστριβών του με τους κατοίκους της περιοχής και του θορύβου που προκάλεσε μετατέθηκε εκτός περιφέρειας.

Πιο συγκεκριμένα η εισηγητική Έκθεση του Επιθεωρητή αναφέρει ότι ο «Κων/νος Παπανικολάου, δημ/λος Καστανιάς έγγαμος μετά 3 τέκνων υπηρεσιακώς κρίνεται ικανός δεξιός λίαν φιλόπρονος με εξωσχολικήν [δράσιν]⁴⁰³ δι' ην και επροτάθη δι' απονομήν γέρας και τιμητικής διακρίσεως. Κατά τον χρόνον της Κατοχής υπήρξεν άμεμπτος. Επί της εποχής της εμφανίσεως των ανταρτικών ομάδων ενεγράφη εις την οργανώσιν του Ε.Α.Μ. και τον εφεδ. Ε.Λ.Α.Σ. έχων ως λέγεται και πολιτικήν εξουσίαν εν αυτή. Θρυλείται δε ωσαύτως ότι έλαβεν μέρος εις την κατάσχεσιν των προβάτων του Μιχ. Σδούκου. Περί τούτου όμως ουδεμία ένδειξις υπάρχει. Λόγω όμως του θορύβου και των προστριβών ας εδημιούργησε ως εκ της πολιτικής παρά τη οργανώσει Ε.Α.Μ. εξουσίας, εισηγείται την εκ περιφερείας μετάθεσίν του προς το συμφέρον της υπηρεσίας, πάντοτε επί το επιεικέστερον λόγω των πολλαπλών του οικογενεικών του υποχρεώσεων».⁴⁰⁴

Αραγε τι σημαίνουν οι αντιφάσεις της εισήγησης αυτής; Πως μπορεί ο Παπανικολάου να ήταν και Δεξιός, να ήταν και σημαίνον στέλεχος του Ε.Α.Μ.; Η

⁴⁰¹ Βλέπε υποσ. 410.

⁴⁰² Βλέπε υποσ. 410.

⁴⁰³ Η λέξη δεν υπάρχει στο βιβλίο πράξεων, αλλά υπάρχει στη θέση της ερωτηματικό. Υποθέτουμε από τα συμφραζόμενα, ότι μάλλον είναι η σωστή.

⁴⁰⁴ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίον Πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης, Πράξις 1/1945, 13.

φράση κλειδί για την ανάλυση αυτής της Εισήγησης είναι: «Θρυλείται ωσαύτως ότι έλαβεν μέρος εις την κατάσχεσιν των προβάτων του Μιχ. Σδούκου», η οποία και δείχνει ότι ο Μιχάλης Σδούκος, του οποίου τα πρόβατα κατασχέθηκαν από τον Παπανικολάου, ήταν σημαίνον πρόσωπο της περιοχής. Πράγματι μαρτυρίες λένε ότι ο Μιχάλης Σδούκος ήταν παράγοντας όλης της περιφέρειας Κόνιτσας, στην οποία διέμενε.⁴⁰⁵ Λόγω της ένταξής του στον Ε.Δ.Ε.Σ. και του αντικομμουνισμού του κατηγορούνταν από την Εαμική πλευρά για δωσιλογισμό.⁴⁰⁶ Μετά την Απελευθέρωση ο Λυκορραχίτης Μιχάλης Σδούκος κατηγορούσε τους Ελασίτες, και δη τον Κωνσταντίνο Παπανικολάου, για ζωοκλοπή την περίοδο της Κατοχής, και οι Ελασίτες κατηγορούσαν το Μ. Σδούκο για δωσιλογισμό.⁴⁰⁷

Η δικαιοσύνη που δεν προλάβαινε να δικάζει τα μίση της εμφύλιας διαμάχης της περιόδου της Κατοχής, της Δεκεμβριανής και της μετα-Δεκεμβριανής περιόδου, αθώωσε και τις δύο πλευρές για να εξισορροπήσει την κατάσταση. Τον μεν Παπανικολάου και τους άλλους Ελασίτες που είχαν κατασχέσει τα πρόβατα του Μιχάλη Σδούκου και κατηγορούνταν για ζωοκλοπή με το σκεπτικό ότι δεν είχαν «προηγούμενη καταδίκη επί τω αυτώ αδικήματι», τον δε Μιχάλη Σδούκο και τους ομοϊδεάτες του με το επιχείρημα ότι ήταν τίμιοι πατριώτες που edιώκοντο για καθαρώς πολιτικούς και κομματικούς λόγους.

Η περίπτωση του δάσκαλου Παπανικολάου και του Μιχαήλ Σδούκου είναι ενδεικτικές για τη στάση του Εποπτικού Συμβουλίου της Πρωτοβάθμιας

⁴⁰⁵ Ότι ο Λυκορραχίτης Μιχάλης Σδούκος ήταν σημαίνον πρόσωπο της Επαρχίας Κόνιτσας το γνωρίζουμε και από τις γραπτές πηγές. Βλέπε στο Θανάση Πορφύρη «Χρονικό της μάχης στην Πυρσόγιανη που έγινε στις 16 Σεπτέμβρη 1946», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 44 που αποκαλεί το Μιχάλη Σδούκο πρόκριτο της Κόνιτσας.

⁴⁰⁶ Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες προσπαθούσε να σώσει κάθε Λυκορραχίτη ανεξαρτήτως ιδεολογικής θέσης. Την πληροφορία ότι ο Μιχαήλ Σδούκος του Αλέξη βοηθούσε τους αριστερούς της Λυκόρραχης το 1947 και ότι είχε δώσει εντολή στο στρατό να μη πειράζουν κανέναν από το χωριό του την έδωσε η Χ. Κ., η οποία ήταν σύζυγος αντάρτη, και μάλιστα αντάρτη που συλλήφθηκε από τους Μάυδες και εκτελέστηκε το 1949, όταν τελείωνε ο εμφύλιος. Της την έδωσε δε αυτήν την πληροφορία ο ίδιος ο Στρατός. Προφορική μαρτυρία Χ. Κ., κασέτα 57, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Επίσης ο Α. Φ. στη συνέντευξή του είπε ότι την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας απελευθερώθηκε από την Αστυνομία του Καντσίκου όπου εκρατείτο και βασανιζόταν για την Κατοχή όπλου κατόπιν παρεμβάσεως του Μιχαήλ Σδούκου [Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁴⁰⁷ Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν ελήφθησαν συνεντεύξεις από τους κατοίκους της Κόνιτσας για την ποιότητα του Λυκορραχίτη Μιχάλη Σδούκου. Για την αθώωσή του από την κατηγορία του δωσιλογισμού βλέπε το Βούλευμα του του Εφετείου Ιωαννίνων (Συμβουλίου του εν Ιωαννίνους ειδικού δικαστηρίου) υπ' αριθμ. 72/1946, στον τόμο Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων - Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949. Για την παραγραφή του αδικήματος της κλοπής που κατηγορούνταν ο δάσκαλος Παπανικολάου Κώστας ανάμεσα σε άλλους βλέπε το Βούλευμα του Ποινικού Αρχείου του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων υπ' αριθμ. 343/1946, τ. Α' (1-500).

Εκπαίδευσης απέναντι στο θέμα των μεταθέσεων των δασκάλων της περιοχής. Αν ο χαρακτηρισμός του αριστερής ιδεολογίας Κώστα Παπανικολάου ως δεξιού δεν αποτελεί από την πλευρά της Επιθεώρησης μια προσπάθεια για συμβιβασμό των αντιμαχόμενων πλευρών, μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι ο Επιθεωρητής στη συνεδρία αυτή ήταν αντίθετος με το πνεύμα της Εθνοφυλακής και απέδωσε στον Παπανικολάου αλλά και σε άλλους αριστερούς δασκάλους το χαρακτηρισμό του δεξιού για να προκαλέσει την επιείκεια και την ευνοϊκή αντιμετώπισή τους από την Εθνοφυλακή, εφόσον εκείνη είχε τον πρώτο λόγο τη συγκεκριμένη στιγμή. Ίσως όμως ο Επιθεωρητής να ήθελε να σταθεί ουδέτερος και να μην πάρει καθαρή θέση απέναντι στους κρινόμενους δασκάλους, λόγω της ρευστότητας της κατάστασης, δεδομένου ότι αυτοί αποτελούσαν τα πιο ενεργά πολιτικά μέλη στην περιφέρεια. Είναι επίσης πιθανό οι άνθρωποι της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης να τελούσαν σε σύγχυση, διότι η πολυπλοκότητα των καταστάσεων δεν τους επέτρεπε να έχουν καθαρή άποψη.

Η παράταξη που επικράτησε, έδειξε με τις μεταθέσεις των δασκάλων ότι δεν ήταν διατεθειμένη να συγχωρήσει τις ακρότητες της κατοχικής περιόδου του Ε.Α.Μ.. Αντίθετα τις εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο, και καταδίωξε τους πρωτεργάτες του Εαμικού κόσμου.

2.5 Το Μπούλκες και οι Μαστοροχωρίτες

Έχοντας εξετάσει τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για τις τοποθετήσεις και τις μεταθέσεις των δασκάλων της περιφέρειας Κόνιτσας, θα γίνει αναφορά στην προφορική μαρτυρία του Χαράλαμπου Γεωργιάδη ο οποίος διορίστηκε δάσκαλος της Λυκόρραχης για τη σχολική χρονιά 1945-1946, επειδή αυτή η μαρτυρία δίνει μία από τις αιτίες της Λευκής Τρομοκρατίας του 1945 στην περιοχή.⁴⁰⁸ Το Μάιο που τοποθετήθηκε η Εθνοφυλακή στην Κόνιτσα κλήθηκε κι αυτός, όπως όλοι οι δάσκαλοι της περιοχής από τα Γραφεία της Εκπαίδευσης για την εκ νέου τοποθέτησή του. Ο Γεωργιάδης πέρασε από την Επιθεώρηση, αλλά ο Επιθεωρητής του είπε ότι το λόγο

⁴⁰⁸ 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίων Πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης 1942, 1943, 1945, Πράξις 1/1945.

για το διορισμό όλων τον είχε πλέον η Εθνοφυλακή, η οποία στη συνέχεια τον κάλεσε και τον ανέκρινε για την κατοχική δράση του.⁴⁰⁹

Η Εθνοφυλακή ανακοίνωσε στο Γεωργιάδη ότι θα τοποθετηθεί στη Λυκόρραχη και αυτός τους αντιπρότεινε να τοποθετήσουν σε αυτή τη θέση το Λυκορραχίτη δάσκαλο Θεοφάνη Φασούλη. Τότε η Εθνοφυλακή του απάντησε: «Όχι, γιατί αυτός είναι εθνικιστής, κι άμα έρθουν τ' αδέρφια σου θα τον σφάζουν». Τα αδέρφια του δάσκαλου, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ήταν «οι αντάρτες απ' το Μπούλκες».⁴¹⁰ Η μαρτυρία αυτή δύο τινά μπορεί να σημαίνει: ή ότι τα κυβερνητικά όργανα και οι εθνικόφρονες κάτοικοι της περιοχής διατηρούσαν έντονο φόβο για τις προθέσεις αυτών που είχαν καταφύγει στο Μπούλκες ή ότι διατείνονταν πως διατηρούσαν έντονο φόβο για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Ίσως μάλιστα οι αυτοεξόριστοι να αποτελούσαν για αυτούς μεγαλύτερο κίνδυνο από τις ένοπλες συμμορίες των βουνών που περιπλανιούνταν, επειδή διαφώνησαν με τη συνθήκη της Βάρκιζας. Γι αυτό οι ιθύνοντες της Κόνιτσας, Εθνοφυλακή και Χωροφυλακή, φέρονται από μαρτυρίες να έχουν το όπλο «επ' ώμου» για να αντιμετωπίσουν τον εκβորρά επερχόμενο κίνδυνο. Όπως και να είχε το πράγμα πάντως από τις 27-6-1945 τοποθετείται στην Υποδιοίκηση Πυρσόγιανης ο ανθυπομοίραρχος Κωνσταντίνος Κούρκουλας, ο οποίος ήταν ειδικευμένος σε θέματα Κατασκοπείας και κατασκόπευε τους Μπουλκιώτες.⁴¹¹

Γι αυτούς που εισήλθαν στα όμορα κράτη και εν συνεχεία συγκεντρώθηκαν στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας μέχρι 5 Οκτωβρίου του 1946 τα έγγραφα των κρατικών Υπηρεσιών αναφέρουν ότι ήσαν «διάφοροι εγκληματίαι οίτινες έδρασαν εις τας παραμεθόριους ίδια περιοχάς» και οι δράσαντες «κατά την διάρκειαν της Κατοχής υπέρ της αυτονομίσεως» της Μακεδονίας. Σύμφωνα δε προς το ΓΕΣ ο

⁴⁰⁹ Μεταξύ δασκάλου και Εθνοφυλακής διημείφθη η εξής στιχομυθία: *Εθνοφυλακή*: - Πού ήσουν; *Γεωργιάδης*: - Όλα τα χρόνια ήμουν στο Γοργοπόταμο, στο χωριό μου. *Εθνοφυλακή*: - Δούλευες; *Γεωργιάδης*: - Ναι. *Εθνοφυλακή*: - Στην οργάνωση, ποια ήσουν; *Γεωργιάδης*: - Ήταν η οργάνωση του Ε.Α.Μ. *Εθνοφυλακή*: - Δεν γνώριζες ότι είναι των Κομμουνιστών η οργάνωση; *Γεωργιάδης*: - Ναι, γνώριζα, αλλά δεν μπορούσα και διαφορετικά, διότι αυτή ήταν η μόνη οργάνωση που είχε έρεθει και σ' αυτή οργανωθήκαμε. Αφού ο προορισμός ήταν ο αγώνας για τον κατακτητή - απ' τη Μακεδονία είχαν έρθει οι πρώτοι αυτοί αντάρτες - και νομίσαμε ότι είναι οργάνωση που θέλει να διώξει τον κατακτητή». (Προφορική μαρτυρία Χαράλαμπος Γεωργιάδης, κασέτα 157, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων Ιη)).

⁴¹⁰ Προφορική μαρτυρία Χαράλαμπος Γεωργιάδης, ό.π..

⁴¹¹ Οι πληροφορίες για το διορισμό του Κούρκουλα στην Πυρσόγιανη και την ιδιότητα του κατασκόπου βρέθηκε στον προσωπικό Φάκελο του Κ. Κούρκουλα στο Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Διεύθυνση Αστυνομικού Προσωπικού. Για τις κατασκοπευτικές δραστηριότητες του Κούρκουλα για τους Μπουλκιώτες βλέπε στο Γεράσιμος Μαλταΐζος (Τζουμερκιώτης), *Δ.Σ.Ε., Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (Ζητήματα στρατηγικής και ταχτικής της ηγεσίας του)*, Αθήνα 1984, 64.

αριθμός τους υπολογιζόταν γύρω στις 5000.⁴¹² Από την πλευρά των αριστερών αναφέρεται ότι το Μπούλκες συγκέντρωσε καταδιωκόμενους αγωνιστές από το μεταβαρκιζιανό καθεστώς. Ο αριθμός αυτών που πέρασαν μέχρι τον Οκτώβρη του 1945 στο Ρούμπικ της Αλβανίας και από κει στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας ανήρχετο στους 400. Ο συνολικός αριθμός αυτών που ζούσαν στο Μπούλκες υπολογιζόταν στη διάρκεια του 1946 στις 4.000.⁴¹³

Μετά τη Βάρκιζα από την Ηπειρο έφυγαν τα κομματικά στελέχη του Κ.Κ.Ε. της Αρτας για την Αλβανία.⁴¹⁴ Ο Βασίλης Γκονέζος, Αρτινός στην καταγωγή και δάσκαλος στη Μόλιστα Κόνιτσας το Μάρτη του 1945, με μια Έκθεσή του που κατέθεσε στο κόμμα, όταν ήταν πολιτικός πρόσφυγας στη Ρωσία, δίνει την πληροφορία ότι ο ίδιος διατάχθηκε από τον κομματικό Γραμματέα του 85^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. να αναχωρήσει για την Αλβανία μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.⁴¹⁵

Από τα στοιχεία που εντοπίστηκαν, δύο κάτοικοι των Μαστοροχωρίων κατέφυγαν στο Μπούλκες. Από τη Λυκόρραχη ο Νίκος Κολωνιάρης, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, είχε ακολουθήσει τον Αρη Βελουχιώτη και είχε οργανωθεί στην Ε.Λ.Α.Σ.-Ν. Ο Αρης, όταν έφυγε για τη Νοτιο Ελλάδα, είχε αφήσει μία ομάδα υπό την ηγεσία του Σδραύου, για να οργανώσει τον πληθυσμό της επαρχίας Κόνιτσας στην Ε.Λ.Α.Σ.-Ν. Ανάμεσα σε αυτά τα άτομα που παρέμειναν για την οργάνωση του ντόπιου πληθυσμού ήταν και ο Νίκος Κολωνιάρης. Όλοι όσοι είχαν ακολουθήσει τον Αρη, λίγοι τον αριθμό, όταν έμαθαν για το θάνατο του Αρη Βελουχιώτη, ανεχώρησαν για το Μπούλκες.⁴¹⁶ Την ίδια εποχή πρέπει να έφυγε και ο Ελασίτης και δημιουργός του Π/85 Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. Απόστολος Παπαχρήστος ή Τσακάλωφ που καταγόταν από την Οξυά Μαστοροχωρίων. Σε βιβλίο που έγραψε ο αδερφός του ο Επαμεινώνδας σημειώνεται ότι λίγο καιρό μετά την αποστράτευσή του από τον Ε.Λ.Α.Σ. ο Τσακάλωφ εγκαταστάθηκε στο Ασημοχώρι κι εκεί ειδοποιήθηκε από

⁴¹² «Ιστορικών συμμοριών», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 107, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 414.

⁴¹³ Χρήστος Καινούργιος, *Στα στρατόπεδα του Ρούμπικ και του Μπούλκες - Περιπλανήσεις και περιπέτειες λαϊκών αγωνιστών 1945-1947*, Αθήνα (Ιωλκός), 1997, 28, 52, 104.

⁴¹⁴ Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο - Τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Διδακτορική Διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2003, 264.

⁴¹⁵ Αρχείο του Κ.Κ.Ε., Κουτί 417, Φ=24/1/56: «Έκθεση Γκονέζου Βασίλη» (Α.Σ.Κ.Ι.). Πόσα κομματικά μέλη πήραν ανάλογη διαταγή να περάσουν στην Αλβανία αμέσως μετά τη Βάρκιζα, πόσα έφυγαν οικειοθελώς, πόσα έφυγαν αργότερα λόγω διώξεων, και από ποιες περιοχές δεν το γνωρίζουμε.

⁴¹⁶ Την πληροφορία την έδωσε εκτός συνεντεύξεως ο αδερφός του Νίκου Κολωνιάρη.

άτομα που είχαν σχέσεις με τη Χωροφυλακή ότι θα συλληφθεί. Ίσως, η Χωροφυλακή είχε ενημερωθεί για τη δράση του στον ΕΛΑΣ και για τη συνάντησή του με τον Αρη.⁴¹⁷

Το Μάιο του 1947 που ο Καπετάνιος Παπανότης από το Πληκάτι συνέλαβε το δάσκαλο Χαράλαμπο Γεωργιάδη και τον υποχρέωσε να πάει στη Λυκόρραχη, από την οποία είχε φύγει με δικές του ενέργειες λόγω του ότι ένιωθε να κινδυνεύει από τις αψιμαχίες ανταρτών και Κυβερνητικού Στρατού. Ο δάσκαλος Γεωργιάδης του είπε: «Βρε, Παπανότη. [...] Εχετε εκτεθεί εσείς, ήρθατε απ' το Μπούλκις τώρα και κυττάτε τώρα να καταστρέψετε οικογένειες;».⁴¹⁸ Η δημόσια Διοίκηση και οι κρατούντες θεωρούσαν τους εξόριστους του Μπούλκις θανάσιμο κίνδυνο, για την αντιμετώπιση του οποίου έπρεπε να πάρουν τα μέτρα τους, που τα επεκτείνανε και προς όσους εκτιμούσαν ως πιθανούς μελλοντικούς συνεργάτες τους.

2.6 Κούρκουλας, ο Ανθυπομοίραρχος της Πυρσόγιαννης

Αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά παραιτήθηκε ο Γεώργιος Παπανδρέου και ανέλαβε την εξουσία μία υπηρεσιακή κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα. Στις 7 Απριλίου του 1945 η εξουσία πέρασε στον Πέτρο Βούλγαρη. Την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από το Βούλγαρη τοποθετήθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών στην Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης Κόνιτσας ως Ανθυπομοίραρχος ο χωροφύλακας Κωνσταντίνος Κούρκουλας.⁴¹⁹ Η τοποθέτησή του έγινε στις 25 Ιουνίου του 1945 και ο Κούρκουλας παρουσιάστηκε στην καινούργια του θέση στις 14 Αυγούστου του 1945.⁴²⁰ Η Υποδιοίκηση της Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης, της οποίας επικεφαλής τέθηκε ο Κούρκουλας, είχε υπό την εποπτεία της τα χωριά του κυρίως Γράμμου αλλά και την ευρύτερη περιοχή του από την πλευρά της Ηπείρου. Ο Γράμμος ήταν σημείο διαβάσεως ζωτικό από την Αλβανία και το Μπούλκις της Γιουγκοσλαβίας, όπου είχαν καταφύγει Ελασίτες-Εαμίτες μετά

⁴¹⁷ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα 2004, 182.

⁴¹⁸ Προφορική μαρτυρία Χαράλαμπος Γεωργιάδης,, κασέτα 157, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

⁴¹⁹ Ο Κωνσταντίνος Κούρκουλας γεννήθηκε το 1912 στους Μακράδες της Κέρκυρας. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1934 κατατάχθηκε στη Σχολή Χωροφυλάκων για 2 χρόνια ενώ την 1^η Δεκεμβρίου ονομάστηκε μόνιμος. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά υπηρετούσε στην ειδική Ασφάλεια των Ιωαννίνων. («Ποιοι υπηρετούν στη Χωροφυλακή – Κούρκουλας», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 533, 30 Οκτωβρίου 1945).

⁴²⁰ Βλέπε «Πίναξ μεταβολών έτους 1945 Ανθ/ρχου Κούρκουλα Κωνσταντίνου του Σταματίου», ό.π..

τη Βάρκιζα και έκαναν τις μετα-Παπανδρεϊκές κυβερνήσεις να αισθάνονται ανασφαλείς από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Η τότε κυβέρνηση, λοιπόν, έπρεπε να τοποθετήσει στη συγκεκριμένη θέση ένα χωροφύλακα ο οποίος θα είχε το αντικομμουνιστικό μένος αλλά και τις ιδιότητες του κατασκόπου, ώστε να μπορεί να ελέγχει τη δίοδο κομμουνιστών από τα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας. Ο Κούρκουλας είχε και τις δύο αυτές ιδιότητες.

Σύμφωνα με την Έκθεση που υπέβαλε ο ίδιος ο Κούρκουλας προς τη Χωροφυλακή της Κέρκυρας στις 30 Απριλίου του 1945 στην οποία εκθέτει τη υπηρεσιακή του δράση κατά την περίοδο της Κατοχής ως Ενωματάρχου Ασφάλειας Ιωαννίνων, edίωκε από τη θέση αυτή τους κακοποιούς, Έλληνες και Ιταλούς, της περιοχής.⁴²¹ Είχε ενεργήσει μάλιστα να περάσουν από το Στρατοδικείο Αγρινίου και να καταδικαστούν σε πολυετή φυλάκιση Ιταλοί, οι οποίοι είχαν διαπράξει κλοπές και διαρρήξεις συλλαμβάνοντάς τους επ' αυτοφώρω. Έτσι σώθηκαν πολλοί έμποροι των Ιωαννίνων, τα καταστήματα των οποίων πολλάκις κατά τη διάρκεια της νύχτας εκκενώνονταν πλήρως από εμπόρευμα. Παράλληλα edίωκε τους λαθρέμπορους Έλληνες που συνεργάζονταν με τους Ιταλούς στη Μαύρη αγορά σε λαθρεμπόριο μεταξωτών ειδών που εισάγονταν από την Αλβανία.

Σύμφωνα με την ίδια Έκθεση, στην οποία θα μπορούσε κάποιος να διακρίνει το λιγότερο περιαιτολογία και έπαρση, αν όχι και μυθεύματα, ενεργούσε κατασκοπεία σε βάρος των Ιταλικών αρχών και edινε πληροφορίες στις Εθνικές Ανταρτικές ομάδες του Ε.Δ.Ε.Σ. που είχαν την έδρα τους στο Σούλι, όπου βρίσκονταν και Αγγλοι αξιωματικοί.⁴²² Χορηγούσε στους Αγγλους αξιωματικούς δελτία Ταυτότητας με ανακριβή στοιχεία για να διευκολύνει την κίνησή τους εντός και εκτός των Ιωαννίνων. Η ομάδα δε της Χωροφυλακής, η οποία αποτελούσε την ομάδα διώξεως που ήταν κάτω από την Εποπτεία του Κούρκουλα αποτέλεσε τον πυρήνα «επί της δράσεως του οποίου εστηρίχθη μετέπειτα το Αρχηγείον Ε.Δ.Ε.Σ. που εσημάτισε την επιτροπήν Εθνικού αγώνος Ιωαννίνων». Αυτή ήταν η δράση του στα Γιάννενα μέχρι και τον Ιούλιο του 1942. Ο Κούρκουλας συνέβαλε τα μέγιστα στη δημιουργία του Ε.Δ.Ε.Σ. που από τη σύστασή του ήταν στενά δεμένο με την

⁴²¹ Κωνσταντίνος Κούρκουλας, «Περί της υπηρεσιακής μου δράσεως κατά το διάστημα της Κατοχής» (Εν Κερκύρα τη 30 Απριλίου 1945), Προσωπικός Φάκελος του Κούρκουλα, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Τμήμα Αστυνομικού Προσωπικού.

⁴²² Κωνσταντίνος Κούρκουλας, «Περί της υπηρεσιακής μου δράσεως κατά το διάστημα της Κατοχής», ό.π..

αντικομμουνιστική Χωροφυλακή. Μάλιστα, όπως ο ίδιος διευκρινίζει, η ομάδα διώξεως της Χωροφυλακής, η οποία συνέβαλε στη δημιουργία της επιτροπής Εθνικού Αγώνος των Ιωαννίνων, εξακολούθησε να προσφέρει τις υπηρεσίες της, «παρά τους κινδύνους που διέτρεχεν εκ μέρους των Ιταλών και των αναρχοκομμουνιστών».- Αστυνομία και Χωροφυλακή από τον πρώτο χρόνο της Κατοχής πολεμούσαν τον κομμουνισμό και αυτό το είχε διαπιστώσει και ο Ιταλός στρατηγός Τσελόζο, ο οποίος: «Αναγνώριζε ότι οι άνθρωποι με ικανότητες, οι διανοούμενοι, ο κλήρος και οι πρώην αξιωματούχοι ήταν ανοικτά αντίθετοι με τους κατακτητές. Η χωροφυλακή και η αστυνομία διέκειντο εχθρικά και ήταν αναξιόπιστες. Η απάθειά τους οφειλόταν τόσο σε ηθικούς λόγους όσο και σε υλικούς: οι ισχνές αμοιβές των ανδρών τους δεν αρκούσαν για μια αξιοπρεπή διαβίωση. Παρ' όλα αυτά, ο στρατηγός ισχυριζόταν ότι οι άνδρες των δύο σωμάτων θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρώτης τάξης συνεργάτες, γιατί ήταν 'αμείλικτοι διώκτες των κομμουνιστών'».⁴²³

Τον Ιούλιο του 1942 ο Κούρκουλας αναχώρησε για τη σχολή της Χωροφυλακής των Αθηνών προκειμένου να εκπαιδευθεί για Δόκιμος Ανθυπομοίραρχος. Μετά την αποφοίτησή του επανήλθε στην Ασφάλεια των Ιωαννίνων το Μάρτιο του 1944, στην ίδια ομάδα διώξεως. Η ομάδα αυτή πέτυχε σύμφωνα με τον Κούρκουλα «να αποτρέψει πάσαν αυθαιρεσίαν των αναρχοκομμουνιστών» και έτσι οι φιλήσυχτοι πολίτες των Ιωαννίνων δεν θίχτηκαν από τους Γερμανούς όπως συνέβη με άλλες πόλεις της Ηπείρου. Συνεργάστηκε, με τις Εθνικές ομάδες του Ε.Δ.Ε.Σ. και παρέδινε στον Αγγλο Αξιωματικό της Αγγλικής Αποστολής εβδομαδιαίο δελτίο πληροφοριών.⁴²⁴

Με ποιο τρόπο ο Κούρκουλας πετύχαινε να αποτρέψει τις αυθαιρεσίες των κομμουνιστών δεν το λέει στην αναφορά της «υπηρεσιακής του δράσεως κατά την περίοδο της Κατοχής». Για αυτήν μας δίνουν πληροφορίες οι πηγές των αντιπάλων. Στις 30 Οκτωβρίου του 1945, λόγου χάρη, το Ηπειρωτικό όργανο του πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του Ε.Α.Μ. γράφει ότι, όταν ο Κούρκουλας γύρισε από τη Σχολή Ανθυπομοιράρχων της Αθήνας, «θριάμβευσε στην υπηρεσία των Γερμανών». Και δυο χρόνια αργότερα ο Γιώργος Γιαννούλης, αξιωματικός του

⁴²³ Βλέπε Davide Rodogno, «Η ιταλική κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ και Προκόπης Παπαστράτης, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 1^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 84.

⁴²⁴ Κωνσταντίνος Κούρκουλας, «Περί της υπηρεσιακής μου δράσεως κατά το διάστημα της Κατοχής» (Εν Κερκύρα τη 30 Απριλίου 1945), Προσωπικός Φάκελος του Κούρκουλα, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Τμήμα Αστυνομικού Προσωπικού.

Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο, σε σημείωμά του για τη μάχη της Πυρσόγιαννης έγραψε ότι εκκρεμούσαν σε βάρος του Κούρκουλα μέχρι το θάνατό του 32 μηνύσεις για δωσιλογισμό.⁴²⁵ Αν πράγματι εκκρεμούσαν τόσες μηνύσεις για δωσιλογισμό σε βάρος του Κούρκουλα, όσες του καταλογίζουν οι αντίπαλοί του, είναι κάτι που δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί από τα διασωθέντα Αρχεία του Εφετείου των Ιωαννίνων. Στα Αρχεία του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων των Ιωαννίνων βρέθηκαν δυο αθωτικά Βουλεύματα για τον Κούρκουλα!! Το Συμβούλιο του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων των Ιωαννίνων που συνεδρίασε στις 9 Μαΐου 1946 για την υπόθεση παράδοσης του Γ.Λ. στις γερμανικές Αρχές αποφάνθηκε ότι αυτή η έγινε από «απρόβλεπτον παρέμβασιν πρακτόρων της Γερμανικής Αστυνομίας» οι οποίοι αξίωσαν την παράδοσή του και οι αξιωματικοί της Ελληνικής Ασφάλειας Κούρκουλας και ο συνεργάτης του αναγκάστηκαν να υποκύψουν στις απειλές τους και να τον παραδώσουν.⁴²⁶

Για δωσιλογισμό emήνυσαν τον Κωνσταντίνο Κούρκουλα και άλλους τρεις συνεργάτες του, οι οποίοι αποτελούσαν την ομάδα διώξεως στο Τμήμα Ασφάλειας των Ιωαννίνων μετά την Απελευθέρωση, οι Γιαννιώτες Θ. Β., Α. Τ., Ι. Μ..⁴²⁷ Κατά την προανάκριση με την οποία σχηματίσθηκε η Δικογραφία εκτέθηκαν τα ακόλουθα γεγονότα. Στις 28 Ιουνίου το 1944 το Τμήμα Ασφάλειας των Ιωαννίνων με μία ομάδα διώξεως από 4 αστυνομικούς στους οποίους ανήκε και ο Κωνσταντίνος Κούρκουλας «προέβη εις συλλήψεις πολλών νέων της Ε.Π.Ο.Ν. οίτινες διένειμον προκηρύξεις επαναστατικού περιεχομένου». Οι περισσότεροι από τους συλληφθέντες μετά από διαπίστωση της ταυτότητάς των και πρόχειρη εξέταση απολύθηκαν την επόμενη. Τρεις όμως εξ αυτών, Θεοχάρης Βαζούκης, Γεώργιος Γκαγκούλιας και Θεόφιλος Βούζιος παραδόθηκαν από την Ασφάλεια στη Γερμανική Ασφάλεια, η οποία τους

⁴²⁵ Βλέπε στο Φοίβος Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, τ. 10^{ος}, Αθήνα (Νεόκοσμος) 1975, 73.

⁴²⁶ Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 50/1946, στον τόμο με Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων 1945 – 1949: Για δωσιλογισμό emήνυσε τον Κωνσταντίνο Κούρκουλα ο Γιαννιώτης Γ.Λ. αμέσως μετά την Απελευθέρωση. Ο Κούρκουλας μαζί με έναν συνεργάτη του ζήτησαν από το Γ.Λ. να τους επιδείξει μέσα σε ένα κατάστημα φωτογραφικών την ταυτότητά του. Ο Γ.Λ. επέδειξε πλαστή ταυτότητα και εκείνοι τον προσήγαγαν στην Ασφάλεια. Στην Ασφάλεια αναγνωρίσθηκε από όργανα της Γερμανικής Ασφάλειας τα οποία «απήτησαν να παραδοθή εις την Γερμανικήν Αστυνομίαν ως καταζητούμενος υπ' αυτής λόγω της κομμουνιστικής του δράσεως, θεωρούμενος ως επικίνδυνος κομμουνιστής». Η Ασφάλεια παρέδωσε στους Γερμανούς το Γ.Λ. που τον έκλεισαν στη Ζωσιμαία Σχολή και κατόπιν τον μετέφεραν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία όπου και κακοποιήθηκε.

⁴²⁷ Ψευδώνυμα!

κράτησε σε κρατητήρια και στρατόπεδα πολλούς μήνες και τους βασάνισε. Βρήκαν την ελευθερία τους μετά από την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα.

Η δικογραφία που είχε σχηματισθεί από την προανάκριση για τους 5 κατηγορούμενους επρότεινε να μη γίνει δίωξη εναντίον τους για τις συλλήψεις των Επονιτών, διότι η σύλληψή τους είχε γίνει για «πράξεις αίτινες κατά τους ελληνικούς Νόμους τους ισχύοντας κατά τον χρόνον της τελέσεώς των» θεωρούνταν κολάσιμες και η δίωξή των ήταν υποχρέωση της Ελληνικής Ασφάλειας. Επίσης η δικογραφία ετόνιζε ότι η Ελληνική Ασφάλεια αναγκάσθηκε να παραδώσει στη Γερμανική Ασφάλεια τους τρεις Γιαννιώτες, διότι η Γερμανική Αστυνομία ήταν σε παράπλευρο οίκημα με το ομόλογο της Ελληνικής Ασφάλειας και πληροφορηθείσα τη σύλληψη των Επονιτών «απήτησε κατά το σύστημά της» την παράδοσή τους. Και η δικογραφία τελείωνε πλέκοντας το εγκώμιο της Ασφάλειας των Ιωαννίνων, η οποία έσωσε πολλές φορές από τα χέρια των Γερμανών πολλούς Έλληνες. Αυτοί βέβαια που σώζονταν με τη μεσολάβησή της, ασφαλώς δε θα ήταν κομμουνιστές. Η υπόθεση αυτή έκλεισε με απαλλακτικό Βούλευμα του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Ιωαννίνων.⁴²⁸

Ο Κούρκουλας και οι ομάδες του Ε.Δ.Ε.Σ., οι οποίες περιέκλειαν στους κόλπους τους αστυνομικές δυνάμεις, ήταν εχθρικές προς τον κομμουνισμό. Το πρώτο από τα δύο Βουλεύματα, αναφέρει ρητά ότι ο αγώνας της Χωροφυλακής μέσα στην Κατοχή ήταν διμέτωπος. «Αφ' ενός μεν κατά του κατακτητού, οι οποίοι ποικιλοτρόπως κατεβασάνιζον τον Ελληνικόν πληθυσμόν, αφ' ετέρου δε κατά των κομμουνιστών, οίτινες επωφελούμενοι της ανυπαρξίας κατ' ουσίαν Ελληνικού Κράτους και του εξοπλισμού των υπό των Αγγλων εις τους οποίους παραστάθηκαν ως αγωνιζόμενοι κατά των Γερμανών, επεδίωκον με κάθε μέσον θεμιτόν και αθέμιτον την κατάληψιν όλων των θέσεων οίτινες θα τους επέτρεπον την ημέραν καθ' ην θα ανεχώρουν οι Γερμανοί εξ Ελλάδος, να επιβάλλουν επί του Ελληνικού λαού την αναρχοκομμουνιστικήν τυρανίαν των».

Ο ανθυπομοίραρχος Κούρκουλας από την Υποδιοίκηση Πυρσόγιαννης, εκτός από τό έργο διενέργειας κατασκοπείας για το Μπούλκες, ανέλαβε στην περιοχή και τη διευθέτηση του ζητήματος των μεταγωγικών ζώων που άλλαξαν μέσα στον

⁴²⁸ Εφετείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 44/1946, στον τόμο με Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δωσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων 1945 – 1949.

πόλεμο ιδιοκτήτη. Πολλά ζώα που ανήκαν σε κατοίκους των Μαστοροχωρίων και των γύρω από αυτά κοινοτήτων είχαν επιταχθεί διαρκούντος του πολέμου από το στρατό, και με το πέρας του πολέμου δεν επιστράφηκαν ποτέ στον πραγματικό ιδιοκτήτη τους με αποτέλεσμα να αποτελέσουν στην μεταπολεμική περίοδο αιτία σύγκρουσης μεταξύ των κατοίκων της περιοχής. Η ιδιοποίηση ξένων ζώων αυτή την εποχή πρέπει να είχε πάρει διαστάσεις επιδημίας.⁴²⁹ Ο Δημήτριος Γκουντούλης, λόγου χάρη, από το Κεράσοβο «είχε συγκροτήσει ένοπλη συμμορία κι άρπαξε τα μουλάρια του στρατού» κατά την υποχώρησή του το 1941.⁴³⁰ Τέλος πολλά φορτηγά ζώα πρέπει να αφέθηκαν από τον Ε.Λ.Α.Σ. αδέσποτα μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας και να τα οικειοποιήθηκαν όποιοι τα βρήκαν. Σημειωτέον ότι ένα υποζύγιο ζώο την εποχή εκείνη ήταν ακριβό απόκτημα και υπήρχαν φτωχές οικογένειες που το στερούνταν.⁴³¹ Αρκετοί κάτοικοι της περιοχής αμέσως μετά την Απελευθέρωση έσπευσαν να νομιμοποιήσουν την ιδιοποίηση των ξένων υποζυγίων στο Ειρηνοδικείο της Κόνιτσας βεβαιώνοντας ενόρκως ότι απώλεσαν μέσα στις αντίξοες συνθήκες της Κατοχής το πιστοποιητικό ενός ζώου που είχαν υπό την κατοχή τους.⁴³²

Παρά αυτού του είδους τη νομιμοποίηση που έγινε για πολλά υποζύγια εξακολουθούσαν να υπάρχουν προβλήματα γύρω από αυτά. Η σκληρή στάση του Κούρκουλα, απέναντι σε όλους όσους είχαν ιδιοποιηθεί ξένα υποζύγια, ανεξαρτήτως φρονήματος, τον κατέστησε εχθρό ακόμη και των εθνικοφρόνων. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία ενός κατοίκου από τη Ζέρμα, ο οποίος κατά την ομολογία του ήταν εθνικόφρων, αλλά παρά ταύτα δε γλίτωσε το ζύλο από τον ανθυπομοίραρχο της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής. Ο εν λόγω Ζερματινός κατά τον

⁴²⁹ Για το μετά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο εμπόριο των επιταγμένων από το στρατό υποζυγίων, αλλά και των υποζυγίων που του ανήκαν, βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα: άνοιξη 1941 - φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993, 110-115.

⁴³⁰ «Η Βιομηχανία των ψευτομηνύσεων», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 536, 2 Νοεμβρίου 1945.

⁴³¹ Για την τιμή των μεταγωγικών ζώων βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 65 όπου αναφέρει ότι: «Ήταν πανάκριβα τα φορτηγά ζώα τότε, κάπου 25-30 χιλ. προπολεμικές, όσο αγοράζεις ένα στρέμμα αγροτεμάχιο εδώ στην περιοχή Ζωγράφου Αθηνών». Τόσο πολύτιμο δε ήταν ένα μουλάρι εκείνη την εποχή που ο πατέρας του του τόνιζε «ότι άξιζε [...] περισσότερο από τη ζωή ενός μέλους της οικογένειας».

⁴³² Δείγμα: «Ομνύομεν ειδότες κάλλιστα τας εκ της ψευδορκίας επιβαλλομένας ποινάς ότι αληθές τυγχάνει ότι ο Αχιλλεύς Σδούκου είναι κύριος και κάτοχος μιας φορβάδας ηλικίας ετών 5, χρώματος ξανθείά, αναστήματος 1,18 και το πιστοποιητικόν απώλεσεν κατά το έτος 1943 εν Λυκορράχη λόγω των ανωμάτων συνθηκών των δημιουργηθεισών εκ της Κατοχής και της εποχής κατά την εποχήν εκείνην επιδρομής των κατακτητών εις την περιφέρειάν μας». Ειρηνοδικείο Κονίτσης, Ενόρκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπό αριθμ. 59/17-11-1945. Εκτός απ' αυτή την ένορκη Βεβαίωση υπάρχουν και άλλες που αφορούν τη Λυκορραχη. Είναι οι υπ' αριθμ. 57, 60, 61, 62/Νοέμβριος 1945. Τέτοιου είδους Ένορκες βεβαιώσεις έκαναν και οι κάτοικοι των άλλων Μαστοροχωρίων, αλλά δεν σημειώθηκαν από την ερευνήτρια.

Ελληνοϊταλικό Πόλεμο δούλεψε στα Μεταγωγικά και όταν τέλειωσε ο πόλεμος κράτησε ένα ζώο αγνώστου ιδιοκτήτη. Μετά τον πόλεμο ένας Πληκαδίτης που ήταν ο ιδιοκτήτης του ζώου, το αναγνώρισε και το διεκδίκησε. Τότε εκείνος του είπε ότι «[...] το ζώο το 'χει πληρωμένο το κράτος. [...] Αφού πήρες τις παράδες, εγώ ήμαν στρατιώτ'ς και το γλίτωσα, να το 'χω κοντά μου να ζήσω.»⁴³³ Ο Πληκαδίτης ζήτησε τη συνδρομή του Κούρκουλα κι αυτός έπιασε το Ζερματινό, τού «'κοψε ένα ξύλο» και του πήρε και το μουλάρι.

2.7 Τοπική Διοίκηση στα Μαστοροχώρια

Από το Μάιο περίπου του 1944 μέχρι τον Ιανουάριο του 1945 λειτουργούσε στην Επαρχία της Κόνιτσας το Επαρχιακό Συμβούλιο που εκλέχτηκε από το Ε.Α.Μ.⁴³⁴ Αυτό σύμφωνα με τον Εαμικό τύπο της εποχής, επετέλεσε το εξής έργο στην Επαρχία Κόνιτσας: Ελυσε το κτηνοτροφικό πρόβλημα και βόσκησαν στην περιοχή 50.000 πρόβατα καταβάλοντας λογικό μίσθωμα σε είδος στις Κοινότητες οι οποίες το χρησιμοποίησαν «για την ενίσχυση απόρων οικογενειών και κατασκευήν διαφόρων προοδευτικών έργων». Επιδιόρθωσε 28 σχολεία σε όλη την Επαρχία και ενίσχυσε οικονομικά τους δασκάλους με μηνιαία αμοιβή σε είδος. Κατασκευάστηκαν σε όλα τα χωριά τηλεβόες και τοποθετήθηκαν πινακίδες για την ανάρτηση εγκυκλίων. Σε όλες τις κοινότητες διατέθηκε προσωπική εργασία για την ενίσχυση των ανταρτοοικογενειών. Μπήκαν οι βάσεις για 8 Λαϊκά Ιατρεία. Ειδικά στην περιοχή Μαστοροχωρίων κατασκευάστηκαν και συντηρήθηκαν 7 γεφύρια για την διευκόλυνση της επικοινωνίας το χειμώνα που τα ποτάμια φουσκώνουν. Επιδιορθώθηκαν επίσης όλοι οι υπάρχοντες δρόμοι προς Μακεδονία και Κόνιτσα για τις μετακινήσεις των κατοίκων και του Ε.Λ.Α.Σ..⁴³⁵ Οι πληροφορίες αυτές για την τοπική Αυτοδιοίκηση την περίοδο της Εαμοκρατίας στην επαρχία Κόνιτσας προέρχονται από τη μια πλευρά, ενώ δεν εντοπίστηκαν δημοσιεύματα από την πλευρά των εθνοφρόνων ώστε να γνωρίζουμε αν υπήρχαν ενστάσεις και τι είδους ήταν αυτές.

⁴³³ Προφορική μαρτυρία Η. Τ., κασέτα 42, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁴³⁴ Για το έργο του Επαρχιακού Συμβουλίου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Επαρχία Κόνιτσας υπάρχουν πληροφορίες στο «Η αυτοδιοίκηση στην Επαρχία Κόνιτσας – Μοχλός δραστηριοποίησης των λαϊκών δυνάμεων – Συνέντευξη με Δ/κό αντιπρόσωπο συν. Β. Σακελλαρίδη», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 289, 18 Ιανουαρίου 1945.

⁴³⁵ Εδώ πρέπει να πούμε ότι το οδικό δίκτυο της περιοχής ήταν πενιχρό, κι όπως θα δούμε παρακάτω, επεκτάθηκε το 1948 για τη διευκόλυνση των επιχειρήσεων του στρατού.

Γνωρίζουμε όμως, από τις προφορικές μαρτυρίες ότι μέχρι και τη Συμφωνία της Βάρκιζας η δικαιοσύνη αποδιδόταν από τα τοπικά Λαϊκά Δικαστήρια και από τα στρατοδικεία του Ε.Λ.Α.Σ..⁴³⁶ Τέλος στον Εαμικό τύπο αναφέρεται ότι η Πολιτοφυλακή, όργανο της τάξης της Εαμικής εξουσίας, λειτουργούσε στην περιοχή της Κόνιτσας μέχρι τον Απρίλιο του 1945 και μάλιστα έκανε καλά τη δουλειά της όπως διαβεβαίωσε τουλάχιστον η Επιτροπή του συλλαλητηρίου, που έγινε στην Κόνιτσα στις 1^η Απριλίου, και που παρουσιάστηκε στις 4 Απριλίου στο όργανο της τοπικής κυβερνητικής Αυτοδιοίκησης, τη Γενική Διοίκηση: «Η Επιτροπή διαβεβαίωσε τον κ. Γενικό ότι σε όλη την Επαρχία της Κόνιτσας βασιλεύει τάξη, ησυχία, ασφάλεια με την Εθν. Πολιτοφυλακή και ότι ο Λαός θέλει να συνεχιστεί η τάξη και η ομαλότητα και όταν θα αναλάβει η Εθνοφυλακή».⁴³⁷

Σε αυτό το σημείο πρέπει να εξετασθεί τι τροπή πήραν τα πράγματα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας στο θέμα των Κοινοτικών Συμβουλίων σε όλη την Ελλάδα, αλλά και ειδικότερα στα Μαστοροχώρια. Στις 23 Φεβρουαρίου 1945 ο υπουργός εσωτερικών Νικόλαος Πλαστήρας διατάσσει τους Γενικούς Διοικητές και Νομάρχες να προβούν στη διάλυση των υπαρχόντων κοινοτικών συμβουλίων και στο διορισμό καινούριων.⁴³⁸ Με αυτό το νομοθέτημα αρχίζει σε ολόκληρη την Ελλάδα η αντικατάσταση των Εαμικών κοινοτικών συμβουλίων. Στο μέτρο αυτό του διορισμού των Κοινοτικών Συμβουλίων ο Εαμικός τύπος των Ιωαννίνων αντέδρασε τον Απρίλιο του 1945 με άρθρο που έφερε τον τίτλο: «Καταργούν τους εκλεκτούς του λαού».⁴³⁹

Για τα διορισμένα Κοινοτικά Συμβούλια όλων των Μαστοροχωρίων δεν υπάρχουν πληροφορίες. Υπάρχουν για μερικά από αυτά. Στο Κεράσοβο είχε διορισθεί ως πρόεδρος ο θεωρούμενος από ορισμένους Κερασοβίτες ως δωσίλογος Ευάγγελος Ζήκας. Στις 7-8-1946 τρεις Κερασοβίτες τον κατήγγειλαν στη Νομαρχία Ιωαννίνων για δωσιλογισμό και για το γεγονός ότι ενεργούσε σε βάρος των

⁴³⁶ Για την απόδοση της Δικαιοσύνης από τα στρατοδικεία του Ε.Λ.Α.Σ. βλέπε στο «Τρεις εθνοπροδότες καταδικάστηκαν από το Στρατοδικείο σε θάνατο», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 49, 21 Γενάρη 1945 που αναφέρει την καταδίκη ενός Τσάμη στις 19-1-1945 για τη δολοφονία έξι Πυρσογιαννιτών την περίοδο της Κατοχής. Επίσης βλέπε στο άρθρο «Καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 51, 24 Γενάρη 1945 την εκτέλεση του Βουρμπιανίτη Ανδρέα Ευθυμίου ο οποίος είχε καταδικαστεί με την υπ' αριθμ. απόφαση 7/15 - 9 - 44 από το στρατοδικείο της VI Ταξιαρχίας. Ο λόγος της καταδίκης και εκτέλεσης δεν αναφέρονται.

⁴³⁷ «Τι ζητάει ο λαός της Κόνιτσας», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 350, 7 Απριλίου 1945.

⁴³⁸ «Περί παροχής εξουσιοδοτήσεως εις Γενικούς Διοικητές και Νομάρχες δι' αντικατάστασιν Κοινοτικών Συμβουλίων ή Διοικητικών Επιτροπών Κοινοτήτων», ΦΕΚ 21/27 - 2 - 1945, τχ. Β'.

⁴³⁹ «Καταργούν τους εκλεκτούς του λαού», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 358, 6 Απριλίου 1945.

συμφερόντων της κοινότητας εισάγοντας ξένα ποίμνια σε αγραναπαύσεις της Κοινότητας. Η Νομαρχία, για την αντικατάστασή του εξήτησε τη γνώμη ενός άλλου υπόλογου για δωσιλογισμό: του ανθυπομοίραρχου της Πυρσόγιαννης Κούρκουλα. Κατόπιν αυτού αντικατέστησε ολόκληρο το διορισμένο Διοικητικό Συμβούλιο στις 22-8-46. Όρισε πρόεδρο τον Ιωάννη Παπαγιάννη, πρόεδρο του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου του Ε.Α.Μ., στον οποίο, όπως προαναφέρθηκε, επίσης είχε ασκηθεί Ποινική Αγωγή για δωσιλογισμό, αλλά είχε αθωωθεί. Διόρισε επίσης αντιπρόεδρο τον Νικόλαο Σαμαρά ή Βάιλα, και μέλη τον Γεώργιο Πασιά, Σπυρίδωνα Καλούδα, και Γεώργιο Νάκο.⁴⁴⁰ Στη Ζέρμα διορίστηκε πρόεδρος ο Αριστείδης Παπαθανασίου, ο οποίος κατηγορήθηκε στις μέρες μας με δημοσίευμα από κάποιους ντόπιους για δωσιλογισμό.

Στο Ασημοχώρι το διορισμένο Διοικητικό Συμβούλιο σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες είχε επιδείξει άψογη και αξιοπρεπή στάση κατά τη διάρκεια της Κατοχής.⁴⁴¹ Το ίδιο και στην Πυρσόγιαννη.⁴⁴² Στο Κάντσικο διορίστηκε το 1945 πρόεδρος ο Γεώργιος Κουτουλούης, αντιπρόεδρος ο Χαρόλαμπος Πατσιωτός και μέλη ο Δημήτριος Παπαδημητρίου, ο Βασίλειος Μακρής και ο Κωνσταντίνος Καρανικούλης.⁴⁴³ Ήταν επίσης άτομα που είχαν επιδείξει αξιοπρεπή στάση κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Στην Καστάνιανη πρόεδρος διορίστηκε ο Νικόλαος Δούκας και μέλη ο Γεώργιος Γκαραβέλας, Κωνσταντίνος Φακούρας, και Φίλιππος Καλογήρου.⁴⁴⁴ Ήταν από τα άτομα που δεν είχαν καμία δωσίλογη δράση, ούτε ήταν ένοχα για κανενός άλλου είδους ύποπτη πράξη. Εξ αυτών μάλιστα ο Γεώργιος Γκαραβέλας ήταν ο πρόεδρος που παραιτήθηκε την περίοδο της Ιταλοκρατίας για να μην υποκύψει στη θέληση των κατακτητών και ο Νικόλαος Δούκας και ο Κωνσταντίνος Φακούρας υπήρξαν μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου το οποίο δεν συγκέντρωνε τους φόρους από τους κατοίκους την περίοδο της Κατοχής, όπως έχει

⁴⁴⁰ Τηλεγραφική αλληλογραφία κατοίκων Κερασόβου με Νομαρχία Ιωαννίνων, Νομάρχη Ιωαννίνων με ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα και ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα με Νομαρχία Ιωαννίνων (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI).

⁴⁴¹ Προφορικές μαρτυρίες μη μαγνητοφωνημένες.

⁴⁴² Προφορικές μαρτυρίες μη μαγνητοφωνημένες.

⁴⁴³ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1511, Υποφ. II, (1945 Επαρχία Κονίτσης).

⁴⁴⁴ Βιβλίο Πρακτικών και Αποφάσεων της Κοινότητος Καστανέας, αρ. Απόφασης 2/ Συνεδρία 14/10/1945.

αναφερθεί στο Κεφάλαιο για την τοπική διοίκηση την περίοδο της Ιταλοκρατίας, με αποτέλεσμα να αντικατασταθούν από την κατοχική διοίκηση.⁴⁴⁵

Για τη Λυκόρραχη η ανατροπή της Εαμικής τοπικής εξουσίας αρχίζει στις 29-9-1945. Τη συγκεκριμένη ημερομηνία ο Επαρχος Κονίτσης θεωρώντας «επιτακτική ανάγκην και επείγουσαν» τη συγκρότηση των Κοινοτικών συμβουλίων των Ορεινών Κοινοτήτων δια την είσπραξη μισθωμάτων και δικαιωμάτων βοσκής⁴⁴⁶ προτείνει ως πρόεδρο τον Κοσμά Σδούκο, και νέα μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου τον Αθανάσιο Φασούλη, τον Επαμεινώνδα Τσίο, το Φώτιο Νούτσο, και το Θεόδωρο Καρανίκα.⁴⁴⁷ Ο διορισμένος πρόεδρος της Λυκόρραχης, Κοσμάς Σδούκος είχε διατελέσει πρόεδρος την περίοδο του Μεσοπολέμου και πολιτικά επρόσκειτο στο Βενιζέλο.⁴⁴⁸ Στη διάρκεια της Κατοχής δεν είχε καμία συμμετοχή σε καμία αντιστασιακή οργάνωση, ούτε έδειχνε τις πολιτικές του προτιμήσεις.⁴⁴⁹ Κανένας από τους διορισμένους του καινούργιου Κοινοτικού Συμβουλίου δεν ήταν ενεργός πολιτικά κατά τη δικτατορία του Μεταξά. Εκτός από τον πρόεδρο που δεν είχε δείξει τις πολιτικές τους προτιμήσεις την περίοδο της Κατοχής, όλοι τους ήταν οπαδοί της προδικτατορικής πολιτικής και δύο από αυτούς ήταν άτομα που διαφώνησαν με τον τρόπο που άσκησε

⁴⁴⁵ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1420, Υποφ. Ι (Εγγραφο της Επαρχίας Κονίτσης προς τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου τη 11/5/1942).

⁴⁴⁶ Γιώργος Μαρμαρίτης, Α', ό.π., 190: «Η νομή και η διάρθρωση της τοπικής εξουσίας αποκτούσε καίρια σημασία για την εξέλιξη των οικονομικών λειτουργιών και των παρεπόμενων οικονομικών σχέσεων».

⁴⁴⁷ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1566, Υποφ. XIV, έγγρ. της Επαρχίας Κονίτσης προς τη Νομαρχία Ιωαννίνων, 28 - 9 - 1945, αριθμ. Πρωτ. 5602, 3-10-1945. Στις 9-10-1945 η Νομαρχία Ιωαννίνων δι' εγγράφου της υπαγορεύει στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Διεύθυνσιν Εσωτερικών, τη διάλυση της μέχρι τότε Διοικούσης Επιτροπής και την ανάθεση της διοικήσεως στα ανωτέρω προτεινόμενα μέλη από τον Επαρχο Κονίτσης διότι «παρέχουν εχέγγυα χρηστής και ωφελίμου Διοικήσεως». (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, Νομαρχία Ιωαννίνων προς Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου, 9-10-1945). Στις 27-10-1945 ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου επικαλούμενος α) εκτελεστικό διάταγμα του 1928 για τις αρμοδιότητες των γενικών διοικητών β) απόφαση του τρέχοντος έτους του Υπουργείου Εσωτερικών που εξουσιοδοτούσε τους Γενικούς Διοικητές να ενεργούν μεταβολές στους Δήμους και στις κοινότητες και γ) την προαναφερθείσα αίτηση της Νομαρχίας για διάλυση της μέχρι εκείνης της στιγμής Διοικούσης Επιτροπής της Κοινότητας Λυκορράχης για «σοβαρούς λόγους κοινοτικού συμφέροντος» προχώρησε στη διάλυσή της μέχρι τότε «Διοικούσης Επιτροπής και στο διορισμό της καινούργιας που προτάθηκε από τον Επαρχο Κονίτσης. Το έγγραφο έμελλε να κοινοποιηθεί και στον τότε πρόεδρο της Λυκόρραχης, ο οποίος έπρεπε να παραδώσει τη σφραγίδα «απροφασίστως» στον νεοδιορισθέντα». (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, Γενική Διοίκηση Ηπείρου προς Νομαρχία).

⁴⁴⁸ Ο Κοσμάς Σδούκος διατέλεσε πρόεδρος της κοινότητας το 1930: Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 559, Υποφ. Ι, το 1931: Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 559, Υποφ. Ι, το 1932: Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 647, Υποφ. Ι, το 1934: Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 833, Υποφ. ΙΙ. Όσο δε για την ιδεολογική τοποθέτηση του προέδρου η πληροφορία προέρχεται από προφορική μαρτυρία εκτός συνέντευξης.

⁴⁴⁹ Προφορική μαρτυρία του Κ. Σ., κασέτα 98, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνετεύξεων 1^η).

τη διοίκηση το Κ.Κ.Ε. κατά τη διάρκεια της Εαμοκρατίας. Οι άλλοι δύο ήταν εθνικόφρονες.⁴⁵⁰

Ετσι έπραξε η Γενική Διοίκηση Ηπείρου το 1945 σχετικά με τη Διοίκηση στη Λυκόρραχη. Ο Κοσμάς Σδούκος απεδέχθη το διορισμό του ως πρόεδρος. Ο Αθανάσιος Φασούλης, διορισμένος αντιπρόεδρος, και ο Επαμεινώνδας Τσίος, μέλος του διορισμένου κοινοτικού συμβουλίου, σύμφωνα με έγγραφο της τοπικής Διοίκησης μέχρι την 7-3-1946 δεν είχαν προσέλθει για ορκωμοσία στον Έπαρχο και ο Έπαρχος επρότεινε στη Νομαρχία την αντικατάσταση του πρώτου από τον Ηλία Φασούλη και του δεύτερου από τον Ιωάννη Σδούκο του Ναούμ.⁴⁵¹ Στις 16-9-1946, ο

⁴⁵⁰ Ο διορισμένος αντιπρόεδρος Αθανάσιος Φασούλης, ήταν γραμμένος στο Ε.Α.Μ. κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ενώ προς το τέλος γράφτηκε στο Ε.Δ.Ε.Σ., γιατί ο γιος του Θεοφάνης, από τους πρώτους γραμματείς της Ε.Π.Ο.Ν. στο χωριό, συλλήφθηκε και φυλακίστηκε «επί κατασκοπεία» από το Ε.Α.Μ. την περίοδο των ένοπλων συγκρούσεων Ε.Λ.Α.Σ. - Ε.Δ.Ε.Σ. στην Ηπειρο. Αφορμή για τη δίωξή του αποτέλεσε η διαφωνία του με την οργάνωση της οποίας διατελούσε γραμματέας αλλά σώθηκε με παρέμβαση των χωριανών του οι οποίοι έστειλαν στους ιθύνοντες της οργάνωσης την απαλλαχτική τους απόφαση υπογραμμένη από όλο το χωριό. Οι λόγοι διαφωνίας του Θεοφάνη Φασούλη με την οργάνωση ήταν δύο, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες. Πρώτον ήρθε σε ρήξη με την οργάνωση, επειδή διαφωνούσε με τον τρόπο διαχείρισης των πόρων της ΕΤΑ, και δεύτερον επειδή αυτή τον στεφάνωσε βίαια με τη μνηστή του που την είχε εγκαταλείψει (Προφορική μαρτυρία του Μ. Κ., κασέτα 68, πλευρά α και Π. Φ., κασέτα 10, πλευρά α, Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Από τα μέλη του διορισμένου συμβουλίου ο Επαμεινώνδας Τσίος διετέλεσε πρόεδρος την περίοδο του Μεσοπολέμου. (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 833, Υποφ. Π, αρ. εγγ. 22/8-9-1935). Εντάχθηκε στις αρχές της Κατοχής στο Ε.Α.Μ. και ήταν μέλος των λαϊκών δικαστηρίων, αλλά διαφώνησε ιδεολογικά με το Ε.Α.Μ., και μερικές φορές οι πολιτικές συνάξεις του Ε.Δ.Ε.Σ. γίνονταν στο σπίτι του. (Προφορική μαρτυρία του Ι. Ν., κασέτα 91, πλευρά α, Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Ο Φώτης Νούτσος επίσης ήταν εθνικόφρονας ως προς την ιδεολογία. Το ίδιο και ο Θεόδωρος Καρανίκας. Σύμφωνα με μαρτυρία της κόρης του ήταν δεξιός.

⁴⁵¹ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, έγγραφο της 7 - 3 - 1946 της Επαρχίας Κονίτισης προς τη Νομαρχία Ιωαννίνων. Από τις προφορικές πηγές είναι γνωστό ότι τα συγκεκριμένα μέλη του διορισμένου Κοινοτικού Συμβουλίου επειδή ήταν γεωργοκτηνοτρόφοι απουσίαζαν από το χωριό τους χειμερινούς μήνες. Συνήθως έφευγαν τέλη Οκτωβρίου με τέλη Νοεμβρίου- ο χρόνος μετακόμισής τους στα χειμαδιά δεν ήταν σταθερός διότι εξαρτιόταν από το πότε θα τελείωναν οι γεωργικές εργασίες τους- και επέστρεφαν μήνα Μάιο. Επειδή ήταν μεταβλητός ο χρόνος αναχώρησής τους για τα χειμαδιά δεν μπορεί κάποιος να εόναι βέβαιος για το πότε αναχώρησαν. Επομένως δεν μπορεί να είναι βέβαιος και για το εάν εγνώριζαν το διορισμό τους για να συμπεράνει εάν ήταν εσκεμμένη η μη προσέλευσή τους για ορκωμοσία. Υπάρχει όμως ένα δεύτερο έγγραφο της τοπικής Δημόσιας Διοίκησης της 9-10-1946 το οποίο αναφέρει ότι οι Αθανάσιος Φασούλης και Επαμεινώνδας Τσίος απουσίαζαν εκ της Κοινότητας από έτους και πλέον «χωρίς ποτέ να προσέλθωσι προς ορκωμοσίαν και ανάληψιν των καθηκόντων των». (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, έγγραφο της 9 - 10 - 1946 της Επαρχίας Κονίτισης προς τη Νομαρχία Ιωαννίνων με αριθμ. Πρωτ. 2275). Αυτά λένε τα Δημόσια έγγραφα. Οι προφορικές πηγές όμως λένε ότι τα δύο διορισμένα μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου βρίσκονταν στο χωριό μετά το Μάιο μήνα μέχρι και τον Οκτώβριο μήνα. (Προφορική πληροφορία εκτός συνεντεύξεως). Στις δημοσιευμένες μαρτυρίες του Γιώργου Σδούκου εμπεριέχεται πληροφορία που λέει ότι ο Επαμεινώνδας Τσίος το Σεπτέμβριο του 1946 βρισκόταν στο χωριό και έσωσε τον πατέρα του Χρήστο Σδούκο, πρώην γραμματέα του Ε.Α.Μ., από τον ανθυπομοίραρχο Κούρκουλα που ήρθε να τον συλλάβει, κρύβοντάς τον στο αμπάρι του σπιτιού του. (Γεώργιος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία-Ρουμανία 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, σελ. 11). Σε αυτό το σημείο η διασταύρωση γραπτών και προφορικών πηγών επιτρέπει το συμπέρασμα ότι η μη προσέλευση για ορκωμοσία των διορισμένων συμβούλων ήταν επιλογή τους. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα; Γιατί ο Επαμεινώνδας Τσίος και ο Αθανάσιος Φασούλης δεν αποδέχθηκαν το διορισμό τους; Εφόσον δεν υπάρχει η μαρτυρία τους, υποθέσεις μόνο μπορούν να γίνουν. Ίσως επειδή δεν ήθελαν να

Κοσμάς Σδούκος εκτελέστηκε από τους αντάρτες και τη θέση του πήρε ο Φώτης Νούτσος.⁴⁵² Προτάθηκαν επίσης από την Επαρχία Κόνιτσας για τη συμπλήρωση του Διοικητικού Συμβουλίου ο Ευάγγελος Νούτσος, ο Ηλίας Φασούλης και ο Αχιλλέας Σδούκος. Από τα καινούργια προτεινόμενα μέλη ο Αχιλλέας Σδούκος του Μιχαήλ, σύμφωνα με τις προφορικές πηγές σχεδόν αμέσως μετά το διορισμό του ως μέλους του καινούργιου διοικητικού Συμβουλίου της Λυκόρραχης επιστρατεύθηκε από τους αντάρτες και βρέθηκε στο βουνό. Ο Αχιλλέας είναι ο Λυκορραχίτης που στις 18 Μάρτη του 1948 ονομάστηκε ανθυπολοχαγός αξιωματικός του Δημοκρατικού Στρατού.⁴⁵³ Ο διορισμός του από την κυβέρνηση λίγο πριν βγει στο βουνό, είναι κάτι που θα έθετε έναν ερευνητή σε σκέψεις. Πιθανόν οι άνθρωποι από το ένστικτο της επιβίωσης είχαν αρχίσει να δείχνουν διπλό πρόσωπο και αμφότερες οι εξουσίες των αντίπαλων παρατάξεων βρέθηκαν σε δεινή θέση ποιους θα μπορούσαν να εμπιστευθούν. Τον Αχιλλέα το Σδούκο και οι δύο παρατάξεις τον θεωρούσαν δικό τους άνθρωπο. Πιθανόν είναι επίσης οι περισσότεροι των κατοίκων να ήταν επαμφοτερίζοντες και ένα τυχαίο γεγονός τους ωθούσε να ενταχθούν στο πλευρό της μίας ή της άλλης παράταξης. Το βέβαιο είναι ότι στην Επαρχία Κονίτσης υπήρχαν δυσχέρειες στη διοίκηση στο έργο της άσκησης της διοίκησης από το 1945 και μετά.

Εν κατακλείδι το κάθε χωριό είχε τη δική του δυναμική. Το ποιόν των διορισθέντων Κοινοτικών Συμβουλίων ποίκιλλε από χωριό σε χωριό. Άλλοι διορισμένοι είχαν δρομολογήσει δράση, άλλοι είχαν αντιστασιακή δράση, άλλοι διακρίνονταν για την ευαισθησία τους στο δημοκρατικό ιδεώδες και την πίστη τους στο θεσμό των εκλογών, κάποιοι – ελάχιστοι σίγουρα – έκλιναν προς τα Κομμουνιστικά ιδεώδη.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι μερικά από τα μέλη των διορισμένων Διοικητικών Συμβουλίων σε ορισμένα χωριά - όχι σε όλα - που αποδέχθηκαν το διορισμό τους φέρονται από τις προφορικές μαρτυρίες, ως ενεχόμενα στην περίοδο του Εμφυλίου που ακολούθησε, στις καταδόσεις κατοίκων της κοινότητάς τους στην

αποδεχθούν μία εξουσία δοτή άνωθεν και χωρίς λαϊκή εντολή. Ίσως επειδή οι Εαμίτες έγραφαν στον Εαμικό τοπικό τύπο ότι οι διορισμένοι ήταν συνεργάτες των Ιταλογερμανών και «εκμεταλλευτές της δυστυχίας του λαού». («Καταργούν τους εκλεκτούς του λαού», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 358, 6 Απριλίου 1945). Εν γένει η έκρυθμη ατμόσφαιρα της περιοχής ίσως τους οδήγησε στην άρνηση της χορηγούμενης από την κυβέρνηση εξουσίας. Σε κάθε περίπτωση αμφότεροι ετήρησαν συνετή στάση.

⁴⁵² Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, έγγραφο της 9 - 10 - 1946 της Επαρχίας Κονίτσης προς τη Νομαρχία Ιωαννίνων με αριθμ. Πρωτ. 2275.

⁴⁵³ Βλέπε *Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης*, αρ. φ. 7, 23 Μάρτη 1948, Α/Α: 64.

Εθνοφυλακή ή στη Χωροφυλακή για πρωταγωνιστική δράση στον Ε.Α.Μ.- Ε.Λ.Α.Σ.- Κ.Κ.Ε.. Είναι κάτι που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί από άλλες πηγές, αλλά ενδέχεται κάποια μέλη των Διορισμένων Κοινοτικών Συμβουλίων, όταν είδαν προς τα πού γέρνει η πλάστιγγα, να έπαιξαν αυτό το βρώμικο ρόλο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κεφάλαιο 3:

Σκλήρυνση της πόλωσης και πέρασμα στον Εμφύλιο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

3.1 Από τον Οκτώβρη του 1945 στις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946

Στις 22 Νοεμβρίου του 1945 που ανέλαβε καθήκοντα η κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη, αρχηγού του Κόμματος των Φιλελευθέρων, «... δεσμεύτηκε κάτω από βρετανική και αμερικανική πίεση να κάνει τις εκλογές το αργότερο ως το τέλος Μαρτίου 1946. Τις όρισε μάλιστα ακριβώς την τελευταία μέρα της διορίας, 31 Μαρτίου».⁴⁵⁴ Οι κεντροαριστερές δυνάμεις, επειδή το κλίμα δεν επέτρεπε την ελεύθερη άσκηση του εκλογικού δικαιώματος του λαού, επιδίωξαν την «αναβολή των εκλογών», αλλά δεν τα κατάφεραν.

Τίθεται το ερώτημα: ποιο ήταν το προεκλογικό κλίμα στην περιοχή των Μαστοροχωρίων; Σύμφωνα με τον ημερήσιο τύπο της περιόδου εκείνης σε όλο το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου κατά την προεκλογική περίοδο που επακολούθησε υπήρχε τρομοκρατία από το κόμμα του Ζέρβα και ήταν αδύνατο «να κάνει κανένας άλλος περιοδεία [...], να στείλη αντιπρόσωπο ή ψηφοδέλτια».⁴⁵⁵

Στην Επαρχία της Κόνιτσας, πάντως, είναι γνωστό από το γιαννιώτικο Εαμικό τύπο ότι έφθασε ο Αλέξανδρος Μυλωνάς, αρχηγός της «Ενώσεως Αγροτικών Κομμάτων» μαζί με τους συνυποψηφίους του και οι οπαδοί τους εκεί τους οργάνωσαν υποδοχή, «η οποία εσημείωσε επιτυχίαν». Παρά την επιτυχία ο Αλέξανδρος Μυλωνάς στην περιοδεία του αυτή διαπίστωσε άσκηση ψυχολογικής βίας από την πλευρά των εθνικοφρόνων σε βάρος των δημοκρατικών της Ηπείρου. Από τις δύο ηπειρωτικές περιοχές που είχε περιοδεύσει, το Πωγώνι και την Κόνιτσα, η τρομοκρατία παρουσίαζε μεγαλύτερη ένταση στην περιοχή του Πωγωνίου και μικρότερη στην Επαρχία της Κόνιτσας.⁴⁵⁶

Ιδιαίτερα τεταμένο υπήρξε το κλίμα κατά την προεκλογική περίοδο στην Πυρσόγιαννη. Σύμφωνα με τον εθνικόφρονα Γιάννη Μαυρομμάτη: στην Πυρσόγιαννη αρχές του 1946 υπήρχε διάχυτος ο φόβος «των μη προσκείμενων στο

⁴⁵⁴ Γιώργος Μαυρογορδάτος, « Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 προοίμιο του Εμφυλίου πολέμου» στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 309. Για τους λόγους που οι Βρετανοί ήθελαν σύντομα τις εκλογές στην Ελλάδα. Βλέπε επίσης: Θανάσης Σφήκας, « “Προφανώς με τη Δεξιά... ”: η Βρετανία και οι εκλογές του 1946», στο Θανάσης Σφήκας, *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007, 178-179.

Γιώργος Μαυρογορδάτος, ό.π..

⁴⁵⁵ Εφημ. Βήμα, 1-4-46 και 5-4-46, στο Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: Σπάνια ντοκουμέντα του Ε.Α.Μ. (1944-47)*, Αθήνα (Προσκήνιο) 1998, 425-426, 428-430.

⁴⁵⁶ «Ο κ. Αλέξ. Μυλωνάς εις Δελβινάκι και Κόνιτσαν», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4299, 27 Μαρτίου 1946.

Ε.Α.Μ.» και οι εθνικόφρονες καθώς και οι λίγοι χωροφύλακες δεν τολμούσαν να βγουν στα καφενεία «φοβούμενοι επεισόδια Εαμιτών που δεν είχαν χάσει το θάρρος τους και απειλούσαν».⁴⁵⁷ Το φόβο των εθνικοφρόνων επιδείνωναν οι πληροφορίες που κυκλοφορούσαν ότι ομάδες ανταρτών «απέκρυπτον όπλα και πυρομαχικά μπαινοβγαίνοντας στην Αλβανία».⁴⁵⁸ Ο φόνος του αγροφύλακα Σπύρου Σταύρου από την Εξοχή της Κόνιτσας στις 17 Μαΐου 1945, επειδή ήταν γνώστης κρύπτης πολεμικού υλικού, αν δεν ψεύδονται για το περιστατικό και τις αιτίες που το προκάλεσαν τα κρατικά αρχεία της εποχής -προς τα οποία πρέπει να διατηρούμε κάποια επιφύλαξη και δυσπιστία- ίσως επίσης ήταν γεγονός που δημιούργησε φόβο στους εθνικόφρονες.⁴⁵⁹ Απ' την πλευρά τους οι Εαμίτες της Πυρσόγιαννης, δεδομένου ότι ο πιο δραστήριος Ελασίτης Σωκράτης Πύρσος την επαύριο της επίσκεψης του Άρη Βελουχιώτη στα Μαστοροχώρια βρέθηκε στην εξορία, είναι σίγουρο ότι αισθάνονταν κι εκείνοι ανασφαλείς.

Μέσα σε αυτήν την κατάσταση ο Γιάννης Μαυρομμάτης κάλεσε τους ταχυδρομικούς διανομείς και τους ζήτησε να μη μεταφέρουν στα χωριά *Αγωνιστή* και *Ριζοσπάστη*, «επί ποινή ξυλοδαρμού, εις περίπτωση που θα συλληφθούν μεταφέροντες τις εφημερίδες αυτές». Επίσης για να περιορίσει «την ελευθερία κινήσεως και προκλητικών ενεργειών ενός μικρού αριθμού Εαμιτών» στις 15 Ιανουαρίου 1946 κάλεσε ονομαστικά σε σύσκεψη τους εθνικόφρονες Πυρσογιαννίτες και τους ζήτησε να φτιάξουν μία ένοπλη εθελοντική ομάδα η οποία θα τασσόταν στο πλευρό της Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης. Σε αυτή την ομάδα των Εθνικοφρόνων κατετάγησαν 30 Πυρσογιαννίτες. Φυσικά ο Κωνσταντίνος Κούρκουλας, ανθυπομοίραρχος της Πυρσόγιαννης, δέχτηκε με ενθουσιασμό την πρόταση για συγκρότησή της και χωρίς να ενημερώσει την «ανωτέρα Διοίκηση και τον Άγγλο σύνδεσμο» όπλισε τους 30 Πυρσογιαννίτες με την εντολή η ομάδα να παραμείνει μυστική και να μη κυκλοφορεί οπλισμένη παρά μόνο τη νύχτα. Επίσης δόθηκε εντολή σε μια ομάδα να επιτηρεί τη νύχτα τους Εαμίτες για να μη κυκλοφορούν μετά τη δύση του ηλίου και όσοι παραβαίνουν την εντολή αυτή να ξυλοκοποούνται. Οι

⁴⁵⁷ Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδελφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 65-66.

⁴⁵⁸ Ο.π..

⁴⁵⁹ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 742/1946, τ. 2^{ος} (501-1025).

Εαμίτες, όπως είναι ευνόητο, έφεραν βαρέως αυτά τα μέτρα, αλλά παρά ταύτα δεν δημιουργήθηκαν επεισόδια.⁴⁶⁰

Σε πανελλήνιο επίπεδο τώρα, δεδομένης της Λευκής Τρομοκρατίας σε όλη την ελληνική επικράτεια, έλαβε χώρα ένα πολύ σημαντικό γεγονός: η κήρυξη της Αποχής από τις εκλογές από το Ε.Α.Μ. στις 7 Φεβρουαρίου. Παρά την κήρυξη της Αποχής οι εκλογές έγιναν. Η συμμετοχή των Μαστοροχωριτών σε αυτές ήταν πολύ μικρή. Στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων για τις εκλογές της 31 Μαρτίου 1947 δεν υπάρχουν στη Στατιστική Υπηρεσία. Ούτε από τον αριθμό των εγγεγραμμένων από το Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου μπορεί να υπολογιστεί ο αριθμός των αποσχόντων, γιατί, άγνωστο για ποιο λόγο, ούτε στο Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου εψήφισαν όλοι οι εγγεγραμμένοι. Ήταν μάλιστα σε όλα τα Εκλογικά Κέντρα μεγάλη η διαφορά των εγγεγραμμένων από τους ψηφίσαντες.⁴⁶¹ Προφορικές μαρτυρίες λένε ότι απείχαν πολλοί Μαστοροχωρίτες εν γένει από τις εκλογές, ιδιαίτερα προπολεμικά, διότι δεν είχαν όλα τα χωριά Εκλογικά Κέντρα και τους ήταν δύσκολη η μετακίνηση από χωριό σε χωριό. Επίσης υπήρχε αποχή και λόγω του ότι πολλοί κάτοικοι δούλευαν έξω από τα Μαστοροχώρια και απουσίαζαν. Έτσι, ο αριθμός των ψηφισάντων Μαστοροχωριτών στο Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου θα μπορούσε να είναι ο πλησιέστερος αριθμός των δυνητικών ψηφοφόρων του Μαρτίου, για την περίπτωση που δεν είχε μεσολαβήσει η Αποχή. Στο εκλογικό κέντρο Καντσίκου, στο οποίο ψήφιζαν τα χωριά Κάντσικο, Λυκόρραχη, Ζέρμα και Λαγκάδα από τους 411 ψηφίσαντες εκλογείς του Σεπτεμβρίου ψήφισαν το Μάρτη 134. Στο εκλογικό κέντρο Γοργοποτάμου, στο οποίο ψήφιζαν τα χωριά Γοργοπόταμος, Πληκάτι, Ασημοχώρι, Χιονιάδες, Βούρμπιανη και Οξυά μαζί με το συνοικισμό της Θεοτόκου από τους 467 ψηφίσαντες εκλογείς του Σεπτεμβρίου ψήφισαν το Μάρτιο 155. Στο εκλογικό κέντρο Καστάνιανης από τους 93 ψηφίσαντες εκλογείς του Σεπτεμβρίου ψήφισαν 56. Στο εκλογικό κέντρο της Πυρσόγιαννης, στο οποίο ψήφιζαν η Πυρσόγιαννη και ο Πύργος Στράτσιανης από τους 390 ψηφίσαντες εκλογείς του Σεπτεμβρίου ψήφισαν 178. Στο εκλογικό κέντρο Κερασόβου από τους

⁴⁶⁰ Γιάννης Μαυρομάτης, ό.π..

⁴⁶¹ Στο εκλογικό Κέντρο Καντσίκου ήσαν 509 οι εγγεγραμμένοι, αλλά οι ψηφίσαντες εκλογείς ήσαν 411. Στο εκλογικό κέντρο Πυρσόγιαννης ήταν 439 οι εγγεγραμμένοι, αλλά οι ψηφίσαντες εκλογείς ήταν 390. Στο εκλογικό Κέντρο του Γοργοποτάμου ήταν 629 οι εγγεγραμμένοι αλλά οι ψηφίσαντες εκλογείς ήταν 467. Στο Εκλογικό Κέντρο Καστάνιανης ήταν 151 οι εγγεγραμμένοι, αλλά οι ψηφίσαντες εκλογείς ήταν 93. Στο Εκλογικό Κέντρο Κερασόβου οι εγγεγραμμένοι εκλογείς ήταν 278, αλλά οι ψηφίσαντες 231. (Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1941, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1947)

231 ψηφίσαντες εκλογείς του Σεπτεμβρίου ψήφισαν 113. Ο συνολικός αριθμός των ψηφισάντων στο Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου στα Μαστοροχώρια ανερχόταν στους 1592, ενώ ο αριθμός των ψηφισάντων στις εκλογές του Μαρτίου στους 636.⁴⁶² Δηλαδή η Αποχή ανερχόταν στο ποσοστό 60%. Πολλοί νέοι Μαστοροχωρίτες που δεν είχαν εκλογικά βιβλιάρια, πήγαν και τα έβγαλαν, αλλά δεν πήγαν να ψηφίσουν. Έκαναν Αποχή για να κάνουν φανερή τη διαφωνία τους με τη διεξαγωγή εκλογών.⁴⁶³

Αν και η μη συμμετοχή στις εκλογές του 1946 εκείνη την περίοδο είχε πάρει χαρακτήρα αντίστασης στην κυβερνητική πολιτική, σήμερα αξιολογείται από τους ίδιους τους Εαμίτες ως τραγικό λάθος της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε.: «Έγιναν ορισμένα λάθη. Αν παίρναν μέρος στις εκλογές, μπορούσαμε να είχαμε βγάλει 150 βουλευταί και παραπάνω. Τόσο δύναμη είχαμε τότες.⁴⁶⁴ Είχε πολύ δύναμη. Αλλά ήτανε, μάλλον το κομμουνιστικό κόμμα ήταν ακέφαλο. Δεν είχε κεφάλ'. Δηλαδή δεν ήταν μονάχα το να πιστεύεις το κόμμα, αλλά είναι και να 'χεις ηγέτη. Ο Εμβέρ Χότζας ήταν πολύ ανώτερος. Μπορεί να εκατηγορείτο ο Εμβέρ Χότζας, αλλά σαν ηγέτης του κομμουνισμού ήταν εξαιρετέος. Σαν ηγέτης του κομμουνισμού ο Εμβέρ Χότζας έρχονταν μετά το Στάλιν».⁴⁶⁵

Τον Ιούλιο του 1946, με την εμφάνιση των ανταρτών στο Γράμμο, εξαπολύθηκε κύμα Τρομοκρατίας που εύρισκε τα θύματά της στους εκλογικούς καταλόγους του Μάρτη: «Αφού ήθελαν να γίνουν εκλογές το 1946 κι έγιναν εκλογές κι εμείς δεν πήγαμε να ψηφίσουμε –ορισμέν' πήγαν, μισοί πήγαν, - ξέρω εγώ πόσοι πήγαν; - αυτοί που δεν πήγαν, τ'ς είχαν στον κατάλογο και τ'ς έπιαναν ξύλο και

⁴⁶² Για τον αριθμό των ψηφισάντων το Μάρτη του 1946 βλέπε Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31 Μαρτίου 1946, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1947.

⁴⁶³ «Γραφήκαμε [...] για να 'χουμε δικαίωμα να ψηφίσουμε, αλλά κάναμε Αποχή»: Προφορική μαρτυρία του Κ. Σ., κασέτα 165, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Η πράξη τους αυτή δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μία «διακήρυξη των πολιτικών τους απόψεων, με εξαιρετικά δημόσιο τρόπο», λέει ο Γιάννης Γιαννουλόπουλος. Βλέπε Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1992, 248. Επίσης για τις εκλογές αυτές βλέπε Αλέκα Μπουτζουβή-Κατερίνα Βαρελά, «Οι εκλογές του 1946. Μια πρώτη προσέγγιση μέσα από τις σελίδες του ημερήσιου κομματικού τύπου» στο Γρηγόρης Ψαλλίδα (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην πολιτική ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα (Πατάκης) 2008, 252-266.

⁴⁶⁴ Ότι η αποχή από τις εκλογές του 1946 ήταν λάθος δεν είναι άποψη μόνο των απλών ανθρώπων, αλλά και των ιστορικών οι οποίοι πιστεύουν πλέον ότι αυτή συνέτεινε στη γενίκευση του Εμφυλίου Πολέμου. Βλέπε Γιάννης Γιαννουλόπουλος, ό.π., 264, Γιάννης Μαυρογορδάτος «Οι εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1946 προοίμιο του Εμφυλίου πολέμου», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 310-311, 316-317, Γιάννης Ιατρίδης, «Απελευθέρωση, Εμφύλιος πόλεμος και Αμερικανοί», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), ό.π., 257.

⁴⁶⁵ Προφορική μαρτυρία του Α. Φ., κασέτα 159, πλευρά β, επίλογος της συνέντευξης (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

φυλακές και μπουντρούμια».⁴⁶⁶ «Είναι γνωστό ότι για πολύ μεγάλη χρονική περίοδο το ασφράγιστο εκλογικό βιβλιάριο του 1946 ισοδυναμούσε αυτόματα, για χιλιάδες άτομα και για τις οικογένειές τους, με αρνητικό 'πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων' και με τις συνεπαγόμενες πολιτικές διώξεις και κοινωνικές απαγορεύσεις».⁴⁶⁷

3.2 Οι πρώτοι αντάρτες στο Γράμμο

Την 1^η Ιουλίου του 1946, ημέρα Δευτέρα, ο Γιώργης Γιαννούλης⁴⁶⁸ με μια ομάδα από 6 αντάρτες επέστρεψαν από το Μπούλκες, εγκαταστάθηκαν στο Γράμμο και απετέλεσαν τον πρώτο αντάρτικο πυρήνα.⁴⁶⁹ Μέσα στις πρώτες μέρες του Ιουλίου έφυγαν για το Μπούλκες 3 από αυτούς και μένει ο Γιαννούλης στο Γράμμο με τους άλλους 3 συντρόφους του.⁴⁷⁰ Μέσα στον Ιούλιο προστίθενται στους αντάρτες 5 ακόμα μέλη.⁴⁷¹ Στα μέσα περίπου Ιουλίου ο Γιαννούλης, ο οποίος κρυβόταν στη χαράδρα «Σκοτίδι» του χωριού Πεύκου έλαβε την απόφαση να συνδεθεί με τους υπεύθυνους του Κ.Κ.Ε. των γύρω χωριών και να μάθει τις δυνάμεις της χωροφυλακής. Στα σχέδιά του ήταν να συνδεθεί και με τον υπεύθυνο του Κ.Κ.Ε. της Αετομηλίτσας και Λυκόρραχης, αλλά και των άλλων χωριών του Γράμμου, και να μάθει τη δύναμη χωροφυλακής της Ξυρσόγιαννης στην αρμοδιότητα της οποίας υπάγονταν όλα τα Μαστοροχώρια, και τις δυνάμεις του στρατού που ήταν

⁴⁶⁶ Προφορική μαρτυρία του Α. Κ., κασέτα 28, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁴⁶⁷ Βλέπε Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα (ΕΚΚΕ)³ 2000.

⁴⁶⁸ «Ο Γιώργης Γιαννούλης καταγόταν από το Επταχώρι της Καστοριάς. Σπούδασε νομικά και το 1935 γίνεται μέλος του Κ.Κ.Ε.. Το 1938 πηγαίνει στη σχολή εφέδρων Αξιωματικών της Σύρου και οργανώνεται στην παράνομη οργάνωση του Αντιφασιστικού Μετώπου της Σχολής. Διετέλεσε Εκπαιδευτής της Σχολής Εφέδρων Αξιωματικών της Σύρου από το Γενάρη του 1939 ως τον Οχτώβρη του 1940. Πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο 6 μήνες όπου και έδειξε τα στρατιωτικά του προσόντα. Το Φλεβάρη του 1943, με εντολή της Π.Ε. του Κ.Κ.Ε. Καστοριάς βγήκε στο βουνό. Στον Ε.Λ.Α.Σ. έδρασε ως καπετάνιος του Π/ 28 Τάγματος της ΙΧ Μεραρχίας και στη συνέχεια του Αποσπάσματος Βίτσι, στο οποίο υπάχθηκαν το Π/28 και το Πα/28 Τάγματα. Μετά την απελευθέρωση εκδίδονται εις βάρος του «αμέτρητα» εντάλματα για «φόνους» των Κομιτατζήδων στα Πετρανά Κοζάνης, στα χωριά του Βίτσι κ.λ.π. Κατέφυγε στο Μπούλκες με άλλους καταδιωκόμενους του Ε.Α.Μ.- Ε.Λ.Α.Σ. με το ψευδώνυμο Μήτσος Σαράντης. Οσον καιρό ήταν στο Μπούλκες ρίχτηκε «με πάθος στη βελτίωση της πολιτικής και στρατιωτικής του κατάρτισης» διαβάζοντας. «Διάβαζε πολύ και έγραφε ποιήματα.» Γι αυτές τις πληροφορίες βλέπε Δημήτρης Τσίτας, *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά...: Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε., Ανέκδοτα κείμενα, Ντοκουμέντα, Μαρτυρίες φίλων και αντιπάλων*, Αθήνα (Ανοιξη) 1992, 17-40.

⁴⁶⁹ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης - Η θρυλική μορφή του Γράμμου- Το άγνωστο ημερολόγιό του, (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 35-36.

⁴⁷⁰ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *ό.π.*, 39.

⁴⁷¹ Δημήτρης Τσίτας, *ό.π.*, 55.

σκορπισμένες στα χωριά του Γράμμου.⁴⁷² Τον Αύγουστο κατατάσσονται στο αντάρτικο άλλα 11 μέλη.⁴⁷³ Στις 25 Αυγούστου κατεβαίνουν στο Γράμμο από το Μπούλκες μερικοί ακόμη Ελασίτες, ανάμεσά τους και ο Αχιλλέας Παπαϊωάννου.⁴⁷⁴ Στις 26 Αυγούστου σχηματίζεται το Συγκρότημα Γράμμου με επικεφαλής τους Γιώργο Γιαννούλη και Κοσμά Μπουκοβίνα. Συγκροτούνται επίσης οι ομάδες: Αχιλ. Παπαϊωάννου, Γιάννη Πατσιούρα, Στέφανου Μαυρατζά, Αργύρη Δημητρίου, και Βαγγέλη Φορφόλια.⁴⁷⁵ Αργότερα πέρασαν από το Γράμμο κατεβαίνοντας από το Μπούλκες για την ανασύσταση του αντάρτικου στη Νότια Ελλάδα και ο Γεράσιμος Μαλταΐζος ή Τζουμερκιώτης, ο Κώστας Ράφτης ή Νεμέρτσικας και άλλοι.

Ο Γιαννούλης ο οποίος πίστευε ότι η επίλυση της κρίσιμης κατάστασης στην Ελλάδα δεν μπορούσε να γίνει παρά μόνο με τα όπλα άρχισε γρήγορα να θέτει τις βάσεις του αντάρτικου στρατού: «Όποια από τις δύο παρατάξεις φτιάξει πιο γρήγορα στρατό, αυτή θα νικήσει», είχε πει.⁴⁷⁶ Μάλιστα για την ανάπτυξη αυτού του στρατού θεωρούσε ως το πιο στρατηγικό σημείο το Γράμμο, γιατί είχε συνοριακή επαφή με την Αλβανία, ήταν κατοικημένος και τα χωριά του θα στέγαζαν και θα έτρεφαν τις επιστρατευμένες δυνάμεις. Επίσης ο χώρος επέτρεπε την προετοιμασία και την εκγύμναση των συνταγμάτων.⁴⁷⁷ Από τις αρχές Ιουλίου λοιπόν άρχισε την προσπάθεια για να κάνει το Γράμμο «απαρτο κάστρο».⁴⁷⁸ Ανάμεσα στους στόχους του Γιαννούλη ήταν «η διαφύλαξη του λαού σε δημόσιες συγκεντρώσεις στα χωριά», «το χτύπημα των αποσπασμάτων της Χωροφυλακής που λυμαίνονταν την περιοχή»,

⁴⁷² Βλέπε Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 38.

⁴⁷³ Δημήτρης Τσίτας, ό.π., 55.

⁴⁷⁴ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, Γιώργης Γιαννούλης: *Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, ό.π., 46-47, Δημήτρης Τσίτας, *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά...: Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε., Ανέκδοτα κείμενα, Ντοκουμέντα, Μαρτυρίες φίλων και αντιπάλων*, ό.π., 55.

⁴⁷⁵ Δημήτρης Τσίτας, ό.π., 55.

⁴⁷⁶ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 41-3.

⁴⁷⁷ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 42-43: «(Ο Γιαννούλης) διέβλεπε ότι ο Γράμμος ήταν το πιο στρατηγικό σημείο για το Δημοκρατικό Στρατό. [...] Και είχε δίκιο. Γιατί ο Γράμμος σαν ορεινός όγκος, συνδεόταν με τον Σμόλικα, ενώ δια μέσου Γκόλιου- Κάμενικ συνδεόταν με την Ηπειρο προς Κόνιτσα. Με το Βόιο συνδεόταν δια μέσου του ορεινού όγκου Παλιό Κρεμίνι και Οντρια. Με το Βίτσι συνδεόταν δια μέσου του ορεινού όγκου Αλεβίτσας- Αμμούδας και τον αυχένα Γκίνοβας. Τα σύνορα ήταν ανοιχτά προς την Αλβανία. Ο Γράμμος ήταν κατοικημένος. Τα χωριά και τα αμπριά θα στέγαζαν τις επιστρατευμένες δυνάμεις. Ο χώρος επέτρεπε την προετοιμασία και εκγύμναση των συνταγμάτων...».

⁴⁷⁸ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 41. Επίσης βλέπε Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 49: «Πρέπει να κινηθούμε, πρέπει να δράσουμε, πρέπει να βρούμε ένα στόχο με απόλυτη επιτυχία και χωρίς κανένα δικό μας θύμα. Αυτό επιβάλλεται αυτή τη στιγμή για να κερδηθεί ο Γράμμος και να εδραιώσουμε τη θέση μας εδώ. Να γίνει για τον αντίπαλο κάτι το φοβερό, το άγνωστο, το τρομερό, ν' ακούει ο φαντάρος 'Γράμμος' και να τρέμει στο άκουσμα αυτής της λέξης».

η «διάλυση των σταθμών που στέκονταν σαν στήριγμα της αντίδρασης» και η «εχτέλεση των ηγετικών στελεχών της αντίδρασης».⁴⁷⁹

Με την κάθοδο του Γιαννούλη και των ανταρτών του από το Μπούλκες άρχισε η τρομοκρατική δράση του Κούρκουλα και της Χωροφυλακής. Οι στόχοι τους ήταν αφ' ενός η απομόνωση των ανταρτών που εμφανίστηκαν στο Γράμμο με τον προφανή σκοπό της εξόντωσής τους και αφετέρου ο παροπλισμός των κατοίκων που είχαν ιδεολογική συγγένεια με τους αντάρτες και τους τροφοδοτούσαν και τους ενίσχυαν οικονομικά με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο. Επίσης κύριο μέλημά τους ήταν η αποσόβηση προσχώρησης των πληθυσμών στους αντάρτες.⁴⁸⁰ Για να πραγματοποιήσουν αυτούς τους στόχους τους χρησιμοποίησαν κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο. Στις 26 Ιουλίου 1946 μπλοκαρίστηκε ο Γοργοπόταμος από χωροφύλακες, βασανίστηκαν 28 κάτοικοί του και συλλήφθηκαν από το στρατό 4. Επίσης ο Στρατός στις 15 Ιουλίου άρπαξε 30 γιδοπρόβατα ενός κατοίκου από το Κάντσικο.⁴⁸¹ Ιδιαίτερα ο Κούρκουλας, ανθυπομοίραρχος της Υποδιοίκησης Πυρσόγιαννης, χρησιμοποίησε όλες τις μεθόδους που είχε στη διάθεσή του για να αποσοβήσει την τροφοδότηση των ανταρτών από τους κατοίκους της περιοχής και να απομονώσει τους αντάρτες. Έδερνε αδιακρίτως κομμουνιστές και εθνικόφρονες στην προσπάθειά του να τους κάνει να ομολογήσουν τη συνάφειά τους με τους αντάρτες και να του δώσουν πληροφορίες γι αυτούς. Η αντιμετώπιση των κατοίκων συλλήβδην ως συνυπεύθυνων των ανταρτών δημιούργησε σύγχυση στους εθνικόφρονες της περιοχής, οι οποίοι άρχισαν να πιστεύουν ότι η δράση του Κούρκουλα ήταν εσκεμμένη προβοκάτσια ενός «κομμουνιστή» χωροφύλακα που σκόπευε να βγάλει

⁴⁷⁹ Βλέπε «Έκθεση δράσης από 7 Ιούλη 1946 μέχρι 6 Νοέμβρη 1946», Ο.Δ.Ε.Κ., Αρχηγείον Γράμμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 121, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 469.

⁴⁸⁰ Τα σχέδια των εθνικοφρόνων γι αυτή την περίοδο και σε αυτή την περιοχή δεν είναι σαφώς διατυπωμένα όπως των ανταρτών. Απ' όσο είναι γνωστό δεν έχουν αρχίσει ακόμα οι οργανωμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, αν και άρχισαν να κυκλοφορούν κυβερνητικά στρατιωτικά τμήματα από 30 Ιουλίου στο Γράμμο. Βλέπε Ημερολόγιο του Γιαννούλη στο Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *ό.π.*, 159. Η πρώτη απόπειρα του στρατού για εκκαθαριστική επιχείρηση αναφέρεται από το Γιαννούλη στις 5 του Σεπτεμβρίου του 1946. Βλέπε στο ίδιο, 163. Το Αρχηγείο Ανταρτών Μακεδονίας μάλιστα αναφέρει στις 7 Σεπτεμβρίου 1946 και χτύπημα στο χωριό Αετομηλίτσα από τους αντάρτες ενός τέτοιου αποσπάσματος στρατού που βγήκε για εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Βλέπε «Δελτίο επιχειρήσεων υπ' αριθ. 1», Αρχηγείο Ανταρτών Μακεδονίας, Επιτελικό Γραφείο III, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 142, *ό.π.*, 559. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του στρατού σπανίζουν μέχρι και τη μάχη της Πυρσόγιαννης και μπορούμε να πούμε ότι η δράση της κυβέρνησης αυτή την περίοδο συνίσταται κυρίως από τρομοκρατικά χτυπήματα κατά των ομοϊδεατών των ανταρτών που απέβλεπαν στην εξουδετέρωση των ανταρτών.

⁴⁸¹ *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος – Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα 1945 - 1947 – Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, Αθήνα (Γλάρος) 1987, 271.

τον κόσμο στο βουνό.⁴⁸² Ένας δεξιός από το Κάντσικο είπε τα εξής για τον Κούρκουλα: «Ήταν άνθρωπος για την εποχή εκείνη, να τον χαρακτηρίσω βάρβαρος; Βάρβαρος! Θυμάμαι και τη μάνα μου κάποτε που έλεγε το εξής. Εκείνος εκεί δεν εξέταζε αν είσαι αριστερός, δεξιός. Κι ο πατέρας μου θέλησε κάποτε να πάει στην Πυρσόγιαννη να πάρει άδεια για να πάει στην Κόνιτσα κι αντί να του δώσει άδεια τον άρχισαν στο ξύλο. Αυτό το ξέρω. Είχε δημιουργήσει καταστάσεις σε όλη την περιοχή εδώ και μπορώ να σου πω ότι ήταν μια αιτία να ξεσηκωθεί ο κόσμος στο κλαρί. [...] Ε! Αυτούς τους ανθρώπους δεν τους κατατάσσω πουθενάς. Δεν ήταν Έλληνας για μένα».⁴⁸³

Ο Κούρκουλας επίσης προκειμένου να σταματήσει την τροφοδοσία και την οικονομική ενίσχυση των ανταρτών επινόησε και άλλους τρόπους δυναμικής παρέμβασης. Στις 30 Ιουλίου έστειλε στην Αμερική επιστολή σε Πυρσογιαννίτη ομογενή και του ζήτησε να ενημερώσει τους συγγενείς κάποιων Πυρσογιαννιτών «κομμουνιστών» να μη στέλνουν εμβάσματα σε αυτούς, διότι αυτοί τα διέθεταν «εις τους ενεργουμένους εράνους δια την αγορά όπλων στρεφομένων κατά των συμπολιτών των και των οργάνων του Κράτους».⁴⁸⁴ Έτσι τη στρατιωτικο-πολιτική αναταραχή του χώρου των Μαστοροχωριών τη διαδέχτηκε διαδέχτηκε η οικονομική αναταραχή.

Από την 1^η Ιουλίου που εμφανίστηκαν οι αντάρτες στο Γράμμο μέχρι και τις 16 Σεπτεμβρίου που έγινε η πρώτη εμφύλια μάχη στην περιοχή, τα Μαστοροχώρια έγιναν εναλλασσόμενη σκηνή για αντάρτες, Στρατό και Χωροφυλακή και υφείρπε μία αμφίδρομη, υπόκωφη και ύπουλη τρομοκρατία. Τη μία περνούσαν ο Στρατός και η Χωροφυλακή μεταμφιεσμένοι σε αντάρτες και τρομοκρατούσαν τους πληθυσμούς και διενεργούσαν ανακρίσεις για το ποιοι συνδέονται με τους αντάρτες, και την άλλη, για να μη γίνονται αντιληπτοί από τους εθνικόφρονες, περνούσαν τραγουδώντας το τραγούδι των εθνικοφρόνων «Του Αητού ο γιος» οι αντάρτες μεταμφιεσμένοι σε στρατιώτες και ανέκριναν τους κατοίκους για τη δράση των προέδρων και των

⁴⁸² Προφορική μαρτυρία του Α. Φ., κασέτα 85, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

⁴⁸³ Προφορική μαρτυρία του Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁴⁸⁴ Για την επιστολή του Κούρκουλα στον Πυρσογιαννίτη ομογενή Μαυρομάτη (Κάρσον), αδερφό του συγγραφέα Γιάννη Μαυρομάτη, βλέπε Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942 – 1949*, Ηγουμενίτσα 1992, 101-102. Σημειωτέον ότι σήμερα η γνησιότητα της επιστολής αμφισβητείται από μερικούς Πυρσογιαννίτες.

εθνικοφρόνων πολιτών.⁴⁸⁵ Έτσι η ζωή των κατοίκων από εκείνη τη στιγμή και στο εξής ήταν συνυφασμένη με το φόβο και την καχυποψία. Το καμουφλάρισμα των ανταρτών το συνόδευσε το καμουφλάρισμα των απλών ανθρώπων. Με τους αντάρτες γίνονταν ανταρτόφιλοι και με το στρατό εθνικόφρονες.⁴⁸⁶

Κι ενώ υπήρχε κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας η περιοχή βιάδιζε για τις εκλογές και για το πολιτειακό. Οι χωροφύλακες άρχισαν να μοιράζουν τα ψηφοδέλτια του βασιλιά και όποιος τολμούσε ας ψήφιζε κατά βούληση.⁴⁸⁷ Στο εκλογικό κέντρο του Γοργοπόταμου έμπαιναν στις κάλπες εθνικόφρονες δήθεν να ψηφίσουν και έπαιρναν τα ψηφοδέλτια κατά του βασιλιά και αλίμονο σε όποιον τα αναζητούσε. Επίσης έβαλαν στα ταβάνια επάνω από τις κάλπες δικούς τους ανθρώπους να καταγράφουν τους ανυποψίαστους ψηφοφόρους τι ψηφίζουν. Ο Οξυώτης Γιάννης Ζούνης, όταν μπήκε να ψηφίσει και δε βρήκε τα ψηφοδέλτια εναντίον του βασιλιά βγήκε από τον εκλογικό θάλαμο και αποτάθηκε στην εφορευτική επιτροπή λέγοντας ότι δεν υπήρχαν «ψηφοδέλτια για τη Δημοκρατία. Ο Κούρκουλας, ανθοπομοίραρχος της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης, όταν πληροφορήθηκε τη στάση του αυτή είπε ότι αν ήταν αυτός στο Γοργοπόταμο θα τον σκότωνε».⁴⁸⁸ Απειλούσαν για το «τι μέλει γενέσθαι» την επόμενη μέρα και κατέγραφαν τους αντιπροσώπους του Ε.Α.Μ. στα εκλογικά κέντρα.⁴⁸⁹

Με την άσκηση τρομοκρατίας από τα κρατικά όργανα στα Μαστοροχώρια το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν απολύτως το επιθυμητό. Σε σύνολο 1592 ψηφισάντων

⁴⁸⁵ Την παραλλαγή των ανταρτών σε στρατιώτες τη δίνουν τα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Χ.Γ. (Γοργοπόταμος) τα χειρόγραφα απομνημονεύματα του Α.Κ. (Λυκόρραχη), και προφορική μαρτυρία Α.Φ., κασέτα 85, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁴⁸⁶ Το καμουφλάρισμα των απλών ανθρώπων το δίνει στα χειρόγραφα απομνημονεύματά του ο Χ. Γ. (Γοργοπόταμος). Τη διπροσωπία αυτή την έδωσε επίσης πολύ χαρακτηριστικά η απάντηση μιας Καντσιώτισσας σε ερώτηση που της απευθύνθηκε αν ήταν με τους αντάρτες ή με το Στρατό: «Όπου βάζει η παλάντζα. Πότε έτσι και πότε αλλιώς. Τι να καμνάμαν»; [Προφορική μαρτυρία Ε.Τ., κασέτα 18, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η)].

⁴⁸⁷ Ο τρόπος που εβίωσε ένας Λυκορραχίτης το Δημοψήφισμα περιγράφηκε από τον ίδιο ως ακολούθως: «Και το Χινόπωρο, το Σεπτέμβριο, Δημοψήφισμα για το βασιλιά. Ναι ή όχι. Πήγαμε στο Κάντσικο. Τότε είδα από τη μια μεριά τους χωροφύλακες και από το άλλο μέρος η οργάνωση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Θυμάμαι μας έδωσε ένα χαρτί ένας χωροφύλακας και ούτε είδα τι έγραφε. Πήγα το έριξα και έφυγα». [Χειρόγραφη αυτοβιογραφία του Α. Κ., (Λυκόρραχη)].

⁴⁸⁸ Θανάσης Πορφύρης, «Χρονικό της μάχης της Πυρσόγιαννης που έγινε στις 16 Σεπτέμβρη 1946», *Εθνική αντίσταση*, τχ. 96 (1997), 44.

⁴⁸⁹ Ο Λυκορραχίτης Παναγιώτης Σδούκος υπήρξε θύμα αυτού του τρομοκρατικού κλίματος του Δημοψήφισματος και το περιέγραψε με τον ακόλουθο τρόπο: «Η επαρχιακή επιτροπή του Ε.Α.Μ. Κόνιτσας με διορίζει αντιπρόσωπό της στο εκλογικό τμήμα Καντσίκου. Παρουσιάσθηκα με το διορισμό μου στο δικαστικό αντιπρόσωπο και ανέλαβα τα καθήκοντά μου. Μόλις με είδε ένας χωροφύλακας, και έμαθε την ιδιότητά μου, μου είπε ότι σήμερα είναι η μέρα σου, αύριο είναι η δική μου». Χειρόγραφη αυτοβιογραφία του Λυκορραχίτη Π. Σ. (Λυκόρραχη).

ψήφισαν οι 1072 υπέρ του βασιλιά και 511 κατά του βασιλιά. Αναλυτικά τα αποτελέσματα ήταν τα ακόλουθα. Στο εκλογικό κέντρο Καντσίκου στο οποίο ψήφισαν, εκτός από το Κάντσικο, τα χωριά Λυκόρραχη, Ζέρμα και Λαγκάδα, σε σύνολο 411 ψηφισάντων εψήφισαν «υπέρ του Βασιλέως» 254, και βρέθηκαν 157 «εναντίας βουλήσεως». Στο εκλογικό κέντρο του Γοργοποτάμου, στο οποίο ψήφισαν εκτός από το Γοργοπόταμο, τα χωριά Πληκάτι, Ασημοχώρι, Χιονιάδες, Βούρμπιανη, και Οξυά μαζί με το συνοικισμό της Θεοτόκου, σε σύνολο 467 ψηφισάντων βρέθηκαν 251 «υπέρ του Βασιλέως» και 207 «εναντίας βουλήσεως». Στο εκλογικό κέντρο Καστάνιανης σε σύνολο 93 ψηφισάντων «υπέρ του βασιλέως» βρέθηκαν 84 και 9 «εναντίας βουλήσεως». Στο εκλογικό κέντρο Πυρσόγιαννης στο οποίο ψήφισε και το χωριό της Κόνιτσας Πύργος βρέθηκαν σε σύνολο 390 ψηφισάντων 345 «υπέρ του Βασιλέως» και 45 «εναντίας βουλήσεως». Στο εκλογικό κέντρο Κερασόβου σε σύνολο 231 ψηφισάντων βρέθηκαν 138 «υπέρ του Βασιλέως» και 93 «εναντίας βουλήσεως».⁴⁹⁰

Έτσι έληξε η πρώτη περίοδος εμφάνισης των ανταρτών στο Γράμμο. Την επαύριον του Δημοψηφίσματος, το οποίο νομιμοποίησε κατά κάποιο τρόπο την πλειοψηφία των οπαδών της εθνοφροσύνης. Στη συνέχεια οι συγκρούσεις ανάμεσα στις δυο παρατάξεις θα γίνονταν σκληρότερες και αποφασιστικότερες.

3.3 Η μάχη της Πυρσόγιαννης

Ο ανθυπομοίραρχος Κούρκουλας συνέχισε δριμύτερο τον αγώνα εναντίον των ανταρτών και των ντόπιων συνεργατών τους μετά το Δημοψήφισμα. Άρχισε να κάνει περιοδείες στα χωριά, να συλλαμβάνει τα στελέχη και τους προσκείμενους στο Κ.Κ.Ε. χωρίς ένταλμα σύλληψης και να τους φυλακίζει στα κρατητήρια της Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης. Πόσοι ήταν αυτοί που πέρασαν για λίγο από τα κρατητήρια της Πυρσόγιαννης με τις κατηγορίες της οπλοκατοχής και της τροφοδοσίας των ανταρτών μετά το Δημοψήφισμα δεν είναι γνωστό. Οπωσδήποτε πάντως κάποιοι που ψήφισαν στο Δημοψήφισμα κατά του βασιλιά ενοχοποιήθηκαν για συνεργασία με τους αντάρτες. Για παράδειγμα ο Οξυώτης Γιάννης Ζούνης, ο οποίος, επειδή στο εκλογικό κέντρο Γοργοποτάμου ζήτησε τα ψηφοδέλτια κατά του

⁴⁹⁰ Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946, Αθήνα (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1947.

βασιλιά, κρατήθηκε και βασανίσθηκε για λίγο στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης ως ύποπτος.⁴⁹¹

Ο Κούρκουλας φυλάκισε στα κρατητήρια της Πυρσόγιαννης μετά το Δημοψήφισμα 3 κατοίκους από τη Λυκόρραχη.⁴⁹² Ο πρώτος Λυκορραχίτης που φυλακίστηκε ήταν ο Παναγιώτης Σδούκος, ένα από τα πρώτα μέλη του Κ.Κ.Ε. της Λυκόρραχης, ο οποίος φαίνεται ότι συνεργαζόταν με τους αντάρτες από τον Ιούλιο του 1946.⁴⁹³ Επιδιώχθηκε επίσης από τη Χωροφυλακή και η σύλληψη του συνεργαζόμενου με τους αντάρτες Χρήστου Σδούκου, φερόμενου, επίσης, ως συνεργάτη των ανταρτών από τον Ιούλιο του 1946.⁴⁹⁴

Άλλοι δύο Λυκορραχίτες που φυλακίστηκαν αυτήν την περίοδο στην Πυρσόγιαννη από τον Κούρκουλα ήταν ο Απόστολος Καρανίκας του Γρηγορίου και Παναγιώτης Νούτσος του Αθανασίου. Και οι δύο τύχαινε να είναι κληρωτοί και δεν παρουσιάσθηκαν έγκαιρα να καταταχθούν στο στρατό. Είχαν βρεθεί σε δίλημμα: «είχαν διατάξ' να πάει ο Τόλς τ' Γληγόρ' στρατιώτς κι ο Παναγιώτς τς Νάσαινας τ' Σπύρ'. Να παν στρατιώτες. Και φοβούνταν αυτά. Να παν, να μη παν, να παν, να μη παν. Και πέρασε κάμποσο καιρό. Έπρεπε να παν στο διορισμό τα. [...] Κι αργοπόρησαν, δεν πήγαν. Και τς έκλεισαν στ'ν Πυρσόγιανν' τα παιδιά».⁴⁹⁵ Ο φόβος των δυο νέων και το δίλημά τους για το αν έπρεπε να παρουσιαστούν στο στρατό φανερώνουν ότι το αντάρτικο στο Γράμμο αποτελούσε κιόλας ισχυρή εξουσία και υπολογίσιμη, μολονότι η αριθμητική δύναμή του ήταν περιορισμένη.

Το μεγάλο λάθος όμως της Χωροφυλακής της περιοχής, και ιδιαίτερα του Κούρκουλα, που οδήγησε στην πρώτη μάχη των Μαστοροχωρίων, ήταν η αντιμετώπιση των Αετομηλιτσιωτών συλλήβδην ως κομμουνιστών. Έχοντας ο Κούρκουλας βάσιμες πληροφορίες ότι ομάδα Αετομηλιτσιωτών τροφοδοτούσε και

⁴⁹¹ Προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη.

⁴⁹² Την πληροφορία ότι ήταν 3 οι Λυκορραχίτες οι κρατηθέντες εκείνη την ημερομηνία στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης τη δίνει μία προφορική μαρτυρία από τη Λυκόρραχη (Προφορική μαρτυρία της Ε. Κ., κασέτα 134, πλευρά α). Επίσης βλέπε και Κωνσταντίνος Καράτζιος, «Η μάχη της Πυρσόγιαννης – 16.9.1946», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 87, Απρίλης-Ιούνιος 1998, 30-31.

⁴⁹³ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 322/1951, τ. 1^{ος} (1-791).

⁴⁹⁴ Για τη συνεργασία του Χρήστου Σδούκου με τους αντάρτες από τον Ιούλιο του 1946 βλέπε επίσης στο Ποινικό Αρχείο του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων το Βούλευμα υπ' αριθμ. 322/1951 ό.π.. Η σύλληψη του Χρήστου Σδούκου δεν επιτεύχθηκε, διότι, όταν ο Κούρκουλας έκανε έφοδο στη Λυκόρραχη να τον συλλάβει, τον απέκρυψε στο αμπάρι του σπιτιού του ο εθνικόφρονας συγχωριανός του Επαμεινώνδας Τσίος.

⁴⁹⁵ Προφορική μαρτυρία της Ε. Κ., κασέτα 134, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

υπέθαλπε τους αντάρτες, ξεκίνησε από την Πυρσόγιαννη με τους άνδρες του για να συλλάβει και να εξαρθρώσει την ομάδα αυτή. Το γεγονός της σύλληψης και προσαγωγής στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης 21 αθώων Αετομηλιτσιωτών και μιας γυναίκας με ένα μωρό, της Πολυξένης Μαλιούφα, -συζύγου του Αργύρη Μαλιούφα, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα είχε ακολουθήσει τους αντάρτες-, έλαβε χώρα στην Αετομηλίτσα στις 15 Σεπτεμβρίου.⁴⁹⁶ Το γεγονός της σύλληψης των αθώων αυτών πολιτών και ιδιαίτερα μιας μητέρας με μωρό παιδί βάρυνε ιδιαίτερα την ατμόσφαιρα στην περιοχή. Η σύλληψη της Πολυξένης Μαλιούφα έγινε από τον Κούρκουλα με σκοπό να υποχρεώσει το σύζυγό της, υπεύθυνο του Κ.Κ.Ε. της Αετομηλίτσας και συνεργάτη των ανταρτών, να παρουσιαστεί στην υποδιοίκηση.⁴⁹⁷ Επίσης, η σύλληψη των υπόλοιπων αθώων Αετομηλιτσιωτών έγινε λόγω της αδυναμίας του να συλλάβει τους ομοϊδεάτες των ανταρτών οι οποίοι, παρότι βρίσκονταν στο χωριό λόγω του ότι είχαν συγκεντρωθεί για να πιουν, ενημερώθηκαν έγκαιρα για την επίσκεψή του και φυγαδεύτηκαν από αφύλακτη διάβαση. «Αλλά δεν πιάσανε κανέναν από αυτούς που ήταν κομμουνισταί δηλαδή. Κι όταν ήρθαν, εμείς φύγαμε από άλλο σημείο που δεν ήταν πιασμένο. Λοιπόν πιάσανε κόσμο, πήρανε γυναίκες, πήρανε μωρά παιδιά, και τα πήγανε για την Πυρσόγιαννη».⁴⁹⁸ Η συμπεριφορά του Κούρκουλα προς τα αθώα

⁴⁹⁶ Για την πιθανότητα ο Μαλιούφας να είχε προσχωρήσει στο αντάρτικο βλέπε το Ημερολόγιο του Γιαννούλη στο Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντακούμεντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 160: «9 (Αυγούστου 1946). Βρισκόμαστε στην Αετομηλίτσα. Μεγάλη προθυμία (να μας ακολουθήσει) του Αργύρη Μηλιούφα. (Το σωστό όνομα είναι Μαλιούφας). Ο αριθμός των γυναικών που συλλήφθηκαν στην Αετομηλίτσα ποικίλλει από πηγή σε πηγή. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Α. Κ., όπ. ήταν 3 οι γυναίκες που συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στην Πυρσόγιαννη. Σύμφωνα με το Γιάννη Μαυρομμάτη που ήταν στην ομάδα του Κούρκουλα ήταν μόνο μία η συλληφθείσα γυναίκα, η σύζυγος του Μαλιούφα Αργύρη. Βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα επαρχίας Κοιτίτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδελφοκτόνου εποχής 1942 – 1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 76. Για μία γυναίκα μιλάει και το Υπόμνημα του Δημοκρατικού Στρατού προς τον ΟΗΕ. Βλέπε το *Έτσι άρχισε ο Εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, Αθήνα (Γλάρος) 1987, 65. Όσο δε για το συνολικό αριθμό των συλληφθέντων Αετομηλιτσιωτών βλέπε «Εκθεσις εξαγομένου ενόρκου προανακρίσεως» στον Προσωπικό Φάκελο του Κούρκουλα, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Διεύθυνσις Αστυνομικού προσωπικού.

⁴⁹⁷ Για την πληροφορία ότι ο Κούρκουλας συνέλαβε τη γυναίκα του Μαλιούφα για να τον εξαναγκάσει να περάσει από την Υποδιοίκηση βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 76: «Ο Κούρκουλας συνέχισε τις συλλήψεις μέχρι το μεσημέρι, ενώ εγώ ανησυχούσα για την καθυστέρηση αυτή και ανέμενα από στιγμή σε στιγμή αιφνιδιασμό από τους αντάρτες. Τελικά φάνηκε και ο Κούρκουλας συνοδεύων τους τελευταίους συλληφθέντας μεταξύ των οποίων και μια γυναίκα μ' ένα μωρό στην αγκαλιά. Σε παρατήρησή μου τι διάβολο την κουβαλάει τη γυναίκα, μου είπε. – Είναι η σύζυγος του αρχηγού Μαλιούφα και την πήρα να τον υποχρεώσω να παρουσιαστεί στην υποδιοίκηση.»

⁴⁹⁸ Προφορική μαρτυρία Ν. Γ., κασέτα 30, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η). Για την πληροφορία ότι οι κομμουνιστές της Αετομηλίτσας διέφυγαν από τον Κούρκουλα και αυτός ξέσπασε σε αθώους Αετομηλιτσιώτες βλέπε το *Έτσι άρχισε ο Εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ*, ό.π., σελ. 65 : «Στις 12 του Σεπτεμβρίου 1946 ο δήμιος του Ηπειρωτικού λαού ανθυπομοίραρχος Κούρκουλας επικεφαλής

θύματα της Αετομηλίτσας, στο δρόμο για τα κρατητήρια της Πυρσόγιαννης, ήταν βάνουση. Η αντίδραση της Πολυξένης Μαλιούφα στον Κούρκουλα είναι ενδεικτική της στάσης που διαμόρφωσαν οι οικογένειες των συνεργαζομένων της περιοχής με τους αντάρτες προς τα κρατικά όργανα και δη τη Χωροφυλακή που είχε αναλάβει την τήρηση της τάξεως στην περιοχή. Οι αντάρτες γι αυτούς είχαν αποκτήσει τη φυσιογνωμία του ανδρειωμένου. Για την Πολυξένη όποιος έβγαине στο βουνό ήταν άνδρας, ενώ ο ανθυπομοίραρχος Κούρκουλας που απειλούσε και έδερνε γυναίκες στη θέση των ανδρών τους που δεν μπορούσε να πιάσει ήταν δειλός και τιποτένιος. Παρόμοιες φράσεις αποτελούν μοτίβο που επαναλαμβάνεται και σε άλλες προφορικές μαρτυρίες Μαστοροχωριτών.⁴⁹⁹

Εκτός από τη σύλληψη και κακομεταχείριση κατοίκων της περιοχής που πραγματικά σχετίζονταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με τους αντάρτες, η σύλληψη και κακομεταχείριση αθώων πολιτών με κριτήριο τη συγγένεια με άτομα που ήταν μέλη του Κ.Κ.Ε. ή φίλα προσκείμενα προς τους αντάρτες επέτεινε την έκρυθμη κατάσταση στην περιοχή και δημιούργησε συμπάθεια προς τους αντάρτες. Ο Κούρκουλας πρέπει να ήταν από αυτούς που εγκαινίασαν την τακτική της σύλληψης

χωροφυλάκων εξοπλισμένων μοναρχοφασιστών μπλόκαρε το χωριό Αετομελίτσα. Συγκέντρωσαν βίαια το χωριό στο σχολείο και θέλησε να συλλάβει τους δημοκράτες Αργύρη Μαλιούφα, Ν. Φερφέλη, Γ.Καρανίκα. Επειδή εκείνοι ξέφυγαν πήρε 15 άλλους και μια γυναίκα με το μωρό της, τους μετέφεραν στην Πυρσόγιαννη όπου τους κακοποίησαν. Την επομένη μέρα οι παραπάνω μαζί με άλλους 40 δημοκρατικούς πολίτες που βρίσκονταν στα κρατητήρια απελευθερώθηκαν από τμήματα ανταρτών της περιοχής».

⁴⁹⁹ Ποια ήταν η αντίδραση της Πολυξένης Μαλιούφα τη δείχνει η ακόλουθη μαρτυρία: «Εκλαιγε το μωρό της γυναίκας του Μαλιούφα. Είχε μωρό στην αγκαλιά δυο - τρεις μήνες - ξέρω εγώ; - πέντε; - πόσο ήταν; (άλλες προφορικές μαρτυρίες θέλουν την Πολυξένη Μαλιούφα τριών μερών λεχώνα). Κι έκλαιγε. Και λέει ο Κούρκουλας. - Τι το κρατάς καλές αυτό; Πεταξέ το χάμω, μες το ρέμα! Τι το κρατάς; Λέει. - Δεν πρόκειται να γυρίσεις πίσω, λέει. Στο 'πα και προτύτερα, λέει. Και αυτή θύμωσε και του λέει. - Ο,τ' έχ'ς να το κάν'ς, να το κάν'ς, λέει. Να πετάξεις εσύ τα δικά σου τα παιδιά κάτω στο ρέμα, λέει. Εγώ, λέει, δεν το πετάω. Στην αγκαλιά, λέει, μαζί μ' αυτό θα πεθάνω. - Πού τον έχ'ς τον άνδρα σου καλέ; Λέει ο Κούρκουλας. Κι αυτή είπε: - Τον άνδρα μου, λέει... Ο άνδρας μου, λέει, είναι στο βουνό απάνου. Αν είσαι άνδρας, λέει, να τον πιάσεις, να τον κόψεις το κεφάλ' και να με φέρεις το κεφάλ', λέει. Αλλά δεν είσαι άνδρας, λέει. Γιατί είσαι γυναίκα Παίρνεις τις γυναίκες, λέει, δεν παίρνεις τους άνδρες. Και αυτά την είπε, που λες. Έτσι τον είπε η Πολυξένη τον Κούρκουλα»: Προφορική μαρτυρία Α.Κ., κασέτα 28, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η). Την ίδια αντίδραση προς τον Κούρκουλα είχε και η Μαλαματή Σδούκου, γυναίκα του Χρήστου Σδούκου από τη Λυκόρραχη. Όταν ο Κούρκουλας έφθασε στη Μαλαματή Σδούκου και τη ρώτησε πού είναι ο άνδρας της, εκείνη του απάντησε ότι δεν ήξερε. Τότε ο Κούρκουλας τη χαστούκισε και της είπε: «Άλλη φορά να ξέρεις». Η Μαλαματή Σδούκου τότε του απάντησε: «Δεν είναι παλικαριά να χτυπάς γυναίκες. Ο άνδρας μου είναι εκεί πάνω στα ψηλά βουνά. Αν είσαι άνδρας πήγαινε να τον πιάσεις». Γιώργος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία-Ρουμανία 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 11.

συγγενικών προσώπων στην περιοχή αντί του άμεσα υπεύθυνου. Μια τακτική που ακολουθήθηκε σε όλη τη διάρκεια του Εμφυλίου.⁵⁰⁰

Το βράδυ της 15^{ης} Σεπτεμβρίου ο σύζυγος της Πολυξένης Μαλιούφα, Αργύρης Μαλιούφας, έστειλε μήνυμα στο Γιαννούλη και ζήτησε τη συνδρομή του να χτυπήσουν τη χωροφυλακή της Πυρσόγιαννης και να απελευθερώσουν τους αιχμαλώτους Αετομηλιτσιώτες.⁵⁰¹ Πράγματι ο Γιαννούλης έτρεξε να βοηθήσει τους Αετομηλιτσιώτες και την 16^η Σεπτεμβρίου έγινε τετράωρη μάχη στην Πυρσόγιαννη που κερδήθηκε από τους αντάρτες, απελευθερώθηκαν οι κρατούμενοι, και σκοτώθηκαν ο υπομοίραρχος της Πυρσόγιαννης Κούρκουλας, 18 απλοί χωροφύλακες και 6 εξοπλισμένοι χωρικοί από την περιοχή.⁵⁰² Να πως περιγράφει τη μάχη της Πυρσόγιαννης ο ίδιος ο Γιαννούλης ένα χρόνο μετά τη μάχη: «Η Πυρσόγιαννη κυκλώνεται. Άλλες ομάδες μπαίνουν μέσα. Οι χωροφύλακες απ' τα χαρακώματα στο χτίριο της υποδιοίκησης και στην εκκλησιά αμύνονται. Τα πυρά κόλαση. Η μάχη σκληρή. Πετούμε τις χειροβομβίδες κι απάνω τους. Σώμα με σώμα. Τα πρώτα χαρακώματα στα χέρια μας. Πλησιάσαμε στην εκκλησιά. Φωτιές ξερνούν τα όπλα μας, ενώ το τραγούδι μας διαπερνά τον αγό τους. Καλούμε τους χωροφύλακες να παραδοθούν. Επιμένουν στην αντίστασή τους. Δέκα ώρες κρατά η μάχη... Πέφτουν όμως νεκροί. Κι ο Κούρκουλας πανικόβλητος τώρα, εγκαταλείπει τους χωροφύλακες για να ξεφύγει. Όμως το εκδικητικό αντάρτικο ντουφέκι τον ξαπλώνει κάπου νεκρό. Κι η Βαστίλη του Κούρκουλα στα χέρια μας. Σπάμε των αλύσων τα δεσμά. 76 αθώοι πολίτες - μάρτυρες από τον Ιεροεξεταστή απελευθερώνονται. [...] 56 φορτία είναι το

⁵⁰⁰ Για τις συλλήψεις συγγενικών προσώπων στην Αετομηλίτσα αντί του άμεσα υπεύθυνου υπάρχει η προφορική μαρτυρία της Α. Γ-Τ., κασέτα 31, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η). Για τη συλλογική ευθύνη της οικογένειας στον Εμφύλιο βλέπε Τασούλα Βερβενιώτη, «Οι γυναίκες της Αριστεράς μπροστά στο δίλημμα: πολιτική ή οικογένεια;», στο Μάρκ Μαζάουερ (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943 - 1960*, (Τίτλος πρωτοτύπου *After the war was over*, Princeton University Press, 2000), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2003, 127.

⁵⁰¹ Για την ειδοποίηση που έκαναν οι Αετομηλιτσιώτες στις αντάρτικες δυνάμεις του Γιαννούλη να τρέξουν στην Αετομηλίτσα για να απελευθερώσουν τα αιχμάλωτα γυναικόπαιδα βλέπε Αχιλλέα Παπαϊωάννου, *ό.π.*, 56.

⁵⁰² Για τη μάχη της Πυρσόγιαννης βλέπε στα: «Εκθεση επιχειρήσεων Γράμμου 16.9.46 (Μάχη Πυρσόγιαννης)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 2^{ος}, αρ. εγγ. 101, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, σ. 402-3, Δημήτρης Τσίτας, *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά - Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε.*, Αθήνα (Ανοιξη), 1992, 59-60, Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *ό.π.*, 1990, 56-57 και 163-164, Θανάσης Πορφύρης: «Χρονικό της μάχης στην Πυρσόγιαννη που έγινε στις 16 Σεπτεμβρη 1946», *Εθνική αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 44-46, Κωνσταντίνος Καρατζίος, «Η μάχη της Πυρσόγιαννης (16.9.1946)», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 87 (1998) 30-31, Φοίβος Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, Αθήναι (Νεόκοσμος) 1975, τ. 10^{ος}, 72-74, Αλέξανδρος Ζαούσης, *Η τραγική αναμέτρηση 1945 - 1949: Ο μύθος και η αλήθεια*, Α', Αθήνα (Ωκεανίδα) 2003, 166-8.

πολεμικό υλικό στα χέρια μας. Καταλύσαμε το κράτος του Κούρκουλα, ενώ το χωριό πανηγυρίζει την απελευθέρωση των ανθρώπων του. [...]».⁵⁰³ Το κρατητήριο της Υποδιοίκησης ο ίδιος ο Γιαννούλης το βάφτισε «Βαστίλη». Αλλά και στα μάτια πολλών κατοίκων της περιοχής η πτώση του κρατητηρίου φάνταζε πράγματι ως σύμβολο ανατροπής του αυταρχισμού και ανάκτησης της ελευθερίας. Ο Γιαννούλης με αυτή την περιγραφή της μάχης της Πυρσόγιαννης, που έκανε ένα χρόνο μετά τη μάχη σε έντυπο του Δημοκρατικού Στρατού μεγαλοποίησε το κατόρθωμά του, παραποιώντας τον αριθμό των απελευθερωθέντων αιχμαλώτων σε 76, ενώ ο συναγωνιστής του και υπαρχηγός του Αρχηγείου Γράμμου Αχιλλέας Παπαϊωάννου, έγραψε ότι ο αριθμός των κρατούμενων του κρατητηρίου της Πυρσόγιαννης ήταν γύρω στους 26.⁵⁰⁴ Εξ άλλου δεν ήταν ο μόνος μύθος που περιέβαλε αυτή τη μάχη. Μια προφορική μαρτυρία θέλει τον Κούρκουλα να αυτοκτονεί ενδεδυμένος με την πιζάμα και να μην πέφτει νεκρός από το αντάρτικο τουφέκι όπως λέει ο

⁵⁰³ Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον εμφύλιο πόλεμο 1945 - 1949 (Δημοκρατικός Στρατός - Κυβερνητικός Στρατός)*, Α', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 151, Δημήτρης Τσίτας, ό.π., 59-60, Φοίβος Γρηγοριάδης, ό.π., 73-74.

⁵⁰⁴ Ο συνολικός αριθμός των κρατηθέντων Μαστροχωριτών μέχρι και τις 16 Σεπτεμβρίου που έγινε η μάχη της Πυρσόγιαννης που δίνεται στην Έκθεση επιχειρήσεων 16-9-46 από τον ίδιο το Γιαννούλη ήταν 46 στο κρατητήριο της Κοινότητας αυτής και 24 στο κρατητήριο του Καντσίκου. Για τον αριθμό αυτόν βλέπε «Έκθεσις Επιχειρήσεων 16-9-46», Δ.Σ.Ε., Αρχηγείο Γράμμου, 25-2-47. Ο αριθμός αυτός, όπως είναι φυσικό, διαφέρει από αυτόν που δίνουν τα κρατικά έγγραφα. Για το Αρχηγείο Γράμμου, Γιαννούλης, ΓΕΣ/ Φ. 1037/Α/2, ταξινόμησης 9 καθώς στην «Έκθεση Επιχειρήσεων 16.9.46 (Μάχη της Πυρσόγιαννης)», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949)*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 403. Ο ίδιος ο Γιαννούλης σε άρθρο του στις 4-10-1947 σε εφημερίδα των ανταρτών μιλάει για 76 κρατούμενους: Βλέπε Δημήτρης Τσίτας, ό.π., 60. Κατ' αρχάς η πληροφορία που δίνει ο Γιαννούλης ότι απελευθερώθηκαν από το Κάντσικο τη μέρα της μάχης της Πυρσόγιαννης 24 κρατούμενοι διαψεύδεται από τις προφορικές μαρτυρίες που λένε ότι δεν υπήρχαν καθόλου κρατούμενοι στο Κάντσικο. Επίσης διαψεύδει το Γιαννούλη και ο συναγωνιστής του και υπαρχηγός του Αρχηγείου Γράμμου Αχιλλέας Παπαϊωάννου που έγραψε ότι ο αριθμός των κρατηθέντων ήταν συνολικά 26 και δεν ήταν 76: «Στο ημερολόγιο του Γιαννούλη μάλλον από λάθος αναφέρεται η απελευθέρωση 76 ατόμων αντί των 26 που ήταν η πραγματικότητα». Βλέπε Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 58. Όσο για τον αριθμό των φυλακισθέντων Αετομηλιτσιωτών που συμπεριλαμβάνονταν στον προηγούμενο αριθμό ήταν 22 ή 24. Για τον αριθμό 22 βλέπε «Έκθεσις εξαγομένου ενόρκου προανακρίσεως» στον Προσωπικό Φάκελο του Κούρκουλα στη Διεύθυνση Αστυνομικού Προσωπικού του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Ο Γιάννης Μαυρομάτης λέει ότι οι συλληφθέντες Αετομηλιτσιώτες ήταν 24. Βλέπε Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδελφοκτόνου εποχής 1942 - 1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 76. Κατά πάσα πιθανότητα ο σωστός αριθμός των κρατηθέντων είναι αυτός που δίνει ο Αχιλλέας Παπαϊωάννου, δηλαδή 26. Εξ αυτών 22 ήταν οι Αετομηλιτσιώτες, 1 από την Οξιά, ο Θανάσης Πορφύρης, και 3 Λυκορραχίτες. Για την κράτηση του Θανάση Πορφύρη μαζί με τους 22 Αετομηλιτσιώτες βλέπε Θανάσης Πορφύρης, «Χρονικό της μάχης στην Πυρσόγιαννη που έγινε στις 16 Σεπτέμβρη 1946», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 44-46. Για τους 3 Λυκορραχίτες που κρατούνταν στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης βλέπε Κωνσταντίνος Καράτζιος, «Η μάχη της Πυρσόγιαννης - 16.9.1946», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 87 (1998) 1998, 30-31.

Γιαννούλης.⁵⁰⁵ Κάποια άλλη γραπτή μαρτυρία τον θέλει να αποπειράται να διαφύγει τον κλοιό των ανταρτών μεταμφιεσμένος σε γέρο κουτσό ιερέα.⁵⁰⁶ Και κάποια τρίτη τον θέλει να αποπειράται να διαφύγει τον κλοιό των ανταρτών ενδεδυμένος γυναίκα.⁵⁰⁷ Ποια από τις τρεις αυτές εκδοχές είναι η αληθινή και ποια είναι αποκύημα της φαντασίας των Μαστοροχωριτών δεν μπορεί κανένας να το ξέρει.

Μετά τη μάχη ο Γιαννούλης μαζεύει τους κατοίκους της Πυρσόγιαννης στην πλατεία και βγάζει λόγο, με τον οποίο αποδύεται το στίγμα του καταδιωκόμενου και χρήζεται ηγέτης στα μάτια των κατοίκων της περιοχής.⁵⁰⁸ Κι ενώ ο Γιαννούλης έγινε ήρωας στην περιοχή, ο Κούρκουλας και το πάθημά του έγιναν τραγούδι στο Ντέντισκο.⁵⁰⁹

Οι προφορικές μαρτυρίες δείχνουν ότι, παρά το κλίμα της αμοιβαίας καχυποψίας, απόγνωσης, σύγχυσης που είχε δημιουργηθεί στην περιοχή με την κάθοδο των Μπουλκιωτών, πολύ δύσκολα οι κάτοικοι του Γράμμου θα υπάκουαν στην εντολή της επιστράτευσης των ανταρτών, αν δεν ελάμβαναν χώρα τα γεγονότα

⁵⁰⁵ Προφορική μαρτυρία Ν. Γ., κασέτα 30, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η): «Ο Κούρκουλας κανένας να μην πει, γιατί πολλά λέονται, ακούονται και ψέματα. Ο Κούρκουλας αυτοκτόνησε, μπροστά στα μάτια μου αυτοκτόνησε με χειροβομβίδα μιλς μ' ακόμα έναν».

⁵⁰⁶ Κωνσταντίνος Καρατζίος, ό.π.

⁵⁰⁷ Δακτυλογραφημένα απομνημονεύματα Α. Ζ. (Ζέρμα).

⁵⁰⁸ Η μαρτυρία που ακολουθεί, που δείχνει ακόμα κι ένα χωροφύλακα να θέλει να συναντήσει το Γιαννούλη από σεβασμό, αποδεικνύει ότι ο Γιαννούλης μετά τη μάχη πήρε το χρίσμα του ηγέτη της περιοχής: «Σκοτώ'κε αυτός (ο Κούρκουλας), τελείωσε ο πόλεμος. Βγαίν' στην πλατεία μετά ο Γιαννούλης. Έμασε όλο το χωριό εκεί. Μεσ στην πλατεία ήταν ένα κυπαρίσσ'. Απάνου στο κυπαρίσσ' είχε ανεβεί ο ανθυπασπιστής της Χωροφυλακής. Απάνου στο κυπαρίσσ'! Τέλος πάντων έβγαλε λόγο ο Γιαννούλης. [...] Εκεί έβγαλε λόγο ο Γιαννούλης κι αυτός ήταν πάνω στο κυπαρίσσ'. Τ' άκουσε όλα ό,τι είπε ο Γιαννούλης. Λέει μετά, αφού έφυγε [...] Υστερα από μια βδομάδα ξαναήρθε στο χωριό αυτός ο υποδιοικητής. Ηρθε στο χωριό και λέει:- Θέλω να δω το Γιαννούλη! - Πού θα τον ιδείς το Γιαννούλη εσύ; Αμα θέλ'ς, πήγαινε εκεί να τον βρεις το Γιαννούλη! (Και του έδειξαν το βουνό)».

Προφορική μαρτυρία Β. Γ., κασέτα 29, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁵⁰⁹ Δε σούεπα εγώ, βρε Κούρκουλα, βρε Κούρκουλα, στο Ντέντισκο μην πας γιατί θα σε σκοτώσουνε, βρε Κούρκουλα, οι αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ;

Κούρκουλα, βρε παινεμένε, δεν το σκέφτηκες καημένε!

Εδώ το λένε Γράμμο, κύριε Κούρκουλα, το λένε Ντέντισκο,

Εδώ χορεύουν οι αντάρτες του Γιαννούλη, χορεύουν Τσιάμικο.

Κούρκουλα, βρε παινεμένε, δεν το σκέφτηκες, καημένε!

Μέσα εις την Πυρσόγιαννη, βρε Κούρκουλα, έγινες θέατρο.

Στα Γιάννενα σε πήγαν κύριε Κούρκουλα μέσα στο φέρετρο.

Κούρκουλα, βρε παινεμένε, δεν το σκέφτηκες, καημένε!

Γλεντάν τα δάση όλα, κύριε Κούρκουλα, γλεντάν και τα χωριά

Γλεντάν και οι κρατούμενοι, βρε Κούρκουλα, που είδαν λευτεριά.

Κούρκουλα, βρε παινεμένε, δεν το σκέφτηκες, καημένε!

Κούρκουλα, βρε παινεμένε, ποιος σε γέλασε καημένε;».

(Προφορική μαρτυρία Α. Κ., κασέτα 59, πλευρά α, ό.π.)

της Αετομηλίτσας και της Πυρσόγιαννης.⁵¹⁰ Ένας Μαστοροχωρίτης είπε τα εξής για τους κατοίκους της Αετομηλίτσας: «Όταν οι αντάρτες ήρθαν από το Μπούλκες και πήγαν στην Αετομελίτσα, πήγαν στους Ελασίτες που είχαν πρώτα και τους είπαν να τους δώσουν όπλα. Αλλά είπαν οι κάτοικοι της Αετομελίτσας ότι εμείς τώρα... Τότε πήγαμε στον Ε.Λ.Α.Σ. για να διώξουμε τον κατακτητή. Αλλά τώρα ο κατακτητής έφυγε. Εμείς δεν παίρνουμε όπλα τώρα. Ήρθαμε στις οικογένειές μας και στα κοπάδια μας. Τρόφιμα θα σας δίνουμε, αλλά όπλα δεν παίρνουμε».⁵¹¹

Αξίζει να επισημανθεί ότι παρόλο που ο Κούρκουλας απέκτησε στην περιοχή το όνομα του πιο βάρβαρου διώκτη του κομμουνισμού, δεν ήταν αυτός ο οποίος έχυσε αίμα αντιπάλων στα Μαστοροχώρια. Τα τρία παιδιά από την Οξυά και ο Βαγγέλης Ντακουβάνος από το Κεράσοβο που φονεύθηκαν το 1945, ήταν θύματα της Εθνοφυλακής. Θύματα υπήρξαν στην περιοχή και από το διάδοχο του Κούρκουλα. Θρύλοι σχετικοί όμως με αυτούς τους θύτες δεν δημιουργήθηκαν στην περιοχή, όπως δημιουργήθηκαν με τον Κούρκουλα, ένεκα του αντικομμουνισμού του.

Το κλίμα που είχε δημιουργηθεί θα μπορούσε να το αντιστρέψει μια γενναιόδωρη αμνηστία, η οποία θα οδηγούσε σε κατευνασμό και ειρήνη. Γιατί αν η κυβέρνηση ήθελε ειρήνη, εφόσον το ΚΚΕ όλο το 1946 έτεινε το χέρι της συμφιλίωσης, θα μπορούσε να δώσει αυτήν την πολυπόθητη αμνηστία.⁵¹² Στη σκέψη ότι για τα στελέχη του ΚΚΕ το μεγάλο ζητούμενο ήταν η Αμνηστία οδηγούν τα λόγια που απηύθυνε ο Γιαννούλης στο Μαστοροχωρίτη Θανάση Πορφύρη από την Οξυά, όταν τον απελευθέρωσε από το κρατητήριο της Πυρσόγιαννης τη μέρα της μάχης: « - Πορφύρη! Μην έχετε αυταπάτες. Ο βασιλιάς θα 'ρθει αλλά, δυστυχώς, αμνηστία δε θα δοθεί, φυλαχθείτε να μην ξαναπέσετε στα χέρια της Χωροφυλακής».⁵¹³

⁵¹⁰ Αυτοβούλως πολύ λίγοι Μαστοροχωρίτες είχαν ακολουθήσει τους αντάρτες που εμφανίστηκαν στο Γράμμο. Αυτό φανερώνουν τουλάχιστον οι μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής.

⁵¹¹ Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 157, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵¹² Για τον αγώνα του ΚΚΕ για συμφιλίωση βλέπε την ενότητα «Το 'μυστήριο' της 2^{ης} Ολομέλειας» στο Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου: Κοινωνική Πολύωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2006, 511-525.

⁵¹³ Θανάσης Πορφύρης, «Χρονικό της μάχης της Πυρσόγιαννης που έγινε στις 16 Σεπτεμβρίου 1946», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 46. Σχετικά με την Αμνηστία για την οποία μιλούσαν τα στελέχη του ΚΚΕ γίνεται λόγος στο 3^ο άρθρο της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Ο όρος του άρθρου «Εξαιρούνται της αμνηστίας τα συναφή κοινά αδικήματα κατά της ζωής και περιουσίας, τα οποία δεν ήταν απαραίτητα αναγκαία δια την επιτυχία του πολιτικού αδικήματος» της Συμφωνίας αποδείχτηκε σύμφωνα με τον Βόγλη Πολυμέρη «ότι στην ουσία διευκόλυνε τις μαζικές διώξεις μελών του Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ.». Βλέπε Πολυμέρης Βόγλης, «Ανάμεσα στην άρνηση και αυτοάρνηση: Πολιτικοί κρατούμενοι στην Ελλάδα, 1945-1950», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του*

Ο απολογισμός της μάχης της Πυρσόγιαννης ήταν 14 νεκροί της κυβερνητικής παράταξης, 8 τραυματίες και 36 φορτώματα λάφυρα. Εκτός αυτών, η μάχη της Πυρσόγιαννης έφερε και το πρώτο άμαχο θύμα στα Μαστοροχώρια, που κάθε άλλο παρά παράπλευρη απώλεια ήταν. Ήταν εσκεμμένη σύλληψη του εθνικόφρονα προέδρου της Λυκόρραχης Κοσμά Σδούκος, ο οποίος εκτελέστηκε την επομένη της μάχης.⁵¹⁴

Η εκτέλεση του προέδρου Κοσμά Σδούκου και η μάχη της Πυρσόγιαννης σηματοδοτούν την καθιέρωση των ανταρτών ως μιας υπολογίσιμης εξουσίας στην περιοχή του Γράμμου της Ηπείρου, αλλά και την επίσημη έναρξη της εμφύλιας σύγκρουσης στην ίδια περιοχή. Από τη μάχη της Πυρσόγιαννης οι αντάρτες βγήκαν πολλαπλώς κερδισμένοι. Εκτός από τον οπλισμό που κέρδισαν, είχαν και άλλα στρατιωτικά οφέλη. Οι Χωροφύλακες του Καντσίκου έντρομοι από την ήττα του Κούρκουλα στην Πυρσόγιαννη εγκατέλειψαν το σταθμό της Χωροφυλακής και έτσι για αυτούς διευρύνθηκε ο Γράμμος προς το Σμόλικα, άνοιξε ο δρόμος για την Ήπειρο στα Ηπειρωτικά ανταρτικά τμήματα και άρχισε να αναπτύσσεται το αντάρτικο και νοτιότερα.⁵¹⁵

3.4 Η ΟΥΝΡΑ και οι Μαστοροχωρίτες

Μετά την Κατοχή, κατά τη διάρκεια της οποίας οι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων δεν στερήθηκαν τα γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα (κάποια χωριά

έθνοις και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960, (Τίτλος πρωτοτύπου: *After the war was over*, Princeton University Press, 2000), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2003, 88.

⁵¹⁴ Για την εκτέλεση του Λυκορραχίτη προέδρου Κοσμά Σδούκου την 16^η Σεπτεμβρίου 1946 βλέπε το ημερολόγιο του Γιαννούλη στο Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του* (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας), Αθήνα (Γλάρος) 1990, 164: « 16 (Σεπτέμβρη). Μάχη στην Πυρσόγιαννη. 14 νεκροί, 8 τραυματίες, 36 φορτώματα λάφυρα. Απελευθερώσαμε τους 26 φυλακισμένους. Το ηθικό των ανταρτών εξαιρετο. Δυναμώνει η πίστη του λαού. Πανικός των αντιδραστικών. Εκτέλεση του προέδρου της Λυκόρραχης.» Βλέπε επίσης στο Δημήτρης Τσίτας, *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά - Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε.*, ό.π., 59: « 16 (Σεπτεμβρίου). Μάχη Πυρσόγιαννης. Αποτέλεσμα: 14 νεκροί, 8 τραυματίες, 36 φορτία λάφυρα. Απελευθέρωση κρατουμένων. Ηθικό ανταρτών μας υπέροχο. Ανέβασμα φρονήματος λαού μας. Τρόμος εγκληματιών. Εκτέλεση προέδρου Λυκόρραχης». Για τη βάνουση εκτέλεση του προέδρου βλέπε το έγγραφο των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI: «Την 16^η παρελθόντος μηνός, ο πρόεδρος της Κοινότητας Κοσμάς Σδούκος συνελήφθη εις Πυρσόγιαννην υπό των εκεί επιδραμόντων Αναρχικών και προσαχθείς εις τας ορεινάς περιοχάς μεταξύ Πυρσόγιαννης και Αετομελίτισης, εξετελέσθη υπ' αυτών κατόπιν βασανιστηρίων και ακρωτηριασμών ως διεπιστώθη εκ της εξετάσεως του ευρεθέντος υπό των ομοχωρίων του νεκρού».

⁵¹⁵ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Ο αληθινός Γράμμος. Θρύλος και πραγματικότητα 1940-1949*, Θεσσαλονίκη (Μπίμπης), χ.χ., 65

μάλιστα τα είχαν σε αφθονία), αλλά στερούνταν όλα τα άλλα αγαθά που δεν παράγονταν στην περιοχή, η αμερικάνικη οικονομική βοήθεια της Οργανώσεως Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ηνωμένων Εθνών (U.N.R.R.A.) έπρεπε να λειτούργησε ως μάννα εξ ουρανού.⁵¹⁶ Η οικονομική βοήθεια της ΟΥΝΡΑ η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε πλήρη ανάρρωση την οικονομία των Μαστοροχωρίων, δυστυχώς, οδήγησε στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα και επιδείνωσε τα δεινά τους.

Το έργο της ΟΥΝΡΑ στην Ήπειρο άρχισε το Μάιο περίπου του 1945 με επισκευές των κατεστραμμένων οικιών από τους Γερμανούς.⁵¹⁷ Το Σεπτέμβριο του 1945, πάλι μέσα στα πλαίσια της οικονομικής βοήθειας της ΟΥΝΡΑ, δόθηκε εντολή από το κράτος να αρχίσουν τα σχολικά συστήματα στην Επαρχία Κόνιτσας και επομένως και στα Μαστοροχώρια που υπάγονταν διοικητικά στην Επαρχία αυτή.⁵¹⁸ Αυτά τα συστήματα μέχρι και τον Ιούλιο του 1946 δεν είχαν πραγματοποιηθεί παρά μόνο σε 7 σχολεία από τα 52 της περιφέρειας Κόνιτσας. Στα Μαστοροχώρια δεν είχαν πραγματοποιηθεί παρά μόνο σε ένα σχολείο, το Δημοτικό Σχολείο της Πυρσόγιαννης. Αιτία της ματαίωσης η αντίδραση των κατοίκων της περιφέρειας που αξίωναν τη διανομή των τροφίμων που αναλογούσαν στον κάθε μαθητή στις οικογένειές τους.⁵¹⁹ Το Φθινόπωρο του 1945 πρέπει να άρχισε και η διανομή τροφίμων, ενδυμάτων και υποδημάτων για τους ενήλικες. Με την έναρξη της οικονομικής βοήθειας για όλον τον πληθυσμό της περιοχής έφθασε ο διχασμός στο

⁵¹⁶ «Από την αρχή της Απελευθέρωσης δύο συμμαχικές οργανώσεις ανέλαβαν ουσιαστικά τον ανεφοδιασμό της πληγείσας από τον πόλεμο Ελλάδας. Η μία ήταν η Μ-Λ (Allied Military Liaison) που παρείχε τρόφιμα και καύσιμα και αποτελούσε εξάρτημα του βρετανικού στρατού. Από την πρώτη Απρίλη του 1945 τη διαδέχθηκε η UNRRA, που ιδρύθηκε το 1943 από τα 43 κράτη μέλη του ΟΗΕ με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των κρατών που καταστράφηκαν από τον πόλεμο. Στην πραγματικότητα τα κεφάλαια της οργάνωσης ήταν αμερικανικά (κατά 70%) και παρείχε μια πιο σφαιρική (από τον προκάτοχό της) και οπωσδήποτε σημαντικότερη βοήθεια σε τρόφιμα, πρώτες ύλες, καύσιμα, μέσα μεταφορών και χρηματικό κεφάλαιο»: Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου: Κοινωνική Πολύωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2006, 204. Η συμφωνία της ΟΥΝΡΑ κυρώθηκε στις 22 Οκτωβρίου 1945: Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 29 Οκτωβρίου 1945, αριθ. φ. 262, Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθμ. 627: «Περί κυρώσεως της εν Ουασιγκτόνι υπογραφείσης τη 9 Νοεμβρίου 1943 μεταξύ των Ηνωμένων Εθνών Συμφωνίας οργανώσεως, περιθάλψεως και αποκαταστάσεως Ηνωμένων Εθνών (U.N.R.R.A.)».

⁵¹⁷ «Τα νέα μας: Η ΟΥΝΡΑ αρχίζει το έργο της στην Ήπειρο», εφ. *Ηπειρωτικός Κόσμος*, αρ. φ. 1, 1^η Μαΐου 1945.

⁵¹⁸ Βασίλειον της Ελλάδος, Ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης, , Προς τους κ.κ. Διευθυντάς των Σχολείων (Δια των Τμημάτων), Εγκύκλιος αριθμός 12, Κόνιτσα 4 Σεπτεμβρίου 1945. Κάτοχοι του εγγράφου 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ Ιωαννίνων, φύλαξη στο Υπόγειο Περιφέρειας Ιωαννίνων.

⁵¹⁹ Εγγράφο 1^ο) Βασίλειον της Ελλάδος, Ο Υγειονομικός Επιθεωρητής ΙΒ'Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, αρ. πρωτ. 66, Εν Ιωαννίνους τη 8 Ιουνίου 1946, Προς τον κ. Επιθεωρητήν των Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης, Εις Κόνιτσαν Εγγράφο 2^ο) Απαντητικό έγγραφο προς τον κ. Υγειονομικόν Επιθεωρητήν ΙΒ'Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, αρ. πρωτ. 758, Ιωάννινα, 2-7-46. Κάτοχος των εγγράφων 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, φύλαξη στο Υπόγειο Περιφέρειας των Ιωαννίνων.

αποκορύφωμά του, με πρώτο θύμα το Λυκορραχίτη πρόεδρο Κοσμά Σδούκο, ο οποίος διατελούσε μέλος της τριμελούς Επιτροπής που διένειμε την οικονομική βοήθεια της ΟΥΝΡΑ στη Λυκόρραχη. Όπως προαναφέρθηκε, συλλήφθηκε τη μέρα της μάχης της Πυρσόγιαννης και εκτελέστηκε την επομένη.⁵²⁰ Επίσημη ανακοίνωση από τους αντάρτες για την αιτία της εκτέλεσής του δεν προκύπτει από καμία αρχειακή πηγή. Το Αρχηγείο Γράμμου όμως που αναφέρει την εκτέλεσή του τον χαρακτηρίζει «προδότη»: «17-9-1946. Σύλληψη και εκτέλεση του προδότη προέδρου της Λυκόρραχης».⁵²¹ Ίσως κάποιος από τους κατοίκους που ανακρίθηκαν από τους αντάρτες τότε να τον είχαν ενοχοποιήσει για προδοσία.⁵²² Σήμερα όμως οι προφορικές πηγές, για την αμφισβητήσιμη ενίοτε εγκυρότητα των οποίων μιλήσαμε ήδη στον πρόλογο, μας λένε πως ο πρόεδρος ουδόλως υπήρξε προδότης και εκτελέστηκε ως καταχραστής των αγαθών της ΟΥΝΡΑ, διότι αυτή η διάδοση κυκλοφορούσε ευρέως εκείνες τις μέρες.⁵²³ Τα άλλα δύο μέλη στην τριμελή Επιτροπή διανομής της αμερικάνικης βοήθειας στη Λυκόρραχη ήταν ο δάσκαλος Χαράλαμπος Γεωργιάδης και ο Παπα-Δημήτρης από τη Ζέρμα, κατά κόσμον Μαργαρίτης Παπαδημητρίου. Εκτός από τον πρόεδρο Κοσμά Σδούκο οι Λυκορραχίτες θεωρούσαν πιθανό καταχραστή των αγαθών και τον τερτα της ενορίας τους, ουδαμώς όμως δεν

⁵²⁰ Ο λόγος που βρισκόταν ο Κοσμάς Σδούκος εκείνες τις ημέρες στην Πυρσόγιαννη ήταν κατ' άλλους για να διαφύγει τυχούσα σύλληψή του από τους αντάρτες, οι οποίοι διενεργούσαν ανακρίσεις στους κατοίκους της Λυκόρραχης για το πολιτικό του ήθος και τη συμπεριφορά του στη διανομή των αγαθών της ΟΥΝΡΑ και τον είχαν φέρει σε κατάσταση πανικού, και κατ' άλλους για να γλιτώσει από την κακοποίηση της Χωροφυλακής τον πολιτικό του αντίπαλο και ξάδερφό του Παναγιώτη Σδούκο που βρισκόταν στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης. Μαρία Σδούκου, «Γεγονότα στο χωριό Λυκόρραχη», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 98, Γενάρης - Μάρτης 2001, 34 και προφορικές μαρτυρίες των: Χαράλαμπου Γεωργιάδη, κασέτα 157, πλευρά β και Α. Φ., κασέτα 85, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵²¹ «Εκθεση δράσης από 7 Ιούλη 1946 μέχρι 6 Νοέμβρη 1946», Ο.Δ.Ε.Κ., Αρχηγείο Γράμμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχειά Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 2^{ος}, αριθμ. εγγράφου 121, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 470.

⁵²² Ενδεικτικά αναφέρεται η προφορική μαρτυρία του Α.Φ., κασέτα 85, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η) που μιλάει για ανάκριση κατοίκων της Λυκόρραχης από τους αντάρτες για το πρόσωπο του προέδρου.

⁵²³ Την πληροφορία ότι ο Κοσμάς Σδούκος εκτελέστηκε ως καταχραστής των αγαθών της ΟΥΝΡΑ την έδωσαν κάποιες μαρτυρίες προφορικές. Ενδεικτικά σημειώνεται εδώ η προφορική μαρτυρία του Χ. Γ. που ήταν στην τριμελή επιτροπή διανομής των αγαθών, κασέτα 157, πλευρά β: «Τσίου:- Τον Κοσμά το Σδούκο τον σκότωσαν ως εθνικιστή; Χ. Γ.: - Όχι. Τσίου:- Ως τι τον σκότωσαν; Χ. Γ.: - Ως καταχραστή. Τσίου:- Καταχραστή, τι; Χ. Γ.: - Ότι έφαγε της ΟΥΝΡΑ». Επίσης σε άλλο σημείο της συνέντευξής του είπε: «Φώναζαν ορισμένοι για τον Κοσμά, αλλά η φωνή αυτή δεν ήταν δίκαιο» - Επίσης για τη διάδοση που κυκλοφορούσε στο χωριό ότι ο Κοσμάς Σδούκος ήταν καταχραστής υπάρχει και η συνέντευξη της Α. Τ., κασέτα 80, πλευρά α: «Ελεγε το χωριό. Εγώ δεν είδα με τα μάτια μου, κούκλα μου, να σε χαρώ, αλλά το χωριό μιλούσε εις βάρος του». Για την άδικη διανομή βλέπε επίσης στο Γεώργιος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία - Ρουμανία 1947 - 1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 14.

έστρεφαν τις υποψίες τους προς το δάσκαλο.⁵²⁴ Οι Λυκορραχίτες όχι μόνο δεν ήταν καχύποπτοι μαζί του, αλλά ήταν και γενναιόδωροι. Ήταν όμως πράγματι τα δύο μέλη της Επιτροπής, και ιδιαίτερα ο πρόεδρος, καταχραστές; Ο ίδιος ο δάσκαλος, που συνυπήρχε στην τριμελή Επιτροπή μαζί του, λέει ότι ο Κοσμάς Σδούκος δεν ήταν καταχραστής.⁵²⁵

Ελλείπει στοιχείων δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί η έκταση των καταχρήσεων. Ίσως γινόταν σε περιορισμένη έκταση. Αυτή η υπόθεση μπορεί να εξαχθεί από το μέγεθος της περιουσίας του Κοσμά Σδούκου που δημεύθηκε την 1-11-1946 με εντολή του αρχηγού του Αρχηγείου Γράμμου, Γιώργη Γιαννούλη. Τα κατασχεθέντα περιουσιακά στοιχεία του Λυκορραχίτη προέδρου που αναφέρονται από τις αρχειακές πηγές είναι τα εξής: «2.500 οκ. σιτάρι, 70 γιδοπρόβατα, 20 οκ. βούτυρο και άλλα είδη» που δεν αναφέρονται. Σημειωτέον ότι ένα ισχυρό Λυκορραχίτικο νοικοκυριό παρήγαγε το λιγότερο 5.000 οκάδες σιτάρι ετησίως. Η ποσότητα του κατασχεθέντος σίτου του προέδρου δεν επιτρέπει ούτε στο ελάχιστο σε κάποιον να σκεφθεί ότι εμπεριείχετο σε αυτόν κλοπιμαία ποσότητα.⁵²⁶ Δεδομένου ότι

⁵²⁴ Τα χειρόγραφα απομνημονεύματα που άφησε ο δάσκαλος του χωριού, Χαράλαμπος Γεωργιάδης, μέλος της τριμελούς Επιτροπής, δείχνουν αυτό το κλίμα καχύποψιας που επικρατούσε στην κοινότητα για τον Μαργαρίτη Παπαδημητρίου: «Το Φθινόπωρο του 1945 πήγα στη Λυκόρραχη (3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, Βιβλίο Πράξεων Ε.Σ.Σ.Ε Κονίτσης, Πράξις 1/1945). Πηγαίνω στο χωριό, βλέπω πολλούς φίλους και γνωστούς του πατέρα μου. Βρίσκομαι στο καλλίτερο χωριό. Αληθινός παράδεισος η Λυκόρραχη για μένα. Η ΟΥΝΡΑ δίνει άφθονα τρόφιμα. Βλέπουμε μια Αμερική με πρωτοφανή απλοχεριά να σκορπίζει στην πατρίδα μας την Ελλάδα τρόφιμα, ρουχισμό, ξυλεία, κ.α.. Αθελά μου έρχεται στο μυαλό το τραγούδι που ακούσαμε στα Γιάννενα μετά από 2 χρόνια, όταν πήγαμε στα Γιάννενα και πήγαμε θέατρο:

Ας είν' καλά ο θεός Τρούμαν
Δολάρια θα στείλει από την Αμερική
Δολάρια θα στείλει όπως λεν με το σακκί.

Η γυναίκα μου, μου είπε: «Πολύ καλός θεός, αφού της στέλνει τόσα πολλά δολάρια, με το σακκί (.). Στη διανομή των τροφίμων επιτροπή ο δάσκαλος, ο πρόεδρος, κι ο παπάς. Ο παπάς ήταν ο παπά Δημήτρης από τη Ζέρμα (Πλαγιά). Μία αίθουσα του σχολείου ήταν γεμάτη ρουχισμό για διανομή. Ο παπάς είδε κάτι κουμπιά και τα έκοψε. Κάποιος χωριανός τον είδε που τα έκοψε από το παράθυρο και σε επίσκεψη που μου έκανε μου είπε: «Δάσκαλε, να προσέχεις τον Παπα-Κουμπί». Στις διανομές εγώ πάντα έβαζα όποιον χωριανό ήθελε το χωριό. Η μεταφορά των τροφίμων μέχρι το Κρουονέρι στο Χάνι της Μόλιστας γινόταν με αυτοκίνητο. Από το Χάνι στο χωριό με ζώα. Όταν γινόταν οι διανομές οι χωριανοί μου έλεγαν: «Δάσκαλε, πλήρωσε τα μεταφορικά μου» και μου έδινε σιτάρι που είχε άφθονο από παραγωγή του και έπαιρνε κάθε μήνα 70, 80 και 90 οκάδες της ΟΥΝΡΑ. Συγκέντρωσα 300 οκάδες σιτάρι. Με τις 300 οκάδες σιτάρι οι μαστόροι από την Οξυά Στέλιος Γαλάνης, Κώστας Λάζος, Αχιλλέας Πορφύρης και Κώστας Μπίζιος μου έκτισαν το σπιτάκι στο χωριό. Η απλοχεριά των γονιών της Λυκόρραχης μου χάρισε ένα ζηλευτό σπιτάκι στο χωριό! Η απλοχεριά των γονιών της Λυκόρραχης μου χάρισε ένα ζηλευτό σπιτάκι που το καμαρώνω!»

⁵²⁵ Χαράλαμπος Γεωργιάδης, κασέτα 157, πλευρά β: «Φώναζαν ορισμένοι για τον Κοσμά, αλλά η φωνή αυτή δεν ήταν δίκαιο».

⁵²⁶ «1-11-1946. Κατάσχεση περιουσίας εχτελεσθέντος προέδρου Λυκόρραχης. (2.500 οκ. σιτάρι, 70 γιδοπρόβατα, 20 οκ. βούτυρο και άλλα είδη.)» Στην «Εκθεση δράσης από 7 Ιούλη 1946 μέχρι 6 Νοέμβρη 1946», Ο.Δ.Ε.Κ., Αρχηγείον Γράμμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π.. Πληροφορικά η εντολή για δήμευση της περιουσίας του προέδρου δόθηκε από την ομάδα του

υπάρχει καταγραμμένη σε αρχειακή πηγή δήμευση περιουσίας καταχραστή προέδρου σε άλλο διαμέρισμα της Ελλάδας, γίνεται αναπόφευκτη η σύγκριση των δημευθέντων περιουσιών των δυο προέδρων. Ο καταχραστής πρόεδρος για τον οποίο γίνεται ο λόγος είναι ο Γρηγόριος Μαργαρίτης των Αργυρίων Φθιώτιδας, τον οποίο οι αντάρτες συνέλαβαν και εκτέλεσαν στις 1-11-46. Αυτός κατηγορήθηκε μαζί με τον πρόεδρο των «Εθνικοφρόνων» της κοινότητας ότι έκανε κατάχρηση ειδών της ΟΥΝΡΑ. «Σε έρευνα στα σπίτια τους βρέθηκαν 900 οκ. ζάχαρη, 100 οκ. καφές, 150 ζευγάρια παπούτσια, 300 κομμάτια ρούχα της ΟΥΝΡΑ, πολλές πήχες ύφασμα, 200 κιβώτια κονσέρβες, μεγάλες ποσότητες σταριού, 500 οκ. γάλα σκόνη και διάφορα άλλα είδη».⁵²⁷ Από τα δημευθέντα είδη του εξ Αργυρίων προέδρου, που είναι όλα είδη της ΟΥΝΡΑ και όχι εγχώριας παραγωγής, φαίνεται η αδικία που έγινε σε βάρος του Λυκορραχίτη προέδρου.⁵²⁸

Από όλους όμως τους παράγοντες που πιθανόν να συνετέλεσαν στην εκτέλεση του Κοσμά Σδούκου ίσως ο σοβαρότερος να ήταν η γενική κατακραυγή που υπήρχε σε όλη την περιοχή των Μαστοροχωρίων εναντίον των κοινοταρχών. Αυτοί εν γένει κατηγορούνταν ότι καταχρώνταν τα αγαθά της ΟΥΝΡΑ. Κατηγορίες κατάχρησης είχαν εκτοξευθεί ειδικότερα και για τους προέδρους της Ζέρμας, της Οξυάς και του Κερασόβου. Ο Πρόεδρος της Ζέρμας Αριστείδης Παπαθανασίου από τη Ζέρμα τιμωρήθηκε από τους αντάρτες με τη δήμευση της περιουσίας του, που δημεύθηκε την ίδια ημέρα με την περιουσία του Κοσμά Σδούκου.⁵²⁹ Επίσης σοβαρός

Γιαννούλη: 30 (Οκτώβρη 1946). Εγώ με την ομάδα του Βαγγέλη Φορφόλια πήγα στο χωριό Πετροπουλάκι να συναντηθώ με τους Λιάκο, Υψηλάντη και Σκοτίδα. Το τμήμα πήγε με εντολή να κατασχεσει την περιουσία των προέδρων των χωριών Λυκόρραχη και Ζέρμα.» Ημερολόγιο του Γιώργου Γιαννούλη στο Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το αγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 167.

⁵²⁷ «Ανακοινωθέν υπ' αριθμ. 4», Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος, Γενικό Αρχηγείο, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 3^{ος}, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 240.

⁵²⁸ Ακόμη ο Κοσμάς Σδούκος μπορεί να υπήρξε θύμα του μίσους των κοινοτικών φαρών. Η στήριξη του από τους Φασισουλαίους τον έκανε εχθρό της φάρας των Σδουκάδων. Επίσης ο Κοσμάς Σδούκος πιθανόν να εκτελέστηκε, γιατί στο πρόσωπό του οι Λυκορραχίτες να έβλεπαν την εξουσία, τη δύναμη, την αυθεντία και την ευμάρεια στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας που ήθελαν να ανατρέψουν. (Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 157, πλευρά α). Το ότι ο Κοσμάς Σδούκος αποτελούσε αντικείμενο μίσους και πάθους το αποδεικνύει και η λεηλασία της οικίας του που έγινε σχεδόν ενάμισι μήνα μετά το θάνατό του, κατά την οποία λαφυραγωγήθηκαν τα προσωπικά του αντικείμενα και το γαμπριάτικο κουστόμι. «Κατάστασις των εμφανίσεων και δράσεων συμμοριών/ως και γενομένων εκκαθαριστικών ενεργειών», VIII Μεραρχία, Γραφείο Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949)*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 16, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), 1998, 122: «Α/Α: 3. Ημερομηνία: 4 -11-1946. Συμμορία: Πολυμελής Πετρίτη - Σδράβου. Περιοχή: Λυκόρραχη. Παρατηρήσεις: Ελεηλάτησεν οικία προέδρου κοινότητος».

⁵²⁹ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 168: «Νοέμβρης. 1. [...] Στον Μυροβλήτη. Κατάσχεση των περιουσιών των προέδρων Λυκόρραχης και Ζέρμας».

καταχραστής από τους προέδρους της περιοχής των Μαστοροχωρίων εθεωρείτο ο πρόεδρος της Οξυάς, Βαδάσης. Οι κάτοικοι έγραψαν το Δεκέμβρη του 1945 στον Εαμικό τύπο ότι «ο διορισμένος πρόεδρος του χωριού [...] και τομεάρχης του ΕΚΕ κατάκλεψε τα ρούχα της Ούνρα» που ήταν για διανομή στους κατοίκους του χωριού. «Από 500 και πάνω κομμάτια μοίρασε μόνο 300 κι αυτά άχρηστα και καταστραμμένα». Στην αντίδραση των κατοίκων έλεγε ότι θα τους φέρει τον Κούρκουλα «να τους ρημάξει στο ξύλο».⁵³⁰ Τέλος σοβαρή κατάχρηση των αγαθών της ΟΥΝΡΑ, σύμφωνα με δημοσιευμένη μαρτυρία, γινόταν και στο Κεράσοβο: «[...] Ο,τι μοιραζόντουσαν στους κατοίκους του χωριού, οι έξυπνοι λωποδύτες τα μοίραζαν σαν τον Καραγκιόζη: ένα εσύ, δέκα εγώ». «[...] Τα φορτηγά αυτοκίνητα τα εξαφανίζαν φορτωμένα ζάχαρη, αλεύρι και άλλα τρόφιμα».⁵³¹ Ο ίδιος συγγραφέας δίνει μία επί πλέον πληροφορία για τους κοινοτάρχες της περιοχής. Για να παίρνουν επί πλέον μερίδια έγραφαν στις καταστάσεις της κοινότητάς τους πεθαμένους.⁵³² Παρεμφερή πληροφορία έδωσε και ο Χαράλαμπος Γεωργιάδης, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, ήταν μέλος της τριμελούς Επιτροπής διανομής της οικονομικής βοήθειας στη Λυκόρραχη. Αυτός είπε ότι αυτό γινόταν κατά κόρο από όλους τους κοινοτάρχες. Έγραφαν δηλαδή επί πλέον άτομα στις καταστάσεις και οικειοποιούνταν τα μερίδια ανύπαρκτων ατόμων. Αν και είχαν υπάρξει και την περίοδο της Κατοχής κρούσματα οικονομικής ατασθαλίας από τα διοικητικά όργανα του Ε.Α.Μ., αυτά δεν είχαν γίνει αντιληπτά παρά μόνο στις κοινότητες που συγκέντρωναν τα επιταγμένα τρόφιμα από τη δεκάτη. Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι στο επίπεδο της θεωρίας είχαν αρχίσει να απορρίπτουν τέτοιου είδους αντιλήψεις και αυτές οι οικονομικές νοοτροπίες μερικών συντηρητικών ξεσήκωναν πλέον την κατακραυγή ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού.⁵³³

⁵³⁰ «Οι διορισμένοι κλέβουν τα ρούχα του λαού», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 576, 13 Δεκεμβρίου 1945.

⁵³¹ Βλέπε Γεώργιος Κοντοδήμος, *Λαογραφικά – Ιστορικά, Σατιρικά ποιήματα Κερασόβου Κονίτσης*, Αθήνα 1978, 287-288.

⁵³² Γεώργιος Κοντοδήμος, *ό.π.*, 288: «Και οι πεθαμένοι ήταν γραμμένοι για να παίρνουν το μερίδιό τους στο σπίτι τους». Μάλιστα ο ίδιος δεν αναφέρεται μόνο στο χωριό του, αλλά γενικεύει και λέει πως όλοι οι κοινοτάρχες το έκαναν αυτό.

⁵³³ Η λέξη νοοτροπία χρησιμοποιείται εδώ με τον τρόπο που τη χρησιμοποίησε ο Σπύρος Ασδραχάς. Με την έννοια δηλαδή της βίωσης του οικονομικού. Βλέπε Σπύρος Ασδραχάς, *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα (Ερμής) 1988, 7.

3.5 Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης

Μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης οι αντάρτες κινούνταν στην περιοχή Αετομελίτσας, Πεύκου, Μυροβλήτη και Λυκόρραχης και ο Στρατός έλαβε την απόφαση να κάνει εκκαθαρίσεις στην περιοχή και ανέθεσε τη διεκπεραίωσή τους στον ταγματάρχη Γ. Τσίτο.⁵³⁴ Ταυτόχρονα με το τάγμα του Τσίτου εξαπολύθηκε σε εκδίωξη των ανταρτών και σύλληψη των υπόπτων για συνεργασία με αυτούς και ο νέος Ανθυπομοίραρχος της Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης, Φώτιος Γκιουρτζίδης μαζί με το απόσπασμά του, ο οποίος εξακολούθησε την τακτική του προκατόχου του Κ. Κούρκουλα. Στρατός και Χωροφυλακή αφ' ενός διεξήγαγαν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, αφετέρου ασκούσαν τρομοκρατία στον άμαχο πληθυσμό για να μην ενισχύει τους αντάρτες. Στις 24 Σεπτεμβρίου ο λόχος Μαυρίδη κατέλαβε τη Μούκα Πέτρα, βουνό στη μεθόριο Αετομηλίτσας-Λυκόρραχης, και οι αντάρτες υποχώρησαν χωρίς να αντισταθούν.⁵³⁵ Το Σεπτέμβριο το τάγμα του Τσίτου έστησε μπλόκα στην Πυρσόγιαννη, στις Χιονιάδες, στο Ασημοχώρι και στην Καστάνιανη. Συνέλαβε 16 κατοίκους στην Πυρσόγιαννη από τους οποίους ξυλοκοπήθηκαν οι 12 και 8 κατοίκους της Καστάνιανης, από τους οποίους ξυλοκοπήθηκαν οι 4. Από τους συλληφθέντες αυτής της περιόδου εξορίστηκαν τον Οκτώβρη 4 Καστανιανίτες, εκ των οποίων οι δύο ήταν οι δάσκαλοι Τάκης Στεργίου και Ανδρέας Καλογήρου.⁵³⁶ Μέχρι και τις 6 Οκτώβρη που η Διλοχία επέστρεψε στην Πυρσόγιαννη διεξήγαγε αψιμαχίες σε όλο το Γράμμο και συλλάμβανε υπόπτους. Ιδιαίτερα βέβαια σκληρό πρόσωπο έδειξε η Διλοχία απέναντι στην Αετομηλίτσα, η οποία αποτέλεσε την αφορμή για τη μάχη της Πυρσόγιαννης. Οι συλλήψεις έγιναν εκ

⁵³⁴ «Εκθεσις επί εκκαθαριστικής ενέργειας περιοχής Πυρσόγιαννης - Αετομελίτσας - Μυροβλήτη - Μονόπουλου - Λυκόρραχης (23 Σεπτεμβρίου - 10 Οκτωβρίου)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949)*, 2^{ος}, αρ. εγγ. 112, ό.π., 440: « 1. Διαταγή και αιτία δι ην διετάχθη. Μετά την επίθεσιν των συμμοριτών εναντίον της Υποδιοικήσεως Χωρ/κής Πυρσογιάννης αι πληροφορίες έφερον τους συμμορίτας επί της περιοχής Αετομελίτσας - Πεύκο - Μυροβλήτη - Λυκόρραχη δι ο και διετάχθη η εκκαθάρισις ταύτης υπό της αποσταλείσης εις Πυρσόγιαννην διλοχίας υπό τας διαταγάς του Τσίτου».

⁵³⁵ «Εκθεσις επί εκκαθαριστικής ενέργειας Πυρσόγιαννης-Αετομηλίτσας- Μυροβλήτη-Μονόπουλου-Λυκόρραχης (23 Σεπτεμβρίου-10 Οκτωβρίου), *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949)*, ό.π..

⁵³⁶ Για τη Λευκή Τρομοκρατία αυτής της περιόδου βλέπε *Ετσι άρχισε ο Εμφύλιος - Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947 - Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ τον Μάρτιο του 1947*, Αθήνα (Γλάρος) 1987, 273-278. Επίσης για τους συλληφθέντες Πυρσογιαννίτες και Καστανιανίτες το Σεπτέμβριο του 1946 βλέπε στο Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδελφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα 1992, 79. Για τους 6 συλληφθέντες Καστανιανίτες από τους 8 αμέσως μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης βλέπε στο Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστάνιανης Κονίτσης*, Ιωάννινα 1971, 66: Κ. Παπανικολάου, Α. Πριμεκίρης, Α. Κολοκύθας, Δ. Καλογήρου, Ν. Καψημάλης, Π. Καλογήρου. Ο Χ. Γκάσιος στο βιβλίο του λέει ότι οι 6 αυτοί Καστανιανίτες συλλήφθηκαν με την κατηγορία ότι τελούσαν «εν γνώσει» της επιθέσεως των ανταρτών στην Πυρσόγιαννη, αλλά η «ανάκριση» που τους έγινε απέδειξε ότι ήταν αθώοι.

νέου με κριτήριο τη συγγένεια και αυτή τη φορά η μεταχείρισή τους ήταν περισσότερο αδυσώπητη από κάθε άλλη φορά. Έτσι το τάγμα του Τσίτου συνέλαβε 98 κατοίκους της Αετομηλίτσας και κακοποίησε από αυτούς τους 72, κι ο Ανθυπομοίραρχος Φ. Γκιουρτζίδης στις 29 Σεπτέμβρη φυλάκισε στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης 30 Αετομηλιτσιώτες.⁵³⁷ Από αυτούς που φυλακίστηκαν στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης δύο πέθαναν από συντριπτικά κατάγματα που προκλήθηκαν με παλούκι σύμφωνα με τις προφορικές πηγές.⁵³⁸ Σύμφωνα όμως με Βούλευμα του Ποινικού Αρχείου του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων οι δύο Αετομηλιτσιώτες απεβίωσαν από ασφυξία λόγω του ότι είχαν αποφραχθεί τα παράθυρα για λόγους ασφαλείας, εξ αιτίας ότι κάπνιζαν όλοι οι κρατούμενοι, και λόγω της στενότητας του χώρου.⁵³⁹ Από τους 30 Αετομηλιτσιώτες που φυλακίστηκαν στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης οι 25 τον Οκτώβριο οδηγήθηκαν στην εξορία, από όπου απελευθερώθηκαν μετά από ένα χρόνο.⁵⁴⁰

Εν τω μεταξύ συνεχιζόταν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Στις 4 Οκτωβρίου και ώρα 16 μ.μ. η διλοχία του Τσίτου ευρισκομένη στη θέση Πριόνι κι ενώ βάδιζε για

⁵³⁷ Για τους συλληφθέντες και κακοποιηθέντες από το Τάγμα του Γ. Τσίτου βλέπε το *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος – Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945 – 1947 – Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., σελ. 273: «Χωριό Ντέντσικο.- Τον Σεπτέμβρη του 1946 το τάγμα στρατού του Τσίτου φυλάκισε 72 πολίτες, ανάμεσά τους τον Ανδρέα Ματούλα και Παν. Γάλλο» και σελ. 276: «Χωριό Ντέντσικο.- Τον Σεπτέμβρη πιάστηκαν από τους ίδιους 98 άτομα, ανάμεσά τους οι Αν. Ματούλας και Αικατερίνη Γκαράτσου (Το σωστό όνομα πρέπει να είναι Καράτζιου)». Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες Στρατός και Χωροφυλακή μία φορά έκαναν συλλήψεις στην Αετομηλίτσα μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης. Εξ αυτού συμπεραίνεται ότι πιάστηκαν 98 πολίτες και από αυτούς κακοποίησαν 72 πολίτες. Όσο για τους 30 φυλακισθέντες Αετομηλιτσιώτες και Αετομηλιτσιώτισσες στο κρατητήριο της Πυρσόγιαννης στις 29 Σεπτεμβρίου βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 141/1947 (Βουλεύματα 1947-1948).

⁵³⁸ Προφορική μαρτυρία Α. Κ., κασέτα 28, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η): «Και μόλις πήγαν, τους έπιασαν και τους πήγαν στην Πυρσόγιανν'. Με το παλούκ' ύστερα... -Πες! Πες! Πες! - Τι να πω; - Πες εκείνο, τ' άλλο! Ξύλο!!! Και τους έσπασαν τα κόκαλα κι έκαναν τα κόκαλα άμα τους γύριζαν κρ κρ κρ κρ κρ τα κόκαλα! Και τους πήραν από κει σκοτωμένους το πρωί και τους πήγαν στο υπόγειο που είχαν βάλ' εμάς. Και εκεί δεν είχε παράθυρα, και το πρωί πήραν ένα γιατρό, ιατροδικαστή, τον πήραν εκεί. Εκεί ήταν άλλοι δικοί μας εκεί και μου τα μολογούσαν εμένα [...] Και τους έβγαλαν ότι πέθαναν από ασφυξία. Όχι γιατί τους είχαν τσιατσιαλίσ' με το παλούκ'».

⁵³⁹ Για το θάνατο του Χρήστου Τζιότζου και Χαριλάου Μπαμπανάση υπάρχει η προφορική μαρτυρία της Α. Γ-Τ., κασέτα 31, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η). Για το θάνατό τους από ασφυξία βλέπε Βούλευμα υπ' αριθμ. 141/1947 ό.π..

⁵⁴⁰ *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος – Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945 – 1947 – Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., 278: «Χωριό Ντέντσικο.- Τον Οκτώβρη εξορίστηκαν 25 άτομα. Ανάμεσά τους οι Χρ. Καράτσος, Αικατερίνη Καράτσου, Σταύρος Σαμαράς και Ματούλας». Για την πληροφορία ότι οι εξορισθέντες Αετομηλιτσιώτες στη Ζάκυνθο απελευθερώθηκαν μετά από ένα χρόνο βλέπε στο Κωνσταντίνος Καράτζιος, «Η μάχη της Πυρσόγιαννης – 16.9.46», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 87, Απρίλης-Μάης-Ιούνης 1998, 31.

την Πυρσόγιαννη δέχθηκε πυρά από 300μελή ομάδα ανταρτών⁵⁴¹ με επικεφαλής τον Γιαννούλη που βρισκόταν στα αντερείσματα της Αρένας Λυκόρραχης. Ο λόχος του Νάκα ανταπέδωσε τα πυρά και ο λόχος Μαυρίδη αποπειράθηκε να καταλάβει τα υψώματα της Αρένας. Ο αγώνας διεξήχθη εκ του συστάδην και με την έλευση του σκότους οι αντάρτες κατευθύνθηκαν προς την Κοτύλη, όπου δεν μπόρεσε να τους ακολουθήσει η Διλοχία.⁵⁴² Το Τάγμα του Τσίτου εκείνες τις ημέρες εκτός από τις συμπλοκές που διεξήγαγε στα εδάφη της Λυκόρραχης έκανε συλλήψεις και κακοποιήσεις. Συνέλαβε και ξυλοκόπησε 15 άτομα. Ανάμεσά τους ήταν οι Βασίλης Κολωνιάρης και Μιχάλης Σδούκος του Ορέστη, ο οποίος ήταν αδερφός του εκτελεσθέντος προέδρου από τους αντάρτες.⁵⁴³ Ξυλοκοπήθηκε επίσης σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες και η Πολυξένη Κολωνιάρη της οποίας ο σύζυγος υπηρετούσε εκείνη την περίοδο στο στρατό. Πήγε ο Στρατός στο σπίτι της, έκανε έρευνα, βρήκε στο σεντούκι του σπιτιού της μια θήκη από πιστόλι, και της ζήτησε και το πιστόλι. Εκείνη τους είπε ότι δεν υπήρχε πιστόλι και εκείνοι άρχισαν να τη χτυπούν με το βούρδουλα. Την άφησαν ελεύθερη, όταν διαμαρτυρήθηκε και τους είπε ότι ο άνδρας της ήταν στρατιώτης.⁵⁴⁴ Ένας από τους συλληφθέντες και κρατηθέντες στα κρατητήρια της Πυρσόγιαννης εκείνες τις ημέρες ήταν ο Ελασίτης Βασίλης Κολωνιάρης, για την αποφυλάκιση του οποίου ζητήθηκε από Κονιτσιώτη Εθνικόφρονα ένα μεγάλο χρηματικό ποσό. Αντίπαλοι του Ε.Α.Μ. από τη Λυκόρραχη εκμεταλλεύτηκαν το γεγονός της εκτέλεσης του πατέρα του Βασίλη Κολωνιάρη κατά την περίοδο της Κατοχής από τους αντάρτες και αποσόβησαν την οικονομική αφαίμαξη της οικογένειάς του. Το γεγονός ότι προσπάθησαν οι εθνικόφρονες της Κόνιτσας να εκμεταλλευτούν τη δύσκολη θέση στην οποία βρέθηκε ο συγκεκριμένος Λυκόρραχίτης σημαίνει ότι η αποσταθεροποίηση η πολιτικό-στρατιωτική οδήγησε σε

⁵⁴¹ Ο αριθμός των ανταρτών που δίνεται από τα Αρχεία του Στρατού είναι υπερβολικός. Με αυτή την υπερβολή πιθανόν ο Στρατός να αποσκοπούσε στη δικαιολόγηση της αδυναμίας του ή της αδιαφορίας του να νικήσει τις ομάδες των ανταρτών.

⁵⁴² Για την αψιμαχία αυτή βλέπε «Εκθεσιν επί εκκαθαριστικής ενέργειας περιοχής Πυρσόγιαννης – Αετομηλίτσης – Μυροβλήτη – Μονόπυλου – Λυκόρραχης (23 Σεπτεμβρίου – 10 Οκτωβρίου)», VIII Μεραρχία, 11-10-46, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, αρ. εγγ. 112, τ. 2^{ος}, ό.π., 442. Βλέπε επίσης «Κατάστασιν των εμφανίσεων και δράσεων συμμοριών ως και γενομένων εκκαθαριστικών ενεργειών – Τρίμηνον Οκτωβρίου-Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1946», VIII Μεραρχία, Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 16, ό.π., 118

⁵⁴³ Βλέπε το *Έτσι άρχισε ο Εμφύλιος – Η Τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945 – 1947, Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., 276: «Συλλήψεις. Χωριό Λυκόρραχη.- Τον Οκτώβρη 1946 πιάστηκαν από στρατιώτες του τάγματος Τσίτου 15 άτομα, ανάμεσά τους οι Μ. Σδούκος και Β. Κολωνιάρης». Και σελ. 273: «Ξυλοδαρμοί – Βασανιστήρια – Κακοποιήσεις. Χωριό Λυκόρραχη.- Τον Οκτώβρη το τάγμα Τσίτου ξυλοκόπησε 15 πολίτες ανάμεσά τους τον Β. Κολωνιάρη και Μ. Σδούκο».

⁵⁴⁴ Προφορική μαρτυρία του Χ. Κ., κασέτα Νο 169, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

αποθράσυνση ορισμένων εξ αυτών στην περιοχή που δεν είχαν ηθικούς φραγμούς και άρχισαν να πλατσικολογούν και να εκβιάζουν οικονομικά τους ευρισκομένους λόγω των συνθηκών σε δυσχερή θέση.⁵⁴⁵ Στη λογική του πλατσικολογήματος και της λεηλασίας μπήκε κι ο Στρατός: «Στο χωριό Λυκόρραχη τον Οκτώβρη του 1946 τμήμα στρατού άρπαξε από το Β. Κολωνιάρη, Χρ. και Παν. Σδούκο 5 ρολόγια, 20 οκάδες βούτυρο, 1 γουρούνι, 50 οκάδες καρύδια, 20 γιδοπρόβατα και διάφορα άλλα είδη».⁵⁴⁶

Ο Στρατός στις 11-10-1946 εξέθεσε τα αποτελέσματα της εκκαθαριστικής εξόρμησης της Διλοχίας Τσίτου στην περιοχή ως εξής: α) «Δια της κινήσεως ταύτης της διλοχίας και της συμπλοκής της με τους συμμορίτας ανεπτέρωσε το ηθικόν αφ' ενός των εθνικοφρόνων πολιτών των χωρίων και αφ' ετέρου εδημιούργησε την πεποίθησιν εις τους συμμορίτας ότι παντού θα συναντώσι τμήματα Στρατού και θα υποκύπτωσιν εις την πίεσίν των. β) Προέβη εις σύλληψιν αρκετού αριθμού υπόπτων και υποθαλπόντων τους συμμορίτας ους και παρέδωκεν αρμοδίως».⁵⁴⁷ Την τυφλή βία που είχε επιδείξει νωρίτερα ο Κούρκουλας μέχρι τις 15 Σεπτεμβρίου, επέδειξαν κι ο διάδοχός του ανθυπομοίραρχου με το Στρατό.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Προφορική μαρτυρία Βασίλη Κολωνιάρη του Δημητρίου, κασέτα 142, πλευρά β.

⁵⁴⁶ Έτσι άρχισε ο εμφύλιος – Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945 – 1947 – Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947, ό.π., 280. Οι Λυκορραχίτες έκαναν τραγούδι αυτό το πλατσικολόγημα του στρατού:

Εσύ, μπάραβα Νικόλα,
δεν το πράξεις καλά.
Παράτησες τους μπουραντάδες
λιμούρα στα χωριά.

Αρπάξανε γουρούνια
ρολόγια απ' τα συρτά
βρήκαν και μια κασέλα
γεμάτη κλούβια αυγά.

Πήγαν να τα κλωσίσουν
να βγάλουν βασιληά
και εκεί που τα κλωσούσαν
βγάλανε κερατά.

Βλέπε στο Γιώργος Σδούκος, *Τα ηρωικά αντάρτικα τραγούδια*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1984, 62.

⁵⁴⁷ «Έκθεσις επί ενεργείας περιοχής Πυρσόγιαννης- Αετομελίτσας- Μυροβλήτη – Μονόπυλου - Λυκόρραχης (23 Σεπτεμβρίου – 10 Οκτωβρίου)», VIII Μεραρχία, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, αρ. εγγ. 112, τ. 2^{ος}, ό.π., 443.

⁵⁴⁸ Ο διάδοχος του Κούρκουλα είναι πιθανόν να μην είχε αντιληφθεί ότι υπέστησαν τη βία του άτομα που δεν είχαν καμία ανάμειξη με τους αντάρτες, συγγενείς θυμάτων από τους αντάρτες και γυναίκες στρατευμένων ανδρών στον κυβερνητικό στρατό. Υπήρχε η πιθανότητα όμως και να το είχε αντιληφθεί, αλλά να είχε υιοθετήσει την τυφλή βία αδιαφορώντας για τα αποτελέσματά της.

3.6 Το χτύπημα του Δ.Σ. στα φυλάκια των Χιονιάδων-Πληκατίου

Τους δύο τελευταίους μήνες του 1946, Νοέμβριο και Δεκέμβριο, οι αντάρτες συνεχίζουν να εμφανίζονται στην περιοχή και να δρουν και ο Στρατός συνεχίζει τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του, ενώ ταυτόχρονα σκληραίνει τη στάση του απέναντι στον άμαχο πληθυσμό. Στις 20 Νοεμβρίου μια 150μελής ομάδα ανταρτών με επικεφαλής το Χαρίση Σδράβο επιτέθηκε εναντίον των φυλακίων προκαλύψεως των Χιονιάδων και του Πληκατίου, τα λεηλάτησε και απήγαγε τους 14 άνδρες τους. Από τους αιχμαλώτους των επιχειρήσεων στις Χιονιάδες και στο Πληκάτι οι 3 απέδρασαν, οι 8 αφέθηκαν ελεύθεροι, και οι 3 παρέμειναν αιχμάλωτοι στα χέρια των αντάρτων. Δυνάμεις του στρατού κινήθηκαν αυθημερόν από Κόνιτσα και Πυρσόγιαννη προς τα φυλάκια και απώθησαν τους αντάρτες στο Μυροβλήτη.⁵⁴⁹ Δυο - τρεις ημέρες αργότερα κινητοποιήθηκε εναντίον του Σδράβου διλοχία στρατού και συνεπλάκη μαζί του στο Μυροβλήτη της Δ. Μακεδονίας και στη Λυκόρραχη των Μαστοροχωρίων.⁵⁵⁰

Το χτύπημα των φυλακίων Χιονιάδων και Πληκατίου σημάδεψαν δύο γεγονότα που φανερώνουν ότι και οι δύο συμμορίες είχαν τους δεινούς υποστηρικτές τους που ήταν έτοιμοι να μαρτυρήσουν για την ιδεολογία τους. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες γύρω στις 22 με 23 Νοεμβρίου, που εμφανίστηκε ο Στρατός στη Λυκόρραχη σε αναζήτηση συνενόχων στην επιχείρηση αυτή συλλήφθηκαν οι Χρήστος Σδούκος του Δημητρίου, Κώστας Σδούκος του Χρήστου (γιος του), Π. Σ. και Δ. Σ.. Ενεργοποιητικό στοιχείο ένα μουλάρι του Στρατού που άφησαν εκεί κοντά

⁵⁴⁹ «Κατάστασις των εμφανίσεων και δράσεων συμμοριών ως και γενομένων εκκαθαριστικών ενεργειών, Τρίμηνον Οκτωβρίου - Νοεμβρίου- Δεκεμβρίου 1946», VIII Μεραρχία, Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949)*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 16, ό.π., 1998, 123.

⁵⁵⁰ «Κατάστασις των εμφανίσεων και δράσεων συμμοριών ως και γενομένων εκκαθαριστικών ενεργειών, Τρίμηνον Οκτωβρίου - Νοεμβρίου- Δεκεμβρίου 1946», ό.π., 124. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι οι προφορικές μαρτυρίες αγνοούν αυτήν τη συμπλοκή του στρατού με την 150μελή ομάδα ανταρτών του Σδράβου στη Λυκόρραχη. Πιθανότατα ο Στρατός εδώ να εννοεί συμπλοκή με τους «συμμορίτες» στη Λυκόρραχη το κυνηγητό που εξαπέλυσε, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, εναντίον των Λυκορραχιτών που κατέφυγαν στον Αη Λια Λυκόρραχης φοβούμενοι την εκκαθαριστική επιχείρηση του στρατού. Η αλήθεια είναι ότι ανάμεσα στους αθώους Εαμίτες που είχαν καταφύγει στον Αη Λια από το φόβο του στρατού βρισκόταν και ο Αριστοτέλης Φασούλης ο οποίος είχε συμμετάσχει στην επίθεση των ανταρτών εναντίον των φυλακίων προκαλύψεως στις Χιονιάδες και στο Πληκάτι. Επίσης οι τρεις «συμμορίτες» που συλλήφθηκαν, σύμφωνα με το αρχείο του στρατού, πιθανόν να είναι οι Λυκορραχίτες Κωνσταντίνος Σδούκος του Χρήστου, Χρήστος Σδούκος του Δημητρίου και Παναγιώτης Σδούκος του Ελαμετινάνδα που σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες συλλήφθηκαν εκείνη την ημέρα στον Αη Λια από αυτή τη διλοχία στρατού και οι οποίοι δεν είχαν καμιά σχέση με τα γεγονότα.

οι αντάρτες που χτύπησαν τα φυλάκια.⁵⁵¹ Οι δύο απ' αυτούς, ο Χρήστος Σδούκος του Δημητρίου και η Δ. Σ. κρατήθηκαν για λίγους μήνες και αφέθηκαν ελεύθεροι. Οι άλλοι δύο, Π. Σ. και Κωνσταντίνος Σδούκος του Χρήστου, δικάστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο των Ιωαννίνων και καταδικάστηκαν σε ισόβια με τις ασύστατες κατηγορίες της παράνομης οπλοκατοχής και της συμμετοχής στη «συμμορία» που χτύπησε τα φυλάκια.⁵⁵² Αμφότεροι μετήχθησαν από τις φυλακές των Ιωαννίνων στις φυλακές του Ναυπλίου στις 18-6-1947.⁵⁵³ Γι αυτούς η απόφαση ήταν καταδικαστική και είχε ανοίξει ο ατέρμων δρόμος της εξορίας παρότι στο Στρατοδικείο παρέστησαν ως μάρτυρες υπερασπίσεως εθνικόφρονες Λυκορραχίτες, γνωστοί σε όλο το χωριό για την εθνικοφροσύνη τους, και κατέθεσαν ότι ουδεμίαν σχέση είχαν αυτοί με το χτύπημα των φυλακίων. Σε αυτή τη δίκη κατέστη φανερό αφ' ενός ότι οι οπαδοί του Κ.Κ.Ε. ήταν έτοιμοι πλέον να ομολογήσουν με παρηγορία την πίστη τους στο κόμμα αδιαφορώντας για τη ζωή τους, αφ' ετέρου ότι η Κυβέρνηση δίκαιζε τους ανθρώπους για την ιδεολογία τους. Το ότι οι άνθρωποι δεν δικάζονταν μόνο για τις πράξεις τους, αλλά και για τις ιδέες τους, αποδεικνύεται από τις ερωτήσεις τις οποίες υπέβαλε η Μεραρχία στον Κωνσταντίνο Σδούκο στην επίσημη ανάκριση. Να τι αφηγήθηκε: «*Το Φλεβάρη 9 [...] ...Με παν στη Μεραρχία. Στη στρατιωτική Διοίκησ'. Αρχισαν. Μου πήραν τα στοιχεία.- Πώς σε λένε, πούθε είσαι και τα λοιπά. Αρχισαν μετά κι αυτοί. - Αν πήρες μέρος στα φυλάκια. Τους λέω: - Δεν πήρα μέρος στα φυλάκια. Δεν ήμουν στο χωριό. Ήμουν στα πρόβατα. Αν είσαι αριστερός. - Είμαι. Ήμαν στην Ε.Π.Ο.Ν.. Ήμουν μέλος του κόμματος. Ήμουν, λέω, στο εφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ.. - Οι αντάρτες τι είναι; Είναι Έλληνες; Λέω εγώ: - Ξέρουν ελληνικά. Από κει και πέρα...».* Και συνεχίζει: *σε άλλο σημείο: «Λέω: - Δεν πήρα μέρος εγώ. (στο χτύπημα των φυλακίων) - Καλά, λέει ο πρόεδρος. Εντάξει. Αυτό καθαρίστηκε απ' τους μάρτυρες απού 'ρθαν».* Παρά το γεγονός ότι ο Στρατοδίκης

⁵⁵¹ Για τη σύλληψη αυτών των τεσσάρων 2-3 ημέρες μετά το χτύπημα των φυλακίων μιλούν οι προφορικές μαρτυρίες των Ν. Σ., κασέτα 73, πλευρά β και Κ. Σ., πλευρά 165, πλευρά α. Επίσης στο *Ετσι άρχισε ο Εμφύλιος – Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, 1945-1947 – Ολόκληρη η έκθεση του Δημοκρατικού στρατού στον ΟΗΕ τον Μάρτιο του 1947*, ό.π., 278 υπάρχει η πληροφορία ότι τον Οκτώβρη του 1946 εξορίστηκαν 4 άτομα, «μεταξύ τους η Διαμάντω Στούκου, Χρήστος και Παναγιώτης Στούκος». Η έκθεση αυτή έχει τις εξής ανακρίβειες: Πρώτον το γεγονός της σύλληψης των Λυκορραχιτών αυτών έλαβε χώρα το Νοέμβριο και όχι τον Οκτώβρη. Δεύτερον οι εξορισθέντες δεν ήταν 4 αλλά 2. Οι άλλοι 2 αφέθηκαν ελεύθεροι. Για την απελευθέρωση των 2 εκ των 4 βλέπε Αρχείο Δικαστικών φυλακών Ιωαννίνων, *Βιβλίο Υποδίκων 1946*, τ. Β', α/α 703, 704.

⁵⁵² Όλες οι μαρτυρίες των κατοίκων της Λυκορραχης συμφωνούν στο ότι οι συγχωριανοί τους που συνελήφθησαν εκείνη την ημέρα ήταν άοπλοι και δεν είχαν καμία σχέση με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο Πληκάτι και στις Χιονιάδες (Μη μαγνητοφωνημένες μαρτυρίες).

⁵⁵³ Προφορική μαρτυρία Κ. Σ., κασέτα 166, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2").

πέισθηκε για την αθωότητα του κατηγορουμένου του επέβαλε την ποινή δις σε ισόβια κάθειρξη.⁵⁵⁴

Αλλά τα γεγονότα που επακολούθησαν το χτύπημα των φυλακίων έδειξαν ότι και οι δύο παρατάξεις είχαν αποκτήσει οπαδούς με ζέση που ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν για την ιδεολογία τους.⁵⁵⁵ Το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου του 1946 εκτελέστηκαν στην περιοχή της Ζέρμας δύο λοχίες, ο Λευκαδίτης Χρήστος Βρεττός και ο Αρτινός Παντελής Καραγκούνης.⁵⁵⁶ Αυτοί είχαν συλληφθεί από τους αντάρτες μαζί με άλλους απλούς στρατιώτες σε μια επιχείρηση, αλλά οι απλοί στρατιώτες εν αντιθέσει προς τους λοχίες αφέθησαν ελεύθεροι.⁵⁵⁷ Για το φόνο των δυο υπαξιωματικών που εκτελέστηκαν, επειδή δεν δέχτηκαν να περάσουν στο στρατόπεδο των ανταρτών, παραπέμφθηκαν το 1951 προφανώς από τις οικογένειές τους στο Κακουργιοδικείο του Εφετείου των Ιωαννίνων τα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού Χαρίσης Σδραύος, Κωνσταντίνος Ράφτης ή Νεμέρτσικας, Πολυχρόνης Βάης ή Πετρίτης, Ακης Γκανής, Βασίλειος Μαιδάτσης ή Λασκάρης ή

⁵⁵⁴ Ο Κωνσταντίνος Σδούκος ομολογώντας με παρησία την πίστη του στο Κ.Κ.Ε. έγινε ακούσιος μάρτυρας. Προφορική μαρτυρία του Κ. Σ., κασέτα 165, πλευρά β και κασέτα 166, πλευρά α. (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁵⁵ Την άποψη αυτή την επιβεβαιώνει και ένα άλλο γεγονός που σχετίζεται με το χτύπημα των φυλακίων Χιονιάδων και Πληκατίου και που έλαβε χώρα επίσης στη Λυκόρραχη. Όπως προαναφέρθηκε, στο χτύπημα των φυλακίων Χιονιάδων και Πληκατίου συνελήφθη το σύνολο των οπλιτών τους και από αυτούς οι 3 οπλίτες παρέμειναν αιχμάλωτοι στα χέρια των ανταρτών. Οι δυο από αυτούς, ένας Λευκαδίτης και ένας Αρτινός, μετήχθησαν στη Λυκόρραχη όπου έγινε απόπειρα προσηλυτισμού τους στο αντάρτικο από το στέλεχος του Κ.Κ.Ε. της Λυκόρραχης Παναγιώτη Σδούκο. Και οι δυο αρνήθηκαν να προσχωρήσουν στο Δημοκρατικό Στρατό επικαλούμενοι την πίστη τους στον Κυβερνητικό Στρατό και εκτελέστηκαν. [Προφορική μαρτυρία Χ. Σ., κασέτα 93, πλευρά α και Χ. Σ., κασέτα 153, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η) και προφορική μαρτυρία της Χ. Σ., κασέτα 153, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁵⁵⁶ Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ. αριθμ. 555/1951 τ. Α'(1-791). Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι το Βούλευμα στο πρώτο μέρος που εκθέτει τη δικογραφία αναφέρει ότι οι δυο εκτελεσθέντες ήταν ο Χρήστος Βρεττός και ο Παντελής Καραγκούνης. Στο δεύτερο μέρος όμως που γίνεται η παραπομπή των υπευθύνων στο Κακουργιοδικείο ο δεύτερος εκτελεσθείς ονομάζεται Παντελής Καραγιάννης. Οι προφορικές μαρτυρίες τελικά επιβεβαιώνουν ότι ο δεύτερος εκτελεσθείς ονομαζόταν Καραγκούνης και όχι Καραγιάννης.

⁵⁵⁷ Έτσι ακριβώς έγινε στο χτύπημα των φυλακίων Χιονιάδων και Πληκατίου και ακριβώς σε αυτήν την επιχείρηση λέει και η προφορική πηγή ότι συλλήφθηκαν οι δύο «φαντάρου». Σημειωτέον ότι η περιοχή Κούμπλα της Λυκόρραχης, που λέει η προφορική πηγή ότι κατευθύνθηκαν οι αντάρτες με τους αιχμάλωτους λοχίες, είναι περιοχή της Λυκόρραχης ευρισκόμενη κοντά στη Ζέρμα στην οποία αναφέρεται η γραπτή πηγή. Υπάρχει βέβαια στις εν λόγω πηγές διάσταση ως προς τη χρονολογία σύλληψης των δύο υπαξιωματικών. Σύμφωνα προς την προφορική πηγή οι δύο υπαξιωματικοί συλλήφθηκαν στο χτύπημα του φυλακίου Χιονιάδων και Πληκατίου που έλαβε χώρα στις 20 Νοεμβρίου. Σύμφωνα προς τη γραπτή πηγή η σύλληψη των δύο υπαξιωματικών έγινε το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου. Το πρόβλημα έλυσε μια προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη από τις Χιονιάδες. Ο πληροφορητής έδωσε τη βεβαιότητα ότι οι υπαξιωματικοί που συλλήφθηκαν στην εν λόγω επιχείρηση και εκτελέστηκαν λίγες μέρες μετά ήταν ο Χρήστος Βρεττός και ο Παντελής Καραγκούνης.

Ακταίος, Γιώργος Γιαννούλης και 2 Λυκορραχίτες: ο Παναγιώτης Σδούκος⁵⁵⁸ και ο Χαράλαμπος Σδούκος.⁵⁵⁹

Τα γεγονότα που επακολούθησαν την επιχείρηση στα φυλάκια των Χιονιάδων – Πληκατίου φανερώνουν ότι το πνεύμα της αυτοθυσίας διαπερνούσε τους οπαδούς και των δύο παρατάξεων του εμφυλίου πολέμου και αποτέλεσαν τον πυρήνα και την αφετηρία για τη αναζωπύρωση του Εμφυλίου σε όλη την Ελλάδα.

3.7 Η επιστράτευση εκατέρωθεν – Διάσπαση των οικογενειών

Στις 28 Οκτωβρίου του 1946⁵⁶⁰ οι αντάρτες δημιούργησαν το Γενικό Αρχηγείο με αρχηγό το Μάρκο Βαφειάδη και άρχισαν τις επιστρατεύσεις. Προηγήθηκε η κυβέρνηση που έφτιαξε πρώτη τον Κυβερνητικό Στρατό με επιλεκτική στρατολογία διαχωρίζοντας τους κατοίκους σε κομμουνιστές και μη. Αν και υπάρχουν στοιχεία μόνο για 3 χωριά από τα Μαστοροχώρια για την επιλεκτική στρατολόγηση του Κυβερνητικού Στρατού, δεν είναι πιθανό αυτή να έλαβε χώρα σε ορισμένα μόνο εκ των Μαστοροχωρίων. Εξ άλλου είναι γνωστό ότι αυτή έλαβε χώρα σε όλη την Ελλάδα, αλλού λίγο, αλλού περισσότερο. Για τη Ζέρμα πάντως είναι γνωστό ότι κλήθηκαν να υπηρετήσουν στον Κυβερνητικό Στρατό «μόνο μερικά άτομα της κλάσης 1945-1946».⁵⁶¹ Στην Πυρσόγιαννη κρατήθηκαν στις τάξεις του

⁵⁵⁸ Άγνωστο ποια ημερομηνία, εμφανίστηκε στη Λυκόρραχη, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία, ο πατέρας του Λευκαδίτη Χρήστου Βρετού, για να συναντήσει τον Παναγιώτη Σδούκο και να εξαγοράσει τον γιο του που αιχμαλωτίστηκε σε ένα εκ των δύο φυλακίων. Η σκηνή της «προσφοράς των λύτρων» που θυμίζει ομηρικά έπη δόθηκε ανάγλυφη από μία Λυκορραχίτισσα η οποία την παρακολούθησε λάθρα πίσω από έναν κέδρο στο χωράφι που διαδραματίστηκε. Η αφήγηση της Λυκορραχίτισσας επίσης κάνει εναργή την εκούσια θυσία των δυο οπλιτών για την ιδεολογία τους. Προφορική μαρτυρία Χ. Σ., κασέτα 93, πλευρά α και Χ. Σ., κασέτα 153, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁵⁹ Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι πληροφορητής Χιονιαδίτης είπε ότι ο Λευκαδίτης Βρεττός ήταν στο φυλάκιο των Χιονιάδων και εκεί συλλήφθηκε, πληροφορία που έρχεται σε αντίθεση με την προφορική μαρτυρία από τη Λυκόρραχη που λέει ότι οι «φαντάρου» συλλήφθηκαν στο φυλάκιο του Πληκατίου. Είναι βέβαια αυτά λεπτομέρειες που δεν έχουν καμία σημασία, δεδομένου ότι αυτά τα δύο φυλάκια είναι γειτονικά και χτυπήθηκαν αμφότερα την ίδια μέρα και από την ίδια ομάδα ανταρτών. Σύμφωνα με την προαναφερόμενη προφορική μαρτυρία από όλους τους προαναφερόμενους ως παραπεμφθέντες στο Κακουργιοδικείο για την εκτέλεση των δύο υπαξιωματικών του Κυβερνητικού Στρατού την απόπειρα πειθούς τους για να προσχωρήσουν στο στρατόπεδο των ανταρτών την λεκάνη ο Παναγιώτης Σδούκος στη Λυκόρραχη και σε αυτόν απευθύνθηκε ο Λευκαδίτης πατέρας Βρεττός για να διαπραγματευτεί την εξαγορά του αιχμάλωτου γιου του αντί λύτρων.

⁵⁶⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 265.

⁵⁶¹ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 152. Ο Γ. Γκατζουγιάννης μιλάει μόνο για τη Ζέρμα, αλλά και μερικοί Λυκορραχίτες μίλησαν για επιλεκτική

Κυβερνητικού Στρατού σύμφωνα με τις πληροφορίες ενός Πυρσογιαννίτη κομμουνιστή μόνο μερικοί εθνικόφρονες. Οι υπόλοιποι έλαβαν χαρτί ότι «πάσχουν από αριστερή πλευρίτιδα» και στάλθηκαν στα σπίτια τους.⁵⁶² Στη Λυκόρραχη επίσης κάποιοι ύποπτοι για φιλοκομμουνισμό δεν έγιναν δεκτοί στις τάξεις του Κυβερνητικού Στρατού.⁵⁶³

Από την πλευρά τους οι αντάρτες άρχισαν μία συντηρητική επιστράτευση, διότι πιθανότατα δεν ήταν έτοιμοι να συντηρήσουν και να εκπαιδεύσουν μεγάλο αριθμό ανδρών και σε αυτή την πρώτη φάση στρατολόγησαν στις τάξεις τους Μαστοροχωρίτες που είχαν κατά την Κατοχή προσχωρήσει στον Ε.Λ.Α.Σ., ή που ήταν αναγνωρισμένοι κομμουνιστές. Στη Λυκόρραχη για παράδειγμα πρωτοεπιστράτεψαν τους Ελασίτες Αριστοτέλη Φασούλη, Αθανάσιο Τσίο και Βασίλειο Κολωνιάρη. Επιστράτευσαν επίσης τους Απόστολο Καρανίκα του Γρηγορίου, Μιχάλη Καρανίκα του Δημητρίου, Απόστολο Σδούκο του Μιχαήλ και Αχιλλέα Σδούκο του Μιχαήλ.⁵⁶⁴ Αν και η επιστράτευση των ανταρτών στη Λυκόρραχη άρχισε από τους Ελασίτες και τους κομμουνιστές δεν έγινε αποδεκτή με ενθουσιασμό. Ο Ελασίτης Αριστοτέλης Φασούλης παραδείγματος χάρη, παρότι ήταν ένα από τα θύματα της Λευκής Τρομοκρατίας για απόκρυψη οπλισμού, πολύ γρήγορα δραπέτευσε και ξαναεγκαταστάσθηκε στο χωριό.⁵⁶⁵ Επίσης ο κομμουνιστής Απόστολος Σδούκος δραπέτευσε σύντομα από το αντάρτικο και εγκαταστάθηκε στην Κόνιτσα.⁵⁶⁶ Ο πρώην Ελασίτης Βασίλειος Κολωνιάρης ακολούθησε τους αντάρτες, γιατί απειλήθηκε με θάνατο, επειδή εθεωρείτο ύποπτος για κατάδοση των κινήσεων

στρατολόγηση, αλλά και άλλες πηγές αναφέρουν ότι έγινε επιλεκτική στρατολόγηση από τον Κυβερνητικό Στρατό.

⁵⁶² Προφορική μαρτυρία Δ. Ζ., κασέτα 15, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁵⁶³ Η επιλεκτική επιστράτευση από την Κυβέρνηση σκόρπιζε πανικό και ωθούσε πολίτες οι οποίοι ταλαντεύονταν για το ποιο δρόμο να ακολουθήσουν να βγουν στο βουνό.

⁵⁶⁴ Οι προφορικές μαρτυρίες για την επιστράτευση αυτών των Λυκορραχιτών το φθινόπωρο του 1946 δεν συμφωνούν με τις γραπτές Αρχειακές πηγές. Για τη διαφορά αυτή βλέπε «Χωριό Λυκόρραχη – Κατάσταση ενταχθέντων εις τους συμμορίτας», Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, υποφάκελος Ι. Σε αυτή την κατάσταση 5 τουλάχιστον από τους επιστρατευθέντες σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες των ίδιων ή των οικογενειών τους το φθινόπωρο του 1946 φέρονται ως επιστρατευθέντες την Άνοιξη του 1947. Οι συνεντεύξεις που δίνουν τις πληροφορίες για τις επιστρατεύσεις του 1946 είναι οι ακόλουθες: Α. Τ., κασέτα 8, πλευρά α, Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά β, Θ. Σ., κασέτα 50, πλευρά β, Χ. Κ., κασέτα 57, πλευρά α, Η. Τ., κασέτα 104, πλευρά α, Β. Κ., κασέτα 140 του ιδίου, πλευρά α και β, Α. Φ., κασέτα 159, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁶⁵ Προφορική μαρτυρία του Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά β και κασέτα 159, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁶⁶ Για τη δραπέτευση του Απόστολου Σδούκου από το Δημοκρατικό Στρατό και την παράδοσή του στον Κυβερνητικό Στρατό βλέπε Βούλευμα υπ' αριθμ. 322/1951 στο Ποινικό Αρχείο του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων.

τους κατά μία εκδοχή.⁵⁶⁷ Κατά την εκδοχή του ίδιου, κρύφτηκε κατ' αρχάς όταν ήρθαν οι αντάρτες να τον επιστρατεύσουν, παρότι ο Στρατός, ενώ στρατολογούνταν η κλάση του, τον εξαίρεσε από την επιστράτευση, παρουσιάστηκε όμως αυτοβούλως εκ των υστέρων, διότι σκέφθηκε ότι έχει άλλη σειρά ο εθελοντής, από τον επιστρατευθέντα βιαίως.⁵⁶⁸ Αλλά και ο Αθανάσιος Τσίος δεν πρέπει να ακολούθησε το αντάρτικο με μεγάλη προθυμία.⁵⁶⁹ Οπωσδήποτε υπήρξαν και κάποιοι Μαστοροχωρίτες που είδαν την επιστράτευση των ανταρτών θεμιτή και νόμιμη ενέργεια. Η μαρτυρία της γυναίκας του κομμουνιστή Μιχάλη Καρανίκα αφήνει να εννοηθεί ότι η επιστράτευση των ανταρτών ήταν νομιμοποιημένη ενέργεια: «[...] Αυτοί τ'ς πήραν πρώτ' παρτίδα. Τους πήραν οι αντάρτες μέσα απ' το χωριό. Και όταν πήγα εγώ απάνου βγήκα στου Θεοδωράκη το σπίτι εκεί και βγήκε και η Παναγιώταινα και λέει: - Να, κουμπάρα, του κουμπάρου τα ρούχα.... - Γιατί, τ'ς λέω; Πού είναι ο κουμπάρος; - Ο κουμπάρος, θα τον πάρουν αντάρτ', θα πάει να πολεμήσ', λέει αυτή. [...] Εγώ έκλαιγα, ψέματα όχι! Και από το γύρισμα που έκανα κάτω, είπα. Έκανα μετάνοιες στον Αη - Ταξιάρχη και είπα: - Θεέ μου, Ταξιάρχη μου, να γυρίσει ο άνδρας μου ζωντανός, και το καλό μου το φόρεμα αφού γίν'κα νύφ' να στο χαρίσω».⁵⁷⁰ Δεν είναι γνωστός ο τρόπος στρατολόγησης των ανταρτών στα άλλα Μαστοροχώρια, ούτε οι αντιδράσεις των κατοίκων τους σε αυτή. Η εκτέλεση του Ελασίτη Βαγγέλη Ευθυμίου από τη Θεοτόκο το Μάρτη του 1947, επειδή «είχε γυρίσει με το Στρατό», οδηγεί στη σκέψη ότι ίσως και στα άλλα Μαστοροχώρια δεν ήταν όλοι οι άνθρωποι που ανήκαν στον ΕΛΑΣ στην Κατοχή πρόθυμοι να τους ακολουθήσουν.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Για το ότι επέκτειτο εκτέλεση του Βασίλη Κολωνιάρη υπάρχει η προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 21, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Το λόγο για τον οποίο ήθελαν να τον εκτελέσουν δεν τον λέει. Πληροφορίες προφορικές εκτός συνέντευξης λένε ότι είχε κατηγορηθεί στους αντάρτες ως προδότης των θέσεών τους. Υπάρχει επίσης και η μαρτυρία του ίδιου του Βασίλη Κολωνιάρη, κασέτα 140, πλευρά α (προς το τέλος), ότι ήρθαν οι αντάρτες να τον πάρουν από τους πρώτους, γιατί τον θεωρούσαν επίφοβο να τον αφήσουν μέσα στο χωριό (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁶⁸ Προφορική μαρτυρία Β. Κ., κασέτα 140, πλευρά α και β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁶⁹ Σύμφωνα με τη γυναίκα του Αμαλία Τσίου τον πήραν «με το επιβάλλον», αφού τους παρέστησαν τον πόλεμο ανάμεσα στις δύο παρατάξεις σαν αναπόφευκτο και τετελεσμένο γεγονός: «Δυο δρόμοι είναι. Θέλετε το ανταρτικό, θέλετε το αυτό. [...] Τ'ς ακολούθησαν. Πήγαν κοντά. Τ'ς πήραν με το επιβάλλον. Το βράδυ δεν τ'ς άφ'καν να 'ρθουν στο σπίτι να κοιμ'θούν». Προφορική μαρτυρία της Α. Τ., κασέτα 8, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁷⁰ Προφορική μαρτυρία Χ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

⁵⁷¹ Για την εκτέλεση του Βαγγέλη Ευθυμίου βλέπε στο Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα 1990, 21. Για το ότι ο Βαγγέλης Ευθυμίου εκτελέστηκε επειδή «είχε γυρίσει με το Στρατό» υπάρχει η προφορική μαρτυρία του Αριστοτέλη Φασούλη, κασέτα 22, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η): «Την Ανοιξη ήρθαν οι αντάρτες ξανά. Χτύπ'σαν, πήραν έναν από τη Φυτόκο που τ'ς είχε προδώσει. Ήταν Ελασίτ'ς κι είχε γυρίσ' με το Στρατό. Τον πήραν και τον εκτέλεσαν και τα λοιπά. Ηρθε η ώρα κι η δική μου. Δεν μ' εκτέλεσαν. Σ' λέει, θα τον πάρουμε αντάρτ'. Ετσ' ακολούθησα τ' αντάρτ'κο ξανά».

Ενώ συνεχιζόταν η επιστράτευση και από τις δυο μεριές άρχισαν να διχάζονται και οι οικογένειες. Έτσι έχουμε το φαινόμενο να υπηρετεί ο ένας αδερφός στον Κυβερνητικό Στρατό και ο άλλος στο Δημοκρατικό Στρατό. Στη Λυκόρραχη λόγου χάρη έχουμε 3 οικογένειες.⁵⁷²

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

---

⁵⁷² Για τη διάσπαση των δύο οικογενειών από τις 3 στη Λυκόρραχη βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Επαρχία Κονίτσης, έτος 1948: «Αναφορά Δημητρίου Ζωντανού και Φιλίππου Παπαλαμπρίδη προς την Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου: Οικογένειαι ή άτομα απαχθέντα βιαίως. Α/Α: 2, 25.

Κεφάλαιο 4:

1947: Οι Μαστοροχωρίτες ανάμεσα σε δυο ομόφυλους στρατούς και σε δυο ομόφυλες Κυβερνήσεις

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόντσας

4.1 Εντατικοποίηση της επιστράτευσης το 1947

Το 1947 η στρατολογική δραστηριότητα του Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο, ξεκίνησε το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου.⁵⁷³ Τότε άρχισε να μεγαλώνει σταθερά η δύναμη του Αρχηγείου της Ηπείρου και ο Γιαννούλης αποφάσισε να δώσει στα τμήματά του στρατιωτική οργάνωση και να μετονομάσει τα συγκροτήματα σε λόχους χωρίς διαταγή του Γενικού Αρχηγείου ή του διοικητή του Αρχηγείου της Δυτικής Μακεδονίας Κικίτσα. Τον Γιαννούλη μιμήθηκε κι ο Λιάκος που διοικούσε το Βόιο. Την Άνοιξη του ίδιου χρόνου διαδραματίστηκε ένα γεγονός εξαιρετικής στρατιωτικής σημασίας για το αντάρτικο. Τα τοπικά Αρχηγεία συγχωνεύτηκαν, καθώς το Αρχηγείο της Δυτικής Μακεδονίας μετονομάστηκε σε Αρχηγείο Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, ενώ τη Διοίκησή του ανέλαβε ο Κικίτσας, ο οποίος διοικούσε πλέον τα Αρχηγεία Βιτσίου, Βοΐου, Γράμμου, Χασίων, Βερμίου, Πάικου και Πιερίων.⁵⁷⁴ Τη στιγμή που τα τοπικά Αρχηγεία ισχυροποιήθηκαν και συγχωνεύτηκαν σε ένα μεγάλο Αρχηγείο, η συστηματοποίηση και η επέκταση της στρατολογίας σε ολοένα και ευρύτερους πληθυσμούς ήταν φυσικό επακόλουθο.⁵⁷⁵

Στα Μαστοροχώρια όλο το 1947 γινόταν στρατολογήσεις νέων, όπως και σε ολόκληρο το Γράμμο. Στη Λυκόρραχη γινόταν σποραδικές το πρώτο εξάμηνο του 1947, αλλά στις 18 Μαΐου το 1947 έγινε η μεγαλύτερη επιστράτευση.⁵⁷⁶ Ο αριθμός των βίαια στρατολογηθέντων Λυκορραχιτών καθώς και ο αριθμός των ενταχθέντων οικειοθελώς στο Δημοκρατικό Στρατό δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί. Μία «Κατάσταση ενταχθέντων εις τους συμμορίτας» που ευρίσκεται στα Γ.Α.Κ

⁵⁷³ «Εκθεσις επί της συμμοριακής δραστηριότητος κατά το δεύτερον δεκαπενθήμερον μηνός Ιανουαρίου 1947» στα δημοσιευμένα αρχεία του ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 43, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, σελ. 266, 269.

⁵⁷⁴ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 75, 84-85.

⁵⁷⁵ Για βίαιες επιστρατεύσεις που έλαβαν χώρα στο Γράμμο το 1947 βλέπε «Στον Γράμμον», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, αρ. φ. 929, 29 Σεπτεμβρίου 1947. (Η πληροφορία της εφημερίδας *Ελεύθερη Ελλάδα* είναι αναδημοσίευση από το Βήμα), «Στον Γράμμον», *Ελεύθερη Ελλάδα*, αρ. φ. 934, 4 Οκτωβρίου 1947, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 6^{ος}, αρ. εγγράφου 41, ό.π., 251, Δελτίον πληροφοριών της 2ας Νοεμβρίου 1947 της 1^{ης} Στρατιάς, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 6^{ος}, αρ. εγγ. 56, ό.π., 322.

⁵⁷⁶ Την ημέρα αυτή οι Λυκορραχίτες τη θυμούνται σαν αποφράδα ημέρα, γιατί επιστρατεύτηκαν ακόμα και πολύτεκνοι γονείς με έξι παιδιά. Φυσικά την ευθύνη έφερε ο στρατιωτικός υπεύθυνος της Λυκόρραχης, ο οποίος επεδίωκε να εντυπωσιάσει την ηγεσία του Κόμματος και παρουσίαζε τους επιστρατευθέντες ως εθελοντές. Μάλιστα λέγεται ότι ο στρατιωτικός υπεύθυνος της Λυκόρραχης επιπλήχθηκε από το στέλεχος του Κόμματος Πετρίτη για την επιστράτευση πολυτέκνων. [Προφορικές μαρτυρίες: Ο. Κ., κασέτα 51, πλευρά α, Α. Κ., κασέτα 44, πλευρά β, Π. Σ., κασέτα 110, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η) και Χειρόγραφα απομνημονεύματα Α. Κ. (Λυκόρραχη)].

Ιωαννίνων κάθε άλλο παρά αξιόπιστη μπορεί να θεωρηθεί, πρώτον διότι είναι ελλιπής, και δεύτερον διότι αντιφάσκει σε ορισμένα σημεία με τις υπάρχουσες προφορικές μαρτυρίες των Λυκορραχιτών.⁵⁷⁷

Πόλο έλξης για το Δημοκρατικό Στρατό στη Λυκόρραχη αποτελούσε ο Γιώργος Γιαννούλης, γνωστός σε όλα τα Μαστοροχώρια από την οργάνωση Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. από την περίοδο της Κατοχής. Οι Λυκορραχίτισσες που ξεπροβοδούσαν τα παιδιά τους στο αντάρτικο «τα συμβούλευαν να μούνε στα τμήματά του, γιατί ήτανε πιο προσεκτικός, πιο μετρημένος». Στο πρόσωπό του οι κομμουνιστές της Λυκόρραχης έβλεπαν τον ηγέτη που θα πάτασσε την ψευτιά και την κλεψιά του φιλελεύθερου συστήματος.⁵⁷⁸

Η βίαιη επιστράτευση οδήγησε μερικούς Λυκορραχίτες στη λιποταξία. Για παράδειγμα το 1947 τέσσερις παραδόθηκαν στο Στρατό. Στις 19 Απριλίου, κι ενώ ακόμη η επιστράτευση βρισκόταν σε εξέλιξη, δύο Λυκορραχίτες που στρατολογήθηκαν βίαια, αφού έκρυψαν τα όπλα τους, παραδόθηκαν στη χωροφυλακή Κόνιτσας.⁵⁷⁹ Στις 4 Ιουλίου 1947 ένας από τους 7 Ελασίτες της Λυκόρραχης, ο Αριστοτέλης Φασούλης ο οποίος στρατολογήθηκε για δεύτερη φορά

⁵⁷⁷ Τα Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων φέρουν το 1947 ως βίαια επιστρατευθέντες 7 Λυκορραχίτες και 12 ως οικειοθελώς καταταχθέντες. Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, «Κατάσταση ενταχθέντων εις τους συμμορίτας Λυκόρραχης». Τα στοιχεία αυτής της κατάστασης δεν συμφωνούν με τις προφορικές πηγές. Κατ' αρχάς οι χρονολογίες επιστράτευσης δεν συμφωνούν με αυτές που έδωσαν οι ίδιοι οι Λυκορραχίτες. Μερικοί από αυτούς που φέρονται ως επιστρατευθέντες το 1947, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες επιστρατεύθηκαν το 1946. Αλλά και για όσους η χρονολογία είναι η σωστή, είναι λανθασμένη η ημερομηνία. Δεύτερον ο κατάλογος αυτός φέρει ως οικειοθελώς επιστρατευθέντες ανθρώπους που οι ίδιοι ανέφεραν σε συνεντεύξεις τους ότι επιστρατεύθηκαν βίαια. Παραδείγματος χάρη ο Χ. Φ. ανέφερε στη συνέντευξή του ότι επιστρατεύθηκε βίαια (κασέτα 19, πλευρά α και κασέτα 20, πλευρά α). Επίσης έτερος Λυκορραχίτης φέρεται από την προφορική μαρτυρία της συζύγου του ως επιστρατευθείς το φθινόπωρο του 1946 και όχι ενταχθείς οικειοθελώς το Μάρτη του 1947, όπως γράφει η κατάσταση (Προφορική μαρτυρία Θ. Σ., κασέτα 50, πλευρά β). Τέλος πρέπει να αναφερθεί ότι η κατάσταση αυτή των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων δεν περιλαμβάνει όλους τους Λυκορραχίτες που επιστρατεύθηκαν το 1947, ενώ αντίθετα περιλαμβάνει δύο ονόματα που δεν επιστρατεύθηκαν ποτέ λόγω του νεαρού της ηλικίας των. Για τη στρατολόγηση εν γένει από τους αντάρτες στη Λυκόρραχη υπάρχουν και οι μαρτυρίες: Χ. Φ., κασέτες 19 και 20, πλευρά α, Α. Φ., κασέτα 22, πλευρά α, Α. Κ., κασέτα 46, πλευρά α, Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁷⁸ Την ανεπιφύλακτη εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπο του Γιαννούλη την εξέφραζαν με το εξής τραγούδι:

Βγήκαν αντάρτες, κι αϊμάν - αϊμάν,
βγήκαν αντάρτες στα βουνά,
βγήκανε να βάλουν τάξη,
η ψευτιά, η κλεψιά να πάψει.
Βγήκανε να βάλουν τάξη

κι ο Γιαννούλης να διατάξει. Βλέπε Γιώργος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία - Ρουμανία - 1947 - 1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 10.

⁵⁷⁹ Ιστορικό Αρχείο Αρχηγείου Ελληνικής Αστυνομίας, Φάκελος Α. Δ. Χ. Ηπείρου/ Δ. Χ. Ιωαννίνων / Υ.Χ. Κονίτσης, «Διοίκησης Χωροφυλακής Ιωαννίνων, Γραφείον Δημόσιας Ασφαλείας, αριθμ. πρωτ. 53/49/28^ε, Ιωάννινα 29^η Μαΐου 1947, Προς την Ανωτέρα Διεύθυνσιν, Χωροφυλακής Ιωαννίνων, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Ενταύθα».

από τους αντάρτες το Μάρτη του 1947, παραδόθηκε στο στρατό. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του πήγε από φόβο, διότι είχε στο νου του την εκτέλεση από τους αντάρτες του Φυτοκίτη Ελασίτη Ευαγγέλου Ευθυμίου, ο οποίος μετά την Απελευθέρωση είχε ταχθεί με το μέρος του Κυβερνητικού Στρατού.⁵⁸⁰ Εν τούτοις ο Αριστοτέλης Φασούλης, παρότι και τις δύο φορές στρατολογήθηκε βίαια, όταν παραδόθηκε στο στρατό, δικάστηκε και καταδικάστηκε από το Στρατοδικείο για τη συμμετοχή του στον Ε.Λ.Α.Σ. «επί συμμετοχή εις συμμορίαν». Στη συνέχεια απεστάλη στη Γυάρο από την οποία απελευθερώθηκε το 1952.⁵⁸¹ Μαζί με τον Αριστοτέλη Φασούλη παραδόθηκε στον ελληνικό στρατό και ο γεμιστής του Απόστολος Σούτσος,⁵⁸² επίσης Λυκορραχίτης, ο οποίος αφού κρατήθηκε περίπου για ένα δίμηνο αθώωθηκε από το Στρατοδικείο, με το σκεπτικό ότι υπηρέτησε στο Δημοκρατικό Στρατό παρά τη θέλησή του.⁵⁸³ Ο Απόστολος Σούτσος στη συνέχεια υπηρέτησε δύο χρόνια στο μεταγωγικό του Κυβερνητικού Στρατού και μετά την απόλυσή του παρέμεινε πρόσφυγας στην Κόνιτσα μέχρι που τελείωσε ο εμφύλιος.

Στις 6 Απριλίου ο Φωκάς έκανε βίαιη επιστράτευση στην Οξυά και στη Θεοτόκο, συνοικισμό της Οξυάς, περισσότερων των 20 ατόμων.⁵⁸⁴ Στις 19 Μαΐου έγινε στρατολόγηση στο Πληκάτι, όπου επιστρατεύτηκαν περίπου 30 νέοι.⁵⁸⁵ Τον Αύγουστο του 1947 επιστρατεύθηκαν βίαια 24 Ζερματινοί και εντάχθηκαν

⁵⁸⁰ Για την εκτέλεση από το Δημοκρατικό Στρατό του Ελασίτη Ευαγγέλου Ευθυμίου από το γειτονικό χωριό της Λυκορραχίας, τη Θεοτόκο, το Μάρτη του 1947 βλέπε στο Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα 1990, 21. Οι κάτοικοι της Θεοτόκου αποκαλούνται Φυτοκίτες, από το παλαιό όνομα του χωριού, Φυτόκος.

⁵⁸¹ Για τις δύο επιστρατεύσεις του Αριστοτέλη Φασούλη, καθώς και για την παράδοσή του στον Κυβερνητικό Στρατό έχουμε τη μαρτυρία του ίδιου, κασέτα 22, πλευρά α. Επίσης για την παράδοσή του στο στρατό στις 4 Ιουλίου το 1947 βλέπε Βούλευμα υπ' αριθμ. 26/1952, τ. Α' (1-552), Ποινικό Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων.

⁵⁸² Ψευδώνυμο.

⁵⁸³ Προφορική μαρτυρία του Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α και προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 22, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Για την προσωρινή κράτηση του Απόστολου Σούτσου (ψευδώνυμο) μετά την παράδοση του στον Κυβερνητικό Στρατό βλέπε Δικαστικές Φυλακές Ιωαννίνων, *Βιβλίο κρατουμένων καταδίκων από 20-11-1945 έως 1947*, τ. 1^{ος}, αύξων αριθμός 699/1947: «Αιτιολογία της δια χρέη κρατήσεως: Συμμετοχή συμμοριών. Εκδούσα Αρχή: VIII Μεραρχία, αρ. 2695/489, έτος 1947, μην Ιούλιος, Ημέρα 11. Χρονολογία και πράξεις φυλακίσεως: Εν Ιωαννίνοις εν ταις Επανορθωτικαίς Φυλακαίς Ιωαννίνων σήμερον την 13^η Ιουλίου 1947 ημέρα της εβδομάδος Κυριακή και ώρα 6 μ.μ. Παρατηρήσεις: Μετήχθη φυλακάς Πρεβέζης την 14-7-47. Επανάχθη την 27-7-47. Απεφυλακίσθη την 1-8-47 δυνάμει υπ' αριθμ. Αποφάσεως εκτάκτου Στρατ/κείου».

⁵⁸⁴ Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα 1990, 21: «Στις 6 Απριλίου ήρθε ο Φωκάς με το τμήμα του κι έκαναν επιστράτευση στην Οξυά και στη Θεοτόκο. Πήραν περισσότερα από 20 άτομα». Για τη βίαιη επιστράτευση υπάρχει η προφορική μαρτυρία του Α. Π., κασέτα 27, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁵⁸⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου (1946-1949)*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 298.

εθελοντικά 31.⁵⁸⁶ Τον Δεκαπενταύγουστο επιστρατεύθηκαν βίαια 35 Λαγκαδιώτες και μεταφέρθηκαν στα έμπεδα της Νταλιάπολης Πίνδου για να εκπαιδευθούν. Οι περισσότεροι από αυτούς κατόπιν υποδείξεως Λαγκαδιωτών φίλων του Δημοκρατικού Στρατού βρέθηκαν από τους αντάρτες να κρύβονται σε δυο τοποθεσίες του χωριού για να αποφύγουν την επιστράτευση. Μετά την εκπαίδευσή τους διαμοιράστηκαν στα Αρχηγεία Ηπείρου και Βοΐου-Γράμμου. Η πλειονότητα των Λαγκαδιωτών με τη διαφώτιση αφομοιώθηκε από το Δημοκρατικό Στρατό. Υπήρξαν όμως και περιπτώσεις ορισμένων, οι οποίοι δεν πείσθηκαν ποτέ από τη διαφώτιση, με συνέπεια 4 να λιποτακτήσουν από τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού,⁵⁸⁷ ενώ άλλοι 4 να εκτελεσθούν με την κατηγορία ότι σχεδίαζαν να δραπετεύσουν ή με την κατηγορία ότι εγκατέλειψαν τη θέση τους⁵⁸⁸ ή με την κατηγορία ότι «δούλευαν για λογαριασμό του εχθρού και οργάνωσαν λιποταξίες» σύμφωνα με έγγραφο του Δημοκρατικού Στρατού.⁵⁸⁹ Στο Γοργοπόταμο επιστρατεύτηκαν, μάλλον, όσοι ήθελαν να ενταχθούν στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού.⁵⁹⁰ Από τις Χιονιάδες δεν είναι

⁵⁸⁶ «Κατάστασις εμφανίονσα τους βιαίως στρατευθέντας κατοίκους της Ζέρμας», καθώς και «Κατάστασις των οικειοθελώς ενταχθέντων εις τας συμμορίας υπάρχον στα Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων. Βλέπε Γ.Α.Κ., Φ. 1670, Υποφ. Ι. Τα στοιχεία των καταστάσεων αυτών δεν διασταυρώθηκαν με τις προφορικές πηγές. Ο Ανδρέας Ζίνδρος γράφει ότι το 1947 κατατάχθηκαν εθελοντικά στο Δημοκρατικό Στρατό 5 Ζερματινοί. Επίσης γράφει ότι όλοι οι νέοι της Ζέρμας επιστρατεύθηκαν τον Αύγουστο του 1947. Δεν αναφέρεται αν η στρατολογία ήταν βίαιη ή όχι. Βλέπε Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό (Ζέρμα) Πλαγιά Κονίτσης στους αγώνες 1940-1950: Τι προσέφερε και τι κέρδισε από τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 47-50.

⁵⁸⁷ Βλέπε στο Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 35, 40. Σύμφωνα με τον Ντίνη οι αυτομόλησαντες Λαγκαδιώτες από τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού είναι οι εξής: Τάσος και Γιάννης Μανώλης, Χρήστος Νάτσης και Παναγιώτης Ντίνης. Οι εκτελεσθέντες με την κατηγορία ότι σχεδίαζαν να δραπετεύσουν ή με την κατηγορία εγκατάλειψης θέσης σύμφωνα με τον Ντίνη πάλι είναι οι: Δημήτριος Κατσιώτας, Σπύρος Μπλιθικιώτης, Βασίλειος Χουλής, Παναγιώτης Κουτσιούκης του Ηλία.

⁵⁸⁸ Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, ό.π., Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, 32, 41.

⁵⁸⁹ Βλέπε στο Ιωάννης Ντίνης, ό.π., 32, 41. Οι εκτελεσθέντες με την κατηγορία ότι σχεδίαζαν να δραπετεύσουν ή με την κατηγορία εγκατάλειψης θέσης σύμφωνα με τον Ντίνη πάλι είναι οι: Δημήτριος Κατσιώτας, Σπύρος Μπλιθικιώτης, Βασίλειος Χουλής, Παναγιώτης Κουτσιούκης του Ηλία. Για τους τρεις πρώτους από αυτούς είναι γνωστό από έγγραφο του Αρχηγείου Ηπείρου που δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο ότι καταδικάστηκαν από το Στρατηγείο του Δημοκρατικού Στρατού α) γιατί σαν πολίτες έδιναν πληροφορίες και συνεργάζονταν με τη Χωροφυλακή και β) όταν εντάχθηκαν στο Δημοκρατικό Στρατό «δούλευαν για λογαριασμό του εχθρού και οργάνωσαν λιποταξίες». Βλέπε «Από τα κατασχεθέντα έγγραφα των ανταρτών: Πόσους έφαγε το σκοτάδι, γιατί έδειχναν σημεία ξυπνήματος της ελληνικής φωνής», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 811, 20 Ιανουαρίου 1948.

⁵⁹⁰ Σύμφωνα με μαρτυρία Γοργοποταμίτη ένας Πληκαδίτης από τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού που είχε νυμφευθεί Γοργοποταμίτισσα πέρασε και ειδοποίησε έναν εθνικόφρονα του Γοργοποτάμου με τον εξής τρόπο: «Μπάρμπα Αντών', έλα να σε δώ λίγο, [.]. Εδώ στον πεθερό μου θα πάω. Ελα να σε δω λίγο! Πήγε εκεί και τ' λέει (και τ' πεθερού τ' και τ' πατέρα μου): - Πέστε στα παιδιά όσα είναι εδώ, αν θέλουν να φύγουν. Οσα θέλουν να 'ρθουν με τ'ς αντάρτες, να 'ρθουν, αλλά όσα δε θέλουν, να φύγουν, γιατί τώρα, σήμερα είμαι εγώ εδώ και τ'ς γλιτώνω. Αύριο θα 'ρθει ο άλλος, ο αραμπατζής σου λέει, οπότε δε γλιτώνει κανένας. Θα τ'ς πάρει με το βέργι, με το ζόρι. Και πραγματικά. Έτσι και έγινε». [Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 61, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η)].

γνωστό πόσοι πήγαν με τη θέλησή τους στο αντάρτικο, αλλά είναι γνωστό από τον τοπικό τύπο ότι υπήρχε ένας αριθμός επιστρατευθέντων βιαίως.⁵⁹¹

Τέλος στο Κεράσοβο το καλοκαίρι του 1947 επιστρατεύθηκαν 120-130 άνδρες από ηλικίας 18 μέχρι 30 ετών, σύμφωνα με τον Δ. Σαμαρά, 150 άνδρες ηλικίας από 18 μέχρι 40 ετών, σύμφωνα με τον Κοντοδήμο, και εκπαιδεύτηκαν τον Αύγουστο του 1947 στο έμπεδο του Δ.Σ. που έδρευε στη Νταλιάπολη του βουνού Κλέφτης.⁵⁹² Σύμφωνα με το Σαμαρά ο μεγάλος αριθμός των προσελθόντων Κερασοβιτών στο αντάρτικο οφειλόταν στην καλή δουλειά που είχε κάνει η τοπική Κομματική Οργάνωση Βάσης του Κ.Κ. του Κερασόβου.⁵⁹³ Ο γιαννιώτικος τύπος όμως της περιόδου έγραψε ότι οι αντάρτες στο Κεράσοβο χρησιμοποίησαν βία και έκαψαν το σπίτι και την καλύβα του Δ. Νάκου που «έφερε αντιρρήσεις εις την επιστράτευση των κατοίκων».⁵⁹⁴ Ο Ανδρέας Ζίνδρος τέλος από τη Ζέρμα που συμμετείχε στη διεξαγωγή της επιστράτευσης στο Κεράσοβο στο αδημοσίευτο Ανθολόγιο των προσωπικών βιωμάτων του γράφει ότι: «Στην αρχή δεν έρχονταν κανένας». Κατόπιν η Αυτοάμυνα του Κερασόβου υπέδειξε στους αντάρτες δυο σπίτια εθνοφρόνων που περιείχαν όπλα και πυρομαχικά και τους έβαλαν φωτιά. Μέσα σε τρεις ώρες συγκεντρώθηκαν 120 άτομα. Μετά από την αθρόα προσέλευση των κατοίκων του Κερασόβου στο αντάρτικο επακολούθησε γλέντι των ανταρτών «μέχρι το βράδυ με τον παπά και όλο τον κόσμο του χωριού».⁵⁹⁵ Πολλοί πάντως από τους τοιούτω τρόπο επιστρατευθέντες Κερασοβίτες αργότερα αυτομόλησαν από το

⁵⁹¹ «Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαι – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος λεπτομερής απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Χιονιάδες Κονίτσης» στην εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1078, 27 Νοεμβρίου 1948.

⁵⁹² Ο πρώτος Κερασοβίτης συγγραφέας είναι Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 84. Κατά τη γνώμη του πολλοί Κερασοβίτες περίμεναν με ανυπομονησία την ώρα της κατάταξης στο Δ.Σ.Ε. Και ο δεύτερος συγγραφέας ο Γιώργος Κοντοδήμος, *Λαογραφικά – Ιστορικά, Σατιρικά Ποιήματα Κερασόβου Κονίτσης*, Αθήνα 1978, 301-302.

⁵⁹³ Δημήτριος Σαμαράς, *ό.π.*.

⁵⁹⁴ «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαι – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών σε όλη την Ηπειρο – Κεράσοβον Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1079, 28 Νοεμβρίου 1948.

⁵⁹⁵ Ζίνδρος Ανδρέας, Ανθολόγιο προσωπικών βιωμάτων (Ζέρμα). Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στις 28 Οκτωβρίου του 1948, στην Επιτροπή του ΟΗΕ που επισκέφθηκε το Κεράσοβο 9 γυναίκες κατέθεσαν ότι η πρώτη ενέργεια των ανταρτών που επισκέφθηκαν το Κεράσοβο το Δεκέμβριο του 1947 ήταν να επιστρατεύσουν όλους τους άρρενες από 14-35 ετών. Επίσης εδήλωσαν ότι «όσοι αντέταξαν άρνησιν εξυλοκοπήθησαν αγρίως». Βλέπε εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 15 Δεκεμβρίου 1983. Σημειωτέον ότι η πληροφορία δεν διασταυρώθηκε.

Δημοκρατικό Στρατό.⁵⁹⁶ από τον τύπο της εποχής είναι γνωστό το όνομα ενός μόνο Κερασοβίτη που λιποτάχτησε εν ώρα πορείας, συλλήφθηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο.⁵⁹⁷ Δεν είναι περισσότερα πράγματα γνωστά για την επιστράτευση των ανταρτών στα Μαστοροχώρια.

Από την άλλη πλευρά ο Στρατός στρατολογούσε όσους τους έπαιρνε η κλάση τους, γι αυτό το λόγο οι επιστρατευμένοι από τον Κυβερνητικό Στρατό ήταν πολύ λιγότεροι από αυτούς που ο Δημοκρατικός Στρατός στρατολογούσε ανεξαρτήτως ηλικίας. Δεν είναι γνωστό αν στα Μαστοροχώρια το 1947 έγινε επιλεκτική στρατολογία με πολιτικά κριτήρια, όπως έγινε το 1946.⁵⁹⁸

Εκτός από αυτούς που επιστρατεύτηκαν από τον Κυβερνητικό Στρατό κατατάχτηκαν εθελοντικά στο Στρατό 500 κάτοικοι από όλη την Επαρχία της Κόνιτσας, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι συνταξιούχοι πρόσφεραν το ποσό των 2.000.000 δραχμών για τις ανάγκες του Στρατού. Από την αρχή του 1947 «εκατοντάδες πολιτών» από όλη την Επαρχία της Κόνιτσας πρόσφεραν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στο Στρατό και τη Χωροφυλακή, με ό, τι συνεπάγεται η λέξη υπηρεσία για εκείνους τους καιρούς. Σε αυτό «τον εθνικό συναγερμό» συνέπραττε «και η μεγαλύτερα μερίς των άλλοτε (επί Κατοχής) ανηκόντων εις την οργάνωσιν του Ε.Α.Μ».⁵⁹⁹

4.2 Οι πρώτες εχθροπραξίες του 1947 στα Μαστοροχώρια

Πριν ακόμη αρχίσουν από το Στρατό οι οργανωμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1947 στο Γράμμο, έγινε στα Μαστοροχώρια η πρώτη μάχη ανάμεσα στον Κυβερνητικό και τον Δημοκρατικό Στρατό. Αυτή η μάχη έγινε στο Κάντσικο και προετοιμαζόταν από καιρό. Σύμφωνα με τα Αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού ήδη από τις 8 Δεκεμβρίου του 1946 είχε εκφραστεί απειλή από την ομάδα

⁵⁹⁶ Δημήτριος Σαμαράς, ό.π., 84. Ο αριθμός των αυτομολησάντων Κερασοβιτών από το Δημοκρατικό Στρατό ανήλθε στους 20-30. Την πληροφορία αυτή έδωσε ο συγγραφέας σε τηλεφωνική συνομιλία.

⁵⁹⁷ «Από τα κατασχεθέντα έγγραφα των συμμοριτών: Πόσους έφαγε το σκοτάδι, γιατί έδειχναν σημεία ξυπνήματος της ελληνικής φωνής» στην εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 811, 20 Ιανουαρίου 1948.

⁵⁹⁸ Οι δημοσιευμένες μαρτυρίες καθώς και οι προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν επιλεκτική στρατολογία μόνο στο 1946. Πιθανότατα να μη χρειαζόταν να γίνει αυτή η διάκριση το 1947, διότι όσοι ανήκαν ιδεολογικά στο Δημοκρατικό Στρατό είχαν ήδη βγει στο βουνό.

⁵⁹⁹ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1596, Υποφ. VI, Έγγραφο της Επαρχίας Κόνιτσας προς Υπουργείο Εσωτερικών, Διεύθυνσιν Διοικήσεως, Κόνιτσα 5-4-1947.

των Νεμέρτσικα και Πετρίτη εναντίον του στρατιωτικού Λόχου του Καντσίκου. Αυτή η απειλή αποσκοπούσε στο να αναγκάσει το στρατιωτικό Λόχο του Καντσίκου να αποχωρήσει. Στις 14 Δεκεμβρίου η ομάδα που απείλησε το Λόχο δέχθηκε επίθεση από το στρατό στη Φούρκα και για 3 μήνες δεν ξαναεμφανίστηκε. Φήμες κυκλοφορούσαν ότι ο Διοικητής του 3^{ου} Λόχου του 527 Τάγματος του Στρατού, Κωνσταντίνος Πιας, ήταν κομμουνιστής και ότι 35 οπλίτες του είχαν πρόθεση να ενωθούν με τους αντάρτες σε περίπτωση προσβολής. Στις 3 Μαρτίου 1947 ο Λόχος του Κωνσταντίνου Πια συνέλαβε δυο συνδέσμους των ανταρτών οι οποίοι είχαν την εντολή να επικοινωνήσουν με αυτόν και να διανείμουν στους οπλίτες του προκηρύξεις που τους καλούσαν να παραδοθούν. Σύμφωνα, μάλιστα, με πληροφορίες που είχε ο Στρατός, είχε ορισθεί από τους αντάρτες επίθεση εναντίον του Καντσίκου για τις 5 και 6 Μαρτίου. Μετά από αυτά ο Λόχος του Κ. Πια άρχισε τις προετοιμασίες. Επί πλέον στις 6 Μαρτίου ο Λόχος έστειλε περίπου Διμοιρία στη Φούρκα για να συλλάβει τους άνδρες της εκεί ομάδας Αυτοάμυνας. Στις 7 Μαρτίου οι αντάρτες των Γιαννούλη – Πετρίτη – Νεμέρτσικα επιτέθηκαν στο Κάντσικο και κατέλαβαν τα υψώματα της Παναγιάς και της Ρούπας. Στη μάχη αυτή από την πλευρά του Στρατού πολεμούσε ο παλιός Ελασίτης Διομήδης Σπυρόπουλος από την Καστάνιανη Μαστοροχωρίων.⁶⁰⁰ Στις 4 το απόγευμα οι αντάρτες αποχώρησαν για το Μοναστήρι της Παναγιάς στη Φούρκα, επειδή υποψιάστηκαν κίνηση στρατού από το Κεράσοβο και φοβήθηκαν κυκλώση.⁶⁰¹ Τέλος την παραμονή της μάχης και την επομένη συλλήφθηκαν κάτοικοι του Καντσίκου από τον Κυβερνητικό Στρατό και οδηγήθηκαν στα Γιάννινα όπου και βασανίστηκαν, με την κατηγορία ότι παρείχαν πληροφορίες στους αντάρτες.⁶⁰²

⁶⁰⁰ Οι αντάρτες που ε γνώριζαν ότι πολεμούσε ο Σπυρόπουλος στο αντίπαλο στρατόπεδο του φώναζαν με τον τηλεβόα: « - Φύγε Σπυρόπουλε κι έλα εδώ σ' εμάς. Όπως ήσουν στον Ε.Λ.Α.Σ.». Όμως ο Σπυρόπουλος σύμφωνα με τα λεγόμενά του δεν ήθελε να τους ακολουθήσει, γιατί δεν πίστευε στον Κομμουνισμό. Είχε βγει στον Ε.Λ.Α.Σ. να πολεμήσει τον κατακτητή. Ο παραπέρα αγώνας των συναγωνιστών του από το Ε.Λ.Α.Σ. δεν τον ενδιέφερε. [Προφορική μαρτυρία Δ. Σ., κασέτα 1, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η)].

⁶⁰¹ «Εκθεσις σύντομος επί της διεξαχθείσης μάχης εις Κάντσικον», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 3^{ος}, αριθ. εγγράφ. 79, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 453-457. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή οι δυνάμεις των ανταρτών σε αυτή την επίθεση ανέρχονταν στους 500-700. Σύμφωνα όμως με την εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, οι αντάρτες ήταν 400. («Στην ελληνικήν επαρχία. Μάχη παρά την Κόνιτσα», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, αρ. φ. 760, 10 Μαρτίου 1947). Σύμφωνα δε με το Νίκο Ζιάγκα οι αντάρτες ήταν 145 τον αριθμό. Βλέπε Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945 - 1949 (Δημοκρατικός Στρατός - Κυβερνητικός Στρατός)*, Α', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 186.

⁶⁰² Για τη σύλληψη των κατοίκων του Καντσίκου την παραμονή και την μεθεπομένη της μάχης βλέπε στο Νίκο Ζιάγκος, *Νέες Σελίδες από τον εμφύλιο Πόλεμο 1945 -1949*, ό.π. Ο ένας από τους συλληφθέντες την περίοδο αυτή ήταν ο Κωνσταντίνος Κωτσίνιας. Αυτός στη συνέντευξή του είπε ότι

Τον Απρίλιο του 1947 οι αντάρτες είχαν πετύχει να έχουν «υπό τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο τους» αρκετές κοινότητες των Μαστοροχωρίων. Οι κοινότητες αυτές ήταν του Ασημοχωρίου, του Γοργοποτάμου, της Ζέρμας, της Λυκόρραχης, της Οξυάς, του Πληκατίου και των Χιονιάδων. Ταυτόχρονα οι αντάρτες σε ελεγχόμενες και μη από αυτούς κοινότητες άρχισαν τις πρώτες εκκαθαρίσεις των διορισμένων προέδρων και άλλων γνωστών κυβερνητικών παραγόντων. Από το φόβο της εκτέλεσης αυτή την εποχή αρκετοί αντίπαλοι του Δημοκρατικού Στρατού από τα εξουσιαζόμενα από τους αντάρτες Μαστοροχώρια κατέφυγαν πρόσφυγες στην Πυρσόγιαννη Μαστοροχωρίων καθώς και στην κωμόπολη της Κόνιτσας που τις κατείχε ο Στρατός.⁶⁰³

Όσοι δε από τους δηλωμένους φιλοκυβερνητικούς της περιοχής παρέμειναν στα χωριά τους βρέθηκαν στο μάτι του κυκλώνα. Ο πρόεδρος της Λυκόρραχης Φώτης Νούτσος που αναπλήρωνε τον εκτελεσθέντα πρόεδρο της κοινότητας Κοσμά Σδούκο εκτελέστηκε στις 19 Μαρτίου.⁶⁰⁴ Ο Φώτης Νούτσος σύμφωνα με πληροφορίες οπαδών του Δημοκρατικού Στρατού συλλήφθηκε και θανατώθηκε με την κατηγορία της οπλοφορίας και της συνεργασίας με το Τάγμα του Γαλάνη, το οποίο είχε εμφανιστεί αυτήν την περίοδο στην περιοχή.⁶⁰⁵ Επίσης, κάποιοι οπαδοί του Δημοκρατικού Στρατού του προσήπταν την κατηγορία της μεροληψίας στην επιλογή των παιδιών της Λυκόρραχης που προορίζονταν για το Κοινωφελές Ίδρυμα «Εγγύς Ανατολή» (NEAR EAST RELIEF FOUNDATION), το οποίο στεγαζόταν από το Νοέμβριο του 1945 στην Αναγνωστοπούλειο Γεωργική Σχολή της Κόνιτσας και

συλλήφθηκε με την κατηγορία ότι έδινε πληροφορίες στους αντάρτες σε βάρος του στρατού, πράγμα το οποίο ήταν αλήθεια εν μέρει, διότι δεν ήταν σε θέση να δώσει βαρύτιμες πληροφορίες.

⁶⁰³ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1596, Υποφ. VI, ό.π..

⁶⁰⁴ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. I, Επαρχία Κονίτσης, Υπ' αριθμ. 4 κατάστασις εμφανίονσα τους εκτελεσθέντες υπό των συμμοριτών.

⁶⁰⁵ Η υποτιθέμενη συνεργασία του Φώτη Νούτσου με το Τάγμα του Γαλάνη δίνεται από την προφορική μαρτυρία του Βασίλη Κολωνιάρη ο οποίος ομολόγησε ότι τον συνέλαβε (κασέτα 140, πλευρά α). Για τη δράση του Γαλάνη στην περιοχή από 7-3-1947 μέχρι και 11-3-47 βλέπε το ημερολόγιο του Γαλάνη στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1204/Ζ/1, «Διλοχία Λ.Ο.Κ. Γαλάνη- Συγκρότησις και δράσις (από το προσωπικόν μου ημερολόγιον)», σ. 7: «7-3-47 περί την μεσημβρίαν ειδοποιήθην ότι στο Κάντζικο κτυπήθηκε ένας λόχος του Πια από συμμορίτας και διετάχθην να κινήσω τον 22^ο λόχο που ήτο στα Γιάννενα για την Κόνιτσα. Εφυγα περί την 12^η ώρα και έφτασα 17.30. Εστειλα δυο διμοιρίες σε διάφορας αποστολάς. 12-3-47 επανήλθον όλοι οι άνδρες εις Κόνιτσαν». Ο Γαλάνης στο ημερολόγιό του αυτό δεν γράφει κάτι για συνεργασία με κατοίκους των Μαστοροχωρίων. Ίσως όμως να έγραφε στο ημερολόγιό του τα κατά τη γνώμη του σημαντικότερα γεγονότα. Για τον τρόπο σύλληψης του Φώτη Νούτσου καθώς και τις αιτίες σύλληψής του υπάρχουν οι εξής προφορικές μαρτυρίες: Αριστοτέλη Φασούλη, κασέτα 21, πλευρά β, Κ. Τ., κασέτα 43, πλευρά α, Χ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α, Β. Κ., κασέτα 142, πλευρά α-β, Ν. Σ., κασέτα 73, πλευρά α, Μ. Ν., κασέτα 95, πλευρά α, Π. Σ., κασέτα 109, πλευρά α, Σ. Ν., κασέτα 111, πλευρά α, Α. Φ., κασέτα 137, πλευρά β, Μ. Σ., κασέτα 162, πλευρά β, Χ. Κ., κασέτα 123, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

περιέθαλπε παιδιά ασθενικά και υποσιτισμένα, προερχόμενα από κατεστραμμένα χωριά της περιοχής από τον πόλεμο και την Κατοχή.⁶⁰⁶ Τέλος ο Φώτης Νούτσος είχε κατηγορηθεί από τους οπαδούς του Δημοκρατικού Στρατού ότι συνεννοήθηκε με το Στρατό να έρθει να συλλάβει τον στρατιωτικό υπεύθυνο του Κ.Κ.Ε. της Λυκόρραχης, για να μη τροφοδοτεί τους αντάρτες.⁶⁰⁷

Τον Απρίλιο εκτελέστηκε από τους αντάρτες η σύζυγος του προέδρου της Κοινότητας Καντσίκου, Αλεξάνδρα Πατσιωτού.⁶⁰⁸ Οι αντάρτες που είχαν περικυκλώσει το σπίτι της για να συλλάβουν τον άνδρα της, ο οποίος απουσίαζε εκείνη τη στιγμή, την πυροβόλησαν τη στιγμή που βγήκε στο παράθυρο του δευτέρου ορόφου για να φωνάξει βοήθεια.⁶⁰⁹ Εκτελέστηκε επίσης ο γνωστός λαογράφος των Μαστοροχωρίων, ο πρώην Εδেসίτης και μετέπειτα οπαδός της κυβερνητικής παράταξης, δάσκαλος Χαράλαμπος Ρεμπέλης, ο οποίος είχε συλληφθεί και την περίοδο των διενέξεων Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. -στην διάρκεια της Κατοχής- για τη συμπάθεια που είχε επιδείξει στην οργάνωση του Ζέρου.⁶¹⁰ Το Μάιο του 1947 πυρπόλησαν την οικία του προέδρου της Οξυάς Βιδάσης, ο οποίος εθεωρείτο και

⁶⁰⁶ Για το Ίδρυμα «Εγγύς Ανατολή» βλέπε το έγγραφο που υπάρχει στα γραφεία της Αναγνωστοπουλείου Σχολής στην Αθήνα (Ιπποκράτους 13) που έστειλε η οργάνωση Near East Foundation στην Εφορεία της Αναγνωστοπουλείου Γεωργικής Σχολής Κόνιτσας: Ελληνικόν Κοινωφελές Ίδρυμα «Εγγύς Ανατολή» (Συσταθέν υπό της Αμερ. Οργανώσεως Near East Foundation) – Οδός Βαλαωρίτου – Αθήναι – Εν Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1945, Προς την εν Ελλάδι Εφορείαν του Αναγνωστοπουλείου Γεωργικού Σχολείου Κονίτισης. Επίσης βλέπε τα Πρακτικά Η' Γενικής Συνελεύσεως της Αναγνωστοπουλείου Γεωργικής Σχολής Κόνιτσας, 14 Ιανουαρίου 1946. Τα έγγραφα αυτά δόθηκαν στην ερευνήτρια την 19-4-2004 από τους πληρεξούσιους των Σχολών Μιχαήλ Αναγνωστοπούλου. (Αρχειό Σχολών Μιχαήλ Αναγνωστοπούλου-Έδρα εν Βοστώνη Μασσαχουσέτης - ΗΠΑ - Πληρεξούσιοι εν Ελλάδι: Ιπποκράτους 13). (Michael Anagnos' Schools, Incorporated, 1907 Boston, Massachusetts, U.S.A.).

⁶⁰⁷ Προφορική μαρτυρία του Θ. Ν., κασέτα 133, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶⁰⁸ Βλέπε «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το Κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Κάντσικο Κονίτισης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1083, 3 Δεκεμβρίου 1948.

⁶⁰⁹ Προφορικές μαρτυρίες του Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά α και Γ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁶¹⁰ Για τις πυρπολήσεις των οικιών των εθνικοφρόνων καθώς και την εκτέλεση του δασκάλου Χ. Ρεμπέλη βλέπε το άρθρο «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Βούρμπιανη Κονίτισης», στην εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1089, 10 Δεκεμβρίου 1948. Ο Εθνικός Αγών αναφέρει την εκτέλεση του Ρεμπέλη χωρίς χρονολογία. Για την εκτέλεση επίσης του Χ. Ρεμπέλη στις 23-5-1947 βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων Φ. 1670, υποφ. Ι, «Περύληπτική κατάσταση κοινότητας Βούρμπιανης – Εκτελεσθέντα άτομα». Ο δάσκαλος Χαρ. Ρεμπέλης είχε ξανασυλληφθεί ως εθνικόφρονας και ως Εδেসίτης το Νοέμβριο του 1943 που είχε εξαπολυθεί κύμα συλλήψεων εναντίον των Εδেসιτών από τον Ε.Λ.Α.Σ.

μάλλον υπήρξε σε μεγάλη κλίμακα καταχραστής της ΟΥΝΡΑ.⁶¹¹ Τον ίδιο μήνα πυρπολήθηκαν οι οικίες των εθnikοφρόνων Βουρμπιανιτών Μ. Οικονόμου, ιερέως, Μ. Βλάχου, και Ζ. Κατσένη. Μάιο ή Ιούνιο πυρπολήθηκε η οικία του προέδρου του Καντσίκου Χαράλαμπου Πατσιωτού αλλά και η οικία του εθnikόφρονα Ιωάννη Σιούτη.⁶¹² Το γεγονός της πυρπόλησης των οικιών των δύο εθnikοφρόνων από το Κάντσικο πυροδότησε συλλήψεις υπόπτων Καντσιωτών εκ μέρους της κυβέρνησης.

4.3 Οι Μαστοροχωρίτες στις επιχειρήσεις «Κόραξ» και «Βέλος»

Η ανάπτυξη του αντάρτικου το 1947 δεν περιοριζόταν μόνο στα Μαστοροχώρια, αλλά είχε επεκταθεί σε μεγάλο μέρος της ελληνικής επικράτειας, καθώς οι αντάρτες μέχρι την Άνοιξη του 1947 είχαν δημιουργήσει ζώνες όπου είχαν εξαφανιστεί οι πολιτικές, στρατιωτικές ή αστυνομικές Αρχές της χώρας. Διαπιστώνοντας το Γενικό Επιτελείο του Στρατού το δυνάμωμα του αντάρτικου σε μεγάλο μέρος της χώρας άρχισε να εκπονεί σχέδια πολεμικών επιχειρήσεων. Η επιχείρηση αποτελούνταν από επί μέρους επιχειρησιακά σχέδια, στα οποία έδωσαν το όνομα «Τέρμινους» και απέβλεπαν στην εξόντωση των ανταρτών κατά κύριο λόγο στην κεντρική Ελλάδα και κατά δεύτερο στα βόρεια σύνορα της χώρας. Για την κατατρόπωση των ανταρτών στις περιοχές των Αγράφων, υψιπέδου Νευρουπόλεως, Κόζιακα και άνω κοιλάδας του Αχελώου εφαρμόστηκε το επιχειρησιακό σχέδιο «Αετός». Για την εκκαθάριση των ανταρτών στις περιοχές Χασίων, Αντιχασίων και Καμβουνίων το επιχειρησιακό σχέδιο «Ιέραξ». Για την εξόντωση των ανταρτών στην περιοχή Ολύμπου-Πιερίων το επιχειρησιακό σχέδιο «Κύκνος». Για την εξάλειψη των ανταρτών από τις περιοχές Οσσας-Μαυροβουνίου και Πηλίου το επιχειρησιακό σχέδιο «Πελαργός». Τέλος για τη δραστική αντιμετώπιση των ανταρτών κατά μήκος

⁶¹¹ Βλέπε «Νεώτερες πληροφορίες. Πυρσόγιαννη. 17», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, αρ. φ. 767, 18 Μαρτίου 1947. Για τον εμπρησμό της οικίας του Βαδάση βλέπε και έγγραφο των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1596, Υποφ. VI, Επαρχία Κονίτσης, Προς το Υπουργείο Εσωτερικών, Διεύθυνσις Διοικήσεως, Εν Κονίτση τη 5-4-1947.

⁶¹² Για το γεγονός της πυρπόλησης των καντσιώτικων σπιτιών βλέπε Εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, αρ. φ. 846, 20 Ιουνίου 1947. Για την πυρπόληση επίσης των Καντσιώτικων σπιτιών βλέπε το άρθρο «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας - Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγήι - Ληστεΐαι - Ερήμωσις - Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον - Κάντσικο Κονίτσης», στην εφ. *Εθnikός Αγών*, αρ. φ. 1083, 3 Δεκεμβρίου 1948: «Πυρπολήσεις: Επυρπολήθη η οικία του προέδρου Χαρ. Πατσιωτού την 15^{ην} Μαΐου 1947 και του Γ. Σιούτη την 16^{ην} Ιουνίου 1947». Το Γ. Σιούτης αντιστοιχεί στο Ιωάννης Σιούτης. Η διακρίβωση έγινε με τη βοήθεια των προφορικών μαρτυριών των: Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά α και Γ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

των βορειοδυτικών συνόρων εκπονήθηκε το στρατιωτικό σχέδιο «Κόραξ», το οποίο θα ξεκινούσε από τα Ζαγόρια με προσανατολισμό το Σμόλικα, το Γράμμο και το Βόιο.⁶¹³

Στο πλαίσιο του επιχειρησιακού σχεδίου «Κόραξ», δόθηκε στις 20 Μαΐου από την 1^η Στρατιά του Κυβερνητικού Στρατού διαταγή για μια σειρά από ενέργειες που απέβλεπαν στην πλήρη εξόντωση των ανταρτών στην περιοχή Γράμμου-Βοΐου, στον εγκλωβισμό τους κατά μήκος των βόρειων συνόρων και στην καταδίωξη των υπολειμμάτων τους εκτός των Εθνικών συνόρων.⁶¹⁴ Ο χρόνος δε εκτελέσεως οριζόταν ως εξής: «Χ ημέρα ουχί βραδύτερον της 28 Μαΐου».

Στις 21 Μαΐου έγιναν κιόλας οι πρώτες συγκρούσεις στα Μαστοροχώρια στο πλαίσιο της επιχείρησης «Κόρακας». Κατ' αυτή τη σύγκρουση συνελήφθησαν από τους αντάρτες δύο διμοιρίες του Κυβερνητικού Στρατού, η μία στη Βουρμπιανη και η άλλη στην Πυρσόγιαννη.⁶¹⁵ Έγινε επίσης μία μάχη στον προφήτη Ηλία της Πυρσόγιαννης,⁶¹⁶ κατά την οποία εξακόσιοι τον αριθμό αντάρτες επιτέθηκαν εναντίον του 1^{ου} Λόχου του 582 Τάγματος Πεζικού του Κυβερνητικού Στρατού. Οι άνδρες του Στρατού συμπύχθηκαν λόγω της συντριπτικής υπεροχής «δυνάμεων και πυρών» των ανταρτών. Την κατάσταση έσωσαν δύο στρατιώτες που παρέμειναν στο ύψωμα παρά τη σύμπτυξη των συναδέρφων τους και συγκράτησαν τους αντάρτες που είχαν φτάσει σε απόσταση 30 μέτρων. Έτσι έδωσαν τη δυνατότητα στο Λόχο τους να διενεργήσει αντεπίθεση και να κερδίσει τη μάχη. Οι γενναίοι στρατιώτες του Κυβερνητικού Στρατού ήταν ο Μιλτιάδης Κολωνιάρης από τη Λυκόρραχη και ο Γεώργιος Τατσης⁶¹⁷ από τη Λαγκάδα· αμφότεροι Μαστοροχωρίτες. Ο Στρατός τους τίμησε με την απονομή του «Πολεμικού Σταυρού», ιδιαίτερα δε τον Λυκορραχίτη Μιλτιάδη Κολωνιάρη τον τίμησε και με προαγωγή στο βαθμό του Δεκανέα, επειδή επέδειξε θάρρος και ψυχραιμία εξαιρετική, απήφησε το θάνατο και κράτησε τους

⁶¹³ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 275-276.

⁶¹⁴ «Διαταγή επιχειρήσεων υπ' αριθμ. 5 (Συνθηματικόν Κόραξ), 1^η Στρατιά, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου 1944-1949*, τ. 5^{ος}, αρ. εγγ. 15, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 150.

⁶¹⁵ Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 107-109.

⁶¹⁶ Ότι έγινε η μάχη στην Πυρσόγιαννη το γνωρίζουμε από την Υ.Σ.Α, μικροφίλμ υπ' αριθμ. 9 του 625 Τ.Π, Κοινοποίησις Διαταγής υπ' αριθμ. 12502/131/4-8-47 (στο τέλος του μικροφίλμ). Επίσης στην ίδια υπηρεσία βλέπε «Προσθήκη Η.Δ. 582 Τ.Π. στις 22.5.47», μικροφίλμ υπ' αριθμ. 6 και «Ημερήσια Διαταγή 582 Τ.Π. στις 10.8.47, μικροφίλμ υπ' αριθμ. 6. Ότι έγινε δε η σύγκρουση στον Προφήτη Ηλία της Πυρσόγιαννης το γνωρίζουμε από την προφορική μαρτυρία του Μ. Κ., κασέτα 68, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶¹⁷ Ψευδώνυμο.

αντάρτες που τον πλησίασαν σε απόσταση 30 μέτρων.⁶¹⁸ Στη μάχη αυτή ο Μιλτιάδης Κολωνιάρης πολέμησε ηρωικά έχοντας στην αντίπερα όχθη τα δύο αδέρφια του, Βασίλη και Νίκο, αλλά και άλλους συγχωριανούς του. Οι αντάρτες με τους τηλεβόες φώναζαν στον Μιλτιάδη: - «Κολωνιάρη Μιλτιάδη παραδώσου, εδώ είναι ο Βασίλης ο αδερφός σου, ο Νίκος...». Κι αυτός τους απάντησε: - «Τώρα που είμαι εγώ εδώ, ελάτε εσείς, εγώ θα σας σώσω. Όποιος χωριανός, κι όποιος θέλει να παραδοθεί, εγώ είμαι εδώ. Δεν πρόκειται να πάθει κανένας τίποτα».⁶¹⁹ Το περιστατικό αυτό δείχνει πως στον πόλεμο αυτό οι δεσμοί αίματος είχαν αποδιαρθρωθεί, και το ιδεολογικό χάσμα μεταξύ των δύο παρατάξεων ήταν αγεφύρωτο.⁶²⁰

Αξιοσημείωτη είναι η δράση του Βασιλείου Κουρλού από την Πυρσόγιαννη, ο οποίος υπηρετούσε στο Λόχο Προκαλύψεως της Κόνιτσας και συλλήφθηκε από τους αντάρτες στη μάχη της Βούρμπιανης στις 21 Μαΐου 1947. Αιχμαλωτισθείς υπηρετούσε στο συγκρότημα των Νεμέρτσικα, Σπύρου Σκεύη και Χαρίση Σδραύου. Το συγκρότημα αυτό αποχώρησε από την Αετομηλίτσα και έφθασε στις 5 Ιουνίου στον Άγιο Κωνσταντίνο Γορίτσης Κόνιτσας, όπου σκόπευε να διημερεύσει. Ο Βασίλειος Κουρλός δραπέτευσε από τους αντάρτες, παραδόθηκε στο Στρατό και έδωσε όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για τη θέση και τις κινήσεις της ομάδας των ανταρτών στην οποία υπηρετούσε. Στη μάχη που δόθηκε ανάμεσα στο Στρατό και το συγκρότημα των ανταρτών στη θέση Κούλα, βορειανατολικά της Λιτονιαβίστης, αιχμαλωτίστηκαν από το Στρατό 3 Καστανιανίτες στρατιώτες του 3^{ου} Λόχου Προκαλύψεως Κόνιτσης, οι οποίοι είχαν αιχμαλωτισθεί από τους αντάρτες στη μάχη της Βούρμπιανης. Αιχμαλωτίστηκαν, επίσης, δυο Λυκορραχίτες, εκ των οποίων ο ένας ήταν ο Ηλίας Φασούλης του Γεωργίου, ο οποίος, αν και ήταν ορκισμένο μέλος του διορισμένου από την Κυβέρνηση Διοικητικού συμβουλίου της Λυκορραχης, επιστρατεύθηκε από τους αντάρτες τέλος του 1946 αρχές του 1947. Τέλος αιχμαλωτίστηκαν: 1 Καντσιώτης, 1 Γοργοποταμίτης και 2 Πληκαδίτες.⁶²¹

⁶¹⁸ Για την περιγραφή της μάχης βλέπε στην την «Προσθήκη Η.Δ. 582 Τ.Π. στις 22.5.47», μικροφίλμ υπ' αριθμ. 6 και «Ημερήσια Διαταγή 582 Τ.Π. στις 10.8.47», μικροφίλμ υπ' αριθμ. 6 (Υ.Σ.Α.). Δεν συνάγεται όμως το αξιοσημείωντο της μάχης αυτής από τις γραπτές αρχειακές πηγές, αλλά από τις προφορικές μαρτυρίες.

⁶¹⁹ Προφορική μαρτυρία Μ. Κ., κασέτα 68, πλευρά β και κασέτα 156, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

⁶²⁰ Ο τίτλος «Αδελφοφάδες» που έδωσε ο Ν. Καζαντζάκης σε ένα έργο του που αφορούσε τον Εμφύλιο αποδίδει κυριολεκτικά και όχι μεταφορικά το χαρακτήρα αυτού του πολέμου.

⁶²¹ * Για το γεγονός της κατάδοσης του συγκροτήματος Νεμέρτσικα-Σκεύη-Σδραύου στο Στρατό από τον Πυρσογιαννίτη Β. Κουρλό, τη μάχη βορειανατολικά της Λιτονιαβίστης και την αιχμαλωσία των

Εν τω μεταξύ η επιχείρηση Κόρακας που απέβλεπε στην εξόντωση των ανταρτών του Γράμμου και στην εκδίωξη των υπολειμμάτων τους εκτός εθνικών συνόρων συνεχιζόταν. Στην πρώτη αυτή μάχη του Γράμμου έγιναν πολλές συγκρούσεις ανάμεσα στους αντάρτες και τον Κυβερνητικό Στρατό, λίγες όμως από αυτές έλαβαν χώρα στα Μαστοροχώρια. Τη νύχτα της 6^{ης} προς 7^η Ιουλίου οι αντάρτες επιτέθηκαν στις δυνάμεις του Στρατού στην Οξυά, αλλά ο Στρατός κατόρθωσε και τους απέκρουσε.⁶²² Αν και οι περισσότερες μάχες δόθηκαν τον Ιούλιο μήνα στο Γράμμο Δυτικής Μακεδονίας, οι αντάρτες που είχαν το σύνθημα «φασίστες δε θα πατήσετε το Γράμμο» βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη θέση. «Η πίεση των κυβερνητικών δυνάμεων μεγάλωνε συνεχώς και η σύγκρουση έτεινε να εξελιχθεί σε μάχη φθοράς» σε βάρος τους.⁶²³ Έτσι επιχείρησαν διάφορους ελιγμούς προς άλλες κατευθύνσεις με αξιοσημείωτα αποτελέσματα. Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι ο ελιγμός που ξεκίνησε από Λυκόρραχη-Σταυρό Αετομηλίτσας, γνωστός ως ο πρώτος ελιγμός της Ηπείρου. Αποσκοπούσε στη διείσδυση των τμημάτων του Αρχηγείου της Ηπείρου στην περιοχή Λάκκα-Σούλι Ηπείρου και του αποσπάσματος του Αρχηγείου των Χασίων στα Χάσια. Έτσι θα επιτυγχανόταν η αναστάτωση «της γενικής διατάξεως» των κυβερνητικών δυνάμεων. Πιο αναλυτικά οι κυβερνητικές δυνάμεις θα μεταφέρονταν νοτιότερα, και ο χώρος του Γράμμου-Βοΐου που ήταν μεγάλης στρατηγικής αξίας για τους αντάρτες θα εκκενωνόταν.⁶²⁴ Πριν γίνει ο ελιγμός και η διείσδυση στα νότια της Ηπείρου, στη Γκουστερίτσα της Λυκόρραχης

υπόλοιπων Μαστοροχωριτών βλέπε Ιστορικό Αρχείο Αρχηγείου Ελληνικής Αστυνομίας, Φ. Α. Δ. Χ. Ηπείρου / Δ. Χ. Ιωαννίνων / Υ. Χ. Κονίτσης, «Διοικήσεις Χωροφυλακής Ιωαννίνων, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθμ. πρωτ. 53/52/29πβ, Ιωάννινα τη 25 Ιουνίου 1947, Προς την Ανωτέραν Δ/νσιν Χωροφυλακής Ηπείρου, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας – Ενταύθα». * Η πληροφορία ότι ο Ηλίας Φασούλης ήταν εθνικόφρονος δόθηκε από μαρτυρία Λυκορραχιτών μη καταγεγραμμένη. Η εθνικοφροσύνη του όμως προκύπτει και από το διορισμό του ως μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου της Λυκόρραχης καταρχάς και ως αντιπροέδρου σε δεύτερη φάση. Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, Επαρχία Κονίτσης προς Νομαρχία Ιωαννίνων, Εν Κονίτση τη 7-3-1946, αρ. πρωτ. 2054. Στις 9 Οκτώβρη δε του 1946 προτάθηκε για αντιπρόεδρος του διορισμένου Κοινοτικού Συμβουλίου. Βλέπε Φ. 1557, ό.π., Επαρχία Κονίτσης αρ. πρωτ. 2275/9-10-1946, Προς Νομαρχίαν Ιωαννίνων, Γραφείον Νομάρχου, Ιωάννινα Ελήφθη 14-10-46/αριθμ. πρωτ. 9302. Τελικά στις 11 Ιανουαρίου 1947 διορίστηκε ως κοινοτικός σύμβουλος. Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1557, Υποφ. VI, Συμπλήρωσις Κοινοτικού Συμβουλίου Λυκορράχης Κονίτσης (απόφαση Νομάρχου). Ότι προσέκειτο δε στην εθνικόφρονα παράταξη είναι φανερό και από το γεγονός ότι προτείνεται και πάλι ως κοινοτικός σύμβουλος στις 27-9-1948. Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1648, Υποφ. IV, Επαρχία Κονίτσας.

⁶²² «Ειδικό Δελτίον 'Κόραξ' υπ' αριθμ. 9, 8-7-49», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 5^{ος}, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 426.

⁶²³ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 310.

⁶²⁴ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945 – 1949*, Αθήνα 1956, 244-248 Επίσης ότι στόχευαν οι αντάρτες με τον ελιγμό να βγουν στην περιοχή Λάκκας Σουλίου βλέπε Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945 – 1949 (Δημοκρατικός Στρατός – Κυβερνητικός Στρατός)*, Α', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 232.

συγκεντρώθηκαν όλα τα στρατιωτικά και πολιτικά στελέχη των ανταρτών: Γιαννούλης, Υψηλάντης, Χείμαρρος, Φωκάς, Κολιγιάννης, Νεμέρτσικας, Παλαιολόγος, Κικίτσας, Στρίγκος, και συζήτησαν τα του ελιγμού.⁶²⁵ Τα Αποσπάσματα των ανταρτών της Ηπείρου και των Χασίων, ξεκίνησαν από Λυκόρραχη - Αετομηλίτσα το πρωί της 9^{ης} Ιουλίου. Το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων αυτών ακολούθησε τη διαδρομή Λυκόρραχη - Σταυρό Αετομηλίτσας- Πληκάτι - Αμάραντο και ένα τμήμα τους ακολούθησε τη διαδρομή Λυκόρραχη - Φούρκα - Γύφτισσα - Στράτσανη.⁶²⁶ Την 11^η Ιουλίου έγινε μεταξύ ανταρτών και Κυβερνητικού Στρατού μάχη στη Στράτσανη Κόνιτσας. Στις 12 Ιουλίου οι αντάρτες κατέλαβαν Δερβένι και Πάπιγκο και στις 13 τη γέφυρα Μπουραζανίου, την οποία κατέλαβαν, συνέλαβαν πολλούς αιχμαλώτους στρατιώτες και περισυνέλεξαν πολλά λάφυρα.⁶²⁷ Σε αυτή τη μάχη αιχμαλωτίστηκε και ο Λυκορραχίτης στρατιώτης Απόστολος Φασούλης του Νικολάου, ο οποίος μετά την αιχμαλωσία του από το Δημοκρατικό Στρατό παρέμεινε σε αυτόν, «πολέμησε γενναία»,⁶²⁸ και κάποια στιγμή τα ίχνη του εξαφανίστηκαν.⁶²⁹

Οι ελυσόμενοι αντάρτες που είχαν αφετηρία τα Μαστοροχώρια, όταν έφθασαν στο Μπουραζάνι δημιούργησαν απειλή στο Κυβερνητικό Στρατόπεδο, καταρχάς για την πόλη της Κόνιτσας και κατόπιν για την πόλη των Ιωαννίνων. Στα Ιωάννινα επικράτησε χάος, οι υπηρεσίες έκαιγαν τα αρχεία τους, οι αξιωματικοί και

⁶²⁵ Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 130.

⁶²⁶ Για τον ελιγμό της Ηπείρου με αφετηρία τη Λυκόρραχη και την Αετομηλίτσα βλέπε Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., 244-248, Νίκο Ζιάγκος, ό.π., 231-2, Αντιστρατήγου Κικίτσα, «Η μάχη του Γράμμου, 26/6/47-22/7/47», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 3 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 75-79, Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 308-313.

⁶²⁷ Αντιστρατήγου Κικίτσα, ό.π..

⁶²⁸ Ο Κυβερνητικός Στρατός φέρει τον Απόστολο Φασούλη ως εξαφανισθέντα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, VIII Μεραρχία, Βιβλίον Απωλειών, Φ. 1166/Β/1, σ. 73: «Εξαφανισθέντες. α/α: 63. Βαθμός: Στρατιώτης. Οπλον: Πεζικόν. Ονοματεπώνυμον: Φασούλης Απόστολος. Ονομα Πατρός: Νικόλαος. Μονάς εις ην ανήκει: 625 Τάγμα. Καταγωγή: Χωρίον Λυκόρραχη. Δήμος: Κονίτσης. Νομός: Ιωαννίνων. Κλάσις: 1941. Τόπος εξαφανισμού: Μπουραζάνι. Χρονολογία εξαφανίσεως: 1947. Μην: Ιούλιος. Ημέρα: 14. Παρατηρήσεις: Γνώμη Διοικητού της Μονάδος περί των συνθηκών της εξαφανίσεως: Εξηφανίσθη κατά την μάχην Μπουραζανίου στην επίθεσιν των συμμοριτών κατά του 3^{ου} Λόχου». Όμως το στέλεχος του Δημοκρατικού Στρατού Βασίλης Καραγιάννης τον φέρει ως αιχμάλωτο των ανταρτών. Βλέπε Βασίλης Καραγιάννης, ό.π., 133: «Η κατάληψη της γέφυρας του Μπουραζανίου, αναγνώστη, είναι, πράγματι, μια ηρωική πράξη, που κανένας δεν μπορεί να τη μειώσει. [...] Εδώ πιάσαμε και δύο αιχμαλώτους. Τον Φασούλη από τη Λυκόρραχη και κάποιον άλλον, που δε θυμάμαι το όνομά του. Ο Φασούλης παρέμεινε στο Δ.Σ. και πολέμησε, έκτοτε, γενναία».

⁶²⁹ Θα αιωρείται πάντα το ερώτημα αν ο Απόστολος Φασούλης έπεσε «πολεμώντας ηρωικά» κατά του Στρατού ή αν κατέστη γνωστό στους αντάρτες ότι ως στρατιώτης υπηρετούσε ένα διάστημα στη φρουρά φυλακών της Ζακύνθου και τον εκτέλεσαν οι αντάρτες. Η πληροφορία ότι ο Απόστολος Φασούλης υπηρετούσε ως φρουρά των φυλακών Ζακύνθου βρίσκεται στην προφορική μαρτυρία του Β. Φ., κασέτα 131, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

οι υπάλληλοι φυγάδευαν τις οικογένειές τους, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης έφτασε στην πόλη εσπευσμένα και ο βασιλιάς Παύλος θορυβήθηκε.⁶³⁰ Όμως ενώ οι πάντες θορυβήθηκαν για την εισβολή των ανταρτών στα Γιάννενα, αυτοί «τη νύχτα της 15^{ης} προς 16^{ης} Ιουλίου στράφηκαν προς τα Ζαγόρια και από εκεί προς τα ενδότερα της Πίνδου».⁶³¹

Μετά τον ελιγμό οι δυνάμεις του στρατού και των ανταρτών που παρέμειναν στα Μαστοροχώρια ήταν λίγες· εντούτοις συνέχισαν τις συγκρούσεις. Στις 10 Ιουλίου οι αντάρτες χτύπησαν τμήμα του 582 Τάγματος Στρατού στη Βούρμπιανη,⁶³² στις 11 Ιουλίου οι αντάρτες διατηρούσαν 2 Τάγματα στις Χιονιάδες, μέρος των οποίων κατέβηκε και βοήθησε στη μάχη του Μπουραζανίου, και ένα Τάγμα στη Ζέρμα. Στις 17 Ιουλίου ο Στρατός εξακολουθούσε να διατηρεί στρατιωτικά σώματα στα δυο χωριά των Μαστοροχωρίων, την Πυρσόγιαννη και το Κάντσικο. Στις 18 Ιουλίου οι αντάρτες εισήλθαν στη Λαγκάδα και στις 19 είχαν εγκατεστημένο Λόχο στα υψώματα της Πυρσόγιαννης. Την ίδια μέρα κρατούσαν τη Λυκόρραχη και το Πληκάτι.⁶³³ Και οι δύο αντίπαλοι απέδιδαν μεγάλη σημασία στη στρατηγική αξία του Γράμμου, και μετά τη διολίσθηση του μεγαλύτερου μέρους των δυνάμεών τους προς άλλες κατευθύνσεις δεν εγκατέλειπαν τις θέσεις τους και αγωνίζονταν για την επέκταση της κυριαρχίας τους.

Παρόλα αυτά, οι αντάρτες κάποια στιγμή έκαναν μία κίνηση αντίθετη από την επιδίωξή τους, που ήταν να μη πατήσει ο Στρατός το Γράμμο. Προχώρησαν, δηλαδή, σε προσωρινή εκκένωση του Γράμμου με σκοπό τη διάθεση δυνάμεων τους για τη μάχη των Γρεβενών που συνήφθη στις 25 Ιουλίου. Σύμφωνα με τον υπαρχηγό του

⁶³⁰ Για τον πανικό που δημιουργήθηκε στο Κυβερνητικό Στρατόπεδο από τον ελιγμό των ανταρτών που ξεκίνησε από τη Λυκόρραχη βλέπε 1) «Εκθεσις επί των γεγονότων της Ηπείρου από 13-16 Ιουλίου ε.ε. (Κατηρήσθη επί ερωτημάτων τεθέντων υπό του Αρχηγού ΓΕΣ)», 1^η Στρατιά, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 5, αρ. εγγ. 67, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 463-469, Νίκος Ζιάγκος, ό.π., 231-236, Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990, 100-105, Βασίλης Γκανάτσιος (Χείμαρρος), *Ένας δάσκαλος Καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας) 2004, 348-351, Φοίβος Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, τ. 10^{ος}, Αθήναι (Νεόκοσμος) 1975, 165-168, Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 312 – 313.

⁶³¹ Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 313

⁶³² «Ειδικόν Δελτίον 'Κόραξ' υπ' αριθμ. 12, 11-7-47», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 5^{ος}, ό.π., 430.

⁶³³ Για την είσοδο των ανταρτών στη Λαγκάδα και την κατοχή από αυτούς των υψωμάτων της Πυρσόγιαννης βλέπε «Ειδικόν Δελτίον 'Κόραξ' υπ' αριθμ. 22» που εξέδωσε το Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνσις Επιχειρήσεων ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 5^{ος}, ό.π., 446. Επίσης για την κυριαρχία των ανταρτών στο Πληκάτι και τη Λυκόρραχη βλέπε Αντιστρατήγου Κικίτσα, «Η μάχη του Γράμμου, 26/6/47-22/7/47», ό.π., 78.

Αρχηγείου Γράμμου – Βοΐου, Αχιλλέα Παπαϊωάννου, αυτό ήταν ένα από μεγαλύτερα στρατηγικά λάθη των ανταρτών, διότι ο Γράμμος αποτελούσε τη δίοδο για τον ανεφοδιασμό από την Αλβανία, και αν περνούσε στα χέρια των Κυβερνητικών δυνάμεων, το αντάρτικο θα έσβηνε.⁶³⁴ Όμως ο Κυβερνητικός Στρατός δεν κατέλαβε το Γράμμο όσο οι αντάρτες έλειπαν για το χτύπημα των Γρεβενών. Τουναντίον απέσυρε κι αυτός τις δυνάμεις του στα Γρεβενά.

Έτσι, στις 20 Ιουλίου, λίγο δηλαδή πριν από τη μάχη των Γρεβενών, ο Δημοκρατικός Στρατός έδωσε εντολή στις οικογένειες των ανταρτών της Λυκόρραχης να μπουν στην Αλβανία και στη συνέχεια απέσυραν το σύνολο των μαχητών τους από το χωριό.⁶³⁵ Περίπου 35 Λυκορραχίτες εγκατέλειψαν εκείνη την ημέρα τα σπίτια τους και πέρασαν τα σύνορα.⁶³⁶ Αυτή είναι η πρώτη έξοδος των Λυκορραχιτών στη γείτονα χώρα. Βέβαια η εντολή της αποχώρησης για την Αλβανία των αμάχων που είχαν μέλη στο Δημοκρατικό Στρατό δε δόθηκε αποκλειστικά στους Λυκορραχίτες. 70 οικογένειες από την Αετομηλίτσα, για παράδειγμα, πέρασαν εκείνες τις ημέρες τα σύνορα.⁶³⁷ Στο στρατόπεδο του Πρένες της Αλβανίας όπου καταυλίστηκαν οι περισσότεροι πρόσφυγες Λυκορραχίτες συνάντησαν περίπου 6.000 αμάχους από την Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία.⁶³⁸

⁶³⁴ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Ο αληθινός Γράμμος. Θρύλος και πραγματικότητα 1940 – 1949*, Θεσσαλονίκη (Μπίμπης), χ.χ. 92-93.

⁶³⁵ Την πληροφορία ότι έφυγαν να συμμετάσχουν στη μάχη των Γρεβενών οι λίγες δυνάμεις των ανταρτών που υπήρχαν στη Λυκόρραχη τη δίνουν οι εξής προφορικές μαρτυρίες: Β. Κ., κασέτα 140, πλευρά β, Ο. Κ., κασέτα 51, πλευρά α, Β. Κ., κασέτα 113, πλευρά α, Π. Σ., κασέτα 109, πλευρά α. Αυτή η μαρτυρία δίνει λάθος ημερομηνία της μάχης των Γρεβενών. Όμως αναφέρει ότι είχαν φύγει όλοι οι αντάρτες από τη Λυκόρραχη, όταν έγινε η μάχη των Γρεβενών.

⁶³⁶ Για την πρώτη αυτή έξοδο των ανταρτοοικογενειών της Λυκόρραχης στην Αλβανία έχουμε τις εξής προφορικές μαρτυρίες: Β. Κ., κασέτα 140, πλευρά β, Ο. Κ., κασέτα 51, πλευρά α, Χ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α, Ν. Σ., κασέτα 74, πλευρά α, Χ. Σ., κασέτα 92, πλευρά β, Β. Κ., κασέτα 113, πλευρά α. Υπάρχει επίσης η χειρόγραφη αυτοβιογραφία του Π. Σ. (Λυκόρραχη). Επίσης βλέπε στο Γεώργιος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία- Ρουμανία, 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊανδρος) 1983, 17-34. Τέλος βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Χωριό Λυκόρραχη, Οικογένειαι ή άτομα αποχωρήσαντα οικειοθελώς για την Αλβανία: «Α/Α: 1, Α/Α: 8, Α/Α: 31, Α/Α: 32, Α/Α: 33, Α/Α: 34, Α/Α: 35, Α/Α: 36, Α/Α: 37, Α/Α: 38, Α/Α: 39, Α/Α: 40, Α/Α: 41, Α/Α: 42, Α/Α: 43, Α/Α: 44, Α/Α: 45, Α/Α: 46, Α/Α: 47, Α/Α: 48, Α/Α: 49, Α/Α: 50, Α/Α: 51, Α/Α: 52, Α/Α: 53, Α/Α: 54, Α/Α: 55, Α/Α: 56, Α/Α: 57, Α/Α: 58, Α/Α: 60, Α/Α: 61, Α/Α: 62, Α/Α: 103, Α/Α: 105 Σημειωτέον ότι η κατάσταση των απερχομένων αυτή την περίοδο στην Αλβανία είναι σχεδόν ακριβής. Απουσιάζουν μόνο 2 Λυκορραχίτες. (Προφορική μαρτυρία Ν. Σ., κασέτα 74, πλευρά α - Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶³⁷ Προφορική μαρτυρία του Α. Κ., κασέτα 59, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁶³⁸ Γιώργος Σδούκος, ό.π., 14-23. Η πληροφορία που δίνει ο Γιώργος Σδούκος για τον αριθμό των προσφύγων του 1947 δεν είναι διασταυρωμένη με άλλες πηγές. Επίσης ο Γιώργος Σδούκος δίνει την πληροφορία ότι οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων στο Πρένες της Αλβανίας ήταν άθλιες. Τους πρόσφυγες επέβλεπε ένας Μπουλκιώτης, ο οποίος συμπεριφερόταν με τη σταλινική σκληρότητα.

Μετά τη μάχη των Γρεβενών 2500 με 3000 αντάρτες ξαναεπέστρεψαν στο Γράμμο για να τον αποκαθάρουν από τις κυβερνητικές δυνάμεις με σκοπό να μεταφέρουν σε αυτόν το Αρχηγείο τους και το κλιμάκιο του Πολιτικού Γραφείου από το Βελιγράδι.⁶³⁹ Ο Στρατός, ο οποίος κι αυτός από την πλευρά του απέβλεπε στο να αποκαθάρει το Γράμμο από τους αντάρτες σχεδίασε νέο επιχειρησιακό Σχέδιο που το ονόμασε «Βέλος». Η επιχείρηση αυτή αποσκοπούσε στην αναζήτηση των ανταρτών και στη διενέργεια επιθέσεων εναντίον τους οπουδήποτε. Διέφερε πολύ από την επιχείρηση «Κόρακας», η οποία απέβλεπε στην κατάληψη συγκεκριμένων θέσεων και είχε πρόθεση να εγκλωβίσει τους αντάρτες στο Γράμμο.

Η επιχείρηση «Βέλος» άρχισε στις 10 Αυγούστου και τελείωσε στις 10 Σεπτεμβρίου του 1947. Μία από τις σφοδρότερες μάχες που έλαβαν χώρα στο Γράμμο στις 13 Αυγούστου ήταν η μάχη του Ταμπουρίου του Καντσίκου. Το 582 Τάγμα Πεζικού αιφνιδιάστηκε από τους αντάρτες. Στρατός και αντάρτες ήρθαν σώμα με σώμα, και ο Στρατός συμπύχθηκε άτακτα στη Μόλιστα. Αιχμαλωτίστηκαν 114 στρατιώτες και 5 αξιωματικοί.⁶⁴⁰ Σ' αυτή τη μάχη πολέμησε και πάλι με εξαιρετική γενναιότητα από τις τάξεις του Κυβερνητικού Στρατού ο Λυκορραχίτης Μιλτιάδης Κολωνιάρης που ήταν σκοπευτής του Λοχαγού Νικολάου Μαμαλάκη.⁶⁴¹ Μετά τη μάχη της Γύφτισσας Λαγκάδας και Ταμπουρίου του Καντσίκου, στις 13 Αυγούστου περνούν στα χέρια των ανταρτών και τα μοναδικά χωριά των Μαστοροχωρίων που κατείχε ο Στρατός, το Κάντσικο και η Πυρσόγιαννη.⁶⁴² Έτσι και η επιχείρηση «Βέλος» του Κυβερνητικού Στρατού τελείωσε άδοξα γι αυτόν και οι διοικητές του διαπίστωσαν ότι χρειαζόταν πολύ περισσότερες δυνάμεις καθώς και εφεδρείες για την εκκαθάριση του Γράμμου. Αυτή η απώλεια και των τελευταίων προμαχόνων του

⁶³⁹ Για την απόφαση εγκαθίδρυσης του Γενικού Αρχηγείου στη Βόρεια Πίνδο μετά τη μάχη των Γρεβενών βλέπε Γεράσιμος Μαλταΐζος (Τζουμερκιώτης), *Δ.Σ.Ε., Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (Ζητήματα στρατηγικής και ταχτικής της ηγεσίας του)*, Αθήνα 1984, 131.

⁶⁴⁰ Εκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεως Βέλος, 1^η Στρατιά, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 40, ό.π., 226-237.

⁶⁴¹ «Πόρισμα ΕΔΕ επί ατυχήματος 582 Τ.Π. εις τοποθεσία Γύφτισσα – Ταμπούρι», VIII Μεραρχία, Β'Σ.Σ., ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1101/Δ/15, 52.

⁶⁴² Αντιστράτηγου Κικίτσα, «Η μάχη του Γράμμου, 26.6.47-22.7.47», ό.π., 78. Ο Κικίτσας λέει ότι μετά τη μάχη της Φούρκας στις 13.8.47 πέρασαν στα χέρια των ανταρτών το Κάντσικο και η Πυρσόγιαννη, καθώς και τα χωριά των Μαστοροχωρίων Κεράσοβο, Βούρμπιανη, Λαγκάδα, Πληκάτι, Χιονιάδες. Από άλλες πηγές όμως είναι γνωστό ότι στις 13 του Αυγούστου δεν έγινε μάχη ακριβώς στη Φούρκα, αλλά στα υψώματα Γύφτισσας, μεταξύ Καστάνιανης και Φούρκας, και Ταμπούρι, ανάμεσα Κερασόβου και Παλιοσελίου («Επιθέσεις των συμμοριτών», εφ. *Η Καθημερινή*, αρ. φ. 10734, 17 Αυγούστου 1947). Επίσης βλέπε «Εκθεσιν πεπραγμένων επιχειρήσεως Βέλος» στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π..

στρατού στα Μαστοροχώρια είχε ως συνέπεια να συρρεύσουν και άλλοι εθνικόφρονες Μαστοροχωρίτες στην κωμόπολη της Κόνιτσας.⁶⁴³

4.4 Εγκατάσταση του Γ.Α. στα Μαστοροχώρια και η μάχη της Κόνιτσας

Όπως προαναφέρθηκε στόχος των ανταρτών το Καλοκαίρι του 1947 ήταν να εκδιώξουν τις κυβερνητικές δυνάμεις από το Γράμμο και παράλληλα, να αρχίσει η προσπάθεια μεταφοράς του Γενικού Αρχηγείου από τα Άγραφα στο Γράμμο. Τη μεταφορά του αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού, από τα Άγραφα στο Γράμμο, που πραγματοποιήθηκε Αύγουστο με Σεπτέμβριο του 1947, την ανέλαβαν δυο ηγέτες του Κ.Κ.Ε., ο Γεράσιμος Μαλταίζος ή Τζουμερκιώτης και ο Βασίλης Γκανάτσιος ή Χείμαρρος. Για την διεκπεραίωση της αποστολής τους χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες δυνάμεις με τη συμβολή των Καπετάνιων του Κ.Κ.Ε., Κικίτσα και Χαρίλαου Φλωράκη ή Γιώτη.⁶⁴⁴

Η άφιξη του Γενικού Αρχηγείου στο Γράμμο έγινε στις 3 Σεπτεμβρίου το 1947, με πρώτο σταθμό το Κάντσικο.⁶⁴⁵ Σύμφωνα με τις υπάρχουσες μαρτυρίες η έδρα του Γενικού Αρχηγείου στο Γράμμο δεν ήταν σταθερή, ίσως επειδή τις μετακινήσεις του επέβαλαν λόγοι ασφαλείας, λόγοι στρατιωτικής φύσεως, αλλά και οι κλιματολογικές συνθήκες. Το μεγαλύτερο διάστημα, από το Σεπτέμβριο μέχρι και τα τέλη Δεκεμβρίου του 1947, που μεταφέρθηκε στο Βίτσι, είχε την έδρα του στη Λυκόρραχη. Ενίοτε μεταφερόταν και στο πίσω μέρος του βουνού Πέτρα Μούκα, που βρισκόταν στα εδάφη της Αετομηλίτσας. Η πρώτη τοποθεσία της Λυκόρραχης στην οποία εγκαταστάθηκε ήταν η Σιουμουλάζαρη ή Σιουμ'λάζαρη -όπως λέγεται στην

⁶⁴³ Για τη συρροή των κατοίκων στην Επαρχία της Κόνιτσας στην Κόνιτσα μετά από τις προαναφερθείσες στρατιωτικές επιχειρήσεις βλέπε εφ. *Η Καθημερινή*, ό.π.. Οπωσδήποτε όμως δεν εκκενώθηκαν τα χωριά της Επαρχίας. Εφυγαν οι πιο διορατικοί εθνικόφρονες, αυτοί οι οποίοι οσμίστηκαν τη σφοδρότητα των συγκρούσεων και το μέγεθος του αλληλοσπαραγμού που θα επακολουθούσε και διείδαν ότι παραμένοντας στα Μαστοροχώρια θα διακινδύνευαν τη ζωή τους. Παρέμειναν όσοι πίστεψαν ότι δεν κινδύνευαν από καμία πλευρά λόγω της ουδέτερης στάσης και της μετριοπάθειας που είχαν επιδείξει μέχρι εκείνη τη στιγμή.

⁶⁴⁴ Επίσης για τη διεκπεραίωση της μεταφοράς του Γενικού Αρχηγείου από τη Νότια Ελλάδα στο Γράμμο καθώς και τις αιτίες μεταφοράς του βλέπε: Γεράσιμος Μαλταίζος (Τζουμερκιώτης), ό.π., 131-145, Βασίλης Γκανάτσιος (Χείμαρρος), *Ενας δάσκαλος καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας) 2004, 373-380 και Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 140-144.

⁶⁴⁵ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, Γιώργης Γιαννούλης: *Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του* (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας), Αθήνα (Γλάρος) 1990, 196.

τοπική διάλεκτο- και η δεύτερη ήταν το βουνό Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης,⁶⁴⁶ όπου το Νοέμβριο του 1947 εγκαταστάθηκε το Πολιτικό Γραφείο του Κ.Κ.Ε..⁶⁴⁷ Εκεί το Νοέμβριο του 1947 ήταν ήδη εγκατεστημένο το Αρχηγείο Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, το οποίο στις 23 Νοεμβρίου μεταφέρθηκε στο Καλάμι της Λυκόρραχης, ένα μικρό φαράγγι κοντά στο Σαραντάπορο ποταμό.⁶⁴⁸ Αρχές Δεκεμβρίου του 1947 μεταφέρθηκε και το Γενικό Αρχηγείο στο Καλάμι. Τα φυλάκιά τους τα είχαν στη Γκουστερίτσα.⁶⁴⁹ Σ' αυτές τις τοποθεσίες της Λυκόρραχης μάλιστα έγινε μία από τις σημαντικότερες συνεδριάσεις του Πολιτικού Γραφείου της Κ.Ε. στην οποία συμμετείχαν οι: Ν. Ζαχαριάδης, Μ. Βαφειάδης, Γ. Ιωαννίδης, Β. Μπαρτζιώτας και ο Λ. Στρίγκος. Μετά από διαπληκτισμό του Βαφειάδη με το Ζαχαριάδη για την αριθμητική δύναμη του Δημοκρατικού Στρατού,⁶⁵⁰ πάρθηκαν σημαντικές αποφάσεις για την περαιτέρω εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Καταρτίσθηκε πλάνο στρατολογίας κατά Αρχηγείο ανταρτών. Ορίστηκαν τα μέλη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, τη δημιουργία της οποίας είχε αποφασίσει η 3^η

⁶⁴⁶ * Την πληροφορία ότι η έδρα του Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού ήταν στη Λυκόρραχη την έχουμε από τις εξής πηγές: Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1986, 272, Νώντας Σακελλαρίου, *Η οργάνωση της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού*, Αθήνα (Τολίδης) 1980, 56-57, Γιώργος Βοντίτσιος (Γούσιας), *Οι αιτίες για τις ήττες και τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε. και της ελληνικής Αριστεράς*, Α', Αθήνα (Να υπηρετούμε το λαό) 1977, 250-251, Ανώνυμος, «Ιδιωτικά πληροφορία. Εξετελέσθη ο Γιαννούλης ως αντιδραστικός» εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 811, 20 Ιανουαρίου 1948, Γ. Ιατρίδης, «Εμφύλιος πόλεμος 1945-1949», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 363, (Τίτλος πρωτοτύπου: *Greece in 1940s, A Nation in Crisis*, Edited by John Iatrides, University Press of New England, Hanover and London, 1981).

* Την πληροφορία ότι το Γενικό Αρχηγείο κατά καιρούς βρισκόταν στην Αετομηλίτσα τη δίνουν τα εξής στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού: Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 58, Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949 (Δημοκρατικός Στρατός – Κυβερνητικός Στρατός)*, Αθήνα (Σοκολή) 1986, 239. Τέλος ο Γιώργης Τζαμαλούκας αναφέρει ότι το Γενικό Αρχηγείο το Νοέμβρη του 1948 ήταν εγκατεστημένο στο βουνό Πέτρα Μούκα από την πλευρά της Αετομηλίτσας. Βλέπε Γιώργης Τζαμαλούκας, *Ενάντια στο θάνατο στο Γράμμο και στο Βίτσι (από αναμνήσεις του αγώνα)*, Αθήνα (Ειρήνη) 1978, 24.

⁶⁴⁷ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-1949*, Αθήνα 1956, 540-541.

⁶⁴⁸ «Δελτίον πληροφοριών 2ας Νοεμβρίου 1947», 1^{ης} Στρατιάς, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 6^{ος}, ό.π., 321. Για τη μεταφορά του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας στις 23 Νοεμβρίου από την Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης στο Σαραντάπορο βλέπε Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 202.

⁶⁴⁹ Την πληροφορία ότι το Αρχηγείο του Δημοκρατικού Στρατού αρχές Δεκέμβρη ήταν στο Καλάμι της Λυκόρραχης και τα φυλάκιά του ήταν στην Γκουστερίτσα την έδωσαν οι Λυκορραχίτες. Ο Βασίλης Μπαρτζιώτας λέει ότι το Αρχηγείο ήταν «σε ένα μικρό φαράγγι, την Γκουστερίτσα, κοντά στο Σαραντάπορο ποταμό». Βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, ό.π., 278. Είναι βέβαιο ότι το Αρχηγείο ήταν στο Καλάμι, παρότι ο Μπαρτζιώτας γράφει ότι ήταν στη Γκουστερίτσα, για δυο λόγους. Πρώτον διότι η Γκουστερίτσα δεν έχει φαράγγι και δεύτερον διότι κοντά στο Σαραντάπορο ποταμό είναι το Καλάμι.

⁶⁵⁰ Σύμφωνα προς το Β. Μπαρτζιώτα «Ο Ζαχαριάδης κρατώντας στα χέρια τα πρακτικά της 3^{ης} Ολομέλειας για τη δύναμη του ΔΣΕ που ανερχόταν σε 35 χιλιάδες παραταξιακή δύναμη (έτσι γραφόταν στα πρακτικά!), το πλάνο για τη στρατολογία άλλων 20 χιλιάδων μαχητών ως το Δεκέμβρη του 1947» ζήτησε εξηγήσεις από τον καθένα και ιδιαίτερα από Μ. Βαφειάδη για το πώς εφαρμόστηκαν οι αποφάσεις αυτές της 3^{ης} Ολομέλειας για την αριθμητική δύναμη του ΔΣΕ: Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, ό.π., 278.

Ολομέλεια της ΚΕ. Αποφασίσθηκε η Πανελλαδική σύσκεψη των στρατιωτικών και πολιτικών στελεχών στις αρχές του 1948 στο Βίτσι για να συζητηθεί η πολιτικό-στρατιωτική δουλειά και τα οργανωτικά ζητήματα του Δημοκρατικού Στρατού. Αποφασίστηκε επίσης να καθιερωθεί ο θεσμός των Πολιτικών Επιτρόπων, και να γίνουν οι ονομασίες των αξιωματικών, στρατιωτικών διοικητών και Πολιτικών Επιτρόπων του ΔΣΕ. Τέλος αποφασίσθηκε η μάχη για την κατάληψη της Κόνιτσας η οποία θα αποτελούσε την πρωτεύουσα της νεοσύστατης Κυβέρνησης.⁶⁵¹

Η εγκαθίδρυση του Αρχηγείου στην περιοχή συνέτεινε στη δημιουργία Σχολών Υπαξιωματικών και Αξιωματικών στα Μαστοροχώρια. Η Σχολή Υπαξιωματικών λειτούργησε αρχικά στη Ζέρμα υπό τη διεύθυνση του Γιώργου Γιαννούλη και στη συνέχεια μετακινήθηκε στη Βούρμπιανη.⁶⁵² Στην Αετομηλίτσα εγκαταστάθηκε στα τέλη Οκτώβρη η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου (ΣΑΓΑ), με Διαφωτιστή τον Νίκο Μπελογιάννη και διοικητή τον Νίκο Γερζόγλου (Πύραυλο). Η Σχολή Αξιωματικών στα τέλη Δεκεμβρίου μεταφέρθηκε στην Πρέσπα.⁶⁵³ Στα Μαστοροχώρια, τέλος, λειτούργησε η Σχολή Αξιωματικών Μηχανικού – Σαμποτέρ του Γενικού Αρχηγείου (ΣΑΜΣΓΑ), την οποία διοικούσε ο Αντώνης Βρατσάνος - Αγγελούλης.⁶⁵⁴

Στις 23 Δεκεμβρίου το Κ.Κ.Ε. ονόμασε το σχηματισμό της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης με πρόεδρο και υπουργό των Στρατιωτικών το Μάρκο, αντιπρόεδρο και Υπουργό Εσωτερικών το Γιάννη Ιωαννίδη, Υπουργό Εξωτερικών τον Πέτρο Ρούσσο, Υπουργό Δικαιοσύνης το Μιλτιάδη Πορφυρογένη, Υπουργό Υγιεινής και Προνοίας και προσωρινά Παιδείας τον Πέτρο Κόκκαλη, Υπουργό Οικονομικών το Βασίλη Μπαρτζιώτα, Υπουργό Γεωργίας το Δημήτρη Βλαντά, Υπουργό Εθνικής Οικονομίας και προσωρινά Επισιτισμού το Λεωνίδα Στρίγγο.⁶⁵⁵ Σύμφωνα προς το *Νέο Μαχητή*, Όργανο της Δημοκρατικής Νεολαίας Ελλάδας, «το

⁶⁵¹ Βασίλης Μπαρτζιώτας, ό.π., 278-279.

⁶⁵² Αχιλλέας Παπαϊωάννου, ό.π., 203, 210, 211, 212.

⁶⁵³ Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του Δημοκρατικού Στρατού 1946-1949* - Περίοδος 1947-1948, τ. 2^{ος}, Αθήνα² 1998, 35-50.

⁶⁵⁴ Για την έναρξη λειτουργίας της ΣΑΜΣΓΑ στο Κάντσικο βλέπε Δημήτρης Κατσής, ό.π., 124-127. Σύμφωνα με το Μαστοροχωρίτη Νίκο Ζούνη η Σχολή Βρατσάνου αρχικά στεγαζόταν στη Σουμλάζαρη της Λυκόρραχης και αργότερα στη Θεοτόκο, ιδιαίτερη πατρίδα του Νίκου Ζούνη. Βλέπε Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα 1990, 22. Η Σχολή πιθανότατα λειτούργησε και στα τρία Μαστοροχώρια για μερικές μέρες. Σε διαφορετική περίπτωση κάποιος από τους δυο συγγραφείς δίνει λανθασμένη πληροφορία.

⁶⁵⁵ «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση – Ιδρυτική Πράξη» στο Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 355-357.

γεγονός του σχηματισμού της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης ξεσήκωσε ένα ακόμη πιο μεγάλο μαχητικό οργασμό μέσα στις γραμμές της Νεολαίας». Ένα από τα χαιρετιστήρια «τηλεγραφήματα» που στάλθηκαν στην έδρα της Κυβέρνησης, σύμφωνα με το Νέο Μαχητή,⁶⁵⁶ υπογράφονταν από τη Βουρμπιανίτισσα Όλγα Παπασπύρου και την Πυρσογιανίτισσα Ουρανία Παράσχη, και έγραφε: «Ο σχηματισμός της Δημοκρατικής Κυβέρνησης στην Ελεύθερη Ελλάδα μας γέμισε χαρά κι ενθουσιασμό. Χαιρετίζοντας τη Δημ. Κυβέρνηση που αποτελεί εγγύηση για τη Λευτεριά την Ανεξαρτησία και τη Λαϊκή Δημοκρατία στη χώρα μας προσχωρούμε στις γραμμές του Δ.Σ. και υποσχόμαστε σαν μέλη της Δ.Ν. ότι μέσα σ' ένα μήνα θα στρατολογήσουμε εκατό νέους μαχητές απ' τα χωριά της Κόνιτσας. Καλούμε τη Δ.Ν. της Επαρχίας μας και όλης της Ελλάδας να ακολουθήσει το παράδειγμά μας».⁶⁵⁷

Ανεπιβεβαίωτη πληροφορία χωρικών του Γράμμου, τον Ιανουάριο του 1948, έφερε ως έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης τη Λυκόρραχη. Ο δημοσιογράφος Τσιμπιδάρος, που δημοσίευσε αυτή την πληροφορία αναφέρει επίσης πως οι χωρικοί της περιοχής τον πληροφόρησαν ότι οι αντάρτες είχαν κατασκευάσει στη Λυκόρραχη οικήματα στα οποία στεγάζαν τυπογραφεία εφημερίδων, ανταρτοδικεία, νοσοκομείο. Εκεί φέρεται να είχαν κατασκευαστεί αντιαεροπορικά καταφύγια και να είχε εγκατασταθεί πυκνή αντιαεροπορική άμυνα με πυροβόλα των 20 χιλιοστών.⁶⁵⁸ Στον Τσιμπιδάρο δόθηκε, επίσης, η πληροφορία ότι στη Λυκόρραχη «εθεάθησαν άτομα με περιβολήν αστικήν» και υποστηριζόταν ότι αυτοί ήταν «οι ψευδοϋπουργοί της ψευδοκυβερνήσεως».⁶⁵⁹ Αν υπήρξε βέβαια η Λυκόρραχη έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, θα υπήρξε για μια εβδομάδα, διότι ως

⁶⁵⁶ Οι εκδηλώσεις χαράς για τη δημιουργία της Προσωρινής Κυβέρνησης μπορεί να ήταν πολλές. Τα μέσα της εποχής όμως δεν επέτρεπαν άμεση αποστολή χαιρετιστήριων τηλεγραφημάτων. Πιθανότατα οι δυο κοπέλες μπορεί να απευθύνθηκαν στην τοπική κομματική οργάνωση και από εκεί να απεστάλη το τηλεγράφημα στην Κυβέρνηση. Υπάρχει και η πιθανότητα να μην στάλθηκε κανένα τηλεγράφημα, αλλά για λόγους προπαγανδιστικούς να γράφτηκε αυτό το κείμενο στο Ν. Μαχητή για λογαριασμό αυτών των κοριτσιών που ήταν οπαδοί της Προσωρινής Κυβέρνησης.

⁶⁵⁷ «Μέσα σε ένα μήνα θα γίνουμε εκατό», εφ. *Νέος Μαχητής*, αρ. φ. 3, 23 Φλεβάρη 1948.

⁶⁵⁸ Σύμφωνα με πληροφορίες χωρικών πάντα.

⁶⁵⁹ Β. Τσιμπιδάρος, «Η 'ψευδοκυβέρνησις' των συμμοριτών έχει εγκατασταθή εις την Λυκόρραχην του όρους Γράμμου;», εφ. *Εμπρός*, αρ. φ. 877, 6 Ιανουαρίου 1948, στην Εβδομαδιαία συλλεκτική σειρά *Εμφύλιος Τύπος*, αρ. φ. 26: «Ανταρτοπόλεμος στην Κόνιτσα» Για την ίδρυση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στη Λυκόρραχη βλέπε επίσης στο Γιώργος Σδούκος, *Τα ηρωικά αντάρτικα τραγούδια*, Θεσσαλονίκη, 1984, 66.

έδρα της από την 1^η Ιανουαρίου μέχρι τα μέσα Ιουλίου του 1948 φέρεται η Πύλη Πρέσπας.⁶⁶⁰

Στις 22 με 23 Δεκεμβρίου, ημερομηνία κατά την οποία ανακοινώθηκε η ίδρυση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από το Δημοκρατικό Στρατό, έγινε στην Καστάνιανη Μαστοροχωρίων μία σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στο 581 Τάγμα του Κυβερνητικού Στρατού και του τμήματος του Υψηλάντη. Ήταν το προανάκρουσμα της μάχης της Κόνιτσας, στην οποία οι αντάρτες σκόπευαν να εγκαταστήσουν την Κυβέρνησή τους. Ο Υψηλάντης επιτέθηκε σφοδρά από όλες τις πλευρές εναντίον του Τάγματος αυτού, γεγονός που προβλημάτισε την VIII Μεραρχία του Κυβερνητικού Στρατού, η οποία πείσθηκε ότι «επέκειτο κάπου σοβαρά ενέργεια» των ανταρτών γι αυτό και αποφάσισε να αποσύρει το Τάγμα από την Καστάνιανη προς τη θέση Ελαία. Οι αντάρτες όμως εμπόδιζαν την απαγκίστρωσή του· αλλά παρά τα κωλύματα το τάγμα απαγκιστρώθηκε.⁶⁶¹

Η υπόνοια που είχε ο Κυβερνητικός Στρατός ότι οι αντάρτες ετοίμαζαν μια μεγάλη μάχη δεν ήταν χωρίς έρεισμα. Στις 25 Δεκεμβρίου ώρα 6^η πρωινή ο Δημοκρατικός Στρατός ξεκίνησε από το Γράμμο για να καταλάβει την Κόνιτσα.⁶⁶² Είχε εγκαταστήσει το Σταθμό Διοίκησής του, διαρκούσης της Μάχης, στην

⁶⁶⁰ Για το ότι η Πύλη Πρέσπας ήταν η έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από 1^η Ιανουαρίου 1948 μέχρι τα μέσα Ιουλίου 1948 βλέπε Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., 326. Ο Δημήτρης Ζαφειρόπουλος αφήνει περιθώριο μιας εβδομάδας που μπορούσε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση να είχε την έδρα της στη Λυκόρραχη. Για το ότι η έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης βρισκόταν στην Πύλη της Πρέσπας χωρίς κανένα άλλο σχόλιο βλέπε Γιάννης Ιατρίδης, «Εμφύλιος πόλεμος, 1945-1949» που βρίσκεται στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, (Τίτλος πρωτοτύπου: *Greece in 1940s, A Nation in Crisis*, Edited by John Iatrides, University Press of New England, Hanover and London, 1981) Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 362.

⁶⁶¹ «Εκθεσις επί των επιχειρήσεων Κονίτσης - Από 15 Δ/βρίου 1947 μέχρι 7 Ιανουαρίου 1948», VIII Μεραρχία, Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 7^{ος}, αρ. εγγ. 7, ό.π., 64, 66.

⁶⁶² Για τη μάχη της Κόνιτσας υπάρχει τεράστια βιβλιογραφία και μεγάλος αριθμός άρθρων στις εφημερίδες της εποχής. Ενδεικτικά αναφέρω μερικές πηγές που αναφέρονται σε αυτήν: «Εκθεσις επιχειρήσεων Κονίτσης - Από 15 Δ/βρίου 1947 μέχρι 7 Ιανουαρίου 1948» VIII Μεραρχία, Α1 Γραφείον, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 7^{ος}, αρ. εγγ. 7, ό.π., 52-101, Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., 301-322, Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000, 373-391, Νίκος Ζιάγκος, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο πόλεμο 1945 - 1949 (Δημοκρατικός Στρατός - Κυβερνητικός Στρατός)*, Α', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 260-264, Εφ. Βραδυνή, 15 Ιανουαρίου 1948 στο Γεώργιος Κουτσονίκος, *Γράμμος - Βίτσι: Τόποι Τραγωδίας*, Β', Θεσσαλονίκη (Μαϊανδρος) 2001, 163-175, Στρατηγού Μάρκου, «Η επιχείρηση της Κόνιτσας», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 1 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 4 -10, Φοίβος Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 - 1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, τ. 10^{ος}, Αθήναι (Νεόκοσμος) 1975, 213-218, Ευάγγελος - Αβέρωφ Τσοσίτσα, *Φωτιά και τσεκούρι: Ελλάς 1946 - 1949 και τα προηγηθέντα (Συνοπτική Ιστορική Μελέτη)*, Αθήναι (Εστία) 1974, 307-315 κ.α..

Καστάνιανη, την οποία ο Στρατός είχε εγκαταλείψει.⁶⁶³ Στον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού για την κατάληψη της Κόνιτσας συμμετείχε μεγάλο μέρος του πληθυσμού του Γράμμου 'αναγκαστικά', όπως, λόγου χάρη, η Λαγκάδα, που πρόσφερε καταλύματα σε μεγάλα τμήματα ανταρτών που κατέβαιναν για την επίθεση.⁶⁶⁴ Οι γυναίκες του Κερασόβου κουβαλούσαν τραυματίες μέσω Κουτσούφλιανης (Ηλιόρραχης) στα σύνορα της Αλβανίας.⁶⁶⁵ Οι Λυκορραχίτισσες κουβαλούσαν πυρομαχικά από το Μοναστήρι της Ζέρμας μέχρι την Πυρσόγιαννη.⁶⁶⁶ Τη μάχη της Κόνιτσας εβίωσαν μερικά παιδιά από τα Μαστοροχώρια, που φιλοξενούνταν στην Αναγνωστοπούλειο Σχολή, στην οποία είχε δημιουργηθεί Παιδόπολη από τη Βασίλισσα Φρειδερίκη, όταν η Σχολή δέχθηκε «εκατοντάδες βλημάτων». Είχαν καταστραφεί όλοι οι υαλοπίνακες και είχαν προξενηθεί ρήγματα στη σκεπή. Είχαν βάλει σακιά αλεύρι στα παράθυρα και είχαν κατεβάσει όλα τα παιδιά στο ισόγειο. Η Διευθύντρια της Παιδόπολης βγήκε με τον τηλεβόα και φώναξε στους δύο αντίπαλους να μη ρίχνουν στο ίδρυμα και οι μεν και οι δε⁶⁶⁷ έκαναν τα πάντα και έσωσαν τα 230 παιδιά της Σχολής.⁶⁶⁸

Μετά από λυσσαλέες επιθέσεις και αντεπιθέσεις και από τις δυο μεριές η νίκη της μάχης της Κόνιτσας έγειρε προς την Κυβερνητική παράταξη. Στις 7 και 8 Ιανουαρίου οι μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού «αναδιπλώθηκαν» και ο Στρατηγός Μάρκος έφτασε στο Αρχηγείο του μέσω των Μαστοροχωρίων.⁶⁶⁹ Στις 7 Ιανουαρίου που έφτασε στην Κόνιτσα η Βασίλισσα Φρειδερίκη για να συγχαρεί τους υπερασπιστές της πόλης, η πρώτη της δουλειά ήταν να μεταφέρει τα παιδιά της παιδόπολης κυρίως σε άλλες παιδοπόλεις, ενώ η Αναγνωστοπούλειος Σχολή στην

⁶⁶³ Νίκος Ζιάγκος, *ό.π.*, 261.

⁶⁶⁴ Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 17-18.

⁶⁶⁵ Για τη συμμετοχή του άμαχου πληθυσμού του Κερασόβου στη μάχη της Κόνιτσας βλέπε Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες διηγήσεις από το χωριό μας Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 93.

⁶⁶⁶ Προφορική μαρτυρία Ο.Κ., κασέτα 53, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶⁶⁷ Προφορική μαρτυρία Γ. Ν., κασέτα 48, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶⁶⁸ Εγγραφο προς το Φίλιππο Δραγούμη, πληρεξούσιον της Εταιρίας 'Σχολές Ανάγνου' προς την Εκτελεστική Επιτροπή του υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης Εράνου «Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος», Αθήνα, 11 Φεβρουαρίου 1948, αριθμός Πρωτοκόλου 1573 (Αρχείο Σχολών Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου – Έδρα εν Βοστώνη Μασσαχουσέτης – ΗΠΑ – Πληρεξούσιοι εν Ελλάδι: Ιπποκράτους 13).

⁶⁶⁹ Για την αναδίπλωση του Δημοκρατικού Στρατού βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, 382. Για την επιστροφή του Μάρκου στο Αρχηγείο του μέσω των Μαστοροχωρίων βλέπε Εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 835, 17 Φεβρουαρίου 1948, «Εγνώρισαν τον Ληστοστράταρχην»: «Αι αφιχθείσαι εις Κόνιτσαν αι γυναίκες εκ Τραπέζης αφηγούνται ότι κατά την περίοδον των επιχειρήσεων εναντίον της Κονίτσης τον παρελθόντα Δεκέμβριον στο χωριό των ευρίσκετο και ο Μάρκος με το επιτελείο του, όστις μετά την αποτυχίαν της Κονίτσης ανεχώρησεν προς Πυρσόγιαννην».

οποία αυτά φιλοξενούνταν επιτάχθηκε από το Στρατό.⁶⁷⁰ Από τη μάχη και μετά το Παλάτι ήλεγχε απολύτως την Κόνιτσα μέσω του Εράνου των Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος.⁶⁷¹

Ενώ η μάχη της Κόνιτσας βρισκόταν σε εξέλιξη, το Γενικό Αρχηγείο τραβήχτηκε στο Βίτσι.⁶⁷² Την απάντηση στο ερώτημα γιατί το Γενικό Αρχηγείο μεταφέρθηκε από το Γράμμο στο Βίτσι τη δίνει το Αρχείο του Νίκου Ζαχαριάδη, όπου αναφέρεται ότι: «τα κύρια μετόπισθεν για μας ήταν η Γιουγκοσλαβία. Η Αλβανία και η Βουλγαρία ήταν στις άκρες».⁶⁷³ Ωστόσο οι εγκαταστάσεις του Αρχηγείου στη Λυκόρραχη διατηρήθηκαν και φυλάσσονταν από τους αντάρτες όσο διάστημα αυτό απουσίαζε από εκεί. Μεγάλο μέρος της εδαφικής επικράτειας της Λυκόρραχης δεν ήταν προσπελάσιμο όλο το 1948. Ίσως γι αυτό το λόγο οι κάτοικοι της περιοχής να θεωρούσαν ότι το Στρατηγείο παρέμενε στα εδάφη τους, παρά του ότι τα ίδια τα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού λένε ότι είχε φύγει.⁶⁷⁴

Αν και το Γενικό Αρχηγείο των ανταρτών μεταφέρθηκε στο Βίτσι, τα Μαστοροχώρια το 1948 ευρίσκονταν στα χέρια των ανταρτών μαζί με 24 άλλα χωριά της Κόνιτσας. Από τα 42 χωριά στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ανήκαν τα 36, γεγονός που σημαίνει ότι η διοίκηση από το κράτος σε αυτά ήταν αδύνατη.⁶⁷⁵ Το πρώτο τρίμηνο του 1948 τα Μαστοροχώρια και τα υπόλοιπα χωριά της Κόνιτσας που κατέχονταν από τους αντάρτες ήταν μέρος του λεγόμενου «ελεύθερου» Κράτους του Γράμμου,

⁶⁷⁰ Εγγραφο της Αμαλίας Λυκουρέζου προς την Εκτελεστική Επιτροπή Εράνου Βορείων Επαρχιών Ελλάδος, Αθήνα 9 Φεβρουαρίου 1948 (Αρχειό Σχολών Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου ό.π.).

⁶⁷¹ Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 390.

⁶⁷² Για τη μεταφορά του Αρχηγείου στο Βίτσι πριν από τη λήξη της μάχης της Κόνιτσας βλέπε Βασίλης Μπαρτιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1986, 281.

⁶⁷³ «Στενογραφημένα Πρακτικά της δεύτερης συνάντησης του Ν. Ζαχαριάδη με τα μέλη της Επιτροπής των Σ.Κ. Κομμάτων», στο Γιώργος Πετρόπουλος (επιμ), *Η καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη (επέμβαση του Κ.Κ.Σ.Ε. στο Κ.Κ.Ε.). Η διεθνής Επιτροπή των έξι Κομμουνιστικών Κομμάτων (Αγνωστα Ντοκουμέντα – Απόρρητα Πρακτικά). Τα Απόρρητα Πρακτικά της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.. Ανέκδοτα Φωτογραφικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος)² 2003, 84.

⁶⁷⁴ «Ιδιωτικά πληροφορία. Εξετελέσθη ο Γιαννούλης ως αντιδραστικός», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 811, 20 Ιανουαρίου 1948: «Αι υπάρχουσαι ιδιωτικά πληροφορία ενεφάνιζον την κατάστασιν χθες ως ακολούθως: Εις τον τομέα της Κονίτσης οι συμμορίται μετά την εις Λυκόμορον κρούσιν των απεσύρθησαν εις τα εκείθεν της γεφύρας Σκορδίλι υψώματα παραμένοντες εν σχετική αδρανεία. Ομολογίαι δε των αποδρασάντων αναφέρουν ότι ο κύριος όγκος της κατά της επιθέσεως της Κονίτσης λαβόντων μέρος συμμοριτών συγκεντρούται προς Βορράν προκειμένου να ενεργηθή ανασυγκρότησις εις τας μονάδας αυτού. Πιθανή έδρα του στρατηγείου των συμμοριτών φέρεται η Λυκόρραχη...».

⁶⁷⁵ Αγρονομείο Κόνιτσας, Βιβλίον Πεπραγμένων της Υπηρεσίας ετών 1945-1949, «Εκθεσις περί της καταστάσεως της ΑΑ εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1947». Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, τα μοναδικά χωριά της Επαρχίας Κόνιτσας που δεν υπάγονταν στην εξουσία των ανταρτών ήταν τα εξής: Καβάσιλλα, Ηλιόρραχη, Μάζι, Μελισσόπετρα, Αηδονοχώρι, Γορίτσα. Επίσης τονίζεται σε αυτό το Πρακτικό ότι η δράση της Αγρονομικής Υπηρεσίας στα κατεχόμενα χωριά υπό των ανταρτών αυτή την περίοδο είχε παύσει.

που καταλάμβανε 2.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα και περιλάμβανε 150 χωριά. Τη βάση αυτού του «υποτυπώδους κράτους» των κομμουνιστών αποτελούσε η ζώνη του Γράμμου «με τα δύο εκατέρωθεν ταύτης προωθημένα αμυντικά ερείσματα – της ΜΟΥΡΓΚΑΝΑΣ εν ΗΠΕΙΡΩ και της περιοχής ΠΡΕΣΠΩΝ – ΒΙΤΣΙ»,⁶⁷⁶ με κέντρο τα Μαστοροχώρια. Το Γενικό Αρχηγείο επανήλθε στο Γράμμο τον Απρίλιο του 1948, εν όψει της μεγάλης Μάχης του Γράμμου.⁶⁷⁷

4.5 Πολιτικό-στρατιωτική οργάνωση των Μαστοροχωρίων

Λίγο πριν μεταφερθεί το Γενικό Αρχηγείο του Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο ο Μάρκος Βαφειάδης άρχισε να υπογράφει Πράξεις και Αποφάσεις για την άσκηση εξουσίας από την κυβέρνηση που θα αναδυόταν από τον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού. Στις 10 Αυγούστου ο Μάρκος Βαφειάδης υπέγραψε πέντε Πράξεις βάσει των οποίων θα κυβερνούσε το αναδυόμενο κράτος από την επανάσταση του Δημοκρατικού Στρατού. Οι Πράξεις αυτές προφανώς δεν αποτελούσαν παρθενογένεση, αλλά αποτελούσαν συνέχεια του θεσμικού πλαισίου της Ελεύθερης Ελλάδας της Κατοχής.

Η 1^η Πράξη που αφορούσε την άσκηση της Λαϊκής Εξουσίας στην πλειοψηφία της ήταν δημοκρατικότετη και προοιωνιζόταν ένα επερχόμενο Κράτος Δικαίου. Σύμφωνα με αυτήν την Πράξη φορέας της Λαϊκής Εξουσίας σε κάθε χωριό και σε κάθε πόλη θα ήταν τα Λαϊκά Συμβούλια, που εκλέγονταν με μυστική ψηφοφορία από όλους τους κατοίκους, άνδρες και γυναίκες, άνω των 18 ετών. Τα Λαϊκά Συμβούλια αποτελούνταν από 7 τακτικά μέλη και 5 αναπληρωματικά. Παρότι την εξουσία ασκούσε το επταμελές συμβούλιο, κυρίαρχο όργανο του χωριού και της πόλης ήταν η Γενική Συνέλευση των πολιτών. Τα Λαϊκά Συμβούλια μπορούσαν να ανακληθούν από τη Γενική Συνέλευση των Πολιτών. Στα καθήκοντα του Λαϊκού Συμβουλίου θα ήταν η διαχείριση της δημοτικής και κοινοτικής περιουσίας, η ανάπτυξη της οικονομίας του χωριού ή της πόλης που διοικούσε, η εξασφάλιση της υγείας των κατοίκων αυτών, η οργάνωση του Δημοτικού Σχολείου, ο διορισμός και η αμοιβή του δασκάλου, η εξεύρεση βιβλίων και γραφικής ύλης για τη στοιχειώδη

⁶⁷⁶ «Σχέδιο επιχειρήσεως 'Κορωνίς' – 10-5-1948», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 45, ό.π., 250.

⁶⁷⁷ Λόγω της εγκατάστασης του Γενικού Αρχηγείου στα Μαστοροχώρια έγιναν οι κάτοικοι μάρτυρες πολλών σημαντικών πολιτικοστρατιωτικών γεγονότων του Εμφυλίου.

εκπαίδευση, και τέλος η διοργάνωση παντοειδών υπηρεσιών κοινής ωφελείας. Επίσης τα Λαϊκά Συμβούλια ή η Γενική Συνέλευση θα επέβαλαν τους φόρους που θα ήταν ανάλογοι με τα έσοδα του κάθε κατοίκου. Θα απαλλάσσονταν από τη φορολογία οι οικογένειες των θυμάτων του Δημοκρατικού Στρατού και οι στρατιώτες του Δημοκρατικού Στρατού.⁶⁷⁸ Είναι φανερό ότι οι αρμοδιότητες των Λαϊκών Συμβουλίων ήταν διευρυμένες, και η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποκτούσε με αυτήν την Πράξη σημαντική δύναμη.

Η 2^η Πράξη που υπογράφηκε από το Στρατηγό Μάρκο αφορούσε προσωρινές διατάξεις για την άσκηση της Λαϊκής Δικαιοσύνης. Σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις οι Λαϊκοί Δικαστές θα έπρεπε να εκλέγονται από τους κατοίκους του χωριού ή της πόλης και το 1/3 των εκλογέων τους θα μπορούσε να τους ανακαλέσει. Το Λαϊκό Δικαστήριο δικάζε ιδιωτικές διαφορές επείγοντος χαρακτήρα και καθόλου δεν άπτονταν θεμάτων που αφορούσαν το Στρατοδικείο. Το σημαντικότερο άρθρο των προσωρινών διατάξεων ήταν αυτό που όριζε ότι οι δικαστές θα δικάζαν σύμφωνα με τη συνείδησή τους, παίρνοντας υπόψη τους τη λαϊκή αντίληψη και χωρίς να δεσμεύονται από τις κείμενες διατάξεις. Οι ανάγκες της στιγμής επέβαλαν αυτού του είδους τη διάταξη. Άλλωστε δεν θα ήταν πολλοί οι λαϊκοί δικαστές που θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στις κείμενες διατάξεις και θα ήταν ικανοί να τις εφαρμόσουν.⁶⁷⁹

Η 3^η Πράξη αφορούσε τον αναδασμό της γης. Σύμφωνα με αυτήν η κρατική εξουσία όφειλε να εξασφαλίσει στον κάθε αγρότη έναν ελάχιστο κλήρο που θα του επέτρεπε να ζει αυτός και η οικογένειά του. Κανένας αγρότης δεν επιτρεπόταν να κατέχει καλλιεργήσιμη έκταση μεγαλύτερη από το οκταπλάσιο του ελαχίστου κλήρου που είχε οριστεί από το Λαϊκό Συμβούλιο. Στον αναδασμό της γης προτεραιότητα θα είχαν οι πολεμιστές του Δημοκρατικού Στρατού. Ο κάθε ιδιοκτήτης θα είχε το δικαίωμα μίσθωσης των κτημάτων του ή πώλησης της γης που είχε στη δικαιοδοσία

⁶⁷⁸ Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε.: Πράξη αριθμ. 1: Για την οργάνωση της Λαϊκής Εξουσίας. 10 Αυγούστου 1947, Πράξη αριθμ. 2: Προσωρινές διατάξεις για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη. 10 Αυγούστου 1947, Πράξη αριθμ. 3: Για τον αναδασμό της γης. 10 Αυγούστου 1947, Πράξη αριθμ. 4: Για τα Δάση. 10 Αυγούστου 1947, Πράξη αριθμ. 5: Για την οργάνωση της Λαϊκής Παιδείας, 10 Αυγούστου 1947. (Α.Σ.Κ.Ι.)

⁶⁷⁹ Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε., Πράξη αριθ. 2, ό.π. .

του, αλλά κανένας δικαιούχος δεν είχε το δικαίωμα πώλησης του ελαχίστου κλήρου που είχε στη διάθεσή του.⁶⁸⁰

Η 4^η Πράξη του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού αφορούσε τα δάση. Σύμφωνα με αυτήν την Πράξη «η διοίκηση, διαχείριση, εκμετάλλευση και αξιοποίηση των δασών, δασικών εκτάσεων και βοσκοτόπων» ανήκε στα Λαϊκά Συμβούλια. Σε συνεργασία με ειδικούς έπρεπε να οριστούν οι δασικές εκτάσεις που προορίζονταν για υλοτομία, για βοσκή και για αναδάσωση. Τα Λαϊκά Συμβούλια θα όριζαν την ποσότητα δωρεάν ξυλείας που θα εδικαιούτο η κάθε οικογένεια για θέρμανση, γεωργικά εργαλεία ή οικοδομική χρήση. Θα οριζόταν επίσης από τα Λαϊκά Συμβούλια το μεγαλύτερο όριο βοσκήσιμης έκτασης που θα χρησιμοποιούσε δωρεάν η κάθε οικογένεια. Όποιος υπερέβαινε το δωρεάν όριο της βοσκήσιμης έκτασης θα πλήρωνε νοίκι για κάθε κεφάλι ζώου, το οποίο θα ήταν ανάλογο με την οικονομική του κατάσταση. Όποιος υπερέβαινε την δωρεάν ποσότητα ξυλείας πάλι θα πλήρωνε ενοίκιο που θα περιερχόταν στο ταμείο του χωριού ή της πόλης.⁶⁸¹

Η 5^η Πράξη που αφορούσε τη Λαϊκή Εκπαίδευση, ήταν δημοκρατική, και θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι ήταν και πρωτοποριακή, εφόσον προέβλεπε οι μειονότητες να έχουν τα δικά τους σχολεία και η διδασκαλία να γίνεται στη δική τους γλώσσα. Καθιερωνόταν επίσης με την Πράξη αυτή η Δημοτική ως επίσημη γλώσσα. Ορίστηκε επίσης να διορίζονται ακόμη και μη διπλωματούχοι δάσκαλοι, ελλείψει τέτοιων, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών που επικρατούσαν στο Δημοκρατικό Στρατό και στις εξουσιαζόμενες περιοχές.⁶⁸² Στη Λυκόρραχη, λόγω χάρη, το 1947 τοποθετήθηκε ένας μη διπλωματούχος δάσκαλος και δίδασκε στα παιδιά αντάρτικα τραγούδια.

Σχεδόν όλες οι Αποφάσεις του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού που αφορούσαν τους θεσμούς του κράτους που θα προέκυπτε από τον αγώνα του προοιωνίζονταν ένα επερχόμενο κράτος Δικαίου. Ωστόσο υπήρχαν κάποιοι θεσμοί της που είχαν θεσπιστεί από τα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού επάνω στους οποίους θα εδραζόταν το αυταρχικό πνεύμα και θα αναπτυσσόταν η αντιλαϊκή και αντιδημοκρατική δράση τους. Ένας από αυτούς τους θεσμούς ήταν η

⁶⁸⁰ Νίκος Κυρίτσης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας: Βασικοί σταθμοί του αγώνα*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 2003, 48-51.

⁶⁸¹ Νίκος Κυρίτσης, *ό.π.*, 51-53.

⁶⁸² *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε.*, Πράξη αριθ. 5, *ό.π.*.

Πολιτοφυλακή. Η Πολιτοφυλακή ιδρύθηκε με σκοπό την προάσπιση της τάξης, της εργασίας και της τιμής των πολιτών στις περιοχές του Δ.Σ. Ελλάδας, αλλά και για διενέργεια «σαμποτάζ και αντικατασκοπείας». Παρακολουθούσε «άγρυπνα και καταδίωκε κάθε φασιστική ενέργεια, οργάνωση και δράση». Καταδίωκε κάθε προσπάθεια που αποσκοπούσε «στη διαίρεση του ελληνικού Λαού, κάθε κίνηση και κάθε ενέργεια για φυλετική διαίρεση και γενικά κάθε ξενόδοουλη και σωβινιστική προπαγάνδα, κάθε αντεθνική κατασκοπεία» και συγκέντρωνε και ανέφερε «αρμόδια πληροφορίες για τις κινήσεις του εχθρού και των οργάνων του».⁶⁸³

Το νομικό πλέγμα το οποίο είχε αρχίσει να οικοδομεί από το καλοκαίρι του 1947 ο Δημοκρατικός Στρατός σύντομα μπήκε σε λειτουργία όπου οι αντάρτες είχαν την εξουσία. Τέλους του 1947 σε ολόκληρη την «Ελεύθερη Ελλάδα» είχαν εκλεγεί τα τοπικά Λαϊκά Συμβούλια, είχαν εγκαθιδρυθεί οι Πολιτοφυλακές, και λειτουργούσε η Λαϊκή Παιδεία. Οι θεσμοί αυτοί πήραν ιδιαίτερη ανάπτυξη στο Γράμμο όπου ήταν και το Αρχηγείο του Δημοκρατικού Στρατού. Στη Ζέρμα λόγω χάρη το σχολείο δούλευε με δυο δασκάλους, διοικούσε το Λαϊκό Συμβούλιο, είχαν φτιαχτεί Φρουραρχείο και Πολιτοφυλακή.⁶⁸⁴

Στις 18-19 Ιανουαρίου έλαβε χώρα στην περιοχή η Γενική Συνέλευση των Λαϊκών Συμβουλίων της Κόνιτσας. Σε αυτή τη συνέλευση πήραν μέρος 92 αντιπρόσωποι από 23 χωριά της Κόνιτσας, 72 άνδρες και 20 γυναίκες και παρευρέθηκαν αντιπρόσωποι του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε., των Αρχηγείων Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, των τμημάτων της περιοχής, της Λαϊκής Πολιτοφυλακής, των μαχόμενων γυναικών, της Δημοκρατικής Νεολαίας και του αγροτικού κόμματος. Η συνέλευση ασχολήθηκε με την οργάνωση της Λαϊκής εξουσίας και τα προβλήματά της και με τα προβλήματα της Επαρχίας Κόνιτσας και τη λύση τους. Επίσης εξέλεξε το Επαρχιακό Συμβούλιο. Στο Επαρχιακό Συμβούλιο είχαν εκλεγεί και κάτοικοι από τα Μαστοροχώρια. Λόγου χάρη είχε εκλεγεί η Λαμπρινή Βέτσα από την Πυρσόγιαννη, η οποία θεωρούσε ότι στη νέα κατάσταση είχε αποδειχτεί ότι η γυναίκα μπορούσε να διαφεντέψει τον τόπο της περισσότερο

⁶⁸³ Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε., Πράξη αριθ. 10 για τη συγκρότηση του Σώματος της Λαϊκής Πολιτοφυλακής, 20 Οκτώβρη 1947.

⁶⁸⁴ Για την ιδιαίτερη ανάπτυξη των θεσμών της «Ελεύθερης Ελλάδας», καθώς και την άριστη οργάνωση που υπήρχε στη Ζέρμα βλέπε Θανάσης Ανάγνος, *Στα κάστρα του Αγώνα: Με το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή), 1998, 64-65. Επίσης η καλή οργάνωση των χωριών του Γράμμου αυτή την περίοδο φαίνεται και στο Κώστας Τσαντίνης, *Μουργκάνια: Ένας δεύτερος Γράμμος*, Αθήνα (Πατάκης) 1989, 62-71.

από κάθε άλλον. Άλλοι Μαστοροχωρίτες τόνισαν το έργο των Λαϊκών Συμβουλίων των χωριών τους και την προσφορά τους στο Δημοκρατικό Στρατό. Γενικά στη Συνέλευση αυτή υπήρχε ένα κλίμα ενθουσιασμού και οι αντιπρόσωποι των χωριών τόνισαν ότι ήταν διατεθειμένοι «να δώσουν και το ψωμί των παιδιών» τους αν χρειαζόταν για τον αγώνα.⁶⁸⁵ Επίσης οι αντάρτες εκτός από τα διοικητικά όργανα που πρόβλεπαν οι Νόμοι της Δημοκρατικής Κυβέρνησης διατήρησαν τους θεσμούς και της εθνικόφρονος κυβέρνησης και διόρισαν δικά τους πρόσωπα σε αυτούς. Έτσι, μέχρι τις 5 Φεβρουαρίου 1948 είχαν συστήσει στο Γράμμο Νομαρχιακή Επιτροπή της οποίας η δράση αφορούσε το Γράμμο και την επαρχία της Κόνιτσας. Μέλη της Νομαρχιακής επιτροπής ήταν ο Ζωίδης από την Αρίστη Ζαγορίου και ο Μακάριος από τη Μόλιστα Κόνιτσας· ενώ διόρισαν και δικό τους Έπαρχο, τον Σακελλαρίου.⁶⁸⁶

Γενικά οι νόμοι του Δημοκρατικού Στρατού για όλη την ελληνική επικράτεια, αλλά και η πολιτική οργάνωση που διενήργησε κατά τόπους βοήθησαν πάρα πολύ τον αγώνα των ανταρτών. Στα Μαστοροχώρια τα Λαϊκά Συμβούλια συνετέλεσαν τα μέγιστα στη διεξαγωγή του στρατιωτικού αγώνα των ανταρτών και λειτούργησαν ως συνεκτικός δεσμός ανάμεσα στο Δημοκρατικό Στρατό και στους κατοίκους της περιοχής. Επίσης, οι πολιτικές οργανώσεις δημιουργούσαν στον πληθυσμό την αίσθηση της φροντίδας. Για παράδειγμα η Δημοκρατική Νεολαία της Πυρσόγιαννης, της Βούρμπιανης, του Κερασόβου και της Πουρνιάς από τον Ιανουάριο μέχρι το Μάιο του 1948 όργωσε τα χωράφια των ανταρτών, κατασκεύασε 7 γεφύρια, καθάρισε 7 βρύσες και οργάνωσε 20 θεατρικές παραστάσεις. Η ίδια νεολαία, πρόσφερε στον αγώνα των ανταρτών «388 ζεύγη κάλτσες, 204 κονσέρβες, 114 αυγά, 15 ζεύγη γάντια, 75 κομμάτια ρουχισμό, 70 οκάδες καρύδια, 80 οκάδες μήλα, 38 οκάδες τραχανά, 28 πίτες για το αναρρωτήριο».⁶⁸⁷ Χωρίς αυτές τις πολιτικές οργανώσεις οι αντάρτες δε θα μπορούσαν να σταθούν στο Γράμμο.

⁶⁸⁵ «Γενική Συνέλευση των Λαϊκών Συμβουλίων της Κόνιτσας», εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 17, 1 Φλεβάρη 1948.

⁶⁸⁶ Βλέπε: 1) «Η Λαϊστά μετεβλήθη υπό των συμμοριτών εις τόπον βασανιστηρίων αθώων», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4647, 5 Φεβρουαρίου 1948 και 2) «Η 'Νομαρχιακή Επιτροπή'», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 825, 5 Φεβρουαρίου 1948.

⁶⁸⁷ «Για το Δ.Σ.Ε.....», εφ. *Νέος Μαχητής*, αρ. φ. 5, 10 Μαΐου 1948.

4.6 Η Τρομοκρατία της Στρατιωτικής Ασφάλειας του Δ.Σ.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που ανέκυψε στην περιοχή των Μαστοροχωρίων δεν το προκάλεσε ούτε η εγκατάσταση του Γενικού Αρχηγείου στη Λυκόρραχη, ούτε και η παρουσία του κλιμακίου της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης για κάποιο διάστημα εκεί, αλλά η εγκαθίδρυση της υπηρεσίας της Ασφάλειας του Δημοκρατικού Στρατού τον Οκτώβριο του 1947. Από τότε μέχρι και τα τέλη Ιανουαρίου του 1948 εξαπολύθηκε ένα κύμα τρομοκρατίας στην περιοχή των Μαστοροχωρίων εναντίον εθνοφρόνων χωρικών στελεχών του Κ.Κ.Ε. αλλά και μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού.

Η δημιουργία της Στρατιωτικής Ασφάλειας στο Γενικό Αρχηγείο του Δημοκρατικού Στρατού, συμπίπτει χρονικά με την ανασύσταση από τους Σοβιετικούς της Κομιντερν και την ίδρυση στις 5 Οκτωβρίου του 1947 της Κομίνφορμ, του Συντονιστικού, δηλαδή, Γραφείου Πληροφοριών των Κομμουνιστικών Κομμάτων, που είχε την έδρα του στο Βελιγράδι.⁶⁸⁸ Με την ίδρυση της Κομίνφορμ η Σοβιετική Ένωση αποσκοπούσε στην ομοιομορφία των χωρών που ανήκαν στο δικό της μπλοκ.⁶⁸⁹ Βοήθεια στο κατασκοπευτικό έργο της Ασφάλειας του Δημοκρατικού Στρατού πρέπει να πρόσφερε και η Σοβιετική Ένωση, αφού Αλβανός στρατηγός που συναντήθηκε με το Μάρκο στη Νότια Αλβανία το Φεβρουάριο του 1948 τον πληροφόρησε ότι η ΕΣΣΔ «είχε εξακριβωμένες πληροφορίες ότι ο μοναρχοφασισμός» είχε «καλά οργανωμένη κατασκοπεία σε βάρος» του Δημοκρατικού Στρατού και είχε καταφέρει «να αποκρυπτογραφήσει τηλεγραφήματά» του και να γνωρίζει το σχέδιο για την επιχείρηση της Κόνιτσας, δέκα μέρες πριν από την υλοποίησή του.⁶⁹⁰

Εκτός από το κλίμα που επικρατούσε το 1947 σε όλες τις κομμουνιστικές χώρες, -την τάση, δηλαδή, για ομοιομορφία και τη δημιουργία Συντονιστικού Γραφείου Πληροφοριών-, στον ελληνικό χώρο σίγουρα μία από τις αιτίες που οδήγησε στη δημιουργία της Στρατιωτικής Ασφάλειας ήταν το κύμα των

⁶⁸⁸ Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος: Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963)*, Αθήνα (Παπαζήση) 1992, 98.

⁶⁸⁹ Mark Mazower, *Σκοτεινή Ηπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας* (Τίτλος πρωτοτύπου: *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, 1998), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2001, 255.

⁶⁹⁰ Τηλεγράφημα (αριθ. 10, 16.2.1948) του Βασίλη (Κ.Κ.Ε.) προς Βασίλη (ΚΚΓ), που παρέχει πληροφορίες (ελληνικά). Πηγή, ΑΙ, SKJ-CK, ΚΜΟΝ, Grcka, IX, 33/I-288-532, 1948 -1949 στο Βασίλης Κόντης και Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος- Εγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά Αρχεία*, Αθήνα (Παρατηρητής) 1999, 117.

επικηρύξεων που εξαπέλυσε η κυβέρνηση των Αθηνών, τόσο εναντίον των επικεφαλής του Δημοκρατικού Στρατού, όσο και εναντίον απλών κομμουνιστών που είχαν 'ακουστεί' σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας για τη δράση τους. Χαρακτηριστικό του κλίματος είναι το στιγμιότυπο από τη ζωή στο βουνό του αρχηγού του Αρχηγείου Γράμμου, Γιώργου Γιαννούλη, που τοποθετείται χρονικά στα τέλη Ιουλίου του 1947, όταν αυτός έστειλε το συναγωνιστή του Σαμπάνη σε μια αποστολή. Επιστρέφοντας ο Σαμπάνης στο Μπούφι, όπου βρισκόταν ο Γιαννούλης, τον βρήκε ξαπλωμένο και με σκεπασμένο το κεφάλι του με ένα δίκωχο. Ο Σαμπάνης κρατούσε στα χέρια του εφημερίδες που ανακοίνωναν την επικήρυξη του Γιαννούλη και προτείνοντας το πιστόλι του στο πρόσωπό του τού είπε: «Γιαννούλη [...] εν ονόματι της ΑΜ του Βασιλέως Γεωργίου Β'... και μην κουνηθείς γιατί είμαι πάνω απ' το κεφάλι σου με το 'παραμπέλουμ'.» Ο Γιαννούλης δεν τα έχασε, ξεσκεπάσε το πρόσωπό του και άρχισε να γελάει, ενώ ο Σαμπάνης εξακολουθούσε να τον σημαδεύει με το πιστόλι του: - «Γιώργη», του είπε, «θα γίνω πλούσιος, μισό εκατομμύριο στοιχίζει το κεφάλι σου».⁶⁹¹ Η στάση του Γιαννούλη, που δείχνει ότι είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στο συναγωνιστή του και ότι ήταν απελευθερωμένος από το φόβο, δεν αναιρεί την πραγματικότητα ότι τα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού ζούσαν καθημερινά με το φόβο της παράδοσής τους στην Κυβέρνηση αντί μερικών αργυρίων της προδοσίας.

Οι επικηρύξεις της κυβέρνησης άρχισαν να απασχολούν πολύ σοβαρά το Δημοκρατικό στρατό, όταν επικηρύχθηκε ο Αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού Μάρκος αντί του ποσού των 20.000.000 για όποιον τον συλλάμβανε ή τον φόνευε και αντί του ποσού των 15.000.000 για όποιον τον κατεδείκνυε «αποτελεσματικά» στις Αρχές.⁶⁹² Κάτω από αυτές τις συνθήκες ήρθε σαν φυσικό επακόλουθο η πρόταση για δημιουργία της υπηρεσίας της Ασφάλειας του Δημοκρατικού Στρατού, που έκανε

⁶⁹¹ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του* (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας), Αθήνα (Γλάρος) 1990, 40-41.

⁶⁹² Φ.Ε.Κ, 98/15 Ιουλίου 1947, τχ. 2. Ο Δημοκρατικός Στρατός άρχισε να ανησυχεί για τη ζωή του Μάρκου, πριν ακόμη ανακοινωθεί η επικήρυξή του στην εφημερίδα της Κυβέρνησης. Βλέπε Ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 63, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/61 (Α.Σ.Κ.Ι.): «Εχουμε μια βδομάδα να πάρουμε νέα σου. Αυτό μας ανησυχεί. Σήμερα διαβάσαμε ότι η κυβέρνηση σε επικήρυξε για είκοσι εκατομμύρια δραχμές. Εχοντας υπόψη τις προσπάθειες για να κτυπήσουν από μέσα το Δ.Σ.Ε. και την αποστολή πρακτόρων προς το σκοπό αυτό, σου συνιστούμε να πάρεις τα απαραίτητα μέτρα τόσο εσύ όσο και τα άλλα ηγετικά στελέχη. Το επόμενο τηλεγράφημα να το αποκρυπτογραφήσεις μόνος σου. 3/7/47». Επίσης βλέπε ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 88, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/86 (Α.Σ.Κ.Ι.) «[...] Να μας γνωρίσεις επίσης τι μέτρα έχεις πάρει για την αντιμετώπιση κάθε προσπάθειας του εχθρού προσωπικής σου εξόντωσης. 31/7/47».

στις 8 Αυγούστου του 1947 ο Γιάννης Ιωαννίδης.⁶⁹³ Σκοπός της Στρατιωτικής Ασφάλειας θα ήταν η επαγρύπνηση για τη δράση των πρακτόρων της κυβερνητικής παράταξης, και καθήκον της «να μυρίζεται, να παρακολουθεί και να ανακαλύπτει τους πράχτορες του εχθρού με οποιαδήποτε μάσκα» κι αν παρουσιάζονταν αυτοί.⁶⁹⁴ Το πρόβλημα που ανέκυψε δεν αφορούσε τη Στρατιωτική Ασφάλεια, ούτε τους στόχους της, αλλά την στελέχωσή της. Υπεύθυνος για την οργάνωση της Υπηρεσίας Στρατιωτικής Ασφάλειας ορίστηκε ο Μιχάλης Πεχτασίδης, γνωστός για τις εγκληματικές ενέργειες και τις σταλινικές μεθόδους που χρησιμοποίησε σε βάρος των συναγωνιστών του προσφύγων μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁹⁵ Το πρώτο θύμα των μυστικών οργανώσεων των ανταρτών στο Μπούλκες ήταν ο Μαστοροχωρίτης Τάκης Μπλιθικιώτης από τη Λαγκάδα. Κάποια στιγμή άγνωστο για ποιο λόγο έπεσε σε δυσμένεια και εκτελέστηκε στο Μπούλκες.⁶⁹⁶

Ο Πεχτασίδης, όταν ανέλαβε τη διοργάνωση της Στρατιωτικής Ασφάλειας του Δημοκρατικού Στρατού, έφερε από το Μπούλκες στο βουνό δύο οργανώσεις: την Υπηρεσία Τάξης Ομάδας και την Υπηρεσία της Προσωπικής του Ασφάλειας.⁶⁹⁷ Τα άτομα που συνεργάστηκαν για τη δημιουργία της Στρατιωτικής Ασφάλειας και έχουν την ευθύνη για τις ακρότητες της Υπηρεσίας αυτής στο βουνό, ήταν οι: Μιχάλης Πεχτασίδης, Γιάννης Ιωαννίδης και Θωμάς Δρίτσος. Όταν έγινε η κατανομή των ρόλων, ο Θωμάς Δρίτσος (Λαοταρής) ορίστηκε ως αρχηγός της Υπηρεσίας Στρατιωτικής Ασφάλειας του Αρχηγείου Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, που

⁶⁹³ Για την πρόταση του Ιωαννίδη για τη δημιουργία της Υπηρεσίας Στρατιωτικής Ασφάλειας του Δ.Σ.Ε. βλέπε ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 96, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/93 (Α.Σ.Κ.Ι.): «[...] Εξαιρετική προσοχή πρέπει δώσει Γ.Α. στο πρόβλημα ασφάλειας του Δ.Σ.Ε. Γι αυτό πρέπει δημιουργηθεί ειδική υπηρεσία ασφάλειας από πάνω ως κάτω προσεχτικά στελεχωμένη και ξεκαθαρισμένη δικαιοδοσία της. Ασφάλεια αποτελεί ειδικό σώμα Δ.Σ.Ε, εξαρτιέται από Γ.Α. Τα όργανά της συνεργάζονται στενά με ηγεσίες στις μονάδες και τομείς όπου δουλεύουν. - Διονύσης - 9/8/47» (ΑΣΚΙ).

⁶⁹⁴ Διαταγή Μάρκου 9-10-1947, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, Γενικό Αρχηγείο, Υπηρεσία Στρατιωτικής Ασφάλειας, αριθ. Ε.Π. 392 στο Μάρκος Βαφειάδης, *Απομνημονεύματα*, Ε', Αθήνα (Παπαζήσης) 1992, 549-553.

⁶⁹⁵ Για τις σταλινικές θηριωδίες του Μιχάλη Πεχτασίδα και των οργάνων του (Υπηρεσία Ομάδας Τάξης και Υπηρεσία Προσωπικής Ασφάλειας) στο Μπούλκες υπάρχουν οι εξής πηγές: Θωμάς Δρίτσος, *Γιατί με σκοτώνεις σύντροφε*, Αθήνα (Γλάρος) 1983, 19-22, 30-33, Γιώργος Γκαγκούλιας, *Η αθέατη πλευρά του Εμφυλίου πολέμου: Τα τραγικά γεγονότα της 7^{ης} Μεραρχίας του Δ.Σ.Ε.*, Αθήνα (Ιωλκός) 2001, 81-88, Χρήστος Καινούργιος, *Στα στρατόπεδα Ρούμπικ και Μπούλκες: Περιπλανήσεις και περιπέτειες λαϊκών αγωνιστών 1945 - 1947*, Αθήνα (Ιωλκός) 1991, 80-91, Βασίλης Γκανάτσιος, *Ενας Δάσκαλος Καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας) 2004, 395-413, Μαργαρίτα Λαζαρίδου, *Πόλεμος και αίμα: Ταξείδι στο παρελθόν, ταξείδι στον πόνο*, Αθήνα (Ιστορικά Τεκμήρια - Διογένης) 2005, 131-138.

⁶⁹⁶ Για την πληροφορία ότι ο Μπλιθικιώτης εκτελέστηκε από τις μυστικές υπηρεσίες του Πεχτασίδα στο Μπούλκες βλέπε Θωμάς Δρίτσος, *ό.π.*, 30.

⁶⁹⁷ Μαζί με αυτές τις οργανώσεις ο Πεχτασίδης μετέφερε στο βουνό το κλίμα χαφιεδισμού και πρακτορολογίας που είχε επικρατήσει στο Μπούλκες. Βλέπε Βασίλης Γκανάτσιος, *ό.π.*, 402.

είχε την έδρα του, όπως και το Γενικό Αρχηγείο, στην Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης.⁶⁹⁸ Με δύο αντάρτισσες δακτυλογράφους που είχε στην Υπηρεσία του άρχισε το φακέλωμα «μεγάλου αριθμού μαχητών και στελεχών, μα και σημαντικού αριθμού πολιτών οι οποίοι ζούσαν στις ελεγχόμενες από το Δ.Σ. περιοχές Γράμμου-Κονίτσης-Βοΐου-Γρεβενών-Καστοριάς και Βίτσου». Με βάση αυτούς τους φακέλους προχώρησε σε συλλήψεις και κακοποιήσεις.⁶⁹⁹

Αφορμή για τις μαζικές συλλήψεις στα Μαστοροχώρια, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, έδωσε, σύμφωνα με εθνικόφρονες πηγές, η εκτέλεση του Φρούραρχου της Πυρσόγιαννης από άγνωστο δράστη και το 'υποτιθέμενο' κόψιμο των καλωδίων των τηλεφώνων του Δημοκρατικού Στρατού σε ορισμένα Μαστοροχώρια.⁷⁰⁰ Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές η Στρατιωτική Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού υποπτευόταν ότι η δολοφονία του Φρούραρχου της Πυρσόγιαννης ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας εθνικιστών Μπαλιστών⁷⁰¹ της

⁶⁹⁸ Βασίλης Γκανάτσιος, ό.π., 402.

⁶⁹⁹ Τις πληροφορίες αυτές για το Δρίτσο τις δίνει ο Βασίλης Γκανάτσιος, επικεφαλής του Αρχηγείου Ηπείρου, του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας, και της VIII Μεραρχίας του Δ.Σ.Ε. σε διαδοχικούς χρόνους. Βλέπε Βασίλης Γκανάτσιος, ό.π., 409, 594. Για την τρομοκρατία που ασκήθηκε από το Θωμά Δρίτσο στη Λυκόρραχη υπάρχει υπαινιγμός και στη γραπτή μαρτυρία του κομμουνιστή Βασίλη Καραγιάννη. Βλέπε Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 50. Για την τρομοκρατία που άσκησε ο Θωμάς Δρίτσος στη Λυκόρραχη υπάρχει η προφορική μαρτυρία του οπαδού του Δημοκρατικού Στρατού από τη Λυκόρραχη Κωνσταντίνου Τσίου του Γεωργίου, κασέτα 18, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Ο Κωνσταντίνος Τσίος στην προφορική μαρτυρία του τον αποκαλεί Θωμά Λαουτάρ.

⁷⁰⁰ Την πληροφορία ότι η δολοφονία του φρούραρχου της Πυρσόγιαννης, η κατοχή ασυρμάτου καθώς και το κόψιμο των καλωδίων των τηλεφώνων των ανταρτών της περιοχής αποτέλεσαν αφορμή για τις μαζικές συλλήψεις στην περιοχή Μαστοροχωρίων τη δίνουν οι εξής μαρτυρίες: 1. Β. Φ., κασέτα 7, πλευρά α, Ε. Φ., κασέτα 8, πλευρά β, Χ. Κ., κασέτα 11, πλευρά α, Β. Κ., κασέτα 142, πλευρά α, Κ. Σ., κασέτα 73, πλευρά β, Σ. Ν., κασέτα 111, πλευρά α. (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η) 2. Α. Μ., κασέτα 24, πλευρά β, Α. Π., κασέτα 27, πλευρά α, β, Ν. Ζ., κασέτα 22, πλευρά β, Κ. Κ., κασέτα 21, πλευρά β, Γ. Κ., κασέτα 56, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η). Επίσης βλέπε Γιάννης Μαυρομάτης, *Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσης. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942-1959*, Ηγουμενίτσα, 1992, 82-3. Η κατοχή ασυρμάτου ήταν μία από τις συνηθείς κατηγορίες που απέδιδαν οι αντάρτες στους αντιπάλους τους. Βλέπε Γιάννης Σακκάς, «Ο Εμφύλιος πόλεμος στην Ευρυτανία», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, (Τίτλος πρωτοτύπου *After the war was over*, Princeton University Press), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000, 222. Τέλος για το ότι η δολοφονία του Φρούραρχου της Πυρσόγιαννης απετέλεσε αφορμή για τις συλλήψεις βλέπε και το Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945-1949*, Αθήνα 2005. Η άλλη συνηθισμένη κατηγορία που έδινε αφορμή για μαζικές συλλήψεις και εκτελέσεις ήταν το κόψιμο των τηλεφωνικών καλωδίων. Βλέπε «Πρόφασις εκτελέσεων», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 811, 20 Ιανουαρίου 1948. Τέλος βλέπε «Ανατριχιαστικά λεπτομέρεια εγκλημάτων των ληστών», εφ. *Η Καθημερινή*, αρ. φ. 10868, 24 Ιανουαρίου 1948.

⁷⁰¹ Μπαλιστές εκαλούντο στον ελληνικό χώρο οι αντάρτες της κατοχικής εθνικιστικής οργάνωσης της Αλβανίας Μπάλι Κομιτάρι. Βλέπε έγγρ. «Εκθεσις Συνοπτική επί της Βορείου Ηπείρου Καταστάσεως», Κεντρική Επιτροπή Αγώνος Βορείου Ηπείρου, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, τ. 1^{ος}, αρ. εγγ. 91, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 284.

Αλβανίας και συνεργών τους από τα Μαστοροχώρια.⁷⁰²

Η Λυκόρραχη και η γειτονική της Φούρκα, χωριό που υπαγόταν στην Επαρχία Κονίτσης αλλά δεν ήταν Μαστοροχώρι, από τον Οκτώβριο του 1947 μέχρι και τις 30 Ιανουαρίου του 1948 έγιναν στρατόπεδα συγκεντρώσεως.⁷⁰³ Παράλληλα η ΥΣΑ του Δημοκρατικού Στρατού είχε ανοίξει κρατητήρια εκτός από το Μοναστήρι της Κλαδόρμης στη Φούρκα και στο Μοναστήρι της Ζέρμας.⁷⁰⁴ Στη Λυκόρραχη και στη Φούρκα βασανίσθηκαν από τη Στρατιωτική Ασφάλεια κάτοικοι από αρκετά

⁷⁰² Η πιθανότητα αυτή αρύεται από δημοσιευμένη κατάθεση ανακρινόμενης Βουρμπιανίτισσας από τη Σ.Α. του Δ.Σ. στην εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4629, 18 Ιανουαρίου 1948 στο άρθρο: «Το στρατόπεδον συγκεντρώσεως Λυκόρραχης και τα κελιά του Μοναστηρίου Φούρκας. Για την εκτέλεση του φρούραρχου της Πυρσόγιαννης από μπαλίστες της Αλβανίας επίσης βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 82-3: «Ένα απόγευμα δυο Αλβανοί αντάρτες της Μπαλ-Κομητάρ που είχαν σκοπό να συναντηθούν με το Ζέρβα περνούσαν οπλισμένοι από το Ξενοδοχείο στην Πυρσόγιαννη, όπου ο αντάρτης σκοπός τους έβλεπε και τους είπε αλτ. Αυτοί αμέσως πυροβολούν, σκοτώνουν τον αντάρτη και εξαφανίζονται. Οι υπόλοιποι δυο-τρεις αντάρτες που αποτελούσαν το Φρουραρχείο στο χωριό το εγκαταλείπουν και φεύγουν. Το θέμα σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως χωρίς να αποδοθεί το γεγονός στα πραγματικά δεδομένα. Ο καθένας έκρινε το γεγονός με τη φαντασία του, εκφράζοντας διάφορες υπόνοιες για ορισμένα άτομα στο χωριό. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. με την υπόδειξη των τοπικών υπευθύνων προέβησαν σε πολλές συλλήψεις στην Πυρσόγιαννη και Βούρμπιανη».

⁷⁰³ Για το ότι η Λυκόρραχη και η Φούρκα απετέλεσαν άγδρα βασανιστηρίων και στρατόπεδα συγκεντρώσεως του Δημοκρατικού Στρατού αυτήν την περίοδο βλέπε «Ομιλία Α. Ρόσιου στην 6^η Πλατιά Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.» στο βιβλίο Γιώργος Πετρόπουλος (επιμ.), *Η καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη (επέμβαση του Κ.Κ.Σ.Ε. στο Κ.Κ.Ε.). Η διεθνής Επιτροπή των έξι Κομμουνιστικών Κομμάτων (Άγνωστα Ντοκουμέντα – Απόρρητα Πρακτικά). Τα Απόρρητα Πρακτικά της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.. Ανέκδοτα φωτογραφικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος)² 2003, 114-115, 268-269, Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 50. Βλέπε επίσης τις εθνικόφρονες εφημερίδες: *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4628, Ιωάννινα, 14 Ιανουαρίου 1948, «Το μαρτυρολογικόν υλικόν της υπαίθρου και του λήξαντος εικοσιτετραώρου - Τα απίστευτα βασανιστήρια», *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4629, Ιωάννινα, 18 Ιανουαρίου 1948, «Το στρατόπεδο συγκεντρώσεως Λυκόρραχης και τα κελιά Μοναστηρίου Φούρκας», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1076, 25 Νοεμβρίου 1948, «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας - Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο - Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της ανθρωπότητας - Αίμα - Φωτιά - Μαρτύρια - Απαγωγή - Ληστεία - Ερήμωση - Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον - Φούρκα Κονίτσης», *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1079, Γιάννενα, 28 Νοεμβρίου 1948, «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας, κ.λ.π., ό.π, Κεράσοβο Κονίτσης». Βλέπε επίσης την Έκθεση του ΟΗΕ στα άρθρα «Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι - Το Παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πως έγινε - Εμπαιναν μέσα στα Σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο- Μέρος 2^ο (Από την έκθεσιν του ΟΗΕ)», εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 15 Δεκεμβρίου 1983 και «Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι - Το Παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πως έγινε - Εμπαιναν μέσα στα Σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο- Συνεχίζουμε το ανάγνωσμά μας με τίτλον το 'Παιδομάζωμα' με νέας συνταρακτικές και συγκλονιστικές μαρτυρίας δια το απαίσιον ανοσιούργημα των κομμουνιστοσυμμοριτών, με στοιχεία που πηγάζουν από την έκθεσιν του ΟΗΕ-Μέρος 3^ο», εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 20 Δεκεμβρίου 1983. Για τα βασανιστήρια στην περιοχή βλέπε επίσης Μητροπολίτης Λήμνου Διονύσιος, *Πιστοί άχρι θανάτου*, Αθήνα 1959.

⁷⁰⁴ Για το ποιοι φέρουν την ευθύνη για τα βασανιστήρια βλέπε «Ομιλία του Α. Ρόσιου (Υψηλάντη)» στην 6^η Πλατιά Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. στη Ρουμανία το 1956 στο Γιώργος Πετρόπουλος (επιμ.), *Η Καθαίρεση του Νίκου Ζαχαριάδη (επέμβαση του Κ.Κ.Σ.Ε. στο Κ.Κ.Ε.). Η διεθνής Επιτροπή των έξι Κομμουνιστικών Κομμάτων (Άγνωστα Ντοκουμέντα – Απόρρητα Πρακτικά). Τα απόρρητα Πρακτικά της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.. Ανέκδοτα φωτογραφικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα (Αγγελος Σιδεράτος)² 2003, 268-269 & Δημήτρης Βλαντάς, *Ημερολόγιο 1947-1949*, (επιμ.: Νίκος Μαραντζίδης, Γιώργος Αντωνίου), Αθήνα (Εστία) 2007, 114-115.

χωριά των Μαστοροχωρίων με τη συνδρομή, σε ορισμένες περιπτώσεις, των επταμελών τοπικών Αυτοδιοικήσεων και της Πολιτοφυλακής, σε κάποιες περιπτώσεις χωρίς τη συμμετοχή της τοπικής Αυτοδιοίκησης, αλλά σε όλες τις περιπτώσεις με τη συνεργασία κατοίκων των Μαστοροχωρίων.

Συλλήφθηκαν, ανακρίθηκαν και βασανίστηκαν, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες απέναντι προς τις οποίες πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί και δύσπιστοι, 17 Λυκορραχίτες, με τις κατηγορίες ότι έκοψαν το καλώδιο του τηλεφώνου του Δημοκρατικού Στρατού και ότι συνεργάστηκαν με τον Κυβερνητικό Στρατό.⁷⁰⁵ Από τους συλληφθέντες 9 εκτελέστηκαν, αφού ανακρίθηκαν και βασανίστηκαν.⁷⁰⁶ Από την Πυρσόγιαννη συλλήφθηκαν και βασανίστηκαν 50 και εκτελέστηκαν 12.⁷⁰⁷ Στη Βούρμπιανη το Νοέμβριο του 1947 συλλήφθηκαν και ανακρίθηκαν μετά βασανιστηρίων 20 περίπου άτομα και τα 5 από αυτά εκτελέστηκαν.⁷⁰⁸ Από τη Ζέρμα προσήχθησαν 7 άτομα στην Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού Νοέμβριο-

⁷⁰⁵ Την πληροφορία ότι κρατήθηκαν στη Φούρκα 17 Λυκορραχίτες τη δίνει η Εκθεση της Επιτροπής του ΟΗΕ. Βλέπε εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 20 Δεκεμβρίου 1983. Ωστόσο ο αριθμός των αρχικά συλληφθέντων Λυκορραχιτών ήταν πολύ μεγαλύτερος. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες είχαν συλληφθεί αρχικά πολλές γυναίκες και σχεδόν το σύνολο των αρρένων κατοίκων του χωριού, αλλά μετά από ανακρίσεις αφέθηκαν ελεύθεροι. Για τα βασανιστήρια που υπέστησαν οι Λυκορραχίτες από την Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού υπάρχουν οι εξής προφορικές μαρτυρίες: Β. Φ., κασέτα 7, πλευρά α, Α. Τ., κασέτα 8, πλευρά α, Ε. Φ., κασέτα 8, πλευρά β, Π. Φ., κασέτα 10, πλευρά α, Γ. Σ., κασέτα 17, πλευρά α, Κ. Τ., κασέτα 18, πλευρές α, β, Ο. Κ., κασέτα 53, πλευρά α, Ε. Σ., κασέτα 59, πλευρά β, Ε. Κ., κασέτα 76, πλευρά α και κασέτα 134, πλευρά α, β, Α. Φ., κασέτα 86, πλευρά α, Π. Κ., κασέτα 90, πλευρά α, Ι. Ν., κασέτα 91, πλευρά α, Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά α, Ο. Ν., κασέτα 101, πλευρές α, β, Σ. Ν., κασέτα 111, πλευρά α, Σ. Φ., κασέτα 163, πλευρά α κ.άλλοι (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Για την επιφυλακτική στάση που πρέπει εν γένει να υιοθετεί ο ιστορικός απέναντι στις προφορικές μαρτυρίες βλέπε στην Εισαγωγή την Ενότητα Το πραγματολογικό υλικό και η μεθοδολογία της έρευνας.

⁷⁰⁶ Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Επαρχία Κονίτσης, 1948, Υπ' αριθμ. 4 Κατάστασις εμφάνιουσα τους τους εκτελεσθέντες υπό των συμμοριτών. Η ημερομηνία εκτελέσεως των Λυκορραχιτών που αναφέρεται στο έγγραφο των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων μάλλον είναι λανθασμένη. Οι προφορικές μαρτυρίες συμφωνούν περισσότερο με τις ημερομηνίες εκτελέσεως που υπάρχουν στο Στρατολογικό Γραφείο Ιωαννίνων.

⁷⁰⁷ Για τον αριθμό και τα ονόματα των συλληφθέντων Πυρσογιαννιτών αυτής της περιόδου βλέπε «Το στρατόπεδον συγκεντρώσεως Λυκορραχίτην και τα κελιά του Μοναστηρίου Φούρκας», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4629, 18 Ιανουαρίου 1948, βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φάκελος 1670, Υποφ. και Γιάννης Μαυρομμάτης, ό.π., 83-84.

⁷⁰⁸ Για τους συλληφθέντες Βουρμπιανίτες το Νοέμβριο του 1947 βλέπε εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1089, 10 Δεκεμβρίου 1948, «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο, ό.π, Βούρμπιανη Κονίτσης». Σύμφωνα προς την ίδια εφημερίδα, εκτελέστηκαν οι Ηλίας Κοκκινόπουλος, Δ. Γ. Λύτης. Και οι δύο αναφέρονται ως εκτελεσθέντες και από αρχειακή πηγή των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων. Στην ίδια εφημερίδα φέρεται την ίδια περίοδο ως εκτελεσθείς και ο Χαρ. Ρεμπέλης που οι προφορικές μαρτυρίες και οι κατάλογοι των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων λένε ότι εκτελέστηκε το Μάιο του 1947. Φέρονται από τα Γ.Α.Κ. ως εξαφανισθέντες του 1947, ενώ εκτελέστηκαν σύμφωνα με τις προφορικές πηγές και οι ακόλουθοι: α/α 7. Τσούνης Νικόλαος του Κων/νου, ετών 60, 13-11-47. Συνελήφθη με κατηγορίαν αντιδραστικού, α/α 8: Ζήκος Δημήτριος του Χρήστου, ετών 65. Συνελήφθη με κατηγορίαν αντιδραστικού – α/α: 9, Χατζής Χαράλαμπος του Λουκά, ετών 50. (Στα Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φάκελος 1670, Υποφ. Ι).

Δεκέμβριο του 1947 και εκτελέστηκαν τα 4.⁷⁰⁹ Εξ αυτών οι δύο, που ήταν ιερείς, οδηγήθηκαν στα κρατητήρια της Λυκόρραχης.⁷¹⁰ Συλλήφθηκαν, βασανίσθηκαν και ανακρίθηκαν στο Μοναστήρι της Φούρκας 11 Μαστοροχωρίτες από το Κεράσοβο εκ των οποίων οι 6 αφέθηκαν ελεύθεροι και οι 5 εκτελέστηκαν.⁷¹¹ Στο Κάντσικο συλλήφθηκαν συνολικά 7 εκ των οποίων οι 6 εκτελέστηκαν και ο ένας αφέθηκε ελεύθερος.⁷¹² Από την Καστάνιανη προσήχθηκαν στη Στρατιωτική Ασφάλεια 3, αλλά εκτελέστηκαν 2 Καστανιανίτες στο Μοναστήρι της Φούρκας.⁷¹³ Από τη Λαγκάδα συλλήφθηκαν 5 εκ των οποίων οι 3 εκτελέστηκαν.⁷¹⁴ Από το Γοργοπόταμο συλλήφθηκαν και βασανίσθηκαν 5.⁷¹⁵ Οι συλληφθέντες και βασανισθέντες Μαστοροχωρίτες ανήλθαν στους 120 περίπου και από αυτούς εκτελέστηκαν οι 46 με την κατηγορία της υπονόμευσης του Δημοκρατικού Στρατού και της διενέργειας κατασκοπείας σε βάρος του. Εκτός από τους 120 περίπου Μαστοροχωρίτες που κρατήθηκαν στις φυλακές και στα Στρατόπεδα της Φούρκας, της Λυκόρραχης και της Ζέρμας, κρατήθηκαν σε αυτά και κάτοικοι από άλλα χωριά της Επαρχίας Κόνιτσας και της Δυτικής Μακεδονίας. Για παράδειγμα στη Ζέρμα βασανίσθηκαν στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού, αλλά και απλοί αντάρτες από τη Δυτική Μακεδονία. Στα κρατητήρια του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας που έδρευε στη Λυκόρραχη

⁷⁰⁹ Εκτός από τους εκτελεσθέντες των οποίων τα ονόματα βρίσκονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους των Ιωαννίνων, συλλήφθηκαν και 3 γυναίκες Ζερματινές οι οποίες αφέθηκαν ελεύθερες μετά από ανακρίσεις στο Μοναστήρι της Φούρκας. Γι αυτές υπάρχει η προφορική μαρτυρία της Χ. Ζ.-Ν., κασέτα 44, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁷¹⁰ Για τους εκτελεσθέντες Ζερματινούς βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φάκελος 1670, Υποφ. Ι. Βλέπε επίσης Γεώργιος Μανούκας, *Παιδομάζωμα: Το μεγάλο έγκλημα κατά της Φυλής*, Αθήναι (Εκδόσεις επαναπατρισθέντων εκ του παραπετάσματος) 1961, 17, 33-35 και Ανώνυμος, «Το στρατόπεδον Συγκεντρώσεως στη Λυκόρραχη και τα κελιά του Μοναστηρίου της Φούρκας», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4629, 18 Ιανουαρίου 1948.

⁷¹¹ Για τους συλληφθέντες και εκτελεσθέντες Κερασοβίτες βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι και Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 85-88.

⁷¹² Διασταυρώνοντας προφορικές μαρτυρίες από κατοίκους του Καντσίκου με γραπτές πηγές βρέθηκε ότι εκτελέστηκαν ο Δημήτριος Παπαδημητρίου του Ιωάννου, ο Δημήτριος Καθάριος του Ευαγγέλου, ο Κωνσταντίνος Πατσιωτός του Χαραλάμπους, ο Ευάγγελος Παπαδημητρίου του Ιωάννου, ο Ανδρέας Σίμος του Χρήστου και ο Ευάγγελος Κουτρομπίνας του Σπυρίδωνα. (Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι). Συλλήφθηκε και ο Γεώργιος Γεράκος αλλά αφέθηκε ελεύθερος.

⁷¹³ Για τους εκτελεσθέντες Καστανιανίτες βλέπε την εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1081, 1 Δεκεμβρίου 1948, «Η τραγικότερη περιπέτεια της Φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό ολόκληρης της ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαιί - Ληστεΐαι - Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Καστάνιανη Κονίτσης». Για τη σύλληψη του Σωτηρίου Μπίμπα βλέπε Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστάνιανης Κονίτσης*, Ιωάννινα, 1971, 68.

⁷¹⁴ Για τους συλληφθέντες και εκτελεσθέντες Λαγκαδιώτες βλέπε Γ.Α.Κ., Φ. 1670, Υποφ. Ι, Περιληπτική κατάσταση Λαγκάδας, Γ'Εξαφανισθέντα άτομα και Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής – Λαγκάδα 1945 – 1949*, 13-16.

⁷¹⁵ Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 61, πλευρά β και κασέτα 62 του ίδιου, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η). Οι συλληφθέντες και βασανισθέντες Τουρνοβιώτες ήταν ο Γιάννης Γεράσης, η Ουρανία Γιώτη, η Αλεξάνδρα Βασιάκου, η Ευανθία Τζώτζου και ο Απόστολος Χαρίτος.

κρατούνταν επίσης συλληφθέντες και από χωριά της Δ. Μακεδονίας.⁷¹⁶ Επίσης στη Φούρκα και στη Λυκόρραχη τα στελέχη της Ασφάλειας κρεμούσαν «με τη μηχανή του πράχτορα» «δοκιμασμένους διοικητές και επιτρόπους του ΔΣΕ». Πόσοι από αυτούς επιβίωσαν με την Αμνηστεία και πέρασαν στις Ανατολικές χώρες δεν είναι γνωστό. Ο Α. Ρόσιος στην 6^η Πλατιά Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. που έγινε στη Ρουμανία είπε ότι εκεί ζούσε κάποιος ανάπηρος Φασέκης «που δοκίμασε στην πλάτη του τα βασανιστήρια του Βύσσιου» σε ένα από τα δύο άνδρα βασανιστηρίων στην περιοχή.⁷¹⁷

Συλλήφθηκαν επίσης και βασανίστηκαν πολλές αθώες γυναίκες των οποίων τα αδέρφια, οι άνδρες ή τα παιδιά είτε υπηρετούσαν στον Κυβερνητικό Στρατό είτε είχαν καταφύγει στην Κόνιτσα πρόσφυγες, αλλά και άνδρες οι οικογένειες των οποίων είχαν καταφύγει πρόσφυγες στην Κόνιτσα και σε άλλες πόλεις.⁷¹⁸ Φαίνεται ότι την ίδια τύχη είχαν και κάποιοι πολίτες μετριοπαθείς, που δεν είχαν καμιά ανάμειξη στο παρακράτος της δεξιάς, εξαιτίας της αντίθεσής τους με τον κομμουνισμό. Για παράδειγμα οι εκτελεσθέντες Λυκόρραχίτες Επαμεινώνδας Τσίος του Γεωργίου και ο Αθανάσιος Φασούλης του Χρήστου, οι οποίοι στο παρελθόν είχαν διαφωνήσει με την ιδεολογία του Ε.Α.Μ. και είχαν ταχθεί στο πολιτικό σκέλος του Ζέρβα.⁷¹⁹ Η προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση θεωρούσε a priori ύποπτους

⁷¹⁶ «Οι αμνηστευόμενοι μετανοιώνουν», *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 19, 1 Μάρτη 1948, 5. Επίσης αυτό το άρθρο λέει ότι αποφυλακίστηκαν από το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας με το νόμο της Αμνηστείας 112 κρατούμενοι (διαταγή υπ' αριθμ. 404). Γι άλλους 80 κρατούμενους στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λυκόρραχης μιλούσε η έκθεση του ΟΗΕ. Βλέπε Εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 15 Δεκεμβρίου 1983, 7, «Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι – Το Παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πώς έγινε – Εμπαιναν μέσα στα σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο - Μέρος 2^ο - (Από την Έκθεσιν του ΟΗΕ)». Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο συνολικός αριθμός των κρατηθέντων κατοίκων από τα Μαστοροχώρια, την ευρύτερη Επαρχία της Κόνιτσας και τα χωριά της Δυτικής Μακεδονίας ήταν πολύ μεγαλύτερος στην περιοχή αυτή την περίοδο, δεδομένου ότι πολλοί συλληφθέντες σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες δεν έμειναν στις φυλακές μέχρι που δόθηκε Αμνηστεία. Από το Νοέμβριο που άρχισαν οι συλλήψεις μέχρι και 30 Ιανουαρίου που δόθηκε η Αμνηστεία είχαν περάσει από τις φυλακές πολλοί άμαχοι πολίτες και μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού.

⁷¹⁷ «Ομιλία Α. Ρόσιου στην 6^η Πλατιά Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.» στο βιβλίο Γιώργος Πετρόπουλος (επιμ), *Η καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη (επέμβαση του Κ.Κ.Σ.Ε. στο Κ.Κ.Ε.). Η διεθνής Επιτροπή των έξι Κομμουνιστικών Κομμάτων (Άγνωστα Ντοκουμέντα – Απόρρητα Πρακτικά). Τα Απόρρητα Πρακτικά της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.. Ανέκδοτα φωτογραφικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος)² 2003, 268-269.

⁷¹⁸ Εκτός από αυτές τις οικογένειες που είχαν μέλη τους στον εθνικό στρατό

⁷¹⁹ Ήταν άνθρωποι μετριοπαθείς, αντίθετοι με την τρομοκρατία που ασκήθηκε και από τις δυο μεριές κατά τα έτη 1945-1946, και διακρίνονταν αμφότεροι για τις δημοκρατικές τους ευαισθησίες. Ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις η Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού τιμωρούσε σκληρότερα το φρόνημα από την ίδια την πράξη. Για τη μετριοπάθεια αυτών των δύο Λυκορραχιτών βλέπε ενότητα 2.7.

τους εθνικόφρονες.⁷²⁰ Κάποιοι Μαστοροχωρίτες εξοντώθηκαν για λόγους προσωπικής εκδίκησης, από μίση και πάθη, αλλά και από οικονομικό συμφέρον.⁷²¹

Εκτελέστηκαν, επίσης, από τη Στρατιωτική Ασφάλεια ως διενεργούντες κατασκοπεία σε βάρος του Δημοκρατικού Στρατού Μαστοροχωρίτες άνθρωποι που δεν είχαν καμία επαφή και επικοινωνία με τον Κυβερνητικό Στρατό. Τραγική η περίπτωση του Λυκορραχίτη Ευάγγελου Νούτσου, ο οποίος εκτελέστηκε από την Υπηρεσία Στρατιωτικής Ασφάλειας το φθινόπωρο του 1947,⁷²² με την κατηγορία της διενέργειας κατασκοπείας σε βάρος του Δημοκρατικού Στρατού. Με τη λήξη του Εμφυλίου παραπέμφθηκε από την Κυβέρνηση στο Κακουργιοδικείο του Εφετείου των Ιωαννίνων με την κατηγορία ότι από το Μάιο του 1947 είχε προσχωρήσει «εκουσίως» στις «κομμουνιστικές συμμορίες» και δρούσε «αντεθνικά» μέχρι το τέλος του 1949, οπότε, διαλυθέντων των ανταρτών, «ανεχώρησεν εις το εξωτερικόν».⁷²³ Είναι φανερό ότι η κυβέρνηση ήταν πληροφορημένη για τη δράση του Ευαγγέλου Νούτσου στο κομμουνιστικό κράτος του Γράμμου, αγνοούσε όμως πλήρως την εκτέλεσή του από αυτό.

Μια μερίδα των εκτελεσθέντων ήταν άτομα τα οποία ανήκαν στον Εαμικό κόσμο την περίοδο της Κατοχής. Έτσι, εκτελέστηκαν οι: Βασίλειος Τσίος από τη Λυκόρραχη, και Ευάγγελος Παπαδημητρίου από το Κάντσικο, οι οποίοι είχαν πολεμήσει από τις τάξεις του Ε.Λ.ΑΣ. τους Γερμανούς ο πρώτος, και από τις τάξεις του Ε.Α.Μ. ο δεύτερος.⁷²⁴

Ο ογδοονταπεντάχρονος πρόεδρος της κοινότητας Πυρσόγιαννης, Αλέξης Μαρτσέκης, ήταν ο πατέρας του πρώτου Πυρσογιαννίτη κομμουνιστή, Βασίλη Μαρτσέκη. Ο πρόεδρος Μαρτσέκης κρατήθηκε στο Μοναστήρι της Φούρκας και υπέκυψε στα τραύματά του από τον ξυλοδαρμό. Ο Βασίλης Μαρτσέκης, στις 23

⁷²⁰ Αυτό φαίνεται από και από την κατάθεση στην επιτροπή του ΟΗΕ το φθινόπωρο του 1948 του Ε. Παπαγεωργίου, γραμματέα του Κερασόβου, που συλλήφθη «ως αντιδραστικός» και μετήχθη στη Φούρκα. Εκεί κλήθηκε από την Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού να δώσει «κατάλογον ονομάτων κατοίκων του χωρίου μου που είχαν ψηφίσει κατά το δημοψήφισμα υπέρ του Βασιλέως». Για να του αποσπάσουν μάλιστα ομολογία τον υπέβαλαν σε βασανιστήρια. Βλέπε εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 20 Δεκεμβρίου, 1983, ό.π..

⁷²¹ Για παράδειγμα ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος από την Καστάνιανη παραδόθηκε στη Στρατιωτική Ασφάλεια από κατοίκους της Λαγκάδας που είχαν 'βερεσέδια' στο μαγαζί του: Προφορική μαρτυρία του Α. Π., κασέτα 8, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁷²² Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Επαρχία Κονίτσης, 1948, Υπ' αριθμ. 4 Κατάστασις εμφαινουσα τους τους εκτελεσθέντες υπό των συμμοριτών.

⁷²³ Ποινικό Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, Βούλευμα υπ' αριθμ. 207/1951, τ. 1-791.

⁷²⁴ Προφορική μαρτυρία του Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

Ιουλίου του 1948, καταδικάστηκε δις σε θάνατο από το Κυβερνητικό Στρατοδικείο στα Γιάννενα, στη γνωστή στην Ήπειρο δίκη της Πρίντζου, στην οποία είχαν καταδικαστεί 48 άτομα «τετράκις, τρις, δις, άπαξ» σε θάνατο.⁷²⁵ Οι κατηγορίες που του προσήψε το Στρατοδικείο ήταν ότι συμμετείχε σε «συμμορία», ότι ανήγγειλε στους αντάρτες τα διωκτικά μέτρα που αποφασίζονταν από τις Αρχές και το Στρατό και ότι τροφοδοτούσε τους «ληστές» με χρηματικά ποσά που συγκέντρωνε από έρανο ή τους προμήθευε μάλλινα είδη «άνευ κινδύνου της ίδιας εαυτού ή συγγενών του ζωής»!⁷²⁶ Ο Βασίλης Μαρτσέκης μαζί με 28 άλλα άτομα πέτυχαν την αναψηλάφηση της δίκης τους το 1950 και 1951 και αφού προηγήθηκαν θυελλώδεις διαμαρτυρίες του δικηγορικού συλλόγου και του λαού των Ιωαννίνων διέφυγε της εκτελέσεως η δε ποινή του μετετράπη σε ισόβια καταρχάς και στη συνέχεια απαλλάχτηκε τελείως.⁷²⁷

Από το κύμα των συλλήψεων δεν διέφυγαν ούτε «καθαρόαιμοι» κομμουνιστές της περιοχής των Μαστοροχωρίων, ούτε μέλη των οικογενειών τους. Στη Λυκόρραχη συλλήφθηκε και βασανίσθηκε, αλλά τελικά αφέθηκε ελεύθερος - άγνωστο κάτω από ποιες συνθήκες- ο Λυκορραχίτης Στρατιωτικός υπεύθυνος των ανταρτών Θωμάς Σδούκος. Ο εκτελεσθείς Γεώργιος Σδούκος ήταν επίσης από τα πρώτα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Λυκόρραχη. Τιμωρήθηκε κι αυτός με την κατηγορία της συνεργασίας με το Δημοκρατικό Στρατό, διότι η μητέρα του είχε καταφύγει ως πρόσφυγας στην Κόνιτσα, και ο ίδιος είχε κάνει ένα ταξίδι έξω από την «Ελεύθερη Ελλάδα» για λόγους υγείας. Ο Βουρμπιανίτης Δ. Γ. Λύτης, που εκτελέστηκε με την κατηγορία ότι συνεργάστηκε με τους Μπαλίστες για την

⁷²⁵ Από αυτούς εκτελέστηκαν οι 16. Εκτός από το Βασίλη Μαρτσέκη, κανένας άλλος Μαστοροχωρίτης δεν είχε εισαχθεί στη γνωστή ως δίκη της Πρίντζου. Βλέπε Σπύρος Εργολάβος, *Η δίκη της Πρίντζου και οι εκτελεσμένοι των Ιωαννίνων*, Αθήνα (Σοκολής) 1988, 128-135, 335.

⁷²⁶ Για την κράτηση του Αλέξη Μαρτσέκη στη Φούρκα βλέπε «Το στρατόπεδο συγκεντρώσεως της Λυκόρραχης και τα κελιά του Μοναστηρίου Φούρκας» στην εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4629, 18 Ιανουαρίου 1948. Για το θάνατο του Αλέξη Μαρτσέκη στη διαδρομή Λυκόρραχη-Φούρκα-Κεράσοβο, καθώς και την καταδίκη του γιου του Βασίλη στη δίκη της Πρίντζου βλέπε Γιάννης Μαυρομμάτης, *Σύμμεικτα της επαρχίας Κόνιτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής*, Ηγουμενίτσα 1992, 84. Για το ότι ο γιος του ήταν ο πρώτος κομμουνιστής στη Λυκόρραχη βλέπε στο ίδιο, σελ. 21. Για την καταδίκη δις εις θάνατο του γιου του Βασιλείου Μαρτσέκη βλέπε Σπύρος Εργολάβος, ό.π., 128 – 130, 140 – 146, 335 – 339.

⁷²⁷ « Η δίκη προσδιορίστηκε και έγινε στις 18 και 19 Σεπτεμβρίου 1951 στο Αναθεωρητικό Δικαστήριο των Αθηνών απ' το οποίο εκδόθηκε η 578/51 απόφαση. Η απόφαση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι: α) Παραδέχεται ότι: «προέκυψεν εκ της διαδικασίας ότι τας ανωτέρω πράξεις οι κατηγορούμενοι εξετέλεσαν διατελούντες εις κατάστασιν συγγνωστής πλάνης, καθ' ότι ούτοι πεπλανημένως επίστευον ότι εδικαιούντο να προβώσιν εις τας ανωτέρω πράξεις». Β) Άλλους απ' τους καταδικασμένους σε θάνατο και μάλιστα τετράκις τους απαλλάσσει, και σ' άλλους επιβάλλει ποινήν φυλακίσεως τριών ετών (όσα έχουν ήδη περάσει) και διατάσσει την αποφυλάκισή τους». Βλέπε Σπύρος Εργολάβος, ό.π., 337-8.

εξόντωση του Φρούραρχου ήταν μέχρι και το Νοέμβριο του 1947 εκπρόσωπος του Κομμουνιστικού Κόμματος του χωριού του και πρόεδρος του επταμελούς Λαϊκού Συμβουλίου.⁷²⁸ Στη Ζέρμα εκτελέστηκε η Αγόρω Μήτση, γυναίκα του δάσκαλου Θωμά Μήτση, που ήταν ο πρώτος κομμουνιστής του χωριού και βασικό στέλεχος της οργάνωσης του Ε.Α.Μ.. Η Αγόρω Μήτση ενοχοποιήθηκε εξαιτίας του συζύγου της ο οποίος κατέφυγε στην Κόνιτσα ως πρόσφυγας, επειδή δεν ήθελε να βγει στο βουνό, όταν βγήκαν εκ νέου οι αντάρτες στο Γράμμο το 1946.⁷²⁹

Οι εκτεταμένες συλλήψεις και οι συνακόλουθες κακοποιήσεις στελεχών και μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού δημιούργησαν βαριά ατμόσφαιρα στο Αρχηγείο Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας με αποτέλεσμα την απομάκρυνση του Θ. Δρίτσου από το Αρχηγείο αυτό από τον ίδιο το Ζαχαριάδη.⁷³⁰ Πιθανόν η ίδια η δυσαρέσκεια των μαχητών να οδήγησε την ηγεσία της Προσωρινής Κυβέρνησης στην αμνήστευση των κρατουμένων για «κοινά και πολιτικά εγκλήματα». Το κείμενο της Αμνηστείας υπεγράφη την 30^η Ιανουαρίου από το Μάρκο, όλα τα μέλη της Προσωρινής Κυβέρνησης και τον υπουργό της Δικαιοσύνης Μιλτιάδη Πορφυρογένη.⁷³¹

⁷²⁸ «Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο, ό.π. Βούρμπιανη Κονίτσης», *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1089, Γιάννενα, 10 Δεκεμβρίου 1948.

⁷²⁹ Για την πιθανότητα να ήταν ο Θωμάς Μήτσης ο πρώτος κομμουνιστής της Ζέρμας και για τη συνεισφορά του στο Ε.Α.Μ. βλέπε Ανδρέας Ζίνδρος, «Το χωριό (Ζέρμα) Πλαγιά Κονίτσης στους αγώνες 1940-1950: Τι προσέφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997), 47-50. Ο Θωμάς Μήτσης ήταν άτομο υπεράνω πάσης υποψίας για ενέργειες καταδοτικές ή υπονομευτικές σε βάρος του Δημοκρατικού Στρατού την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου. Ετσι τουλάχιστο έγγραψε ο κομμουνιστής Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 119. Για την καθοριστική συνεισφορά δε του Θωμά Μήτση στο Ε.Α.Μ. υπάρχει και η προφορική μαρτυρία του Η. Τ., κασέτα 42, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁷³⁰ Για την πληροφορία αυτή βλέπε Βασίλης Γκανάτσιος, *Ενας δάσκαλος Καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας) 2004, 594.

⁷³¹ *Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης*, χρόνος 1^{ος}, αρ. φ. 2, Ελεύθερη Ελλάδα, Έδρα της Προσωρινής Κυβέρνησης, 1 Φλεβάρη 1948, Νόμος αριθ. 3, «Για την Αμνηστεία των κοινών και πολιτικών εγκλημάτων». Σε μία περίπτωση το Αρχηγείο της Δυτικής Μακεδονίας έκανε μία εκδήλωση, όταν αποφυλάκισε 30 κρατούμενους. Τους συγκέντρωσε στο Σχολείο του χωριού, όπου ήταν συγκεντρωμένοι όλοι οι κάτοικοι και μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού και τους μίλησε. «ανάμεσα στ' άλλα είπε: - Η Προσωρινή κυβέρνηση και ο Δ.Σ. σας δίνει αμνηστεία για να σας φέρει κοντά στο λαό, όπου ανήκετε και απ' όπου σας απέσπασαν και σας παρέσυραν οι μοναρχοφασίστες με τη συκοφαντία και την απάτη. Από τη συμπεριφορά και τη δουλειά σας εξαρτάται να σας αγαπήσει ο λαός και να βοηθήσετε στο μεγάλο και ιερό αγώνα που κάνει για τη ζωή και τη λευτεριά του». Στους αμνηστευμένους αντάρτες είπε: «- Λυγίσατε από τις κακουχίες και τις δυσκολίες του αγώνα, γιατί δεν πιστέψατε στον αγώνα και στη νίκη του ελληνικού λαού. Δύσκολος μα και ωραίος και δοξασμένος είναι ο αγώνας μας. Ο Δ.Σ. σας κάνει την τιμή να ξαναγίνετε μαχητές του. Με τα έργα σας αποδείξετε ότι μπορείτε να κρατήσετε τον τιμημένο τίτλο του μαχητή του Δ.Σ. Τώρα περισσότερο από κάθε άλλη φορά ο ελληνικός λαός έχει τις προϋποθέσεις να νικήσει». Βλέπε «Οι αμνηστευόμενοι μετανοιώνουν», *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 19, Κάπου στην Ελεύθερη Ελλάδα, 1 Μάρτη 1945.

Ένα μήνα αργότερα η ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού, αισθάνθηκε την ανάγκη να αιτιολογήσει στους μαχητές του το κύμα Τρομοκρατίας που είχε εξαπολύσει ιδιαίτερα στην περιοχή της Κόνιτσας. Έτσι μέσω του ταγματάρχη Κίτσιου Στεφόπουλου κατετέθησαν εγγράφως στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* τα συμπεράσματα της Στρατιωτικής Ασφάλειας για την «κατασκοπευτική» δράση των κατοίκων της Επαρχίας Κόνιτσας που ζούσαν στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Σύμφωνα με αυτά τα συμπεράσματα το κατασκοπευτικό δίκτυο της κυβερνητικής παράταξης ξεκινούσε από τον Κυβερνητικό Στρατό, τη Χωροφυλακή, το Εθνικό Κόμμα Ελλάδας και τον Κλήρο και κατέληγε στους κατοίκους της Επαρχίας Κόνιτσας. Ιδιαίτερη κατασκοπευτική δράση είχαν οι παπάδες που υποτίθεται ότι συνδέονταν με τον Αγιο Δρυϊνουπόλεως – Πυρσόγιαννης και Κόνιτσας Δημήτριο και Σπυρίδωνα Ιωαννίνων μέσω του Βουρμπιανίτη Παπαμάρκου που ήταν ο πρόεδρος του Ε.Κ.Ε. Βούρμπιανης και είχε καταφύγει ως πρόσφυγας στα Γιάννενα. Κατά τη γνώμη του ταγματάρχη Στεφόπουλου «οι πράκτορες» της κυβερνητικής παράταξης ήταν «κατ' εικόνα και ομοίωση» των αφεντικών τους Ζέρβα και Σπυρίδωνα. Ήταν εθνοπροδότες, και συνεργάτες των κατακτητών στην Κατοχή.⁷³²

Οι «μέθοδες» που χρησιμοποιούνταν από τους «πράκτορες» ήταν «αρκετά πρωτότυπες». Παρακολουθούσαν με τα κυάλια τους αντάρτες. Μετέδιδαν τις κινήσεις τους με φακό. Εξακρίβωναν τα φυλάκιά τους και τις θέσεις τους παρασυρμένοι «τάχα από το κοπάδι» τους. Έφταναν στους καταυλισμούς των ανταρτών αναζητώντας δήθεν μια χαμένη αγελάδα. Παριστάνοντας τους κυνηγούς μελισσών συγκέντρωναν πληροφορίες. Προσποιούμενοι τον άρρωστο αποσπούσαν άδειες μετακίνησης στη «μοναρχοφασιστική» Ελλάδα. Βάζοντας «οι πράκτορες» «μία από τις πολλές ερωμένες τους να πιάσουν σχέσεις με τον τηλεφωνητή» των ανταρτών έπιαναν το τηλέφωνο και άκουγαν τις συνδιαλέξεις του Δημοκρατικού Στρατού.⁷³³

⁷³² Η κατηγορία που προσήψε η Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού συλλήβδην στους εκτελεσθέντες ως συνεργάτες των κατακτητών την περίοδο της Κατοχής δεν γνωρίζουμε εάν ευσταθεί, διότι δεν υπάρχουν στοιχεία. Στο σύνολο των 46 Μαστοροχωριτών που εκτελέστηκαν από το Δημοκρατικό Στρατό βαρύνονταν δύο με την υποψία του δωσιλογισμού. Ο ένας ήταν ο Αθανάσιος Καρανίκας και ο άλλος ο Ευάγγελος Ζήκας. Και για τους δύο βλέπε το Κεφάλαιο 1.3: Καραμπινιέρηδες και δωσιλογοί.

⁷³³ Κίτσιος Στεφόπουλος, «Συμπεράσματα από την κατασκοπευτική δράση του εχθρού στην επαρχία Κόνιτσας», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 3 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 98-100.

Δεν υπάρχει βέβαια καμία αμφιβολία ότι θα υπήρχαν και εκούσιοι ή ακούσιοι πληροφοριοδότες του Στρατού στα Μαστοροχώρια. αλλά αυτοί πρέπει να ήταν ελάχιστοι. Για παράδειγμα ο Δημοσθένης Κεχαγιάς, όταν εξαφανίστηκε στο Μοναστήρι της Φούρκας, εκτελούσε διατεταγμένη υπηρεσία «συλλογής πληροφοριών».⁷³⁴ Οι περισσότεροι όμως πληροφοριοδότες του Στρατού, το πιο πιθανό είναι να ήταν κάποιοι υπεράνω υποψίας.

Ότι υπήρχαν άνθρωποι από τα Μαστοροχώρια που έδιναν πληροφορίες στον Κυβερνητικό Στρατό επιβεβαιώνεται και από δημοσίευμα του εθνικόφρονα τύπου της εποχής που έγραψε ότι χωρικοί του Γράμμου εχρησίμευσαν ως πληροφοριοδότες, οδηγοί και συμπολεμιστές του Κυβερνητικού Στρατού. Ιδιαίτερα το έντυπο αυτό μνημονεύει τους Πυρσογιαννίτες και τους Βουρμπιανίτες.⁷³⁵ Τέλος πρέπει να ειπωθεί ότι κάποιοι συνθηματικοί τρόποι επικοινωνίας για τους οποίους είχαν ενοχοποιηθεί οι κάτοικοι της ανταρτοκρατούμενης Κόνιτσας, όπως οι φωτιές, είχαν υιοθετηθεί από τους ΜΑΥδες, οι οποίοι είχαν αποχωρήσει από τα Μαστοροχώρια, όταν είχε εγκατασταθεί ο Δημοκρατικός Στρατός σε αυτά.⁷³⁶ Διόλου απίθανο βέβαια κάποιοι από αυτούς να εισχωρούσαν στα ανταρτοκρατούμενα εδάφη και να εκτελούσαν επικίνδυνες αποστολές.

Οι ευθύνες για τις συλλήψεις και τα βασανιστήρια των Μαστοροχωριτών επιμερίζονται διμερώς, εφ' ενός στο Δημοκρατικό Στρατό, κι αφετέρου στα μέλη του Κόμματος κάθε χωριού ξεχωριστά. Το γεγονός ότι υπήρξαν Μαστοροχώρια, όπως το Ασημοχώρι, οι Χιονιάδες και το Πληκάτι, στα οποία δεν χύθηκε ούτε σταγόνα αυτόχθονος αίματος αμάχων επιτρέπει την υπόθεση ότι ένα μέρος ευθύνης για την αιματοχυσία αυτή την έχει το ντόπιο στοιχείο.

Ίσως αυτό θα πρέπει ν' αποδοθεί στο γεγονός ότι οι Χιονιάδες και το Ασημοχώρι διατήρησαν τη συνοχή τους από τις πρώτες εμφύλιες συγκρούσεις της Κατοχής μέχρι και το τέλος του Εμφυλίου πολέμου. Οι Ασημοχωρίτες απέφυγαν από τις πρώτες συγκρούσεις Ε.Λ.Α.Σ. – Ε.Δ.Ε.Σ. στην περιοχή να κάνουν συλλήψεις

⁷³⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ. Ανεπίσημο στοιχείο από το υπό έκδοση έργο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, *Αγώνες και νεκροί 1941-1993*. (Κεφάλαιο: Εξαφανισθέντες οπλίτες κατά την περίοδο 1945-1950). Σύμφωνα με τα στοιχεία του Γ.Ε.Σ. ο Δημοσθένης Κεχαγιάς «χρησιμοποιήθηκε υποχρεωτικά».

⁷³⁵ Β.Σ.Α, «Γράμμος – Η ζωή στις μονάδες», *Ακρίτας*, τχ. 43 (5 Αυγούστου 1948) 24.

⁷³⁶ Για τη χρήση της φωτιάς ως μέσου επικοινωνίας από τους ΜΑΥδες βλέπε «Σχέδιον Οργανώσεως ειδικών μονάδων αυτασφαλείας υπαίθρου (Συντετμημ. τίτλος ΜΑΥ)», Αρχηγείον Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Τμήμα Χ, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου 1944 – 1949*, τ. 3^{ος}, αρ. εγγ. 6, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 73.

Εδεσιτών, να καταδώσουν κατοίκους στον Κούρκουλα κατά την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας και να παραδώσουν στο Δημοκρατικό Στρατό «αντιφρονούντες» ή «ύποπτους» συγχωριανούς τους για δράση εναντίον του. Στις Χιονιάδες επίσης, ο δάσκαλος Στέφανος Ζωγράφος που φυλακίστηκε ως «επικίνδυνος» Εδεσίτης την περίοδο των συγκρούσεων Ε.Λ.ΑΣ.-Ε.Δ.Ε.Σ., αποσόβησε τις συλλήψεις από την Κυβέρνηση την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας και ο ίδιος κατέφυγε ως πρόσφυγας στις πόλεις την περίοδο που εξουσίαζε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση.⁷³⁷ Από την πλευρά τους οι κομμουνιστές των Χιονιάδων επέδειξαν συγκαταβατικότητα και σύμπνοια και δεν παρέδωσαν στην Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού την περίοδο 1947-1948 όσους εθνικόφρονες δεν είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στις πόλεις.⁷³⁸

Ανεξαρτήτως πάντως από το ποιοι φέρουν την ευθύνη, είναι γεγονός ότι η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση μετά την Αμνηστία, έδειξε διάθεση εξανθρωπισμού της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης και στις 20 Φεβρουαρίου του 1948 εξέδωσε Νόμο, με τον οποίο απαγόρευε τα βασανιστήρια, την κακομεταχείριση και τη βάνανυση συμπεριφορά κατά την ανάκριση και προανάκριση σε βάρος αυτών που κατηγορούνταν για «φασιστική θεωρία», για «δόλια συνεννόηση» με τον εχθρό, για «κατασκοπεία» και για «καταστροφή μέσω διαβιβάσεων ή συγκοινωνίας ή ειδών οπλισμού και άλλων στρατιωτικών ειδών και μέσων» του Δημοκρατικού Στρατού.⁷³⁹

Ο φόβος της Κατασκοπείας από «τους μοναρχοφασίστες, τους Αμερικάνους και τους Άγγλους» εξακολούθησε να υπάρχει για το Δημοκρατικό Στρατό και μετά την έκδοση της Αμνηστείας της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1948, γι αυτό και η Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (28-29 Ιούλη 1948) συμπεριλαμβάνει παράγραφο που καθιερώνει την «επαγρύπνηση» ως ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του κάθε μαχητή του Δημοκρατικού Στρατού: «Την επαγρύπνηση να την

⁷³⁷ Προφορική μαρτυρία Ε. Ζ., κασέτα 34, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁷³⁸ Παρατίθεται σε αυτό το σημείο απόσπασμα προφορικής μαρτυρίας ενός Ασημοχωρίτη που δείχνει ότι οι Ασημοχωρίτες φύλαγαν από κατοπιές τους συγχωριανούς τους που ανήκαν στην αντίπαλη παράταξη ιδεολογικά: «Ανταμώνω με το Χαρίση το Σδραύο εγώ τώρα στα Γιάννενα σε ένα ξενοδοχείο και μιλούσαμε. Μία παρέα μεγάλη ήταν. [...] – Ρε, Χαρίση, λέω. - Εσένα, μου λέει, και κάτι άλλους στο Ασημοχώρ', σας είχαμε, λέει, να! Στο χέρ' πιασμένους. Όταν ήμασταν ΜΑΥδες και εμείς φέρναμε γύρα στο χωριό εκεί. Αλλά, λέει, μας είπαν οι χωριανοί να μη σας πειράξουμε καθόλου. Του είπαν οι χωριανοί να μη πειράξεις τα παιδιά, που ήμασταν ΜΑΥδες εμείς». Προφορική μαρτυρία Γ. Ο., κασέτα 63, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁷³⁹ «Νόμος αριθ. 9: Για την οργάνωση της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης», *Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης*, χρ. 1^{ος}, αρ. φ. 6, Ελεύθερη Ελλάδα, Έδρα της Προσωρινής Κυβέρνησης, 10 του Μάρτη 1948.

κάνουμε υπόθεση του κάθε μαχητή και της κάθε μαχήτριας. Οι μοναρχοφασίστες και οι Αμερικάνοι και οι Αγγλοι ιμπεριαλιστές, χρησιμοποιούν όλα τα μέσα για να οργανώσουν την κατασκοπεία και τη διαλυτική δουλειά τους σε βάρος του Δ.Σ.Ε.. Οσο πιο μαζικά οργανώσουμε την επαγρύπνησή μας τόσο πιο αποτελεσματικά θα χαλάμε τα σχέδια αυτά του εχθρού».⁷⁴⁰

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

---

⁷⁴⁰ «Η μάχη στη Βόρεια Πίνδο και ο αγώνας μας για τη Δημοκρατία και την Ανεξαρτησία στην Ελλάδα - Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (28-29 Ιούλη 1948)», Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 102, Φ=2/1/7, 6.

Κεφάλαιο 5:

Η μάχη του Γράμμου και οι Μαστοροχωρίτες

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

5.1 Επανεγκατάσταση του Αρχηγείου στη Λυκόρραχη – Προετοιμασία για τη μάχη του Γράμμου

Από τις αρχές του 1948 η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση, και το Γενικό Αρχηγείο των ανταρτών, έλεγχαν απόλυτα το κράτος του Γράμμου, που είχε έκταση 2.500 τετραγωνικά και περιλάμβανε 150 χωριά, διοχετεύοντας τις εντολές τους στους αντάρτες απανταχού της Ελλάδας.¹ Παρά το γεγονός ότι οι αντάρτες δεν είχαν καταφέρει να αποκτήσουν πρωτεύουσα, το αντάρτικο είχε φουντώσει σε πολλές περιοχές της Ελλάδας: Πελοπόννησο, Στερεά, Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, Νησιά, Εύβοια, Σάμο. Έτσι το ΓΕΣ και «οι σύμμαχοι» θεώρησαν ως πρώτη προτεραιότητα τη διάλυση του κράτους του Γράμμου και συναποφάσισαν να διεξαχθούν αρχικά επιχειρήσεις στη Ρούμελη και μετά στο Γράμμο, παρά την αντίθετη εισήγηση του Κιτριλάκη, υπαρχηγού του ΓΕΣ, να διεξαχθούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με ανοδική πορεία από την Πελοπόννησο προς το Γράμμο, ούτως ώστε να μη έχει τη δυνατότητα ενισχύσεως των μονάδων του το αντάρτικο του Γράμμου από το Νότο. Μετά τις επιχειρήσεις της Ρούμελης ξεκίνησε η μάχη του Γράμμου.² Η αναμέτρηση αυτή είχε γίνει η πρώτη προτεραιότητα και για τις δύο παρατάξεις. Από την πλευρά τους οι αντάρτες ήθελαν πολύ αυτή τη μάχη, διότι η μορφολογία του εδάφους της βόρειας Πίνδου «περιόριζε ή ακύρωνε το ρόλο των πολυδάπανων τεχνικών μέσων του αντιπάλου» και τον υποχρέωνε να «αναμετρηθεί» μαζί τους στηριζόμενος στο πεζικό στο οποίο πίστευαν ότι μειονεκτούσε.³ Επί πλέον οι αντάρτες ήθελαν αυτή την αναμέτρηση στο Γράμμο, διότι θα ήταν εύκολος ο εξοπλισμός τους από τις γειτονικές χώρες, Αλβανία και Γιουγκοσλαβία. Η γειτνίαση του Γράμμου με τις χώρες αυτές συνιστούσε πλεονέκτημα και για έναν άλλο λόγο. Οι αντάρτες θα απολάμβαναν υγειονομικής φροντίδας σε αυτές τις χώρες, όποτε το καλούσε η ανάγκη. Η προετοιμασία για μια αναμέτρηση στο Γράμμο από την πλευρά τους είχε αρχίσει από τις αρχές του 1948, καθώς από τον Ιανουάριο είχαν διενεργήσει στρατολογία ευρύτατης κλίμακας σε όλη την Επαρχία της Κόνιτσας συμπεριλαμβανομένων και των Μαστοροχωρίων, και δεν είχαν περιοριστεί μόνο στον άρρενα πληθυσμό· είχαν

¹ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντिसυμμοριακός αγών 1945 – 1949*, Αθήνα 1956, 367-368.

² «Άγνωστε πτυχαιί της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 437-438.

³ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 19.

επιστρατεύσει και γυναίκες από 16 μέχρι 35 χρονών.⁴ Για τον αποτελεσματικότερο συντονισμό της μάχη τους Γράμμου μετέφεραν, στις αρχές Απριλίου του 1948 το Γενικό Αρχηγείο από το Βίτσι στο Γράμμο και το εγκατέστησαν στο βουνό Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης.⁵ Από δε την 15^η Απριλίου του 1948 είχαν αρχίσει να φέρνουν δυνάμεις στο Γράμμο από τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία και είχαν μεταφέρει και κλιμάκιο της Κυβέρνησής τους από την Πρέσπα στην Αετομηλίτσα Γράμμου.⁶

Από την πλευρά του το ΓΕΣ και οι σύμμαχοί του ήθελαν πολύ την αναμέτρηση στο Γράμμο και μιλούσαν για τη «Μάχη της Ελλάδος» για λόγους πολιτικούς και διπλωματικούς. Η διάλυση του κράτους του Γράμμου, θα είχε διεθνή αντίκτυπο και δε θα μπορούσαν οι αντάρτες να «επιβάλουν τους όρους των» για την κατάπαυση του πυρός. Η διαφυγή των ανταρτών στην Αλβανία θα έδινε την ευκαιρία στην επιτροπή του Ο.Η.Ε. να καταλογίσει ευθύνες στην Αλβανία. Επίσης, η απώλεια του Γράμμου θα στερούσε τους αντάρτες της Νότιας Ελλάδας από τη διοχέτευση πολεμοφοδίων μέσω της Πίνδου. Ο δε Γράμμος θα αποτελούσε «τον χώρο συγκέντρωσής εις το συμμοριακόν Κράτος του παντοειδούς ανθρωπίνου και πολεμικού υλικού, και το κέντρον εκπαίδευσής στελεχών και οπλιτών», και η απώλειά του για τους αντάρτες θα σήμαινε διάλυση του Δημοκρατικού Στρατού.⁷ Τέλος η κατάληψη του θα σήμαινε την μετατόπιση του Γενικού Αρχηγείου των ανταρτών, η οποία πιθανόν να οδηγούσε τον αγώνα τους σε εκφυλισμό. Ιδιαίτερα ο Γράμμος της Λυκόρραχης ήταν για τους αντάρτες ότι «ο Εύξεινος Πόντος [...] για τους αρχαίους Έλληνες», «ό, τι τα Δαρδανέλια για τους караβοκύρηδες», όπως έγραψε ο αντάρτης Βασίλης Καραγιάννης,⁸ κι αυτό ο Στρατός το είχε συνειδητοποιήσει.

Η αριθμητική υπεροχή του Κυβερνητικού Στρατού απέναντι στο Δημοκρατικό ήταν αναμφισβήτητη δεδομένου ότι για τη μάχη αυτή είχαν διατεθεί οι

⁴ «Και κατά το λήξαν εικοσιτετράωρον ουδέν αξιοσημείωτον εις τους τομείς της Ηπείρου. Η δύναμις των συμμοριτών εις την Επαρχίαν Κονίτσης», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4638, 22 Ιανουαρίου 1948.

⁵ Για τη μεταφορά του Γενικού Αρχηγείου από το Βίτσι στο Γράμμο αρχές Απριλίου βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1986, 285. Για την επανεγκατάσταση του Αρχηγείου στο βουνό Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης βλέπε *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949): Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1970, 96.

⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, ό.π., 367, 369.

⁷ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, ό.π., 367.

⁸ Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 109.

Μεραρχίες I, II, VIII, IX, X, XV, ενώ οι αντάρτες διέθεταν μόλις γύρω στους 10.000 άνδρες.⁹ Από την άποψη του οπλισμού, οι αντάρτες δεν διέθεταν αεροπλάνα και τεθωρακισμένα, εξισορροπούσαν όμως την έλλειψη αυτή με τη ναρκοθέτηση και τα χιλιάδες χαρακώματα που είχαν κατασκευάσει στην περιοχή.¹⁰

Η μάχη του Γράμμου ονομάστηκε, όπως προαναφέρθηκε, και «Μάχη της Ελλάδας».¹¹ Στην ουσία οι πολεμικές επιχειρήσεις δεν διεξήχθησαν μόνο στο Γράμμο, αλλά σε ολόκληρη τη βόρεια οροσειρά της Πίνδου. Εκτός από το Γράμμο, που βρίσκεται κατά μήκος της μεθοριακής γραμμής οι πολεμικές επιχειρήσεις διεξήχθησαν στο Σμόλικα και στο Βόιο, διότι τα «προωθημένα αμυντικά ερείσματα» των ανταρτών του Γράμμου ήταν η Μουργκάνα στην Ήπειρο και η περιοχή Πρέσπας – Βίτσι στη Δυτική Μακεδονία.¹² Παρόλα αυτά οι πολεμικές αυτές επιχειρήσεις ονομάστηκαν «Μάχη του Γράμμου», γιατί πραγματικά στόχος τους ήταν ο Γράμμος και η εξάρθρωση του κράτους των ανταρτών σε αυτόν, με σημαντικότερο την κατάληψη του κυρίως Γράμμου στην Ήπειρο, στον οποίο οι αντάρτες είχαν εγκατεστημένο το Στρατηγείο τους. Το πρώτο σχέδιο που εικονήθηκε από το Στρατό για την κυρίευση του Γράμμου με το κωδικό όνομα «Κορωνίς» απέβλεπε στη δημιουργία «δύο ισχυρών εμβόλων» που θα ακολουθούσαν ταχύτατα δυο κατευθύνσεις παράλληλα προς τα ελληνοαλβανικά σύνορα, το ένα (XV Μεραρχία) από Β.Α. προς Ν.Δ. και το άλλο (I.X. Μεραρχία) από Ν.Δ. προς Β.Α, για να αποκόψουν το ταχύτερο δυνατόν την επικοινωνία των ανταρτών με το Αλβανικό

⁹ Για τις Μεραρχίες του Κυβερνητικού Στρατού που διατέθηκαν στη μάχη του Γράμμου βλέπε «Έκθεσις Επιχειρήσεων Γράμμου (Κορωνίς)», Β'Σ. Στρατού, Επιτελάρχης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, ό.π., 502. Σε τι αριθμό ανδρών αντιστοιχούν αυτές οι Μεραρχίες δεν είναι γνωστό, γιατί δεν υπάρχουν αριθμητικά στοιχεία. Για τις δυνάμεις που διέθεσε ο Δημοκρατικός Στρατός στο Γράμμο βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Η μεγάλη μάχη του Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 329. Σε κάθε αντάρτη του Δημοκρατικού Στρατού αναλογούσαν 10 στρατιώτες: Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 35.

¹⁰ Για τη ναρκοθέτηση του μετώπου του Γράμμου βλέπε: «Ναρκοπόλεμος» στην εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 24, 15 του Μάη 1948, Δημ. Βαλαβάνης, «Γράμμος, το βουνό του θριάμβου, ο τάφος της προδοσίας», *Ακρίτας*, τχ. 45 (5 Σεπτεμβρίου 1948), 16, «Έκθεσιν επιχειρήσεως Γράμμου», Β'Σ. Στρατού, Επιτελάρχης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, ό.π., 501. Για τα χιλιάδες χαρακώματα – αντιστοιχούσαν 15 μέτρα χαρακώματα στον κάθε αντάρτη βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 31-32. Για το συνδυασμό ναρκοθέτησης και χαρακωμάτων βλέπε «Έκθεσιν επιχειρήσεως Γράμμου», Β'Σ. Στρατού, Επιτελάρχης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, ό.π., 501.

¹¹ «Άγνωσται πτυχαί της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, ό.π., 439.

¹² Για τα «προωθημένα αμυντικά ερείσματα – της ΜΟΥΡΓΚΑΝΑ εν ΗΠΕΙΡΩ και της περιοχής ΠΡΕΣΠΑΣ – ΒΙΤΣΙ» του κράτους των ανταρτών στο Γράμμο βλέπε: «Σχέδιον επιχειρήσεων 'Κορωνίς'», 10-5-1948, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 45, ό.π., 250. Για το ότι η λεγόμενη μάχη του Γράμμου έλαβε χώρα εκτός από το Γράμμο και στο Σμόλικα και στο Βόιο βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 16.

έδαφος. Το επιχειρησιακό αυτό σχέδιο προέβλεπε συνάντηση των δυο αυτών Μεραρχιών (εμβόλων) στην περιοχή Αρένα -ύψωμα 2520- Μαστοροχωρίων. Σε δεύτερη φάση και αφού επιτυγχανόταν η συνάντηση των δύο παραπάνω Μεραρχιών στα Μαστοροχώρια στην κορυφή του Γράμμου, θα επιδιωκόταν από τις Μεραρχίες Ι, ΙΙ και Χ η συντριβή των ανταρτών. Όλοι δε οι ανωτέρω επιδιωκόμενοι σκοποί θα επιτυγχανόταν με αιφνιδιασμό.¹³

Όταν η μεγάλη αναμέτρηση ήταν κοντά, οι αντάρτες πλαισίωσαν το Αρχηγείο που έδρευε στα Μαστοροχώρια με 2.000 άνδρες. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε ο Στρατός μέχρι τις 3 Μαΐου 1948 οι αντάρτες είχαν εγκατεστημένο το Τάγμα του Σωτήρη Οκονόμου στη Λυκόρραχη, τα Τάγματα των Αλευρά και Ντίνου στο Κάντσικο, την 102 Ταξιαρχία, το Λόχο Ασφαλείας και Σαμποτέρ στη Βούρμπιανη, το Τάγμα Παλαιολόγου στον Προφήτη Ηλία της Οξυάς, το Τάγμα του Αυγερινού στη Λαγκάδα, το Τάγμα του Γρεβενιώτη στην Πυρσόγιαννη και το Τάγμα του Ερμή ανάμεσα Καστάνιανη και Μόλιστα.¹⁴

Πληροφορούμενοι το επιχειρησιακό σχέδιο Κορωνίδα μετακίνησαν για λόγους ασφαλείας τις πολιτικές τους υπηρεσίες από την Καστάνιανη στις Χιονιάδες και στο Ασημοχώρι, που ήταν κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα και συμπλήρωσαν το οχυρωματικό τους έργο με την εποπτεία του ίδιου του Μάρκου.¹⁵ Όσον αφορά το Υγειονομικό, προώθησαν τη χειρουργική ομάδα της 670 μονάδας στη Λαγκάδα και από εκεί στο Κάντσικο Μαστοροχωρίων. Μετέφεραν, επίσης στις 8 Ιουνίου, το ορεινό χειρουργείο στη Λυκόρραχη και το εγκατέστησαν στο βουνό Καμπίτσιο, αν και κατά καιρούς για λόγους ασφαλείας το μετέφεραν σε διάφορες θέσεις, όπως Αετομηλίτσα, Σταυρό, Χιονιάδες κι αλλού. Τέλος έστησαν έναν πρόχειρο σταθμό επίδεσης τραυματιών στη Βούρμπιανη.¹⁶

¹³ «Άγνωστοι πτυχαί της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, ό.π., 439.

¹⁴ «Δελτίον πληροφοριών - (βασιζόμενο σε πληροφορίες μέχρι 3-5-1948)», ΓΕΣ/Α2, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, ό.π., 264 -265. Τοποθέτησαν επίσης δυνάμεις και σε περιοχές και χωριά του Γράμμου της Δυτικής Μακεδονίας που γειτνίαζαν με την έδρα του Αρχηγείου, αλλά δεν αποτελούν αντικείμενο αυτού του πονήματος για να αναφερθούν.

¹⁵ Βλέπε «Ο Μάρκος εις την περιοχήν της Κονίτσης διευθύνει προσωπικώς την οχύρωσίν του», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 918, 25 Μαΐου 1948.

¹⁶ Για τις υγειονομικές υπηρεσίες που εγκαταστάθηκαν στο Γράμμο της Ηπείρου την περίοδο των πολεμικών επιχειρήσεων του 1948 βλέπε: Γιώργης Τζαμαλούκας, *Ενάντια στο θάνατο στο Γράμμο και στο Βίτσι (από αναμνήσεις του αγώνα)*, Αθήνα (Ειρήνη) 1978, 38-39, Νώντας Σακελλαρίου, *Η οργάνωση της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού*, Αθήνα (Αφοί Τολίδη) [1980;], 70-

5.2 Το «Παιδομάζωμα» ή «Παιδοφύλαγμα»

Εν όψει της προετοιμασίας της μάχης του Γράμμου ο Δημοκρατικός Στρατός αποφάσισε τη μεταφορά των παιδιών της περιοχής του Γράμμου στις Ανατολικές χώρες. Το λεγόμενο «Παιδομάζωμα» ή Παιδοφύλαγμα έλαβε χώρα και στα Μαστοροχώρια, από όπου προέρχονταν τα 853 παιδιά στο σύνολο των 906 που έφυγαν από όλη την Επαρχία της Κόνιτσας για τις Ανατολικές χώρες. Τα συνόδεψαν στο μακρύ τους ταξίδι 54 συνοδοί, που ήταν κι αυτοί παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας και κάποιοι αντάρτες.¹⁷ Αυτοί οι αριθμοί, βέβαια, αφορούν το πρώτο «Παιδομάζωμα», καθώς οι αριθμοί από το δεύτερο που έγινε στην Αλβανία δεν είναι γνωστοί.

Το «Παιδομάζωμα» αναδείχθηκε σε πρόσφορο πεδίο αντιπαλότητας και αντιπαράθεσης για τις δύο Κυβερνήσεις με διεθνή αντίκτυπο.¹⁸ Η κρατική κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι οι αντάρτες είχαν απαγάγει τα Ελληνόπουλα παρά τη θέληση των οικογενειών τους με τους εξής σκοπούς : για να τα διαπαιδαγωγήσουν στο πνεύμα του κομμουνισμού, για να τρομοκρατήσουν τις ελληνικές οικογένειες ούτως ώστε να παράσχουν υποστήριξη στους αντάρτες, και για να καταστρέψουν την ελληνική φυλή, εξαρθρώνοντας την αγροτική παραγωγή και εξαναγκάζοντας τις οικογένειες να εγκαταλείψουν τους αγρούς και να στραφούν στις πόλεις.¹⁹ Επίσης η Κυβέρνηση πρόβαλε την άποψη ότι τα παιδιά μεταφέρθηκαν στις Ανατολικές χώρες για να χρησιμοποιηθούν ως «εφεδρείες [ ] για την προετοιμασία καινούργιου γύρου».²⁰ Από την πλευρά της η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι τα παιδιά δεν απήχθησαν, αλλά δόθηκαν με τη συγκατάθεση των γονιών τους, και ότι ο

77, 112-113, «Το θαύμα της περίθαλψης των τραυματιών μας», *εφ. Εξόρμηση*, αρ. φ. 33, 1 Σεπτεμβρίου 1948.

¹⁷ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Επαρχία Κονίτσης 1948, Έκθεση Επιτροπής Συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθ. 2143/30-8-48 αποφάσεως της Γενικής Διοικήσεως Ηλείου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωριών της Επαρχίας Κονίτσης (Τριμελής Επιτροπή: Δημήτριος Ζωντανός, Φίλιππος Παπαλαμπρίδης, Α. Παπαγεωργίου).

¹⁸ Οι λόγοι για τους οποίους το «Παιδομάζωμα» μετατράπηκε σε πεδίο αντιπαλότητας ανάμεσα στις δυο παρατάξεις αναλύονται στο Τασούλα Βερβενιώτη, Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή και Παιδοφύλαγμα», στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2003, 277-278.

¹⁹ «Αποφάσεις της Βαλκινικής Επιτροπής» στο Γεώργιος Μανούκας, «Παιδομάζωμα»: Η αγωγή και η διδασκαλία των απαχθέντων Ελληνοπαίδων, Αθήναι² 1969, 28.

²⁰ Γεώργιος Γκαγκούλιας, «Παιδομάζωμα» - Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου πολέμου και μετά, Αθήνα (Ιωλκός) 2004, 31.

σκοπός της μεταφοράς τους ήταν να τα σώσει από τους βομβαρδισμούς, από την πείνα και να τα μορφώσει.²¹

Είναι γεγονός ότι η μετακίνηση των παιδιών από τα Μαστοροχώρια ήταν απαραίτητη, διότι κινδύνευε η σωματική τους ακεραιότητα από τις πολεμικές επιχειρήσεις και τους βομβαρδισμούς που γίνονταν ακόμη και μέσα στα χωριά, και διότι υπήρχε έντονο το πρόβλημα της διατροφής και της περίθαλψής τους στα πάτρια εδάφη, πολύ δε περισσότερο έντονο ήταν το πρόβλημα της μόρφωσής τους λόγω του ότι βρίσκονταν στη ζώνη του πυρός. Η πρώτη ενέργεια για τη μετακίνηση των παιδιών σε ασφαλέστερους χώρους έγινε στην περιοχή από την Κυβέρνηση.²² Γι αυτό το σκοπό η «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος» υπό την «υψηλήν Προστασίαν» του Εράνου της Βασίλισσας είχε μετατρέψει την Αναγνωστοπούλειο Σχολή της Κόνιτσας σε Παιδόπολη. Η Παιδόπολη αυτή περιέθαλπε στις 15 Νοεμβρίου του 1947 230 παιδιά προερχόμενα από όλη την Επαρχία της Κόνιτσας, τα οποία μετά τη μάχη μεταφέρθηκαν νοτιότερα.²³ Οι ανάγκες όμως περίθαλψης αυτών των παιδιών ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτές που κάλυψε το συγκεκριμένο ίδρυμα. Έτσι η απόφαση του Δημοκρατικού Στρατού να μεταφέρει παιδιά στις Ανατολικές χώρες ήρθε ως απάντηση στο φλέγον ζήτημα της περίθαλψης και προστασίας των παιδιών της περιοχής.²⁴ Αφού η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση έλαβε την

²¹ Σήμερα πλέον γνωρίζουμε ότι «Όσο βέβαιο είναι ότι πολλοί γονείς δεν ήθελαν να αποχωριστούν τα παιδιά τους άλλο τόσο είναι ότι αρκετοί τα έδωσαν οικειοθελώς, γιατί δεν είχαν να τα θρέψουν ή για να τα γλιτώσουν από τον πόλεμο και την πείνα ή γιατί πίστευαν ότι ήταν κάτι προσωρινό ή γιατί θεωρούσαν ότι έτσι τους εξασφάλιζαν ένα καλύτερο μέλλον»: Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή/ και Παιδοφύλαγμα», ό.π., 276-7.

²² «Μέχρι και το 1947, το θέμα της μετακίνησης παιδιών δεν μπορεί παρά να ενταχθεί στις γενικότερες μετακινήσεις πληθυσμών που συντελούνταν λόγω του Εμφυλίου. Τελειώνοντας το 1947, ο Ερανος είχε ιδρύσει και λειτουργούσε επτά παιδουπόλεις με «προσφυγόπουλα» ορφανά, εγκαταλειμμένα ή άπορα και ο ΔΣΕ/ΚΚΕ επέβλεπε τόσο τις μετακινήσεις ενηλίκων και ανηλίκων, όσο και τις εγκαταστάσεις των προσφύγων εκτός των συνόρων της ελληνικής επικράτειας»: Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή/ και Παιδοφύλαγμα», στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2003, 273.

²³ Βλέπε έγγραφο της Εκτελεστικής Επιτροπής του υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασίλισσας Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος» (Βασιλικόν Διάταγμα της 10-7-1947), Εν Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1947, Αρ. πρωτ. 1011, προς τον Φίλιππον Δραγούμην, Πληρεξούσιον Αναγνωστοπουλείου Γεωργικού Σχολείου της Εταιρίας Σχολών Μ. Ανάγνου». (Αρχειό Σχολών Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου – Έδρα εν Βοστώνη Μασσαχουσέτης – ΗΠΑ – Πληρεξούσιοι εν Ελλάδι: Ιπποκράτους 13).

²⁴ Η ελληνική κυβέρνηση και η Βασίλισσα όμως τότε έκαναν διεθνή εκστρατεία κατά του «Παιδομαζώματος» και συκοφάντησε την ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού για «Παιδομάζωμα» με δόλιους σκοπούς, ήτοι το γενιτσαρισμό. Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, Διπλωματική Εργασία (επιβλέπων καθηγητής: Προκόπης Παπαστράτης), Αθήνα (Πάντειον Πανεπιστήμιο) 2008, 21. Μερικές πληροφορίες για τη διεθνή αυτή εκστρατεία της Ελλάδας κατά του «Παιδομαζώματος», καθώς και μερικές ενέργειες του Ο.Η.Ε. σχετικά με αυτό το ζήτημα υπάρχουν στο Γεώργιος Μανούκας, «Παιδομάζωμα»: *Η αγωγή και η διδασκαλία των απαχθέντων Ελληνοπαίδων*, Β, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1969, 28-74.

απόφαση να στείλει τα παιδιά της περιοχής στις Ανατολικές χώρες, ξεκίνησε μία εκστρατεία πειθούς των γονέων και έκανε κατατοπιστικές – ενημερωτικές συγκεντρώσεις στις μανάδες.²⁵ Κυρίως τους τόνιζε ότι όλα τα παιδιά εκεί που θα πήγαιναν θα απολάμβαναν το αγαθό της μόρφωσης, με συνέπεια η πλειοψηφία να πεισθεί να τα στείλει. Ανάμεσα σε αυτούς που πείσθηκαν, πιθανόν να υπήρχαν και ορισμένες οικογένειες δεξιών, αφού δεν υπήρχε άλλη λύση σωτηρίας για τα παιδιά τους.²⁶ Υπήρχαν βέβαια και οικογένειες που δεν πείσθηκαν.

Από τα υπάρχοντα στοιχεία προκύπτει το συμπέρασμα ότι δεν ήταν ομοιόμορφη η στάση των υπευθύνων της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης σε όλα τα χωριά σχετικά με το θέμα αυτό και μερικά στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού από «υπερβάλλοντα ζήλο» ξέφυγαν από την ουσία των διαταγών της Προσωρινής Κυβέρνησης.²⁷ Έτσι ενώ στο Κεράσοβο και στη Λαγκάδα οι κάτοικοι έδωσαν αυτοβούλως τα παιδιά τους, στην Καστάνιανη ορισμένοι κάτοικοι υπέστησαν βία προκειμένου να τα δώσουν.²⁸

Σε κάποια άλλα χωριά πάλι μπορεί να μην ασκήθηκε ωμή βία, αλλά έπαιξε το ρόλο του το κύμα Τρομοκρατίας που είχε ασκηθεί στην περιοχή τέλη του 1947, αρχές του 1948.²⁹ Στη μικρή μερίδα των Μαστοροχωριτών, οι οποίοι υπέστησαν ανοιχτή

²⁵ Για τις κατατοπιστικές συγκεντρώσεις που έκαναν τα Όργανα της Αυτοδιοίκησης κατά περιοχή με την καθοδήγηση κυβερνητικών αντιπροσώπων της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης βλέπε Θανάσης Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες. Τα σχολεία των Ελλήνων Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*, Αθήνα 1979, 19 στο Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, ό.π., 16.

²⁶ Σε αυτή τη σκηνή οδηγούν κάποιες προφορικές μαρτυρίες. Μια πληροφορήτρια για παράδειγμα από τη Λυκόρραχη είπε ότι οι γονείς της ήταν δεξιοί, αλλά έστειλαν τα αδέρφια της έξω παρά τους δισταγμούς τους για να τα σώσουν. Προφορική μαρτυρία της Μ. Σ., κασέτα 26, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

²⁷ Βλέπε Γεώργιος Γκαγκούλιας, *«Παιδομάζωμα». Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου πολέμου και μετά*, Αθήνα (Ιωλκός) 2004, 62. Την ίδια άποψη εκφέρει και ο Κώστας Γκριτζώνας. Βλέπε Κώστας Γκριτζώνας, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1998, 78-80.

²⁸ Δημήτριος Σαμαράς, *Μνήμες – Διηγήσεις από το χωριό μας Κεράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας από το 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005, 116, Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 19-21, Χρήστος Γκάσιος, *Ιστορία της Καστάνιανης Κονίτσας*, Ιωάννινα 1971, 68.

²⁹ Στη Λυκόρραχη λόγου χάρη που ήταν έδρα του Γενικού Στρατηγείου και που αποτελούσε Στρατόπεδο συγκεντρώσεως των κρατουμένων του Δημοκρατικού Στρατού και οι μνήμες της βίας και της τρομοκρατίας που ασκήθηκαν στους αντιπάλους της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης ήταν ακόμη ζωντανές, υπέκυψαν στην πρόταση της αποστολής των παιδιών χωρίς σπουδαίες αντιρρήσεις. Προφορική μαρτυρία της Ο. Ν., κασέτα 101, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η). Η τρομοκρατία που ασκήθηκε στην περιοχή τέλος 1947 και αρχές 1948 πρέπει να έπαιξε το ρόλο της σε όλα τα Μαστοροχώρια σχετικά με το «Παιδομάζωμα» και πολλές οικογένειες που είχαν συλληφθέντα ή εκτελεσθέντα μέλη από το Δημοκρατικό Στρατό υπέκυψαν «αδιαμαρτύρητα» στη μεταφορά των παιδιών τους. Στο Κάντσικο μάλιστα ασκήθηκε και ανοιχτή ψυχολογική βία στη χήρα ενός εκτελεσθέντος. Προφορική μαρτυρία του Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά β - Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

βία για την αντίστασή τους στην ιδέα της μεταφοράς των παιδιών τους καθώς και στη μερίδα των Εθνικοφρόνων που προέβαλε ανεπαίσθητη αντίδραση ή δεν προέβαλε καμία αντίσταση από το φόβο των όπλων αναφέρεται η Έκθεση του Ο.Η.Ε.³⁰, η οποία έγινε το φθινόπωρο του 1948 και αφορούσε τα παιδιά τα μεταφερθέντα από την «ακριτική Μακεδονία και την Ήπειρο» στις Ανατολικές χώρες. Αυτή η έκθεση θεωρεί δεδομένη την καθολική άρνηση των κατοίκων των Μαστοροχωρίων να δώσουν τα παιδιά τους στο «Παιδομάζωμα», πράγμα που δεν επιβεβαιώνεται από τις προφορικές και δημοσιευμένες μαρτυρίες και δεν ανταποκρίνεται στη πραγματικότητα των ημερών εκείνων. Επίσης, η έκθεση αυτή έχει και σε ορισμένες περιπτώσεις ανακρίβειες. Η Επιτροπή στην προσπάθειά της να τεκμηριώσει την καθολική άρνηση των κατοίκων να δώσουν τα παιδιά τους συνέδεσε το κύμα της τρομοκρατίας, των συλλήψεων και των βασανιστηρίων που εξαπολύθηκε στην περιοχή από τη Στρατιωτική Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού για «κατασκοπεία» με το «Παιδομάζωμα». Κάθε δίωξη που έγινε στην περιοχή, σύμφωνα με την Έκθεση, έγινε με σκοπό την «απαγωγή» των παιδιών, πράγμα που δεν είναι αλήθεια.³¹

Όταν οι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων πέρασαν τον Αύγουστο του 1948 από το ελληνικό έδαφος στα εδάφη της Αλβανία, όπως προκύπτει ενδεικτικά από προφορική μαρτυρία, έγινε ένα δεύτερο «Παιδομάζωμα», ενώ οι γονείς που δεν είχαν «πού την κεφαλήν κλίγη» εξαναγκάστηκαν να δώσουν τα παιδιά τους.³²

Τα παιδιά αυτά που μεταφέρθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν στερήθηκαν την ελληνική Αγωγή και παιδεία, γαλουχήθηκαν με το όραμα να

³⁰ Σύμφωνα με τους αριστερούς η επιτροπή UNSCOB (Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια), η οποία είχε αναλάβει την εξέταση καταγγελιών της ελληνικής κυβέρνησης για «απαγωγή και μεταφορά Ελληνοπαίδων από τους αντάρτες στα κομμουνιστικά κράτη» χρησιμοποίησε αναξιόπιστους μάρτυρες στις συνεντεύξεις της με αποτέλεσμα το έργο της να μην έχει καμία αξία. Βλέπε Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, Διπλωματική Εργασία (επιβλέπων καθηγητής: Προκόπης Παπαστράτης), Αθήνα (Πάντειον Πανεπιστήμιο) 2008, 48.

³¹ 1) «Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι – Το παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πώς έγινε – Έμπαιναν μέσα στα Σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο... – Μέρος 2^ο (Από την έκθεσιν του ΟΗΕ)» εφ. *Ελεύθερη Ώρα*, 15 Δεκεμβρίου 1983, 7, «Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι – Το παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πώς έγινε – Έμπαιναν μέσα στα Σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο – Συνεχίζουμε το ανάγνωσμά μας με τίτλον το «Παιδομάζωμα» με νέας συνταρακτικές και συγκλονιστικές μαρτυρίας δια το απαίσιον ανοσιούργημα των κομμουνιστοσυμμοριτών, με στοιχεία που πηγάζουν από την έκθεσιν του ΟΗΕ – Μέρος 3^ο», εφ. *Ελεύθερη Ώρα*, 20 Δεκεμβρίου 1983.

³² Προφορική μαρτυρία της Ε. Φ., κασέτα 8, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η).

επιστρέψουν μια μέρα στην Ελλάδα και να είναι χρήσιμα.³³ Είναι μάλλον απίθανο η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. να είχε ως αποκλειστικό στόχο της «να δημιουργήσει ένα έμπιστο εφεδρικό δυναμικό ανάμεσα στα Ελληνόπουλα που διαπαιδαγωγούνταν στις όμορες χώρες κάτω από τη δική της καθοδήγηση».³⁴ Ο Δημοκρατικός Στρατός, όταν πλέον στέρεψαν οι εφεδρείες του, αναγκάστηκε να επιστρατεύσει κάποια από τα παιδιά που είχαν συγκεντρωθεί στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης.³⁵ Είναι επίσης γνωστό από τη σχετική βιβλιογραφία για τα Μαστοροχώρια ότι επιστρατεύθηκαν παιδιά από αυτά που πάρθηκαν για να μεταφερθούν στις Ανατολικές χώρες, πριν ακόμη φύγουν, στις πολεμικές επιχειρήσεις.³⁶ Η απελευθέρωση επίσης των γυναικών από την ανατροφή των παιδιών με σκοπό την κατάταξή τους στο Δημοκρατικό Στρατό είναι ακόμη μια πιθανή αιτία του «Παιδομαζώματος» πέρα από τους ανθρωπιστικούς σκοπούς που ήδη αναφέρθηκαν.³⁷

Και τα δύο συστήματα γαλούχησαν τα παιδιά με τον τρόπο που τα εξυπηρετούσε. Οι μεν Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης με το άκρτο ιδανικό του αντικομμουνισμού, οι δε Ανατολικές χώρες με το ιδανικό του κομμουνισμού: «Τα συγκεκριμένα παιδιά και 'σώθηκαν' και 'απήχθησαν'. Γλύτωσαν τους βομβαρδισμούς, σιτίστηκαν καλύτερα από όσα έμεναν στα χωριά τους και πολλά από αυτά μορφώθηκαν. Τα έχουν αρπάξει όμως, με την έννοια ότι και τα δύο στρατόπεδα τα εκπαίδευσαν σύμφωνα με τα δικά τους πιστεύω, τα εγκλώβισαν στο δικό τους κόσμο. Το 'καλό' του προσπιτευόμενου συνήθως ταυτίζεται με το 'καλό' του

³³ Για τη ζωή των ελληνοπαιδών στις Ανατολικές χώρες και την ελληνική Αγωγή που τους δόθηκε βλέπε Θανάσης Μουτσόπουλος, «Η αποστολή των παιδιών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου (1946-1949)» στο Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Ν. Μαραντζίδης, Μ. Μπογτίλα (επιμ.), *Όπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας) 2005, 73-99.

³⁴ Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, ό.π., 23.

³⁵ Κώστας Γριτζώνας, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1998, 43-46. Για την επιστράτευση επίσης παιδιών από την Ανατολική Ευρώπη βλέπε Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή/ και Παιδοφύλαγμα», στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^ο, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2003, 271, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Η επιστράτευση προσφυγόπουλων από την Ανατολική Ευρώπη από το Δημοκρατικό Στρατό: μια άγνωστη πτυχή του εμφυλίου», Γ' συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006 και UNSCOB, Conclusions on the Twenty-First Report of Observation Group n°4 for the period 1-15 February 1949, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1950/Φ.45/Υπ.3, στο Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, ό.π., 22.

³⁶ Χρήστος Γκάσιος, ό.π., 71. Για την χρησιμοποίηση παιδιών στις πολεμικές επιχειρήσεις από αυτά που συγκεντρώθηκαν για να σταλούν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης βλέπε Έκθεση εξέτασεως παραδοθέντων συμμοριτών, 23 Ιουνίου 1949, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1949/Φ.42/Υπ.3 στο Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, ό.π.

³⁷ Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή/ και Παιδοφύλαγμα», ό.π., 271, Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή/ και Παιδοφύλαγμα», Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, ό.π., 18.

προστάτη. Τα παιδιά αυτά βρέθηκαν μπλεγμένα στη δίνη ενός πολιτικού παιχνιδιού, το οποίο καθόρισε τη ζωή τους». ³⁸

Αν και οι Μαστοροχωρίτες βίωσαν το Παιδομάζωμα ως ένα από τα πιο τραυματικά γεγονότα του Εμφυλίου, σήμερα νιώθουν αποζημιωμένοι για την ψυχική οδύνη που πέρασαν από τη σχεδόν άριστη διαβίωση των παιδιών τους στις κομμουνιστικές χώρες και από την αναβάθμιση του μορφωτικού τους επιπέδου. ³⁹ «Γλίτωσαν τα παιδιά εκεί πέρα, σπούδαξαν, το καταλάβαμε για καλό τώρα», είπε μια Ζερματινή. Ρεαλιστικά σκεφτόμενη σήμερα βλέπει ότι τα παιδιά τους «δεν είδαν ζημία κι αφού 'κατσαν» στις Ανατολικές χώρες, «γιατί στον πόλεμο πολλοί φκιάνονται και πολλοί χαλνούνται. Σκοτώθ'καν οι πατεράδες τα μερικά παιδιά, αλλά σπούδαξαν αυτά να πούμε, άν'ξαν τα μάτια τ'ς. Γιατί τότε εμείς δεν μπορούσαμε να σπουδάσουμε παιδιά εδώ πέρα. Ήμασταν φτωχοί». ⁴⁰ Από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ο αριθμός των παιδιών που κατάγονταν από τη Ζέρμα και φιλοξενήθηκαν σε παιδικούς σταθμούς αυτών των χωρών ανέρχεται στα 208. Από αυτά στην Ελλάδα επέστρεψαν: 64 (30.70%), απόφοιτοι Πανεπιστημιακών Σχολών, 42 (20%) απόφοιτοι Ανώτερων Σχολών και 32 (15.38%) απόφοιτοι Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών. ⁴¹ Με αυτά τα δεδομένα οι Ζερματινοί σχημάτισαν την εντύπωση ότι τα μορφωμένα παιδιά που επέστρεψαν από τις Ανατολικές χώρες ήταν το κέρδος τους

³⁸ Για τη γαλούχηση των παιδιών σύμφωνα με τα πιστεύω της κάθε χώρας βλέπε Τασούλα Βερβενιώτη, «Περί 'παιδομαζώματος' και 'παιδοφυλάγματος' ο Λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», στο Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Ν. Μαραντζίδης, Μ. Μποντίλα (επιμ.), *Όπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας) 2005, 123. Για τη βασιλόφρονη διάπλαση των παιδιών των παιδοπόλεων επίσης βλέπε Γεώργιος Γκαγκούλιας, «Παιδομάζωμα». *Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου Πολέμου και μετά*, Αθήνα (Ιωλκός) 2004, 60, Κώστας Γκριτζώνας, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1998, 123-127. Για τη γαλούχηση στο κομμουνιστικό ιδεώδες στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης Γιώργος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία-Ρουμανία 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 31.

³⁹ Για τη σχεδόν άριστη διαβίωση των μαστοροχωρίτικων παιδιών του «Παιδομαζώματος» στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης βλέπε στους Γ. Βελλάς, Κ. Κατσιαμάνης, «Παιδοσώσιμο και όχι Παιδομάζωμα», *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, Οκτώβρης – Νοέμβρης – Δεκέμβρης 1998, αρ. φ. 89, 25-28. Και οι δύο συγγραφείς του άρθρου κατάγονται από το Κάντσικο Μαστοροχωρίων και ήταν από τα παιδιά που μεταφέρθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Την άριστη διαβίωση των παιδιών του «Παιδομαζώματος» την επικυρώνουν και οι προφορικές μαρτυρίες: Α. Κ.-Μ., κασέτα 102, Η. Τ., κασέτα 104, Τ. Μ., κασέτα 118, Δ. Κ., κασέτα 126 (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Για τη διαβίωση εν γένει των παιδιών του «Παιδομαζώματος» στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης βλέπε την ακαδημαϊκή μελέτη Θανάσης Μουτσόπουλος, «Η αποστολή των παιδιών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1946-1949)», στο Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Νίκος Μαραντζίδης, Μαρία Μποντίλα (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα: Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας) 2005, 73-99.

⁴⁰ Προφορική μαρτυρία Χ. Ζ-Ν., κασέτα 44, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁴¹ Γρηγόρης Γκατζουγιάννης, *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα 1982, 121-132.

για τη συμμετοχής τους στους αγώνες της δεκαετίας 1940-1950 και ότι ο κάθε πόλεμος είναι αναμορφωτής.⁴² Διάχυτη επίσης είναι στην περιοχή η άποψη ότι βγήκαν κερδισμένα τα παιδιά που έφυγαν, σε αντίθεση με τα παιδιά που έμειναν στα πατρία εδάφη και δεν είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν.⁴³ Εάν αναλογισθούμε ότι το 1949 στην Ελλάδα υπήρχαν 360.000 ή 340.000 ορφανά από πατέρα και μητέρα, εκ των οποίων μόνο 15.000 δέχθηκαν περίθαλψη σε ορφανοτροφεία και μόνο 30.000 πήραν το ορφανικό επίδομα, είναι εύκολο να καταλάβουμε πόσο πραγματικά κερδισμένα βγήκαν τα παιδιά που έφυγαν.⁴⁴ Και επιπλέον όπως ήδη αναφέρθηκε «εκεί υπήρχαν απείρως περισσότερες δυνατότητες και καλύτερες ευκαιρίες για απόκτηση επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων απ' ότι στις παιδοπόλεις. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι ο αριθμός των παιδιών που τελείωσαν μεσαίες, ανώτερες και ανώτατες σχολές στις χώρες της προσφυγιάς τους είναι ασύγκριτα μεγαλύτερος από τον αριθμό των παιδιών που πέρασαν από τις παιδοπόλεις».⁴⁵

⁴² Ανδρέας Ζιγανός, «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (1997) 49.

⁴³ Αρκετοί κάτοικοι της περιοχής που δεν έδωσαν τα παιδιά τους στο «Παιδομάζωμα» αναγνωρίζουν σήμερα ότι έκαναν λάθος επιλογή και τα παιδιά τους βγήκαν χαμένα. Αλλά και πολλά παιδιά που έμειναν εδώ αισθάνονται ότι αδικήθηκαν. Αυτά επικυρώνονται από τις προφορικές μαρτυρίες: Ε. Φ., κασέτα 8, πλευρά α, (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η) και Κ. Π., κασέτα 19, πλευρά α & β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2η).

⁴⁴ Γεώργιος Γκαγκούλιας, «Παιδομάζωμα». *Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου και μετά*, Αθήνα (Ιωλκός) 2004, 42

⁴⁵ Κώστας Γκριτζώνας, *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1998, 99-100. Για το Παιδομάζωμα όπως το ονόμασαν οι κυβερνητικοί ή Παιδοφύλαγμα όπως το ονόμασαν κάποιοι μελετητές υπάρχει, εκτός από τη βιβλιογραφία που ήδη αναφέρθηκε, και άλλη βιβλιογραφία. Παρατίθεται ενδεικτικά μερική ακόμη: Lars Bærentzen, «Το 'Παιδομάζωμα' και οι παιδοπόλεις της Βασιλίσσας» στο Lars Bærentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα (Ολκός) 1992, 137-164, Ειρήνη Λαγάνη, «Η εκπαίδευση των παιδιών του εμφυλίου στη Γιουγκοσλαβία ως σημείο τριβής στις σχέσεις Κ.Κ.Ε.-Κ.Κ.Γ.Σ. μετά τη ρήξη Τίτο-Κομμινφόρμ (1948-1956)», στο Ε. Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Ν. Μαραντζίδης, Μ. Μποντίλα (επιμ.), *Όπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας) 2005, 125-146, Δημήτρης Σέρβος, *Το Παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή)³ 2004 κ.λπ.

ΣΤ. ΑΠΑΧΘΕΝΤΑ ΠΑΙΔΙΑ (ΠΑΙΔΟΜΑΖΩΜΑ)		
ΧΩΡΙΟΝ	ΑΤΟΜΑ	ΣΥΝΟΔΟΙ
Καστάνιανη	41	1
Πυρσόγιαννη	56	0
Κάντσικον	173	7
Λαγκάδα	52	2
Ζέρμα	122	6
Λυκόρραχη	83	8
Βούρμπιανη	37	3
Γοργοπόταμος	19	1
Πληκάτι	81	3
Ασημοχώριον	15	2
Χιονιάδες	36	5
Οξυά	57	4
Θεοτόκος	10	2
Κεράσοβον	71	10
Σύνολο «απαχθέντων» παιδιών και συνοδών στα Μαστοροχώρια	853	54
Σύνολο «απαχθέντων» παιδιών και συνοδών στην Επαρχία Κόνιτσας	906	61

Απόσπασμα από τις αναλυτικές καταστάσεις για τα «απαχθέντα» παιδιά της Επαρχίας Κόνιτσας, Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ 1670, Υποφάκελος Ι, Επαρχία Κονίτσης 1948, Εκθεσις Επιτροπής Συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθ. 2143/30-8-48 αποφάσεως της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωρίων της Επαρχίας Κονίτσης (Τριμελής Επιτροπή: Δημήτριος Ζωντανός, Φίλιππος Παπαλαμπρίδης, Λ. Παπαγεωργίου)

5.3 Η μάχη του Γράμμου

Οι επιχειρήσεις που διεξήχθησαν στο Γράμμο της Ηπείρου και στα Μαστοροχώρια άρχισαν από αέρος με πρωταρχικούς στόχους το Γενικό Αρχηγείο και το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας, τα οποία έδρευαν στη Λυκόρραχη και δευτερεύοντες στόχους το Νοσοκομείο των ανταρτών, την εξόντωση των συγκεντρωμένων ανταρτών και την καταστροφή των αποθηκών.⁴⁶ Οι πρώτοι βομβαρδισμοί στόχευαν το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας που έδρευε, το πρώτο τρίμηνο του 1948, στο Καλάμι και τη Γκουστερίτσα της Λυκόρραχης. Μετά την αεροπορική επίθεση το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας μεταφέρθηκε μέσα στο χωριό της Λυκόρραχης.⁴⁷ Οι εντατικοί βομβαρδισμοί όμως στα Μαστοροχώρια άρχισαν μετά τον Απρίλιο, όταν ο Στρατός πληροφορήθηκε τη μεταφορά του Γενικού Αρχηγείου στη Λυκόρραχη. Δεκαπέντε αεροπλάνα που απογειώνονταν από το στρατιωτικό αεροδρόμιο της Λάρισας βομβάρδιζαν και ρουκετοβολούσαν στις 28 και 29 Μαΐου από το πρωί μέχρι το απόγευμα μια μεγάλη περιοχή ανάμεσα Λυκόρραχη και Ζέρμα, όπου πίστευαν πως βρισκόταν το Αρχηγείο του Μάρκου. Οι εκρήξεις των βομβών ακούγονταν μέχρι την Κόνιτσα.⁴⁸ Βομβαρδισμούς συνέχισαν να κάνουν ολόκληρο τον Ιούνιο στη Λυκόρραχη, αλλά και στα άλλα Μαστοροχώρια, όταν υπήρχαν πληροφορίες για ύπαρξη αποθηκών, για συγκέντρωση ανταρτών ή για την παρουσία κάποιας Επιμελητείας του Δημοκρατικού Στρατού. Ενίοτε βομβάρδιζαν και κατοικημένες περιοχές, όπως έγινε με τη Ζέρμα με θύματα 5 αμάχους.⁴⁹ Στις 15 Ιουνίου βομβάρδισαν ολόκληρη την περιοχή του Γράμμου, ιδιαίτερα στόχους στη

⁴⁶ Και πριν τη λεγόμενη Μάχη του Γράμμου είχαν γίνει βομβαρδισμοί στη Λυκόρραχη σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες.

⁴⁷ Για το ότι το Μάρτη του 1948 το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας μετακόμισε από τη Γκουστερίτσα και το Καλάμι της Λυκόρραχης βλέπε Αχιλλέας Παπαϊωάννου, Γιώργης Γιαννούλης: *Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό το.* (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας), Αθήνα (Γλάρος) 1990, 213. Για το ότι το Αρχηγείο Δ. Μακεδονίας εγκαταστάθηκε μετά τη μετακόμισή του μέσα στο χωριό της Λυκόρραχης βλέπε *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949) – Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1970, 96.

⁴⁸ Για τον βομβαρδισμό αυτό βλέπε «Εβομβαρδίσθη το Αρχηγείον Μάρκο», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 924, 1 Ιουνίου 1948. Στις 5 Ιουνίου ο Στρατός γνώριζε ότι η έδρα του Αρχηγείου του Μάρκου ήταν στην Πέτρα Μούκα, αλλά δεν φαίνεται από τα στρατιωτικά αρχεία να είχαν αυτήν την πληροφορία στις 28 Μαΐου. Βλέπε Έκθεσιν Επιχειρήσεων Γράμμου (Κορωνίς) του Επιτελάρχη Β' ΣΣ, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου 1944-1949*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 499.

⁴⁹ Για το βομβαρδισμό αυτό στη Ζέρμα βλέπε εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 27, 15 Ιουνίου 1948: «Οι γκάγκστερς του αέρα δολοφονούν στη Ζέρμα» (ΑΣΚΙ). Το άρθρο μιλάει για 18 τραυματίες, πράγμα που δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή (άρθρα, βιβλία Ζερματινών και απομνημονεύματά τους αδημοσίευτα). Ο βομβαρδισμός της Ζέρμας σύμφωνα με αδημοσίευτη Ανθολογία Προσωπικών Βιωμάτων κατοίκου της Ζέρμας έλαβε χώρα στις 13 Ιουνίου και σύμφωνα με τις γραπτές πηγές στις 6 Ιουνίου.

Λυκόρραχη, Ζέρμα και Βούρμπιανη.⁵⁰ Στις 16 Ιουνίου έκαναν βομβαρδισμούς σε αποθήκες του Γράμμου με βόμβες 250 λιβρών και ιδιαίτερα στην περιοχή του Αρχηγείου στη Λυκόρραχη.⁵¹ Στις 17 του μηνός 6 αεροπλάνα από τον τομέα των Ασπραγγέλων Ιωαννίνων βομβάρδισαν την έδρα του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας, νοτίως της Λυκόρραχης, και οι αντάρτες χρησιμοποίησαν αντιαεροπορική άμυνα και έπληξαν το πτερύγιο ενός εξ αυτών.⁵² Την ίδια ημερομηνία η αεροπορία έπληξε δασώδη περιοχή νοτίως της Λυκόρραχης και αντιμετώπιστηκε από τους αντάρτες με αντιαεροπορική άμυνα.⁵³ Τέλος στις 18 του μηνός χτύπησαν στη Λυκόρραχη εγκαταστάσεις και Στρατηγεία και οι αντάρτες αντιμετώπισαν εκ νέου την αεροπορική επιδρομή με αντιαεροπορική άμυνα.⁵⁴ Μέσα σε αυτό τον καταιγισμό των βομβαρδισμών επισκέφτηκαν το ορεινό χειρουργείο του Καμπίτσιου ο αρχίατρος Νώντας Σακελλαρίου και από την οργάνωση γυναικών η Ρούλα Κουκούλου, η Αύρα Παρτσαλίδου και η Δέσποινα Βαφειάδη για να ενθαρρύνουν τους τραυματίες του Δημοκρατικού Στρατού. Διαπίστωσαν σε αυτή τους την επίσκεψη ότι το ηθικό τους ήταν «υψηλό» και «εξέφρασαν το θαυμασμό τους».⁵⁵ Οι βομβαρδισμοί συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της «Μάχης του Γράμμου» σε όλο το μέτωπο των επιχειρήσεων, με ιδιαίτερη σφοδρότητα στην περιοχή των Αρχηγείων.

Η άφιξη του Πεζικού στο Γράμμο της Ηπείρου και στα Μαστοροχώρια, που ήταν ένας από τους κυριότερους στόχους της Μάχης του Γράμμου άργησε να επιτευχθεί. Κι αυτό διότι ο σχεδιασμένος αιφνιδιασμός από το Πεζικό του Κυβερνητικού Στρατού σε βάρος των ανταρτών δεν λειτούργησε έτσι, επειδή, άγνωστο για ποιο λόγο το σχέδιο της Μάχης του Γράμμου είχε κοινοποιηθεί σε έναν ευρύ κύκλο ανθρώπων και μέρος του είχε δημοσιευτεί σε ημερήσια εφημερίδα των Αθηνών. Έτσι οι επιχειρήσεις του Πεζικού μέχρι και την 20^η Ιουνίου απέβαιναν άκαρπες. Ο Στρατός απέδωσε αδικαιολόγητα την αποτυχία του στη διαρροή του στρατηγικού σχεδιασμού, στην ανεπάρκεια των δυνάμεών του, στην έλλειψη

⁵⁰ «Αεροπορικά πλήγματα», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 937, 16 Ιουνίου 1948.

⁵¹ «Το δράμα της Ηπείρου συνεχίζεται. Η Αεροπορία εν δράσει», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 938, 17 Ιουνίου 1948.

⁵² «Η ακαταπόνητος Αεροπορία μας δρα», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 939, 18 Ιουνίου 1948.

⁵³ «Πρωτότυπος αιφνιδιασμός», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 940, 19 Ιουνίου 1948.

⁵⁴ «Το ανακοινωθέν του ΓΕΣ δια τας επιχειρήσεις: Εβλήθη ο Γράμμος», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4762, 19 Ιουνίου 1948.

⁵⁵ Γιώργης Τζαμαλούκας, *Ενάντια στο θάνατο στο Γράμμο και στο Βίτσι (από αναμνήσεις του αγώνα)*, Αθήνα (Ειρήνη) 1978, 38.

αυτόματων όπλων ευθυτενούς τροχιάς για τη βολή κατά των θυρίδων των πολυβολείων, καθώς και στην έλλειψη βομβαρδιστικών της αεροπορίας, τα οποία θα εξουδετέρωναν τις εγκαταστάσεις των ανταρτών.⁵⁶ Ιδιαίτερα ο τελευταίος τους ισχυρισμός ήταν πλήρως ανυπόστατος, καθόσον είχαν γίνει στην περιοχή αλληπάλληλοι βομβαρδισμοί.⁵⁷

Μετά από διαδοχικές συσκέψεις και αντεγκλήσεις της ηγεσίας του Στρατού αποφασίσθηκε να γίνει αιφνιδιασμός των ανταρτών προς την κατεύθυνση Πεντάλοφο – Επταχώρι, όπου αυτοί δεν είχαν πολλές δυνάμεις.⁵⁸ Η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε τη νύχτα της 1^{ης} προς 2^α Ιουλίου, κατελήφθη το ύψωμα Τάλλαρος και οι κυβερνητικές δυνάμεις έφθασαν μέχρι τον Ασπροπόταμο, στους πρόποδες του κυρίως Γράμμου. Στις 3 Ιουλίου οι αντάρτες συγκέντρωσαν ισχυρές δυνάμεις στη Γύφτισσα, ύψωμα μεταξύ Φούρκας και Λαγκάδας, και στο Μπουχέτσι Ζέρμας, αμφότερα υψώματα υψίστης στρατηγικής σημασίας για την εισβολή στην καρδιά του Γράμμου. Τη νύχτα της 2^{ας} προς την 3^η Ιουλίου οι αντάρτες εγκατέλειψαν δυο ισχυρότατα σημεία στηρίγματος, τον Προφήτη Ηλία και το Παλιοκρημίσι, διότι είχαν διολισθήσει στα νότια τους οι Κυβερνητικές δυνάμεις. Έτσι άνοιξε «η θύρα διόδου» στο εσωτερικό του Γράμμου, αλλά ο Στρατός θεωρούσε ότι δεν είχε επαρκείς δυνάμεις για να προχωρήσει σε βάθος την εκκαθάριση.⁵⁹

⁵⁶ «Άγνωσται πτυχία της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, ό.π., 439 – 441.

⁵⁷ Το σχέδιο επιχειρήσεων «Κορωνίς» «αποδείχτηκε εξαιρετικά αισιόδοξο και τακτικά ανεφάρμοστο λόγω των εξωφρενικών χρονικών επιδιώξεων, για το κλείσιμο των βορείων συνόρων και τον εγκλεισμό του ΔΣΕ. Ανέδειξε [...] τις αδυναμίες των εθνικών δυνάμεων, οι οποίες επικεντρώνονταν στην έλλειψη επιθετικότητας και την ανεπάρκεια των διοικήσεων, με κρούσματα ανυπακοής και παράβλεψης διαταγής επιχειρήσεων». Βλέπε Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος-Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (επιμ.: Φωτεινή - Τομαή Κωνσταντοπούλου), *Η Ελλάδα στο μεταίχμιο ενός νέου κόσμου: Ψυχρός Πόλεμος – Δόγμα Truman – Σχέδιο Marshal (Μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα 1943 – 1951)*, Αθήνα (Καστανιώτης) 2002.

⁵⁸ Στις 22 Ιουνίου έλαβε χώρα στην Κοζάνη σύσκεψη στην οποία πήραν μέρος ο Υπαρχηγός του ΓΕΣ Κιτριλάκης, ο επιτελάρχης Β' ΣΣ Δρίβας, εκ μέρους δε των Αμερικανών οι στρατηγοί Βαν Φλήτ, Τζέκινς και ο συνταγματάρχης Μπρίντιγκαμ. Εκεί επροτάθη, λόγω του ότι οι αντάρτες ε γνώριζαν τα σχέδια όλα του Στρατού και δρούσαν εκ του ασφαλούς να αλλάξει το επιχειρησιακό σχέδιο και να διενεργηθεί αιφνιδιαστική ενέργεια «κατά την κατεύθυνση Πεντάλοφο – Επταχώρι». Όμως ο Βαν Φλήτ επέμενε να εξακολουθήσουν οι επιθέσεις στην Αμμούδα και προσωρινά το σχέδιο ματαιώθηκε. Την 30^η Ιουνίου ξαναγίνεται σύσκεψη στα γραφεία του Β' ΣΣ «εις ην παρίσταντο τα αυτά ως και κατά σύσκεψιν της 22^{ας} Ιουνίου πρόσωπα, επιπλέον δε και ο Βρετανός στρατηγός Ντάουν, Αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, αεροπόρος Μαθίνι και ο Ταξίαρχος Στηλ της αυτής αποστολής». Σε αυτήν ξαναπροτείνεται από τον υπαρχηγό του ΓΕΣ να παύσουν οι επιθέσεις στην Αμμούδα οι οποίες απέβαιναν άκαρπες και να γίνει αιφνιδιασμός «κατά την κατεύθυνση Πεντάλοφο – Επταχώρι». Κατόπιν μακρών συζητήσεων η επανερχόμενη για δεύτερη φορά αυτή πρόταση εγκρίθηκε.

⁵⁹ «Άγνωσται πτυχία της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, ό.π., 444-446.

Στις 4 Ιουλίου επαναλαμβάνεται σύσκεψη στα γραφεία του Β΄ Σώματος Στρατού και ο Διοικητής του κατατόπισε τους συμμάχους για την πορεία των επιχειρήσεων. Σε αυτή τη σύσκεψη έγιναν δεκτές οι δυσχέρειες «ολοσχερούς εκκαθαρίσεως ολοκλήρου του Γράμμου» και ετέθη ως προσωρινός στόχος η συνάντηση των Μεραρχιών ΙΧ, Χ και ΙΙ στην κοιλάδα του Σαραντάπορου, στην περιοχή της Ζέρμας. Στις 8 Ιουλίου η 21^η Ταξιαρχία έκανε μία υπεράνθρωπη προσπάθεια να εισβάλει στην καρδιά του Γράμμου σπάζοντας το οχυρό Μπουχέτσι, αλλά απέτυχε. Παρότι ο πρώτος σκοπός του Στρατού να διαλύσει το Κράτος του Γράμμου μέχρι 14 Ιουλίου είχε επιτευχθεί εν μέρει, και 100 από τα 150 χωριά που υπάγονταν στην εξουσία των ανταρτών είχαν περάσει στα χέρια του, οι διοικητές του δυσκολεύονταν να φέρουν εις πέρας το έργο τους· να πετύχουν, δηλαδή, την κατάκτηση των εναπομεινάντων στα χέρια των ανταρτών 50 χωριών και να πραγματοποιήσουν τον άλλο τους στόχο, να διεισδύσουν, δηλαδή, στην καρδιά του Γράμμου και να απεγκαταστήσουν το Αρχηγείο από τη Λυκόρραχη και το Κλιμάκιο της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από την Αετομηλίτσα. Τα οχυρά Ταμπούρι του Κάτσικου, Γύφτισσα της Λαγκάδας και Μπουχέτσι της Ζέρμας δεν επέτρεπαν τη διείσδυση αυτή.⁶⁰ Κατόπιν συνεχών συζητήσεων, διαβουλεύσεων και αντεγκλήσεων αντικαταστάθηκε από τον υπαρχηγό του ΓΕΣ Κιτριλάκη ο διοικητής του Β΄ Σώματος Στρατού Καλογερόπουλος, ο οποίος εθεωρείτο από τον Αρχηγό του ΓΕΣ Γιατζή και τους συμμάχους ως η αιτία της βραδύτητας των επιχειρήσεων. Από τις 5 Αυγούστου Α΄ και Β΄ Σώμα Στρατού αγωνίζονταν να φτάσουν στο Αρχηγείο. Το Β΄ Σώμα Στρατού διεξήγαγε τις επιχειρήσεις στο Βόρειο Γράμμο της Μακεδονίας και το Α΄ Σώμα Στρατού στο Γράμμο της Ηπείρου.

Από την πλευρά τους πάλι οι αντάρτες το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουλίου είχαν αντιληφθεί ότι ο κλοιός γύρω από το Γενικό Αρχηγείο έσφιγγε κάθε μέρα και πιο πολύ και έκαναν σύσκεψη στο Κάντσικο για να αποφασίσουν την πορεία των επιχειρήσεων. Ο Μάρκος Βαφειάδης πρότεινε να μείνουν και να συνεχίσουν τον αγώνα τους στο Γράμμο, ενώ κάποιοι εκ των συμμετασχόντων στη σύσκεψη πρότειναν τη διασπορά του κύριου όγκου των ανταρτών σε Θεσσαλία, Μακεδονία

⁶⁰ Για την κατάληψη 100 χωριών του κράτους του Γράμμου μέχρι τις 14 Ιουλίου και την έναρξη της δεύτερης φάσης του σχεδίου Κορωνίς στις 20 Ιουλίου βλέπε «Οργάνωσις διοικήσεως κατά δευτέραν φάσιν Κορωνίς», ΓΕΣ/Α1, 14.7.48, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 56, ό.π., 305. Για τη σύσκεψη της 4^{ης} Ιουλίου στα γραφεία του Β΄ΣΣ και την παρακώλυση της προχωρητικής πορείας της ΙΧ Μεραρχίας στο Ταμπούρι και Γύφτισσα που τα κατείχαν οι αντάρτες βλέπε «Αγνωστοί πτυχαί της ιστορίας των διεξαχθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων κατά το έτος 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 10^{ος}, αρ. εγγ. 47, ό.π., 446, 451.

και Ήπειρο. Τελικά υπερίσχυσε η γνώμη του Βαφειάδη και έκαναν κι εκείνοι ό,τι και ο Κυβερνητικός Στρατός: «ωρισμένες τροποποιήσεις σε διάφορα 'πόστα'». ⁶¹ Επίσης 28-29 Ιουλίου έγινε στο βουνό Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης η 4^η Ολομέλεια του Κ.Κ.Ε.. Σε αυτήν αναλύθηκε η πολιτικοστρατιωτική κατάσταση του Δημοκρατικού Στρατού και τέθηκε το θέμα του ελιγμού από το Γράμμο στο Βίτσι, δεδομένου ότι τα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού είχαν αρχίσει να κουράζονται στο Γράμμο. ⁶² Από την Ολομέλεια απευθύνθηκε αγωνιστικός χαιρετισμός προς τους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού που υπερασπίζονταν γενναία «τη λευτεριά και ανεξαρτησία της Ελλάδας ενάντια στους μισθοφόρους του Τρούμαν». ⁶³ Στην Ολομέλεια αυτή συζητήθηκε η ρήξη Γιουγκοσλαβικής και Ρωσικής ηγεσίας και αποφασίστηκε η καταδίκη της πολιτικής του Τίτο, γεγονός που είχε οπωσδήποτε τις συνέπειές του στην πορεία του Δημοκρατικού Στρατού. ⁶⁴ Η 4^η Ολομέλεια, αν και οι αποφάσεις της έδειχναν μια ηγεσία αρραγή, διεξήχθη μέσα σε κλίμα μηχανορραφιών και δολοπλοκιών. Είχε τεθεί μάλιστα το θέμα της απομάκρυνσης του Μάρκου. ⁶⁵ Ωστόσο και τα δύο στρατόπεδα μιλούσαν το ένα για την κρίση του άλλου. Η απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας μιλούσε για «φαγωμάρες στο Κυβερνητικό Στρατόπεδο» και για «ολόπλευρη κρίση» του μοναρχοφασιστικού στρατοπέδου. Παράλληλα ο γιαννιώτικος τύπος έγραφε ότι αρχές Αυγούστου οι ηγέτες των ανταρτών είχαν αρχίσει συζητήσεις, συγκρούσεις και διαπληκτισμούς για την μέχρι εκείνη τη στιγμή

⁶¹ «Ο Μάρκος συσκέπτεται», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 971, 25 Ιουλίου 1948. Το άρθρο δεν διευκρινίζει τι είδους ήταν αυτές οι τροποποιήσεις στα πόστα. Ενδέχεται να ήταν αλλαγές στους επικεφαλής των μονάδων ή τροποποίηση στις θέσεις των μονάδων. Πιθανότατα η κυβερνητική πλευρά είχε ασαφή πληροφόρηση για τις τροποποιήσεις που διενήργησε ο Δημοκρατικός Στρατός λίγο πριν τη μεγάλη μάχη και γι αυτό υπάρχει αυτή η ασάφεια στο άρθρο.

⁶² Για την απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας του Κ.Κ.Ε. στην Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης βλέπε «Η μάχη στη Βόρεια Πίνδο και ο αγώνας του λαού μας για τη Δημοκρατία και την Ανεξαρτησία – Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε (18-29 Ιούλη 1948)», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=2/1/7 (Α.Σ.Κ.Ι.).

⁶³ «4^η Ολομέλεια – Κεντρική Επιτροπή – Ανακοίνωση», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=1/1/6 (Α.Σ.Κ.Ι.).

⁶⁴ Για την καταδίκη του Τίτο από το Κ.Κ.Ε. βλέπε «Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. πάνω στην απόφαση του Γραφείου πληροφοριών των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων σχετικά με την κατάσταση στο Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=2/1/8. Τα αποτελέσματα της καταδίκης αυτής εκτιμήθηκαν ποικιλοτρόπως από τους πρωταγωνιστές του Εμφυλίου, αλλά και από τους ιστορικούς. Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 470-471, 475.

⁶⁵ Για το κλίμα των μηχανορραφιών και της δολοπλοκίας που επικράτησε στην 4^η Ολομέλεια βλέπε «Τι είπε ο Μάρκος Βαφειάδης στην επιτροπή που τον επισκέφθηκε την 1-10-50. (Από την ΙΙΙ Συνδιάσκεψη του '50)», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 101, Φ=1/1/32 (Α.Σ.Κ.Ι.). Βλέπε επίσης Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949*, Τόμος Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 156-8.

«τηρηθείσαν τακτικήν» στις επιχειρήσεις που είχαν δυσμενή αποτελέσματα για το Δημοκρατικό Στρατό.⁶⁶

Η ανάκτηση των Μαστοροχωρίων από τον Κυβερνητικό Στρατό άρχισε στις 2 Αυγούστου, οπότε η 75^η Ταξιαρχία του Α΄ Σώματος Στρατού κατέλαβε το Κεράσοβο και εκκαθάρισε το Βουρκοπόταμο και όλη την περιοχή του Σμόλικα. Η κατάληψη του Κλέφτη την 1^η Αυγούστου, που είχε προηγηθεί της κατάληψης του Κερασόβου, η κατάληψη του Κερασόβου και η εκκαθάριση ολόκληρου του ορεινού συγκροτήματος του Σμόλικα στις 2 Αυγούστου απάλλαξαν τη ΙΧ Μεραρχία από το «να διατηρή δυνάμεις Ανατολικά του Σαρανταπόρου», τις οποίες τις χρησιμοποίησαν στις επιχειρήσεις Κάμενικ-Γκόλιου-Στενού και Οξυάς-Λιόκου που ακολούθησαν. Κυρίως όμως επέτρεψαν τη συνένωση των δύο Σωμάτων Στρατού Α΄ και Β΄.⁶⁷ Στις 4 Αυγούστου το Β΄ Σώμα Στρατού κατέλαβε το Ταμπούρι,⁶⁸ και στις 5 Αυγούστου το ύψωμα Γύφτισσα της Λαγκάδας. Στις διήμερες συγκρούσεις Ταμπουρίου-Γύφτισσας-Λαγκάδας φονεύθηκαν 72 αντάρτες, παραδόθηκαν ή συνελήφθησαν 28 και περισυνελέγη άφθονος οπλισμός και πυρομαχικά.⁶⁹ Με τις καταλήψεις των οχυρών Ταμπουρίου και Γύφτισσας από το Β΄ Σώμα Στρατού ολοκληρώθηκε η κατάληψη της νοτίως του Σαρανταπόρου περιοχής και «ηνεώχθησαν αι πύλαι του Γράμμου του οποίου η πτώσις δεν ήτο παρά ζήτημα ημερών».⁷⁰ Ταυτόχρονα με την κατάληψη της Γύφτισσας κατελήφθησαν από μονάδες του Β΄ Σώματος Στρατού το Κάντσικο και η Λαγκάδα, ενώ η Καστάνιανη κατελήφθη από μονάδες της ΙΧ Μεραρχίας του Α΄ Σώματος Στρατού, οι οποίες μάλλον κατέλαβαν και το χωριό Πυρσόγιαννη.⁷¹ Την

⁶⁶ «Με ακράτητον ενθουσιασμόν αι εθνικαί δυνάμεις προελαύνοντασ συντρίβουν και καταλαμβάνουν το έν μετά το άλλο τα συμμοριακά οχυρά του Γράμμου, το Ταμπούρι, Γκόλιο, Στενό, Καρδάρι – Η Γύφτισσα και η Μπολιάνα εκπόρθησαν και κυριεύτηκαν - Οι Καπετάνιοι διαπληκτίζοντασ», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4803, 6 Αυγούστου 1948.

⁶⁷ «Εκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών «Κορωνίς» από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», Α΄ Σ. Στρατού, Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 448-450.

⁶⁸ Για την κατάληψη του Ταμπουρίου βλέπε: 1) «Εκθεσις Πολεμική Σχεδίου ‘Κορωνίς’ ΙΙ Μεραρχίας 16-6-48 με 20-8-48», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 65, ό.π., 406-407 2) «Εκθεσις επιχειρήσεων Γράμμου (Κορωνίς)», Β΄ Σ. Στρατού, Επιτελάρχης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, ό.π., 575.

⁶⁹ «Εκθεσις επιχειρήσεων «Κορωνίς» επί Γράμμου», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ 1011, υποφάκελος Β, έγγραφο 4. Για κρίση του Δημοκρατικού Στρατού στην κοιλάδα του Σαρανταπόρου, μαζική διαρροή των μαχητών του και εγκατάλειψη θέσεων και υλικών αυτή τη χρονική στιγμή μιλάει στην Ιστορία του και ο Γιώργος Μαργαρίτης. Βλέπε Γιώργος Μαργαρίτης, ό.π., 78-79.

⁷⁰ «Εκθεσις Πολεμική Σχεδίου ‘Κορωνίς’ ΙΙ Μεραρχίας 16-6-48 με 20-8-48», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 65, ό.π., 408.

⁷¹ Για τις καταλήψεις του Καντσίκου, της Γύφτισσας Λαγκάδας, της Λαγκάδας και της Καστάνιανης από τον Κυβερνητικό Στρατό βλέπε: «Εκθεσις Πολεμική του Σχεδίου «Κορωνίς» ΙΙ Μεραρχίας 16-6-48 με 20-8-48», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π., 407-8, «Εκθεσις πεπραγμένων

ίδια μέρα άρχισε η προέλαση των Ταξιαρχιών 41 και 43 προς Βούρμπιανη, Ασημοχώρι, Οξυά και βομβαρδίστηκαν «συμμοριακά συγκροτήματα» στις Χιονιάδες, Αετομηλίτσα και Λυκόρραχη. Παράλληλα βομβαρδίστηκαν οχυρώσεις της πρώτης γραμμής, η οποία σύμφωνα με «εξακριβώσεις του στρατού» περνούσε από υψώματα στις Χιονιάδες, στο Πληκάτι, στο Σταυρό της Αετομηλίτσας, στην Οξυά, στη Ζέρμα και κατέληγε στο Μπουχέτσι της Ζέρμας.⁷²

Στις 6 Αυγούστου υπερασπίζονταν την περιοχή γύρω από το Αρχηγείο⁷³ 1675 αντάρτες και η διάταξή τους είχε ως εξής: Στην περιοχή της Ορλας στις Χιονιάδες είχαν διαταχθεί το Σ.Δ. 102 Ταξιαρχίας, το τάγμα του Παλαιολόγου, το τάγμα του Αυγερινού, ο λόχος των αυτοματιστών και ένας ουλαμός Πυροβολικού. Στην περιοχή του Λιόκου Γοργοποτάμου, προφήτη Ηλία, Οξυάς και Μεγάλης Ράχης Θεοτόκου είχαν διαταχθεί το Σ.Δ. 103 Ταξιαρχίας, το τάγμα Γρεβενιώτη, το τάγμα Γαλάνη, το τάγμα Μακεδώνα, η διλοχία Μενελάου και ένας ουλαμός Πυροβολικού. Στην περιοχή Πέτρας Μούκα – Πατωμάτων και Σιουμουλάζαρης της Λυκόρραχης είχαν διαταχθεί ο Σ.Δ. 105 Ταξιαρχίας, το τάγμα Χρυσοστόμου, το τάγμα Ζάρα και ένας ουλαμός Πυροβολικού. Στην περιοχή Γκουστερίτσας, περιοχή που ανήκει κατά το ήμισυ στη Λυκόρραχη και κατά το ήμισυ στη Ζέρμα-, και στη Ζέρμα είχαν διαταχθεί

επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθημάτων «Κορωνίς» από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», Α΄Σ. Στρατού, Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 453, «Εκθεσις επιχειρήσεως Γράμμου», Β΄Σ. Στρατού, Επιτελάρχης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 68, ό.π., 576. Για την κατάληψη της Πυρσόγιανης βλέπε «Με ακράτητον ενθουσιασμόν αι εθνικαί δυνάμεις προελαύνουσαι συντρίβουν και καταλαμβάνουν το εν μετά το άλλο τα συμμοριακά οχυρά του Γράμμου το Ταμπούρι, Γκόλιο, Στενό, Καρδάρι – Η Γύφτισσα και η Μπολιάνα εξεπύρθησαν και εκυριεύτηκαν – Οι Καπετάνιοι διαπληκτίζονται », εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4803, 6 Αυγούστου 1948.

⁷² «Ο Εθνικός Στρατός ήρχισε ήδη από χθες κρούων τας πύλας του κυρίως Γράμμου – Τεράστιαι αι απώλειαι των συμμοριτών εις νεκρούς, αιχμαλώτους και πολεμικόν υλικόν – Το δράμα των απελευθερωμένων χωριών - Οι καπετάνιοι διαπληκτίζονται», Εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4804, 7 Αυγούστου 1948.

⁷³ Σε αυτό το σημείο πρέπει να ειπωθεί ότι σύμφωνα με τις μέχρι 1/7/48 πληροφορίες του Στρατού το Γενικό Αρχηγείο είχε μεταφερθεί από την περιοχή ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΗΣ Νο 921 στην Αλβανία: «πιθανώς μεταφερθέν Αλβανίαν». Βλέπε «Διάταξιν Συμμοριακών δυνάμεων εις περιοχήν Β΄Σ. Στρατού (Επί πληροφοριών μέχρι και 1/7/48)», Τ.Σ. Β΄Σ. Στρατού, Γραφείον Α2, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 9^{ος}, ό.π., 74. Από άλλες πηγές πάλι είναι γνωστό ότι στις 28-29 Ιουλίου έγινε η 4^η Ολομέλεια στην Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης, έδρα του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε. Γι αυτή την πληροφορία βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη εποχή) 1986, 299, Γιώργης Βοντίτσιος (Γούσιας), *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε. και της ελληνικής αριστεράς*, Α΄, Αθήνα (Να υπηρετούμε το λαό) 1977, 388, Ν. Μέρτζος, *Σβαρνούτ- Το προδομένο αντάρτικο*, Θεσσαλονίκη (Ναϊάς)⁴ 1983, 418. Υπάρχει η πιθανότητα επομένως ο Στρατός να είχε λανθασμένη πληροφορία ή να είχε μετακινηθεί προσωρινά το Αρχηγείο για κάποιο λόγο αρχικά στην Αετομηλίτσα και ύστερα στην Αλβανία. Σύντομα πρέπει να επανήλθε πάντως στην Πέτρα Μούκα όπου έκανε την 4^η Ολομέλεια. Από την Πέτρα Μούκα επίσης πρέπει να διηύθυνε το μεγαλύτερο μέρος της μάχης του Γράμμου.

ο Σ.Δ. 16 Ταξιαρχίας, το τάγμα Λιακόπουλου, το τάγμα Καραγιώργη και ένας ουλαμός Πυροβολικού.⁷⁴

Το Α΄ Σώμα Στρατού συνέχιζε την προσπάθεια ανακτήσεως των Μαστοροχωρίων και στις 6 Αυγούστου μονάδες της ΙΧ Μεραρχίας κατέλαβαν τη Βούρμπιανη. Στις 7 Αυγούστου μονάδες της ίδιας Μεραρχίας κινήθηκαν για την κατάληψη των Χιονιάδων, του Προφήτη Ηλία και κατέλαβαν το Ασημοχώρι και την Αγία Τριάδα της Οξυάς.⁷⁵ Στις 8 Αυγούστου η 41^η Ταξιαρχία κατέλαβε το Γοργοπόταμο και τα αντερείσματα της Ορλας στις Χιονιάδες. Την ίδια μέρα η 42^η Ταξιαρχία κατέλαβε την Οξυά,⁷⁶ και η Αεροπορία βομβάρδισε σφοδρά το Πληκάτι, την Αετομηλίτσα, τη Λυκόρραχη, την Κάτω Αρένα της Λυκόρραχης και τη Ζέρμα.⁷⁷

Και ενώ ο κλοιός έσφιγγε γύρω από το Αρχηγείο, ο Μάρκος εξδούσε, με σκοπό την εμπύχωση του Δημοκρατικού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή με το εξής περιεχόμενο: «Έχουμε έναν αντίπαλο που έχει απέναντί μας πολλαπλάσια υπεροχή σε αριθμό και υλικό. Αντιμετωπίζουμε πολλές δυσκολίες, πολεμώντας αδιάκοπα δίχως ξεκούραση πάνω από 50 τώρα μέρες. Μα ο Δ.Σ.Ε έμαθε πάντα να νικά το μοναρχοφασισμό και τους ξένους αφέντες του γιατί παλεύει για το δίκιο, για το λαό. Κρατώντας το ίδιο φλάμπουρο ψηλά, θα νικήσουμε και τώρα, όταν ο κάθε μαχητής και αξιωματικός κάνει το πατριωτικό του καθήκον. Στο χέρι μας και μόνο στο χέρι μας είναι να κάνουμε το Γράμμο τάφο για το μοναρχοφασισμό και τους αμερικανοάγγλους καταχτητές. [...] Σφίχτε τις γροθιές σας. Ξεπεράστε την κούραση. Τσακίστε κάθε δισταγμό. Χτυπάτε με λύσσα. Κρατάτε καλά το ντουφέκι. Ο εχθρός είναι γίγαντας με σάπια ποδάρια. Στο χέρι μας είναι να του τα τσακίσουμε. Η νίκη είναι δύσκολη και απαιτεί θυσίες. Μα η νίκη μόνο δικιά μας θάναυ».⁷⁸

Στις 9 Αυγούστου η 35^η Ταξιαρχία κατέλαβε τον Άγιο Γεώργιο της Λυκόρραχης. Στις 11 Αυγούστου κατελήφθη από μονάδες της Χ Μεραρχίας η Θεοτόκος, συνοικισμός της Οξυάς. Στις 12 Αυγούστου σε όλο το μέτωπο των

⁷⁴ «Έκθεσις επιχειρήσεως 'Κορωνίς'», Α΄ Σώμα Στρατού, Α2, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 67, ό.π., 489-490.

⁷⁵ Τα αρχεία του Στρατού λένε ότι «ενεργήθη επίθεση» για την κατάληψη των Χιονιάδων, αλλά δεν λένε πότε πέρασαν στα χέρια του Στρατού.

⁷⁶ «Έκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών 'Κορωνίς' από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 454 -7

⁷⁷ «Τα συμμαρσιακά οχυρά επί του κυρίως Γράμμου σαρώνονται και καταλαμβάνονται από τον προελαύνοντα ραγδαίως Εθνικόν μας Στρατόν», εφ. *Εθνική Αντίσταση*, (Σύλλογος Αγωνιστών Ε.Ο.Ε.Α), αρ. φ. 3, 9 Αυγούστου 1948.

⁷⁸ «Ημερήσια διαταγή του Μάρκου», εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 32, 15 Αυγούστου 1948.

επιχειρήσεων η Αεροπορία βομβάρδιζε και οι αεροπόροι του στρατού «επέδειξαν έξοχον επιθετικόν πνεύμα και μεγάλην ευστοχίαν βολής». Η αντιαεροπορική άμυνα των ανταρτών έβαλε από την έδρα του Γενικού Αρχηγείου στην Πέτρα Μούκα κατά ενός αεροπλάνου και το εξανάγκασε σε αναγκαστική προσγείωση στην Κόνιτσα.⁷⁹ Το πρωί της 14^{ης} Αυγούστου το Α΄ Σώμα Στρατού «προέβλεπε κυρίαν προσπάθειαν» με το σύνολο των δυνάμεών του (41, 42, 43, 36 Ταξιαρχία και 692 Τ.Π.), με όλο το διαθέσιμο πυροβολικό και όλη την αεροπορία προς τη γενική κατεύθυνση Ορλα-Γράμμος (2.520) και ταυτόχρονα επιθετική ενέργεια με τις ταξιαρχίες 35, 37 στο μέτωπο Μεγάλη Ράχη - Μπουχέτσι.⁸⁰ Στις 15 Αυγούστου ο Στρατός ενήργησε παραπλανητική επίθεση στη Σουμουλάζαρη και Γκουστερίτσα της Λυκόρραχης για να μη μετακινηθούν δυνάμεις από τη μονάδα 670 των ανταρτών για βοήθεια στην παραμεθόρια γραμμή. Ταυτόχρονα ο Τσακαλώτος για την πλήρη κατάρρευση της 670 μονάδας του Γεώργιου Βοντίτσιου στο Δυτικό Γράμμο μετέφερε σε περιοχή κοντά στο χωριό Πληκάτι την 36 Ταξιαρχία για να χρησιμοποιηθεί σε επίθεση την επομένη μαζί με την Ταξιαρχία 41.⁸¹ Στις 15 Αυγούστου η 41 Ταξιαρχία με νυχτερινή και αιφνιδιαστική ενέργεια κατέλαβε όλη την κορυφογραμμή της Ορλας μέχρι τα σύνορα. Η ταξιαρχία Γιαννούλη υπέστη «πλήρη αιφνιδιασμό, εγκατέλειψε τα πάντα, και τράπηκε σε άτακτη φυγή προς το Βορρά».⁸² Είναι ο λεγόμενος αιφνιδιασμός της Μπάτρας για τον οποίο κατηγορήθηκε ο Γιαννούλης και εκτελέστηκε στη διάρκεια της εκκένωσης του Γράμμου. Στις 4 Σεπτεμβρίου του 1948 το Γενικό Αρχηγείο ανακοίνωσε ότι στις 20 Αυγούστου «δικάστηκε από στρατοδικείο της 670 Μονάδας σε θάνατο και εκτελέστηκε ο πρώην αντισυνταγματάρχης του ΔΣΕ Γιώργος Γιαννούλης». Ο Γιαννούλης, συνέχιζε η ανακοίνωση, «είναι ο άμεσα υπεύθυνος για τον αιφνιδιασμό και την απώλεια του Κάμενικ, για την απώλεια του Γκόλιο και την απώλεια της Μπάτρας, που μας ανάγκασε να κάνουμε αναδιάταξη των δυνάμεών μας στο Γράμμο».⁸³ Οι Μαστοροχωρίτες λάτρευαν το Γιαννούλη όσο κανέναν άλλο ηγέτη του Δημοκρατικού Στρατού. Ο Λυκορραχίτης Γιώργος Σδούκος έγραψε για το

⁷⁹ «Εις την μάχην δια την εκπόρθησιν των οχυρών του Γράμμου αι νίκαι του Στρατού μας διαδέχονται η μία την άλλην – Χθες κατελήφθη ο Προφήτης Ηλίας και η Παλιοστρούγκα», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4809, 13 Αυγούστου 1948.

⁸⁰ « πεπραγμένων Επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών 'Κορωνίς' από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου Πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 466-467.

⁸¹ Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 150.

⁸² «Εκθεσις πεπραγμένων Επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών 'Κορωνίς' από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου Πολέμου (1944-1949)*, ό.π..

⁸³ Δημήτρης Τσίτας, *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά...: Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε.*, Αθήνα (Ανοιξη) 1992, 174.

θάνατο του τα εξής: «Στο Μπούλκες οι δήμιοι έπαιρναν εντολές από την κλίκα του Ζαχαριάδη, ενώ στο Πρένες που είχε κόσμο από την Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, έναν μόνο αρχηγό ήξεραν και τον λάτρευαν, τον Καπετάν Γιαννούλη, το μόνο καπετάνιο του Δημοκρατικού Στρατού που συμπαθούσαν οι λαϊκές μάζες της περιοχής. Ο Γιαννούλης μπήκε μέσα στην ψυχή του Μακεδόνα και του Ηπειρώτη. Και τον σκοτώσανε, όχι για στρατιωτικά λάθη, ούτε για το σλαβο-μακεδονικό ζήτημα, αλλά από ζήλεια, για την αγάπη που τούδειχνε ο κόσμος. Φοβόντουσαν το καλό όνομα που είχε στον λαό».⁸⁴

Στις 16 Αυγούστου, έπεσαν και τα τελευταία οχυρά του Γράμμου. Κατελήφθησαν από τη ΙΧ Μεραρχία η περιοχή Λιόκου Γοργοποτάμου και Σταυρός Αετομηλίτσας. Κατελήφθησαν επίσης από τη Χ Μεραρχία τα Πατόματα της Λυκόρραχης, που ήταν περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας, το βουνό της Λυκόρραχης Πέτρα Μούκα, όπου ήταν εγκατεστημένο το Στρατηγείο του Μάρκου, το χωριό Λυκόρραχη, η Αετομηλίτσα, όπου ήταν εγκατεστημένο Κλιμάκιο της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, η Ζέρμα και το βουνό Μπουχέτσι της Ζέρμας, επίσης ένα από τα πιο ισχυρά οχυρά των ανταρτών στην περιοχή.⁸⁵ Όταν η Λυκόρραχη και η Αετομηλίτσα κατελήφθησαν, ο Μέραρχος της Χ Μεραρχίας συνεχάρη τους διοικητές της 35^{ης} και 37^{ης} Ταξιαρχίας ως εξής: «35 Ταξιαρχία προελάσασα ραγδαίως κατέλαβεν ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑΝ τον ομφαλόν του Κράτους του Μάρκου (.)⁸⁶ Η 37 Ταξιαρχία την Λυκόρραχη – το Ταμπούρι (.) [...] Τον αγώνα σας παρακολουθεί το Πανελλήνιον (.) Σας παρακολουθώ κι εγώ με περηφάνειαν και βεβαιότητα (.) Με την βεβαιότητα ότι η νύω της απόψε ή αυγή της αύριον θα σας εύρη επί Κορυφογραμμής ΚΑΤΩ – ΕΠΑΝΩ ΑΡΕΝΑΣ – ΜΑΥΡΗΣ ΠΕΤΡΑΣ – ΚΙΑΦΑΣ συνεχίζοντας την απεινή καταδίωξιν (.) Σας συγχαίρω δι' ό,τι επράξατε σήμερον (.) Αύριον (.) Αύριον θα συναντηθώμεν πέραν της Κορυφογραμμής (.)»⁸⁷

Την επομένη της καταλήψεως της Λυκόρραχης, Πέτρας Μούκα και Αετομηλίτσας ο Θρασύβουλος Τσακαλώτος έριξε προκηρύξεις στη Μουργκάνα και

⁸⁴ Γιώργος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία-Ρουμανία – 1947 – 1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983, 23.

⁸⁵ Για τις καταλήψεις όλων αυτών των χωριών, των υψωμάτων και οχυρών και του Γενικού Αρχηγείου βλέπε «Έκθεσιν πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικόν «Κορωνίς» από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», Α.Σ.Σ., Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 454, 455, 457, 458, 460, 466, 467.

⁸⁶ Οπως αντιγράφηκε από τα Αρχεία του ΓΕΣ/ΔΙΣ.

⁸⁷ «Έκθεσις «Κορωνίς» από 7-16/8/48», Τ.Σ. Χ. Μεραρχίας, Α1, 16-8-48, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 63, ό.π., 343.

σε άλλα μέρη και καλούσε τους αντάρτες σε παράδοση: «Παραπλανημένοι Έλληνες. Σας εκάλεσα πολλές φορές – ιδίως όσοι κατάγεσθε από την Ήπειρο - να κάμετε ό, τι μπορείτε να φύγητε από τα νύχια των Βουλγάρων αρχηγών σας, δια να απαλλαγή η Ήπειρος. Δια τελευταία φορά σας καλώ να παύσητε το έγκλημα και να καταθέσητε τα όπλα. Ο Γράμμος ευρίσκεται στα τελευταία του. Το Πληκάτι, η Αετομηλίτσα, η Λυκόρραχη, η Μούκα Πέτρα κλπ. οι φωλιές του Μάρκου έπεσαν. Έρχεται η σειρά σας σε λίγο. Δια τελευταίαν φοράν σας καλώ να παραδοθείτε, ει δε άλλως θα συντριβήτε».⁸⁸

Κι ενώ οι θριαμβολογίες είχαν αρχίσει, οι επιχειρήσεις συνεχίζονταν. Στις 17 Αυγούστου η 36 Μεραρχία με το 596 τάγμα Μακρονησιωτών κατέλαβε σε μάχη σώμα με σώμα το ύψωμα 2166.⁸⁹ Στις 20 Αυγούστου η ΙΧ Μεραρχία κατέλαβε τα ύψωμα Σκίρτση και το υψηλότερο σημείο του Γράμμου, το 2520.⁹⁰ Σημειώσαν ότι και για την κατάληψη της ψηλότερης κορυφής του Γράμμου, του 2520, συνέβαλε αποφασιστικά το Τάγμα Μακρονησιωτών. Το Τάγμα Μακρονησιωτών αποτελούνταν από μετανοημένους Μακρονησιώτες που «απετάξαντο» την κομμουνιστική ιδεολογία κατόπιν προφανώς «πλύσεως εγκεφάλου» από τους εθνικόφρονες και κάτω από βασανιστήρια.⁹¹

Την ίδια μέρα η 37 Ταξιαρχία του στρατού έπεσε πάνω στη 16^η Ταξιαρχία των ανταρτών στην Άνω Αρένα (βουνό Καζάνι σύμφωνα με την ορολογία των Λυκορραχιτών), και στην Κάτω Αρένα (βουνό Καμπίτσιος σύμφωνα με την ορολογία των Λυκορραχιτών) έπεσε στο Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας.⁹² Στις 20 Αυγούστου οπισθοχωρούντων των ανταρτών από τις θέσεις Άνω και Κάτω Αρένα της Λυκόρραχης ο Στρατός συγκρούστηκε με την οπισθοφυλακή τους και τις κατέλαβε.⁹³

Η 37^η Ταξιαρχία αφού κατέλαβε τις Αρένες άρχισε την εξερεύνησή όπου

⁸⁸ «Ο Εθνικός Στρατός συνεχίζων την εκκαθάρισιν του Γράμμου κατέλαβε χθες τα υψώματα Μουχέτσι, Τούκουλι, 2166 και Καραούλι», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4813, 18 Αυγούστου 1948.

⁸⁹ Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 151.

⁹⁰ «Εκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών «Κορωνίς» από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», Α'Σ.Σ., Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 468, 469.

⁹¹ Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 151.

⁹² Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 152.

⁹³ «Εκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών «Κορωνίς» από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», Α'Σ.Σ., Γραφείον Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, ό.π., 468, 471. Για το ότι οι Αρένες είχαν εγκαταλειφθεί από τους αντάρτες βλέπε Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 153 αλλά και «37^η Ταξιαρχία – Η ιστορία της 37^{ης} Ταξιαρχίας», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1228/Α/7, 29.

βρήκε «...ένα πολυτελές Αρχηγείο, πιθανότατα το Γενικόν Λησταρχείον του Μάρκου» και πολλά λάφυρα και τρόφιμα.⁹⁴ Είναι πάντως περίεργο το γεγονός ότι βρέθηκε στις Αρένες το «πολυτελές Αρχηγείο», αφού τα διάφορα Αρχεία αναφέρουν ότι το Γενικό Στρατηγείο είχε την έδρα του στην Πέτρα Μούκα. Πιθανόν ο Μάρκος για παραπλανητικούς λόγους να διατηρούσε Αρχηγείο στις Αρρένες, που είναι πολύ κοντά στην Πέτρα Μούκα, αλλά και καταυλισμό του Γενικού Αρχηγείου που αποτελούνταν «εκ 40 μονίμων εγκαταστάσεων» στην ίδια την Πέτρα Μούκα. Κοντά σε αυτόν τον καταυλισμό βρέθηκαν αποθήκη οπλισμού, πυρομαχικών και εγκαταστάσεις οπλουργείου, σαγματοποιείου και φούρνοι,⁹⁵ ενώ από την 37^η Ταξιαρχία βρέθηκε ιματισμός, τρόφιμα, όπλα και πυρομαχικά.⁹⁶

Στην περιοχή, πιθανότατα, της Αετομηλίτσας εντοπίστηκε από το Στρατό η έδρα της Δημοκρατικής Κυβέρνησης, η οποία περιλάμβανε «οικοδομιάς εκ λιθοδομής ή ξυλίνας με πολυτελέστατον εσωτερικόν, νοσοκομεία, χειρουργεία με πλήρη εφοδιασμόν, σκέπαστρα με κάλυψιν εκ 15 σειρών δένδρων, εν νεκροταφείον», εφόσον είναι γνωστό ότι το κλιμάκιο της Κυβέρνησης κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων «Κορωνίς» ήταν εγκατεστημένο στην Αετομηλίτσα.⁹⁷

Οι στόχοι του Α' Σώματος Στρατού, που ήταν η κατάληψη των υψωμάτων

⁹⁴ «37^η Ταξιαρχία – Η ιστορία της 37^{ης} Ταξιαρχίας», ό.π.: «Συνεχιζομένης της εξερευνησεως τας επομένας ημέρας ανευρέθησαν υπό μεν του 565 Τ.Π. μυδράλια, 3 τυφέκια, 7 ατομικοί όλμοι, 2 μπρεν και άφθονα πυρ/κά. Υπό δε του 567 Τ.Π. 1 μυδράλιον και 1 Πιάτ. Προσέτι υπό του 569 Τ.Π. 2 ασύρματοι, υπό δε του 565 Τ.Π. 17 τυφέκια, 17 μυδράλια, 2 Πιάτ, 4 ατομικοί γερμανικοί όλμοι, 1 όλμος των 81'', 4 όλμοι 3'' και ένας βαρύς γερμανικός, άφθονα τρόφιμα και πυρομαχικά». Επίσης στις Αρένες βρέθηκε αποθήκη τροφίμων με 200 φορτώματα κονσέρβες και γαλέτες. Βλέπε «Και χθες η Αεροπορία έπληξε σκληρώς οχυρώσεις και εγκαταστάσεις των συμμοριτών εις την Μουργκάναν – Εις την περισχίν Βαλανιδιάς ευρέθησαν χθες είκοσι πτώματα συμμοριτών (υπότιτλος παραγράφου: Κονσέρβες και γαλέτες)», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4832, 11 Σεπτεμβρίου 1948. Μάλιστα όλες οι αποθήκες τροφίμων που είχαν στην περιοχή της Λυκόρραχης οι αντάρτες δε βρέθηκαν από το στρατό και ξαναβρέθηκαν από αυτούς άθικτες το Νοέμβριο μήνα που αποπειράθηκαν να ανακτήσουν το Γράμμο. Βλέπε Θωμάς Μιχαλόπουλος, *Το αντάρτικο στη Μακεδονία όπως το έζησα*, Αθήνα (Προσκήνιο) 203, 320-321.

⁹⁵ Βλέπε «Και η τελευταία σπιθαμή εδάφους του Γράμμου ηλευθερώθη υπό του Στρατού – Εις το Σούλι οι συμμορίται καταδιώκονται», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4818, 24 Αυγούστου 1948 και «Έκθεσιν επιχειρήσεως 'Κορωνίς'», Α' Σώμα Στρατού, Α2, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 67, ό.π., 496.

⁹⁶ «37^η Ταξιαρχία – Η ιστορία της 37^{ης} Ταξιαρχίας», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1228/Α/7, 29 - 30 : «Από 23-8-48 το Τ.Σ. ήρχισεν τας εξερευνήσεις του, εις την περιοχήν ΠΕΤΡΑ ΜΟΥΚΑ. Εκ των εξερευνησεων από 24-30/8/48 ανευρέθησαν τα κάτωθι είδη: α) Υπό του 565 Τ.Π. 3 βαρείς γερμανικοί όλμοι, 2 αγγλικοί 3'', 3 τηλέμετρα γερμανικά, 3 Πιάτ και αρκετά φυσίγγια, είδη ιματισμού και τρόφιμα. β) Υπό του 568 Τ.Π. ανευρέθησαν κιβώτια φυσιγγίων Μπρεν, πολλά βλήματα όλμων Τόμσον και τυφεκίων. γ) Υπό του 567 Τ.Π. ανευρέθησαν 2 όλμοι γερμανικοί, 3 Πιάτ, 6 Μπρεν, 21 Μυδράλια, 30 όπλα και άλλα υλικά».

⁹⁷ «Βλέπε «Έκθεσιν επιχειρήσεως 'Κορωνίς'», Α' Σώμα Στρατού, Α2, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, ό.π.. Ο Στρατός πάντως στα Αρχεία του δεν αναφέρει το τοπωνύμιο της τοποθεσίας, αλλά τις συντεταγμένες της τοποθεσίας στην οποία βρέθηκε αυτό το οικοδόμημα, δηλαδή στη θέση «N. 125295».

2520, Σκίρτση και Κιάφα της Αετομηλίτσας, Άνω και Κάτω Αρένων της Λυκόρραχης των βουνών της Λυκόρραχης είχαν επιτευχθεί. Στη συνέχεια κινήθηκε από ίδια πρωτοβουλία στη ζώνη του Β' Σώματος Στρατού και προωθήθηκε στην κορυφογραμμή των συνόρων ύψωμα 2520, Γκούμπελ, Πόρτα Οσμάν μέχρι Φούσια και Σλίμνιτσα του Βόρειου Γράμμου στη Μακεδονία. Βόρειος και Νότιος Γράμμος είχαν καταληφθεί. Οι επιχειρήσεις Κορωνίς τερματίστηκαν.

Η μάχη του Γράμμου ήταν η κορυφαία στιγμή της διαπάλης ανάμεσα στον Κυβερνητικό και το Δημοκρατικό Στρατό. Πριν καλά καλά ο Στρατός χαρεί την επιτυχία του, οι αντάρτες το βράδυ της 20^{ης} προς 21^{ης} Αυγούστου έκαναν έναν ελιγμό και πέρασαν από το Γράμμο στο Βίτσι.⁹⁸ Έτσι η ήττα του Δημοκρατικού Στρατού μετετράπη κατά κάποιον τρόπο σε νίκη και η νίκη του Κυβερνητικού Στρατού σε ήττα. Φυσικό επακόλουθο του ελιγμού των ανταρτών ήταν η «κρίση ηθικού» του Κυβερνητικού Στρατού που πίστευε πως μετά από μια νικηφόρα μάχη στο Γράμμο θα δινόταν ένα τέλος σε αυτόν τον πόλεμο.⁹⁹ Με την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού σημειώθηκαν ανακατατάξεις στο κλιμάκιο του Γενικού Αρχηγείου. Ο Μάρκος Βαφειάδης απομακρύνθηκε από την ηγεσία «για λόγους υγείας» στάλθηκε στη Σοβιετική Ένωση 'για ξεκούραση', και η αρχιστρατηγία του Δημοκρατικού Στρατού πέρασε στα χέρια του Γιώργου Βοντίτσιου ή Γούσια.¹⁰⁰

5.4 Οι Μαστοροχωρίτες στη μάχη του Γράμμου

Όμως εξίσου σημαντική με την εισφορά των επιστρατευθέντων στον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού ήταν η εισφορά του άμαχου πληθυσμού των Μαστοροχωρίων στη μάχη του Γράμμου, από τη στιγμή που ξεκίνησαν οι προετοιμασίες για τη μεγάλη αναμέτρηση στις αρχές του 1948. Σε αυτές χρησιμοποιήθηκε ως εργατικό δυναμικό όλος ο πληθυσμός των Μαστοροχωρίων, ανεξαρτήτως πολιτικού φρονήματος. Οι επιστρατεύσεις των αμάχων άρχισαν από τον Ιανουάριο για την κατασκευή πολυβολείων-χαρακωμάτων και για τη μεταφορά πυρομαχικών. Για παράδειγμα από τον Ιανουάριο του 1948 μέχρι και το Μάιο οι κάτοικοι της Πυρσόγιαννης, της Βούρμπιανης, του Κερασόβου και της Πουρνιάς

⁹⁸ Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 153.

⁹⁹ «Ο απολογισμός των μαχών του Γράμμου» στο Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)², 2001, 88-94.

¹⁰⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, 96-97.

πρόσφεραν γι αυτό το σκοπό 2.495 μεροκάματα.¹⁰¹ Οι επιστρατεύσεις αυτές επεκτείνονταν σε όλο και ευρύτερες λαϊκές μάζες όσο πλησίαζε η μάχη του Γράμμου. Τέλη Μαΐου είχαν επιστρατευτεί όλοι οι τεχνίτες και οι άμαχοι της Επαρχίας Κόνιτσας και είχαν μεταφερθεί στην περιοχή της Ζέρμας και της Λυκόρραχης για να κατασκευάσουν τις οχυρώσεις του Δημοκρατικού Στρατού, τις οποίες επέβλεπε ο ίδιος ο Μάρκος.¹⁰² Από τα τέλη Μαΐου μέχρι και τις 20 Αυγούστου, που η περιοχή πέρασε στα χέρια του Κυβερνητικού Στρατού ο Γράμμος είχε μετατραπεί σε ένα απέραντο εργοτάξιο με τους Μαστοροχωρίτες να δουλεύουν πυρετωδώς για το Δημοκρατικό Στρατό. Άλλοι μετέφεραν πολεμοφόδια, άλλοι τραυματίες, άλλοι εργάζονταν στις νοσηλευτικές υπηρεσίες, άλλοι δούλευαν στους φούρνους, άλλοι στη σίτιση, και άλλοι θέριζαν τα χωράφια των επιστρατευμένων. Τα Λαϊκά Συμβούλια μετρούσαν τη θερίσιμη έκταση, μετρούσαν τους κατοίκους, κανόνιζαν τα συνεργεία και όριζαν την προθεσμία περάτωσης του θερισμού.¹⁰³ Η Λαϊκή Πολιτοφυλακή είχε φτιάξει διάφορα τμήματα που δούλευαν επίσης για τις οχυρώσεις και τη μεταφορά των τραυματιών. Το τμήμα Πολιτοφυλακής της Πυρσόγιαννης για παράδειγμα τον Ιούλιο είχε κινητοποιήσει 450 άτομα για οχυρώσεις και μεταφορά τραυματιών.¹⁰⁴ Ήταν περίοδος ιδιαίτερα δύσκολη για όλους, αλλά ακόμη πιο δύσκολη για όσους δεν συμμερίζονταν την ιδεολογία του Δημοκρατικού Στρατού και δεν επιδοκίμαζαν την ύπαρξη του κράτους του Γράμμου. Ακόμη πιο οδυνηρή ήταν η εμπειρία για τους γονείς και τις γυναίκες που είχαν τα παιδιά τους και τους άνδρες τους στον Κυβερνητικό Στρατό, όπως προκύπτει ενδεικτικά από προφορική μαρτυρία,¹⁰⁵ αλλά και γι αυτούς που είχαν μέλη της οικογένειάς τους εκτελεσμένα από το Δημοκρατικό Στρατό.

Τον Αύγουστο του 1948 που ο Δημοκρατικός Στρατός ηττήθηκε στο Γράμμο, έκανε το μεγάλο ελιγμό στο Βίτσι και εξανάγκασε μεγάλο μέρος του πληθυσμού των Μαστοροχωρίων να περάσει τα σύνορα και να εγκατασταθεί προσωρινά στην Αλβανία. Η υποχρεωτική αυτή έξοδος και η προσωρινή τους εγκατάσταση στην

¹⁰¹ «Για το Δ.Σ.Ε...», εφ. *Νέος μαχητής*, αρ. φ. 5, 10 Μαΐου 1948.

¹⁰² Βλέπε «Ο Μάρκο εις την περιοχήν της Κονίτσης διευθύνει προσωπικώς την οχύρωσίν του», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 918, 25 Μαΐου 1948. Επίσης βλέπε Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα 1990, 29.

¹⁰³ 1) «Γράμμος της σοδειάς», εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 29, 1 του Ιούλη 1948 2) «Με ακράτητον ενθουσιασμόν αι εθνικαί δυνάμεις προελαύνουσαι συντρίβουν και καταλαμβάνουν το εν μετά το άλλο τα συμμοριακά οχυρά του Γράμμου, το Ταμπούρι, Γκόλιο, Στενό, Καρδάρι – Η Γύφτισσα και Μπολιάνα εξεπόρθησαν και εκυριεύθησαν», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4803, 6 Αυγούστου 1948.

¹⁰⁴ «Η Λαϊκή Πολιτοφυλακή στη μάχη του Γράμμου», εφ. *Εξόρμηση*, αρ. φ. 32, 15 Αυγούστου 1948.

¹⁰⁵ Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 14, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

Αλβανία τραυμάτισε τους κατοίκους των Μαστοροχωρίων. Σύμφωνα με τα Γενικά Αρχεία του Κράτους διέβησαν τα σύνορα παρά τη θέλησή τους 1092 Μαστοροχωρίτες και οικεία βουλήσει 639.¹⁰⁶

Τα Κρατικά έγγραφα διαθέτουν και ονομαστικές καταστάσεις των οικογενειών και των μελών τους που διέβησαν τα σύνορα οικεία βουλήσει ή παρά τη θέλησή τους. Παρότι πάντως η διαταγή του Δημοκρατικού Στρατού για την υποχρεωτική διάβαση των συνόρων ήταν ρητή και αυστηρή, και όποιος δεν υπάκουε κινδύνευε να πληρώσει με τη ζωή του, ένας μεγάλος αριθμός Μαστοροχωριτών πρόλαβε να προσχωρήσει στον προελαύνοντα Κυβερνητικό Στρατό και δεν πέρασε τα σύνορα. Έτσι, αν και ο αριθμός των ατόμων που μετοίκησαν ήταν μεγάλος, το Σεπτέμβριο κατοικούσαν στα Μαστοροχώρια 3.433 κάτοικοι. Μικρός αριθμός αν σκεφθεί κανείς τον πληθυσμό της τελευταίας απογραφής που ανερχόταν στις 7.117 κατοίκους.¹⁰⁷

Από τους μετοικήσαντες Μαστοροχωρίτες ελάχιστοι απέδρασαν το πρώτο τετράμηνο από την Αλβανία με κίνδυνο της ζωής τους. Στις 8 Νοεμβρίου, 22 κάτοικοι της Λυκόρραχης δραπέτευσαν από την Αλβανία και πάτησαν τα εδάφη της Ελλάδας και 13 κάτοικοι του Πληκατίου δραπέτευσαν και παρουσιάσθηκαν στην 74^η Ταξιαρχία του Κυβερνητικού Στρατού στις 6 Δεκεμβρίου.¹⁰⁸ Οι περισσότεροι

¹⁰⁶ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, επαρχία Κονίτσης. Κατά πόσον αυτά τα στοιχεία είναι ακριβή δεν γνωρίζω. Έχω την εντύπωση ότι προσεγγίζουν την ακρίβεια. Για τον αριθμό του φυγαδευθέντα πληθυσμού της Ζέρμας, της Λυκόρραχης και του Πληκατίου υπάρχει και «Η έκθεση περί της καταστάσεως της Α.Α εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1948», Αγρονομείο Κόνιτσας, Βιβλίων Πεπραγμένων της Υπηρεσίας ετών 1945-1949). Αυτή λέει ότι «μόνον εκ των χωρίων Πληκατίου, Λυκορράχης και Ζέρμας το σύνολον των κατοίκων (άνω των 2000) απήχθη». Σίγουρα αυτός ο αριθμός που δίνει το Αγρονομείο δεν αντιστοιχεί στην πραγματικότητα, διότι σύμφωνα με τη δημογραφική απογραφή του 1940 το σύνολο των κατοίκων των 3 αυτών χωριών δεν ξεπερνούσε τους 1500. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι κάποιοι από αυτούς είχαν υπαχθεί στα ένοπλα σώματα και των δύο παρατάξεων, κάποιοι άλλοι είχαν καταφύγει στην Κόνιτσα πρόσφυγες, και συνυπολογίσουμε και τον αριθμό των παιδιών που έφυγαν για τις Ανατολικές χώρες διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των φυγαδευθέντων κατοίκων στην Αλβανία από τα τρία αυτά χωριά που δίνεται από την έκθεση του Αγρονόμου της Κόνιτσας τέλος του 1948 είναι εξωπραγματικός.

¹⁰⁷ Ε.Σ.Υ.Ε., Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1950 και Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7^{ης} Απριλίου 1951, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1955. Αυτοί που κατοικούσαν στα Μαστοροχώρια το Σεπτέμβριο του 1948 ήταν όσοι κάτοικοι είχαν καταφέρει να διαφύγουν την ομηρία τον Αύγουστο και όσοι είχαν επαναπατριστεί από την Κόνιτσα στην οποία είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες μετά την εγκαθίδρυση των ανταρτών στο Γράμμο.

¹⁰⁸ Για την απόδραση των Λυκορραχιτών υπάρχουν οι προφορικές μαρτυρίες των Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά α, Ο. Κ., κασέτα 53, πλευρά α, Π. Κ., πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1η). Για την απόδραση των κατοίκων του Πληκατίου από την Αλβανία βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, «Ημερολόγιον επιχειρήσεων αρχόμενον από 1-1-48 έως 29-12-48», VIII Μεραρχία, Φ. 1166/Α/1, 217. Για την απόδραση κάποιων Ζερματινών από την Αλβανία υπάρχει το μυθιστόρημα του Ζερματινού Μιχάλη

Μαστοροχωρίτες, όμως, έμειναν στην Αλβανία και το 1948 προωθήθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, Ουγγαρία, Ρουμανία, Πολωνία, Ρωσία. Στην Αλβανία παρέμειναν όσοι είχαν καταφέρει να μεταφέρουν το σύνολο της κτηνοτροφίας τους εκεί. Όλοι τους όμως είχαν φύγει με την υπόσχεση της προσωρινής αναχώρησης, κάποιοι γύρισαν μετά από πολλά χρόνια, άλλοι δεν γύρισαν ακόμη,¹⁰⁹ και μερικοί απεβίωσαν στην ξένη γη.¹¹⁰

Γεγονός είναι ότι το 1948 χρονολογείται η έναρξη του δημογραφικού μαρασμού των Μαστοροχωρίων, που δεν αντιστράφηκε.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Παγούνη που βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα. Βλέπε Μιχάλης Παγούνης, *Παιδιά της Ελπίδας: Ζωή μέσα απ' τη στάχτη*, Αθήνα (Δωδώνη) 2006.

¹⁰⁹ Δεν έγινε έρευνα για τον αριθμό των κατοίκων που έμειναν μόνιμα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

¹¹⁰ Για την υποτιθέμενη προσωρινή αναχώρηση των κατοίκων στην Αλβανία βλέπε: Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 27.

Οικογένειαι ή άτομα απαχθέντα βιαίως υπό των συμμοριτών ως και η υπ' αριθμόν 2 κατάστασις

Χωρίον	Οικογένειαι ή άτομα	Σύνολον ατόμων
Καστάνιανη	27	27
Πυρσόγιαννη	60	60
Κάντσικον	65	65
Λαγκάδα	48	48
Ζέρμα	381	381
Λυκόρραχη	141	141
Βούρμπιανη	19	19
Γοργοπόταμος	11	11
Πληκάτιον	173	173
Ασημοχώριον	23	23
Χιονιάδες	29	29
Οξυά	13	13
Θεοτόκος	24	24
Κεράσοβον	78	78
ΣΥΝΟΛΟΝ	1092	1092

Οικογένειαι ή άτομα αποχωρήσαντα οικειοθελώς μετά των συμμοριτών ως και η υπ' αρ. 1 κατάστασις εν η αναλυτικώς αναγράφονται

Χωρίον	Οικογένειαι ή άτομα	Σύνολον ατόμων
Καστάνιανη	12	12
Πυρσόγιαννη	25	25
Κάντσικον	96	96
Λαγκάδα	11	11
Ζέρμα	96	96
Λυκόρραχη	127	127
Βούρμπιανη	16	16
Γοργοπόταμος	24	24
Πληκάτι	116	116
Ασημοχώριον	10	10
Χιονιάδες	15	15
Οξυά	16	16
Θεοτόκος	8	8
Κεράσοβον	67	67
ΣΥΝΟΛΟΝ	639	639

Καταγραφή των απελευθερωθέντων και επαναπατρισθέντων κατοίκων

Χωρίον	Οικογένειαι	Άτομα	Πληθυσμός τελευταίας απογραφής
Καστάνιανη	121	412	662
Πυρσόγιαννη	186	443	843
Κάντσικον	110	385	1146
Λαγκάδα	58	255	
Ζέρμα	44	56	648
Λυκόρραχη	39	74	454
Βούρμπιανη	111	266	514
Γοργοπόταμος	69	186	304
Πληκάτιον	26	42	384
Ασημοχώριον	59	119	241
Χιονιάδες	58	152	239
Οξυά	53	171	372
Θεοτόκος	8	12	
Κεράσοβον	220	860	1310
	1162	3433	7117

Οι πίνακες είναι απόσπασμα από πίνακες που αφορούν ολόκληρη την Επαρχία της Κόνιτσας. Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, υποφάκελος Ι, Επαρχία Κονίτσης, Έκθεσις Επιτροπής Συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθ. 2143/30-8-48 αποφάσεων της Γενικής Διοικήσεως Ηλείου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωρίων της Επαρχίας Κονίτσης

5.5 Συνέπειες της μάχης του Γράμμου για την περιοχή

Εκτός από τη δημογραφική συρρίκνωση του πληθυσμού (λόγω της υποχρεωτικής εξόδου του πληθυσμού στην Αλβανία και των θανάτων μεγάλου αριθμού αμάχων αλλά και μαχητών εκατέρωθεν), τα Μαστοροχώρια έπαθαν και μεγάλη οικονομική καταστροφή. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1948 είχαν «απωλεσθεί ή διαρπαγεί» 482 όνοι, 246 ημίονοι και 50 ίπποι. Επίσης είχε χρησιμοποιηθεί για τη διατροφή του Δημοκρατικού Στρατού ή είχε περάσει έξω από τα σύνορα της Ελλάδας ένα μεγάλο μέρος του ζωικού κεφαλαίου των Μαστοροχωρίων. Συνολικά από όλα τα Μαστοροχώρια «απωλέσθηκαν ή διηρπάγησαν» 659 αγελάδες, 20.767 αιγοπρόβατα, 222 χοίροι, 828 βόες αροτριώντες, 50 μόσχοι. Επίσης «απωλέσθηκαν ή διηρπάγησαν» 952 μελίσσια.¹¹¹

Δεν γνωρίζουμε πόσα από αυτά τα ζώα χρησιμοποιήθηκαν για τη διατροφή και τις μεταγωγές του Δημοκρατικού Στρατού μέχρι και τον Αύγουστο του 1948 και πόσα πέρασαν στην Αλβανία. Για παράδειγμα η Λυκόρραχη και η Ζέρμα των οποίων σχεδόν το σύνολο των κατοίκων τους πέρασε στην Αλβανία, φέρονται από τις καταστάσεις ως τα χωριά τα απωλέσαντα το μεγαλύτερο μέρος του ζωικού τους κεφαλαίου. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει το ενδεχόμενο αυτά τα χωριά να έδωσαν μεγαλύτερο τμήμα του ζωικού τους κεφαλαίου από τα άλλα χωριά για τη διατροφή του Δημοκρατικού Στρατού, αφού σε αυτά κατέλυαν και στρατοπεύδευαν μεγάλα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού.¹¹²

Μία άλλη συνέπεια των επιχειρήσεων του 1948 είναι η καταστροφή μεγάλου αριθμού οικιών των Μαστοροχωρίων. Σύμφωνα με έκθεση Επιτροπής που συστάθηκε από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου καταστράφηκαν 59 σπίτια στα Μαστοροχώρια μέχρι και το φθινόπωρο του 1948 από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και 17 σπίτια από τους αντάρτες. Το μόνο αγαθό που αποκόμισαν τα Μαστοροχώρια από τις πολεμικές επιχειρήσεις του 1948 είναι η διάνοιξη των οδών από το Μηχανικό του Στρατού για την προώθηση του Πυροβολικού στο Γράμμο και τη μεταφορά των

¹¹¹ Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ 1670, Υποφάκελος Ι, Επαρχία Κονίτσης 1948, Έκθεσις Επιτροπής συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθ. 2143/30-8-48 αποφάσεως της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωρίων της Επαρχίας Κονίτσης (Τριμελής Επιτροπή: Δημήτριος Ζωντανός, Φίλιππος Παπαλαμπρίδης, Λ. Παπαγεωργίου).

¹¹² Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ. 1670, Υποφ. Ι, Επαρχία Κονίτσης 1948.

εφοδίων του. Διανοίχθηκαν οδοί από το Χάνι μέχρι το Πληκάτι και το Επταχώρι, οι οποίες μεταπολεμικά εξυπηρετούσαν όλα τα χωριά της περιοχής.¹¹³

**Θ. ΑΠΩΛΕΣΘΕΝΤΑ Ή ΔΙΑΡΠΑΓΕΝΤΑ ΖΩΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ
ΣΤΡΑΤΟ ΣΤΑ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1948**

ΧΩΡΙΟΝ	Όνοι	Ημίονοι	Αγελάδες	Αιγοπρόβατα	Μέλισσαι	Χοίροι
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗ	30	19	22	700	1	-
ΠΥΡΣΟΓΙΑΝΝΗ	59	22	6	1.265	35	1
ΚΑΝΤΣΙΚΟΝ	28	12	-	1.018	2	-
ΛΑΓΚΑΔΑ	9	8	93	1.210	-	1
ΖΕΡΜΑ	52	41	94	5.740	8	30
ΛΥΚΟΡΡΑΧΗ	30	41	249	4.500	620	133
ΒΟΥΡΜΠΙΑΝΗ	17	6	14	269	7	2
ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟΣ	40	9	80	2.000	23	-
ΠΛΗΚΑΤΙΟΝ	85	20	50	2.000	230	30
ΑΣΗΜΟΧΩΡΙΟΝ	19	4	6	175	-	-
ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ	29	4	-	170	-	-
ΟΞΥΑ	19	10	13	400	9	-
ΘΕΟΤΟΚΟΣ	-	5	22	420	7	-
ΚΕΡΑΣΟΒΟΝ	65	45	10	900	10	25
Σύνολο	482	246	659	20.767	952	222

¹¹³ Η διάνοιξη δε αυτών των οδών έγινε τόσο γρήγορα που προκάλεσε «τον θαυμασμόν και των Αμερικανών και των Αγγλων αξιωματικών». «Εκθεσις πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικών 'Κορωνίς' από 20 Ιουλίου με 22 Αυγούστου 1948», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 - 1949), τ. 8^{ος}, αρ. εγγ. 66, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 484.

**Θ. ΑΠΩΛΕΣΘΕΝΤΑ Ή ΔΙΑΡΠΑΓΕΝΤΑ ΖΩΑ ΣΤΑ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΑ ΑΠΟ
ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1948**

ΧΩΡΙΟΝ	Ύπλοι	Βόες αροτριώντες	Μόσχοι
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗ	-	2	-
ΠΥΡΣΟΓΙΑΝΝΗ	2	-	-
ΚΑΝΤΣΙΚΟΝ	1	123	-
ΛΑΓΚΑΔΑ	4	35	-
ΖΕΡΜΑ	9	184	-
ΛΥΚΟΡΡΑΧΗ	20	190	-
ΒΟΥΡΜΠΙΑΝΗ	4	3	-
ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟΣ	1	100	-
ΠΛΗΚΑΤΙΟΝ	5	130	50
ΑΣΗΜΟΧΩΡΙΟΝ	-	2	-
ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ	-	1	-
ΟΞΥΑ	-	8	-
ΘΕΟΤΟΚΟΣ	3	10	-
ΚΕΡΑΣΟΒΟΝ	-	40	-
ΣΥΝΟΛΟ	50	828	50

**Η. Οικίαι καταστραφείσαι υπό των Ανταρτών ή κατά τας Στρατιωτικές
Επιχειρήσεις ως η υπ' αριθ. 7 κατάστασις**

Χωρίον	Υπό ανταρτών	Κατά τας στρατιωτικές επιχειρήσεις
Κάντσικον	2	19
Λαγκάδα	-	1
Ζέρμα	-	5
Λυκόρραχη	11	4
Βούρμπιανη	2	4
Γοργοπόταμος	-	2
Πληκάτιον	-	7
Οξυά	1	13
Θεοτόκος	-	3
Κεράσοβον	1	4
Σύνολον	17	62

Οι πίνακες αποτελούν απόσπασμα από ευρύτερους συγκεντρωτικούς πίνακες που αφορούν γενικότερα όλη την Επαρχία της Κόνιτσας. Βλέπε Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Φ 1670, Υποφάκελος Ι, Επαρχία Κονίτσης 1948, Έκθεσις Επιτροπής συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθ. 2143/30-8-48 αποφάσεως της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωρίων της Επαρχίας Κονίτσης (Τριμελής Επιτροπή: Δημήτριος Ζωντανός, Φίλιππος Παπαλαμπρίδης, Λ. Παπαγεωργίου)

Κεφάλαιο 6:

Οι Μαστοροχωρίτες στον τελευταίο αγώνα για το Γράμμο εκατέρωθεν

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

6.1 Μερική ανακατάληψη του Γράμμου από τους ανταρτές

Το Σεπτέμβριο μήνα του 1948 ο Στρατός έπιασε καίρια σημεία-διαβάσεις στην περιοχή των Μαστοροχωρίων για να εμποδίσει την επανεγκατάσταση των ανταρτών στην περιοχή και συνέχισε την εξερεύνηση της περιοχής. Η πρώτη απόπειρα ανακατάληψης του Γράμμου έγινε από ομάδα ανταρτών με διοικητή το Βασίλη Καραγιάννη. Δόθηκε μία μάχη στην Κάτω Αρένα της Λυκόρραχης (Καμπίτσιο) περίπου 20-25 Σεπτεμβρίου μεταξύ ανταρτών και Κυβερνητικού Στρατού και οι ανταρτές αποτραβήχτηκαν στη Φούσια της Μακεδονίας.¹

Αρχές Οκτωβρίου αρχίζει ένας πιο ολοκληρωμένος αγώνας ανάκτησης του Γράμμου από την πλευρά των ανταρτών. Την επιχείρηση ανέλαβε ο Παλαιολόγος, ο οποίος είχε στην ομάδα του τους Μαστοροχωρίτες Περικλή Μαλάμο από το Ντέντσικο, Νίκο Ζούνη από τη Θεοτόκο, Ανδρέα Παπαχρήστου από την Οξυά, Γρηγόρη Σίμο από το Κάντσικο, Παναγιώτη Στύλο από τη Ζέρμα, Τάκη Μπλιθικιώτη από τη Λαγκάδα, Νίκο Ντακουβάνο από το Κεράσοβο και άλλους ανταρτές από διάφορα άλλα μέρη της Ελλάδας.² Η πρώτη ολιγομελής ομάδα ανταρτών που έκανε απόπειρα να ανακαταλάβει το Γράμμο απωθήθηκε από το Στρατό στην Αλβανία.³ Οι βασικότερες μάχες όμως που δόθηκαν στο Γράμμο αρχές Οκτωβρίου δόθηκαν στις Αρένες της Λυκόρραχης από ομάδες του Παλαιολόγου που αποκρούστηκαν από το στρατό και απωθήθηκαν στα Καστανοχώρια της Μακεδονίας. Και τα δύο στρατόπεδα είχαν απώλειες. Η εμφάνιση του Παλαιολόγου στο Γράμμο προκάλεσε αναστάτωση στο Α' Σώμα Στρατού και υποχρέωσε τον Τσακαλώτο να διακόψει την επιχείρηση «Δορκάς» για να στείλει στρατιώτες στο Γράμμο.⁴

Οι επιχειρήσεις αυτές δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα για τους ανταρτές στα Μαστοροχώρια. Το Νοέμβριο οι απόπειρες ανάκτησης του Γράμμου άρχισαν να πληθαίνουν. Στις 28 Νοέμβρη κατελήφθη η υψηλότερη κορυφή του, το

¹ Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα 1987, 176.

² Νίκος Ζούνης, *Αντάρτης του ΔΣ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννινα 1990, 35-36.

³ «Εμφανίσεις εις Λυκόρραχην», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1031, 3 Οκτωβρίου 1948.

⁴ Για τη μάχη αυτή του Παλαιολόγου με τον Κυβερνητικό Στρατό βλέπε «Αδυνατούν να σταθούν εις τον Γράμμον», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1032, 5 Οκτωβρίου 1948. Βλέπε επίσης Θωμάς Μιχαλόπουλος, *Το αντάρτικο στη Μακεδονία όπως το έζησα*, Αθήνα (Προσκήνιο) 2003, 320. Σχετικά με τις απώλειες είναι άξιον παρατηρήσεως το γεγονός ότι και οι δύο πλευρές αναφέρουν τις απώλειες του αντιπάλου και όχι τις δικές τους. Ο Μιχαλόπουλος έγραψε επί των ημερών μας ότι οι ομάδες του Παλαιολόγου αιχμαλώτισαν 15 στρατιώτες, και ο *Εθνικός Αγών* της εποχής εκείνης έγραψε ότι οι ανταρτές «εγκατέλειψαν επί τόπου 14 νεκρούς παρέλαβον δε μεθ' εαυτών πολλούς άλλους νεκρούς και τραυματίας», και αλλού ότι «εις Λυκόρραχην παρεδόθη και ένας συμμορίτης».

ύψωμα 2520.⁵ Μέχρι τις 2 Δεκεμβρίου οι αντάρτες κατόρθωσαν να καταλάβουν την Αετομηλίτσα και τη Λυκόρραχη και ύψωσαν απελευθερωτικά φλάμπουρα στην Πέτρα Μούκα, πρώην έδρα του Γενικού Στρατηγείου τους.⁶ Στις 6 Δεκεμβρίου η VIII Μεραρχία του Στρατού έλαβε την απόφαση να εκκαθαρίσει τη Λυκόρραχη, την Πέτρα Μούκα και τις Αρένες της Λυκόρραχης από τους διεισδύσαντες αντάρτες. Στις 9 Δεκεμβρίου ο Στρατός διαπίστωσε ότι η εκκαθάριση της περιοχής δεν έφτανε για να λυθεί το πρόβλημα, γιατί οι αντάρτες της Λυκόρραχης διατηρούσαν επικοινωνία με τους αντάρτες της Βόρειας κοιλάδας του Σαρανταπόρου και των Ζαγορίων και ότι έπρεπε να φραγεί η δίοδος εγκαθιστώντας τμήματα στο Μπουχέτσι και στο Κούτσουρο. Στις 13 Δεκεμβρίου τμήματα της VIII Μεραρχίας του Στρατού εξόρμησαν από το Πάτωμα και το Κάντσικο για να εκκαθαρίσουν την περιοχή Λυκόρραχης-Πέτρα Μούκας-Αρένων. Οι αντάρτες αντέταξαν ισχυρή άμυνα σε ορισμένες τοποθεσίες της επικράτειας της Λυκόρραχης, αλλά στο τέλος συμπύχθηκαν στην Πέτρα Μούκα. Σε αυτή την εξόρμηση εκκαθάρισης ο Στρατός είχε για οδηγό του τον ιδιώτη Μ.Α.Υ. από τη Λυκόρραχη Γιώργο Σδούκο, ο οποίος φονεύθηκε στις συγκρούσεις αυτής της ημέρας.⁷ Στις 14 Δεκεμβρίου ο Στρατός έφθασε μέχρι τις υπώρειες της Πέτρας Μούκας και κατέλαβε το Ταμπούρι του Καντσίκου. Λόγω όμως του ότι είχε ενδοκλήσει στο Γράμμο «σφοδρά χιονοθύελλα» και η ορατότητα ήταν μηδέν, ο Στρατός διέκοψε τις επιχειρήσεις του.⁸

Τελευταίες μέρες του 1948 αρχές του 1949 έλαβαν χώρα πολύνεκρες συγκρούσεις ανάμεσα στον Κυβερνητικό και στο Δημοκρατικό Στρατό στο Πάτωμα της Λυκόρραχης, που είναι από τις πιο πολύνεκρες τοποθεσίες της Λυκόρραχης. Ο Κυβερνητικός Στρατός θεωρούσε το Πάτωμα υψίστης στρατηγικής σημασίας, διότι η κατοχή του εμπόδιζε τη μετακίνηση αντάρτικων δυνάμεων προς το Νότο καθώς και την είσοδο αντάρτικων δυνάμεων στο χώρο του κυρίως Γράμμου και γι αυτό το ισχυροποίησε στρατιωτικά. Την 1^η και 2^α Ιανουαρίου το υπερασπιζόταν μία διλοχία 627 Τ.Π., ένας Λόχος του 628 Τ.Π. (μείον διμοιρία), 2 πυροβόλα από τη Θεοτόκο και

⁵ Γιώργης Βοντίσιος (Γούσιος), *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε. και της ελληνικής αριστεράς*, Αθήνα (Να υπηρετούμε το λαό) 1977, Α', 460-461.

⁶ Για μερικές μάχες του Νοεμβρίου στα Μαστοροχώρια βλέπε Θωμάς Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, 322-3. Για την ανακατάληψη της Λυκόρραχης και Αετομηλίτσας βλέπε «Ο κυρίως Γράμμος ελεύθερος- Γράμμος-Βίτσου», *εφ. Εξόρμηση*, αρ. φ. 40, 2 Δεκέμβρη 1948.

⁷ «Ημερησία Διαταγή Τάγματος 14-12-48», Υπηρεσία Αρχείων Στρατού (Υ.Σ.Α.), 582 Τ.Π., μικροφίλμ 6.

⁸ Ημερολόγιον επιχειρήσεων αρχόμενον από 1-1-48 έως 29-12-48», VIII Μεραρχία, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1166/Α/1.

ομάδα Βίκερς.⁹ Την 1^η Ιανουαρίου του 1949 εκδηλώθηκε βίαιη επίθεση των ανταρτών από την Ταξιαρχία του Φωκά, ένα λόχο του Σδραύου, μια ορειβατική πυροβολαρχία από την κατεύθυνση Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης, την ταξιαρχία του Παλαιολόγου και το λόχο του Σταυράκη από την κατεύθυνση Ταμπούρι του Καντσίκου, Λυκόρραχη και Σιουμουλάζαρη Λυκόρραχης. Διενεργήθηκαν επτά επιθέσεις την 1^η Ιανουαρίου, έξι επιθέσεις τη νύκτα της 1^{ης} προς 2^α Ιανουαρίου και τρεις επιθέσεις την 2^α Ιανουαρίου.¹⁰ Στις 12 Ιανουαρίου οι αντάρτες αποπειράθηκαν να ανακαταλάβουν τα Πατώματα, αλλά και πάλι ετράπησαν σε φυγή από τις κυβερνητικές δυνάμεις και κατέφυγαν στην αρχική βάση εξορμήσεώς τους, τη Λυκόρραχη.¹¹

Έτσι τελείωσαν οι επιχειρήσεις του 1948 στο Γράμμο της Ηπείρου. Ουσιαστικά το τελευταίο τρίμηνο του 1948 είχε αρχίσει στο Γράμμο ένας αγώνας φθοράς από την πλευρά των ανταρτών σε βάρος του Κυβερνητικού Στρατού. Ένας κλεφτοπόλεμος. Το γεγονός ότι δεν είχε ανακτηθεί ο Γράμμος και δεν είχε ξαναδημιουργηθεί το Κράτος του Γράμμου, δεν σημαίνει ότι ο Κυβερνητικός Στρατός ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος. Μπορεί μέχρι το τέλος του 1948 να μην είχε ανακτηθεί ο Γράμμος σε όλη του την έκταση, αλλά ο Στρατός ήξερε ότι τα πράγματα δεν ήταν καλά και υπήρχε κίνδυνος ολοκληρωτικής ανακατάληψης από τους αντάρτες. Και ανακατάληψη του Γράμμου για τον οποίο είχε διεξάγει εβδομήντα ημερών πόλεμο για να τον καταλάβει σήμαινε πτώση του ηθικού του Στρατού, θορύβηση και ανησυχία του λαού, αλλά και κίνδυνο επικράτησης του Δημοκρατικού Στρατού. Αυτός ήταν και ο λόγος που η κυβέρνηση το Μάρτη του 1949 ανακοίνωνε από το ραδιόφωνο ότι «μετά την απώλειαν του Γράμμου, οι συμμορίται βρίσκονται εις δεινήν θέσιν». Και οι αντάρτες που πατούσαν ήδη το Γράμμο σατίριζαν αυτό το ανακοινωθέν απ' το δικό τους τύπο: «Τ' ακούς; Τ' ακούω!» που λέει ο λόγος. Τ' ακούω αλλά πάω να χάσω τα λογικά μου, γιατί ετούτο το φοβερό μαντάτο που έρχεται από τη σκλαβωμένη πολιτεία, ούτε λίγο, ούτε πολύ, ξέρετε τι λέει; Πως, ούτε 'του λόγου μου', ούτε 'του λόγου σας', βρισκόμαστε αυτή τη στιγμή στο Γράμμο!!

[..] Ωστε λοιπόν, η 'Πέτρα Μούκα, η Αρένα, τα Ψωριάρικα, το 2522 – που είναι η

⁹ Ομάδα Βίκερς: Ομάδα η οποία υπηρετούσε τα βαριά πολυβόλα θέσεως τύπου Βίκερς.

¹⁰ «Έκθεσις Επιχειρήσεως Κ.Α. Πατώματος (Από 1^{ης} μέχρι 2-1-49)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 12, αρ. εγγ. 15, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 153-158. Σ' αυτές τις επιχειρήσεις ο Στρατός είχε 6 νεκρούς και 10 τραυματίες και οι αντάρτες 145 νεκρούς και 2 τραυματίες.

¹¹ «Το συγκρότημα Πετρίτη εις Καναλάκιον Φαναρίου – Απεκρούσθη επίθεσις συμμοριτών εις τον Γράμμον», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 4933, 13 Ιανουαρίου 1949.

‘μαρμαρίνη πλαξ’- δεν είναι Γράμμος!¹² Και το Μπουχέτσι – με το συμπάθειο για την ανάμνηση!- δεν είναι Γράμμος! Ε! Τούτο είναι απ’ τ’ άγραφα!»¹³

Όσο για τους πληθυσμούς που ζούσαν στα Μαστοροχώρια την περίοδο της ανακατάληψης, ο Στρατός φρόντισε να τους μεταφέρει σε εκείνα εξ αυτών που διέθεταν στρατιωτικές μονάδες. Όταν τον Οκτώβριο άρχισαν να ξαναεμφανίζονται αντάρτες στα Μαστοροχώρια, ο Στρατός άρχισε να εκκενώνει μερικά από αυτά και να μεταφέρει τους κατοίκους τους σε μέρη που διέθεταν στρατιωτικές μονάδες. Γράφτηκε για παράδειγμα ότι οι κάτοικοι της Λαγκάδας μεταφέρθηκαν στην Πυρσόγιαννη και στην Καστάνιανη. Τα εναπομείναντα 25 παιδιά της Λαγκάδας μεταφέρθηκαν στις παιδοπόλεις των Ιωαννίνων, του Ζηρού και της Σύρου.¹⁴ Αργότερα και οι κάτοικοι του Καντσίκου μετακόμισαν στο Κεράσοβο. Η εικόνα του Καντσίκου της ερημίας και της εγκατάλειψης του έτους 1949 που δίνεται από τους ίδιους τους κατοίκους του σε συλλογικό σύγγραμμα είναι χαρακτηριστική: «...για ένα διάστημα το χωριό είναι νεκρό. Ίδιο φάντασμα με έρημους δρόμους, κλειστά σπίτια και με κοπάδια άγριες γάτες και σκύλους, που σουλιάζουν από την πείνα».¹⁵

¹² Ο Στρατός στο 2520 ύψωμα μετά τη νίκη του τον Αύγουστο του 1948 είχε τοποθετήσει μαρμαρίνη πλάκα και είχε χτίσει και εκκλησάκι της Παναγίας.

¹³ Σφύρης, «Φιλοσοφία – ‘Μετά την απώλειαν του Γράμμου, οι συμμορίται βρίσκονται εις δεινήν θέσιν’ (Ράδιο-Αθήνα)», εφ. *Καθημερινά Νέα*, αρ. φ. 413, 16 Μάρτη 1949.

¹⁴ Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 205, 35.

¹⁵ Καμία εικόνα δε θα μπορούσε να αποδώσει την πληγή και τον πόνο στην ψυχή τους καλύτερα από αυτή για την ερημία και την εγκατάλειψη του χωριού τους ένεκα του Εμφυλίου. Τον πόνο και την οδύνη δεν τα έζησαν μόνο αυτοί οι οποίοι έφυγαν για τις Ανατολικές χώρες αλλά κι αυτοί οι οποίοι έμειναν στην Ελλάδα. Στο Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκούλης, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο – Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας ‘Ο Άγιος Αθανάσιος’) 1993, 44.

6.2 Απόπειρα ολοκλήρωσης της ανακατάληψης του Γράμμου

Στις 21 Ιανουαρίου του 1949 η ελληνική Κυβέρνηση ευρισκόμενη μπροστά σε αδιέξοδο προκειμένου να αντιμετωπίσει τη συντριβή του Δημοκρατικού Στρατού ανέθεσε την Αρχιστρατηγία των ενόπλων δυνάμεων στον Αλέξανδρο Παπάγο και περιέβαλε αυτόν με «δικαιώματα δικτατορικά» και με δικαιοδοσία «και επί του Τύπου» σχετικά με τις στρατιωτικές ειδήσεις. Ο Αλέξανδρος Παπάγος αναδιοργάνωσε τα Στρατιωτικά Επιτελεία και σχεδίασε τις επιχειρήσεις του 1949. Το λάθος που διέπραξε η στρατιωτική ηγεσία του 1948, να δοθεί, δηλαδή, η απόλυτη έμφαση και προτεραιότητα στο Γράμμο, πριν εκκαθαριστεί η Νότια Ελλάδα, δεν επαναλήφθηκε από τον Παπάγο. Αυτός απεφάσισε να διεξάγει τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ξεκινώντας από την Πελοπόννησο και ανεβαίνοντας προς τη Ρούμελη – Θεσσαλία – Ήπειρο. Τελευταίος στόχος θα ήταν το Βίτσι – Γράμμος όπου θα κατέληγαν τα υπολείμματα των συντριβέντων δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού από τη Νότια Ελλάδα.¹⁶

Ενώ αυτοί ήταν οι σχεδιασμοί της Κυβερνητικής παράταξης όσον αφορά το Γράμμο οι ηγέτες του Δημοκρατικού Στρατού Ζαχαριάδης, Μπαρτζιώτας και Βοντίτσιος σε συνεδρίαση που έκαναν στο Βίτσι στις 21 Μαρτίου αποφάσισαν την ολοκλήρωση της ανακατάληψης του Γράμμου που είχε αρχίσει το φθινόπωρο του 1948. Γι αυτή την επιχείρηση στάλθηκε στο Γράμμο ο Βλαντάς.¹⁷

Το ότι βέβαια ο Παπάγος θεωρούσε το Γράμμο ως το τελευταίο στάδιο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του 1949 δεν σημαίνει ότι είχε σκοπό να επιτρέψει την ολοκληρωτική ανακατάληψή του από τους αντάρτες. Προκειμένου λοιπόν να διαφυλάξει τις εναπομείνουσες θέσεις του Στρατού και να αποσοβήσει περαιτέρω επέκταση των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού είχε διατεταγμένη, στις 30 Μαρτίου, την 75 Ταξιαρχία στο Δυτικό Γράμμο και την κατένειμε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η γραμμή του Βουρμπιανίτικου ρεύματος, που αποτελούσε την οδό που συνέδεε την Αλβανία με την κοιλάδα του Σαρανταπόρου και να «αποφράσσονται οι οδεύσεις» από τις Αρρένες προς την κοιλάδα του Σαραντάπορου.¹⁸

¹⁶ Βλέπε Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *Γράμμος*, Αθήνα 1970, 47 – 48.

¹⁷ Δημήτρης Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος 1944 – 1949*, τ. Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981, 237.

¹⁸ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντिसυμμοριακός αγών 1945 – 1949*, Αθήνα 1956, 573.

Η ανακατάληψη του Γράμμου από το Δημοκρατικό Στρατό προπαρασκευάστηκε αριστοτεχνικά. Περιλάμβανε μια σειρά ενέργειες που αποσκοπούσαν στην παραπλάνηση του Κυβερνητικού Στρατού. Οι ενέργειες αυτές ήταν οι ακόλουθες : Πρώτον το Γενικό Αρχηγείο των ανταρτών διέταξε κίνηση των αντάρτικων δυνάμεων του Κλιμακίου της Νότιας Ελλάδας προς την Άρτα με συνέπεια οι Κυβερνητικές δυνάμεις να προσανατολισθούν προς την Άρτα. Δεύτερον διέταξε προετοιμασία για επιχείρηση στη Φαλτσάτα, την οποία φρόντισε να τη μάθει ο Κυβερνητικός Στρατός και να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του σε αυτήν με αποτέλεσμα να περάσουν οι Ταξιαρχίες του Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο χωρίς να γίνουν αντιληπτές. Τρίτον έδωσε την εντύπωση στον Κυβερνητικό Στρατό ότι επεδίωκε επιχείρηση στα Γρεβενά με αποτέλεσμα και σε αυτήν την περίπτωση να στραφεί η προσοχή του προς αυτή την κατεύθυνση και ο Υψηλάντης με μια Ταξιαρχία και τη Σ.Α.Γ.Α.¹⁹ να περάσουν στους Φιλιππούς. Ο Στρατός δεν αντιλήφθηκε το μέγεθος των διεισδυσάντων δυνάμεων στο Γράμμο και θεώρησε ότι «επρόκειτο περί συνειθισμένης διεισδύσεως μικράς ομάδας» και δεν τις σταμάτησε δια μάχης.²⁰

Στις 30 Μαρτίου η διάταξη των δυνάμεων του Κυβερνητικού Στρατού στα Μαστοροχώρια ήταν η εξής: Στο Ασημοχώρι ήταν εγκατεστημένη η Διοίκηση και μία διλοχία του 584 Τάγματος Πεζικού. Στα Κανάλια άλλη διλοχία του 584 Τάγματος Πεζικού. Στον Προφήτη Ηλία της Οξυάς Λόχος του 582 Τάγματος Πεζικού. Στη Θεοτόκο η Διοίκηση και ένας Λόχος του ιδίου Τάγματος. Στο Πάτωμα της Λυκόρραχης διλοχία του αυτού Τάγματος. Στο Κάντσικο η Διοίκηση και μία Διλοχία του 628 Τάγματος. Στο Κούτσουρο της Ζέρμας μικτή Διλοχία 628 και 593 Τάγματος. Στην Πυρσόγιαννη ο Λόχος 628 ως εφεδρεία. Τα μετόπισθεν των κυβερνητικών δυνάμεων αποτελούσε η 74 Ταξιαρχία η οποία είχε το Σταθμό της Διοίκησής της στην Κόνιτσα και κατείχε με τις δυνάμεις της το Κεράσοβο, αλλά και τις θέσεις της Επαρχίας Κονίτσης Κλέφτη, γέφυρα Μπουραζανίου, Λυκόμορο, Γορίτσα.²¹

¹⁹ Σ.Α.Γ.Α.: Σχολή Αξιωματικών Γενικού Αρχηγείου: Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, ΣΤ', Αθήνα (αυτοέκδοση) 2003, 41.

²⁰ Για την παραπλάνηση των κυβερνητικών δυνάμεων βλέπε 1) Μήτσος Βλαντάς, «Ο ελιγμός στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 362-363 και 2) Γιώργης Βοντίτσιος (Γούσιας), *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε. και της ελληνικής Αριστεράς*, Α', Αθήνα (Να υπηρετούμε το λαό) 1977, 497 – 500.

²¹ «Ιστορικών των τελευταίων μαχών του Γράμμου», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 16, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 120-121.

Οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού είχαν την ακόλουθη διάταξη. Η VIII Μεραρχία που ήταν ήδη εγκατεστημένη από το χειμώνα στον κεντρικό κορμό και στα μεγάλα υψόμετρα του Γράμμου είχε παραταχθεί σε σχήμα τόξου στις ψηλότερες κορυφές.²² Η 139 Ταξιαρχία του Παπαδημητρίου είχε εγκατασταθεί στην περιοχή Πληκάτι – Λιόκου και η 157 Ταξιαρχία Παλαιολόγου στην περιοχή Ταμπούρι – Μπουχέτσι.²³

Οι Ταξιαρχίες 137 και 139 έφθασαν στο Πληκάτι από όπου θα εξορμούσαν για την κύκλωση των κυβερνητικών δυνάμεων την 1^η Απριλίου. Η 108 Ταξιαρχία έφθασε στο Πληκάτι τη νύκτα της 31^{ης} Μαρτίου προς την 1^η Απριλίου, αφού παραπλάνησε τον Κυβερνητικό Στρατό απασχολώντας τον στην Αλεβίτσα. Ο Στρατός δεν αντιλήφθηκε το σκοπό της διείσδυσης όλων αυτών των Ταξιαρχιών στο Πληκάτι. Η Διοίκηση της VIII Μεραρχίας του Κυβερνητικού Στρατού είχε μάλιστα σχηματίσει την εντύπωση ότι οι διεισδύσασες δυνάμεις στο Γράμμο ήταν η IX Μεραρχία του Δημοκρατικού Στρατού, η οποία πήγαινε να αντικαταστήσει την VIII Μεραρχία που θα προωθούνταν στη Μουργκάνα.²⁴ Έτσι παρά το γεγονός ότι είχε ικανοποιητικό αριθμό δυνάμεων στο Δυτικό Γράμμο ο Κυβερνητικός Στρατός αιφνιδιάστηκε.

Το σχέδιο του Δημοκρατικού Στρατού ήταν καταρχάς να καταλάβει αιφνιδιαστικά τον Πύργο Στράτσανης και το Κάμενικ, στρατηγικές θέσεις που δεν ανήκουν στην περιοχή αυτής της μελέτης αλλά που αναφέρονται γιατί αποτελούσαν τη δίοδο από την πλευρά του Γράμμου για Κόνιτσα και τανάπαλιν, καθώς και βασικές θέσεις των Μαστοροχωρίων, όπως το Ταμπούρι, τη Γύφτισσα, τη Μπολιάνα, το Κόνιτικο. Στη συνέχεια να κυκλώσει την 75 Ταξιαρχία που εκτεινόταν από τον Άγιο Κωνσταντίνο Γοργοποτάμου μέχρι την Πυρσόγιαννη.²⁵ Το σχέδιό του πραγματοποιήθηκε στο μεγαλύτερό μέρος του, αλλά δεν ολοκληρώθηκε. Παρότι εξ αρχής καταλήφθηκαν ο Πύργος Στράτσανης, το Κάμενικ και άλλα στρατηγικής αξίας υψώματα, το σχέδιο του Δημοκρατικού Στρατού για την ανακατάληψη του Γράμμου

²² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2001, 363 – 364.

²³ «Ιστορικών των τελευταίων μαχών του Γράμμου», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 16, Αθήνα (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1998, 120-121.

²⁴ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, 570, 574.

²⁵ Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Για τη μάχη του Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 450.

δεν ολοκληρώθηκε, διότι γινόταν εκατέρωθεν ανακαταλήψεις.²⁶ Η διεύθυνση των μαχών για την ανακατάληψη του Γράμμου, οι περισσότερες εκ των οποίων δόθηκαν στα Μαστοροχώρια, έγινε για μια φορά ακόμη από την Πέτρα Μούκα της Λυκόρραχης.

Τον πρώτο αιφνιδιασμό στα Μαστοροχώρια ο Κυβερνητικός Στρατός τον υπέστη στο Ταμπούρι του Καντσίκου. Εκεί οι Κυβερνητικές δυνάμεις είχαν φτάσει το βράδυ της 1^{ης} Απριλίου, αλλά πιθανότατα θέλοντας να αποφύγουν το δριμύ νυκτερινό ψύχος του υψώματος, κοιμήθηκαν νοτιότερα σε «υπήνεμο μέρος». Το πρωί, όταν αποφάσισαν να ανεβούν στο ύψωμα, ο Δημοκρατικός Στρατός το είχε καταλάβει.²⁷ Σχεδόν ταυτόχρονα είχε καταλάβει και τη Γύφτισσα και τη Μπολιάνα. Στις 2 Απριλίου ο Κυβερνητικός Στρατός άρχισε την αντεπίθεση για την ανακατάληψη των υψωμάτων, ενώ ο Δημοκρατικός Στρατός επεξέτεινε τις επιχειρήσεις του για την κατάληψη του Αγίου Κωνσταντίνου Γοργοποτάμου, της Ορλας Χιονιάδων και των Ασημοχωρίου, Πτέτσιου Ασημοχωρίου, Στενού και Γκόλιου. Στις 3 Απριλίου ο Κυβερνητικός Στρατός αγωνίστηκε και επέτυχε την ανακατάληψη του Ταμπουρίου, και στις 5 Απριλίου την ανακατάληψη της Γύφτισσας.²⁸

Το Κάντσικο το οποίο δέχθηκε την επίθεση των ανταρτών στις 2 Απριλίου, αφού αντέστη για 48 ώρες, έπεσε στα χέρια τους, αφού το 593 Τάγμα Πεζικού που βρισκόταν στο Επταχώρι δεν προσέτρεξε να βοηθήσει το 628 Τάγμα που πολεμούσε εκεί, όπως προβλεπόταν από το στρατιωτικό σχέδιασμα.²⁹ Ο Ταγματάρχης του Τάγματος αυτού δέχθηκε από τη Διοίκηση της 8^{ης} Μεραρχίας έντονες επικρίσεις και «επροτάθη η παραπομπή του εις το έκτακτο Στρατοδικείο Ιωαννίνων».³⁰

Στο μέτωπο του Αγίου Κωνσταντίνου Γοργοποτάμου, της Ορλας Χιονιάδων και του Ασημοχωρίου η προπαρασκευή και ο σχεδιασμός των μαχών από την πλευρά του Δημοκρατικού Στρατού ήταν άριστος γι' αυτό και οι μάχες κερδήθηκαν. Στην Ορλα ο Δημοκρατικός Στρατός έφτασε μέχρι τα συρματοπλέγματα του Κυβερνητικού Στρατού, σταμάτησε ο βομβαρδισμός από την κυβερνητική Αεροπορία και ο πόλεμος

²⁶ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, ό.π.

²⁷ «Ιστορικόν των τελευταίων μαχών του Γράμμου», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχαία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 16, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 126.

²⁸ «Ιστορικόν των τελευταίων μαχών του Γράμμου», ό.π., 125.

²⁹ «Ιστορικόν των τελευταίων μαχών του Γράμμου», ό.π., 124.

³⁰ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, ό.π., 576-577.

πήρε τη μορφή των χαρακωμάτων.³¹ Η πανωλεθρία του Στρατού στην Ορλα ήταν μεγάλη: «Ο,τι έγινε τις ώρες εκείνες πάνω στην Ορλα και μέσα στη χούνη³² των Χιονιάδων, δεν το έχει ματαΐδη μάτι ανθρώπου», αφηγήθηκε ένας αιχμάλωτος στρατιώτης που είχε μεταχθεί από τους αντάρτες στην Αλβανία και δραπέτευσε το 1952. Δέκα στρατιώτες, ανάμεσα τους κι ο περί ου ο λόγος, που ξέφυγαν από την πανωλεθρία αυτή, διέφυγαν από τον τόπο καταστροφής και πιάστηκαν αιχμάλωτοι στο Κάμενικ. Από εκεί μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα της Αλβανίας.³³ Ο Διοικητής Βαλάσης, ο αξιωματικός πληροφοριών του Τάγματος και δύο αξιωματικοί αυτοκτόνησαν «μέσα σε μια μικρή ρεματιά» καθώς οι αντάρτες τους καλούσαν να παραδοθούν.³⁴ Πενήντα στρατιώτες, όταν άκουσαν τον Ταγματάρχη των ανταρτών και έναν Πολιτικό Επίτροπο να φωνάζουν με τον τηλεβόα ««είμαστε αδέρφια, δεν πειράζουμε κανέναν» παραδόθηκαν με επικεφαλής τον ανθυπολοχαγό τους στις δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού.³⁵ Η Διοίκηση του Κυβερνητικού Στρατού μετά το πέρας των επιχειρήσεων αναζήτησε τους υπευθύνους της πανωλεθρίας σε αυτό το μέτωπο και απεφάνθη ότι υπεύθυνος κατά κύριο λόγο ήταν ο Ταγματάρχης Βαλάσης του 584 Τ.Π., ο οποίος έχασε την ψυχραιμία του και διέκοψε την επαφή με

³¹ Ζώης Τέντας, «Η μάχη στα Ορλα (2 Απριλίου 1949)», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 585.

³² Χούνη. Στην τοπική διάλεκτο το φαράγγι το μεταξύ των δύο βουνών πέρασμα. (Χοάνη> Χούνη). Βλέπε Θωμάς Ζιώγας, Χρίστος Τσιγκοφλής, Γιώργος Βελλάς, *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδελφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993, 199.

³³ «Σχίζεται επί τέλους ο ζοφερός πέπλος της σκοπίμου σιωπής και του μυστηρίου: Εδραπετεύσαμε από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων της Αλβανίας – Ο επιλοχίας Αντώνιος Λάμπρος και ο στρατιώτης Ιωάννης Δαγλύθρας περιγράφουν την μαρτυρική ζωή των Ελλήνων αξιωματικών, στρατιωτών και ομήρων εις τα καλύτερα της Βαλίας, του Σούχτ και της Λούσνιας και ιστορούν την δραπέτευσίν των – Αποκαλύπτεται για πρώτη φορά η συστηματική εξόντωση χιλιάδων Ελλήνων», εφ. *Απογευματινή*, αρ. φ. , 30 Οκτωβρίου 1952.

³⁴ Για την αυτοκτονία του Βαλάση βλέπε: 1) «Σχίζεται επί τέλους ο ζοφερός πέπλος της σκοπίμου σιωπής και του μυστηρίου: Εδραπετεύσαμε από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων της Αλβανίας.....», ό.π.. 2) «Ιστορικών των τελευταίων μαχών του Γράμμου», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π., 123-4, 130. Σύμφωνα με την εφ. *Απογευματινή* ο Ταγματάρχης Βαλάσης αυτοκτόνησε στις Χιονιάδες. Σύμφωνα με το ανωτέρω αρχειακό έγγραφο του ΓΕΣ ο Βαλάσης αυτοκτόνησε στο Ασημοχώρι. Φαντάζομαι ότι αυτή η φαινομενικά αντιφατική πληροφορία προέρχεται από το γεγονός ότι Στρατός και αντάρτες μιλούσαν στα κείμενά τους για την ίδια μάχη με διαφορετική ορολογία. Είναι η μάχη της Ορλας που οι αντάρτες άλλοτε στα γραπτά τους την αποκαλούν μάχη της Ορλας και άλλοτε μάχη του Ασημοχωρίου. Ο Στρατός την αποκαλεί μάχη του Ασημοχωρίου. Η Ορλα βρίσκεται στα σύνορα τριών χωριών: Των Χιονιάδων, του Ασημοχωρίου και του Γοργοποτάμου. Κατά πάσα πιθανότητα από τη γεωγραφική θέση της Ορλας πηγάζουν οι φαινομενικές ανακρίβειες για τη μάχη αυτή. Σήμερα η Ορλα στους στρατιωτικούς χάρτες αποκαλείται Κώνος. Η αυτοκτονία του Βαλάση στις Χιονιάδες αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι στις Χιονιάδες υπάρχει γέφυρα με την προσωνυμία «Γέφυρα Βαλάση» και υπάρχουν και οι τάφοι των αυτοκτονησάντων Διοικητών του Στρατού. (Προφορική πληροφορία off the record του Ευριπίδη Ζωγράφου από τις Χιονιάδες).

³⁵ Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Η πολιτική μας δουλειά στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 376.

την Ταξιαρχία «προτιθέμενος να συμπτυχθεί». Η διακοπή επαφής του Ταγματάρχη με την Ταξιαρχία, η οποία πιθανόν θα του έδινε λύσεις δια την κατεύθυνση που έπρεπε να ακολουθήσουν οι δυνάμεις της Διλοχίας του, συνέτεινε στη διάλυσή της.³⁶ Από τις Κυβερνητικές δυνάμεις που βρίσκονταν εκείνη την ημέρα στις εν λόγω μάχες μόνο η Διλοχία του όρους Πτέτσιου Ασημοχωρίου κατάφερε να συμπτυχθεί και να συνενωθεί με τις δυνάμεις της Πυρσόγιαννης. Την ίδια μέρα έπεσαν στα χέρια των ανταρτών τα βουνά Γκόλιο και το Στενό.³⁷ Μετά από αυτές τις επιτυχίες του Δημοκρατικού Στρατού, ένα μεγάλο μέρος των δυνάμεών του ήταν εύκαιρο για την επίθεση στην Πυρσόγιαννη, η οποία μέχρι τότε δεν είχε προσβληθεί, αλλά απλώς είχε παρενοχληθεί.

Στις 3 Απριλίου και μετά την εκκαθάριση των μετόπισθεν από την πλευρά των Αλβανικών συνόρων ο Δημοκρατικός Στρατός στράφηκε προς την Πυρσόγιαννη, η οποία καλυπτόταν δυτικά από ένα λόχο του 628 Τάγματος Πεζικού που έδρευε στον Προφήτη Ηλία, και διέθετε πολυβολεία με σκέπαστρα που περιβάλλονταν με συρματοπλέγμα και ναρκοπέδιο. Επί πλέον η Πυρσόγιαννη διέθετε γύρω της μερικά φυλάκια. Στις 3 Απριλίου οι αντάρτες ανάγκασαν δύο Διμοιρίες του Προφ. Ηλία να συμπτυχθούν και στις 4 Απριλίου, τις πρωινές ώρες συμπύχθηκαν και οι τελευταίες δυνάμεις, δεδομένου ότι η πτώση της Πυρσόγιαννης εθεωρείτο από τις Κυβερνητικές δυνάμεις βεβαία.³⁸ Παράλληλα με τη μάχη στον Προφήτη Ηλία έλαβε χώρα στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης άλλη μία μάχη για την οποία οι ιστορικές πηγές δίνουν μία ευκρινέστερη εικόνα από αυτή που μας δίνουν για την πρώτη. Στη μάχη του Αγίου Χριστόφορου οι κυβερνητικές δυνάμεις έπαθαν πανωλεθρία. Ο κυβερνητικός Στρατός ύστερα από «ισχυρή προπαρασκευή πυροβολικού, όλμων και αεροπορίας» επιτέθηκε με το 583 Τάγμα Πεζικού από τους Άγιους Απόστολους πέντε φορές εναντίον των ανταρτών που βρίσκονταν στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης. Όλες οι επιθέσεις αποκρούστηκαν από τους αντάρτες. Στις 3 Απριλίου, μετά τις αποτυχίες του Κυβερνητικού Στρατού στον Άγιο Χριστόφορο και τη σύμπτυξη των δύο Διμοριών του Προφήτη Ηλία, στρατός, αυτόχθονες

³⁶ «Ιστορικών των τελευταίων μαχών του Γράμμου», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π., 130.

³⁷ Το Στενό είναι βουνό που ανήκει στην κοινότητα Ασημοχωρίου. Το Γκόλιο είναι βουνό που ανήκει σε 3 κοινότητες: Στο Ασημοχώρι, στη Βούρμπιανη και στην Καστάνιανη.

³⁸ «Συμπληρωματική Έκθεσις Επιχειρήσεων Γράμμου – Πυρσόγιαννη», VII Μεραρχία – Στρατηγός, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944 – 1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 15, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 118 – 119.

Πυρσογιαννίτες και άλλοι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων που ζούσαν ως πρόσφυγες στην Πυρσόγιαννη έσπασαν τα συρματοπλέγματα του χωριού και τράπηκαν σε φυγή ποδοπατώντας ο ένας τον άλλον.³⁹ Η ημέρα της εισβολής του Δημοκρατικού Στρατού στην Πυρσόγιαννη έμεινε αξέχαστη σε όσους την έζησαν και περιγράφεται από αυτούς λιτά και παραστατικά: «Μία γυναίκα είχε πές' μεσ' τα σύρματα, περασάμε 1000 άτομα πάνω τς, κανένας δε γύρ'σε να πιάκ' τ'ν τσ'πούνα από πίσω.⁴⁰ Δεν την έπιακε κανένας. Όλοι περασάμε πάνω σ' αυτήν».⁴¹ Και μια άλλη Λυκορραχίτισσα περιγράφει αυτή την άτακτη φυγή με τον εξής τρόπο: «Εγώ κυττούσα απ' το παράθυρο κι ήβλιπα το στρατό που έφευγαν βαρελάκια κάτω από πάνω απ' τον Αϊ Λια. –Πατέρα, τ' λέω, εγώ. Τι κάνουν έτσ' ο Στρατός; Φεύγουν κορίτσι μ', λέει ο πατέρας. Ήρθε ο πατέρας απ' έξω: - Πάμε, Όλγα, λέει. –Τι να πάρουμε, πατέρα; Τ' λέω εγώ. –Τίποτα, μ' λέει. Το κεφάλ' σ'. Τίποτα, μ' λέει. Και πήραμαν το κεφάλ' μας! Δεν πήραμαν μέσα απ' τ'ν Πυρσόγιανν'⁴² απ' το σπít' μας τίποτα. Τίποτα απάνω μας. Πρωί πρωί!» «Μέσα στ'ν Πυρσόγιανν' ήταν έντεκα χωριά κόσμος. Από έντεκα χωριά κόσμος ήταν εκεί. Πυρσόγιανν', Λαγκάδα, Κάντσ'κο, Ζέρμα, Λυκόρραχ', από δω από πάνω Χιονιάδες, Πληκάδες... Ήταν όλος ο κόσμος στ'ν Πυρσόγιανν' και τ'ν Πυρσόγιανν' τ'ν είχαν φραγμέν' με έντεκα σειρές σύρμα και σήτα φραγμέν' τ'ν Πυρσόγιανν'. Γύρα γύρα περιφραγμέν'. Κι είχαν δυο πόρτες μόνο που έμπαινες κι έβγαινες μέσα στ'ν Πυρσόγιανν'. Βήκαμαν απ' αυτήν τ'ν πόρτα. Αλλά τ'ν έσπασαν ο κόσμος τ'ν πόρτα. Δεν τ'ν άνοιξαν ο κόσμος για να βρει έτσι ο κόσμος για να φύγουν. Πήγαμαν ως εκεί και εκεί δε μας άφ'καν να πάμε στ'ν Κόν'τσα ύστερα για να μη δώκουμε πανικό. Και μας παίρουν τ' νύχτα με τα στρατιωτικά τ' αυτοκίνητα και μας πήγαν στ'ν Κόντσα ύστερα. Τ' νύχτα πήγαμαν στ'ν Κόν'τσα. Έκλεισαν τα σχολεία ύστ'ρα για να βάλουν το λαό μέσα. Έκλεισαν τα σχολεία όλα, έβαλαν τον κόσμο μέσα».⁴³ Στις 4 Απριλίου η 103η Ταξιαρχία του Δημοκρατικού Στρατού μπήκε στην Πυρσόγιαννη. Όσοι αυτόχθονες Πυρσογιαννίτες και πρόσφυγες Μαστοροχωρίτες δεν πρόλαβαν ή δεν μπόρεσαν να φύγουν λόγω

³⁹ Σπύρος Παπαδημητρίου, «Η μάχη του Αγίου Χριστόφορου Πυρσόγιαννης», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 389.

⁴⁰ τσ'πούνα: τοπικό μάλλινο χειροποίητο ένδυμα χωρίς μανίκια που επείχε τη θέση παλτού.

⁴¹ Προφορική μαρτυρία της Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Υπάρχει επίσης για τη μάχη της Πυρσόγιαννης και η μαρτυρία της Α. Φ., κασέτα 14, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁴² Πυρσόγιαννη: Έτσι αποκαλείται η Πυρσόγιαννη στα έγγραφα της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Βλέπε Αναστάσιος Ευθυμίου, *Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας*, Κόνιτσα (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας) 1997, 41-54.

⁴³ Προφορική μαρτυρία της Ο. Κ., κασέτα 54, πλευρά β, ό.π..

γήρατος μεταφέρθηκαν από το Δημοκρατικό Στρατό στην Αλβανία και από κει προωθήθηκαν στις Ανατολικές χώρες. Μερικοί που αποπειράθηκαν να διαφύγουν κρύφτηκαν στα ταβάνια Πυρσογιαννίτικων σπιτιών, κατόπιν προδοσίας αιχμαλωτίστηκαν και φυγαδεύτηκαν.⁴⁴ Ο αριθμός των προωθηθέντων Μαστοροχωριτών στην Αλβανία μετά την πτώση της Πυρσόγιαννης στις 4 Απριλίου του 1949 δεν είναι γνωστός από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους ή άλλη πηγή. Είναι γνωστός μόνο ο αριθμός των πενήντα κατοίκων της Λαγκάδας που περιήλθαν σε ομηρία στην Πυρσόγιαννη.⁴⁵

Στις 4 του μηνός οι αντάρτες κατέλαβαν τα Κανάλια και την Οξυά Μαστοροχωρίων. Μέσα σε λίγες μέρες στις αρχές Απριλίου οι αντάρτες είχαν κατορθώσει να καταλάβουν σημαντικά στρατηγικά σημεία των Μαστοροχωρίων για την ανακατάληψη του Γράμμου, αλλά και το ύψωμα του Κάμενικ και τον Πύργο Στράτσανης που δεν ανήκουν στην υπό μελέτη περιοχή, αλλά αναφέρονται εδώ, διότι αποτελούσαν από τη μεριά της Κόνιτσας την πύλη για την είσοδο στο Γράμμο. Λαμβάνοντας υπόψη του ο Στρατός τη στρατηγική αξία του Πύργου Στράτσανης, πολέμησε για την ανακατάληψή του από τις 2 μέχρι τις 12 Απριλίου, οπότε έκανε και τη μεγάλη προσπάθεια, η οποία κατέληξε σε συντριπτική αποτυχία.⁴⁶ Ο αρχιστράτηγος Παπάγος ζήτησε ευθύνες από τους υπεύθυνους των επιχειρήσεων στον Πύργο Στράτσανης, γιατί αυτές έγιναν χωρίς μελέτη και σχεδιασμό. Ιδιαίτερα ζητήθηκαν ευθύνες για την αποτυχημένη ενέργεια της 12^{ης} Απριλίου η οποία έγινε χωρίς την κατάλληλη προπαρασκευή και επιπλέον κατά τη διενέργειά της τα Λ.Ο.Κ. παρέβησαν κάποια εντολή.⁴⁷

Στις 12 Απριλίου ο Κυβερνητικός Στρατός άρχισε την προσπάθεια ανάκτησης του καταληφθέντος Γράμμου.⁴⁸ Από τις 13 του μηνός άρχισε να ανασυγκροτεί τις

⁴⁴ Γιάννης Μαυρομάτης, Σύμμεικτα της Επαρχίας Κονίτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοιπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής 1942 – 1959, Ηγουμενίτσα, 1992, 89.

⁴⁵ Ιωάννης Ντίνης, *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945 – 1949*, Αθήνα 2005, 38. Επίσης από τις προφορικές μαρτυρίες των Λυκορραχιτών είναι γνωστό ότι μετοίκησαν τρεις γέροντες Λυκορραχίτες. [Προφορικές μαρτυρίες Ο.Κ., κασέτα 54, πλευρά β, Π.Φ., κασέτα 10, πλευρά α, Α.Φ., κασέτα 14, πλευρά β, Ο.Τ., κασέτα 99, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)]. Ενώ ο Πυρσογιαννίτης Γιάννης Μαυρομάτης αναφέρει ότι εν γένει ήταν μικρός ο αριθμός των μετοικησάντων αυτή τη φορά. [Βλέπε Γιάννης Μαυρομάτης, ό.π., 89].

⁴⁶ Βλέπε Βαγγέλης Παπαδόπουλος, «Η μάχη του Πύργου Στράτσανης», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 380.

⁴⁷ «Έκθεση γεγονότων μάχης Γράμμου», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 41, ό.π., 310. Δεν αναφέρεται από την έκθεση ποια ήταν η εντολή που παρέβησαν τα Λ.Ο.Κ.

⁴⁸ Μεμονωμένες προσπάθειες ανάκτησης θέσεων γίνονταν απ' την αρχή. Στις 6 του μηνός λόγω χάρη έγινε προσπάθεια επανάκτησης του Αγίου Χριστόφορου Πυρσόγιαννης με τη χρήση πυροβολικού

δυνάμεις του και μέχρι τις 24 παρενοχλούσε τα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού στον Πύργο της Στράτσιανης. Στις 14 του μηνός ο Δημοκρατικός Στρατός φέρεται από Δελτίο Πληροφοριών να κατέχει στο Νότιο Σαραντάπορο τη Ζέρμα, το Κάντσικο και τα υψώματα 1700, 1642, 1526, Ρούπα, Κασκούρι και 891 όταν ο Κυβερνητικός Στρατός εξαπέλυσε την επιχείρηση «Κεραυνός».⁴⁹ Στις 17 Απριλίου η δεύτερη Μονάδα Ορεινών Καταδρομών του Στρατού κατέλαβε το ύψωμα 1642 και το χωριό Κάντσικο και εκκαθάρισε όλο το θύλακα του Νότιου Σαραντάπορου. Στις 18 του μηνός κατέλαβε τη Γύφτισσα και την Πουλιάνα.⁵⁰ Στις 18 Απριλίου στις 2 η ώρα Κυβερνητικός Στρατός και Δημοκρατικός Στρατός αναμετρήθηκαν σώμα με σώμα στον Προφήτη Ηλία της Οξυάς και στη Θεοτόκο. Την πρωτοβουλία για την επίθεση την είχαν οι αντάρτες. Ώρα 6 αντεπιτέθηκε ο Κυβερνητικός Στρατός και ανάγκασε το Δημοκρατικό Στρατό να συμπυχθεί «εν διαλύσει» στη Βούρμπιανη. Την 23^η του μηνός έγινε παραπλανητική ενέργεια κατά της περιοχής Πυρσόγιαννης και την 24^η άρχισε η επιχείρηση για την κατάληψη των υψωμάτων 1615 και 1133 με αντικειμενικό σκοπό τον Πύργο Στράτσιανης. Στις 27 του μηνός ο Πύργος Στράτσανης έπεσε στα χέρια του Κυβερνητικού Στρατού, και η πύλη του Γράμμου από την πλευρά της Κόνιτσας ξανάνοιξε.⁵¹

Μετά από αυτές τις επιτυχίες ο Κυβερνητικός Στρατός κατείχε το Πάτωμα της Λυκόρραχης, τον Προφήτη Ηλία της Οξυάς και τη Θεοτόκο, το Κάντσικο και το σημαντικό ύψωμα 1642. Ενώ όλα έδειχναν ότι ο Δημοκρατικός Στρατός θα κατάφερνε να ανακαταλάβει το Γράμμο και να διαλύσει την 75^η Κυβερνητική Ταξιαρχία, δεν το κατάφερε.

Σχετικά με τις επιχειρήσεις του Απριλίου τίθενται δύο ερωτήματα: Γιατί ο Κυβερνητικός Στρατός έχασε σχεδόν ολοσχερώς τη μάχη του Γράμμου το πρώτο δεκαπενθήμερο, και γιατί ο Δημοκρατικός Στρατός ενώ σχεδόν είχε καταφέρει να κατακτήσει το Γράμμο μέσα σε λίγες μέρες δεν επέτυχε την ανακατάληψή του; Κατ'

όλμων και αεροπορίας: Σπύρος Παπαδημητρίου, «Η μάχη του Αγίου Χριστόφορου Πυρσόγιαννης», *Δημοκρατικός Στρατός*, ό.π., 389.

⁴⁹ Για την επιχείρηση Κεραυνός βλέπε «Εκθεσις Επιχειρήσεως: Επιχειρήσεις Κεραυνός», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 30, 208-211, «Συμπληρωματική Έκθεσις Επιχειρήσεων Γράμμου», VIII Μεραρχία, Α1 Γραφείον, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 40, ό.π., 286-291.

⁵⁰ Βλέπε 1) Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1944-1949*, Αθήνα 1956, 577 και 2) Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, τ. 4^{ος}, Αθήνα 1997, 114. Ο Δημήτρης Κατσής γράφει ότι η κατάληψη της Γύφτισσας και της Πουλιάνας έγιναν στις 17 του μηνός.

⁵¹ «Συμπληρωματική Έκθεσις Επιχειρήσεων Γράμμου», VIII Μεραρχία, Α1 Γραφείον, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 40, ό.π., 286-310.

αρχάς πρέπει να τονισθεί ότι οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού που έλαβαν μέρος σε αυτή τη μάχη ήταν ολιγαριθμότερες έναντι των κυβερνητικών. Σε 3.300 ή 4000 είχε υπολογίσει τους αντάρτες του Γράμμου κατά τη διάρκεια της μάχης αυτής ο Παπάγος. Έναντι αυτών είχαν παραταχθεί 9 Τάγματα της VIII Μεραρχίας, 2 Τάγματα της 45 Ταξιαρχίας, 6 Τάγματα του Β' ΣΣ, 2 Μονάδες ορεινών Καταδρομών, πυροβολικό, και «διετέθη η υποστήριξις του συνόλου Αεροπορίας» του Κυβερνητικού Στρατού.⁵²

Ποιοι παράγοντες καθόρισαν την πορεία του πολέμου; Ο κυβερνητικός Στρατός, καταρχάς, πάθαινε πανωλεθρίες εξ αιτίας της αριστοτεχνικής οργάνωσης των επιχειρήσεων από την πλευρά του Δημοκρατικού Στρατού. Δεύτερος παράγοντας της αρχικής του ήττας ήταν η ωρίμανση του Δημοκρατικού Στρατού, που λειτουργούσε «με καταπληχτική ταχύτητα και ακρίβεια»,⁵³ εκμεταλλευόταν τα εδαφικά πλεονεκτήματα στο έπακρο, ακροβόλιζε τα τμήματά του κατά τον καλύτερο τρόπο για να αποφεύγονται οι πολλές απώλειες, επέλεγε την καταλληλότερη θέση για το παρατηρητήριο του ώστε να έχει άμεση αντίληψη των πραγμάτων και να επεμβαίνει τη στιγμή που απαιτούσε η κατάσταση. Επίσης, κατένειμε σωστά τις δυνάμεις του, και έκανε την επίθεση από τη σωστή κατεύθυνση. Σε ορισμένες περιπτώσεις ελάμβανε «όλα τα μέτρα ώστε οι ενισχύσεις που μπορούσε να κινήσει ο εχθρός να μη φτάσουν». Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, όπως στη μάχη της Ορλας, λειτούργησαν κανονικά τα μέσα διαβίβασης και οι σύνδεσμοι του με τους λόχους και τις Ταξιαρχίες. Η βάση πυρός υποστήριζε τους επιτιθέμενους λόχους. Τέλος οι αντάρτες χρησιμοποιούσαν κατά κόρο αυτό που αποκαλούσαν «μικροπόλεμο» και που ήταν από τα πιο ισχυρά τους πλεονεκτήματα. Μερικές ενέργειες από αυτές που αποκαλούσαν μικροπόλεμο είναι οι ακόλουθες: Ενεδρευτική δράση με σκοπό την αιχμαλωσία και την εξόντωση μικρών ομάδων και τμημάτων. Άρπαζαν σκοπούς, παρατηρητές και φυλάκια με σκοπό την απόσπαση πληροφοριών. Ναρκοθετούσαν και υπονόμευαν παρατηρητήρια του Στρατού. Σαμποτάριζαν τηλεφωνικές γραμμές και λαφυραγωγούσαν τα καλώδια. Έκαναν επιδρομές σε κέντρα ανεφοδιασμού και σε

⁵² Για τις δυνάμεις των ανταρτών και του Κυβερνητικού Στρατού στη Μάχη του Γράμμου τον Απρίλιο του 1949 βλέπε: 1) «Έκθεσις γεγονότων μάχης Γράμμου», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949), τ. 13, αρ. εγγ. 41, ό.π., 309 2) «Έκθεσις πεπραγμένων από 21 Ιανουαρίου μέχρι 30 Απριλίου 1949», Αρχιστράτηγος, Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949), τ. 13, αρ. εγγ. 37, ό.π., 265.

⁵³ Για το ότι ο Δημοκρατικός Στρατός είχε «ανδρωθεί» τον Απρίλιο του 1949 και «λειτουργούσε με εκπληκτική ταχύτητα και ακρίβεια» βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1986, 305.

καταυλισμούς των κυβερνητικών δυνάμεων. Χτυπούσαν τα πολυβολεία του αντιπάλου με παντζερίστες.⁵⁴

Ένας λόγος για τον οποίο ο Δημοκρατικός Στρατός αποδείχτηκε ισχυρότερος του Κυβερνητικού ήταν το γεγονός ότι οι διοικητές του είχαν καταφέρει με διάφορους τρόπους να δημιουργήσουν στους μαχητές τους το αίσθημα και τη βεβαιότητα ότι «κάποιος τους γνοιάζεται».⁵⁵

Από τους σημαντικότερους επίσης παράγοντες που συνετέλεσαν στη νίκη του Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο ήταν ο ενθουσιασμός που εμφυσήθηκε στους μαχητές και στις μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού και η αφομοίωση των επιστρατευμένων μαχητών του δια της καθοδήγησης και της εν γένει πολιτικής δουλειάς που έγινε από τους Πολιτικούς Επιτρόπους.⁵⁶ Οι συνθήκες στο Γράμμο ιδιαίτερα τις πρώτες 20 μέρες του Απριλίου ήταν απάνθρωπες. Οι μαχητές πάγωναν, γιατί κοιμόταν πάνω στο χιόνι χωρίς κουβέρτες, δεν είχαν τηλεφωνικό δίκτυο, είχαν λιγοστά ζώα, κάθε μέρα ήταν αναγκασμένοι ν' ανοίγουν το δρόμο από τα χιόνια που το βράδυ τον έκλειναν οι χιονοθύελλες, δεν είχαν τραυματιοφορείς, είχαν ανεπαρκή τρόφιμα και πολεμοφόδια. Κι όμως οι Πολιτικοί Επιτροπείς εμπύχωσαν τους μαχητές και κραταίωσαν το ηθικό τους σε τέτοιο βαθμό ώστε αυτοί ανταπεξήλθαν σε όλες τις δυσκολίες και διεκπεραίωσαν κατά τον καλύτερο τρόπο τις αποστολές που είχαν αναλάβει. Πολύ καλή πολιτική δουλειά είχε γίνει στην 108 Ταξιαρχία και στην 8^η Μεραρχία. Η πολιτική δουλειά «βοήθησε στην αξιοποίηση όλου του έμψυχου υλικού» και «στη σωστή χρησιμοποίηση όλων των ανθρώπων». Σε κάθε πόστο χρησιμοποιούνταν οι κατάλληλοι άνθρωποι. Έτσι οι μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού, πολεμούσαν γενναία, όταν πολεμούσαν, «θαυματοργούσαν» σαν τραυματιοφορίνες και «δούλευαν υπεράνθρωπα» σαν νοσοκόμες. Σε κάποιο χειρουργείο που έγινε για τραυματίες από τις μάχες του Απριλίου στο Γράμμο οι ίδιες

⁵⁴ Βλέπε Παύλος Τομπουλίδης, «Ο μικροπόλεμος στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης), 1996, 469 – 473. Παντζερίστες ήταν οι πολεμιστές που πολεμούσαν με πάντζερ (panzer), ένας είδος βλήματος πυροβολικού που εκσφενδονιζόταν από σωλήνα που τον κρατούσαν στον ώμο.

⁵⁵ Ο λόχος της Ε.Π.Ο.Ν. για παράδειγμα στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης είχε κατασκευάσει πίστα χορού για τους μαχητές. Φρόντιζε επίσης να μεταδίδει τις ειδήσεις που έπαιρνε από ένα ραδιόφωνο στους μαχητές από αμπρί σε αμπρί, δεδομένου ότι τις πρώτες ημέρες στο Γράμμο δεν έφταναν οι εφημερίδες των ανταρτών.

⁵⁶ Η διαφώτιση ένεκα πολέμου «προσαρμόστηκε ολοκληρωτικά στις συνθήκες του πολέμου». Αυτή τη γραμμή είχαν οι Πολιτικοί Επιτροπείς από το Φεβρουάριο του 1948 και εντεύθεν: Βλέπε Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Η πολιτική μας δουλειά στο ΔΣΕ», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 2 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 33-36, Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Ο Πολιτικός Επίτροπος στη μάχη του Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 281-285 κ.α ανάλογα άρθρα.

νοσοκόμες βοήθησαν «ολόκληρο 24ωρο σε 30 και πλέον εγχειρήσεις». Οι μαχητές πάλι βάδιζαν με το τραγούδι «μέχρι τη μέση μέσα στη λάσπη και νηστικού». Οι ημιονηγοί του «έπεφταν κάτω από τις κοιλιές και σήκωναν τα ζώα» ή έστρωναν τις χλαίνες και τις κουβέρτες τους για να συγκρατούν τα ζώα για να μη πέφτουν. Πολλοί τραυματίες πήγαιναν στο σταθμό επίδεσης και γύριζαν πάλι αμέσως στη θέση τους και πολεμούσαν. Άλλοι δεν πήγαιναν καθόλου για επίδεση. Ήταν δε τέτοιος ο ενθουσιασμός που είχαν εμφυσήσει οι Πολιτικοί Επίτροποι στους μαχητές που πολλοί από αυτούς πέθαιναν τραυματισμένοι τραγουδώντας.⁵⁷ Επίσης η πολιτική δουλειά συνετέλεσε στο να οργανωθεί καλά η οχύρωση στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης αλλά και αλλού.⁵⁸

Εν κατακλείδι τα υψώματα του Γράμμου κερδήθηκαν από το ακμαίο ηθικό των μαχητών και μαχητριών του Δημοκρατικού Στρατού, ηθικό που καλλιεργήθηκε από τους Πολιτικούς Επιτρόπους του. Το τι σήμαινε η πολιτική δουλειά των Πολιτικών Επιτρόπων για τις μάχες του Γράμμου το ήξερε πολύ καλά η Διεύθυνση Επιχειρήσεων του Γράμμου του Δημοκρατικού Στρατού. Αυτός είναι κι ο λόγος που, όταν λύγιζαν μπροστά στις δυσκολίες τους καλούσαν «να σκεφθούν σαν κομμουνιστές και να συνέλθουν». Το τι σήμαινε η πολιτική δουλειά των Πολιτικών Επιτρόπων το γνώριζε και ο Κυβερνητικός Στρατός γι αυτό σε πολλές περιπτώσεις καλούσε τους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού να σκοτώσουν τους Πολιτικούς Επιτρόπους.⁵⁹

⁵⁷ Για τα ζητήματα ταχτικής και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν από το Δημοκρατικό Στρατό του πρώτους μήνες στις μάχες του Γράμμου βλέπε: Παναγιώτης Ζάρας, «Ζητήματα ταχτικής της μάχης του Δυτικού Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 383-387, Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Για τη μάχη του Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 449-454, Ζώης Τέντας, «Η μάχη στα Ορλα (2 Απρίλη 1949)», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1949), ό.π., 584-585, Παύλος Τομπουλίδης, «Ο μικροπόλεμος στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 469 - 473.

⁵⁸ «Οι μαχητές και τα στελέχη τη μέρα πολεμούσαν και τη νύχτα έφτιαναν τα οχυρά τους, έβαζαν συρματοπλέγματα και νάρκες»: Βασίλης Μπαρτζιώτας «Η πολιτική μας δουλειά στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 375. Οι μαχητρίες τόσο πολύ είχαν κατανοήσει τη σημασία της οχύρωσης που στις μάχες του Απριλίου έσκαβαν με τα νύχια τους «για να μη τις ακούει ο εχθρός που ήταν πολύ κοντά»: Ηρώ Μπαρτζιώτα και Μαρία Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχητρίες του Γράμμου στο τελευταίο τρίμηνο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1949), Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 511. Καλή οχύρωση που οφειλόταν επίσης στην καλή πολιτική δουλειά των Πολιτικών Επιτρόπων είχε γίνει και στον Πύργο Στράτσανης, στο Κάμενικ, και στο 1615 ύψωμα σύμφωνα με το Βασίλη Μπαρτζιώτα, αλλά δεν συμπεριλαμβάνεται στο κυρίως κείμενο, διότι οι συγκεκριμένες θέσεις δεν συμπεριλαμβάνονται στην υπό μελέτη περιοχή.

⁵⁹ Για το ρόλο των επιτρόπων και της πολιτικής δουλειάς που έγινε την Άνοιξη του 1949 στους μαχητές και τις μαχητρίες του Δημοκρατικού Στρατού, καθώς και στους φαντάρους του Κυβερνητικού Στρατού βλέπε: Βασίλης Μπαρτζιώτας «Η πολιτική μας δουλειά στο Γράμμο», ό.π., 373-379 και Ηρώ

Άλλος ένας λόγος τέλος που συνετέλεσε στη νίκη του Απριλίου 1949 στο Γράμμο ήταν, σύμφωνα με το Βασίλη Μπαρτζιώτα, η πολιτική δουλειά που έκανε ο Δημοκρατικός Στρατός για τη διάβρωση του Κυβερνητικού. Χρησιμοποίησε όλα τα μέσα για τον προσεταιρισμό των φαντάρων: τον τηλεβόα, το έντυπο υλικό, την προσωπική επαφή. Όλες οι μονάδες είχαν υπεύθυνους για τη δουλειά στους φαντάρους. Οι ταξιαρχίες των ανταρτών έβγαζαν ειδικό δελτίο ειδήσεων και το μετέδιδαν με τους τηλεβόες σε αυτούς. Γραπτές και προφορικές μαρτυρίες μας δίνουν την πληροφορία ότι ο Κυβερνητικός Στρατός συμμετείχε σε αυτό το παιχνίδι ανταλλαγής απόψεων μέσω του τηλεβόα, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν έκανε τη συστηματική και οργανωμένη δουλειά των ανταρτών που στόχευε στο συναίσθημα του αντιπάλου. Αντίθετα τις τάξεις του Κυβερνητικού Στρατού χαρακτηρίζει η έλλειψη οργανωμένης πολιτικής δουλειάς.

Όσο μοιάζει περίεργο το γεγονός ότι ο Κυβερνητικός Στρατός έχασε τις μάχες του πρώτου δεκαπενθημέρου του Απριλίου παρά την υπεροχή του σε δυνάμεις και πολεμικά μέσα, άλλο τόσο περίεργο μοιάζει το γεγονός ότι ο Δημοκρατικός Στρατός παρά την άρτια στρατιωτικοπολιτική οργάνωση, το ακμαίο ηθικό των μαχητών του και τις συντριπτικές νίκες στις αρχές του μήνα έχασε τους στόχους της επιχείρησης του Απριλίου που ήταν η ανακατάληψη του Γράμμου και η διάλυση της 75^{ης} Κυβερνητικής Ταξιαρχίας. Τι συνέβη λοιπόν και δεν ολοκλήρωσαν το σχέδιό τους; Ήταν η έλλειψη εφεδρειών που δεν επέτρεψε στους αντάρτες την ανακατάληψη του Γράμμου.⁶⁰

6.3 Οι τελευταίες μάχες στο Γράμμο

Ωστόσο, αν και ο Δημοκρατικός Στρατός δεν κατάφερε τον Απρίλη να ανακαταλάβει το Γράμμο και να διαλύσει την Ταξιαρχία του Κυβερνητικού Στρατού δεν παραιτήθηκε από το στόχο του και τέλη Μαΐου αποφάσισε να καταλάβει το Πάτωμα της Λυκόρραχης. Το Πάτωμα αποτελούσε σημείο κλειδί για όλη την

Μπαρτζιώτα και Μαρία Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχήτριες του Γράμμου στο τελευταίο τρίμηνο», ό.π., 510 – 514.

⁶⁰ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντिसυμμοριακός αγών 1945 -1949*, Αθήναι 1956, 571 – 572, Βασίλης Μπαρτζιώτας, *Ο αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή)³ 1985, 245-246. Επίσης βλέπε Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946 – 1949*, τ. 4^{ος}, Αθήνα 1997, 111-112 ο οποίος αναφέρεται σε όλους τους προαναφερθέντες και θεωρεί και ο ίδιος ότι η έλλειψη εφεδρείας ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας ανασχεσης της νικηφόρας πορείας των ανταρτών στο Γράμμο τον Απρίλιο του 1949.

περιοχή και ο Κυβερνητικός Στρατός το είχε μετατρέψει στο ισχυρότερο αμυντικό οχυρό σε όλο το Γράμμο και το Βίτσι. Αν ο Δημοκρατικός Στρατός πετύχαινε την κατάληψή του, θα ολοκλήρωνε την εξόντωση της 75 Ταξιαρχίας του Στρατού και θα ήλεγχε εξολοκλήρου τον κυρίως Γράμμο. Ξεκινώντας για την επιχείρηση αυτή ο Ταγματάρχης Αντώνης Τσακμάκης έκανε μία φλογερή ομιλία στους μαχητές του: «Συναγωνιστές, απόψε πάμε να καταλάβουμε τα Πατώματα. Πρέπει να δώσουμε μια πάρα πολύ δύσκολη φοβερή μάχη. Για μας δεν υπάρχει άλλη λύση, Ή ΠΑΙΡΝΟΥΜΕ ΤΑ ΠΑΤΩΜΑΤΑ Ή ΠΕΘΑΙΝΟΥΜΕ».⁶¹ Η μάχη στα Πατώματα άρχισε στις 30 Μαΐου του 1949 και τελείωσε στις 2 Ιουνίου. Οι αντάρτες καταρχάς εστίασαν σε ένα μόνο σημείο του συρματοπλέγματος και του ναρκοπεδίου στα Βόρεια και τα διέρρηξαν. Κατά την 11^η ώρα άρχισαν να βάλουν από απόσταση 400 μέτρων εναντίον των πολυβολείων τα οποία και εξουδετέρωσαν. Η εξουδετέρωση των πολυβολείων και η δημιουργία ρήγματος με τους αυτοσχέδιους ξύλινους σταυρούς, οι οποίοι έφεραν στην άκρη «καλούπια εκρηκτικής ύλης», επέτρεψαν την είσοδο τους στο τρεις φορές συρματοπλεγμένο και ναρκοθετημένο οχυρό. Στις 10 η ώρα είχε διαταχθεί από την 75 Ταξιαρχία ένας Λόχος από το 582 Τάγμα, που βρισκόταν στη Θεοτόκο, να κινηθεί προς το Πάτωμα. Επίσης για την πλευροκόπηση των επιτεθειμένων διατάχθηκε να ετοιμαστεί Λόχος του Τάγματος 584 που βρισκόταν στο ύψωμα 970. Η αναχώρηση του Λόχου από τη Θεοτόκο έγινε στις 11 η ώρα και στις 13 μ.μ. συγκρούστηκε στα αντερείσματα του Πατώματος με δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού και δεν μπόρεσε να πλησιάσει το οχυρό του Πατώματος. Κάποια στιγμή ο Λόχος 582 και ο Λόχος 584 που είχε ξεκινήσει αργότερα συνενώθηκαν, αλλά όταν έφθασαν στο οχυρό ήταν πλέον αργά. Αυτό είχε καταληφθεί ολοκληρωτικά από το Δημοκρατικό Στρατό.⁶²

Η μάχη στα Πατώματα ήταν μία από τις φονικότερες όχι μόνο της περιοχής, αλλά ολόκληρου του Εμφυλίου.⁶³ Κυβερνητικός Στρατός και Δημοκρατικός Στρατός

⁶¹ Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, τ. 5^{ος}, Αθήνα 2000, σελ. 71.

⁶² «Μάχη Πατώματος», VIII Μεραρχία, Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1941-1944)*, τ. 15^{ος}, αρ. εγγ. 18, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998, 331-337.

⁶³ Στις 30-5-1949 οι απώλειες του Στρατού στο Πάτωμα ήταν οι ακόλουθες: Νεκροί αξιωματικοί: 3, Τραυματίες αξιωματικοί: 4. Νεκροί οπλίται: 28. Τραυματίαι οπλίται: 24. Αγνοούμενοι Τραυματίαι: 40. Αγνοούμενοι οπλίται: 95. Κτήνη φονευθέντα: 15. Κτήνη τραυματισθέντα: 15. Απαντα υλικά διαβιβάσεων, οπλισμός βαρύς και ελαφρύς κατεστράφησαν κονιορτοποιηθέντα». Βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1252/Α/1, 42. Για τα ονόματα των φονευθέντων στα Πατώματα βλέπε Ημερήσιες Διαταγές τάγματος 582 από 30-6-1942 και εντεύθεν στο φιλμ υπ. αριθμ. 6 (Υ.Σ.Α.). Οι νεκροί του Δημοκρατικού Στρατού στα Πατώματα ανέρχονταν στους 39 και οι τραυματίες στα 72 άτομα. Βλέπε Δημήτρης Κατσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, τ. 5^{ος}, Αθήνα (αυτοέκδοση) 2000, 122.

ήρθαν σώμα με σώμα, ο ουρανός είχε σκοτεινιάσει από τα πυρομαχικά και παντού φλόγες και καπνοί. Η μάχη κερδήθηκε από τους αντάρτες για τους εξής λόγους: Χρησιμοποιήθηκε η πλέον κατάλληλη κατεύθυνση επίθεσης. Πάρθηκαν όλα τα μέτρα να μη φτάσουν οι ενισχύσεις στους αμυνόμενους στο Πάτωμα. Η δύναμη των επιτιθεμένων, ήταν η τριπλάσια από αυτήν που διέθετε ο Κυβερνητικός Στρατός και αυτή που χρησιμοποιήθηκε στην κύρια κατεύθυνση ήταν πολλαπλάσια. Η υπεροχή του Δημοκρατικού Στρατού σε πυρά ήταν συντριπτική σε σχέση με του Κυβερνητικού Στρατού στην κύρια κατεύθυνση.⁶⁴ Η κατάλληλη θέση της εφεδρείας του Δημοκρατικού Στρατού συνέτριψε την Κυβερνητική Αντίσταση. Η βάση πυρός των ανταρτών υποστήριζε αποτελεσματικά τα τμήματα επίθεσής τους. Η τοποθέτηση δύο Λόχων μπροστά συνετέλεσε ώστε, όταν δεν μπορούσε να προχωρήσει ο ένας Λόχος, να βοηθάει ο άλλος.⁶⁵ Ο Κυβερνητικός Στρατός δεν είχε τοποθετήσει γύρω από το Πάτωμα περιπόλους, ακουστικά φυλάκια, ενέδρες και άλλες προφυλάξεις με αποτέλεσμα να κυκλωθεί το Κέντρο Αντιστάσεως από τους αντάρτες τη νύχτα πριν από την επίθεση χωρίς αυτοί να γίνουν αντιληπτοί. Ο Διοικητής του Κ.Α., ο Διοικητής του Τάγματος που υπερασπιζόταν το οχυρό και ο Διοικητής της Ταξιαρχίας 75 δεν αξιολόγησαν σωστά την κατάσταση με αποτέλεσμα να μην ζητήσουν έγκαιρα αντεπίθεση από το προϊστάμενο κλιμάκιο. Η αντεπίθεση των κυβερνητικών δυνάμεων έγινε καθυστερημένα και ασυντόνιστα από 2 Λόχους διαφορετικών Ταγμάτων, χωρίς κοινό Διοικητή. Έτσι δεν είχε κανένα αποτέλεσμα.⁶⁶ Ο σημαντικότερος όμως εξ όλων των παραγόντων, σύμφωνα με τους αρχηγούς και τα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού, ήταν η απόφαση των μαχητών του Πατώματος ή να νικήσουν ή να πεθάνουν.

Με ιδιαίτερη γενναιότητα πολέμησαν στο Πάτωμα οι γυναίκες. Αυτή η γενναιότητά τους ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της εμπύχωσής τους από τις υπεύθυνες

⁶⁴ Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο Δημήτρης Κατσής που ασχολήθηκε εκτενώς με την ιστορία του Πατώματος λέει ότι ο συσχετισμός δυνάμεων σε άνδρες ήταν 1:1 και σε πολεμικά μέσα 2:1 προς όφελος του Κυβερνητικού Στρατού. Παρότι ο Κατσής έκανε προφορική έρευνα για τη μάχη του Πατώματος είναι μάλλον πιο έγκυρες οι πληροφορίες του Μήτσου Παλαιολόγου που γράφτηκαν το 1949, διότι η κατάληψη ενός τέτοιου οχυρού, όπως ήταν το Πάτωμα είναι αδύνατη με την αναλογία 1:1, ακόμη και στην περίπτωση που ο πολιορκητικός Στρατός είναι ο γενναιότερος του κόσμου. Εξάλλου οι αριθμοί δύσκολα διασταυρώνονται με τις προφορικές μαρτυρίες. Βλέπε Δημήτρης Κατσής, ό.π., 74-75.

⁶⁵ Οι παράγοντες αυτοί που συνετέλεσαν στη νίκη του Δημοκρατικού Στρατού αναφέρονται από τον Υποστράτηγο του Δημοκρατικού Στρατού Μήτσο Παλαιολόγο. Βλέπε Μήτσος Παλαιολόγος, «Η μάχη στο Πάτωμα», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 464.

⁶⁶ «Μάχη Πατώματος», VIII Μεραρχία, Α1, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, ό.π., 335-336.

των λόχων. Λόγου χάρη η υπεύθυνη λόχου της VIII Μεραρχίας Χρυσούλα Κατσιγιάννη γυρνούσε από μαχήτρια σε μαχήτρια, τις ενθάρρυνε και τους εξηγούσε για ποιο λόγο έπρεπε να κρατήσουν το Πάτωμα.⁶⁷ Οι μαχήτριες του Πατώματος αποτέλεσαν αργότερα πρότυπα αριστείας για όλες τις γυναίκες του Δημοκρατικού Στρατού στο Βίτσι και στο Γράμμο και οι μαχήτριες της 18^{ης} Ταξιαρχίας έγραψαν το παρακάτω γράμμα σε αυτές: «Παραδειγματιζόμαστε από την παλληκαριά, την αποφασιστικότητα, την αυτοθυσία σας που μ' αυτά τσακίσατε το μοναρχοφασισμό στα Πατώματα. Εκτιμούμε την παλληκαριά σας. Σας στέλνουμε 28 μαντιλάκια που για σας τα κεντήσαν οι μαχήτριές μας στα χαρακώματα του Βίτσι και σας υποσχόμαστε να φανούμε αντάξιές σας και να σπάσουμε στο Βίτσι τα φτερά του Παπάγου».⁶⁸

Στη μάχη στα Πατώματα πολέμησαν με ιδιαίτερη γενναιότητα και έπαιξαν σημαντικό ρόλο και μερικοί Μαστοροχωρίτες. Μετάλλιο ανδρείας πήρε ο Νίκος Μπακούρας από την Αετομηλίτσα (Ντέντσικο), σύνδεσμος του ταγματάρχη Αντώνη Τσακμάκη. Υπήρξε λόγω της θέσης που είχε σε αυτήν την πολιορκία μάρτυρας όλων των κρίσιμων καμπών της. Όταν κάποια στιγμή της πολιορκίας ο Επίτροπος του Τάγματος Γιάννης Τοκμακίδης είχε διαπιστώσει ότι είχαν διαμορφωθεί δυσμενείς συνθήκες και πρότεινε στο διοικητή Αντώνη Τσακμάκη να «σταματήσει κάθε επιθετική ενέργεια» προς τα εμπρός, πήρε την εξής απάντηση: «Για πίσω δεν μπορεί να γίνει λόγος. Ακόμα και οι δυο μας να μείνουμε θα τραβήξουμε μπροστά για να παρθούν τα Πατώματα». Ο Νίκος Μπακούρας υπήρξε αυτόκοος μάρτυρας της τελευταίας παρακαταθήκης του Αντώνη Τσακμάκη, λίγο πριν πεθάνει: «Σύντροφε, Νίκο, εμένα μην μου λες ότι όλα θα πάνε καλά, εγώ σε λίγα λεπτά δεν θα υπάρχω πια στη ζωή. Εκείνο όμως που θέλω από εσάς είναι να μην ξεχάσετε την υπόσχεση που δώσαμε όλοι μαζί όταν ξεκινήσαμε για την μάχη: «**Η ΠΑΙΡΝΟΥΜΕ ΑΠΟΨΕ ΤΑ ΠΑΤΩΜΑΤΑ Ή ΠΕΘΑΙΝΟΥΜΕ!**». Στη μάχη αυτή πήρε μέρος ο Κερασοβίτης Αλέκος Κυρίτσης, παλιός Ελασίτης και στέλεχος του ΚΚΕ. Ήταν ανθυπολοχαγός της ΣΤ' Σειράς της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου. Πολέμησε επιπλέον στα Πατώματα και διακρίθηκε και ο Κερασοβίτης Ανδρέας Γελαδάρης ή Δράκος.

⁶⁷ Ηρώ Μπαρτζιώτα και Μαρία Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχήτριες του Γράμμου στο τελευταίο τρίμηνο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 512.

⁶⁸ Ρίτα Λαζαρίδου – Κοντογιώργη, «Από την άμιλλα των μαχητριών Γράμμου – Βίτσι στις μαχήτριες του Βίτσι», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 580.

Έπесαν πολεμώντας στα Πατώματα ο Περικλής Μαλάμος από την Αετομηλίτσα,⁶⁹ και ο Νικόλαος Σελτσιώτης από το Κεράσοβο.⁷⁰

Ταυτόχρονα με την επίθεση στο Πάτωμα ο Δημοκρατικός Στρατός ενήργησε επιθέσεις προς αντιπερισπασμό στη Λαγκάδα, στη Θεοτόκο, στην Οξυά, στο Ταμπούρι, στη Γύφτισσα και στο Κάντισκο.⁷¹ Η νίκη στα Πατώματα ήταν η τελευταία μεγάλη νίκη του Δημοκρατικού Στρατού στο Γράμμο, που την παρακολούθησε από τα γύρω υψώματα ο Γάλλος ποιητής Paul Eluard.⁷² Μαζί με τον Paul Eluard ήταν στο Γράμμο εκείνες τις μέρες ο ο Jean-Maurice Herman, ο Yves Farges και ο Henri Bassis. Οι τέσσερις τους συνάντησαν την ηγεσία Ζαχαριάδη και εντυπωσιάστηκαν από το «έξαιρετικό φρόνημα και τον ενθουσιασμό των πολεμιστών» και από τον «τρόπο με τον οποίο η επανάσταση μεταμορφώνει τους απλούς ανθρώπους».⁷³

Μετά τη μάχη στο Πάτωμα συνεχίστηκαν στην περιοχή οι επιθέσεις του Δημοκρατικού Στρατού εναντίον διακεκριμένων στόχων όλο τον Ιούνιο. Έγιναν δυο επιθέσεις εναντίον της Οξυάς, η μία στις 4 και η άλλη στις 6 Ιουνίου. Σύμφωνα με τα Αρχεία του Στρατού τη νύχτα της 7^{ης} προς 8^{ης} του μηνός οι Κυβερνητικές δυνάμεις αποσύρθηκαν «οικεία βουλήσει και άνευ πίεσεως» των κομμουνιστών από την Οξυά και τη Θεοτόκο.⁷⁴ Σύμφωνα όμως με το Δημοκρατικό Στρατό οι Κυβερνητικές δυνάμεις αποσύρθηκαν από τον Προφήτη Ηλία της Οξυάς και τη Θεοτόκο «κάτω από τα συνεχή χτυπήματα» των ανταρτών και «τη διαρροή των φαντάρων».⁷⁵ Τις αιτίες

⁶⁹ Δημήτρης Κοτσής, *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, τ. 5^{ος}, Αθήνα 2000, 86-87, 89, 92, 95, 120, 122.

⁷⁰ Νίκος Ζιαγκός, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945 – 1949 (Δημοκρατικός Στρατός – Κυβερνητικός Στρατός)*, Β', Αθήνα (Σοκολής) 1986, 513.

⁷¹ Οι απώλειες αυτών των ημερών του Κυβερνητικού Στρατού σε όλους αυτούς τους στόχους υπήρξαν σύμφωνα με το περιοδικό Δημοκρατικός Στρατός «271 νεκροί, 441 τραυματίες και 177 αιχμάλωτοι». Σύμφωνα με τα Αρχεία του Στρατού οι απώλειες του Κυβερνητικού Στρατοπέδου ήσαν 2 νεκροί αξιωματικοί, 4 τραυματίες, 1 αγνοούμενος, 34 νεκροί στρατιώτες του Πεζικού, 23 τραυματίες και 126 αγνοούμενοι. Γεγονός είναι ότι οι απώλειες του Στρατού σε αυτή τη μάχη, ακόμα κι αν κάποιος δεχθεί ότι ο ακριβής αριθμός τους δίνεται από τα Αρχεία του Στρατού που δίνουν πολύ μικρότερο αριθμό από αυτόν που δίνει ο Δημοκρατικός Στρατός, ήταν μεγάλες. Βλέπε «Χρονικό της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (Από 1-31 Μάη 1949)», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 439.

⁷² Γιώργος Σδούκος, *Λυκόρραχη – Μπέηδες και Ραγιάδες στα βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1988, 84-85.

⁷³ Νάση Μπάλα, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον Γαλλικό Τύπο*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1993, 188.

⁷⁴ «Εβδομαδιαία Έκθεσις Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 19 (6-13 Ιουνίου)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 84, ό.π., 526.

⁷⁵ Βλέπε «Χρονικό της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (Από 1-30 Ιούνη 1949)», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7(1949), ό.π., 519.

αυτών των διαρροών, που καταμαρτυρούνται στον Κυβερνητικό Στρατό και που ο ίδιος δεν τις αναφέρει στα Αρχεία του, τις επισημαίνει ο Δημοκρατικός Στρατός στο ομώνυμο Περιοδικό. Είναι οι εκπομπές που έκαναν κάθε βράδυ οι ανταρτίνες με τον τηλεβόα που ασκούσαν μεγάλη επίδραση στη ψυχή των φαντάρων, όπως φαίνεται σε ένα γράμμα που άφησαν οι φαντάροι φεύγοντας από την Οξυά Μαστοροχωρίων για την εκφωνήτρια Ευανθούλα Νιούφα: «Αδελφούλα μας σ' ευχαριστούμε για τις εκπομπές που μας έκανες κάθε βράδυ. Θα σε θυμόμαστε και τα λόγια σου θα τα πούμε εκεί που θα πάμε».⁷⁶

Την εβδομάδα 6 με 13 Ιουνίου οι αντάρτες διείσδυσαν στις γραμμές των Κυβερνητικών δυνάμεων στο Ταμπούρι και στην Καστάνιανη.⁷⁷ Στις 17-18 Ιούνη οι αντάρτες επεχείρησαν «υφαρπαγή» του φυλακίου Προφήτη Ηλία Λαγκάδας για συγκέντρωση πληροφοριών και οι Κυβερνητικές δυνάμεις τους εκδίωξαν. Στις 18 -19 το Πυροβολικό του Στρατού παρενόχλησε τις δυνάμεις των ανταρτών στο Γκόλιο, στο Καρδάρι και στη Ζέρμα. Στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης οι αντάρτες επιτέθηκαν στις Κυβερνητικές δυνάμεις, συνέλαβαν αιχμαλώτους και συνέλεξαν πληροφορίες.⁷⁸ Την εβδομάδα 20-27 Ιουνίου διενεργήθηκαν αμοιβαίες παρενοχλήσεις στην περιοχή Καντσίκου και ο Κυβερνητικός Στρατός επέδραμε εναντίον των ανταρτών στην Πυρσόγιαννη.⁷⁹ Τέλος Ιουνίου υπήρξε «ζωηρή παρενοχλητική δράσις δια πυρών εκατέρωθεν» σε όλο το Γράμμο και οι Κυβερνητικές δυνάμεις εκδίωξαν την περίπολο του Δημοκρατικού Στρατού από την περιοχή της Καστάνιανης.⁸⁰

Την 1^η Ιουλίου οι αντάρτες «τσάκισαν προσπάθεια» των Κυβερνητικών δυνάμεων για κατάληψη της Πυρσόγιαννης σύμφωνα με τα γραφόμενα του Δημοκρατικού Στρατού.⁸¹ Ενώ σύμφωνα με τα Αρχεία του Στρατού οι κυβερνητικές δυνάμεις ενήργησαν «νυχτερινό εγχείρημα» στους Άγιους Αποστόλους της

⁷⁶ Ηρώ Μπαρτζιώτα και Μαρία Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχήτριες του Γράμμου το τελευταίο τρίμηνο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), ό.π., 513.

⁷⁷ «Εβδομαδιαία Έκθεσις Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 19 (6-13 Ιουνίου)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 13, αρ. εγγ. 84, ό.π., 526.

⁷⁸ Εβδομαδιαία Έκθεσις επί των Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 20 (13-20 Ιουνίου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 8, 229, ό.π., 233.

⁷⁹ Εβδομαδιαία Έκθεσις επί των Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 21 (20-27 Ιουνίου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 17, ό.π., 324.

⁸⁰ «Εβδομαδιαία Έκθεσις επί των Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 22 (27 Ιουν. – 4 Ιουλίου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 20, ό.π., 344.

⁸¹ «Χρονικό της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (Από 1-30 Ιούλη 1949)», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 589.

Πυρσόγιαννης και κατέστρεψαν αμυντικά έργα των Κομμουνιστών.⁸² Στις 9-10 Ιούλη οι Κυβερνητικές δυνάμεις κατέστρεψαν «εγκαταστάσεις και έργα εκστρατείας των Κομμουνιστών» στον Άγιο Χαράλαμπο Πυρσόγιαννης.⁸³ Στις 23 του Ιούλη οι αντάρτες «τσάκισαν» απόπειρα του Κυβερνητικού Στρατού «να κινηθεί προς τον Άγιο Χριστόφορο Πυρσόγιαννης. Απώλειες του Κυβερνητικού Στρατού 27 νεκροί στο πεδίο της μάχης και πάνω από 120 τραυματίες. Κυριεύτηκαν πολλά λάφυρα».⁸⁴ Στις 28 Ιουλίου Κυβερνητικός και Δημοκρατικός Στρατός συγκρούστηκαν στην Πηγαδίτσα της Ζέρμας και στη Γκουστερίτσα, τοποθεσία εκτεινόμενη ανάμεσα Ζέρμας και Λυκόρραχης. Η σύγκρουση έκλινε υπέρ του Δημοκρατικού Στρατού και ο Κυβερνητικός Στρατός είχε απώλειες 27 νεκρούς και 45 τραυματίες του Κυβερνητικού Στρατού.⁸⁵

Ελάχιστα στοιχεία για τον άμαχο πληθυσμό των Μαστοροχωρίων κατά τη διάρκεια του 1949 υπάρχουν, διότι όπως προαναφέρθηκε τα Μαστοροχώρια κατά το 1949 ήταν στην πλειοψηφία τους εκκενωμένα. Οι λίγοι που είχαν μείνει στα χωριά τους αυτήν την περίοδο δυσκόλευαν τη ζωή του Δημοκρατικού Στρατού. Στο Ασημοχώρι για παράδειγμα είχαν μείνει μερικοί γέροι και γριές. Αυτοί, κατέδωσαν τους αντάρτες το Φεβρουάριο του 1949 που κατέβαιναν τις νύχτες κρυφά και έπαιρναν κρασί από τα υπόγεια των σπιτιών στο Κυβερνητικό τάγμα που ήταν δυτικά του Ασημοχωρίου και το τάγμα παγίδευσε με χειροβομβίδες αυτά τα σπίτια. Οι αντάρτες γλίτωσαν παρ' ολίγον.⁸⁶ Στην Καστάνιανη, επίσης, που είχαν μείνει λίγες οικογένειες, δεν διέκριντο ευνοϊκά προς τους αντάρτες. Αυτές διατηρούσαν επαφή με την Κυβερνητική Ταξιαρχία στην Πυρσόγιαννη και ενημέρωναν για τις κινήσεις των ανταρτών.⁸⁷ Παρά του ότι τα Μαστοροχώρια ήταν εκκενωμένα η επιστράτευση των Μαστοροχωριτών από το Δημοκρατικό Στρατό συνεχίστηκε στην Αλβανία. Ένας άγνωστος αριθμός από τον διαμένοντα πληθυσμό στην Αλβανία επιστρατεύθηκε το πρώτο τρίμηνο του 1949 και ήρθε να πολεμήσει στο Γράμμο-Βίτσι.

⁸² «Εβδομαδιαία Έκθεση Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 22 (27 Ιουνίου – 4 Ιουλίου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 20, ό.π., 345.

⁸³ «Εβδομαδιαία Έκθεση Επιχειρήσεων υπ' αριθ. 23 (4-11 Ιουλίου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 25, ό.π., 378.

⁸⁴ «Χρονικό της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (Από 1-30 Ιούλη 1949)», ό.π., 590.

⁸⁵ «Χρονικό της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (Από 1-30 Ιούλη 1949)», ό.π., 591.

⁸⁶ Κώστας Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*, Β', Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 2003, 976.

⁸⁷ Κώστας Παλαιολόγου, ό.π..

Ελάχιστα στοιχεία επίσης είναι γνωστά για το μάχιμο πληθυσμό των Μαστοροχωρίων κατά τη διάρκεια του 1949. Το μόνο που είναι πλέον γνωστό για τον καθένα είναι ο τόπος που φονεύθηκε. Αξιομνημόνευτη όμως είναι η δράση του βίαια επιστρατευθέντα Χρήστου Καρανίκα από τη Λυκόρραχη. Αυτός δραπέτευσε από το 2^ο τάγμα της 103 Ταξιαρχίας που βρισκόταν την 14^η Απριλίου του 1949 στις περιοχές Καπαλισκέτο-Δροσοπηγή στο Βίτσι και παραδόθηκε σε τμήματα της II Μεραρχίας του Κυβερνητικού Στρατού. Με την παράδοσή του έδωσε πληροφορίες στο Στρατό για τις θέσεις, τις κινήσεις, και τις προθέσεις των ανταρτών. Ακολούθησαν συγκρούσεις στις περιοχές Βεύης-Αμυνταίου-Ράδοσι με ταυτόχρονη αεροπορική επιδρομή της Κυβερνητικής Αεροπορίας και η 103 Ταξιαρχία των ανταρτών συντρίφτηκε.⁸⁸ Αιτίες της λιποταξίας του Χρήστου Καρανίκα, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, ήταν η βίαια επιστράτευσή του, οι εκτελέσεις που έκαναν οι αντάρτες τέλη 1947-αρχές 1948, αλλά και ο ξυλοδαρμός του από το διμοιρίτη.⁸⁹

6.4 Το τέλος του Εμφυλίου και η έναρξη της παραποίησης

Την 9^η Ιουνίου του 1949 κοινοποιήθηκε στις στρατιωτικές δυνάμεις σχέδιο το οποίο το κατάρτισαν ο Παπάγος και οι Αμερικανοί Βαν Φλητ και Τζέκινς, και που αφορούσε την εκδίωξη των ανταρτών από το Βίτσι και το Γράμμο. Αυτό προέβλεπε σε πρώτη φάση μία παραπλανητική επίθεση στις αρχές Αυγούστου στο Βόρειο Γράμμο, ούτως ώστε οι αντάρτες να μεταφέρουν δυνάμεις από το Βίτσι στο Γράμμο και το Βίτσι να μείνει ανυπεράσπιστο, σε δεύτερη φάση (δεύτερο δεκαήμερο του Αυγούστου) εκκαθαριστική επιχείρηση στο Βίτσι, και σε τρίτη φάση μεταφορά των δυνάμεων από το Βίτσι στο Γράμμο και οριστική κατάληψη του Γράμμου.⁹⁰

⁸⁸ «Εκθεσις Επιχειρήσεως Βεύης-Αμυνταίου-Ράδοσι (16/4/1949 μέχρι 19/4/1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 16^{ος}, αρ. εγγ. 36, ό.π., 247.

⁸⁹ Για τις αιτίες λιποταξίας του Χρήστου Καρανίκα υπάρχει η μαρτυρία του ίδιου. Προφορική μαρτυρία Χ. Κ., κασέτα 107, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Ενώ για τη βάνουση συμπεριφορά ως παράγοντα λιποταξιών στα τμήματα του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας βλέπε «Συμπεράσματα για τις λιποταξίες στα τμήματα του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1948), Α', ό.π., 209-212. Ανάμεσα στις αιτίες των λιποταξιών ο αρθρογράφος αναφέρει 1) Την αδύνατη πολιτική και διαπαιδαγωγική δουλειά των διοικήσεων στα τμήματα 2) Την αμελέτητη χρησιμοποίηση των νεοεπιστρατευμένων 3) Τις διοικητικές και στρατιωτικές αδυναμίες του Δημοκρατικού Στρατού που είχαν συνέπειες επάνω στους μαχητές 4) Τη βάνουση συμπεριφορά των διοικητών 5) Την αστοργία προς τους μαχητές και την έντονη διαφορά στον τρόπο ζωής στελεχών και μαχητών 6) Την έκφυλη ζωή ελάχιστων στελεχών 7) Την έλλειψη επαγρύπνησης εκ μέρους των στελεχών.

⁹⁰ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *Γράμμος*, Αθήναι 1970, 48.

Όταν έλαβε χώρα η παραπλανητική ενέργεια του Στρατού στο Βόρειο Γράμμο η διάταξη των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού στα Μαστοροχώρια είχε ως εξής: Η 107 Ταξιαρχία υπό τον Βελισσάρη⁹¹ στο Στενό. Το 538 υπό τον Τ. Λαδιά στη Μετσοράβιανη. Το Τάγμα Λάμπρου είχε παραταχθεί στην περιοχή Πέτρα Μούκα, του Αμανατιάδη στην περιοχή Οξυάς – Θεοτόκου, του Καμίτση στην Κάτω Αρένα, και του Παρλαπάνου στο Μπουχέτσι Ζέρμας. Η Διλοχία του Παπαδοπούλου στην Πέτρα Μούκα – Λυκόρραχη. Το συγκρότημα του Παλαιολόγου στην περιοχή Ζέρμας. Το 2^ο Τάγμα υπό άγνωστον και η Σχολή ομαδαρχών στο Ταμπούρι. Το Τάγμα Θέσεως Χρυσοστόμου εις την Επάνω Αρένα Λυκόρραχης. Στην πρώτη γραμμή επίσης του Νοτιοδυτικού Γράμμου παρατάχθηκαν Λόχοι θέσεων καθώς και ο Σταθμός Διοικήσεως της VIII Μεραρχίας υπό τον Φωκά σε διάφορες τοποθεσίες μη επακριβώς εξακριβωμένες. Τέλος στη δεύτερη γραμμή του Νοτιοδυτικού Γράμμου σε τοποθεσίες επίσης μη επακριβώς εξακριβωμένες είχαν παραταχθεί η 108 Ταξιαρχία του Ζάρα, η 648 του Νώντα, η 585 του Σκοτίδα και η 725 του Ζώη.⁹²

Σύμφωνα με τον προηγηθέντα σχεδιασμό το βάρος των επιχειρήσεων σε αυτή την παραπλανητική ενέργεια θα ρίχνονταν στο Β. Γράμμο, και ιδιαίτερα στην κατάληψη του Τσάρνο που αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη του Βόρειου Γράμμου, αλλά θα ασκούνταν πίεση και σε όλο το μέτωπο του Νοτίου Γράμμου, με ιδιαίτερη όμως ένταση στη Ζέρμα, Σουμουλάζαρη της Λυκόρραχης, Προφήτη Ηλία του Κάμενικ, υψώματος.⁹³ Οι επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα στα Μαστοροχώρια στα πλαίσια αυτής της ενέργειας είναι οι εξής: Στις 5 του Αυγούστου κατελήφθη το Ταμπούρι από τον Κυβερνητικό Στρατό, το οποίο θα αποτελούσε σπουδαία «βάση εξορμήσεως» στην τελευταία φάση της επιχείρησης «Πυρσός» για την κατάληψη του Γράμμου. Έγιναν επίσης καθ' όλη τη διάρκεια της παραπλανητικής επιχείρησης επανειλημμένα «ισχυράς μορφής εγχειρήματα» από τις Ταξιαρχίες 75 και 76 του Κυβερνητικού Στρατού εναντίον οχυρωμένων θέσεων του Δημοκρατικού Στρατού

⁹¹ Η αρχειακή πηγή δεν αναφέρει τα μικρά ονόματα των διοικητών.

⁹² Το Τάγμα Σουμάδη είχε παραταχθεί στο Κάμενικ το οποίο κείται στο Νοτιοδυτικό Γράμμο, αλλά δεν ανήκει στα Μαστοροχώρια. Στις θέσεις Μ. 972108, Μ. 999124, Μ. 189109 του Νοτιοδυτικού Γράμμου, που δεν εξακριβώθηκε σε ποιες τοποθεσίες αντιστοιχούσαν, είχαν παραταχθεί Λόχοι θέσεων δύναμης 150 ανδρών. Επίσης στη θέση Ν. 145155 ο Σ. Δ. της VIII Μεραρχίας υπό τον Φωκά. Στη δεύτερη γραμμή στη θέση Ν. 0 35185 είχε παραταχθεί ο Σ.Δ. της Ταξιαρχίας του Ζάρα και το 648 Τάγμα του Νώντα. Στη θέση Ν. 045195 είχε παραταχθεί το 585 Τάγμα του Σκοτίδα. Βλέπε «Εκθεσιν Επιχειρήσεων 'Πυρσός' (Από 2ας μέχρι 30^{ης} Αυγούστου 1949)», ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949), τ. 14, αρ. εγγ. 35, ό.π., 414 -15.

⁹³ Βλέπε: 1) Θρασύβουλος Τσακαλώτος, ό.π., 50 2) Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945 - 1949*, Αθήναι 1956, 60.

στη Ζέρμα, στον Προφήτη Ηλία της Οξυάς, στην Πυρσόγιαννη και στον Άγιο Χριστόφορο της Πυρσόγιαννης.⁹⁴ Στον Άγιο Χριστόφορο Πυρσόγιαννης, που ήταν ένα από τα πιο ισχυρά οχυρά του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή, ο Κυβερνητικός Στρατός εξαπέλυσε 14 επιθέσεις χωρίς επιτυχία.⁹⁵ Εν γένει οι επιθέσεις του Κυβερνητικού Στρατού αυτής της περιόδου δεν είχαν επιτυχία και δικαιολογημένα καυχιούνταν για τις νίκες τους οι αντάρτες. Αν και, τα επαναλαμβανόμενα αυτά «εγχειρήματα» του Κυβερνητικού Στρατού ήταν αποτυχημένα και προκάλεσαν πολλές απώλειες σε αυτόν, εντούτοις πέτυχαν να παραπλανήσουν το Δημοκρατικό Στρατό και να τον παρασύρουν ώστε να μεταφέρει δυνάμεις από το Βίτσι στο Γράμμο, που ήταν και ο επιδιωκόμενος στόχος του. Έτσι ο Κυβερνητικός Στρατός πέτυχε να εκπορθήσει το Βίτσι και να τρέψει, εν μέρει, σε άτακτη φυγή τους αντάρτες. Μετά από τη συντριβή του Δημοκρατικού Στρατού στο Βίτσι, το Γενικό Αρχηγείο του υπό τους Γούσια και Μπαρτζώτα μεταφέρεται και πάλι στο Γράμμο όπου και διαδραματίστηκε το κύκνειο άσμα του Εμφυλίου πολέμου.

Στις 15 Αυγούστου άρχισε η μεταφορά Κυβερνητικών δυνάμεων από το Βίτσι στο Γράμμο όπου 24 με 30 του ιδίου μηνός Κυβερνητικός και Δημοκρατικός Στρατός αποδύθηκαν στον τελευταίο τους αγώνα. Οι επιχειρήσεις άρχισαν από το Βόρειο Γράμμο και συγκεκριμένα από το Τσάρνο. Η τολμηρή διείσδυση κατά μήκος των συνόρων από τη ΙΧ Μεραρχία του Κυβερνητικού Στρατού, που ήταν ένας «υπερκερωτικός ελιγμός», καθώς και η κατάληψη του Τσάρνο, στο οποίο οι αντάρτες είχαν διαθέσει τον «όγκο του πυροβολικού» και τις εφεδρείες τους στις 24 και 25 Αυγούστου, ήταν επιτυχίες που «επεδίκασαν την τύχη του Γράμμου», ο οποίος εντός ολίγων ημερών πέρασε στα χέρια της Κυβέρνησης.⁹⁶ Σε αυτή την τελευταία αναμέτρηση και οι δύο αντίπαλοι έδωσαν τον καλύτερό τους εαυτό. Εντυπωσιακή υπήρξε σε ορισμένες περιπτώσεις η αντίσταση του Δημοκρατικού Στρατού παρά το γεγονός ότι οι μαχητές του διακατέχονταν από πνεύμα ηττοπάθειας, όταν πέρασαν από το Βίτσι στο Γράμμο, σύμφωνα με με όσα γράφει ο Βασίλης Μπαρτζιώτας, και πιθανότατα αντιλαμβάνονταν πως το τέλος τους ήταν κοντά.

⁹⁴ Βλέπε «Έκθεσιν επιχειρήσεων 'Πυρσός' από 2-30 Αυγούστου 1949», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 14, αρ. εγγ. 35, ό.π., 414 – 423.

⁹⁵ Δημήτρης Βελισσάρης, «1806, Αη – Λια, Κάμενικ, Άγιος Χριστόφορος Πυρσόγιαννης», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1949), Β', ό.π., 629.

⁹⁶ Βλέπε Θρασύβουλος Τσακαλώτος, ό.π., 63 και Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, ό.π., 629.

Ο αγώνας του Κυβερνητικού Στρατού εναντίον του Δημοκρατικού στα Μαστοροχώρια άρχισε τη νύχτα της 24^{ης} προς την 25^η Αυγούστου, οπότε 3 Λόχοι του 627 Τάγματος Πεζικού ενήργησαν επίθεση κατά του Αγίου Χριστόφορου Πυρσόγιαννης και ένας λόχος του 628 Τάγματος Πεζικού προς την Παναγιά Πυρσόγιαννης. Οι κυβερνητικές δυνάμεις απωθήθηκαν από τον Άγιο Χριστόφορο, αλλά πέτυχαν να καταλάβουν στην Πυρσόγιαννη τη γραμμή «Άγιοι Απόστολοι – Άγιος Αθανάσιος – 400 μ. νότια της Παναγιάς». Η μάχη στον Άγιο Χριστόφορο συνεχίστηκε και στις 26 του μηνός και οι αντάρτες έδωσαν σε αυτήν τον καλύτερο εαυτό τους. Ο Κυβερνητικός Στρατός έριξε στους αντάρτες πάνω από 10.000 βλήματα πυρ/κού, αλλά δεν μπόρεσε να τους εκδιώξει από τα οχυρά τους. Οι αντάρτες πιστοί στο σύνθημα «ο Άγιος Χριστόφορος σε καμιά περίπτωση δεν θα πέσει στα χέρια του εχθρού», πολεμούσαν όπως πρέπει να πολεμάει ένας Στρατός που πιστεύει στο λόγο της ύπαρξής του και σέβεται τον εαυτό του: αγνοώντας το αποτέλεσμα και «εξυψώνοντας τον αγώνα τον καλό». Οι απώλειες του Κυβερνητικού Στρατού στη μάχη αυτή ήταν πάνω από 180 νεκροί και τραυματίες.⁹⁷ Οι κομμουνιστές και οι κομμουνίστριες του Αγίου Χριστόφορου κράτησαν με αυτόν τον τρόπο την υπόσχεση που είχαν δώσει στην κομματική τους συνέλευση πριν από τη μάχη του Δυτικού Γράμμου τον Αύγουστο. «...Υποσχόμαστε πως θα πολεμήσουμε έτσι όπως ξέρουν να πολεμούν οι λεβέντες του Δ.Σ. Θα τσακίσουμε τον εχθρό, θα τον θάψουμε στις πλαγιές του Αγίου Χριστόφορου...».⁹⁸ Ισχυρή αντίσταση προέβαλε επίσης ο Δημοκρατικός Στρατός την 26^η σε επιθέσεις της Ταξιαρχίας 75 στην περιοχή της Θεοτόκου και σε επιθέσεις της 76 Ταξιαρχίας στο Ανώνυμο της Ζέρμας.

Στις 28 Αυγούστου όμως άρχισε η νικηφόρα πορεία του Κυβερνητικού Στρατού και στον κυρίως Γράμμο. Η ΙΙΙ Μεραρχία Καταδρομών κατέλαβε αυτή τη μέρα το Σκίρτση, την Κιάφα, το υψηλότερο σημείο του Γράμμου, το 2520, το Σταυρό της Αετομηλίτσας, το Λιόκου και το Κουκούλι. Από τη ΧV Μεραρχία κατελήφθη ο Καμπίτσιος, η Επάνω Αρένα, το Πάτωμα της Λυκόρραχης, τα Τσούμια της Αετομηλίτσας.

Στις 29 Αυγούστου κατελήφθη η Μπάρα, το Πληκάτι, η Ορλα, ο Λαιμός, το Πτέτσιο, η Θεοτόκος και ο Προφήτη Ηλίας της Οξυάς.

⁹⁷ Δημήτρης Βελισσάρης, ό.π..

⁹⁸ Σταμάτης Γιαννακόπουλος, «Η κομματική – πολιτική δουλειά στις μάχες του Δυτικού Γράμμου», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1949), Β', ό.π., 639.

Στις 30 Αυγούστου κατελήφθη ο Άγιος Δημήτριος Πυρσόγιαννης και το Γκόλιο, Καρδάρι και Στενό.⁹⁹ Αυτή ήταν ουσιαστικά η τελευταία μέρα του Εμφυλίου. Για την επίτευξη αυτού του αποτελέσματος ο Κυβερνητικός Στρατός είχε χρησιμοποιήσει δυνάμεις του Πεζικού, της Αεροπορίας, των Καταδρομών και όλα τα πολεμικά μέσα που διέθετε. Στις 31 Αυγούστου τα υπολείμματα του Δημοκρατικού Στρατού είχαν περάσει στην Αλβανία και οι δυνάμεις του Κυβερνητικού Στρατού άρχισαν την εξερεύνηση του Γράμμου. Ο πόλεμος ανάμεσα στους «μίσθαρνους των Σλαύων» και τους «μισθοφόρους του Τρούμαν» είχε τελειώσει.¹⁰⁰ Στις 2 Σεπτεμβρίου έγινε η «υποδοχή» των νικητών του Γράμμου στα Γιάννενα..¹⁰¹

Η επόμενη μέρα μετά από αυτόν τον εμφύλιο αλληλοσπαραγμό θα έφερνε την ηττημένη παράταξη σε δυσχερέστατη θέση. Η πρώτη συνέπεια της ήττας ήταν η υπερβολή και η διαστρέβλωση της πραγματικότητας, που ξεκίνησε από το Στρατό και αφορούσε πρώτιστα την περιοχή της Ηπείρου και ιδιαίτερα των Μαστοροχωρίων, που απετέλεσαν το ορμητήριο του Δημοκρατικού Στρατού για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ένα παράδειγμα τέτοιας παραπληροφόρησης για την περιοχή Μαστοροχωρίων είναι τα στοιχεία που δόθηκαν από το Γραφείο Τύπου του Α΄ Σώματος Στρατού για την οικιστική κατάσταση των Μαστοροχωρίων την επομένη του Εμφυλίου. Η ανακοίνωση που δόθηκε για την οικιστική κατάσταση της Λυκόρραχης, έδρας του Γενικού Αρχηγείου το 1947 και μεγάλο μέρος του 1948, ήταν η εξής: «ΛΥΚΟΡΡΑΧΗ: 84 σπίτια – 84 δουλευτάρικα αντρόγυνα με τα παιδιά τους και το βιός τους. Δουλευαν όλοι σκληρά, μέρα και νύχτα, για να ζήσουν. Και τώρα; Τώρα και τα 84, σαν έρθει η στιγμή να γυρίσουν οι κάτοικοι στο χωριό τους, δεν θα μπορέσουν να τα βρουν. Ο κομμουνιστικός τυφώνας τα εξάλειψε απ' το πρόσωπο της γης. Κι αν τα βρουν κάποτε, θα κλάψουν με μαύρο δάκρυ στα συντρίμια τους, και

⁹⁹ Για τις τελευταίες αυτές μάχες του κυρίως Γράμμου βλέπε: Έκθεσις επιχειρήσεων 'Πυρσός' από 2-30 Αυγούστου 1949», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 14, αρ. εγγ. 35, ό.π., 423 – 444, «Επιχείρησις Πυρσός Γ' Γράμμου από 24.8.49 μέχρι 29.8.49», ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 5, ό.π., 157-160, 3) «Έκθεσις Επιχειρήσεων 'Πυρσός' Γ'», *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 15, αρ. εγγ. 2, ό.π., 59, Γενικόν Επιτελείον Στρατού, *Οι μάχες του Βίτσι και του Γράμμου 1949 - Με το συνθηματικόν Επιχείρησις 'Πυρσός': Έκθεσις συνταχθείσα βάσει επισήμων στοιχείων Γ.Ε.Σ.*, Αθήνα (Ελεύθερη Σκέψη) 1993, 179-198.

¹⁰⁰ Μήτσος Βλαντάς, «Ο ελιγμός στο Γράμμο», *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', ό.π., 362.

¹⁰¹ «Ο Ηπειρωτικός λαός υπεδέχθη χθες τους νικητάς του Γράμμου και τας τιμημένας σημαίας των – Ιεραί στιγμαί εκτάκτου συγκινήσεως και εθνικής εξάρσεως», εφ. *Κήρυξ*, αρ. φ. 9020, 3 Σεπτεμβρίου 1949. Βλέπε επίσης το άρθρο «Ο λαός των Ιωαννίνων υπεδέχθη χθες τον νικητήν του Γράμμου Στρατηγόν Τσακαλώτον και απέτισε φόρον τιμής και ευγνωμοσύνης προς τους ηρωικούς μαχητάς της θρυλικής και Ηπειρωτικής Μεραρχίας – Η μεγαλειώδης υποδοχή των νικητών – Αι εκδηλώσεις του πλήθους – Η προσφώνησις του κ. Δημάρχου – Ο μεγαλειώδης λόγος του Στρατηγού Νικητού – Η παρέλασις των Σημαιών» στην εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1313, 3 Σεπτεμβρίου 1949.

στη θέση του χωριού θα στήσουν μια πινακίδα, που θα γράφη: 'Εδώ ήταν κάποτε το χωριό Λυκόρραχη. Από δω πέρασαν οι συμμορίτες του Ζαχαριάδη'! Και θα παν αλλού να ξαναχτίσουν το χωριό τους». ¹⁰² Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι φθορές είχαν υποστεί πολλά σπίτια των Μαστοροχωρίων από το Πυροβολικό, αλλά σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε κάποιος να μιλήσει για ολοσχερή και εκ θεμελίων καταστροφή ολόκληρων χωριών.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

---

¹⁰² Βλέπε Α' Σώμα Στρατού, Γραφείον Τύπου, *Οι θυσίες της Ηπείρου*, Αθήνα 1949 (Ανατύπωση από την Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα χ.χ.). Το Γραφείο Τύπου του Α' Σώματος Στρατού ανακοίνωνε και άλλες υπερβολές σχετικά με την οικιστική κατάσταση των Μαστοροχωρίων. Τα στοιχεία που έδινε για μερικά άλλα Μαστοροχώρια είναι τα εξής:

«ΑΣΗΜΟΧΩΡΙ Ή ΛΕΣΚΑΤΣΙ: Απ' τα 60 σπίτια κατέστρεψαν τα 43.

ΒΟΥΡΜΠΙΑΝΗ: Απ' τα 150 σπίτια, φτιαγμένα με κόπους και στερήσεις, για να στεγάσουν 150 οικογένειες, η θύελλα του κομμουνιστοσυμμοριτισμού σάρωσε τα 120 απ' τα θεμέλια. Απ' τα υπόλοιπα 30 κάτι έμεινε, που να δείχνει ότι κάποτε ήταν σπίτια.

ΛΥΚΟΡΡΑΧΗ: [...]

ΠΥΡΣΟΓΙΑΝΝΗ: 280 σπίτια. Οι «Λαϊκοδημοκράτες» σωτήρες της Ελλάδας δεν άφησαν όρθιο ΟΥΤΕ ΕΝΑ για σημάδι.

ΠΛΗΚΑΤΙ: 78 σπίτια. Η «αναγεννητική» προσπάθεια του Κομμουνισμού τα εξαφάνισε ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΑ».

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 7:

Τα Μαστορογώρια της Μετεμφυλιακής περιόδου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

7.1 Ο Επαναπατρισμός

Οι πρώτοι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων που επέστρεψαν στον τόπο τους μετά το πέρας του Εμφυλίου ήταν εκείνοι οι οποίοι είχαν καταφύγει στην Κόνιτσα ως πρόσφυγες. Μέχρι τις 30 Δεκεμβρίου του 1949 είχε γίνει ο επαναπατρισμός, όλων των Μαστοροχωριτών που είχαν καταφύγει στην Κόνιτσα, πλην των Ζερματινών και των Λυκορραχιτών, που έφθασαν στα τέλη Μαΐου του 1950, καθώς ο επαναπατρισμός τους είχε καθυστερήσει λόγω οικιστικών και συγκοινωνιακών προβλημάτων.¹ Ο αριθμός τους δεν είναι γνωστός, είναι όμως εικάσιμος από τα αποτελέσματα της δημογραφικής απογραφής του 1951. Από τον αριθμό των 7.117 του πραγματικού πληθυσμού των Μαστοροχωρίων τον Οκτώβρη του 1940 κατοικούσαν στα Μαστοροχώρια τον Απρίλιο του 1951 μόνο 3.307 κάτοικοι. Οι υπόλοιποι ή είχαν σκοτωθεί την περίοδο του Εμφυλίου ή είχαν μεταφερθεί στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.² Αυτός ο δημογραφικός μαρasmus πρέπει να είχε τρομακτικές συνέπειες στον εναπομείναντα πληθυσμό.³

Δεν υπήρχε σπίτι που δεν είχε πρόσφυγα. Άλλες οικογένειες είχαν μείνει χωρίς παιδιά, άλλες χωρίς τους ηλικιωμένους γονιούς, πολλές γυναίκες χωρίς άνδρα, και πολλοί άνδρες χωρίς σύζυγο. Στη Λυκορραχη των περισσότερων στρατιωτών οι σύζυγοι είχαν περάσει στις Ανατολικές χώρες και πολλοί ήταν εκείνοι που διασκέδαζαν τον πόνο τους πίνοντας ούζο στο καφενείο.⁴

¹ Για τον επαναπατρισμό των περισσότερων Μαστοροχωριτών από την Κόνιτσα μέχρι τέλη του 1949 βλέπε «Εκθεσις περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1949», Αγρονομείο Κονίτσης, Βιβλίον Πεπραγμένων της Υπηρεσίας ετών 1945-1949). Για τον επαναπατρισμό των Λυκορραχιτών και των Ζερματινών μέχρι τέλη Μαΐου 1950 βλέπε «Εκθεσιν περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1950», ό.π..

² 1) Ε.Σ.Υ.Ε., Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1950 και 2) Ε.Σ.Υ.Ε., Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7^{ης} Απριλίου 1951, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1955.

³ Η εικόνα της Λυκορραχης εκείνων των ημερών, όπως διασώθηκε στη μνήμη ενός μαθητή της δευτέρας τάξης του Γυμνασίου, φανερώνει το τραύμα που άφησε στις ψυχές όλων η πληθυσμιακή απίσχναση των Μαστοροχωρίων: «Το χωριό... τι να δεις τώρα; Τα μόνα παιδιά που είχαν έρθει... Όλοι αυτοί που ήταν στρατιώτες... λίγοι ήταν στο χωριό. Όλες οι άλλες οικογένειες μέσα όλες (στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού δηλαδή). Ακούς τότε το βράδυ ιδίως να γαυγίζουν... είχαν φύγει, είχαν πάρει τα πρόβατα όλοι, και είχαν μείνει πολλά σκυλιά. Τα κοπαδόσκυλα είχαν μείνει μόνα τους εδώ πέρα. Κι αυτά γαυγίζαν τη νύχτα, γουριούνταν. Είχαν φύγει όλα να πούμε, κι έμειναν μόνα τους. Και ερημιά. Να σου φαίνεται το χωριό έρημο. Ήταν τρομερό! Τρομερό. Το θυμούμαι σαν τώρα. Να γουριούνται τη νύχτα τα σκυλιά και τα σπίτια έρημα!» (Προφορική μαρτυρία Αθανασίου Θ. Φασούλη).

⁴ Η εικόνα των εργένηδων που μεθοκοπούν ορισμένα βράδια έμεινε σε ένα παιδί της εποχής εκείνης και την αφηγήθηκε ως εξής: «Ε, όλοι αυτοί που ήταν εργένηδες [...] συγκεντρώνονταν κάπου κάπου επάνω στο καφενείο του Γιώργου Παππά που έφερνε μόνος και το ούζο από κάτω - ούτε τσίπουρα υπήρχαν ούτε τίποτε - και πίναμε ας πούμε, και λέγαμε: - Α, μεθύσανε οι εργένηδες απόψε. Τ'ς λέγαμε

Πλήρης επαναφορά του πληθυσμού των Μαστοροχωρίων στα προπολεμικά επίπεδα δεν έγινε ποτέ. Μικρές ανακατατάξεις στην πληθυσμιακή τους κατάσταση επέφεραν οι κατά καιρούς επαναπατρισμοί μικρών ομάδων από τις χώρες του Ανατολικού συνασπισμού.

Οι πρώτοι Μαστοροχωρίτες που επαναπατρίστηκαν ανήκαν σε μια ομάδα προσφύγων από την Ουγγαρία. Αυτοί παραδόθηκαν από την Ουγγρική Κυβέρνηση στον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό στα σύνορα Ουγγαρίας-Αυστρίας, από εκεί πέρασαν στη Βενετία, στη συνέχεια επιβιβάστηκαν στο ατμόπλοιο «Μιαούλης» και αποβιβάστηκαν στην Ηγουμενίτσα. Η αποβίβαση έγινε στις 23 Φεβρουαρίου του 1954. Μετά από δύο ημέρες, στις 25 Φεβρουαρίου, έφθασε και δεύτερη αποστολή προσφύγων από την Ουγγαρία με το ατμόπλοιο «Αιγαίο».⁵ Ο γιαννιώτικος Τύπος της εποχής δίνει άφθονες πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο υποδέχθηκαν τους πρόσφυγες στην Ηγουμενίτσα οι απλοί πολίτες και οι κρατικές Αρχές. Πλήθος ανθρώπων είχε συρρεύσει στην προκυμαία και περίμενε την αποβίβασή τους κάτω από τους ήχους της μουσικής που «επαιάνιζε». Οι καμπάνες των εκκλησιών χτυπούσαν. Το σύνολο, σχεδόν των αρχόντων της Ηπείρου είχε παραταχθεί να τους καλωσορίσει. «Υπό βροχή» τους υποδέχτηκαν: ο υφυπουργός στρατιωτικών Δημάρατος, ο οποίος είλκε την καταγωγή από τη Βούρμπιανη των Μαστοροχωρίων, ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου, ο Μητροπολίτης Παραμυθιάς, ο Νομάρχης Θεσπρωτίας, ο ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής, Ηπειρώτες Βουλευτές, οι Δήμαρχοι των τότε τριών Θεσπρωτικών Δήμων και άλλοι επίσημοι. Η παλλινόστηση των πρώτων προσφύγων ήταν μια ευκαιρία πρώτης τάξεως για την κεντρική και την τοπική εξουσία να εκφράσει τη δυσπιστία της στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και να εξάρει τα αγαθά των Δυτικών καθεστώτων. Σε αυτό το πνεύμα κινούμενος ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου Τσιτσάρας, αφού χαιρέτησε τους πρόσφυγες, τους είπε: «Γνωρίζομεν καλώς τι σας έλεγαν δια την Ελλάδα. Τώρα θα γνωρίσετε την αλήθειαν και η πίστις σας προς την Ελλάδα θα εδραιωθή έτι περισσότερο». Αντίστοιχα ο Μητροπολίτης Δωρόθεος, μετά τη δέηση που έκανε γι αυτούς, τους καλωσόρισε και

εργένηδες. Έτσι τους ονομάζαν τότες που δεν είχαν τις γυναίκες τους. Προφορική μαρτυρία Δ. Φ., κασέτα 160, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵ Δεν είναι γνωστό αν υπήρχαν σε αυτήν την αποστολή Μαστοροχωρίτες. Ο αριθμός των παλινοστυησάντων Μαστοροχωριτών το Φεβρουάριο του 1954 δεν αναφέρεται πουθενά. Είναι γνωστός μόνο ο αριθμός των Χιοναδιτών που ανέρχονταν στους 20. Βλ. Κοινότης Χιονιάδων Κονίτσης, Χιονιάδες 16 Δεκεμβρίου 1954, «Ονομαστική Κατάστασις εμφανίσιμα τους επαναπατρισθέντας ομήρους κατοίκους Κοινότητος Χιονιάδων εξ Ουγγαρίας και Ρουμανίας».

τους είπε: «Εφύγατε από το σκότος και την τυραννίαν και ήλθατε εις το φως και την αληθινήν ελευθερίαν».⁶

Οι πανηγυρισμοί εκείνων των ημερών και το ψυχροπολεμικό κλίμα «είχαν αγγίξει τα όρια του γελοίου».⁷ Σε αυτό το πανηγυρικό και ταυτόχρονα ψυχροπολεμικό κλίμα συνέβαλε ο Θωμάς Νότης ή Ζιάρας από το Κεράσοβο με την εξής δήλωσή του στον τύπο: «Με κράτησαν τρία χρόνια φυλακή, γιατί φώναζα να μας αφήσουν να γυρίσομε στην Ελλάδα μας».⁸ Όμως η αλήθεια ήταν διαφορετική, δεδομένου ότι ο Θωμάς Νότης είχε μεν κρατηθεί αλλά για διάπραξη κλοπής.⁹ Το κλίμα της εποχής χαρακτηρίζει η περίπτωση των δύο αγοριών από την Πυρσόγιαννη, Αποστόλη και Κωνσταντίνου Κοντοζήση, 6 και 8 χρονών αντίστοιχα, τα οποία «ερρίφθησαν φοβισμένα εις την αγκάλην του πατρός των Χαραλάμπους Κοντοζήση», επειδή δεν χάρηκαν για τον επαναπατρισμό τους, διότι μέσα σε λίγες ώρες είχαν αντιληφθεί πως «είχαν φύγει από τον Παράδεισο και είχαν έρθει στην κόλαση». Τόσο μεγάλη ήταν η πτώση του βιοτικού τους επιπέδου, όταν ήρθαν στην Πυρσόγιαννη.¹⁰

Όμως, η τιμητική υποδοχή, οι γονυκλισίες στο πάτριο έδαφος των μεγαλύτερων, οι παιανισμοί, οι κωδωνοκρουσίες και τα λογύδρια των επισήμων δεν

⁶ Οι πληροφορίες για τον επαναπατρισμό από την Ουγγαρία προέρχονται από τα ακόλουθα άρθρα: Μιχαήλ Μάνος, «Η επάνοδος των τραγικών θυμάτων του κομμουνιστοσυμμοριτισμού - Οι πρώτοι 468 όμηροι επάτησαν κλαίοντες από συγκίνησιν το ελληνικό χώμα - Συγκλονιστικά σκηναί κατά την στιγμήν της αποβιβάσεώς των εις τον λιμένα της Ηγουμενίτσας - Με ζωηροτάτας εκδηλώσεις χαράς και ικανοποιήσεως ο Θεσπρωτικός λαός υποδέχεται τα αρπαγέντα παιδιά του - Η ενίσχυσις του Κράτους και αι ευλογίαι της Εκκλησίας - Στιγμιότυπα από την υποδοχήν επαναπατριζομένων», *εφ. Εθνικός Αγών*, έτος Θ', αρ. φύλ. 2721, 24 Φεβρουαρίου 1954, «Οι αποδοθέντες όμηροι την Τρίτην αποβιβάζονται εις Ηγουμενίτσαν και Πειραιά», *εφ. Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΚΗ', αρ. φύλ. 6493, 21 Φεβρουαρίου 1954. Για τον επαναπατρισμό από Ουγγαρία επίσης επί πλέον βλέπε Κ. Δάφνης, «Η Ηπειρος υποδέχεται τα επανερχόμενα από βίαιον εκπατρισμόν τέκνα της - Οι απελευθερωθέντες όμηροι φθάνουν σήμερον εις Ηγουμενίτσαν όπου συγγενείς αναμένουν και θα εκτυλιχθούν συγκινητικά σκηναί - Επί τόπου μετέβησαν ο Υφυπουργός κ. Δημάρατος και ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου - Οι επανερχόμενοι αφηγούνται με λυγμούς τας περιπέτειάς των και κάμνουν εκκλήσεις δια την σωτηρίαν και άλλων Ελλήνων που παραμένουν εις το Παραπέτασμα - Πρώτον ανεχώρησεν εκ Βενετίας το 'Μιαούλης' και την Εσπέραν το 'Αιγαίον'», *εφ. Το Βήμα*, έτος Θ', αρ. φύλ. 2689, 23 Φεβρουαρίου 1954, «Με την συγκίνησιν ζωγραφισμένην εις τα πρόσωπά των έφθασαν χθες εις την Βενετίαν οι 1.231 επαναπατριζόμενοι εξ Ουγγαρίας Έλληνες όμηροι - Μία ομάς επιβιβασθείσα του 'Μιαούλης' ανεχώρησε χθες δια την Κέρκυραν - Οι υπόλοιποι επιβιβαζόμενοι του 'Αιγαίον' αναχωρούν σήμερον δια Πειραιά», *εφ. Τα Νέα*, έτος Θ, αρ. φύλ. 2680, 22 Φεβρουαρίου 1954.

⁷ Οι Κερασοβίτες από τα Μαστοροχώρια επινόησαν μία ιστορία για να διακωμωδήσουν όλο αυτό το κλίμα των πανηγυρισμών της Ηγουμενίτσας. Λέγεται λοιπόν από τους Κερασοβίτες ότι, όταν ο συγχωριανός τους Θωμάς Νότης ή Ζιάρας αποβιβάστηκε στην Ηγουμενίτσα, οι Αρχές τον εξέλαβαν για έναν συνονόματό του αγνοούμενο στρατηγό Ζιάρα του Κυβερνητικού Στρατού και του απέδωσαν τις «αρμόζουσες» τιμές. Τιμητικό άγημα δηλαδή παρουσίασε όπλα.

⁸ Βλέπε Μιχαήλ Μάνος, *ό.π.*.

⁹ Προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη ενός αδερφού τού Θ. Ν..

¹⁰ Για τον επαναπατρισμό των δυο παιδιών βλέπε Μιχαήλ Μάνος, *ό.π.*. Η πληροφορία για την απογοήτευση του επαναπατρισμού προέρχεται από προφορική μαρτυρία μη μαγνητοφωνημένη των ίδιων των παιδιών, Αποστόλη και Κωνσταντίνου Κοντοζήση.

ήταν δυνατόν να εξαλείψουν την οδυνηρή πραγματικότητα με την οποία βρέθηκαν αντιμέτωπα τα νέα, κυρίως, παιδιά που ονειρεύονταν ένα καλύτερο μέλλον. Η σκληρή για πολλούς νέους εμπειρία του επαναπατρισμού ανέστρεφε -σε αρκετές περιπτώσεις- το δυσμενές κλίμα που είχε δημιουργηθεί εναντίον των ανταρτών, επειδή είχαν αποσπάσει βίαια από την Ελλάδα πληθυσμούς. Τα 270 Ηπειρωτόπουλα που επέστρεψαν με αυτήν την αποστολή - δεν είναι γνωστό πόσα από αυτά προέρχονταν από τα Μαστοροχώρια - ήταν ικανός αριθμός για να σπείρει εκ νέου το σπόρο της αμφισβήτησης για την ποιότητα ζωής στο εθνικόφρων ελληνικό κράτος.¹¹

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν οι παλιννοστήσαντες της Κόνιτσας μόλις 20 μέρες μετά τον επαναπατρισμό τους είναι γνωστές από την Έκθεση του Επαρχου Κόνιτσας προς τη Γενική Διοίκηση της Ηπείρου η οποία είχε δημοσιευτεί στον τοπικό τύπο, και αναφέρει ότι εξοικονομούσαν τα τρόφιμά τους με δανεισμό από τους συγχωριανούς των. Στερούνταν κλινοσκεπασμάτων και μαγειρικών σκευών. Πολλοί από αυτούς είχαν ανάγκη φαρμάκων που δεν μπορούσαν να προμηθευτούν. Στερούνταν παντελώς γεωργικών εργαλείων, γαλακτοφόρων και αροτριώντων ζώων για να επιδοθούν στη γεωργοκτηνοτροφία. Τα σπίτια των ήταν ερειπωμένα και ετοιμόρροπα και είχαν ανάγκη παροχής στεγαστικών υλικών για την επισκευή τους. Στερούνταν όλοι αστυνομικού Δελτίου ταυτότητας για την έκδοση του οποίου απαιτούνταν το δυσεύρετο για αυτούς ποσό των 100 χιλιάδων δραχμών. Ο Έπαρχος Κονίτσης έκρινε ότι έπρεπε να ληφθούν υπόψη όλες αυτές οι ανάγκες των παλιννοστησάντων και να ενισχυθούν οικονομικά. Έκρινε ακόμη ότι έπρεπε να επιδοτηθούν τα άπορα και ορφανά παιδιά, να εισαχθούν οι νεάνιδες στην Οικοκυρική Σχολή Πυρσόγιαννης, και να φοιτήσουν όλοι οι νέοι κάτω των 16 ετών, έστω κι αν φοίτησαν σε σχολεία της αλλοδαπής, στα ελληνικά σχολεία για να αποκτήσουν «ελληνοχριστιανική ανατροφή».¹²

Δε γνωρίζουμε, πόσα από αυτά που πρότεινε ο Έπαρχος της Κόνιτσας στη Διοίκηση της Ηπείρου υλοποιήθηκαν, ενώ από τις προφορικές μαρτυρίες προκύπτει ότι καλύφθηκαν υποτυπωδώς οι ανάγκες των προσφύγων. Η εφημερίδα *Εθνικός Αγών* είχε επιστήσει την προσοχή της πολιτείας να καλύψει τουλάχιστον τις στοιχειώδεις ανάγκες των επαναπατρισθέντων, διότι «ο караδοκών διαφθορεύς και ο καταχθόνιος

¹¹ Βλέπε «Οι αποδοθέντες όμηροι την Τρίτην αποβιβάζονται εις Ηγουμενίτσαν και Πειραιά», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, ό.π..

¹² «Η Έκθεσις του κ. Αντωνοπούλου - Η κατάσταση των ομήρων εν τη περιοχή Κονίτσης», εφ. *Κήρυξ*, αρ. φύλ. 10411, 16 Μαρτίου 1954.

διαβολεύς», ο κομμουνισμός δηλαδή, ήταν έτοιμος να εκμεταλλευτεί τις καταστάσεις «συκοφαντικώς εις βάρος της πατρίδος». ¹³ Η πολιτεία κάλυψε τις στοιχειώδεις ανάγκες των επαναπατρισθέντων, αν και όπως διακήρυττε θεωρούσε ότι δεν είχε την υποχρέωση για περαιτέρω βοήθεια, δεδομένου ότι οι κομμουνιστές ήταν υπεύθυνοι για τον ξεριζωμό των «ομήρων» και την οικονομική τους εξαχρείωση, για την ερήμωση και τα ερείπια που θα συναντούσαν στα χωριά τους. Ή όπως ο εθνικός Τύπος έγραφε: «Δια αυτά ας καταρώνται αυτούς που τους έσυραν ωσάν τους σκλάβους οι κουρσάροι και τους μετέβαλον από νοικοκυραίους, με τα λίγα ή πολλά αγαθά των, εις τροφίμους θλιβερού κοινοβίου». ¹⁴

Ο επόμενος ομαδικός επαναπατρισμός Μαστοροχωριτών έγινε στις 19 Αυγούστου του 1954, πάλι από τη Ρουμανία, με 528 Ηπειρώτες η πλειονοπία των οποίων ήταν γέροντες και μικρά παιδιά. ¹⁵ Στους επαναπατρισθέντες έγινε και πάλι επίσημη υποδοχή στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, με την παρουσία του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, και άλλων επισήμων κάτω από τους ήχους της μπάντας του Δήμου. ¹⁶ Ακολούθησε και μια δεύτερη υποδοχή, λιγότερο επίσημη, όταν έφθασαν στα Γιάννενα από το Γενικό Διοικητή της Ηπείρου Τσιτσάρα, ενώ ο τοπικός Τύπος δεν παρέλειψε να τονίσει ότι η κατάσταση των επαναπατρισθέντων ήταν χειρότερη «της των προ καιρού αφιχθέντων ομήρων εξ Ουγγαρίας», αλλά και ότι οι πλείστοι εξ αυτών περιέγραψαν «με τα μελανώτερα χρώματα την ζωήν της Ρουμανίας». ¹⁷

Από το 1956 άρχισαν να επαναπατρίζονται κατά ομάδες και από την Αλβανία. Στις 18 Ιουνίου του 1960 έφθασαν 91 άτομα από Αετομηλίτσα, Λυκόρραχη, Ζέρμα, Κάντσικο και μερικά χωριά της Δυτικής Μακεδονίας. Οι δημοσιογράφοι βρήκαν για

¹³ Βλέπε «Ηπειρωτικά – Οι όμηροι», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φύλ. 2729, 5 Μαρτίου 1954: «Και επειδή ο караδοκών διαφθορεύς και ο καταχθόνιος διαβολεύς είναι έτοιμος να εκμεταλλευθή τα πράγματα συκοφαντικώς εις βάρος της πατρίδος μας, οφείλομεν να καταβάλωμεν ως κράτος πάσαν δυνατήν προσπάθειαν προς ριζικήν θεραπείαν της νέας αυτής πληγής, χωρίς εν τω μεταξύ να αφήνωμεν ακαλύπτους τας στοιχειώδεις ανάγκας των».

¹⁴ «Ηπειρωτικά – Οι όμηροι», εφ. *Εθνικός Αγών*, ό.π..

¹⁵ Πόσοι ήταν οι Μαστοροχωριτές που επέβαιναν στα λεωφορεία που μετέφεραν πρόσφυγες στην Κόνιτσα δεν είναι γνωστό. Είναι μόνο γνωστό ότι επαναπατρίστηκαν 17 Χιονιαδίτες. Για τους Χιονιαδίτες που επαναπατρίστηκαν το 1954 βλέπε «Ονομαστικήν Κατάστασιν εμφανίτουσ τους επαναπατρισθέντας ομήρους κατοίκους Κοινότητος Χιονιάδων εξ Ουγγαρίας και Ρουμανίας», ό.π.. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Χιονιαδίτη Στέφανου Μάτσα του Γεωργίου όλοι οι Χιονιαδίτες εκ Ρουμανίας πλην ενός που συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν την κατάσταση επαναπατρίστηκαν μαζί του στις 19 Αυγούστου 1954.

¹⁶ Προφορική μαρτυρία off the record.

¹⁷ Βλέπε τα άρθρα 1) «Οι παλιννοστούντες όμηροι φθάνουν σήμερα εις Θεσσαλονίκην», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φύλ. 6641, 17 Αυγούστου 1954 και 2) «Έφθασαν χθες οι εκ Ρουμανίας όμηροι – Σκηναί δακρύων, χαράς, συγκινήσεων κατά την είσοδόν των εις την πόλιν», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 6644, 20 Αυγούστου 1954.

μια φορά ακόμη την ευκαιρία να επιτεθούν στο κομμουνιστικό μπλοκ και να χλευάσουν τον «παράδεισο» της Αλβανίας. Η εφημερίδα *Ήπειρος* περιέγραψε τους παλιννοστούντες ως «ρακένδυτους και σκελετωμένους από την πείνα και τα βασανιστήρια», και κάποιους από αυτούς ως αλλόφρονες που ξέσχιζαν τα πουκάμισά τους και τα πετούσαν προς τους Αλβανούς των συνόρων φωνάζοντας: «Ζήτω η Ελλάδα. Ζήτω ο ελληνικός Στρατός».¹⁸

Η εικόνα που δίνει ο Τύπος, παρά τις υπερβολές και τις σκοπιμότητες που υπηρετεί, ίσως, να οφείλονται στο γεγονός ότι οι πρώτοι επαναπατρισθέντες από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης να μην ήταν κομμουνιστές ή και κάποιοι από αυτούς να ζωγράφισαν στους δημοσιογράφους με μελανά χρώματα τη ζωή τους στις χώρες αυτές.

Είναι γεγονός πάντως ότι η επιστροφή στα κατεστραμμένα από τον πόλεμο νοικοκυριά τους και η σχεδόν πενιχρή βοήθεια που έλαβαν από το ελληνικό κράτος έκανε πολλούς από αυτούς να σκέφτονται ότι γι αυτούς δεν υπήρχε πατρίδα. Παράλληλα, η σύγκριση των οικονομικών μεγεθών των αντίπαλων χωρών στα πλαίσια του Ψυχρού πολέμου και η υπεροχή της ελληνικής οικονομίας που διατυμπάνιζε η κυβέρνηση άφηνε πολλούς από αυτούς ψυχρά αδιάφορους, τη στιγμή που κέρδιζαν τη ζωή τους δύσκολα.

Οι πρώτοι επαναπατριστές των Μαστοροχωριτών δεν αποτέλεσαν μόνο το έναυσμα για τα δημοσιεύματα περί ένδειας και ανελευθερίας των χωρών του Ανατολικού Συνασπισμού, αλλά έδωσαν την ευκαιρία για την αστυνόμευση και την άσκηση ελέγχου της ιδεολογίας του πληθυσμού. Πολλοί Μαστοροχωρίτες πέρασαν από ανακρίσεις και ρωτήθηκαν πώς ήταν το καθεστώς της χώρας που τους φιλοξενούσε, τι τους ώθησε στον επαναπατρισμό, αν γνώριζαν κάποιον έλληνα που ερχόταν για κατασκοπεία από το ανατολικό μπλοκ και άλλα παρόμοια.¹⁹ Το επόμενο βήμα η συστηματική αστυνόμευση των επαναπατρισθέντων, στους οποίους δεν επιτρεπόταν να εκφράσουν ευνοϊκή κρίση για τις χώρες αυτές. Ενίοτε διάφοροι «δεξιότεχνες» τους εκμαίευαν τις πεποιθήσεις τους και τους οδηγούσαν στο

¹⁸ «Από τον αλβανικών παράδεισον – Η Αλβανία μας παρέδωσεν 91 ομήρους και αιχμαλώτους – Ρακένδυτοι, σκελετωμένοι κλαίουν από χαράν διότι επαναβλέπουν την Ελλάδα μετά 12 έτη», εφ. *Ήπειρος*, αρ. φύλ. 3, 20 Ιουνίου 1960.

¹⁹ Προφορική μαρτυρία του Σ. Ν., κασέτα 111, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

Αστυνομικό Τμήμα,²⁰ ενώ δεν επέτρεπαν στα παιδιά τους να εκστομίζουν λέξεις από τις σλαύικες γλώσσες που είχαν μάθει στις χώρες που τους φιλοξενούσαν.²¹

Κι ενώ προπαγανδιζόταν κατά κόρο «η φτώχεια της Αλβανίας» και γενικότερα όλων των ανατολικών χωρών, το κράτος συνέχισε να παραμένει αδιάφορο για τους μεθοριακούς πληθυσμούς, πολύ δε περισσότερο για τους επαναπατρισθέντες, που βούλιαζαν στην εγκατάλειψη. Όταν η δημοσιογράφος Γιολάντα Τερέντσιο ανέβηκε στην Κόνιτσα, το 1960, άκουσε διαμαρτυρίες από όλη την Επαρχία αλλά ειδικότερα από τα Μαστοροχώρια. Ο τραυματίας από νάρκη στο Γράμμο εθνικόφρονας πρόεδρος της Λυκόρραχης Μιχάλης Φασούλης, είπε στη Γιολάντα Τερέντσιο: «Θα παραιτηθώ! Δεν μπορώ να βλέπω τον κόσμο να ζη στα ερείπια και να είναι όλο γυναίκες χήρες και παιδιά που έχουν έρθει από την ομηρία κι εγώ να είμαι πρόεδρος της Κοινότητας. Τι να την κάνω αυτήν την τιμή; Περιμένουν, λένε, την απόφαση των υπουργών, μα δεν βλέπομε τίποτε κι ο χειμώνας μπόηκε – ακόμα ένας χειμώνας! Τριάντα δραχμές βοήθημα έχουν πάρει από την Πρόνοια μέχρι στιγμής. Η Κοινότης πήρε μια απόφαση και τους μοίρασε 25 οκάδες αλεύρι, 1 οκά αλάτι, 1 οκά λάδι και 1 οκά ρύζι. Είναι γυμνοί, βρήκαν καμένα τα σπίτια τους και μένουν στην ύπαιθρο».²² Ένας άλλος της είπε: «- Δεν μπορεί να κάνη αυτή η μάνα δώδεκα παιδιά και να τα γεννάη στην αυλακιά και κανείς να μη ρωτάη πώς θα μεγαλώσουν αυτά τα παιδιά! [...] Κι όταν πέσουν στον Γράμμο ξέρουν να πουν στη μάνα: Η Ελλάδα σε τιμά! Να τι βλέπει ο ακριτικός πληθυσμός απ' αυτό που λέγεται κράτος!.....»²³ Η έλλειψη κρατικής μέριμνας για την περιοχή ήταν τόσο χτυπητή που γινόταν δυσβάσταχτη ακόμη και για εκείνους που είχαν εναντιωθεί και είχαν πολεμήσει τον κομμουνισμό.

Ο επαναπατρισμός των Μαστοροχωριτών από τις Ανατολικές χώρες ολοκληρώθηκε μετά τη μεταπολίτευση. Κάποιοι από αυτούς αποβίωσαν στην ξένη γη, και άλλοι παραμένουν ακόμη και σήμερα στις χώρες αυτές. Οι παλιννοστήσαντες Μαστοροχωρίτες εγκαταστάθηκαν στην πλειοψηφία τους σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, και ελάχιστοι από αυτούς έχουν ως τόπο μόνιμης διαμονής τα Μαστοροχώρια, αλλά ως τόπο θερινής διαμονής.

²⁰ Προφορική μαρτυρία του Α. Κ., κασέτα 28, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²¹ Προφορική μαρτυρία της Ο. Ν., κασέτα 101, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

²² *Παράπονα και διαμαρτυρίες των ακριτικών χωριών Ηπείρου (Πίνδου – Μουργκάνας – Καλπακίου)*, Αθήναι, Αύγουστος 1960, 29 (Ανάτυπο από τον *Ταχυδρόμο* τχ. 292 (1959) στη Βιβλιοθήκη του «Φίλοι Μουσείου Φασούλη» στο Κεφαλοχώρι Μαστοροχωρίων).

²³ Ο. π.

Πληθυσμός Μαστοροχωρίων 1940 και 1950

Κοινότητες	Πραγματικός πληθυσμός 1940	Πληθυσμός 1950
6. Κοινότης Ασημοχωρίου		
1 Ασημοχώριον, το	241	37
7. Κοινότης Βούρμπιανης		
1 Βούρμπιανη, η	514	640
9. Κοινότης Γοργοποτάμου		
1 Γοργοπόταμος, ο	304	142
14. Κοινότης Ζέρμας		
1 Ζέρμα, η	648	62
17. Κοινότης Καντσίκου		
1. Κάντσικον, το	1146	587
2. Λαγκάδα, η		
18. Κοινότης Καστανέας		
1 Καστανέα, η (Καστάνιανη, η)	662	394
19. Κοινότης Κερασόβου (1)		
1 Κεράσοβον, το	1310	821
21. Κοινότης Λυκορράχης		
1 Λυκόρραχη	454	81
22. Κοινότης Οξυάς		
1 Οξυά, η	372	38
32. Κοινότης Πληκατίου		
1 Πληκάτιον, το	384	46
35. Κοινότης Πυρσόγιαννης		
1 Πυρσόγιαννη, η	843	394
39. Κοινότης Χιονιάδων		
1 Χιονιάδες, οι	239	65

Βιβλιοθήκη Ε.Σ.Υ.Ε.: 1) Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940 και 2) Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7^{ης} Απριλίου 1951

7.2 «Κατασκοπεία»

Στη μετεμφυλιοπολεμική περίοδο στα Μαστοροχώρια, έπρεπε όλοι ανά πάσα στιγμή να δηλώνουν την εθνικοφροσύνη τους με τα λόγια και με τις πράξεις τους. Το κλίμα τρομοκρατίας έλαβε ιδιαίτερη έκταση με πρόσχημα την Κατασκοπεία με τη γειτονική Αλβανία. Πολλοί κάτοικοι της περιοχής κατηγορήθηκαν ότι επικοινωνούσαν και συνεργάζονταν με Μαστοροχωρίτες που έρχονταν από την Αλβανία.²⁴ Επίσης στέλνονταν παράνομα μέλη του κόμματος στην Ελλάδα από τις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού για οργανωτική δράση και αναδιοργάνωση των κομμουνιστικών κομματικών οργανώσεων.²⁵ Ένα στέλεχος του Κόμματος, αποδέχτηκε την ύπαρξη «κατασκοπείας» ως μέσου αντίδρασης στη λήθη και ως μέσου διεκδίκησης της βαθιάς αμνηστίας από τους πρόσφυγες των χωρών του συνασπισμού της Ανατολικής Ευρώπης.²⁶ Η εμπλοκή του Κομμουνιστικού Κόμματος στον πόλεμο της διεθνούς κατασκοπείας φαίνεται και από τα γραπτά του ηπειρώτη Βασίλη Καραγιάννη, στελέχους του Κ.Κ.Ε. και του Δημοκρατικού Στρατού, ο οποίος μπήκε παράνομα στην Ελλάδα δυο φορές μετά τη λήξη του Εμφυλίου και πέρασε και τις δυο φορές από το έδαφος των Μαστοροχωρίων.

²⁴ Υπάρχουν αρκετές προφορικές μαρτυρίες που μιλούν για παράνομες εισόδους Μαστοροχωριτών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου στα εδάφη των Μαστοροχωρίων. Αυτές οι προφορικές μαρτυρίες είναι οι ακόλουθες: Α. Χ. Κ., κασέτα 57, πλευρά β, Κ. Σ., κασέτα 98, πλευρά β, Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά α & β, Π. Σ., κασέτα 109, πλευρά α & β και κασέτα 110, πλευρά α, Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α & β, Ο. Κ., κασέτα 121, πλευρά (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η). Β. Ε. Ζ., κασέτα 34, πλευρά α & β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

²⁵ «Λόγος του σ. Βλαντά Μήτσου», (2^η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ), σ. 5, ΑΣΚΙ, Κουτί 103, φ= 2/2/5 (Α.Σ.Κ.Ι.). Για εμπλοκή του Κομμουνιστικού Κόμματος στον πόλεμο της διεθνούς κατασκοπείας που επιβεβαιώνεται από αρχειακές πηγές έκανε λόγο και ο Γρηγόρης Φαράκος. Βλέπε την ενότητα με τον τίτλο «Εμπλοκή στον πόλεμο της διεθνούς κατασκοπείας» στο Γρηγόρης Φαράκος, *Σχετικά με το ΚΚΕ και το Κομμουνιστικό κίνημα*, (ανάτυπο), Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2005, 52-54.

²⁶ Βλέπε Β. Τσιμπιδάρος, «Έρχομαι από το σιδηρούν παραπέτασμα – Τι μου απεκάλυψαν οι αμετανόητοι κομμουνισταί – Ο ραδιοφωνικός σταθμός των κομμουνιστών βρίσκεται στο Βουκουρέστι; - Ο Σπήλιος παραδέχεται ότι κομμουνισταί κατάσκοποι στέλνονται στην Ελλάδα – Το περιστατικό Κουλούρη που πέρασε με μια βάρκα στην Κέρκυρα από την Αλβανία – Αποκαλυπτική έρευνα εις τας δορυφόρους χώρας του εισελθόντος εις το παραπέτασμα δημοσιογράφου Β. Τσιμπιδάρου», στην εφ. *Απογευματινή*, αρ. φ. 282, 18 Σεπτεμβρίου 1953.

²⁷ Η πρώτη αποστολή παράνομης δράσης στην Ελλάδα του ανατέθηκε τον Αύγουστο του 1950 στην Πολωνία. Σε αυτή την αποστολή ο Βασίλης Καραγιάννης διετέλεσε υπαρχηγός μιας ομάδας είκοσι ατόμων. Όταν επέστρεψε από την αποστολή αυτή (τέλη Οκτωβρίου του 1950) πέρασε με την ομάδα του από τα εδάφη των Μαστοροχωρίων (Ταμπούρι, Κάντσικο, Λαγκάδα, Πατώματα Λυκόρραχης, Μύλους και Σταυρό Ντέντσικου, Λιόκου, Χιονιάδες, Πληκάτι) και διέβη τα σύνορα στο ύψος του Αη Λια Πληκατίου. Η δεύτερη αποστολή του Βασίλη Καραγιάννη στην Ελλάδα έγινε από τη Ρουμανία και μπήκε στην Ελλάδα από την πλευρά της Βουλγαρίας στις 9 Σεπτεμβρίου 1954. Το Μάιο του 1955 που πήρε το δρόμο της επιστροφής ξαναπέρασε από τα εδάφη των Μαστοροχωρίων (Λαγκάδα, Πατώματα και Αρένα της Λυκόρραχης, Ντέντσικο) και διέβη τα σύνορα της Ελλάδας για Αλβανία κοντά στο Φλάμπουρο της Μακεδονίας Διώχθηκαν για συνεργασία μαζί του κάτοικοι από διάφορα

Στα Μαστοροχώρια έγιναν δύο φορές μεμονωμένες κρατήσεις και δύο φορές μαζικές συλλήψεις με την κατηγορία της κατασκοπείας, και αρκετοί από αυτούς έφτασαν μέχρι τα Στρατοδικεία. Ο πρώτος γύρος της δίωξης υπόπτων για κατασκοπεία έγινε στις αρχές του 1952. Σε αυτή την υπόθεση εμπλέκονταν πολλοί Ηπειρώτες, από τους οποίους κατέληξαν στις φυλακές των Ιωαννίνων περίπου σαράντα, αλλά πρωταγωνιστές θεωρήθηκαν οι Μαστοροχωρίτες: Βασίλης Τσάγκας, Ανδρέας Τσάγκας, Παναγιώτης Τσάγκας, Θωμάς Τσάγκας, Απόστολος Σδούκος και Βασίλειος Φασούλης του Αναστασίου. Αρχικά φυλακίστηκε στην Κόνιτσα ένας μεγάλος αριθμός υπόπτων, που στην πλειονότητά τους ήταν δεξιοί, αναγκάστηκαν με «ξυλοδαρμούς, ξερό μπακαλιάρο, χωρίς νερό, εικονικές εκτελέσεις και άλλους εκβιασμούς, να ομολογήσουν τη διάπραξη του αδικήματος της κατασκοπείας υπέρ της Αλβανίας».²⁸ Την αφορμή για την υπόθεση αυτή έδωσε η σύλληψη του 20ετή Ζερματινού Βασίλη Τσάγκα στις 25 Ιουνίου του 1952 στην απαγορευμένη παραμεθόριο περιοχή. Φαίνεται ότι ήθελε να δραπετεύσει στην Αλβανία, όπου ζούσαν οι γονείς του, οι οποίοι είχαν απαχθεί στη διάρκεια του Εμφυλίου. Ο ίδιος στις πρώτες ερωτήσεις του προανακριτή «έσπευσε να απαντήσει» «ότι κατευθυνόταν στην Αλβανία να συναντήσει τους γονείς του, που είχαν απαχθεί στη διάρκεια του εμφυλίου». Στη συνέχεια με την μέθοδο που προαναφέρθηκε αναγκάστηκε να δηλώσει τη συμμετοχή του σε δίκτυο κατασκοπείας. Επειδή δεν γνώριζε τους «συνεργάτες» του, κάτω από πίεση κατέδειξε ως συνεργάτες του τους Ανδρέα, Παναγιώτη και Θωμά Τσάγκα. Και οι τρεις οδηγήθηκαν στο 27^ο Σύνταγμα Πεζικού της Κόνιτσας και ομολόγησαν ότι: «υπό την επωνυμία ΚΕΜ (Κομμουνιστική Επιτροπή Μεθόριου) είχε συμπηχθεί υπό παλαιών και νέων δοκιμασμένων κομμουνιστικών στελεχών αρτία κομμουνιστική οργάνωσις εις την Ελληνοαλβανικήν μεθόριον, με σκοπόν την μετάδοσιν εκείθεν, των ελληνικών δικτύων πληροφοριών, αφορωσών την κίνησιν, οργάνωσιν, θέσιν οπλισμόν και διάταξιν των εν Ηπείρω ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων, την διευκόλυνσιν διαφυγής προς Αλβανίαν υπόπτων κομμουνιστικών στοιχείων, την υποβοήθησιν εισόδου εις την Ελλάδα επικίνδυνων πρακτόρων του εχθρού και εν γένει την συλλογήν πληροφοριών σχετικών με την άμυναν και εξωτερικήν ασφάλειαν της Χώρας και πάσης φύσεως

χωριά του Νομού Ιωαννίνων, αλλά όχι κάτοικοι της περιοχής Μαστοροχωρίων. Βλέπε Βασίλης Καραγιάννης, *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα 1987, 209-246.

²⁸ Νίκος Θέμελης, *Τον δρόμον τετέλεκα: Η μαρτυρία μου*, Αθήνα (Ι. Σιδέρης) 1998, 37.

εξυπηρετήσεις του εχθρού».²⁹ Οι πληροφορίες που υποτίθεται ότι μετέδιδαν στον εχθρό οι συλληφθέντες ήταν οι ακόλουθες: «Στρατός υπάρχει στη Βούρμπιανη. Είναι η έδρα του Τάγματος, καθώς και στο Σταυρό, στο Σκέρτσι και στο ύψωμα 2.520. Λόχοι είναι στη Βούρμπιανη, ένας στο Σταυρό και ένας στο Σκέρτσι. Από το Σταυρό βγαίνουν περιπολίες προς το Καζάνι της Λυκόρραχης και προς το μέρος της Αετομηλίτσας μόνο την ημέρα. Η χωροφυλακή είναι στην Πυρσόγιαννη και ένας λόχος ΤΕΑ είναι εγκατεστημένος εις.....³⁰ Εις Κόνιτσας εδρεύει το 27^ο Σύνταγμα Πεζικού με δύναμη 400 ανδρών. Έχει διοικητή συνταγματάρχη, Γραφείο, Α1, Α2 κ.λπ.».³¹ Τη διαλεύκανση της υπόθεσης αυτής κλήθηκε να εξιχνιάσει ως Εισηγητής-Ανακριτής ο νεαρός τότε έφεδρος λοχαγός δικαστικού Νίκος Θέμελης, πρόεδρος του Ελεγκτικού Συνδρείου μετά τη μεταπολίτευση και υπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως των Κυβερνήσεων Γρίβα και Ζολώτα το 1989.³² Ο Νίκος Θέμελης παρότι, όταν ανέλαβε την υπόθεση, του δόθηκε η εντολή κάποιοι από τους κατηγορούμενους «επί κατασκοπεία» να οδηγηθούν στη θέση «Αυγό» έξω από τα Γιάννενα και να εκτελεσθούν με «εντιμότητα και παρρησία» αποφάσισε να ανακαλύψει την αλήθεια και να πράξει κατά συνείδηση. Άρχισε λοιπόν την ανάκριση των ήδη ομολογησάντων ενοχή από την μετά βασανιστηρίων προανάκριση από τον Λυκορραχίτη Απόστολο Σδούκο, ο οποίος και ενέμενε στην αρχική του κατάθεση. Η στάση του βασιλικού Επιτρόπου κατά την ανάκριση του Λυκορραχίτη Αποστόλη Σδούκου, και η μετ' ευλαβείας εμμονή των πρώτων κατηγορουμένων στην αρχική τους κατάθεση δημιούργησαν υπόνοιες στο Νίκο Θέμελη ότι η υπόθεση ήταν κατασκευασμένη.³³ Οι υποψίες του επιβεβαιώθηκαν όταν έφθασε η ώρα της ανάκρισης του Ανδρέα Τσάγκα από τη Ζέρμα.³⁴ Η στιχομυθία που διημείφθη μεταξύ τους ήταν η εξής: - «Εσύ, γέρο-Τσάγκα, είσαι ο οργανωτής του δικτύου. Πότε οργανώθηκες στο κομμουνιστικό κόμμα; Ποιες συγκεκριμένες πληροφορίες έδινες στον εχθρό; Εδώ σε φέρνουν ως πρωταγωνιστή και μεγάλο στέλεχος του κόμματος».

²⁹ Νίκος Θέμελης, ό.π., 44.

³⁰ Αντιγραφή των αποσιωπητικών από τον συγγραφέα.

³¹ Νίκος Θέμελης, ό.π..

³² Νίκος Θέμελης, ό.π., 263-306.

³³ Νίκος Θέμελης, ό.π., 43.

³⁴ Για την κράτηση του Ανδρέα Τσάγκα «επί κατασκοπεία» στις φυλακές των Ιωαννίνων βλέπε Δικαστικές φυλακές Ιωαννίνων, Βιβλίο υποδίκων 1950-1954, α/α 5/1953: «Τσάγκας Ανδρέας, Υιός του Μιχαήλ και της Αγόρας, Γεννηθείς εν Ζέρμα Κονίτσης, Κατοικών εν ομοίως, Επάγγελμα: Κτηνοτρόφος, έγγαμος, 3 άρρεν. Εγγράμματος Δ' Δημοτικού, Χρ. Ορθόδοξος. Περίληψις εντάλματος φυλακίσεως. Δια της υπ' αριθμ. 26 της 8 Ιουλίου 1952 Εντάλματος φυλακίσεως. Δια της υπ' αριθμ. 26 της 8^{ης} Ιουλίου 1952 Εντάλματος παρά του ενταύθα Στρ/κείου εισηγητού προεφυλακίσθη ο υπόδικος Τσάγκας Ανδρέας κατηγορούμενος επί κατασκοπεία ήτοι αδικήματι προβλεπομένω και τιμωρουμένω υπό των άρθρων του Ποιν. Νόμου. Ο Γραμματεύς – Υπογραφή».

- «Εγώ κομμουνιστής, κ. εισηγητά; Αν ψάξετε στα πράγματα και τα χρήματα που μου κατάσχεσαν, θα βρείτε τον αριθμό πρωτοκόλου της αιτήσεως, με την οποία ζητώ από το Γενικό Λογιστήριο τον κανονισμό συντάξεως για τη δολοφονία του γιου μου από τους κομμουνιστές. Εγώ δεν ήμουν ποτέ κομμουνιστής». - «Τότε, γιατί στην απολογία σου ενώπιον του προανακριτή ομολόγησες όλα αυτά, που γράφει η ομολογία σου;» -«Τι θέλατε να κάνω; Και το βασιλιά να ήθελαν να πω ότι είναι προδότης, θα το αποδεχόμουν. Εκτός από το ξύλο, μια ολόκληρη εβδομάδα με τάζαν με ξερό μπακαλιάρο, κατακαλόκαιρο, και με χαιρέκακο διάθεση έρχονταν μετά έξω από το κελί μου και από την κανάτα που κρατούσαν έβλεπα και άκουγα το δροσερό νερό να πέφτει στο ποτήρι. Κι εγώ να σκάω από τη δίψα που κατέτρωγε τα σωθικά μου. Ποιος μπορεί να αντέξει το μαρτύριο αυτό; Μεσάνυχτα με πήραν και με πήγαν σε μια σκοτεινή χαράδρα της Κονίτσης. Με έστησαν σε μια γωνιά, έριξαν πάνω μου τους προβολείς μεγάλων στρατιωτικών αυτοκινήτων και σκηνοθέτησαν την εκτέλεσή μου. Γράψτε ό,τι θέλετε. Ομολογώ τα πάντα, τους είπα».³⁵ Ήταν γεγονός ότι ο Μιχαήλ Τσάγκας, γιος του υποτιθέμενου κατασκόπου υπέρ των κομμουνιστών Ανδρέα Τσάγκα, είχε εκτελεσθεί την περίοδο της Κόκκινης Τρομοκρατίας, στις 4 Νοεμβρίου του 1947, από την Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού.³⁶ Στην πορεία της διαδικασίας ο Νίκος Θέμελης ανακάλυψε και άλλα πράγματα που δεν άντεχαν τη διαδικασία της επανεξέτασης. Τα μέλη της προανακριτικής ομάδας είχαν οικειοποιηθεί χρηματικό ποσό που έφερε μαζί του ο Ανδρέας Τσάγκας, όταν είχε συλληφθεί. Ανακάλυψε επίσης την ενοχοποίηση για κατασκοπεία και ενός κατοίκου των Κτισμάτων, ο οποίος είχε προταθεί επί ανδραγαθία την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου από τον υποστράτηγο του Κυβερνητικού Στρατού Μεσσηνόπουλο.³⁷ Ήταν πλέον βέβαιος ότι επρόκειτο για πλεκτάνη. Εν τέλει το Στρατοδικείο εκδίκασε την υπόθεση αυτή στις 10-18 Φεβρουαρίου του 1953, και οι «απλοϊκοί Ντρέυφους»³⁸ των Μαστοροχωρίων με τη σθεναρή στάση του Νίκου Θέμελη, αλλά και την παρέμβαση

³⁵ Νίκος Θέμελης, ό.π., 45.

³⁶ Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, Επαρχία Κονίτσης 1948, φάκελος 1670, υποφάκελος Ι: «Εκθεσις Επιτροπής συσταθείσης δυνάμει της υπ' αριθμ. 2143/30-8-48 αποφάσεως της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου, περί της διοικητικής και εν γένει καταστάσεως των απελευθερωθέντων χωρίων της επαρχίας Κονίτσης (Τριμελής Επιτροπή: Δημήτριος Ζωντανός, Φίλιππος Παπαλαμπρίδης, Λ. Παπαγεωργίου)-Περίληπτική κατάσταση κοινότητας Ζέρμας – Κατάστασις των υπό των συμμοριτών εκτελεσθέντων και εξαφανισθέντων ατόμων».

³⁷ Νίκος Θέμελης, ό.π., 45-47

³⁸ Απλοϊκούς «Ντρέυφους» της Ηπείρου, τους ονόμασε ο δημοσιογράφος Γ. Καράγιωργας στο άρθρο του «Πρόσωπα στο προσκήνιο – Ο πρόεδρος του ελεγκτικού συνεδρίου – Κάποιος πρέπει να έχει τη δύναμη να λέει όχι και να ενοχλεί -χρήσιμα- τις κυβερνήσεις – Η «περιπέτεια» του κ. Ν. Θέμελη στον επίσημο Εορτασμό της 150ετίας», εφ. *Η Καθημερινή*, αρ. φ. 19456, 2-3 Οκτωβρίου 1983.

άλλων δεξιών της περιοχής, αθωώθηκαν.³⁹

Ακόμα κι αν θεωρηθεί δεδομένη η πληροφορία που έδωσαν κάποιοι Μαστοροχωρίτες ότι από τις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού διέβαιναν παράνομα τα σύνορα κάτοικοι των Μαστοροχωρίων, ο τρόπος διενέργειας συλλήψεων και ανακρίσεων για την ανακάλυψη και την εξάρθρωση του υποτιθέμενου δικτύου κατασκοπείας στην περιοχή των Μαστοροχωρίων από τον κρατικό μηχανισμό είχε αγγίξει τα όρια του απόλυτου αυταρχισμού και της παραφροσύνης. Η Αστυνομία και ο Στρατός με τις ανακρίσεις και τα βασανιστήρια είχαν οδηγήσει τους κατοίκους που ενοχοποιούνταν για κατασκοπεία στα όρια της τρέλας και της απόγνωσης, με συνέπεια να δηλώνουν κομμουνιστές, ακόμη και αν δεν πρέσβευαν τον κομμουνισμό.⁴⁰

Τον Αύγουστο του 1963 δικάστηκε από το Στρατοδικείο Ιωαννίνων ο Μαστοροχωρίτης Αριστοτέλης Φασούλης για υπόθεση Κατασκοπείας, την οποία υποτίθεται ότι διενήργησε από 19 Ιουνίου μέχρι και 10 Ιουλίου του 1953. Αυτός, όπως ήδη προαναφέρθηκε, είχε υπηρετήσει κατά τη διάρκεια της Κατοχής στον Ε.Λ.Α.Σ., και είχε επιστρατευθεί παρά τη θέλησή του από το Δημοκρατικό Στρατό δυο φορές. Την πρώτη φορά απέδρασε και επέστρεψε στο χωριό του, και τη δεύτερη παραδόθηκε στον Κυβερνητικό Στρατό (4 Ιουλίου 1947).⁴¹ Ο Στρατός τον παρέπεμψε στο έκτακτο Στρατοδικείο, το οποίο δια της υπ' αριθμ. 250/1947 απόφασης τον κήρυξε «ένοχον συμμετοχής εις ομάδα συμμοριτών» και τον καταδίκασε «δix εις

³⁹ Για την υπ' αριθμ. 56/18-2-1953 απόφαση του Στρατοδικείου Ιωαννίνων που αθώωσε κάποιους από τους εμπλεκόμενους σε αυτή την κατασκευασμένη υπόθεση κατασκοπείας βλέπε Δικαστικές φυλακές των Ιωαννίνων, Βιβλίο Υποδίκων 1950-1954, αύξων αριθμός 2/1953, αύξων αριθμός 4/1953, αύξων αριθμός 5/1953, αύξων αριθμός 7/1953, αύξων αριθμός 8/1953. Κηρύχθηκαν όλοι αθώοι λόγω αμφιβολιών και απεφυλακίσθηκαν την 19 Φεβρουαρίου 1953. Στις Δικαστικές φυλακές των Ιωαννίνων δεν υπάρχουν αθωωτικές αποφάσεις για όλους τους διωκόμενους για κατασκοπεία, διότι δεν κρατήθηκαν όλοι οι κατηγορούμενοι σε αυτές.

⁴⁰ Θρυλείται για παράδειγμα ότι ο ίδιος ο Τσακαλώτος επισκέφθηκε τον Ανδρέα Τσάγκα στη φυλακή των Ιωαννίνων και του είπε: «Έλα γέρο Τσάγκα, σήκω, [...] έλα να τα πούμε λίγο». Και εκείνος του είπε: «Τελείωσε, στρατηγέ μου [...]. Είμαι κομμουνιστής πλέον!» [Προφορική μαρτυρία Δ. Φ., κασέτα 161, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)]. Κατά την εξιχνίαση αυτού του υποτιθέμενου κατασκοπευτικού δικτύου συνέβησαν απίθανα και κωμικοτραγικά γεγονότα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρώτη ύλη για κάθε είδους τέχνη. Για παράδειγμα συλλήφθηκε παιδί άρτι αφιχθέν από τις παιδουπόλεις της Φρειδερίκης που ήταν γιος εκτελεσθέντος από τους αντάρτες, που έφερε στο πορτοφόλι του τη φωτογραφία του Βασιλιά και ρωτιούνταν αν η φωτογραφία αυτή απεικόνιζε το Χότζια. [(Προφορική μαρτυρία Π. Σ., κασέτα 109, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)]. Ένας άλλος εξαναγκάστηκε να ομολογήσει ότι έδινε έγγραφα σε συγχωριανό του που τα μετέφερε στην Αλβανία αμειβόμενος με γκίτζα. Γκίτζα στη διάλεκτο των Μαστοροχωρίων είναι η μυζήθρα. Η μυζήθρα για τα Μαστοροχώρια ήταν ό,τι πιο ευτελές και την έβρισκες στο κάθε σπίτι. Την πετούσαν. [Προφορική μαρτυρία Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά α & β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁴¹ Για την παράδοσή του στο Στρατό στις 4 Ιουλίου 1947 βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 26/1952.

θάνατον». Από τα Γιάννενα, όπου δικάστηκε, μετήχθη στην Ακροναυπλία και στη συνέχεια οδηγήθηκε στη Γυάρο, από όπου αποφυλακίστηκε στις 28 Ιανουαρίου του 1952 με τα μέτρα ειρηνεύσεως της τότε Κυβερνήσεως.⁴² Όταν αποφυλακίστηκε επέστρεψε στο χωριό του, όπου, σύμφωνα με την μαρτυρία του, βρήκε άγριο το κλίμα και αναχώρησε για Καστοριά και Νιγρίτα όπου ζούσε η αδερφή του και άλλοι συγγενείς.⁴³ Εκεί τον επισκέφθηκε η Χωροφυλακή, τον ανέκρινε και του ζήτησε να δίνει το παρόν κάθε 10 μέρες στο Τμήμα. «Άραγες δεν έχω πουθενά να αναπαυτώ», σκέφτηκε, κι αποφάσισε να φύγει για την Αλβανία όπου ζούσαν οι δικοί του.⁴⁴ Στις 18 Μαΐου του 1953, και αφού έγινε αντιληπτή από το Α΄ Σώμα Στρατού η έξοδος του, εκδόθηκε Διαταγή για την προσαγωγή του σε δίκη με την κατηγορία της Κατασκοπείας και της παράβασης του άρθρου 5 του Α.Ν. 375/36.⁴⁵

Στην Αλβανία ήρθε σε ρήξη με το αλβανικό σύστημα και φυλακίστηκε. Από τις φυλακές επεδίωξε και πέτυχε την έκδοσή του στην Ελλάδα, όπου δήλωσε «υποταγή» στο σύστημα. Για την υπόθεση Κατασκοπείας όμως που εκκρεμούσε σε βάρος του δικάστηκε από το Στρατοδικείο Ιωαννίνων στις 7 Αυγούστου του 1963. Στη δίκη του κατέθεσαν ενόρκως 4 μάρτυρες υπερασπίσεως, συγχωριανοί του, και μία Μαστοροχωρίτισσα που είχε επαναπατριστεί από την Αλβανία. Ο ίδιος ο κατηγορούμενος, κατέθεσε ότι οι Αλβανοί τον φυλάκισαν και στη συνέχεια τον έστειλαν σε Στρατόπεδο, διότι δεν τους έδωσε πληροφορίες στρατιωτικής φύσεως, κι αυτό τον εξόργισε και τον ώθησε να ενεργήσει για τον επαναπατρισμό των Ελλήνων προσφύγων από την Αλβανία.⁴⁶ Η ρήξη του Αριστοτέλη Φασούλη με τις αλβανικές Αρχές, η δήλωση υποταγής του στο σύστημα και η δημόσια αποκήρυξη του Κομμουνιστικού συστήματος της Αλβανίας, όταν το 1959 εκδόθηκε από τις αλβανικές Αρχές στην Ελλάδα, συνετέλεσαν στην αθώωσή του από το Στρατοδικείο για την κατηγορία της Κατασκοπείας που εκκρεμούσε σε βάρος του.⁴⁷ Στην ουσία ο πόλεμος των κατασκόπων εκείνων των χρόνων, άλλοτε πραγματικός και άλλοτε

⁴² Για την πληροφορία ότι οδηγήθηκε στην Ακροναυπλία υπάρχει η προφορική μαρτυρία του ίδιου, κασέτα 159, πλευρά α. Για τη φυλάκισή του στη Γυάρο και την αποφυλάκισή του στις 28 Ιανουαρίου 1952 βλέπε Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, Ποινικό Αρχείο, Βούλευμα υπ' αριθμ. 26/1952.

⁴³ Στρατοδικείο Ιωαννίνων, Αρ. Αποφ. 22/7-8-1963.

⁴⁴ Προφορική μαρτυρία Αριστοτέλη Φασούλη, κασέτα 159, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁴⁵ Στρατοδικείο Ιωαννίνων, Αρ. Αποφ. 22/7-8-1963.

⁴⁶ Στρατοδικείο Ιωαννίνων, ό.π..

⁴⁷ Στην ουσία ο πόλεμος των κατασκόπων εκείνων των χρόνων, άλλοτε πραγματικός και άλλοτε κατασκευασμένος δεν ήταν παρά ένα μέσο αποσυναρμολόγησης και υπονόμησης του αντίπαλου πολιτικού συστήματος μέσα στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου.

κατασκευασμένος, δεν ήταν παρά ένα μέσο αποσυναρμολόγησης και υπονόμησης του αντίπαλου πολιτικού συστήματος μέσα στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου.

Στις 26 Μαρτίου του 1964 προφυλακίστηκε με το υπ' αριθμ. 120 Βούλευμα του Διαρκούς Στρατοδικείου Ιωαννίνων ο κατηγορούμενος για παράβαση του Νόμου 375/36 Μαστοροχωρίτης Ναθαναήλ Δούκας,⁴⁸ ο οποίος υποτίθεται ότι διενεργούσε Κατασκοπεία τη δεκαετία του 1950.⁴⁹ Φέρετε να ήρθε λάθρα τη δεκαετία του 1950 από την Αλβανία, να συνάντησε έναν συγχωριανό του, ο οποίος δήλωσε στον αρχηγό των ΤΕΑ την παράνομη είσοδο του στην Ελλάδα. Από εκείνη τη στιγμή άρχισε η περιπέτεια τόσο της δικής του καταδίωξης όσο και του συγχωριανού του Χρήστου Τσίου που τον κατέδωσε στα ΤΕΑ.⁵⁰ Η περιπέτεια του ήταν τόσο οδυνηρή όσο και του Ναθαναήλ Δούκα, διήρκεσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950, και τον εξανάγκασε να μεταναστεύσει στη Γερμανία, για να απαλλαγεί από τις συνεχείς ανακρίσεις της Χωροφυλακής.⁵¹ Ο κατηγορούμενος για Κατασκοπεία Ναθαναήλ Δούκας δικάστηκε και αθώωθηκε, με τη βοήθεια των συγχωριανών του που κατέθεσαν υπέρ του.

7.3 Η Αστυνόμηση⁵²

Το πρώτο πράγμα που έκανε η κυβέρνηση αμέσως μετά τον πόλεμο ήταν να απονεμίσει Μετάλλια Εξαιρέτων Πράξεων σε αυτούς που είχαν υπερασπισθεί με σθένος το καθεστώς. Στα Μαστοροχώρια, στο πλευρό του Στρατού και της Αστυνομίας στάθηκε η Αγρονομία με τους αγροφύλακές της. Γι' αυτό το 1950 με βασιλικό Διάταγμα επιδόθηκαν Μετάλλια εξαιρέτων Πράξεων στους αγροφύλακες της Λυκόρραχης, του Πληκατίου, και της Καστάνιανης, διότι προσέφεραν «εξαιρετικής υπηρεσίας εις την πατρίδα, υποβοηθώντας το έργο του Στρατού εις

⁴⁸ Ψευδώνυμο.

⁴⁹ Δικαστικές Φυλακές Ιωαννίνων, Βιβλίο υποδίκων 1963-1969, αύξων αριθμός 21/1964.

⁵⁰ ΤΕΑ: Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης.

⁵¹ Για την παράνομη είσοδο του «Ναθαναήλ Δούκα» από την Αλβανία υπάρχουν οι ακόλουθες προφορικές μαρτυρίες. Ο. Τ., κασέτα 99, πλευρά β, Ο. Κ., κασέτα 121, πλευρά α, Δ. Φ., κασέτα 161, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵² Για το θεσμικό πλαίσιο το οποίο δημιουργήθηκε στην πορεία του Εμφυλίου και χρησιμοποιήθηκε για την Αστυνόμηση του πολίτη κατά κόρο κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου αλλά και στη μετεμφύλια περίοδο βλέπε τις μελέτες των: Νίκος Αλιβιζάτος, «Καθεστώς 'έκτακτης ανάγκης' και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984, 383-398, Νίκη Καλτσόγια-Τουρναβίτη, «Τα θεσμικά πλαίσια του Εμφυλίου», στο Κλεομένης Κουτσούκης & Ιωάννης Σακκάς (επιμ.), *Πτωχές του Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2000, 55-79.

τον κατά των αναρχικών συμμοριών επιχειρήσεις».⁵³ Ήταν μια από τις παρενέργειες του Εμφυλίου, με την οποία άρχισε η διάκριση των πολιτών σε ακραιφνείς εθνικόφρονες και μη. Ακολουθούσαν: ο βιασμός των συνειδήσεων, η διαφθορά, ο χαφιεδισμός, η αστυνόμευση του φίλου, του γείτονα, του συγγενή.⁵⁴ Τις συνέπειες αυτής της πολιτικής τις εβίωσαν οι Μαστοροχωρίτες που ζούσαν στα πάτρια εδάφη, αλλά και αυτοί, οι οποίοι ζούσαν στην Αλβανία και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στην Ελλάδα όμως είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο τα φαινόμενα της αστυνόμευσης και του χαφιεδισμού που δε φοβόταν μόνο ο κομμουνιστής το δεξιό, αλλά και ο δεξιός το δεξιό.⁵⁵

Από το 1947 μέχρι και το τέλος της δικτατορίας στα Μαστοροχώρια φυλακίσθηκαν περίπου 74 άτομα,⁵⁶ ορισμένα από τα οποία εξορίστηκαν σε διάφορους ανά την ελληνική επικράτεια τόπους. Οι περισσότεροι, από αυτούς, όταν

⁵³ Αγρονομείο Κόνιτσας, Βιβλίον Πεπραγμένων της Υπηρεσίας ετών 1945- 1949. «Έκθεσις περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω Αγρονομείω Κόνιτσης κατά το έτος 1950».

⁵⁴ Πόσο οι άνθρωποι είχαν εκτραχυνθεί από τον Εμφύλιο το φανερόναι η ακόλουθη μαρτυρία από τη Λυκόρραχη: «Ήρθα εδώ. Εδώ τι να ιδώ; Εδώ ήταν αγριεμένο. Σ' έσκιαζε η τρομάρα, που λεν. Οι άνθρωποι που είχαν μείνει εδώ στο χωριό ήταν όλοι αγριεμένοι. Ήταν όλοι... Πώς να σ' το πω δηλαδή; Μη τους βλέπεις σήμερα ποιοι είναι. Όλοι αγριεμένοι. Και πίστευα, σε κάνα δυο μέρες πάει εγώ!» [Προφορική μαρτυρία Α. Φ., κασέτα 22, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁵⁵ Για την πληροφορία ότι η κατάσταση είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που ο δεξιός φοβόταν το δεξιό υπάρχει η προφορική μαρτυρία του Δ. Φ., κασέτα 61, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁶ Από τη Βούρμπιανη εξορίστηκαν 2 άτομα: Ο Γεώργιος Τσούκας του Χρήστου (1952) και Λουκάς Μάτσκακας του Νικολάου (1952, Αη Στράτης). Από το Γοργοπόταμο εξορίστηκαν 5 άτομα. Οι Απόστολος Γαργάλης, Ανδρέας Τζαβέλας, Διομήδης Γιώτης, Γεώργιος Στεφανόπουλος, Γεώργιος Τζαβέλας. Από τη Ζέρμα φυλακίσθηκαν και εξορίστηκαν 2 τη μετεμφύλια περίοδο. Ο Βασίλειος Μήτσης και Ζήσης Παγούνης. Από το Κάντσικο εξορίστηκαν 25 κάτοικοι, οι εξής: 1. Κώστας Παπαγεωργίου του Γεωργίου 2. Ιωάννης Κουτρομπίνας του Ευαγγέλου 3. Στέργιος Κουτρομπίνας του Δημητρίου 4. Ελένη Κουτρομπίνα του Στεργίου 5. Γεώργιος Ζιώγας του Γρηγορίου 6. Θεοδώρα Ζιώγα του Θωμά 7. Θεοδόσης Ζιώγας του Κωνσταντίνου 8. Κωνσταντίνος Ζιώγας του Θωμά 9. Μαρία Μουκούλη του Γεωργίου 10. Δημήτριος Μουκούλης του Γεωργίου 11. Γεώργιος Ζιώγας του Θωμά 12. Κωνσταντίνος Τζιμούλης του Ιωάννη ή Στέργιου 13. Στέργιος Λέκκας του Ιωάννη 14. Σπύρος Ζώτος του Χαραλάμπους 15. Γιώργος Καρανικούλης του Αποστόλου 16. Αλέξιος Ζηκούλης 17. Μιχάλης Καπλάνης του Γεωργίου 18. Ανθία Μακρή του Ευθυμίου 19. Μαρία Τσιλογιάννη του Δημητρίου 20. Σταυρούλα Καθάρου του Σπύρου 21. Κωνσταντίνος Κωτσίνας του Γεωργίου 22. Ιωάννης Κανναβός του Ηλία 23. Χρήστος Τσιγκούλης του Βασιλείου 24. Γιώργος Τζιμούλης του Αλκιβιάδη 25. Νικόλαος Μακρής του Κωνσταντίνου. Από την Καστάνιανη εξορίστηκαν 10, οι εξής: 1. Ευριπίδης Παπαδήμας 2. Δημήτριος Στεργίου 3. Κωνσταντίνος Παπανικολάου 4. Παύλος Καλογήρου 5. Ανδρέας Καλογήρου 6. Κωνσταντίνος Κολοκύθας 6. Αναστάσιος Πριμηκύρης 7. Ανδρέας Παπαχρήστος 8. Αλέκος Τσαλογιάννης 9. Γεώργιος Δούκας. Από τη Λυκόρραχη φυλακίσθηκαν 3, οι εξής: 1. Νικόλαος Σδούκος του Χρήστου 2. Κωνσταντίνος Σδούκος του Χρήστου 3. Μιχαήλ Σδούκος του Χρήστου. Από την Οξυά εξορίστηκαν 1 μετά τον Εμφύλιο, Ανδρέας Παπαχρήστου. Από το Πληκάτι εξορίστηκε 1, ο Αντώνιος Παπανότης. Από την Πυρσόγιαννη εξορίστηκαν 22 Πυρσογιαννίτες, οι εξής: 1. Μιλτιάδης Ζαφείρης 2. Χαράλαμπος Ζαφείρης 3. Δημήτριος Αδάμος 4. Σπυρίδωνας Δόβας 5. Γεώργιος Φλίνδρης 6. Σωτήριος Ζαφείρης 7. Δημήτριος Ζαφείρης 8. Δημήτριος Κουρλός 9. Σωκράτης Πύρσος 10. Σπύρος Πετσίνης 11. Απόστολος Γκόρτσος 12. Χρήστος Τσιρώνης 13. Σωκράτης Μόσχος 14. Λουκάς Βαλτάς 15. Χρήστος Βύρκος 16. Δημήτριος Περώνης 17. Φίλιππος Πάσχος 18. Νικόλαος Σερίφης 19. Νικόλαος Φλίνδρης 20. Πέτρος Φρόντζος 21. Γεώργιος Γεραβέλης 22. Αθανάσιος Κιόχος. Από τη Θεοτόκο εξορίστηκαν 3 μετά τον Εμφύλιο, οι εξής: 1. Χρήστος Ζούνης 2. Νικόλαος Ζούνης 3. Γεώργιος Ευθυμίου.

έβγαιναν από τη φυλακή, έπρεπε σχεδόν κάθε 15 μέρες υποχρεωτικά να δίνουν το παρόν στην Αστυνομία. Όσοι από αυτούς επέστρεφαν στα Μαστοροχώρια ήταν υπό την επιτήρηση των τοπικών αστυνομικών Αρχών. Όσοι δεν επέστρεψαν στα χωριά τους βγαίνοντας από τη φυλακή, έδιναν το παρόν στο Αστυνομικό Τμήμα της περιοχής στην οποία διέμεναν και πολλοί από αυτούς παρακολουθούνταν σε καθημερινή βάση από έναν Ασφαλίτη.⁵⁷ Κάποιοι ισοβίτες, κάθε φορά που η υπόθεσή τους αναψηλαφούνταν από τα Δικαστήρια και καλούνταν να αποκηρύξουν τις ιδέες τους, τις διεκήρυσσαν με παρρησία και ακολουθούσαν ξανά το δρόμο της εξορίας συνειδητά.⁵⁸

Από την κατηγορία του ύποπτου δεν γλίτωνε σχεδόν κανένας Μαστοροχωρίτης. Άλλοι διώκονταν για «κατασκοπεία», ενώ δεν είχαν καμία ανάμιξη, άλλοι εκ προοιμίου ήταν ύποπτοι, γιατί είχαν γιο ή κόρη αντάρτες, κάποιοι τρίτοι επίσης εκ προοιμίου ήταν ύποπτοι, αφού είχαν επαναπατριστεί από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Όσοι, τέλος, κατάφεραν και γλίτωναν από την κατηγορία για την οποία διώκονταν, καλούνταν προκειμένου να τους δοθεί το όπλο των ΤΕΑ να καταδίνουν τους συγχωριανούς τους στην Αστυνομία.⁵⁹

Στις εκλογές που διενεργούνταν μετά τον Εμφύλιο ασκούσαν ψυχολογική βία και μερικοί κάτοικοι αναγκάζονταν να ψηφίζουν δημόσια για να αποφύγουν τον κατατρεγμό.⁶⁰ Στο διακανονισμό των περιουσιακών στοιχείων συγγενείς κατέδιναν

⁵⁷ «Κάθε δεκαπέντε μέρες εγώ πήγαινα και έδινα παρόν», είπε ένας ισοβίτης Λυκορραχίτης. «Όπως δίναν όλοι. Χιλιάδες έδιναν παρόν. Κάθε μέρα όμως από πίσω είχα έναν Ασφαλίτη. Είχα τον Τσιαπάρα. Ο Τσιαπάρας ήταν στο Ζέρβα, μού 'λεγε. Λοιπόν, όπου πήγαινα εγώ, πήγαινε κι ο Τσιαπάρας από πίσω μου. Μου λέγαν: - Ρε, έγινε ο ίσκιος σου! Όπου πας εσύ, πάει κι αυτός! Πήγαινα εγώ στη δουλειά, κι έρχονταν αυτός στη δουλειά. Στη Μιχαήλ Βόδα μια φορά τον γιουχάρισαν εκεί όλοι οι εργάτες, οι εργαζόμενοι. Σα ηλίθιος. Για να μάθει πού δουλεύω πρώτη φορά». [Προφορική μαρτυρία Κ. Σ., κασέτα 167, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁵⁸ Προφορική μαρτυρία Κ. Σ., κασέτες 165, 166, 167 (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁵⁹ Ένας κάτοικος της Λυκορραχης που αθώθηκε με την κατηγορία της κατασκοπείας κλήθηκε από τον Αστυνόμο της περιοχής για την επίδοση του όπλου των ΤΕΑ. Η στιχομυθία που διημείφθη μεταξύ τους είναι η εξής: «Πάνω (πηγαίνω) στην Πυρσόγιανν' και μου λέει ο Διοικητής. Ορίστε το όπλο. Να το πάρεις, αλλά θέλουμε κάτιτις από σένα. Τ' λέω εγώ. Αν μπορώ, θα σ' πω. Δεν κατάλαβα καταρχήν τι ήθελε από μένα αυτός. - Τι θέλετε, κύριε Διοικητά. Μου λέει: - Θα πας απάνου στο χωριό, θα κάν'ς τον αριστερό, και θα λες αυτόγια, αυτόγια, αυτόγια. Θα πάρεις αυτό το κατάστιχο και θα παίρνεις να το σημειώνεις μέσα. Και μέσα... στη βδομάδα πάνω, να 'ρχεσαι μια φορά την εβδομάδα. Μάλλον κάθε Σάββατο ή κάθε Κυριακή. [...] Του λέω εγώ: - Αυτό, κύριε Διοικητά, του λέω εγώ, ούτε ο παππούς μου το έκανε αυτό, ούτε ο πατέρας μου, ούτε κι εγώ του λέω γίνομαι προδότης. Προδότης δε γένομαι, τ' λω. Γιατί αυτή ήταν προδοσία, ε; Λέει: - Δε σου δίνουμε το όπλο! - Ποτές να μη το δώσ'τε! Εγώ σ' κώνομαι και φεύγω. Εσείς με καλέσατε να μ' δώσετε το όπλο! Δεν ήρθα μοναχός μου! Λέει: - Εντάξει! Πάρε το όπλο, λέει. Θέλω να σ' πω. Αυτά γινόταν!» [Προφορική μαρτυρία του Κ. Ν., κασέτα 115, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

⁶⁰ Προφορικές μαρτυρίες: 1) Θ. Σ., κασέτα 51, πλευρά β και κασέτα 52, πλευρά α 2) Σ. Ν., κασέτα 111, πλευρά β και 3) Κ. Ν., κασέτα 116, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

συγγενείς στις Αρχές ως κομμουνιστές προκειμένου να διεκδικήσουν το επιθυμητό μερίδιο.⁶¹ Ακόμα και στις εορταστικές εκδηλώσεις με τις οποίες στο παρελθόν οι Μαστοροχωρίτες σφυρηλατούσαν τους δεσμούς συνοχής της κοινότητας έβρισκαν κάποιους την ευκαιρία να επαναφέρουν στο προσκήνιο γεγονότα που τους χώριζαν.⁶²

Την αστυνόμευση από το Κομμουνιστικό κόμμα την έζησαν, και οι κάτοικοι των Μαστοροχωρίων που έζησαν στις κομμουνιστικές χώρες. Έτσι ο Γιάννης Γεράσης από το Γοργοπόταμο που ήταν Αμερικανός υπήκοος και μεταφέρθηκε παρά τη θέλησή του στη Ρουμανία δολοφονήθηκε.⁶³ Άλλο παράδειγμα η φυλάκιση και εξορία του ταγματάρχη του Ε.Λ.Α.Σ. από την Οξυά, Αποστόλη Παπαχρήστου ή Τσακάλωφ, ο οποίος υπήρξε ένας από τους συναρχηγούς του Συγκροτήματος της Κόνιτσας. Αυτός είχε φυλακιστεί και εξοριστεί στο νησί της Ανάφης από τη δικτατορία του Μεταξά για την κομμουνιστική του ιδεολογία.⁶⁴ Γύρω στο 1964, ενώ ζούσε ως πολιτικός πρόσφυγας στην κομμουνιστική Ουγγαρία, εξορίστηκε και από την ουγγρική Κυβέρνηση στην ερημική περιοχή Τάνυα.⁶⁵

Η Αστυνόμευση στα Μαστοροχώρια καταργήθηκε μετά τη Μεταπολίτευση,⁶⁶ και αποτυπώνεται στα εκλογικά αποτελέσματα της μεταπολίτευσης. Στις εκλογές του 1977 η Συμμαχία πήρε το 2.45% των συνολικών ψήφων και το ΚΚΕ το 12.33% των συνολικών ψήφων.⁶⁷ Στις εκλογές του 1981 το ΚΚΕ πήρε στα χωριά που αφορούν τη μελέτη αυτή το 19.95% των συνολικών ψήφων και το ΚΚΕ εσωτερικού το 1.48% των συνολικών ψήφων.⁶⁸ Στις εκλογές του 1989 ο Συνασπισμός πήρε το 19.42% των

⁶¹ Προφορική μαρτυρία Θ. Σ., κασέτα 51, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η).

⁶² Μια Μαστοροχωρίτισσα αφηγήθηκε το ακόλουθο γεγονός το οποίο αφορά μία επίσκεψη που έκανε ο γιος της σε μια ονομαστική εορτή σε συγχωριανή της την ημέρα της Παναγίας και το οποίο δείχνει ότι ούτε οι εορτές που σφυρηλατούσαν τους δεσμούς ενότητας στις παραδοσιακές κοινωνίες μπορούσαν πλέον να παίζουν αυτό το ρόλο: «- Χρόνια Πολλά, της λέει, για τον Παναγιώτη. Την Παναγιά! - Αααχ! Εγώ είμαι σκοτωμέν' απ' τ'ς αντάρτες! Τι είχαν τα Χρόνια Πολλά τώρα με τ'ς αντάρτες; - Με βάρεσαν οι αντάρτες, με σκότωσαν, μο 'γδαραν και το παιδί. Του λια τ' παιδιού, τ' Βασίλ': - Άλλη φορά δε θα πατήσεις από κευ». [Προφορική μαρτυρία Χ. Σ., κασέτα 154, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)]. Η έχθρα του Εμφυλίου διατηρήθηκε για πολλά χρόνια μετά τον πόλεμο. Η Μαστοροχωρίτισσα που αφηγήθηκε το παραπάνω γεγονός τόνισε μάλιστα πώς η έχθρα αυτή έφτασε μέχρι των ημερών μας.

⁶³ Προφορική μαρτυρία Χ. Γ., κασέτα 62, πλευρά β (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁶⁴ Προφορική μαρτυρία Α. Π., κασέτα 27, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 2^η).

⁶⁵ Επαμεινώνδας Παπαχρήστου, *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα 2004, 183.

⁶⁶ Προηγήθηκε η νομιμοποίηση του ΚΚΕ από τον Κ. Καραμανλή στην πρώτη φάση της Μεταπολίτευσης, κυρίως όμως η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από το ΠΑΣΟΚ του Α. Παπανδρέου.

⁶⁷ Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977, τ. Γ', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1979.

⁶⁸ Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 18^{ης} Οκτωβρίου 1981, τ. Γ', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1983.

συνολικών ψήφων.⁶⁹ Στις εκλογές του 1990 ο Συνασπισμός πήρε το 19.31% των συνολικών ψήφων.⁷⁰ Σε σύγκριση με τα προπολεμικά χρόνια το ΚΚΕ έχει ανεβάσει κατά πολύ τη δύναμή του στην περιοχή και τη διατηρεί μέχρι των ημερών μας, και συνεχίζεται έντονη η αντιπαράθεση ανάμεσα στους εθνικόφρονες και τους κομμουνιστές. Όμως ο διχασμός σήμερα δεν έχει να κάνει μόνο με την ιδεολογία, αλλά και με το αίμα του Εμφυλίου, που σε σημαντικό βαθμό καθορίζει την εμμονή/ παραμονή σε ένα κόμμα.⁷¹

⁶⁹ Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989, τ. Β', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1991.

⁷⁰ Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 8^{ης} Απριλίου 1990, Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1991.

⁷¹ Το αίμα χωρίζει βαθιά τις δυο παρατάξεις. Όταν ρωτήθηκε μία γυναίκα, της οποίας ο σύζυγος, μαχητής όντας του Δημοκρατικού Στρατού, μετά τη λήξη του Εμφυλίου συλλήφθηκε περιπλανώμενος στα βουνά και εκτελέστηκε, με ποιο κόμμα είναι σήμερα, απάντησε: «Εγώ με κανέναν τώρα. Γιατί κι απ' τις δυο μεριές καταστροφή. Αλλά δεν μπορώ να πω πάλι. Το λιω με κανέναν, αλλά πάλι στο αίμα του άνδρα μου ανήκω. Είναι το σωστό και το δίκιο. Στο αίμα τ' άνδρα μ' ανήκω. Γιατί απ' το αίμα τ' άνδρα μ' τρώω και ζω». Το παιδί επίσης ενός εκτελεσθέντος από την Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού το 1947 αφηγήθηκε το εξής στη συνέντευξή του: «Το χίλια-εννιακόσια .... δε θυμάμαι ακριβώς... βρέθηκα στο χωριό. Και ήρθε ένας ξάδερφός μου, πρώτος ξάδερφός μου, και μου σύστησε ένα σημαίνον πρόσωπο του Κομμουνιστικού Κόμματος που ήταν στο Παραπέτασμα. Νομίζω ήταν στην Ταस्कένδη. Και με σύστησε. Εγώ μόνο το όνομά του ήξερα. Τη φάτσα του, επειδή ήμουν μικρό παιδί, ήμουν μικρός και είχαν φύγει, δεν την ήξερα. [..]. Τον κέρασα, χωρίς να αυτό. Και άρχισε ο ίδιος τη συζήτηση, ότι ξέρεις Γιώργο [...] λένε στο χωριό ότι εγώ... φταίω εγώ. Ξέρεις! Για τον πατέρα σου! Γιατί ο πατέρας μου ήταν από τους κυριότερους, ο παππούς σου, και του Φάνη ο πατέρας ήταν τα κύρια πρόσωπα που σκοτώθηκαν. Γιατί τ' άλλους τους παρέσυραν. Λοιπόν! Ξέρεις; Εγώ δεν φταίω. - Για ποιο θέμα; Του λέω. - Για το θάνατο. - Άκου να δεις! Το θέμα είναι το εξής. Κάνατε ένα κακό. Το αποτέλεσμα ποιο είναι; Εσείς μεν ζήσατε, ζείτε στο χωριό. Οι πεθαμένοι, οι πεθαμένοι είναι με τους πεθαμένους. Οι πεθαμένοι δεν ξαναγυρίζουν. Εμείς μείναμε ορφανά παιδιά. Σεις για τιμωρία σας θα βλέπετε τα ορφανά παιδιά αυτών που σκοτώσατε, έως ότου να πεθάνετε. Αυτή είναι η τιμωρία σας. Αντιδικία εμείς δε θέλουμε. Και βλέπετε ορφανά παιδιά. Γιατί αν δεν κάνατε αυτό, θα 'ταν καλύτερα το χωριό και δε θα υπήρχαν χήρες, και ορφανά παιδιά και εγγόνια». [Προφορική μαρτυρία Γ. Ν., κασέτα 48, πλευρά α (Ιδιωτική συλλογή συνεντεύξεων 1^η)].

Συμπεράσματα

Η οργάνωση Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ για τους Μαστοροχωρίτες σήμαινε απελευθερωτικό αγώνα κατά του κατακτητή, πρόνοια για τους άπορους των κοινοτήτων, πολιτιστική δραστηριότητα και Λαϊκό Θέατρο που διαφώτιζε και ενίσχυε τον απελευθερωτικό αγώνα, ασφάλεια στους δρόμους για την καλύτερη διεξαγωγή του ανταλλακτικού εμπορίου, απαλλαγή από τη ζωοκλοπή και συνεπώς διάσωση της κτηνοτροφίας, απαλλαγή από τη δεκάτη - φορολογία σε είδος που είχαν επιβάλλει η δωσίλογη κυβέρνηση και οι κατακτητές-, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ειρηνική επιτόπια εκδίκαση των ατομικών και των διακοινοτικών διαφορών, χωρίς έξοδα, και χωρίς μετακινήσεις στα αστικά κέντρα, καθώς και την έξοδο της γυναίκας στο δημόσιο χώρο, και την παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου. Το Ε.Α.Μ. επίσης σήμαινε απαλλαγή από τους δωσίλογους, καθώς εκτός των άλλων έδωσε όραμα σε μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού των Μαστοροχωρίων για ένα δικαιότερο μεταπολεμικό κόσμο. Για αρκετούς, δηλαδή, το Ε.Α.Μ. αποτελούσε το μέσο για την ανατροπή των θεσμών του προπολεμικού κράτους που ήταν απόμακρο και αδιάφορο προς τις μεθόριες αυτές περιοχές. Για μια μικρότερη μερίδα του πληθυσμού, η οποία δεν μπορεί να προσδιοριστεί, ο όρος Ε.Α.Μ. σήμαινε ίσως πολύ περισσότερα πράγματα από ένα όραμα για έναν δικαιότερο κόσμο. Αποτελούσε το προανάκρουσμα για μια μελλοντική κοινωνία ισότητας.

Παρά το γεγονός όμως ότι το Ε.Α.Μ. εξέφραζε τόσα πολλά πράγματα, κάποια στιγμή άρχισε η διαρροή των μελών του και το πέρασμά τους στην αντίπαλη οργάνωση του Ε.Δ.Ε.Σ., η οποία αποτελούσε την ιδεολογική αντίστιξη του Ε.Α.Μ. και η οποία αρχικά δεν είχε βρει πρόσφορο έδαφος στα Μαστοροχώρια. Καταρχάς η αντικατάσταση από μια μικρή μερίδα πληθυσμού, που είχε οργανωθεί στο Κόμμα, του οράματος ενός καλύτερου μεταπολεμικού κόσμου από το όραμα μιας κοινωνίας με ισοκατανομή πλούτου έκανε αρκετούς Μαστοροχωρίτες να διαρρεύσουν από τις τάξεις του Ε.Α.Μ.. Την τάση αυτή ενίσχυσαν: η απελευθέρωση της γυναίκας, η βαρύτερη φορολόγηση των τσελιγκάδων και των νοικοκυραίων γεωργών που μετέτρεψε κάποιους από αυτούς σε άσπονδους εχθρούς του. Ακρότητες οικονομικής υφής, όπως, για παράδειγμα, η κατάσχεση της περιουσίας του Μιχαήλ Σδούκου από τη Λυκόρραχη, που ήταν σημαίνον πρόσωπο της Επαρχίας Κόνιτσας, δημιούργησαν ακόμη μεγαλύτερες έχθρες εναντίον του Ε.Α.Μ. Οι ακρότητες της Λαϊκής Δικαιοσύνης τέλος, αποτέλεσαν ίσως σοβαρή αιτία αποσκίρτησης από το Ε.Α.Μ..

Άλλοι λόγοι που οδήγησαν σε εκτροπές και ακρότητες ήταν: η συγκεχυμένη έννοια της Λαϊκής Δικαιοσύνης που είχαν στο νου τους ορισμένοι Μαστοροχωρίτες, οι οποίοι είχαν ταυτίσει τη Λαϊκή Δικαιοσύνη με την αυτοδικία, η καθυστέρηση υιοθέτησης διατάξεων σχετικών με τη Λαϊκή Δικαιοσύνη από το Ε.Α.Μ., και η εκδίκαση «κατά συνείδηση» από τους λαϊκούς δικαστές. Αρνητικές συνέπειες στην πορεία του Εαμικού κινήματος προκάλεσε η πολυσυλλεκτικότητα του Κ.Κ.Ε., στο οποίο οργανώθηκαν ακόμη και πρώην οπαδοί του Μεταξά.⁷²

Ένας ακόμη τομέας στον οποίο το Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., έκανε λάθη ήταν η εκκαθάριση των δωσίλογων. Αρχικά, δεν τιμώρησε άτομα η τιμωρία των οποίων θα δημιουργούσε τριγμό στη δομή των κοινοτήτων, λόγω της ύπαρξης δυο μερίδων με αντικρουόμενες απόψεις γι' αυτούς. Οι συγγενικοί δεσμοί, οι οικονομικές και κοινωνικές αλληλεξαρτήσεις, η σύγχυση που επικρατούσε για το ποια πρόσωπα είχαν στην πραγματικότητα δωσίλογη δράση, συνετέλεσαν ώστε η εκκαθάριση να μείνει ανολοκλήρωτη. Ωστόσο η προσωρινή συνοχή των κοινοτήτων, που ήταν η υπ' αριθμόν ένα συνιστώσα στην εκκαθάριση των δωσίλογων, δε θα κρατούσε για πολύ. Η υποψία του δωσιλογισμού, η οποία βάραινε ορισμένα άτομα οδήγησε το Εαμικό κίνημα σε όψιμη εκκαθάριση μερικών από αυτούς και δίχασε το Μαστοχωρίτικο πληθυσμό.

Τελευταία παράμετρος που οδήγησε στη διαίρεση του τοπικού πληθυσμού ήταν οι συλλήψεις των μελών του πολιτικού Ε.Δ.Ε.Σ. των Μαστοροχωρίων κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. νότια των Ιωαννίνων τον Οκτώβρη του 1943. Από την πλευρά τους οι Ελασίτες της περιοχής ήταν οργισμένοι με τον Ε.Δ.Ε.Σ. της περιοχής στον οποίο είχε πρωταγωνιστικό ρόλο ο Γιάννης Μαυρομμάτης, ο οποίος βαρυνόταν με την κατηγορία του δωσιλογισμού. Ακόμη περισσότερο δίχασαν τις τοπικές κοινωνίες οι συλλήψεις των Εδεσιτών της περιοχής που έλαβαν χώρα στη δεύτερη σύγκρουση Ε.Λ.Α.Σ.-Ε.Δ.Ε.Σ. από 21 Δεκεμβρίου του 1944 μέχρι μέσα Φεβρουαρίου 1945.

Τους Μαστοροχωρίτες μέσα στην Κατοχή τους δίχασε και ο ξένος παράγοντας. Οι εθνικόφρονες ήταν Αγγλόφιλοι και οι Εαμίτες «Ρωσόφιλοι». Ωστόσο οι Εαμίτες αναγκαστικά κράτησαν μέσα στην Κατοχή μία στάση αντιφατική απέναντι

⁷² Η πολυσυλλεκτικότητα είχε τις αρνητικές της συνέπειες στην πορεία του Εαμικού κινήματος, αλλά και αρνητικές συνέπειες στο ίδιο το Κ.Κ.Ε.

στους Αγγλους με τους οποίους έπρεπε να συνεργάζονται. Η μετά την Απελευθέρωση στάση των Αγγλων δικαίωσε τη γεμάτη επιφυλακτικότητα στάση των ντόπιων Εαμιτών απέναντί τους.

Η ρεμβασιστική διάθεση των εθnikοφρόνων της περιοχής που ζητούσαν εκδίκηση για τα λάθη του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. την κατοχική περίοδο, αλλά και η θέληση για αποεαμοποίηση της περιοχής, ήταν οι σοβαρότερες αιτίες της Λευκής Τρομοκρατίας που ακολούθησε μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας με τις αφορμές της εύρεσης του κρυμμένου οπλισμού του Ε.Λ.Α.Σ., και της επαναστατικής περιόδου του Αρη Βελουχιώτη. Ένας από τους τρόπους που χρησιμοποίησε η νικήτρια παράταξη των Δεκεμβριανών να σπείρει την τρομοκρατία στους πληθυσμούς του Ε.Α.Μ. και να καταστείλει το κίνημά του ήταν η παραπομπή των στελεχών του Ηπειρωτικού Ε.Λ.Α.Σ. που έδρασαν στην περιοχή, καθώς και ντόπιων στελεχών του Ε.Α.Μ. στα Κακουργιοδικεία, για φόνους μέσα στην Κατοχή. Το γεγονός ότι οι διώκτες των Ελασιτών δεν ήταν άλλοι από τις οικογένειες των δωσιλόγων λέει πολλά για το κύμα δικαστικών διώξεων που επακολούθησε στην περιοχή μετά τα Δεκεμβριανά.

Συνέπεια του τοπικού ρεβανσισμού υπήρξε επίσης η εκκαθάριση του τοπικού διδασκαλικού σώματος από τα Εαμογενή στοιχεία και σε ορισμένες περιπτώσεις η δικαστική δίωξη διδασκάλων του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., αλλά και άλλων μελών του τοπικού Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Η αποχή από τις εκλογές ήταν ένας παράγοντας που επιδείνωσε τη Λευκή Τρομοκρατία και έθεσε στο στόχαστρο της Τρομοκρατίας όσους απείχαν.

Τα Μαστοροχώρια λόγω της γεωγραφικής τους θέσης υπήρξαν εναλλασσόμενη σκηνή για αντάρτες και στρατιώτες, όταν κατέβηκαν οι εξόριστοι του Μπούλκες ως αντάρτες στο Γράμμο. Το καμουφλάζ, η μεταμφίεση δηλαδή των στρατιωτών σε αντάρτες και το αντίστροφο, οδήγησε και συμπαρέσυρε τους κατοίκους της περιοχής στο καμουφλάρισμα και τη διπροσωπία. Με τους αντάρτες γίνονταν ανταρτόφιλοι, και με τους στρατιώτες εθνικόφρονες. Έτσι μέσα στη δίνη του Εμφυλίου κανένας δε θα μπορούσε να εμπιστευθεί κανέναν και από τις πρώτες κιόλας αψιμαχίες είχε αρχίσει η αποσύνθεση του τοπικού κοινωνικού ιστού, αλλά και η διαφθορά των πολιτικών ηθών.

Η Λευκή Τρομοκρατία είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις στην περιοχή από την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή. Ο διορισμός του Κωνσταντίνου Κούρκουλα που κατηγορούνταν για δωσιλογισμό και που ήταν φανατικός αντικομμουνιστής ως ανθυπομοιράρχου της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Πυρσόγιαννης. Η Τρομοκρατία που άσκησε αυτός στην περιοχή, με αφορμή την τροφοδοσία των ανταρτών που είχαν κατέβει από το Μπούλκες το καλοκαίρι και το Σεπτέμβριο του 1946, οδήγησαν στην πρώτη εμφύλια σύγκρουση στα Μαστοροχώρια, τη μάχη της Πυρσόγιαννης. Ο θάνατός του, αν και αυτός δεν έχυσε αίμα στην περιοχή, όπως οι εθνοφύλακες, έγινε τραγούδι από τους αντάρτες και τους Αετομηλιτισσώτες, διότι το πρόσωπό του αποτελούσε προσωποποίηση της βίας και του αντικομμουνισμού.

Ο άδικος επιμερισμός της βοήθειας της ΟΥΝΡΑ οδήγησε σε διάσπαση και διχασμό την τοπική κοινωνία. Ο Λυκορραχίτης Κοσμάς Σδούκος, που εκτελέστηκε από τους αντάρτες στην πρώτη μάχη της περιοχής, τη μάχη της Πυρσόγιαννης, υπήρξε θύμα του διχασμού που προκάλεσε σε τοπικό επίπεδο ο τρόπος διαχείρισης της βοήθειας της ΟΥΝΡΑ.

Η στρατιωτική ένταξη των οικογενειών και στα δύο στρατόπεδα δεν είχε έρεισμα ιδεολογικό. Μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης, η οποία ισχυροποίησε τη θέση των ανταρτών, και παράλληλα με την ημερομηνία δημιουργίας του Γενικού Αρχηγείου (28 Οκτωβρίου 1946) άρχισε στην περιοχή η επιστράτευση από τους αντάρτες και από τους στρατιώτες και οδήγησε στη διάσπαση των Μαστοροχωρίτικων οικογενειών. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως η διάσπαση αυτή οδήγησε κάποιες οικογένειες στην οριστική ρήξη. Επίσης, λίγο μετά τη μάχη της Πυρσόγιαννης γίνεται ορατό ότι και οι δύο παρατάξεις είχαν οπαδούς που ήταν έτοιμοι να θυσιαστούν για την ιδεολογία της παράταξής τους.⁷³

Από τις 16 Σεπτεμβρίου 1946 που έγινε η πρώτη εμφύλια σύγκρουση στην περιοχή μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1947 που εγκαταστάθηκε το Γενικό Αρχηγείο στα Μαστοροχώρια η πόλωση και ο διχασμός στην τοπική κοινωνία είχαν αρχίσει να βαθαινούν. Σε αυτό συντέλεσαν αφενός οι συλλήψεις, φυλακίσεις και εξορίες οπαδών του Δημοκρατικού Στρατού από τις κυβερνητικές αρχές με την κατηγορία της προσφοράς βοήθειας στις ανταρτικές επιχειρήσεις, και αφετέρου οι εκτελέσεις εθnikοφρόνων και οι εμπρησμοί σπιτιών εθnikοφρόνων από τους αντάρτες με την

⁷³ Βλέπε την ενότητα 3.6 Το χτύπημα του Δ.Σ. στα φυλάκια των Χιονιάδων και του Πληκατίου.

κατηγορία της συνεργασίας με το Στρατό. Έτσι στις 21 Μαΐου 1947 έχουμε το γεγονός να πολεμούν αδερφός με αδερφό και ο καθένας από την πλευρά του να ζητάει από τον άλλον να παραδοθεί.

Πιο πολύ όμως έγινε αγεφύρωτο το χάσμα μεταξύ των οπαδών των ανταρτών και των οπαδών του κυβερνητικού στρατού τον Οκτώβρη με Δεκέμβρη του 1947, οπότε έλαβε χώρα το νέο κύμα τρομοκρατίας, που αυτή τη φορά όμως το άσκησαν οι αντάρτες. Αφορμή στάθηκε η εκτέλεση 46 Μαστοροχωριτών από τους αντάρτες με την κατηγορία της υπονόμευσης και της κατασκοπείας του Δημοκρατικού Στρατού. Ο λόγος του κύματος τρομοκρατίας που εξαπέλυσε ο Δημοκρατικός Στρατός ίσως να ήταν οι από καιρού εις καιρόν διώξεις που υπέστη το Κομμουνιστικό Κόμμα, καθώς και οι επικηρύξεις αντί εκατομμυρίων των ηγετών και των στελεχών του κόμματος από την Κυβέρνηση την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Και τα δύο αυτά είχαν δημιουργήσει ένα είδος ανασφάλειας στη Στρατιωτική Ασφάλεια του Δημοκρατικού Στρατού με ολέθριες επιπτώσεις για τον ντόπιο πληθυσμό.

Το «Παιδομάζωμα», το οποίο αναδείχθηκε σε πρόσφορο πεδίο αντιπαλότητας και αντιπαράθεσης για τις δύο ελληνικές Κυβερνήσεις με διεθνή αντίκτυπο, τελικά είχε τις θετικές του συνέπειες για τα παιδιά, αλλά και για τις οικογένειές τους. Τα παιδιά του «Παιδομαζώματος», παρά την οδύνη του αποχωρισμού που έζησαν όλοι, σιτίστηκαν και μορφώθηκαν καλύτερα, και -ιδίως τα παιδιά που μεταφέρθηκαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης-, αναβάθμισαν το μορφωτικό επίπεδο των Μαστοροχωριτών. Η μόρφωση και η επαγγελματική αποκατάσταση αυτών των παιδιών υπήρξε, κατά τα γραφόμενα των ντόπιων, η αμοιβή των κατοίκων για την προσφορά του πληθυσμού στον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού.

Η απόσπαση, επίσης, του ενήλικα πληθυσμού από τα πάτρια εδάφη και η μεταφορά του στην Αλβανία και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ένα οδυνηρό γεγονός. Αυτή είχε ως αιτίες αφενός τις δυσκολίες επιβίωσης μέσα στο περιβάλλον του πολέμου και αφετέρου τη διαταγή του Δημοκρατικού Στρατού που τους υποχρέωσε να περάσουν τα σύνορα. Όσο οδυνηρός όμως ήταν ο υποχρεωτικός εκπατρισμός, άλλο τόσο οδυνηρός ήταν για πολλούς Μαστοροχωρίτες ο επαναπατρισμός, ο οποίος επίσης αναδείχθηκε από την εθνικόφρονη παράταξη σε πρόσφορο έδαφος καλλιέργειας του ψυχροπολεμικού κλίματος.

Οι συνέπειες του Εμφυλίου ήταν βαριές για τα Μαστοροχώρια. Οι αλληλοϋπονομεύσεις και οι αλληλοσπαραγμοί συνεχίστηκαν, καθώς η αστυνόμευση, οι φυλακίσεις και οι εξορίες μεγάλου τμήματος του πληθυσμού από τη νικηφόρα παράταξη του Εμφυλίου υπονόμευσαν την περίοδο «ειρήνης» που ακολούθησε. Το κλίμα αυτό διαπερνά τα χρόνια της μεταπολίτευσης, και συχνά τα πάθη και τα μίσση που χώριζαν τις δύο παρατάξεις φθάνουν μέχρι τις μέρες μας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. ΓΕΣ/ΔΙΣ

«Εκθεση Πεπραγμένων του ΙΙ υποτομέως αποσπάσματος Πίνδου από 28-10-1940 με 1-11-1940 υπό Αν/χου ΜΙΣΥΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ», Φ. 668/Γ/1.

«Δίλοχία Λ.Ο.Κ. Γαλάνη – Συγκρότησις και δράσις (από το προσωπικόν του ημερολόγιον)», Φ. 1204/Ζ/1.

«Βιβλίο Απωλειών», Φ. 1166/Β/1.

«Πόρισμα ΕΔΕ επί ατυχήματος 582 Τ.Π. εις τοποθεσία Γύφτισσα-Ταμπούρι», VIII Μεραρχία, Β' ΣΣ, Φ. 1101/Δ/15.

«Πορίσματα επί των μέχρι 7/10/1947 επιχ.», Φ. 1006/Β/9^α

«Ημερολόγιο επιχειρήσεων αρχόμενον από 1-1-48 έως 29-12-48», VIII Μεραρχία, Φ. 1166/Α/1.

Φ. 1252/Α/1

2. Στρατολογικό Γραφείο Ιωαννίνων

Πιστοποιητικά τύπου Α' 56 αποβιωσάντων Λυκορραχιτών.

3. Υ.Σ.Α. (Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων)

Μικροφίλμ 6 (582 Τ.Π.)

Μικροφίλμ 9 (625 Τ.Π.)

4. Α.Σ.Κ.Ι. (Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας)

Ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 63, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/61.

Ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 88, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/86.

Ραδιοτηλεγράφημα υπ' αριθμ. 96, Μάρκον, Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 147, Φ=7/34/93.

«Η μάχη στη Βόρεια Πίνδο και ο αγώνας του λαού μας για τη Δημοκρατία και την Ανεξαρτησία – Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (18-29 Ιούλη 1948)», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=2/1/7.

«4^η Ολομέλεια – Κεντρική Επιτροπή – Ανακοίνωση», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=1/1/6.

«Απόφαση της 4^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. πάνω στην απόφαση του Γραφείου πληροφοριών των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων σχετικά με την κατάσταση στο Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 102, Φ=2/1/8.

«Τι είπε ο Μάρκος Βαφειάδης στην επιτροπή που τον επισκέφτηκε την 1-10-50. (Από την ΙΙΙ Συνδιάσκεψη του 1950)», Αρχείο Κ.Κ.Ε., Κουτί 101, Φ=1/1/32.

«Λόγος του σ. Βλαντά Μήτσου», 2^η Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., Κουτί 103, φ=2/2/5.

«Ατομικό Δελτίο Ηλία Σγουρίδη», Αρχείο Ε.Δ.Α., Κουτί 115.

5. Αγρονομείο Κόνιτσας

Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Διεύθυνσις Αγροτικής Ασφαλείας, Αγρονομείο Κόνιτσας, Βιβλίον Πεπραγμένων της Υπηρεσίας ετών 1945-1949:

α) «Εκθεσις περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1947», Εν Κονίτση τη 31 Δεκεμβρίου 1947.

β) «Εκθεσις περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1949».

γ) «Εκθεσις περί της καταστάσεως της Α.Α. εν τω Αγρονομείω Κονίτσης κατά το έτος 1950»

6. Στρατοδικείο Ιωαννίνων

Απόφαση 22/7-8-1963.

7. Ειρηνοδικείο Κόνιτσας

Ενορκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 12/4-9-1945.

Ενορκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 13/4-9-1945.

Ενορκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 20/26-9-1945.

Ενορκος Βεβαίωσις Μαρτύρων υπ' αριθμ. 59/17-11-1945.

8. Ποινικό Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων

Βούλευμα υπ' αριθμ. 63/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 114/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 199/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 220/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 248/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 284/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 297/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 343/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 732/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 742/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 789/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 864/1946.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 27/1947.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 34/1947.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 141/1947.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 179/1947.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 251/1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 322/1951.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 555/1951.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 26/1952.

9. Ποινικό Αρχείο Εφετείου Ιωαννίνων

Βούλευμα υπ' αριθμ. 44/1946, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 50/1946, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 58/1946, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 72/1946, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 351/1946, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Βούλευμα υπ' αριθμ. 20/1947, στον τόμο: Αον Αποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων, Βον Βουλεύματα Δωσιλόγων, 1945-1949.

Πρακτικό της δημοσίας συνεδριάσεως του εν Ιωαννίνους Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων της 26^{ης} Μαΐου 1947 υπ' αριθμ. 71/1947 στον τόμο: Πρακτικά Δικαστηρίων Δωσιλόγων ετών 1945-1949.

10. Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας

Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 18^{ης} Οκτωβρίου 1981, τ. Γ', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1983.

Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977, τ. Γ', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1979.

Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989, τ. Β', Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1991.

Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 8^{ης} Απριλίου 1990, Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 1991.

Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 16 Οκτωβρίου 1940, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1950.

Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 7^{ης} Απριλίου 1951, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1955.

Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1947.

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1938.

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31 Μαρτίου 1946, Αθήναι (Εθνικόν Τυπογραφείον) 1947.

11. Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων

Φ. 559, υποφ. Ι

Φ. 647, υποφ. Ι

Φ. 833, υποφ. ΙΙ.

Φ. 1420, υποφ. Ι.

Φ. 1479, υποφ. ΙΙΙ.

Φ. 1511, υποφ. ΙΙ

Φ. 1557, υποφ. ΙΙ.

Φ. 1596, υποφ. ΙΙ

Φ. 1566, υποφ. ΙΙΙΙ.

Φ. 1648, υποφ. ΙΙΙ

Φ. 1670, υποφ. Ι

12. Δικαστικές φυλακές Ιωαννίνων

Βιβλίο καταδίκων από 1^η Ιανουαρίου 1934 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1936 ανοργάνωτων φυλακών (Α/Α: 192/1935)

Βιβλίο υποδίκων από 1933-.... (Α/Α: 111/1933 ή 1934 και 9/1937)

Βιβλίο καταδίκων από 2-3-1939 έως 27-12-1940 (Α/Α: 150/18-5-1940)

Βιβλίο υποδίκων του 1946, τ. Β (Α/Α: 701-704)

Βιβλίο κρατουμένων καταδίκων από 20-11-1945 έως 1947 (Α/Α: 699/1947)

Βιβλίο υποδίκων 1950-1954, (Α/Α: 5/1953, 4/1953, 5/1953, 7/1953, 8/1953)

Βιβλίο υποδίκων 1963-1969 (Α/Α: 21/1964)

13. Ιστορικό Αρχείο Αρχηγείου Ελληνικής Αστυνομίας

Φάκελος Α.Δ. Χ. Ηπείρου / Δ. Χ. Ιωαννίνων / Υ.Χ. Κονίτσης

14. Αρχεία Αναγνωστοπουλείου Σχολής (Ιπποκράτους 13-Αθήνα)

Πρακτικά της Η' Γενικής Συνελεύσεως της Αναγνωστοπουλείου Γεωργικής Σχολής Κόνιτσας, 14 Ιανουαρίου 1946.

Εγγραφο Ελληνικού Κοινοφελούς Ιδρύματος «Εγγύς Ανατολή» (Συσταθέν υπό της Αμερ. Οργανώσεως Near East Foudation) την 10^η Δεκεμβρίου 1945, Προς την εν Ελλάδι Εφορείαν του Αναγνωστοπουλείου Γεωργικού Σχολείου Κονίτσης.

Εγγραφο προς το Φίλιππο Δραγούμη, πληρεξούσιον της Εταιρίας «Σχολές Ανάγνου» προς την Εκτελεστική Επιτροπή του Υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης Εράνου «Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος», Αθήνα, 11 Φεβρουαρίου 1948, αριθμ. Πρωτοκόλου 1573.

Εγγραφο της Αμαλίας Λυκουρέζου προς την Εκτελεστική Επιτροπή Εράνου Βορείων Επαρχιών Ελλάδος.

Εγγραφο Εκτελεστικής Επιτροπής του υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος», Έν Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1947, αρ. πρωτ. 1011, Προς τον Φίλιππον Δραγούμην, Πληρεξούσιον Αναγνωστοπουλείου Γεωργικού Σχολείου της Εταιρίας Σχολών Μ. Ανάγνου.

15. 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης & Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, συνιδιοκτήτες

Φύλαξη στο υπόγειο της περιφέρειας των Ιωαννίνων (Αταξινόμητα)

(Φωτοτυπίες των εγγράφων στην κατοχή της ερευνήτριας)

1) Εγγραφο του 5^{ου} Τάγματος Βασιλικών Καραμπινιέρων, Αριθμ. Πρωτ. 35/13 διαμ. Εν Κονίτση τη 8-6-1942. Κοινοποίηση από τον Επαρχο Κονίτσης σε όλους τους Προϊσταμένους Δημ. Υπηρεσιών, Εν Κονίτση τη 9-6-1942.

- 2) Εγγραφο του Αναπληρωτή Επιθεωρητή της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ηλία Παπαζήση (χωρίς σφραγίδα) Κόνιτσα: 15-10-42. Αριθμ. πρωτ. 925: Προς τον κ. Διευθυντήν του Δημοτικού Σχολείου Βουρμπιάνης – Πυρσογιάννης.
- 3) Εκδοση εγγράφου: Γραφείο Πρωθυπουργού, αριθμ. πρωτ. 49/19-7-1941, Κοινοποίηση μέσω της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, Διεύθυνσης Εσωτερικών, προς τους Επάρχους Πωγωνίου και Κονίτσης και τους Προϊσταμένους Πολιτικών Υπηρεσιών Νομού Ιωαννίνων, αρ. πρωτ. Εμπ. 503/16-8-1941.
- 4) Εκδοση εγγράφου: Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως Γ. Τσολάκογλου, Προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Γραφείον κ. Υπουργού, Αριθμ. πρωτ. 4811/4-2-1942.
- 5) Ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης προς τους κ.κ. Διευθυντάς των Σχολείων, Εγκύκλιος αριθμ. 12, 4 Σεπτεμβρίου 1945
- 6) Ο Υγειονομικός Επιθεωρητής ΙΒ' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, Προς τον κ. Επιθεωρητήν των Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης, αρ. πρωτ. 66, Εν Ιωαννίνοις τη 8 Ιουνίου 1946.
- 7) Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Κονίτσης, Προς τον Υγειονομικόν Επιθεωρητήν ΙΒ' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, αρ. πρωτ. 758/2-7-46.

16. 3^ο Γραφείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Βιβλίο Πράξεων του Ε.Σ.Σ.Ε. Κονίτσης 1942, 1943, 1945.

17. Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως

Προσωπικός φάκελος του Κωνσταντίνου Κούρκουλα:

- 1) Κούρκουλας Κωνσταντίνος, «Περί της Υπηρεσιακής μου δράσεως κατά το διάστημα της Κατοχής», Εν Κερκύρα τη 30 Απριλίου 1945.
- 2) «Εκθεσις Εξαγομένου Ενόρκου Προανακρίσεως».
- 3) Πίνακας Μεταβολών Υπηρεσιακών.

18. Αρχεία Κοινοτήτων

Βιβλίον Πρακτικών και Αποφάσεων της Κοινότητας Καστανέας Μαστοροχωρίων

«Ονομαστική Κατάστασις εμφανίονσα τους επαναπατρισθέντας ομήρους κατοίκους Κοινότητας Χιονιάδων εξ Ουγγαρίας και Ρουμανίας», Χιονιάδες 16 Δεκεμβρίου 1954, Κοινότης Χιονιάδων.

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΟ ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

Κόντης, Β. / Σφέτας, Σ. (επιμ.), *Εμφύλιος πόλεμος – Εγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά Αρχεία*, Αθήνα (Παρατηρητής) 1999.

Πετρίδης, Π. (επιμ.), *Στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: Σπάνια ντοκουμέντα του Ε.Α.Μ. (1944-1947)*, Αθήνα (Προσκήνιο) 1998.

Πετρόπουλος, Γ. (επιμ.), *Η Καθαίρεση του Νίκου Ζαχαριάδη (Η επέμβαση του Κ.Κ.Σ.Ε. στο Κ.Κ.Ε.). Η διεθνής Επιτροπή των έξι Κομμουνιστικών Κομμάτων (Αγνωστα Ντοκουμέντα – Απόρρητα Πρακτικά). Τα απόρρητα Πρακτικά της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.. Ανέκδοτα Φωτογραφικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα (Προσκήνιο)² 2003.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, τ. 1-8, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου πολέμου (1944-1949)*, τ. 1-16, Αθήνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού) 1998.

III. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΒΙΒΛΙΑ – ΑΡΘΡΑ

1. ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

- Bærentzen, L., Ιατρίδης, Γ., Smith, O.,** (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα (Ολκός) 1992.
- Mazower, M.,** (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, (τίτλος πρωτοτύπου: *After the war was over*, Princeton University Press), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000.
- Mazower, M.,** (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000.
- Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., Μαραντζίδης, Ν., Μποντίλα, Μ.,** (επιμ.), *Οπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) 2005.
- Ιατρίδης, Γ.,** (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.
- Κουτσούκης, Κ.,** (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2000.
- Μιχαηλίδης, Ι., Νικολακόπουλος, Η., Χάγκεν, Φ.** (επιμ.), «Εχθρός εντός των τειχών»: Οψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2006.
- Παναγιωτόπουλος, Β.,** (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000): Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949 (Αλβανικό Επος- Κατοχή και Αντίσταση – Εμφύλιος)*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2004.
- Φλάϊσερ, Χ.,** (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49: Από την Δικτατορία στον Εμφύλιο: Τομές και συνέχειες*, Αθήνα (Καστανιώτης)² 2003.
- Χατζηιωσήφ, Χ. & Παπαστράτης, Π.,** (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, Γ'(1^ο+2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Χατζητάκη-Καψωμένου Χ., (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία* (Πρακτικά Συνεδρίου), Αθήνα (Παρατηρητής) 2001.

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Cowan, J., *Η πολιτική του σώματος: Χορός και κοινωνικότητα στη Βόρεια Ελλάδα*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) χ.χ. [1998].

Herzfeld, M., «Κοινωνική ποιητική: όψεις από την ελληνική εθνογραφία» στο Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα)³ 1998.

Mishler, E., *Συνέντευξη έρευνας*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 1996.

Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας, (Πρακτικά ημερίδας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα (Κατάρτι) 1998.

Perks, R. & Thomson, A. (edit.), *The oral History Reader*, London (Routledge) 1998.

Perks, R., *Oral History: Talking about the Past*, London (Historical Assosiation) 1995.

Plummer, K., *Τεκμήρια ζωής: Εισαγωγή στη Βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου*, Αθήνα (Gutenberg) 2000.

Thompson, P., *Φωνές από το παρελθόν - Προφορική Ιστορία*, (τίτλος πρωτοτύπου: Thompson, P., *The Voices of the Past – Oral History*, Oxford University Press 1988), Αθήνα (Πλέθρον) 2002.

Μπούσχοτεν, Ρ., «Απαξίωση και αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών» στο Χατζητάκη-Καψωμένου Χ. (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία* (Πρακτικά Συνεδρίου), Αθήνα (Παρατηρητής) 2001.

Μπούσχοτεν, Ρ., *Ανάποδα Χρόνια: Συλλογική μνήμη στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα (Πλέθρον) 1997.

Μπούσχοτεν, Ρ., *Περασάμε πολλές μπόρες, κορίτσι μου...*, Αθήνα (Πλέθρον) 1998.

Νιτσιάκος, Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα (Πλέθρον) 1995.

Νιτσιάκος, Β., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα (Οδυσσέας)² 1993.

3. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ-ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ

Woodhouse, C., *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα (Εξάντας) 1976.

Βαφειάδης, Μ., *Απομνημονεύματα*, Ε', Αθήνα (Παπαζήσης) 1992.

Βλαντάς, Δ., *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949*, Γ', ημίτομος Β', Αθήνα (Γραμμή) 1981.

Βλαντάς, Δ., *Ημερολόγιο 1947-1949*, (Επιμ.: Μαραντζίδης Ν. & Αντωνίου Γ.), Αθήνα (Εστία) 2007.

Βοντίτσιος (Γούσιος), Γ., *Οι αιτίες για τις ήττες και τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε. και της ελληνικής Αριστεράς*, Α', Αθήνα (Να υπηρετούμε το λαό) 1977.

Βούλτεψης, Γ., *Πρόκληση*, Αθήνα (Πολιτικά Θέματα)² 2000.

Γκαγκούλιας, Γ., *Η αθέατη πλευρά του Εμφυλίου πολέμου: Τα τραγικά γεγονότα της 7^{ης} Μεραρχίας του Δ.Σ.Ε.*, Αθήνα (Ιωλκός) 2001.

Γκανάτσιος (Χειμαρρος), Β., *Ενας δάσκαλος Καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας) 2004.

Γκριτζώνας, Κ., *Τα παιδιά του Εμφυλίου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 1998.

Δρίτσος, Θ., *Γιατί με σκοτώνεις σύντροφε*, Αθήνα (Γλάρος) 1983.

Ζέρβας, Ναπολέον, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα (Μέτρον) 2000.

Ζούνης, Ν., *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα (αυτοέκδοση) 1990.

Θέμελης, Ν., *Τον δρόμον τετέλεκα: Η μαρτυρία μου*, Αθήνα (Ι. Σιδέρης) 1998.

Καινούργιος, Χ., *Στα στρατόπεδα του Ρούμπικ και του Μπούλκες: Περιπλανήσεις και περιπέτειες λαϊκών αγωνιστών 1945-1947*, Αθήνα (Ιωλκός) 1997.

Καραγιάννης, Β., *Στα στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας...*, Γιάννινα (αυτοέκδοση) 1987.

Κατσής, Δ., *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του Δ.Σ.Ε. 1946-1949*, τ. 4^{ος}, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1997.

Κατσής, Δ., *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949 – Περίοδος 1947-1948*, τ. 2^{ος}, Αθήνα (αυτοέκδοση)² 1998.

Κατσής, Δ., *Το ημερολόγιο ενός αντάρτη του ΔΣΕ 1946-1949*, τ. 5^{ος}, Αθήνα (αυτοέκδοση) 2000.

Λαζαρίδου, Μ., *Πόλεμος και αίμα: Ταξείδι στο παρελθόν, ταξείδι στον πόνο*, Αθήνα (Ιστορικά τεκμήρια - Διογένης) χ.χ. [2005;].

Λατίφη, Κ., *Τα απόπαιδα*, Αθήνα (Εξάντας) 1999.

Μαλταίζος (Τζουμερκιώτης), Γ., *Δ.Σ.Ε., Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (Ζητήματα στρατηγικής και ταχτικής της ηγεσίας του)*, Αθήνα 1984.

Μανούκας, Γ., «Παιδομάζωμα». *Η αγωγή και η διδασκαλία των απαχθέντων Ελληνοπαίδων*, Αθήναι (αυτοέκδοση) 1969.

Μανούκας, Γ., «Παιδομάζωμα: Το μεγάλο έγκλημα κατά της Φυλής, Αθήνα (Εκδοσις επαναπαρθένων εκ του παραπετάσματος) 1961.

Μιχαλόπουλος, Θ., *Το αντάρτικο στη Μακεδονία όπως το έζησα*, Αθήνα (Προσκήνιο-Αγγελος Σιδεράτος) 2003.

Μπαρτζιώτας, Β., *Εξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1986.

Παπαϊωάννου, Α., *Γιώργης Γιαννούλης: Η θρυλική μορφή του Γράμμου. Το άγνωστο ημερολόγιό του (Ντοκουμέντο: Ένα τετράδιο ανυπολόγιστης αξίας)*, Αθήνα (Γλάρος) 1990.

Παπαϊωάννου, Α., *Ο αληθινός Γράμμος. Θρύλος και πραγματικότητα 1940-1949*, Θεσσαλονίκη (Μπίμπης) χ.χ. [2005].

Παπανδρέου, Γ., *Κείμενα: Η Απελευθέρωση της Ελλάδος, Β΄*, Αθήνα (Μπίρης) 1964.

Ρόσιος, Αλέξης (Υψηλάντης), *Στα φτερά του οράματος: Εθνική Αντίσταση, Διωγμοί μετά τη Βάρκιζα, Εμφύλιος 1946-1949, Πολιτική Προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη (Κώδικας)² 2001.

Σακελλαρίου, Ν., *Η οργάνωση της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού*, Αθήνα (Τολίδης) [1980;].

Σαράφης, Σ., *Ο Ε.Λ.Α.Σ.*, (φωτογραφική αναπαραγωγή της έκδοσης του 1946), Αθήνα (Επικαιρότητα) 1999.

Τζαμαλούκας, Γ., *Ενάντια στο θάνατο στο Γράμμο και στο Βίτσι: από αναμνήσεις του αγώνα*, Αθήνα (Ειρήνη) 1978.

4. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΤΩΝ - ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΩΝ

Βελλάς, Γ., Κατσιαμάνης Κ., «Παιδοσώσιμο και όχι Παιδομάζωμα», *Ενημερωτικό Δελτίο Πανελληνίας Ένωσης Επαναστατισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 89 (Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1998).

Γκάσιος, Χ., *Ιστορία της Καστανιάνης Κονίτσης*, Ιωάννινα (αυτοέκδοση) 1971.

Γκατζουγιάννης, Γ., *Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κόνιτσας Ηπείρου*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1982.

Ευθυμίου, Α., «Πένθη – Σωκράτης Δημάρατος», *Κόνιτσα*, έτος Ε΄, τχ. 55 (1966).

Ευθυμίου, Α., *Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας*, Κόνιτσα (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας) 1997.

Ζαφείρης, Μ., *Αυτόπτης Μάρτυς*, Αθήνα (Παρασκήνιο) 2006.

Ζίνδρος, Α., «Το χωριό Ζέρμα (Πλαγιά) Κονίτσης στους αγώνες 1940-1950: Τι πρόσφερε και τι κέρδισε απ' τους αγώνες αυτούς», στο *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1997).

Ζιώγας, Θ., Τσιγκούλης, Χ., Βελλάς, Γ., *Κάντσικο-Δροσοπηγή (Συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηπείρου)*, Αθήνα (Αδερφότητα Δροσοπηγιωτών Κόνιτσας «Ο Άγιος Αθανάσιος») 1993.

Ζούνης, Ν., *Αντάρτης του Δ.Σ.Ε. στα βουνά του Γράμμου*, Γιάννενα (αυτοέκδοση) 1990.

Καράτζιος, Κ., «Η μάχη της Πυρσόγιαννης, -16.9.1946», στο *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. τχ. 87 (Απρίλης-Ιούνης 1998).

Κοντοδήμος, Γ., *Λαογραφικά-Ιστορικά, Σατιρικά ποιήματα Κερασόβου Κονίτσας*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1978.

Κωτσίνας, Κ., «Από την Εθνική Αντίσταση: Πώς οργανώθηκε το Ε.Α.Μ. στο χωριό μου το Κάντσικο», στο *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 42 (Γενάρης-Φλεβάρης 1992).

Κωτσίνας, Κ., «Κάντσικο (Δροσοπηγή): Μια μικρή ανταρτιάνα της Ηπείρου», στο *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 92 (Ιούλης- Σεπτέμβρης 1996).

Μαστοροχώρια: Οδηγός γνωριμίας με το Άγιο Μαστοροχωρίων, Θεσσαλονίκη (Ελλα) 2005.

Μαυρομμάτης, Γ., *Ιστορία και παράδοση της Πυρσόγιαννης. Χωριανικά ανέκδοτα και ιστορίες*, Ηγουμενίτσα (αυτοέκδοση) 1989.

Μαυρομμάτης, Γ., *Σύμμεικτα της επαρχίας Κονίτσας. Ηρωισμοί και αθλιότητες. Οδοπορικό μιας αδερφοκτόνου εποχής*, Ηγουμενίτσα (αυτοέκδοση) 1992.

Νιτσιάκος, Β., *Λετομηλίτσα (Παραδοσιακή λαογραφία)*, Α', Γιάννενα (Σύλλογος Λετομηλιτισιωτών «Το Ντένισκο») 1979.

Ντίνης, Ι., *Εικόνες μιας ζωής: Λαγκάδα 1945-1949*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 2005.

Παγούνης, Μ., *Παιδιά της ελπίδας: Ζωή μέσα από τη στάχτη*, Αθήνα (Δωδώνη) 2006.

Παπαγεωργίου, Β. (επιμ.), *1926-2006: Προοδευτική Ένωση Πυρσόγιαννης – 80 χρόνια από τη γέννησή της*, Θεσσαλονίκη 2005.

- Παπαχρήστου, Ε.**, *Στα χρόνια του ηρωισμού και της θυσίας*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 2004.
- Πορφύρης, Θ.**, «Αποφράδα μέρα πόνου και θρήνου για το χωριό Οξυά Κόνιτσας – 22 Ιούνη 1945», *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 99 (Απρίλης-Ιούνης 1998).
- Πορφύρης, Θ.**, «Χρονικό της μάχης στην Πυρσόγιαννη που έγινε στις 16 Σεπτέμβρη 1946», στο *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 96 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1997).
- Ρεμπέλης, Ν.**, «Αναμνήσεις από τα χρόνια της Κατοχής», στο *Κόνιτσα*, περίοδος Γ', τχ. 117 (Ιούλιος – Αύγουστος 2004).
- Ρεμπέλης, Χ.**, *Κονιτσιώτικα – Βραβευθέντα εις τον Τράντειον Διαγωνισμόν*, Αθήνα (Ηπειρωτική Εταιρεία Μελετών) 1953, (Επανέκδοση: Νικόλαος Ρεμπέλης (επιμ.), Αθήνα (Σύλλογος Ασημοχωριτών Αθηνών «Η πρόοδος») 2005.
- Σαμαράς, Δ.**, *Μνήμες – διηγήσεις από το χωριό μας Κιράσοβο (Αγία Παρασκευή) Κόνιτσας 1940 και μετά*, Αθήνα (Πέτρα) 2005.
- Σδούκος, Γ.**, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία-Ρουμανία 1947-1956)*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1983.
- Σδούκος, Γ.**, *Λυκόρραχη: Μπέηδες και ραγιάδες στα βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1988.
- Σδούκος, Γ.**, *Τα ηρωικά αντάρτικα τραγούδια*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 1984.
- Σδούκου, Μ.**, «Γεγονότα στο χωριό Λυκόρραχη», στο *Ενημερωτικό Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (Π.Ε.Ε.Π.Π.)*, αρ. φ. 98 (Γενάρης-Μάρτης 2001).
- Τζιάλλα-Μάντζιου, Ε.**, *Η γυναίκα της Πίνδου στο έπος του '40*, Ιωάννινα (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων-Δήμος Κόνιτσας-Κοινότητα Φούρκας) 2001.
- Τουφίδης, Σ.**, *Αγώνες και θυσίες (Μαρτυρίες –Χρονικά 1943-1944)*, Γιάννινα (αυτοέκδοση) 1988.
- Τουφίδης, Σ.**, *Το Χρονικό της Καλλιθέας: Από την Εθνική Αντίσταση*, Κόνιτσα (Π.Ε.Α.Ε.Α. Κόνιτσας)² 1988.

Τσίου, Α./ Ράφτης, Α., *Λούψικο Κόνιτσας: Τραγούδια και χοροί του γάμου*, Αθήνα (Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης και Θέατρο Ελληνικών Χορών 'Δόρα Στράτου') 1998.

5. ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ & ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

«Διάγγελμα του Πρωθυπουργού και αρχηγού του Κόμματος των Φιλελευθέρων, 25 Ιουνίου 1948», στο *Εκδοσις πολεμιστών 'Βίτσι-Γράμμου'*, Αύγουστος 1987.

«Συμπεράσματα για τις λιποταξίες στα τμήματα του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Petrov, B., «Η πολιτική της Βουλγαρίας έναντι της Ελλάδας μετά τη δεκαετία του '30 και η βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης», στο Χατζηιωσήφ, Χ. & Παπαστράτης, Π. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Richter, H., *Η επέμβαση των Αγγλων στην Ελλάδα: Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα (Εστία) 1997.

Rodogno, D., «Η ιταλική κατοχή», στο Χατζηιωσήφ, Χ. & Παπαστράτης, Π. (επιμ.), *Η ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή - Αντίσταση*, Γ' (μέρος 1^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε., *Φωτιά και τσεκούρι: Ελλάς 1946-1949 και τα προηγηθέντα (Συνοπτική Ιστορική Μελέτη)*, Αθήναι (Εστία) 1974.

Ανάγνος, Θ., *Στα κάστρα του Αγώνα: Με το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1998.

Αντιστρατήγου Κικίτσα, «Η μάχη του Γράμμου, 26/6/47-22/7/47», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 3 (1948), Α', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

(τίτλος πρωτοτύπου: *After the war was over*, Princeton University Press), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000.

Γ.Π., «Ε.Π.Ο.Ν. – 45 χρόνια από την ίδρυσή της: 23/2/43-23/2/88 – Αναμνήσεις από τη θεατρική δράση της Ε.Π.Ο.Ν.», *Κόνιτσα*, περ. Γ', τχ. 18 (1988).

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949): Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1970.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Το Τέλος μιας Εποποιΐας, Απρίλιος 1941 (Συνέχεια της Γερμανικής Επιθέσεως τον Απρίλιον 1941 και κατάληψις της Ελλάδος υπό των Γερμανοϊταλών)*, Αθήναι (Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού) 1959.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Οι μάχες του Βίτσι και του Γράμμου 1949 – Με το συνθηματικόν Επιχείρησις 'Πυρσός': Εκθεσις συνταχθείσα βάσει επισήμων στοιχείων Γ.Ε.Σ.*, Αθήνα (Ελεύθερη Σκέψη) 1993.

Γιαννακόπουλος, Δ., «Η κομματική-πολιτική δουλειά στις μάχες του Δυτικού Γράμμου», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Γιανουλόπουλος, Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος: Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1992.

Γκαγκούλιας, Γ., «Παιδομάζωμα»: *Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου πολέμου και μετά*, Αθήνα (Ιωλκός) 2004.

Γκριτζώνας, Κ., *Η τραγωδία μιας συμμαχίας (Οι Αγγλοι στην Ελλάδα του πολέμου και της Αντίστασης 1941-1944)*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2003.

Γρηγοριάδης, Φ., *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, τ. 10^{ος}, Αθήναι (Νεόκοσμος) 1975.

Δασκαλάκης, Α., *Ιστορία Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, Α', Αθήνα (Εκδόσεις Αρχηγείου Χωροφυλακής) 1973.

Εκθεσις των γενομένων ζημιών εν γένει Ηπείρου από της κηρύξεως του Ελληνο-Ιταλικού Πολέμου (28-10-40) μέχρι της τελικής Απελευθερώσεώς της Οκτώβριος 1944, Αθήνα (Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών) 1987.

- Αντωνίου, Κ.**, *Ιστορία της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής 1833-1965*, Γ', Αθήνα 1965.
- Ασδραχάς, Σ.**, *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα (Ερμής) 1988.
- Αυδίκος, Ε.**, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα (Καρδαμίτσας) 1993.
- Β.Σ.Α.**, «Γράμμος: Η ζωή στις μονάδες», *Ακρίτας*, τχ. 43, (5 Αυγούστου 1948).
- Βαλαβάνης, Δ.**, «Γράμμος: Το βουνό του θριάμβου, ο τάφος της προδοσίας», *Ακρίτας*, τχ. 45 (5 Σεπτεμβρίου 1948).
- Βελισσάρης, Δ.**, «1806, Αη-Λια, Κάμενικ, Άγιος Χριστόφορος Πυρσόγιαννης», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.
- Βερβενιώτη, Τ.**, «Οι γυναίκες της Αριστεράς μπροστά στο δίλημμα: πολιτική ή οικογένεια;», στο Mazower, Μ., (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, (τίτλος πρωτοτύπου: *After the war was over*, Princeton University Press), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000.
- Βερβενιώτη, Τ.**, «Περί 'παιδομαζώματος' και 'παιδοφυλάγματος' ο Λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», στο Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., Μαραντζίδης, Ν., Μποντίλα, Μ. (επιμ.), *Οπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) 2005.
- Βερβενιώτη, Τ.**, «Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή και Παιδοφύλαγμα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2003.
- Βερβενιώτη, Τ.**, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1994.
- Βλαντάς, Δ.**, «Ο ελιγμός στο Γράμμο», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.
- Βόγλης, Π.**, «Ανάμεσα στην άρνηση και στην αυτοάρνηση: Πολιτικοί κρατούμενοι στην Ελλάδα, 1945-1950», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*,

Κοταρίδης, Ν., «Ούτε 'άτιμος' ούτε 'ντροπιασμένος': Αντίσταση και εμφύλιος στο ιδίωμα της συγγένειας και τις αξίες της ανδροπρέπειας», Δοκιμές, τχ. 6 (1997).

Κοτζιούλας, Γ., *Θέατρο στα βουνά*, Αθήνα (Θεμέλιο)² 1980, 1980

Κουλούρης, Ν., *Ελληνική βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949: Αυτοτελή Δημοσιεύματα 1945-1999*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2000.

Κουτσονίκος, Γ., *Γράμμος – Βίτσι: Τόποι Τραγωδίας, Β΄*, Θεσσαλονίκη (Μαϊάνδρος) 2001.

Κυρίτσης, Ν., *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας: Βασικοί σταθμοί του αγώνα*, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 2003.

Κωστόπουλος, Τ., «Ο ταξικός παράγοντας του Εμφυλίου 1946-1949», στο Κουτσούκης, Κ. (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2000.

Λαζαρίδου-Κοντογιώργη, Ρ., «Από την άμιλλα των μαχητριών Γράμμου-Βίτσι στις μαχήτριες του Βίτσι», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Λυμπεράτος, Μ., «Οι οργανώσεις της Αντίστασης», στο Χατζηιωσήφ, Χ., Παπαστράτης, Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945, Γ΄ (μέρος 2^ο)*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Λυμπεράτος, Μ., *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου: Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα (Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946)*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2006.

Mazower, M., *Σκοτεινή Ηπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, (τίτλος πρωτοτύπου: *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, 1998), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2001.

Mazower, M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (τίτλος πρωτοτύπου: *Inside Hitler's Greece. The experience of occupation, 1941-1944*, Yale University Press, 1993), Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 1994.

Μάνος, Κ., *Νεανικών βιωμάτων αναπόληση*, Αθήνα 1998.

- Εργολάβος, Σ.**, *Η δίκη της Πρίντζου και οι εκτελεσμένοι των Ιωαννίνων*, Αθήνα (Σοκολής) 1988.
- Ζαούσης, Α.**, *Η τραγική αναμέτρηση 1945-1949: Ο μύθος και η αλήθεια*, Α΄, Αθήνα (Ωκεανίδα) 2003.
- Ζαφειρόπουλος, Δ.**, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-1949*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1956.
- Ζαφειρόπουλος, Δ.**, *Το Κ.Κ.Ε. και η Μακεδονία*, Αθήνα 1948.
- Ζέπος, Δ.**, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρας περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.)² 1986.
- Ζιάγκος, Ν.**, *Νέες σελίδες από τον Εμφύλιο 1945-1949 (Δημοκρατικός Στρατός-Κυβερνητικός Στρατός)*, Α΄ & Β΄, Αθήνα (Σοκολής) 1986.
- Θωμαδάκης, Σ.**, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατοχής», στο Ιατρίδης, Γ., (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.
- Ιατρίδης, Γ.**, «Απελευθέρωση, Εμφύλιος πόλεμος και Αμερικανοί» στο Ιατρίδης, Γ., (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.
- Ιωαννίδης, Γ.**, «Γιατί θα νικήσουμε», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1948), Α΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996, 276-280.
- Κανελόπουλος, Π.**, «Σταθερά η Απόφασις δια την Νίκη», στο *Εκδοσις πολεμιστών 'Βίτσι-Γράμμου'*, Αύγουστος 1989.
- Καντάρας, Δ.**, «Ημερολόγιο του 1^{ου} Λόχου του Ανεξαρτήτου Τάγματος Κονίτσης κατά τις επιχειρήσεις του Ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940», στο *Κόνιτσα*, περίοδος Γ, τχ. 64 (Σεπτέμβριος-Οκτώβρης 1995).
- Κλόουζ, Ντ.**, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα (Φιλίστωρ) 2003.
- Κόκκινος, Φ.**, *Το Ιππικόν εις την μάχην της Πίνδου 1940*, Αθήναι (αυτοέκδοση) 1974.

Μπαρτζιώτας, Β., «Η μεγάλη μάχη του Γράμμου», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 9 (1948), Α΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Μπαρτζιώτας, Β., «Η πολιτική μας δουλειά στο Γράμμο», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Μπέικος, Γ., *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Β΄, Αθήνα (Θεμέλιο)² 2005.

Νικολακόπουλος, Η., *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα (ΕΚΚΕ)³ 2000.

Οι θυσίες της Ηπείρου, Α΄ Σώμα Στρατού, Γραφείον Τύπου, Αθήνα 1949 (ανατύπωση από την Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, χ.χ.).

Παλαιολόγος, Μ., «Η μάχη στο Πάτωμα», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7/1949, Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Παπαγεωργίου, Ε., *Το «Παιδομάζωμα» κατά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, Διπλωματική Εργασία (επιβλέπων καθηγητής: Προκόπης Παπαστράτης, Αθήνα (Πάντειον Πανεπιστήμιο) 2008.

Παπαδημητρίου, Σ., «Η μάχη του Αγίου Χριστόφορου Πυρσόγιαννης», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6 (1949), Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Παπαδόπουλος, Β., «Η μάχη του Πύργου Στράτσιανης», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 6/1949, Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Παπαθανασίου, Ι., «Το κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της Ιστορίας 1940-1945», στο Χατζηιωσήφ, Χ., Παπαστράτης, Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ΄ (μέρος 2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Παπανδρέου, Γ., «Η χαραυγή της νίκης», στο *Εκδοσις πολεμιστών 'Βίτσι-Γράμμου'*, Αύγουστος 1989.

Παπαστράτης, Π., «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στις παραμονές του εμφυλίου», στο Bærentzen Lars, Ιατρίδης Γιάννης, Smith Ole (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα (Ολκός) 1992.

- Μαραντζίδης, Ν., Τσέκου, Κ.,** «Ψάξε τον εχθρό με κόκκινο βιβλιάριο». Η πολιτική καταλογισμού ευθυνών στο ΔΣΕ», *Κλειώ*, τχ. 3, (καλοκαίρι 2006).
- Μαργαρίτης, Γ.,** *Από την ήττα στην εξέγερση (Ελλάδα άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942)*, Αθήνα (Ο Πολίτης) 1993.
- Μαργαρίτης, Γ.,** *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α' & Β', Αθήνα (Βιβλιόραμα)² 2000.
- Μαυρογορδάτος, Γ.,** «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 προοίμιο του Εμφυλίου πολέμου» στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.
- Μέρτζος, Ν.,** *Σβαρνούτ: Το προδομένο αντάρτικο*, Θεσσαλονίκη (Ναϊάς)⁴ 1995.
- Μητροπολίτης Λήμνου Διονύσιος,** *Πιστοί άχρι θανάτου*, Αθήνα (αυτοέκδοση) 1959.
- Μουτσόπουλος, Θ.,** «Η αποστολή των παιδιών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου (1946-1949)», στο Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., Μαραντζίδης, Ν., Μπαλά, Μ., (επιμ.), *Οπλο παρά πόδα – Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) 2005.
- Μπάλτα, Ν.,** «Διασώσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949. Η έννοια της εθνικής ενότητας», στο Φλάϊσερ, Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49: Από την Δικτατορία στον Εμφύλιο: Τομές και συνέχειες*, Αθήνα (Καστανιώτης)² 2003.
- Μπάλτα, Ν.,** *Ο Ελληνικός Εμφύλιος (1946-1949) μέσα από τον Γαλλικό Τύπο*, Αθήνα (Οδυσσέας) 1993.
- Μπαρτζιώτα, Η. και Μπέικου, Μ.,** «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχήτριες του Γράμμου το τελευταίο τρίμηνο», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.
- Μπαρτζιώτας, Β.,** «Για τη μάχη του Γράμμου», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

- Τερζάκης, Α.,** *Η Ελληνική Εποποιΐα 1940-1941*, Αθήναι (αυτοέκδοση) 1964.
- Τζανακάρης, Β.,** *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, Αθήνα (Καστανιώτης)⁴ 2002
- Τζούκας, Β.,** *Οι οπλαρχηγοί του Ε.Λ.Ε.Σ. στην Ηπειρο – Τοπικότητα και πολιτική ένταξη, Διδακτορική Διατριβή*, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2003.
- Τομπουλίδης, Π.,** «Ο μικροπόλεμος στο Γράμμο» στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 7 (1949), Β', Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.
- Τσακαλώτος, Θ.,** *Γράμμος*, Αθήναι (αυτοέκδοση) 1970.
- Τσαντίνης, Κ.,** *Μουργκάνα: Ένας δεύτερος Γράμμος*, Αθήνα (Πατάκης) 1989
- Τσίτας, Δ.,** *Φάκελος Γιαννούλη και άλλα τινά...: Σημειώσεις ενός ελεύθερου σκοπευτή του Δ.Σ.Ε., Ανέκδοτα κείμενα, Ντοκουμέντα, Μαρτυρίες φίλων*, Αθήνα (Ανοιξη) 1992.
- Τυροβούζης, Χ.,** *Αυτοδιοίκηση και «Λαϊκή» Δικαιοσύνη 1942-1945. Συμβολή στην Ιστορία των θεσμών της Ελληνικής Αντίστασης*, Αθήνα (Προσκήνιο) 1991.
- Φαράκος, Γ.,** «Η θέση και ο ρόλος των πολιτικών προσφύγων στο κομμουνιστικό κίνημα και τις πολιτικές εξελίξεις της χώρας μας», στο Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., Μαραντζίδης, Ν., Μποντίλα, Μ., (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα: Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) 2005.
- Φαράκος, Γ.,** *Αρης Βελουχιώτης: Το χαμένο αρχείο, Αγνώστα κείμενα*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα)⁵ 1998.
- Φαράκος, Γ.,** *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Σχέσεις ΚΚΕ και διεθνούς κομμουνιστικού κέντρου*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2004.
- Φαράκος, Γ.,** *Σχετικά με το Κ.Κ.Ε. και το Κομμουνιστικό κίνημα*, (ανάτυπο), Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2005
- Φλάϊσερ, Χ.,** *Στέμμα και Σβάστικα – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Α', Αθήνα (Παπαζήσης) 1995.

Παπαστράτης, Π., «Οι κυβερνήσεις εξορίας: Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο», στο Χατζηιωσήφ, Χ., Παπαστράτης, Π., *Ιστορία της Ελλάδας του 20^ο αιώνα (Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945: Κατοχή-Αντίσταση)*, Γ1, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Παράπονα και διαμαρτυρίες των ακριτικών χωριών Ηπείρου (Πίνδου – Μουργκάνας – Καλπακίου), Αθήναι, Αύγουστος 1960 (αντίτυπο στη Βιβλιοθήκη «Φίλοι Μουσείου Φασούλη» στο Κεφαλοχώρι Μαστοροχωριών, Ανάτυπο από τον Ταχυδρόμο τχ. 292 (1959)).

Πυρομάγλου, Κ., *Η Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ – ΕΛΑΣ- ΕΛΕΣ – ΕΚΚΑ*, Αθήνα (Δωδώνη) 1975.

Ροβολίνης, Κ., *Η εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας*, Αθήνα (Παν. Κλεισιούνης) 1952.

Σακκάς, Γ., «Ο Εμφύλιος πόλεμος στην Ευρυτανία» στο Μαζουρά, Μ., (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια) 2000.

Σβορώνος, Ν., «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία», στο Ιατρίδης, Γ., (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.

Σβορώνος, Ν., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Αθήνα (Θεμέλιο)³ 1999.

Στεφνόπουλος, Κ., «Συμπεράσματα από την κατασκοπευτική δράση του εχθρού στην επαρχία Κόνιτσας», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 3 (1948), Α΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Στρατηγού Μάρκου, «Η επιχείρηση της Κόνιτσας», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 1 (1948), Α΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

Σφήκας, Θ., *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Τέντας, Ζ., «Η μάχη στα Ορλα (2 Απριλίου 1949)», στο *Δημοκρατικός Στρατός*, τχ. 8 (1949), Β΄, Αθήνα (Ριζοσπάστης) 1996.

«Γράμμος της σοδειάς», εφ. *Εξόρμηση*, χρόνος Γ', αρ. φ. 29, 1^η του Ιούλη 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Δουλεύουμε», εφ. *Ηπειρωτικά Νιάτα*, αρ. φ. 20, 4 Ιουνίου 1944.

«Εβλήθη ο Γράμμος», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4762, Ιωάννινα, 19 Ιουνίου 1948.

«Εγνώρισαν και τον ληστοστρατάρχη», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 835, Ιωάννινα, 17 Φεβρουαρίου 1948.

«Εις την μάχην δια την εκπόρθησιν των οχυρών του Γράμμου αι νίκαι του Στρατού μας διαδέχονται η μία την άλλην – Χθες κατελήφθη ο Προφήτης Ηλίας και η Παλιοστρούγκα», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4809, Ιωάννινα, 13 Αυγούστου 1948.

«Εμπρησμός οικιών εθνοφρόνων», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, χρ. Γ, περ'. Β', αρ. φ. 846, 20 Ιουνίου 1947.

«Εμφανίσεις εις Λυκόρραχην», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1031, Ιωάννινα, 3 Οκτωβρίου 1948.

«Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και για να μαθαίνουν οι νέοι – Το παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πώς έγινε – Εμπαιναν μέσα στα Σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο – Μέρος Β' (Από την Έκθεσιν του ΟΗΕ)», εφ. *Ελεύθερη Ωρα*, 15 Δεκεμβρίου 1983.

«Ένα ρεπορτάζ για να θυμούνται τα παιδιά και να μαθαίνουν οι νέοι – Το παιδομάζωμα των Κομμουνιστών και πώς έγινε – Εμπαιναν στα σχολεία και σκορπούσαν τον τρόμο – Μέρος Γ' (Από την Έκθεσιν του ΟΗΕ)», *Ελεύθερη Ωρα*, 20 Δεκεμβρίου 1983.

«Επιθέσεις των συμμοριτών», εφ. *Η Καθημερινή*, έτος 28^{ov}, αρ. φ. 10734, 17 Αυγούστου 1947.

«Εφθασαν χθες οι εκ Ρουμανίας όμηροι - Σκηναί δακρύων, χαράς, συγκινήσεων κατά την είσοδόν των εις την πόλιν», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 6644, 20 Αυγούστου 1954.

Φραδέλλος, Κ., «Κατοχικές κυβερνήσεις και έθνος: Αξονες και μεταβολές του κυβερνητικού λόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής», στο Χατζηιωσήφ, Χ., Παπαστράτης, Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή - Αντίσταση 1940-1945*, Γ' (μέρος 2^ο), Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Χατζηιωσήφ, Χ., «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στο Χατζηιωσήφ, Χ., Παπαστράτης, Π., (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: (Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945)*, Γ1, Αθήνα (Βιβλιόραμα) 2007.

Χόνδρος, Ι., «Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση», στο Ιατρίδης, Γ., (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1984.

Β. Άρθρα Εφημερίδων

«85^ο Σύνταγμα – Θύματα φασιστών του Ε.Δ.Ε.Σ.», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 306, Γιάννινα, 5 Φλεβάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Αδυνατούν να σταθούν εις τον Γράμμο», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1032, Ιωάννινα, 5 Οκτωβρίου 1948.

«Αεροπορικά πλήγματα», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ, αρ. φ. 937, 16 Ιουνίου 1948.

«Ανατριχιαστικά λεπτομέρειαι εγκλημάτων των ληστών», εφ. *Η Καθημερινή*, έτος 29^{ον}, αρ. φ. 10868, 24 Ιανουαρίου 1948.

«Από τα κατασχεθέντα έγγραφα των κομμουνιστών», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 811, Ιωάννινα, 20 Ιανουαρίου 1948.

«Από τον αλβανικόν παράδεισον - Η Αλβανία μας παρέδωσε 91 ομήρους και αιχμαλώτους - Ρακένδυτοι, σκελετωμένοι κλαίουν από χαράν διότι επαναβλέπουν την Ελλάδα μετά 12 έτη», εφ. *Ηπειρος*, αρ. φ. 3, 20 Ιουνίου 1960.

«Γενική Συνέλευση των λαϊκών Συμβουλίων Κόνιτσας», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 17, 1 Φλεβάρη 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Γράμμος – Βίτσυ», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 40, 2 Δεκέμβρη 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Κεράσοβον Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1079, Ιωάννινα, 28 Νοεμβρίου 1948.

«Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Καστάνιανη Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1081, Ιωάννινα, 1 Δεκεμβρίου 1948.

«Η τραγικότερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Κάντσικον Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1083, Ιωάννινα, 3 Δεκεμβρίου 1948.

«Ημερήσια Διαταγή του Μάρκου», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 32, 15 Αυγούστου 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Ηπειρωτικά - Οι όμηροι», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 2729, 5 Μαρτίου 1954.

«Ιδιωτικά πληροφορία – Εξετελέσθη ο Γιαννούλης», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 811, Ιωάννινα, 20 Ιανουαρίου 1948.

«Και χθες η Αεροπορία έπληξε σκληρώς οχυρώσεις και εγκαταστάσεις των συμμοριτών εις την Μουργκάναν - Εις την περιοχήν Βαλανιδιάς ευρέθησαν χθες είκοσι πτώματα συμμοριτών – Κονσέρβες και γαλέτες», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4832, Ιωάννινα, 11 Σεπτεμβρίου 1948.

«Καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, χρ. Β', αρ. φ. 51, 24 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Καταργούν τους εκλεκτούς του λαού», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 358, 6 Απριλίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

- «Η 'Νομαρχιακή' Επιτροπή», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 825, Ιωάννινα, 5 Φεβρουαρίου 1948.
- «Η Αεροπορία εν δράσει», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 938, Ιωάννινα, 17 Ιουνίου 1948.
- «Η ακαταπόνητος Αεροπορία μας δρα», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ, αρ. φ. 939, Ιωάννινα, 18 Ιουνίου 1948.
- «Η αυτοδιοίκηση στην Επαρχία Κόνιτσας – Μοχλός δραστηριοποίησης των Λαϊκών δυνάμεων», εφ. *Αγωνιστής*, Καθημερινό όργανο της της πανηπειρωτικής επιτροπής του Ε.Α.Μ., αρ. φ. 289, 18 Ιανουαρίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.)
- «Η Βιομηχανία των ψευτομηνύσεων», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 536, Γιάννινα, 2 Νοεμβρίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).
- «Η δύναμις των συμμοριτών εις την Επαρχίαν Κονίτσης», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4638, Ιωάννινα, 22 Ιανουαρίου 1948.
- «Η Εκθεσις του κ. Αντωνοπούλου - Η κατάσταση των ομήρων εν τη περιοχή Κονίτσης», εφ. *Κήρυξ*, αρ. 10411, 16 Μαρτίου 1954.
- «Η Λαϊκή Πολιτοφυλακή στη μάχη του Γράμμου», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 32, 15 Αυγούστου 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).
- «Η Λάιστα μεταβλήθη υπό των συμμοριτών εις τόπον βασανιστηρίων αθώων», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4647, Ιωάννινα, 5 Φεβρουαρίου 1948.
- «Η τραγικώτερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Βούρμπιανη Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 1089, Ιωάννινα, 10 Νοεμβρίου 1948.
- «Η τραγικώτερη περιπέτεια της φυλής μας – Το κομμουνιστικό όργιο στην Ηπειρο – Από τότε που πολεμούσε τον κομμουνισμό για λογαριασμό όλης της Ανθρωπότητας – Αίμα – Φωτιά – Μαρτύρια – Απαγωγαί – Ληστεΐαι – Ερήμωσις – Ο πρώτος απολογισμός των εγκλημάτων των συμμοριτών εις όλην την Ηπειρον – Χιονιάδες Κονίτσης», εφ. *Εθνικός Αγών*, αρ. φ. 1078, Ιωάννινα, 27 Νοεμβρίου 1948.

«Ο λαός των Ιωαννίνων υπεδέχθη χθες τον νικητήν του Γράμμου Στρατηγόν Τσακαλώτον και απέτισε φόρον τιμής και ευγνωμοσύνης προς τους ηρωικούς μαχητάς της θρυλικής και Ηπειρωτικής Μεραρχίας – Η μεγαλειώδης υποδοχή των νικητών – Αι εκδηλώσεις του πλήθους – Η προσφώνησις του κ. Δημάρχου – Ο μεγαλειώδης λόγος του Στρατηγού Νικητού – Η παρέλασις των Σημαιών», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Ε', αρ. φ. 1313, Ιωάννινα, 3 Σεπτεμβρίου 1949.

«Ο Μάρκο εις την περιοχήν της Κονίτισης διευθύνει προσωπικώς την οχύρωσίν του», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ', αρ. φ. 918, Ιωάννινα, 25 Μαΐου 1948.

«Ο Μάρκος συσκέφτεται», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Δ', αρ. φ. 971, Ιωάννινα, 25 Ιουνίου 1948.

«Ο ναρκοπόλεμος», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 24, 15 του Μάη του 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Οι αμνηστευόμενοι μετανοιώνουν», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 19, 1 Μάρτη 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Οι αποδοθέντες όμηροι την Τρίτην αποβιβάζονται εις Ηγουμενίτσαν και Πειραιά», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΚΗ', αρ. φ. 6495, 21 Φεβρουαρίου 1954.

«Οι γκάγκστερς του αέρα δολοφονούν στη Ζέρμα», εφ. *Εξόρμηση*, χρόν. Γ', αρ. φ. 27, 15 του Ιούνη του 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Οι παλλινოსτούντες όμηροι φθάνουν σήμερα εις Θεσσαλονίκην», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φ. 6641, 17 Αυγούστου 1954.

«Παλλαϊκός συναγερμός πολέμου – Κόνιτσα – Λιγοψά – Δεσποτικό – Τρεις χιλιάδες λαός και νεολαία της Κόνιτσας διαδηλώνουν για όπλα για μάχη για λευτεριά», εφ. *Ηπειρωτικά Νειάτα*, αρ. φ. 25, 30 Σεπτέμβρη 1944 (Α.Σ.Κ.Ι.)

«Ποιοι υπηρετούν στη Χωροφυλακή – Κούρκουλας», εφ. *Αγωνιστής*, χρόνος Γ', αρ. φ. 533, Γιάννινα, 30 Οκτωβρίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Πρόφασις εκτελέσεων», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ, αρ. φ. 811, Ιωάννινα, 20 Ιανουαρίου 1948.

«Πρωτότυπος αιφνιδιασμός», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Γ, αρ. φ. 940, Ιωάννινα, 19 Ιουνίου 1948.

«Κόνιτσα 26. – (Του ανταποκριτή μας)», εφ. *Αγωνιστής*, περίοδος Νέα, αρ. φ. 275, 1 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Με ακράτητον ενθουσιασμό αι εθνικαί δυνάμεις προελαύνοντας συντρίβουν και καταλαμβάνουν το εν μετά το άλλο τα συμμαχικά οχυρά του Γράμμου, το Ταμπούρι, Γκόλιο, Στενό, Καρδάρι – Η Γύφτισσα και η Μπολιάνα εξεπόρθησαν και εκυριεύθησαν – Οι Καπετάνιοι διαπληκτίζονται – Αι απώλειαι των συμμαχοιτών – Η τύχη των κατοίκων», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 4803, Ιωάννινα, 6 Αυγούστου 1948.

«Με απερίγραπτο ενθουσιασμό το Φιλιάτι και η Κόνιτσα ενισχύουν τον ΕΛΑΣ – Και η Επαρχία Κόνιτσας στον ΕΛΑΣ», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 301, Γιάννινα, 31 Ιανουαρίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Με πίστη στη νίκη – Ο λαός της Κόνιτσας ενισχύει τον Ε.Λ.Α.Σ.», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 302, 1 Φλεβάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Ν. Υόρκη. - (Του ανταποκριτή μας)», εφ. *Η Καθημερινή*, έτος 29^{ον}, αρ. φ. 10879, 6 Φεβρουαρίου 1948.

«Νεώτερες πληροφορίες», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, χρ. Γ, περ. Β', αρ. φ. 767, 18 Μαρτίου 1947.

«Ο εθνικός Στρατός συνεχίζων την εκκαθάρισιν του Γράμμου κατέλαβε χθες τα υψώματα Μουχέτσι, Τούκουλι, 2166 και Καραούλι, εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4813, Ιωάννινα, 18 Αυγούστου 1948.

«Ο Ηπειρωτικός λαός υπεδέχθη χθες τους νικητάς του Γράμμου και τας τιμημένας σημαίας των – Ιεραί στιγμαί εκτάκτου συγκινήσεως και εθνικής εξάρσεως», εφ. *Κήρυξ*, έτος 30, αρ. φ. 9020, Ιωάννινα, 3 Σεπτεμβρίου 1949.

«Ο κ. Αλέξ. Μυλωνάς εις Δελβινάκι και Κόνιτσαν», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΕ', αρ. φ. 4299, Ιωάννινα, 27 Μαρτίου 1946, 2

«Ο λαός των Επαρχιών της Κόνιτσας, Φιλιατών, Παραμυθιάς, Πάργας, Γουμενίτσας ενισχύει ολόπλευρα τον ΕΛΑΣ», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, χρόνος Β', αρ. φ. 40, 11 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Το στρατόπεδον συγκεντρώσεως Λυκορράχης και τα κελιά του Μοναστηρίου Φούρκας», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4629, Ιωάννινα, 18 Ιανουαρίου 1948.

«Το συγκρότημα Πετρίτη εις Καναλάκιον – Απεκρούσθη επίθεσις συμμοριτών εις τον Γράμμον», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4933, Ιωάννινα, 13 Ιανουαρίου 1949.

«Τρεις εθνοπροδότες και εγκληματίες καταδικάστηκαν απ' το στρατοδικείο σε θάνατο – Η απόφαση έγινε δεκτή με ανακούφιση», στην εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, χρ. Β', αρ. φ. 49, 21 Γενάρη 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

Ε.Χ.Τ., «Συμφιλίωσις-Αμνηστεία-Κατευνασμός και Εμφύλιος πόλεμος», *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4322, Ιωάννινα, 21 Οκτωβρίου 1946.

Καράγιωργας, Γ., «Πρόσωπα στο προσκήνιο - Ο πρόεδρος του ελεγκτικού συνεδρίου - Κάποιος πρέπει να έχει τη δύναμη να λέει όχι και να ενοχλεί -χρήσιμα- τις κυβερνήσεις - Η 'περιπέτεια' του κ. Ν. Θέμελη στον επίσημο εορτασμό της της 150ετίας», εφ. *Η Καθημερινή*, αρ. 19456, 2-3 Οκτωβρίου 1953.

Κάραμποτ, Φ. & Σφήκας, Θ., «Ελληνικός εμφύλιος. 'Ούτε ήρωες ούτε παλιάνθρωποι, μόνο θύματα'. Τα πορίσματα συνεδρίου για τη διεθνή και εσωτερική διάσταση που είχε ο Εμφύλιος πόλεμος, με αφορμή τα πενήντα χρόνια από τη λήξη του», *Η Καθημερινή*, 2 Μαΐου 1999, 25-26.

Μάνος, Μ., «Η επάνοδος των τραγικών θυμάτων του κομμουνιστοσυμμοριτισμού - Οι πρώτοι 468 όμηροι επάτησαν κλαίοντες από συγκίνησιν το ελληνικό χώμα - Συγκλονιστικά σκηναί κατά τη στιγμήν της αποβιβάσεώς των εις τον λιμένα της Ηγουμενίτισης - Με ζωηροτάτας εκδηλώσεις χαράς και ικανοποιήσεως ο Θεσπρωτικός λαός υποδέχεται τα αρπαγέντα παιδιά του - Η ενίσχυσις του Κράτους και αι ευλογίαι της Εκκλησίας - Στιμιότυπα από την υποδοχήν επαναπατριζομένων», εφ. *Εθνικός Αγών*, έτος Θ', αρ. φύλ. 2721, 24 Φεβρουαρίου 1954.

Μπίλης, Γιάννης, «Πως πολεμούν και πως πέφτουν οι Επονίτες», εφ. *Ηπειρωτικά Νειάτα*, αρ. φ. 27, 14 Νοεμβρίου 1944 (Α.Σ.Κ.Ι.).

Πελώνη, Α., «Ο Μόγκενς Πέλτ αναψηλαφεί την επιχείρηση για το 'δέσιμο' της Ελλάδας στο άρμα της Δύσης και την πορεία προς τη Χούντα – Ένας προστάτης δεν

«Στα χωριά της Κόνιτσας», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, χρ. α', αρ. φ. 8, 10 Μαρτίου 1944 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Στην ελληνικήν Επαρχία – Μάχη παρά την Κόνιτσαν», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, χρ. Γ', περ. Β', αρ. φ. 760, 10 Μαρτίου 1947.

«Σύσσωμος ο λαός της Κόνιτσας υποδέχτηκε τους συμμάχους», εφ. *Η φωνή της Ηπείρου*, χρ. β', αρ. φ. 112, 1 Απρίλη 1945, (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Σχίζεται επί τέλους ο ζοφερός πέπλος της σκοπίμου σιωπής και του μυστηρίου: Εδραπετεύσαμε από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων της Αλβανίας - Ο επιλοχίας Αντώνιος Λάμπρος και ο στρατιώτης Ιωάννης Δαχλύθρας περιγράφουν την μαρτυρικήν ζωήν των Ελλήνων αξιωματικών, στρατιωτών και ομήρων εις τα κάτεργα της Βαλίας, του Σούχτ και της Λούσνιας και ιστορούν την δραπέτευσίν των - Αποκαλύπτεται δια πρώτην φοράν η συστηματική εξόντωσις χιλιάδων Ελλήνων», εφ. *Απογευματινή*, αρ. 1, 20 Οκτωβρίου 1952.

«Τα απίστευτα βασανιστήρια», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4628, Ιωάννινα, 14 Ιανουαρίου 1948.

«Τα Νέα μας - Η ΟΥΝΡΑ αρχίζει το έργο της στην Ηπειρο», εφ. *Ηπειρωτικός Κόσμος*, χρ. 1^{ος}, αρ. φ. 1, Αθήνα, 1 Μαΐου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Τα συμμοριακά οχυρά επί του κυρίως Γράμμου σαρώνονται και καταλαμβάνονται από τον προελαύνοντα ραγδαίως Εθνικόν μας Στρατόν», εφ. *Εθνική Αντίστασις*, (Σύλλογος Αγωνιστών Ε.Ο.Ε.Α.), έτος Α', αρ. φ. 3, Δευτέρα 9 Αυγούστου 1948 (Ε.Η.Μ.).

«Τι ζητάει ο λαός της Κόνιτσας», εφ. *Αγωνιστής*, αρ. φ. 350, 7 Απριλίου 1945 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Το θαύμα της περίθαλψης των τραυματιών μας», εφ. *Εξόρμηση*, χρ. Γ', αρ. φ. 33, 1 Σεπτεμβρίου 1948 (Α.Σ.Κ.Ι.).

«Το κράτος του συμμοριτισμού κατελύθη - Ο εθνικός Στρατός εις μια άνευ προηγουμένου θυελλώδη προέλασίν του καταλαμβάνει τα τελευταία οχυρά αμύνης των συμμοριτών επί του κυρίως Γράμμου», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΣΤ', αρ. φ. 4812, Ιωάννινα, 17 Αυγούστου 1948.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

είναι ποτέ αρκετός – Η Ελλάδα ως πειραματόζωο του ‘ελεύθερου κόσμου’. Οι ΗΠΑ και η Δυτική Γερμανία ως ‘προστάτιδες’ και εγγυήτριες της συμπόρευσής της με τη Δύση. Ο Μόγκενς Πέλτ αναψηλαφεί το χρονικό μιας προαναγγελθείσης (με το Δόγμα Τρούμαν) απόφασης και την πορεία προς τη Δικτατορία», εφ. *Τα Νέα*, 1 Ιουλίου 2006, 10.

Προεκλογική διαφήμιση Αγροτικού Κόμματος, εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, έτος ΙΕ΄, αρ. φ. 4299, Ιωάννινα, 27 Μαρτίου 1946.

Συν. Ντίνου – Τάσιου, «Δημιουργία και χαρά», εφ. *Ηπειρωτικά Νειάτα*, αρ. φ. 19, 20 Μαΐου 1944 (Α.Σ.Κ.Ι.)

Σφύρης, «Φιλοσοφία – ‘Μετά την απώλειαν του Γράμμου, οι συμμορίται βρίσκονται εις δεινήν θέσιν’ (Ράδιο-Αθήνα)», εφ. *Καθημερινά Νέα*, Δελτίο της 8^{ης} Μεραρχίας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, περ. Β΄, χρ. Β΄, αρ. φ. 413, 16 Μαρτίου 1949 (Α.Σ.Κ.Ι.).

Τσιμπιδάρος, Β., «Ερχομαι από το σιδηρούν παραπέτασμα - Τι μου απεκάλυψαν οι αμετανόητοι κομμουνισταί - Ο ραδιοφωνικός σταθμός των κομμουνιστών βρίσκεται στο Βουκουρέστι; Ο Σπήλιος παραδέχεται ότι οι κομμουνισταί κατάσκοποι στέλνονται στην Ελλάδα - Το περιστατικό Κουλούρη που πέρασε με μια βάρκα στην Κέρκυρα από την Αλβανία (Αποκαλυπτική έρευνα εις τας δορυφόρους χώρας του εισελθόντος εις το παραπέτασμα δημοσιογράφου Β. Τσιμπιδάρου)», εφ. *Απογευματινή*, αρ. φ. 282, 18 Σεπτεμβρίου 1953.

Τσιμπιδάρος, Β., «Η ‘ψευδοκυβέρνησις’ των συμμοριτών έχει εγκατασταθή εις την Λυκόρραχην του όρους Γράμμου;», εφ. *Εμπρός*, περ. Β΄, αρ. φ. 877, Αθήνα, 6 Ιανουαρίου 1948 στην Εβδομαδιαία συλλεκτική σειρά ο *Εμφύλιος Τύπος*, αρ. φ. 26, «Ανταρτοπόλεμος στην Κόνιτσα».